

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

Велибор Д. Лалић

**ЗЛОЧИНИ МРЖЊЕ У БОСНИ И
ХЕРЦЕГОВИНИ**

докторска дисертација

Београд, 2013.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SECURITY STUDIES

Velibor D. Lalić

**HATE CRIMES IN BOSNIA AND
HERZEGOVINA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2013

Ментор:

Др Слађана Ђурић, редовни професор,
Универзитет у Београду – Факултет безбедности

Чланови комисије:

Др Желимир Кешетовић, редовни професор,
Универзитет у Београду – Факултет безбедности

Др Бранислава Б. Поповић Ћитић, ванредни професор,
Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Др Младен Милошевић, доцент,
Универзитет у Београду – Факултет безбедности

Датум одбране: _____

ЗЛОЧИНИ МРЖЊЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Резиме

Феномен злочина мржње заокупља посебну пажњу научника, истраживача и практичара током последње две деценије. Теоријска анализа концептуално-методолошких основа злочина мржње и емпиријска студија обима и начина манифестовања овог феномена у постконфликтној Босни и Херцеговини чине тежиште ове докторске дисертације. Концепт злочина мржње је комплексан, тако да је предмет истраживања усмерен првенствено на националну и верску мржњу, који су уједно најдоминантнији облици овог феномена у Босни и Херцеговини. Циљеви овог истраживања фокусирани су на испитивање следећих димензија феномена: распрострањеност злочина мржње у Босни и Херцеговини, карактеристике злочина мржње у Босни и Херцеговини, као и на реакцију органа формалне друштвене контроле када су злочини мржње у питању.

У теоријском делу рада сумирана су и критички анализирана постојећа теоријска објашњења злочина мржње, након чега је дат преглед распрострањености злочина мржње у савременом свету. Приказом нормативног и институционалног аспекта представљени су различити механизми друштвене контроле овог феномена.

Комплексност истраживаног феномена, његова недовољна теоријска концептуализација, као и непостојање методолошког узора у досадашњим емпиријским истраживањима, разлози су због којих је ово истраживање дизајнирано као претежно експлоративно, уз уважавање комплементарности као основног истраживачког принципа. Комплементарност је успостављена у две области: као комбиновање више типова и извора података и као комплементарна примена више метода истраживања (квалитативни интервјуи, посматрање, анализа садржаја, секундарна анализа). У том смислу, коришћени су доступни подаци државних институција, извештаји међународних организација, невладиних организација, медија и, посебно, грађа која је прикупљена опсежним

теренским истраживањем, разговорима са експертима, као и особама које имају професионално или лично учешће у манифестовању истраживаног феномена.

Резултати истраживања указују да у Босни и Херцеговини у укупној структури криминалитета, посебно у последњих неколико година, злочини мржње нису значајно изражени. У првим годинама након завршетка рата (1992–1995) насиље из националних и верских мотива било је учестало, укључујући и најтежа кривична дела. Временом, интензитет и друштвена опасност тих дела значајно су смањени. Без обзира на ту чињеницу, сваки национално или верски мотивисан насилни акт побуђује велику пажњу јавности и нарушава међунационалне и верске односе. Друштвена контрола злочина мржње није адекватна, а евидентан је и недостатак политичке воље да се проблем реши. Анализирани су различити приступи овом питању у кривичном законодавству Босне и Херцеговине, констатован несистематичан приступ проблему од стране државних институција, игнорисање мотива мржње, непостојање прецизне евиденције о овим кривичним делима, као и недостатак комуникације између полиције, медија и грађана. Што се тиче рада правосуђа, констатује се да је присутан врло мали број пресуда за ова кривична дела.

Босна и Херцеговина је постконфликтно подручје где су национални односи нарушени, тако да сваки злочин мржње, без обзира на тежину, ствара нове националне и верске поделе и продубљује постојеће. На тај начин се генеришу нови антагонизми у условима када институционални капацитети за контролу злочина мржње у Босни и Херцеговини још увек нису довољно развијени. Злочини мржње у Босни и Херцеговини првенствено су безбедносни проблем.

Кључне речи: злочини мржње, национална и верска мржња, Босна и Херцеговина, конфликт, полиција, правосуђе.

Научна област: Друштвенохуманистичке науке

Ужа научна област: Студије безбедности

УДК број: 177.82(497.6)

HATE CRIMES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

The phenomenon of hate crimes has attracted special attention of scientists, researches and practitioners in the last two decades. Theoretical analysis of conceptual-methodological bases of hate crimes and empirical study of the scope and ways of manifestation of the phenomenon in post-conflict Bosnia and Herzegovina are in the focus of this dissertation. The concept of hate crimes is complex so the topic of research is primarily oriented towards ethnical and religious hatred, which are at the same time the most dominant forms of this phenomenon in Bosnia and Herzegovina. The aims of this research are focused on researching the following aspects of the phenomenon: prevalence of hate crimes in Bosnia and Herzegovina, the characteristics of hate crimes in Bosnia and Herzegovina, as well as the reaction of the authorities of formal social control when hate crimes are concerned.

The theoretical part of the dissertation summarizes and critically analyzes the existing theoretical explanations on hate crimes, followed by a review of hate crimes in contemporary world. Normative and institutional aspect is used to present different mechanisms of social control of the phenomenon.

The complexity of the researched phenomenon, its insufficient theoretical conceptualization, as well as the lack of methodological paradigm in existing empirical researches, are the reasons why this research is explorative in its nature, taking into account complementarity as the main research principle. Complementarity is seen in two segments: combining of several types and resources of data and a complementary use of multiple research methods (qualitative interviews, observation, content analysis, secondary analysis). In that sense, available data were obtained from state institutions, reports from international organizations, NGOs, the media and, especially, the material gathered through extensive field research, interviews with experts, as well as persons who are either professionally or personally involved in the manifestation of the phenomenon.

Research results show that hate crimes in Bosnia and Herzegovina, when it comes to the overall structure of crime, especially in the last couple of years, are not significantly present. In the first years after the war (1992-1995), violence motivated by ethical and religious motives was common, including felonies. In time, the intensity and social danger of these offences significantly decreased. Regardless of this fact, every ethnically or religiously motivated violent act attracts public attention and unbalances international and religious relations. Social control of hate crimes is not adequate, and there is an evident lack of political will to overcome the problem. Different approaches were analyzed regarding the matter in the criminal law of Bosnia and Herzegovina, a nonsystematic approach from the state agencies towards the problem was noted, ignoring of hate motives, lack of precise record on criminal offences, as well as the lack of communication between the police, media and citizens. When it comes to judiciary, it

Bosnia and Herzegovina is a post-conflict territory where ethnic relations are disturbed, so every hate crime, regardless of its severity, leads to new ethnical and religious divisions and deepens the existing ones. Thus, new antagonisms are generated in conditions when institutional capacities in Bosnia and Herzegovina still have not been fully established. Hate crimes in Bosnia and Herzegovina are primarily security problems.

Keywords: hate crime, ethnical and religious hatred, Bosnia and Herzegovina, conflict, police, judiciary.

Scientific field: Humanities and Social Sciences

Specialized scientific field: Security Studies

UDC. No.: 177.82(497.6)

САДРЖАЈ

УВОД	1
ТЕОРИЈСКИ ДЕО.....	5
I. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ.....	5
1. ЗЛОЧИНИ МРЖЊЕ – НОВА ИСТРАЖИВАЧКА ПАРАДИГМА.....	5
1.1. Аргументи критичара и заговорника концепта злочина мржње.....	8
1.2. Садржај појма – питање заштићених карактеристика	14
1.3. Злочини мржње – сличности и разлике у односу на сродне појмове	16
2. ДЕФИНИЦИЈЕ ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ	20
3. ИЗВРШИОЦИ И ЖРТВЕ ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ	26
3.1. Извршиоци.....	26
3.2. Жртве	33
II. ТЕОРИЈСКА ОБЈАШЊЕЊА ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ.....	38
1. ПАРАДИГМА РАЗЛИЧИТОСТИ <i>МИ</i> vs. <i>ОНИ</i>	38
2. СОЦИОЛОШКЕ ТЕОРИЈЕ	41
3. КРИМИНОЛОШКЕ ТЕОРИЈЕ	50
3.1. Хиршијева теорија друштвене контроле	51
3.2. Мертонова теорија аномije.....	53
3.3. Коенова теорија поткултура	54
3.4. Теорија етикетирања.....	55
3.5. Критичка, нова криминологија.....	57
3.6. Миротворачка криминологија	60
III. ЗЛОЧИНИ МРЖЊЕ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ	63
1. РАСПРОСТРАЊЕНОСТ ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ	63
2. ДРУШТВЕНА КОНТРОЛА ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ	70

2.1.	Нормативно-правни аспект.....	71
2.1.1.	Међународно право.....	71
2.1.2.	Национална законодавства.....	75
2.2.	Институционални аспект	81
2.2.1.	Међународне институције.....	81
2.2.1.1.	Уједињене нације	82
2.2.1.2.	Савет Европе	83
2.2.1.3.	Агенција Европске уније за фундаментална права (FRA)	84
2.2.1.4.	Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС).....	85
2.2.2.	Невладине организације	86
2.3.	Улога полиције у спречавању и сузбијању злочина мржње.....	87
2.4.	Улога правосудних органа у спречавању и сузбијању злочина мржње.....	92
2.5.	Улога васпитно-образовних институција, политичких елита и масовних медија у спречавању и сузбијању злочина мржње.....	95

ИСТРАЖИВАЧКИ ДЕО

I.	МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	100
1.	ПРЕДМЕТ И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА.....	100
2.	ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	105
3.	ИЗВОРИ И МЕТОДЕ ПРИКУПЉАЊА ПОДАТАКА.....	106
3.1.	Постојећи извори података и начин њиховог коришћења у овом истраживању	107
3.1.1.	Научни и стручни радови	108
3.1.2.	Правни извори.....	109
3.1.3.	Институционални извори	110
3.1.3.1.	Статистички извештаји.....	111
3.1.3.2.	Документација министарстава унутрашњих послова.....	119

3.1.3.3.	Судска архива	121
3.1.3.4.	Документација међународних институција и невладиних организација	122
3.1.3.5.	Медијски прикази злочина мржње	123
3.2.	Извори података непосредно стварани за ово истраживање.....	123
3.2.1.	Интервју.....	123
3.2.2.	Посматрање.....	129
3.3.	Анализа и интерпретација квалитативних података	130
II.	БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА – ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ И ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ.....	133
1.	СОЦИОДЕМОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД И СТАЊЕ ИНСТИТУЦИЈА	134
2.	ПАРАДИГМА РАЗЛИЧИТОСТИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	137
2.1.	Историјски контекст	138
2.2.	Оружани сукоб или насилно решење парадигме различитости.....	142
2.3.	Парадигма различитости у стању релативног друштвеног мира....	149
3.	НОРМАТИВНО-ПРАВНИ ОКВИР ЗА РЕГУЛИСАЊЕ ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.....	164
3.1.	Међународни правни инструменти.....	165
3.2.	Уставне одредбе.....	166
3.3.	Кривично законодавство у Босни и Херцеговини.....	167
3.3.1.	Начин правног регулисања у законодавству у периоду пре 2010.	167
3.3.1.1.	Преглед правне регулативе по сегментима правосудног система	169
3.3.1.2.	Начини инкриминације кривичних дела која имају карактеристике злочина мржње	171
3.3.2.	Начин правног регулисања у законодавству у периоду након 2010.....	182
3.3.2.1.	Кривични закон Босне и Херцеговине.....	182
3.3.2.2.	Кривични закон Републике Српске и Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине.....	183

III. ЗЛОЧИНИ МРЖЊЕ У САВРЕМЕНОЈ БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ, РАСПРОСТРАЊЕНОСТ И КАРАКТЕРИСТИКЕ	189
1. ДРУШТВЕНО ОКРУЖЕЊЕ И ГЕНЕРАЛНА СЛИКА МЕЂУНАЦИОНАЛНИХ ОДНОСА.....	190
2. РАСПРОСТРАЊЕНОСТ ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ.....	223
3. СТРУКТУРА ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ.....	231
3.1. Убиства	231
3.2. Изазивање опште опасности.....	237
3.2.1. Експлозије	237
3.2.2. Употреба ватреног оружја.....	242
3.2.3. Паљевине	244
3.3. Насилничко понашање	248
3.3.1. Насиље у спорту и поводом спорта	248
3.3.2. Насиље за време верских церемонија.....	252
3.3.3. Туче.....	254
3.4. Оштећење имовине	255
3.4.1. Оштећење верских објеката.....	256
3.4.2. Оштећење надгробних споменика.....	258
3.4.3. Оштећење приватне имовине	260
3.5. Увреде и претње.....	261
3.6. Силовање	263
3.7. Помешани мотиви и погрешне перцепције.....	264
4. КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ	270
4.1. Рањиве групе	272
4.1.1. Напади на повратнике – мањинске народе.....	272
4.1.2. Напади на припаднике мањинских етничких група	275
4.1.3. Напади на припаднике мањинских верских заједница.....	280
4.2. Време извршења злочина мржње	282
4.3. Извршиоци злочина мржње у Босни и Херцеговини.....	287
4.3.1. Групе као извршиоци злочина мржње	288
4.3.2. Извршиоци злочина мржње из забаве и узбуђења	294
4.3.3. „Реакционари“ или „браниоци“	299

4.3.4. „Осветници“	303
4.3.5. „Мисионари“	306
5. ПОСЛЕДИЦЕ ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	309
6. ДРУШТВЕНА КОНТРОЛА ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ	316
6.1. Рад полиције на спречавању и сузбијању злочина мржње	320
6.1.1. Макрониво: стратегије деловања на нивоу министарстава унутрашњих послова	321
6.1.2. Мезониво: имплементација стратегија деловања у нижим организационим јединицама	326
6.1.3. Микрониво: рад полицијских службеника на терену	339
6.2. Злочини мржње – полиција, медији и односи са јавношћу	343
6.3. Законодавство, доказивање мотива мржње, правосуђе	346
6.4. Ефикасност постојећег кривичноправног оквира у супротстављању злочинима мржње	347
6.4.1. Питање доказивања мотива мржње	350
6.4.2. Судска пракса	353
6.4.3. Стручно оспособљавање за ефикасну друштвену контролу злочина мржње	363
6.5. Супротстављање мржњи – поглед у будућност	365
IV. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	367
V. ПРИЛОЗИ	388
VI. ЛИТЕРАТУРА	458
Биографија аутора	478

УВОД

Од почетка историје људски идентитет није се градио само на сличностима већ и на разликама. Други и другачији, телесно или културно, побуђивали су страх и мржњу. Често су ове емоције водиле у индивидуалне и колективне злочине усмерене на поништење и уништење другог и другачијег. Феномен мржње може се посматрати са разних аспеката, попут филозофског, теолошког, социолошког или психолошког. Међутим, мржња се може посматрати и као безбедносни, криминолошки и кривичноправни проблем – чему до сада у домаћој литератури није посвећена адекватна пажња. Један од акутних и актуелних проблема са којим се суочавају савремена друштва јесу злочини мотивисани мржњом. Пре сваке даље елаборације концепта *злочина мржње* нужно је нагласити да постоје кључне појмовне разлике између овог и наизглед сродних појмова, попут кривичних дела против човечности и вредности заштићених међународним правом, говора мржње или, рецимо, тероризма. *Злочини мржње* у концептуалном смислу представљају специфичан социолошки, криминолошки и кривичноправни појам.

Шта су то *злочини мржње*? Шта разликује, рецимо, обично убиство, паљевину, оштећење туђе ствари, телесну повреду или неко друго кривично дело од истих или сличних аката, а који се могу сматрати *злочином мржње*? Разликују их мотивациони обрасци. Да би се одређени деликт могао сматрати злочином мржње, извршилац кривичног дела мора бити мотивисан мржњом према жртви због њене припадности некој другој друштвеној групи. У суштини *злочина мржње* најчешће је реч о виктимизацији мањина због њиховог расног, националног, етничког, верског, сексуалног или неког другог идентитета од стране припадника већине. То свакако не искључује могућност да припадници мањина виктимизирају припаднике већине у неком друштву или припаднике других мањина.

Неоспорна је друштвена оправданост истраживања овог феномена у време када се савремена друштва све чешће сусрећу са тенденцијама пораста разних

видова нетрпељивости, екстремизма и мржњом мотивисаног насиља. *Злочини мржње* су једна од врло актуелних тема у савременој криминолошкој литератури.

Ниједна земља у свету није имуна на проблем испољавања неког облика нетрпељивости, док су врста и начин испољавања детерминисани специфичним чиниоцима за свако друштво. Савремени свет постаје све динамичнији, културно хетерогенији, економски и политички нестабилнији. Таква друштвена клима ствара погодно тло за екстремистичке идеологије. Проблем екстремизма и нетрпељивости је у успону у Европи, и то не само у земљама у транзицији већ и у развијеним западноевропским земљама. Примера ради, у Немачкој је изражен проблем неонацизма. Међутим, изненађује чињеница да су неонацистичке групе присутне и у словенским земљама попут Русије, Пољске или Чешке – чији су народи током Другог светског рата поднели велике жртве од нацистичке идеологије. И верска мржња је једно од врло актуелних питања савременог света, будући да су трендови верске мржње у порасту у Европи. Верски инспирисани инциденти у једној земљи могу да утичу на збивања далеко преко националних граница и да доведу до протеста, претњи, насиља, чак и да негативно утичу на међународне односе.¹ У криминолошкој литератури у вези са концептом *злочина мржње* присутне су бројне теоријске дилеме, и не постоји јединствен став према томе шта све овај појам обухвата и где су његове границе. Релативно су усамљена мишљења да *злочине мржње* не треба сматрати засебном врстом криминалитета.

Питање које се чини оправданим на почетку тематизације ове области јесте семантичке природе. Синтагма *злочини мржње* (енгл. *Hate Crimes*)² долази из Сједињених Америчких Држава. Дословно преузимање појма у језичком смислу доводи до одређених недоумица око његовог значења у нашем друштвеном контексту. Посебно је потребно нагласити дилему да ли користити термин *злочини мржње* или *злочини из мржње*, или пак неку другу синтагму. Без обзира на то за који се назив определили, ради се о генеричком појму за различита

¹ Примери за то су објављивање карикатуре пророка Мухамеда у данској штампи 2005. године и објављивање антиисламског филма *Невиност муслимана* у септембру 2012. године. Ти догађаји изазвали су оштре реакције појединих исламских земаља и довели до протеста и насиља широм исламског света.

² У литератури се још користи и назив *Bias Crimes* (енгл. *Bias – склоност, пристрасност, предрасуда*).

кривична дела која су се, с обзиром на специфичан мотив извршења и настале последице, издиференцирала као посебно подручје социолошких и криминолошких истраживања. У дисертацији се користи термин *злочини мржње* као радни термин, уз изражену скепсу у вези са његовом семантичком и практичном основаношћу о којој се полемише у дисертацији. Концептуална основаност и оправданост посебног третмана кривичних дела мотивисаних мржњом скоро да се и не доводе у питање. То, свакако, не ослобађа обавезе да се одређена теоријска и емпиријска питања и дилеме посматрају критички. Истраживање једног врло сложеног концепта, недовољно дефинисаног у теорији, емпиријски неистраженог, који је у правосудној пракси тек у зачецима – у дисфункционалној земљи где је неповерење према другом и другачијем *modus vivendi* – представља посебан истраживачки изазов.

Босна и Херцеговина је постконфликтно подручје где су *злочини мржње* саставни део историје, друштвене свести и праксе. *Злочини мржње* у Босни и Херцеговини стварају нове националне и верске антагонизме и продубљују постојеће и из тих разлога заслужују посебну пажњу као безбедносна претња миру и стабилности. У Босни и Херцеговини вршена су опсежна истраживања ратних злочина (рат 1992–1995) у циљу њиховог процесуирања или научних истраживања, о чему је прикупљена обимна грађа од стране разних институција. Међутим, у временском периоду након закључења Дејтонског мировног споразума до данас, нису вршена научна истраживања деликата мотивисаних националном, верском или другим видовима мржње. Овим истраживањем се, полазећи од савремених схватања појма *злочина мржње*, описује и анализира актуелно стање у овој области. Ипак, ваља нагласити да је тежиште истраживања на националној и верској мржњи као најдоминантнијим сегментима овог концепта у Босни и Херцеговини.

Ту се опет појављују одређене термиолошке дилеме, при чему коришћење термина *верска мржња* није спорно – Босна и Херцеговина јесте верски хетерогена. Међутим, дилема постоји око коришћења термина *национална* или *етничка мржња*. Наизглед је реч о безначајној термиолошкој разлици, и избор је истраживача који ће од наведена два термина користити. Међутим, посматрањем историјских и савремених друштвених прилика у Босни и Херцеговини уочава се

да је стварност много сложенија. Босна и Херцеговина је од губитка самосталности у 15. веку увек била у саставу империја или других држава, све до распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, када је добила међународно признање без унутрашњег консензуса и легитимитета који би се заснивао на вољи свих њених народа. То је оставило национално питање отвореним и узроковало разоран оружани сукоб. Босна и Херцеговина је сложена, вишенационална држава у којој је социолошко одређење *држава једнако нација* у постојећим друштвеним околностима непримењиво. Из тог разлога већинске народе у Босни и Херцеговини није могуће свести на етничке групе које заједно чине нацију, услед чега се у дисертацији, када се говори о нетрпељивости и конфликту између конститутивних народа – Срба, Бошњака и Хрвата – користи термин *национална мржња*.

Неопходно је нагласити и чињеницу да је спречавање *злочина мржње* један од приоритета Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС). Босна и Херцеговина спада у групу земаља чланица (ОЕБС) која на том подручју није остварила довољан напредак у складу са препорукама те организације.

Комплексност концепта *злочини мржње* захтева детаљну епистемолошку проверу и критичку оцену његове социолошке, криминолошке и кривичноправне утемељености. Теоријска анализа појма, као и емпиријско истраживање обима и начина манифестовања овог феномена у постконфликтној земљи као што је Босна и Херцеговина, требало би да допринесу научном објашњењу овог сложеног проблема.

ТЕОРИЈСКИ ДЕО

I. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ

Полазна основа у проучавању проблема злочина мржње јесте јасно појмовно одређење, као и његово разграничење од других сродних феномена. У тексту који следи најпре ће бити приказана основна одређења злочина мржње, анализирана досадашња настојања око дефинисања овог појма, а биће и представљени резултати значајнијих истраживања о карактеристикама извршилаца и жртава злочина мржње.

1. ЗЛОЧИНИ МРЖЊЕ – НОВА ИСТРАЖИВАЧКА ПАРАДИГМА

Злочини мржње у савременој криминолошкој литератури релативно су нов појам, који се први пут појављује средином 80-их у Сједињеним Америчким Државама.³ Порекло термина *злочини мржње* потиче од представника у Конгресу Сједињених Америчких Држава Џона Конијерса (John Conyers), Барбаре Кенели (Barbara Kennelly) и Марија Бијађија (Mario Biaggi), који су 1985. године Представничком дому поднели предлог закона под називом *Hate Crime Statistics Act*, којим се предвиђа да Министарство правде прикупља и објављује податке о кривичним делима која су мотивисана расним, религијским и етничким предрасудама. Од тада се термин *злочини мржње* учестало користи у медијима, а у правној науци овај термин почиње да се користи почетком 90-их (Jacobs & Potter, 1998:4). Појам *злочини мржње* има низ заједничких карактеристика са

³ У вези са концептом злочини мржње присутне су бројне дилеме, укључујући и адекватност дословног превода синтагме са енглеског језика на језике јужнословенских народа. Питање да ли је правилније користити синтагму *злочини мржње* или *злочини из мржње*, или неки други термин – захтева темељну претходну критичку оцену целокупног концепта. У домаћој криминолошкој и правној литератури већина аутора који су обрађивали ову тему користи термин *злочини мржње* (Игњатовић, 2005, 2011; Павловић, 2008; Милашиновић & Симеуновић-Патић, 2010; Ћирић, 2011; Трипковић, 2011). У овој дисертацији користи се назив *злочини мржње* као радни термин чија се адекватност критички преиспитује.

оним што се у литератури назива етничко насиље, расно мотивисани злочини, насиље против странаца или хетеросексистичко насиље (Green, McFalls, & Smith, 2001). Популаризација генеричког појма, који обухвата расистичке, антисемитске, сексистичке и хомофобичне нападе довела је до тенденције да се различите манифестације агресије, мотивисане предрасудама, посматрају и проучавају као јединствена аналитичка и појмовна категорија (Byford, 2003:2). Криминолог Ђорђе Игњатовић наводи да је за разлику од других облика криминалитета – попут организованог криминалитета, криминалитета белог оковратника, криминалитета насиља, насиља у породици и слично – који су прво теоријски дефинисани у криминологији, а након тога нормативно операционализовани у кривичном праву, код злочина мржње овај процес ишао обрнуто. Према овом аутору прво су законодавци у Сједињеним Америчким Државама и Великој Британији, реагујући на тешке злочине ове врсте, који су довели до озбиљних друштвених напетости, увели категорију злочина мржње у кривично право и правосудну праксу, да би, након тога, криминолози приступили научном уобличавању овог појма. Таква пракса довела је до низа дилема и непрецизности у дефинисању појма злочина мржње (Игњатовић, 2005:4).

Досадашња литература о овој проблематици углавном је експлоративног и дескриптивног карактера, док истраживањима о друштвеним детерминантама злочина мржње није посвећивана адекватна пажња. У криминолошкој литератури ретка су настојања да се злочини мржње теоријски објасне. Барбара Пери (Barbara Perry), један од водећих познавалаца проблематике злочина мржње, сматра да је у ситуацији када не постоји довољно емпиријских података тешко конституисати теорије које би објасниле та понашања (Perry, 2001). Грин (Green) и сарадници кажу да је злочине мржње тешко дефинисати, мерити и објаснити (Green et al., 2001:479). У социјалној психологији постоји мноштво радова о ставовима у вези са предрасудама. Међутим, анализом постојеће литературе уочава се да је мало истраживања у којима се директно и систематски проучава на који начин предрасуде ескалирају у насиље (Green et al., 2001:480).

Недовољна истраженост овог феномена доводи до разноликих дефиниција и тумачења која отежавају његово јасније разумевање. Поједини аутори сматрају да сам термин *злочини мржње* носи дилеме и тешкоће. Наиме, он се често

употребљава врло широко, обухватајући сваки злочин чином мржње према жртви (Perry, 2003:2). Други полазе од схватања подразумевајући под овим појмом у екстремним случајевима геноцид, етничко чишћење и серијска убиства. Блаже форме овог феномена обухватају нападе и убиства. Као лакши облици наводе се инциденти, злостављања, вандализми и претње које угрожавају квалитет живота жртве (Green et al., 2001:479; Croall & Wall, 2002:3).

Злочинима мржње у савременој криминолошкој литератури обично се сматрају незаконита, насилна, деструктивна понашања или застрашивања где је извршилац мотивисан предрасудама према друштвеној групи којој жртва припада (Игњатовић, 2005:5). Као што је на самом почетку речено, злочини мржње су новија област истраживања у криминологији. Највећи број истраживања вршен је у Сједињеним Америчким Државама, где се ова проблематика изучава знатно дуже него, рецимо, у Великој Британији или у другим земљама.⁴

Генерално говорећи, не постоји довољно емпиријских уопштавања која би омогућила потпуније разумевање и објашњење овог проблема (Ardley, 2005:54). Ако се има то у виду, уочавају се бројна нерешена концептуална питања попут специфичности злочина мржње у односу на остала кривична дела и оправданости да се ова кривична дела посматрају као посебна врста криминалитета. Око ове дилеме вођена је дебата и један број аутора износи аргументе који оспоравају концепт злочина мржње као посебну појмовну, правну и практичну категорију. Ако прихватимо концепт злочина мржње, намеће се питање којим све друштвеним групама се даје правна заштита, а којима не, и зашто? Наредно питање на које треба дати одговор јесте какве су сличности и разлике између злочина мржње и тероризма, геноцида, етничког чишћења, дискриминације или говора мржње (Green et al., 2001:480, 498). Игњатовић сматра да сви они који се упусте у систематску обраду злочина мржње прво морају одговорити на питање да ли уопште постоји потреба да се ова дела издвајају као посебна врста криминалитета. Даље, он наводи, ако је одговор потврдан, тек тада има смисла

⁴ У Великој Британији појам *злочини мржње* добија на значају тек 1999. године након објављивања Мекферсоновог извештаја (Macpherson, 1999) о убиству из расистичких побуда младог црнца Стивена Лоренса (Stephen Lawrence) у Лондону 1993. године (McLaughlin, 2002:493).

упуштати се у мноштво начелних проблема, који се по природи ствари отварају, имајући у виду да чак ни најосновнија концептуална питања у вези са злочинима мржње нису решена (Игњатовић, 2005:6).⁵ У тексту који следи биће дат приказ аргумената критичара и заговорника концепта злочина мржње, затим ћемо изложити за потребе овог истраживања прихваћен садржај појма, односно питање заштићених карактеристика, и на крају ће бити изведене сличности и разлике злочина мржње у односу на сродне појмове.

1.1. Аргументи критичара и заговорника концепта злочина мржње

У литератури, поред аутора апологета концепта злочина мржње као криминолошког појма, присутан је један број аутора који то оспоравају. Аргументи против концепта злочина мржње у литератури се класификују на социолошке, правне и политичке. Социолошки указују да се инкриминисањем ових кривичних дела више стварају друштвене поделе него што доприносе друштвеној интеграцији. Дилема различитости такође је филозофско и правно питање, које имплицира читав сплет друштвених питања (Grattet & Janness, 2001:655). Да ли третирати мањинске групе на исти начин као и остале у друштву или им понудити специјални третман – то је дилема између друштвене интеграције и подела, између једнаког и специјалног третмана (Grattet & Janness, 2001:693). Та дилема је предмет спорења у литератури. Правни аргументи против овог концепта полазе од схватања да је читав концепт у супротности са људским правима и слободама и да је злочине мржње тешко доказати. Политички аргументи којима се оспорава овај концепт указују да су злочини мржње резултат деловања лобистичких група и њиховог политичког утицаја.

⁵ Може се приметити да је тачна констатација да у литератури нису решена основна концептуална питања, али такође је неспорно да је ова тема врло актуелна у савременим криминолошким истраживањима у развијеном свету. Чињенице које иду у прилог издвајању злочина мржње јесу те да су многе земље инкриминисале кривична дела мотивисана предрасудама или мржњом у националним кривичним законодавствима. Чак и ако бисмо оспорили специфичност злочина мржње као посебне врсте криминалитета, дакле као предмета криминолошких истраживања, разни облици насиља, који су мотивисани предрасудама или мржњом према другим друштвеним групама још увек представљају значајан социолошки и безбедносни проблем вредан пажње.

Што се социолошких аргумената тиче, Џејкобс и Потер, водећи противници овог концепта, сматрају да се инкриминисањем ових кривичних дела стварају још веће друштвене поделе (Jacobs & Potter, 1997; Jacobs & Potter, 1998).⁶ Ова два аутора кажу да је тешко посматрати злочине мржње као посебну категорију због њихове двосмислене, субјективне и конфликтне природе. Они указују да у случају злочина мржње није могуће утврдити мотив појединца или групе – извршиоца или извршилаца ових деликата. Надаље, они критикују поузданост података које прикупља Федерални Истражни Биро (ФБИ) у Сједињеним Америчким Државама (САД). Прикупљање и анализа података о овим деликтима у САД нису помогли бољем разумевању злочина мржње, нити су у пракси допринели ефикаснијем раду снага за спровођење закона. Ови аутори сматрају да Влада САД инсистирањем на злочинима мржње као посебној врсти криминалитета ствара лажну слику да је реч о забрињавајућим размерама ових кривичних дела у америчком друштву. Надаље, критичари концепта наглашавају битну улогу медија у креирању става јавности о великим размерама злочина мржње. Многи новински чланци указивали су на забрињавајуће стање овог феномена без адекватних доказа или објашњења. Понекад медији могу да изазову мржњом мотивисано насиље (Jacobs & Henry, 1996:371). Надаље, Џејкобс и Хенри (Jacobs & Henry, 1996) наводе да су и научни радници такође допринели стварању ставова о забрињавајућим размерама злочина мржње у САД, и посебно критикују књигу *Злочини мржње – плина нетрпељивости и крвопролића* (енгл: *The Rising Tide of Bigotry and Bloodshed: Hate Crimes*), аутора Џека Левина и Џека Мекдевита (Levin & McDevitt, 1993) – који у овом делу тврде да је у САД присутна плина злочина мржње и да ће стање бити још горе. Своја предвиђања базирају на извештајима невладиних организација попут *Anti-Defamation League*, *Klanwatch* и *National Institute Against Prejudice and Violence*. Левин и Мекдевит наводе да

⁶ Насупрот ставу социолога Емила Диркема да криминал изазива друштвену реакцију која интегрише друштво (Диркем, 1972), злочини мржње стварају поделе. Овакав став није оправдан уколико узмемо у обзир да су злочини мржње тзв. злочини са поруком (енгл. *message crime*, American Psychological Association [APA], 1998) и да се проналажењем и кажњавањем извршилаца ових кривичних дела прекида насилна комуникација између антагонистичких група, раздваја одговорност појединца од одговорности групе, спречава спирала насиља и освете и стварају услови за санирање последица тих деликата у заједници, те могућност дијалога и друштвене интеграције.

економски проблеми стварају фрустрације и ресантиман заједно са стереотипима и предрасудама узрокују плимину насиља. Џејкобс и Хенри оштро су критиковали такве ставове, наводећи да нису базирани на резултатима научних истраживања, већ на спекулацијама аутора (Jacobs & Henry, 1996:372).

Као што је напоменуто, правни аргументи којима се оспоравају злочини мржње полазе од схватања да је читав концепт у супротности са људским правима и слободама и да је злочине мржње тешко доказати. Иван Харе (Ivan Hare) говори о две врсте аргумената против инкриминације злочина мржње (Hare, 1997:424). Прва група аргумената су темељни, односе се на контрадикторности између законских прописа, којима се инкриминишу злочини мржње и права која су гарантована Европском конвенцијом о људским правима. Посебно наводи слободу мишљења, говора и слободу удруживања. Други аргументи су прагматичне природе – злочине мржње тешко је доказати. Надаље, Џејкобс и Потер сматрају да је оштрије кажњавање извршилаца кривичних дела, због њихових лоших убеђења и вредности, у супротности са Првим амандманом на Устав САД, којим се гарантује слобода говора (Jacobs & Potter, 1997; Jacobs & Potter, 1998). Такође, и Џо Морган (Jo Morgan) критикује инкриминисање злочина мржње као посебних кривичних дела и оштрије кажњавање. Он говори и о инхерентном проблему доказивања злочина мржње, као и проблему оштријег кажњавања извршилаца ових кривичних дела, сматрајући да се на тај начин нарушава демократско право једнакости пред законом (Morgan, 2002:27).

Политички аргументи којима се оспорава концепт злочина мржње указују на његову политичку позадину кроз политички утицај лобистичких група. Примера ради, Џејкобс и Хенри полазе од става да у САД разне лобистичке групе користе питање злочина мржње за политичке циљеве (Jacobs & Henry, 1996). Такође, наглашавају да је неутемељено општеприхваћено схватање да су злочини мржње епидемичних пропорција. Они наводе да се етимологија речи *епидемичан* једноставно не уклапа у стварно стање злочина мржње у САД. По њиховом схватању, ради се о преувеличавању стварног стања од стране разних лобистичких група и медија који продају информације, а догађаји попут злочина мржње увек су интересантни за јавност. Дакле, то није стварно стање у САД. Надаље, сматрају да су водећи заговорници тезе да је реч о појави епидемичних

размера представници хомосексуалних удружења, затим Јевреји, црнци, те Американци азијског порекла и хендикепирани. Те групе успешно добијају политичку подршку (Jacobs & Henry, 1996:369). Представници удружења за заштиту права жена тврде да је насиље над женама најзаступљенији облик злочина мржње. Стварањем криве слике створили су погодну политичку климу да се ова дела инкриминишу у кривичном законодавству. Тако, рецимо, Морган поставља питање које су то друштвене групе које треба да уживају посебну заштиту и наглашава проблем идентитета и улогу лобистичких група у одређивању које све друштвене групе треба да буду укључене у концепт злочина мржње (Morgan, 2002:27). Он критикује постојећа правна решења и поставља питање зашто поред друштвених група које имају посебан третман то исто не омогућити и другим угроженим категоријама или друштвеним групама, попут припадника појединих ризичних занимања (полицајци, проститутке, медицински радници у клиникама за абортусе), чији су представници честе мете и који се нападају са намером да се застраши читава група. Поред наведених, Морган наводи и категорију педофила, која испуњава основне критеријуме на основу којих се дефинише ко све може бити жртва злочина мржње (Morgan, 2002:27).

Поред одређеног броја аутора који оспоравају концепт злочина мржње као посебне врсте криминалитета, већина аутора у савременој криминолошкој литератури овај концепт подржава. Најчешћи аргументи који се наводе у прилог овој чињеници јесу велике штетне последице ових кривичних дела не само за жртву него и друштво у целини. Тако, рецимо, Пол Игански (Paul Iganski) тврди да ставови оних који сматрају да се инкриминисањем злочина мржње више стварају друштвене поделе него што се интегрише друштво, не пружају довољно аргумената који би такве ставове и поткрепили (Iganski, 1999:393). Игански сматра да је битна позитивна реакција и јасан став друштва да таква понашања неће бити толерисана. Роб Вајт (Rob White) такође оспорава аргументе Џејкобса и Потера. Он сматра да њихови аргументи, дугорочно гледајући, нису ни уверљиви ни конструктивни (White, 2002:499). Вајт сматра да усвајање шире или уже дефиниције злочина мржње није симптоматично у смислу аналитичке двосмислености у мери у којој су значајни политички напори и подизање свести, који прате сваку дебату о начину схватања *друштвеног зла* (White, 2002:500).

Чињеница је да се неки друштвени проблеми користе од стране лобистичких група – кроз селективно коришћење података и мобилизацију јавног мњења у одређеном правцу, и то се мора имати у виду. Међутим, постоји опасност да се критика тих лобистичких група претвори у идеологију да су те групе манипулативне и да користе насталу ситуацију у сврху остваривања политичких циљева. То је омиљени аргумент десничара, који дискредитују гласове оних који указују на забринутост угрожених и немоћних у друштву (White, 2002:500). Вајт наглашава значај разумевања друштвених услова у којима се јављају злочини мржње и указује да је, и поред свих проблема у друштву, неопходно поставити јасне доње границе у циљу очувања људских права, личне сигурности и добробити друштва. Еуген Меклафин (Eugene McLaughlin), такође један од аутора – критичара Џејкобса и Потера, наводи да се злочини мржње не могу игнорисати, јер чак и мањи инциденти стварају нетолеранцију, предрасуде и непријатељство. Такво стање расистичке групе могу користити у циљу држања мањинских група у стању континуираног страха (McLaughlin, 2002:496). Џенин Коган (Jeanine Cogan) наводи аргументе којима се оправдава став да злочини мржње треба да буду инкриминисани као посебна врста кривичних дела, тј. да се посматрају као посебна појмовна категорија. Она такође оспорава аргументе критичара који наводе да се инкриминисањем злочина мржње прави разлика између ових кривичних дела и других у смислу да се злочини мржње сматрају друштвено опаснијим. Коган наводи да у томе није ништа спорно, јер се ионако разна кривична дела разликују у погледу друштвене опасности (Cogan, 2002:177). Злочини мржње јесу кривична дела велике друштвене опасности јер проузрокују веће психолошке последице код жртава него што је то случај код кривичних дела која нису мотивисана мржњом. Такође објашњава да се велика друштвена опасност огледа у чињеници да злочини мржње имају крајње штетан утицај на заједницу (Cogan, 2002:178). Додатни аргументи којим се критикује постојање злочина мржње као посебне правне и криминолошке категорије јесу тврдње да стање у САД није забрињавајуће. Питање је да ли стање треба да буде забрињавајуће да би се реаговало на постојеће проблеме (Cogan, 2002:180). Коган износи још један уверљив аргумент у прилог концепту злочина мржње, а који се односи на одговорност државних органа. Злочини мржње су претња основним

друштвеним вредностима демократског друштва. Уставна је обавеза државе да штити права грађана и да спречава разне облике дискриминације. Такође, она оспорава аргументе критичара да злочине мржње није могуће доказати (Cogan, 2002:181).

Министарство правосуђа Сједињених Америчких Држава сачинило је индикаторе на основу којих се може претпоставити да ли конкретни случај има елементе злочина мржње или не (Cogan, 2002:179). Злочини мржње су механизми застрашивања и контроле оних који на неки начин искачу из оквира друштвено прихватљивог понашања (Perry, 2001:3). Пери објашњава да се узроци злочина мржње могу тражити у ставовима да су појединци или групе који пређу политичке, социјалне или културне границе легитимне мете за насиље (Perry, 2001:216). Последице злочина мржње нису само психичке трауме жртве, нити материјална штета која настаје као последица ових деликата. Злочини мржње стварају осећање страха, сумње и непријатељства у заједници, што су далекосежне негативне последице по друштво (Perry, 2001:10).

Брајан Левин (Brian Levin) такође сматра да ова кривична дела представљају велику друштвену опасност. Злочини мржње узрокују велику штету како појединцима тако и заједницама, провоцирају насиље из освете, наносе емоционални бол жртвама и узрокују нарушавање друштвених односа у заједници (Levin, 1999:14). Злочини мржње узрокују психолошке трауме код жртава, затим нарушавају друштвени мир, повећавају ризик од насиља у заједници. Поред наведеног, битно је напоменути да санирање последица ових деликата изискује трошење ресурса (Levin, 1999:15).

Сем Торес (Sam Torres) говори о инцидентима *окидачима* (енгл. *trigger incidents*), тј. о инцидентима који се могу тумачити као фитиљ који може да изазове друге инциденте из освете и велике друштвене нереде, уколико је у друштву већ присутна клима мржње (Torres, 1999:57). Природа злочина мржње, првенствено због њихових последица, чини ову врсту криминалитета јединственом (Saucier, Brown, Mitchell, & Cawman, 2006:891).

Мекдевит, Левин и Бенет сматрају да су злочини мржње обично брутална дела и да су жртве најчешће изабране као случајни представници групе. Друштвена контрола злочина мржње је неопходна јер понашање појединца може

да изазове реакције групе (McDevitt, Levin, & Bennett, 2002). Инциденти и злочини мржње лако могу ескалирати у међугрупни конфликт широких размера, а уколико се извршиоци не казне, шаље се порука подршке и охрабрења извршиоцима да та кривична дела врше и убудуће (Levin & Rabrenovic, 2001:575).

Дакле, ако прихватимо становиште да је оправдано посматрати злочине мржње као посебну врсту криминалитета, и даље се намећу одређене дилеме на које треба дати одговоре, попут питања заштићених карактеристика, што се разматра у тексту који следи.

1.2. Садржај појма – питање заштићених карактеристика

Једно од најспорнијих питања јесте којим друштвеним групама треба дати посебну правну заштиту.⁷ Дилема заштићених карактеристика није на исти начин решена у законодавству, што читавом концепту злочина мржње у извесном смислу даје шири друштвени и политички карактер. То је питање друштвене структуре, друштвене моћи и утицаја разних друштвених група у конкретном друштву, које имају могућности да утичу на став законодавца. Игњатовић оправдано поставља питање где је та граница (Игњатовић, 2005:8). Ту границу поставља законодавац, који одређује којим групама жртва може да припада. Најчешће је то припадност на основу расног, националног и религијског идентитета. Укључивање *рода* и категорије инвалида у концепт злочина мржње предмет је дебата и за сада није општеприхваћено у литератури. Поред тога, и насиље према хомосексуалцима укључено је у концепт злочина мржње. Хомосексуалци су учестале жртве напада због својих сексуалних опредељења (Herek, 2009).

Барбара Пери сматра да се свако друштво мења, те да су и злочини мржње и појам друштвеног идентитета променљиве категорије јер су друштвено конструисане (Perry, 2001:46). Поред тога, сваки појединац може истовремено да припада разним друштвеним групама. Питање да ли укључити у концепт злочина

⁷ У литератури о злочинима мржње када се говори о друштвеним групама које су укључене у концепт често се користи термин *заштићене карактеристике*, попут расе, националне или етничке припадности, вере, сексуалног опредељења и друго.

мржње лица са инвалидитетом, као и насиље над женама – предмет је спорења у литератури. Аргументи који говоре у прилог укључивању инвалидности у концепт злочина мржње полазе од чињенице да су негативни ставови и стереотипи према лицима са инвалидитетом резултат њихове друштвене маргинализације. Инвалиди представљају значајан део популације, само у САД се процењује да их има 54 милиона (McMahon, West, Lewis, Armstrong, & Conway, 2004:69).⁸ Резултати истраживања указују да лица са инвалидитетом имају осећај групне припадности, тј. идентитета (Grattet & Janness, 2001:682). Удружења инвалида у САД остварила су значајан политички утицај као покрет за грађанска права. Аргумент за сврставање ове категорије у концепт злочина мржње јесте и чињеница да су инвалиди у САД традиционално изложени разним облицима дискриминације и физичког и сексуалног злостављања, у прошлости медицинским експериментима, еугеничкој⁹ стерилизацији и сл. (Grattet & Janness, 2001:683, McMahon et al., 2004:69). Када се говори о инвалидности, потребно је сагледати да ли се инвалиди нападају јер су лакше жртве које не могу пружити отпор или их нападају због мржње према инвалидима као групи. То је кључно питање, које треба имати у виду приликом анализе овог проблема.

Питање *рода* у оквиру дебате о злочинима мржње долази тек касније и веома је контроверзно. У одређеном смислу *род* се уклапа у парадигму злочина мржње уколико се жртва бира искључиво због припадности полу и ако напад није на други начин испровоциран, тј. ако у питању није неки други мотив. У пракси су познати случајеви серијских убистава жена где је мотив злочина припадност жртве женском роду. Резултати једног истраживања о ставовима у вези са злочинима мржње показују да се напади на жене не уклапају у концепт злочина мржње. Такође, испитаници из овог истраживања сматрају да жене спадају у групу најмањег ризика да постану жртве злочина мржње (Saucier et al., 2006:906). Најчешћи аргументи против укључивања *рода* у концепт злочина мржње указују да је инкриминисање *рода* као злочина мржње резултат лобирања феминистичких

⁸ Устаљено је схватање да инвалидне особе чине око 10 одсто популације у друштву (Mont, 2007).

⁹ Еугеника је расистичка доктрина која се темељи на расној хигијени и стварању услова који воде стварању телесно и душевно здравог, а спречавање рађања нездравог и за живот неспособног потомства (Moss, 2005).

организација. Радикалне феминисткиње оштро се залажу да род буде укључен у концепт злочина мржње (McPhail, 2002:130). Али, род се не уклапа у парадигму злочина мржње јер жене најчешће познају нападаче, и насиље према женама је учестало (McPhail, 2002:126). Чињеница јесте да многе жене жртве насиља познају нападаче, али та веза није *sine qua non* постојања кривичног дела почињеног из мржње (Lawrence, 1999:16). Силовање и насиље у породици није могуће сврстати у злочине мржње. Наредни аргумент против укључивања рода у концепт злочина мржње односи се на постојање посебних закона који се односе на спречавање насиља над женама које је врло учестало у друштву. Ако бисмо укључили род, то би знатно оптеретило механизме прикупљања података, али и правосудни систем. Последњи аргумент односи се на мотивацију. Ако неко нападне женску особу, није неопходно да је и мрзи (McPhail, 2002). Питање рода као дела концепта злочина мржње у самом је зачетку. Без обзира на то да ли укључити род у концепт злочина мржње или не, насиље над женама и даље представља озбиљан друштвени проблем (Николић-Ристановић & Докмановић, 2006).

1.3. Злочини мржње – сличности и разлике у односу на сродне појмове

Једно од битних питања на која треба одговорити јесу сличности и разлике између злочина мржње, са једне стране, и тероризма, геноцида, етничког чишћења, дискриминације и говора мржње, са друге стране. Утврђивање сличности и разлика између ових појмова врло је комплексно питање, које излази из оквира овог истраживања. Анализа сличности и разлика требала би обухватити криминолошке, безбедносне и правне аспекте ових феномена. Може се уочити да су предрасуде и мржња према другим друштвеним групама кључна конвергентна тачка код наведених појмова, који се само манифестује у различитим облицима и има различиту друштвену опасност.¹⁰ Тиме се и правне квалификације наведених феномена знатно разликују.

¹⁰ Олпорт (Allport, 1954) наводи пет степени испољавања предрасуда у људском понашању: 1) вербално изражавање антипатије, 2) избегавање, 3) дискриминација, 4) физички напади, 5) истребљење.

Поједини аутори дали су краћи осврт на овај проблем, међутим, детаљније анализе нису вршене. Марк Хам (Mark Hamm) у својој студији о америчким скинхедима (Hamm, 1993) прави разлику између тероризма и злочина мржње. Он сматра да су злочини мржње мотивисани предрасудама и да у позадини немају друштвене или политичке циљеве, а да терористички акти увек имају друштвене или политичке циљеве. Хам каже да се сви терористички акти не могу сматрати злочинима мржње и да није нужно да су злочини мржње терористички акти, уколико немају неку друштвену или политичку позадину (Hamm, 1993:107). Левин и Мекдевит (Levin & McDevitt, 1993) сматрају да разлике између злочина мржње и унутрашњег тероризма бледе, због повећане политичке софистицираности организованих екстремистичких група. Неки злочини мржње у САД еволуирали су у домаћи или унутрашњи тероризам. Френк Е. Хаган (Frenk E. Hagan) сматра да насилничко криминално понашање има првенствену намеру да у заједници ствара страх у политичке сврхе.

Ако неко нацрта *свастику*, он шаље политичку поруку, чак иако му то није била намера (Hagan, 1997:134). Мајкл Ронцковски (Michael Ronczkowski) говори да су се организоване екстремистичке групе у САД традиционално сматрале криминалним организацијама, мада наводи да су се времена променила и да се ове групе могу сврстати у категорију домаћег тероризма. Многе групе у САД уклапају се у дефиницију домаћег тероризма.¹¹ Од раних 1960-их до данашњих дана групе врше различите нападе: од напада на клинике за абортусе до напада на Владину зграду у Оклахома Ситију, априла 1995. године (Ronczkowski, 2003:31). Овде се поставља питање односа злочина мржње и тероризма као једног од водећих безбедносних изазова савременог доба (United States Department of State, 2009). Са социолошког гледишта може се уочити да су оба феномена резултат дубоких структуралних неједнакости у савременом свету, како на нивоу појединих друштава (Petty, 2001) тако и на глобалном нивоу (Печујлић, 2002; Стиглиц, 2004; Башић, 2003). У криминолошко–феноменолошком смислу и

¹¹ Домаћим тероризмом се сматрају акције појединаца у циљу убеђивања или одвраћања владе или становништва њихове матичне земље употребом насиља које има за намеру застрашавање или присилу. Те активности могу да се крећу од претњи до директних насилних аката, као што су киднаповања, физичка злостављања или убиства (Ronczkowski, 2003:31).

извршиоци злочина мржње и терористичких аката могу да имају сличан *modus operandi*, који се састоји у употреби разних видова насиља над људима и имовином. У безбедносном смислу значај те везе огледа се у нарушавању безбедности, изазивању страха и несигурности и неповерења међу антагонистичким групама у друштву, што може водити до напетости и нових конфликта.¹² У правном смислу веза не постоји, јер је реч о другачијим кривичноправним квалификацијама.

Није једноставно разликовати злочине мржње од неких на први поглед сличних појава, као што су геноцид, етничко чишћење, дискриминација или говор мржње. Одређивање сличности и разлика са злочинима мржње и у овом случају захтевало би једну детаљну социолошку, криминолошку и правну анализу. Под појмом *геноцид* подразумева се најтежи злочин против човечности и вредности заштићених међународним правом. Међународна конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида, коју је Генерална скупштина Уједињених нација усвојила 9. 12. 1948. године, а која је ступила на снагу 12. 1. 1951. дефинише међународни злочин геноцида као дело које је учињено у намери потпуног или делимичног уништења једне националне, етничке, расне или верске групе. За постојање кривичног дела геноцида довољно је и убиство једног члана групе уколико је извршено у намери уништења читаве групе (Аврамов & Креча, 1999). Године 1944. Рафаел Лемкин први употребљава термин геноцид, којим је описао масовна истребљења која су вршили нацисти у Другом светском рату у случајевима за које Лемкин није сматрао да им одговара термин *масовно убиство* (Свенсен, 2006:209). У последње две деценије у употреби је и појам *етничко чишћење*. Тешко је навести сличности и разлике између геноцида и етничког чишћења, ако се има у виду да појам *етничко чишћење* није добио општеприхваћену дефиницију. Условно, може се рећи да етничко чишћење има за циљ да се одређена територија *очисти* од припадника одређене друштвене групе, док је код геноцида циљ истребљење. Међутим, оно што је заједничко овим кривичним делима јесте мотив извршења – национална, етничка, верска или расна

¹² Поред наведених сличности и разлика, може се уочити да је савремени тероризам глобалан, а да злочини мржње углавном имају локални значај. Дакле, савремени међународни тероризам одиграва се у глобалној, а злочини мржње у локалној арени.

мржња. Разлика је у степену друштвене опасности између злочина мржње и кривичних дела против човечности и вредности заштићених међународним правом, јер су злочини мржње по степену друштвене опасности лакша кривична дела.

Под појмом *дискриминација* подразумева се деловање којим се члановима поједине групе ускраћују ресурси или накнаде до којих друге групе могу доћи (Гиденс, 2001:373). Дискриминација је последица сложености друштвене структуре, друштвених неједнакости и подела. Дискриминација може да обухвата различите форме по разним основама, попут расне, националне, етничке и верске припадности, пола, сексуалне оријентације, инвалидности, доби, језика, социјалног порекла и других основа. Закони о забрани дискриминације усвојени су у многим земљама у циљу обезбеђења и промовисања људских права и слобода и стварања услова за остваривање једнаких права, слобода и могућности свих грађана (Bell, 2002). Оно што је заједничко за злочине мржње и дискриминацију јесте чињеница да су и злочини мржње и дискриминација последице друштвених неједнакости и антагонизама између разних група. Он што их разликује јесте начин на који се ти антагонизми манифестују у друштву. Дискриминација је мање друштвено опасна од злочина мржње. Повредом законских одредаба о забрани дискриминације крше се грађанско-правне норме, а злочини мржње представљају кршење кривичноправних норми.

Под говором мржње најчешће се сматра усмени или писани говор, који се своди на јавно изазивање мржње према одређеној групи или појединцу због расне, религијске или етничке припадности (Walker, 1996; Cortese, 2006). Инкриминисање говора мржње врло је осетљива тема, која доводи у питање баланс између уживања права и слободе говора и говора мржње, којим се повређују права других. Ради се о дилеми између слободног и отвореног друштва, које гарантује слободу говора, и друштва које штити демократска права других тако што да ограничава слободу говора кроз одређени вид цензуре. То је врло осетљиво и контроверзно питање, које су поједине земље на различите начине решиле у својим кривичним законодавствима (OSCE Office for Democratic Institution and Human Rights [ODIHR], 2005). Уживање људских права и слобода није апсолутно право и постоје одређена ограничења предвиђена Европском

конвенцијом о људским правима. Увредљиви садржаји, рецимо, нису под заштитом конвенције (Weber, 2009). За разлику од европских земаља, у САД говор мржње није инкриминисан, чак ни најувредљивије форме изражавања (Walker, 1996). Међутим, веза између злочина мржње и говора мржње је блиска. У доказивању кривичних дела злочина мржње употреба језика и симбола мржње један је од кључних индикатора који указују да је одређено кривично дело мотивисано мржњом. Говором мржње промовишу се расистичке идеологије које инспиришу извршиоце кривичних дела злочина мржње (Strobl, Klemm, & Wurtz, 2005:634).

На крају, када се сагледа однос злочина мржње и њему сродних феномена, без обзира на сличности и разлике, може се приметити да су предрасуде њихово заједничко обележје. Дакле, предрасуде су заједничка социјално-психолошка основа за све наведене феномене и сваком од њих одговара нека од раније наведених фаза. Суштина је иста, разлика је само у интензитету испољавања предрасуда у конкретним друштвеним (не)приликама.

2. ДЕФИНИЦИЈЕ ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ

Као што смо већ навели, злочине мржње тешко је дефинисати и објаснити (Green, et al., 2001:479). У литератури и законодавству присутне су различите дефиниције, које варирају од аутора до аутора, од законодавства до законодавства, од институције до институције. Генерално, анализирајући постојеће дефиниције, могуће је направити условну класификацију на социолошке, криминолошке и правне дефиниције. Социолошке дефиниције су у основи шире, јер сагледавају друштвени контекст и услове у којима се злочини мржње манифестују. Криминолошке дефиниције обухватају углавном феноменолошку димензију, фокусирајући се на мотив, начин извршења, жртве и последице ових кривичних дела. Правне дефиниције полазе од ужег законског одређења злочина мржње, наводећи мотив извршења и друштвене групе којима жртва злочина мржње може да припада.

Даћемо преглед неких дефиниција које се могу наћи у литератури. Тако Бењамин Бовлинг (Benjamin Bowling) наглашава да злочине мржње не треба посматрати као догађај, већ као друштвени процес који се никада не дешава у друштвеном вакууму. Из тог разлога злочине мржње треба дефинисати на начин да се појму да *живот* и *значење*. Бовлинг наглашава да је за разумевање злочина мржње битно разумети историјски и друштвени контекст односа између супротстављених заједница, посебно процесе физичког насиља, претњи, застрашивања и систематске виктимизације (Bowling, 1993:238). Надаље, Лесли Вулф и Луиз Копланд (Leslie Wolfe & Lois Copeland) сматрају да злочини мржње представљају насиље усмерено према друштвеним групама које су одбачене од већине друштва. Маргинализоване друштвене групе суочавају се са дискриминацијом и тлачењем у разним областима друштвеног живота, попут социјалне сфере, политике или економије (Wolfe & Copeland, 1994:201). Међутим, ваља нагласити да се не мора нужно радити о традиционално потлаченим друштвеним групама како ови аутори наводе, посебно уколико је реч о етничким или религијским сукобима. Ту се не мора радити ни о тлачењу, него о антагонизмима и конфликтима интереса или вредности, а злочини мржње могу бити последице тих антагонизама или средство за остваривање циљева у друштвеном конфликту. Конфликт не мора нужно бити видљив, већ може бити и латентан, а злочини мржње, који се дешавају, јесу манифестација латентног сукоба који тиња испод површине друштвених односа. Ти латентни конфликти могу ескалирати у периодима великих друштвених промена.

Нешто обухватнију дефиницију злочина мржње налазимо у раду Керол Шефилд (Carole Sheffield), која сматра да злочини мржње не представљају серију изолованих инцидената, него последицу политичке културе, која додељује права, привилегије и друштвени углед на основу биолошких или друштвених карактеристика (Sheffield, 1995:438). Шефилд наглашава политички и друштвени контекст у коме се злочини мржње дешавају, и посебно истиче значај дубоко укорене хијерархије идентитета као основе за злочине мржње. Анализирајући везу између злочина мржње у САД у прошлости и садашњем времену, Керолин Петросино (Carolyn Petrosino) говори о злочинима мржње као виктимизацији мањина од стране припадника већине, због њиховог расног или етничког

идентитета (Petrosino,1999:25). Овакво схватање ограничава се на расни и етнички идентитет, не наглашавајући друге групе којима жртва може да припада. Такође, констатација да је реч о припадницима већине који виктимизирају мањину може се довести у питање. Припадници поједине групе могу бити у мањини, али могу имати већу друштвену моћ и располагати механизмима структуралне виктимизације, нпр. систем апартхејда у Јужној Африци (De Fontet, 1999:105), или виктимизација домицилног становништва од стране колонијалних власти (Свенсен, 2006:33).¹³

Поред тога, може се поставити питање шта је са злочинима мржње које врше припадници мањине из освете, због напада на припаднике њихове заједнице. У цитираној дефиницији Барбара Пери дефинише злочине мржње као

„механизме моћи којима се намеравају одржавати одређене неизвесне, критичне структуре, употребом насиља и претњом насиљем (вербалним или физичким). Генерално су усмерени према онима који су у нашем друштву традиционално стигматизовани и маргинализовани (Perry, 2001:3).“

Пери говори о друштвеном контексту злочина мржње, наглашавајући да су они реакција друштва на појединце и групе који се не уклапају у доминантни систем вредности и који представљају претњу традиционалним вредностима. У том смислу злочини мржње имају функцију да казне оне *другачије*, који одступају од традиционалних схватања полности, сексуалности, расе. Казном се поново успоставља ред у нарушеном друштвеном поретку. Тако, рецимо, Гејл Мејсон (Gail Mason) наводи да је у литератури о злочинима мржње углавном прихваћено схватање да су злочини мржње насиље мотивисано предрасудама према одређеној групи и да жртва као појединац ретко да је битна за извршиоца, те да их најчешће извршилац и не познаје (Mason, 2005:839). Популарно схватање да злочине мржње врше непозната лица у бројним је емпиријским истраживањима доведено

¹³ Примера ради може се навести инструментално насиље у белгијском Конгу, данашњем Заиру, где је током белгијске владавине (1880–1920) становништво Конга редуковано са двадесет на нешто мање од десет милиона људи.

у питање, мада Мејсонова указује на комплексност односа извршилац – жртва и каже да се на основу недовољно поузданих резултата истраживања не може закључити да је већина извршилаца злочина мржње позната својим жртвама (Mason, 2005:856).

У једном од одређења Доналд Грин (Donald Green) и сарадници под злочинима мржње подразумевају противзаконита, насилничка, деструктивна и застрашујућа понашања код којих је учинилац мотивисан предрасудама према претпостављеној друштвеној групи којој жртва припада (Green et al., 2001). Надаље, Еуген Меклафин и Џон Манси (Eugene McLaughlin & John Muncie) дефинишу злочине мржње као криминалне акте мотивисане мржњом и предрасудама против лица и имовине на основу стварне или претпостављене припадности раси, етничкој групи, полној припадности или сексуалној оријентацији жртве (McLaughlin & Muncie, 2001:136).

Са проблемом адекватног дефинисања злочина мржње суочавале су се и научне и стручне асоцијације, као и релевантне институције. Тако Америчка психолошка асоцијација (APA, 1998) сматра да се злочини мржње разликују од других кривичних дела по томе што шаљу поруку члановима одређене друштвене групе да нису добродошли у одређено насеље, заједницу, школу или радно место. Министарство правде САД дефинише злочине мржње на следећи начин:

„Насиље нетолерантности и нетрпељивости, које има намеру да повреди и застраши некога због његове припадности раси, етничкој групи, националном пореклу, религији, сексуалној оријентацији или инвалидности. Извршиоци злочина мржње користе експлозиве, подмећу пожаре, користе оружје, вандалски се понашају, примењују физичко насиље и вербалне претње да ће се применити насиље да би се унео страх међу њихове жртве, чинећи их још рањивијим за наредне нападе, стварајући код њих осећање отуђености, беспомоћности, сумњичавости и страха. Други се могу осећати фрустрираним, ако су у уверењу да их локалне власти и друге групе у заједници не желе заштитити. Када се извршиоци злочина мржње кривично не гоне и када њихови акти нису јавно осуђени, та кривична дела могу ослабити чак и заједнице где су расни односи најздравији (United States Department of Justice, 1997).“

Наведена дефиниција може се сматрати релативно обухватном, јер укључује следеће елементе: а) социјално-психолошки аспект ових кривичних дела (предрасуде, нетолерантност и нетрпељивост), б) широк спектар друштвених група којима жртва злочина мржње може да припада, в) модус операнди извршилаца, г) индивидуалне последице по жртве, д) последице по заједнице. Ипак, може се приметити да овој дефиницији недостаје социолошки приступ – друштвени контекст (политички, економски, социјални и културни), у којима се ова кривична дела дешавају.

Надаље, Канцеларија за демократске институције и људска права (ODIHR) Организације за европску безбедност и сарадњу (OEBS) даје радну дефиницију злочина мржње, која узима у обзир националне разлике држава чланица, као што су разлике у законодавству, ресурсима, приступима и другим потребама и која омогућава да свака држава дефинише овај проблем на најприхватљивији начин. Према овој дефиницији, злочин мржње јесте (OSCE – ODIHR, 2005):

(А) „Свако кривично дело против људи или имовине, где су жртва, просторије или објекат напада изабрани због стварне или претпостављене везе, привржености, сродства, подршке, или чланства групи, као што се дефинише у делу Б.

(Б) „Група може да се базира на основу заједничких карактеристика њених чланова, као што је стварна или претпостављена припадност раси, националном или етничком пореклу, језику, боји, религији, полу, старости, менталној или физичкој инвалидности, сексуалној оријентацији, или другом сличном чиниоцу.”

У Великој Британији Метрополитенска полиција (*Metropolitan Police Service*) дефинише инциденте мржње као сваки инцидент који жртва или неко друго лице види као расистички, хомофобични, или трансфобични,¹⁴ или који је извршен због религијске припадности, полног идентитета или инвалидности (*Metropolitan Police Service*, 2004:2). Наглашавање субјективног приступа шта се све сматра инцидентом мржње довело је до великог броја регистрованих инцидената у Великој Британији у односу на друге земље.

¹⁴ Лица која су транссексуалци, трансвестити или трансцендер особе, или изгледају тако.

Што се тиче законских одређења, *The Hate Crime Statistics Act of 1990*, први је законски правни акт у САД који регулише ову материју (*The Hate Crime Statistics Act of 1990 [HCSA], 1990*). Овај законски акт даје уску дефиницију злочина мржње као злочина за који постоје докази да је извршен због предрасуда на основу припадности раси, религији, сексуалној оријентацији или етничком пореклу. *The Hate Crimes Sentencing Enhancement Act of 1994* јесте законски акт који је усвојен у САД 1994. године у вези са злочинима мржње. Овим актом предвиђено је оштрије кажњавање ових кривичних дела. У смислу овог закона злочин мржње је злочин почињен против лица због стварне или претпостављене припадности раси, боји коже, религији, националном и етничком пореклу, полу, инвалидности, или сексуалној оријентацији. Овде је реч о врло широкој дефиницији злочина мржње у смислу друштвених група којима жртве могу припадати. Овај законски пропис, у односу на *The Hate Crime Statistics Act of 1990*, предвиђа и припадност полу и инвалидност као заштићене категорије.

Примера ради, у Шведској концепт злочина мржње постаје прихваћен знатно касније у односу на САД. Под појмом *злочини мржње* у овој земљи сматрају се кривична дела против појединца, организације или имовине која су мотивисана идеолошким уверењима или непријатељским ставовима према жртви или објекту напада због боје коже, националног или етничког порекла, религије, сексуалне оријентације или неких других сличних обележја (Bunar, 2007:170).

Може се закључити да је тешко одредити границе и дати свеобухватну дефиницију комплексног феномена као што су злочини мржње. Као што је већ споменуто, постојеће дефиниције условно се могу класификовати на социолошке, криминолошке и правне. Социолошке омогућавају да се схвате друштвени услови у којима се дешавају ова кривична дела, мада се из тих дефиниција не види у чему се та кривична дела састоје, нити против којих конкретних друштвених група су усмерена, за разлику од криминолошких и правних дефиниција. Са друге стране, криминолошке и правне дефиниције наглашавају феноменолошку димензију, док етиолошка, коју нам нуде социолошке дефиниције, остаје непозната. Стога потпуније разумевање појма злочина мржње свакако захтева мултидисциплинарни приступ.

3. ИЗВРШИОЦИ И ЖРТВЕ ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ

Незаобилазан сегмент истраживања феномена злочина мржње односи се на проучавање извршилаца и жртава ових кривичних дела. У тексту који следи дат је преглед студија о карактеристикама извршилаца и жртава, како би се потпуније сагледала феноменолошка димензија злочина мржње.

3.1. Извршиоци

Ко су извршиоци злочина мржње, које су њихове карактеристике, да ли су најчешће за ове злочине одговорни појединци или организоване екстремистичке групе, зашто врше та кривична дела, на који начин их класификовати и по којим критеријумима – само су нека од питања која се намећу када говоримо о извршиоцима кривичних дела злочина мржње. Генерално говорећи, о етиологији и феноменологији злочина мржње знамо мало, а тиме и о извршиоцима. Ипак, у криминолошкој литератури могу се наћи извештаји из истраживања која могу дати неке одговоре на постављена питања.

Једно од значајних питања свакако се односи на то да ли извршиоци ових кривичних дела доминантно припадају екстремистичким групама или је чешће реч о актима појединаца који делују из индивидуалних уверења и нису повезани са групом. У литератури преовладава став да је највећи број кривичних дела извршен од стране људи који нису директно повезани са екстремистичким групама (Bunar, 2007:172; Jacobs & Potter, 1997:21), а, како тврде Левин и Мекдевит, (Levin & McDevitt, 1993), организоване екстремистичке групе одговорне су за мање од 10–15% укупних злочина мржње.

Иако већина злочина мржње није извршена од стране припадника организованих екстремистичких група,¹⁵ извршиоци ових кривичних дела могу бити инспирисани екстремистичким идеологијама које те групе пропагирају, те да у њима траже легитимитет за насиље. У литератури нема истраживања која би

¹⁵ У литератури на енглеском језику користи се израз *hate groups*. У овој дисертацији тај термин се преводи као *екстремистичке групе*, јер се полази од претпоставке да је више у духу српског језика него што би био превод термина *hate groups* или *групе мржње*.

указала на заступљеност извршилаца злочина мржње који су били под индиректним утицајем тих група (Blee, 2007:261).¹⁶

Резултати истраживања у којем је анализирано 110 случајева злочина мржње указују да је само 13% извршилаца припадало некој екстремистичкој организацији, од чега су 2% били малолетници и 11% пунолетна лица (Levin, Rabrenovic, Ferraro, Doran, & Methe, 2007:253). Ипак, за разумевање феномена злочина мржње неопходно је истраживање групне припадности и утицаја. Екстремистичке групе својим идеологијама подстичу извршење злочина мржње. Те групе промовишу идеологије моћи попут расизма,¹⁷ ксенофобије, хомофобије и сл. Криза идентитета доводи до појаве екстремистичких група (Perry, 2001:137), а управо развијањем идеологија мржње такве групе потврђују властити идентитет и настоје да на тај начин одрже хијерархију различитости (Perry, 2001:142).

Екстремистичке групе експлицитно желе да неутралишу претњу мањинских група, било расних, етничких или сексуалних. Идеологија мржње почива на платформи културних различитости, на дихотомији друштвених подела и граница између *нас* и *њих*. Из перспективе сопствене групе други су лоши, инфериорни и представљају претњу, било културну, економску, политичку, демографску, у зависности од конкретних прилика у друштву где се злочини мржње јављају.¹⁸

Извршиоци кривичних дела из мржње мотивисани су страхом од културних промена и сматрају себе жртвама тих промена и због тога кажњавају

¹⁶ У САД организоване екстремистичке групе, попут *Aryan Nation*, *White Arian Resistance*, често повезује вера у тзв. теологију хришћанског идентитета, која је псеудорелигија која промовише доктрину катаклизмичког рата против других раса и политичких непријатеља. Рецимо, и Тимоти Меквеј (Timoty McVeigh), извршилац терористичког напада на зграду Владе САД у Оклахима Ситију, САД, 19. априла 1995. године, био је под утицајем тог покрета (Petrosino, 1999:38).

¹⁷ Екстремистичке групе попут *Christian Identity* и *White Supremacy*, које пропагирају супериорност беле расе.

¹⁸ У САД различите друштвене групе виде једни друге кроз призму културне митологије. Према тим стереотипима црнци су криминалци и нерадници, живе од социјалне помоћи и представљају физичку и економску претњу белцима. Азијати су понизни, Јевреји похлепни и подржавају хомосексуалце у циљу слабљења доминације белих – хетеросексуалних хришћана (Perry, 2001:68).

оне који су другачији, те на тај начин успостављају по њиховом виђењу нарушену равнотежу и потврђују властити идентитет (Perry, 2001:55).

И жене су у немалом броју припаднице расистичких организација (Blee, 2007:260). Током последњих година многи расистички покрети променили су стратегију деловања тако што су напустили организоване структуре група и почели деловати као слабије организована удружења симпатизера или делују у малим ћелијама, што отежава њихово откривање. Сада користе интернет да шире своје идеје на начин који је лако доступан широком кругу људи (Blee, 2007:261). Надаље, Кетлин Бли (Kathleen Blee) сматра да се расна мржња учи у групи, која обликује ставове и вредности својим припадницима. Истовремено, расна мржња је последица удруживања у такве организације и мотив за расистичко насиље. Насиље може да буде чинилац на основу којег се група формира, тј. улазак у групу чином претходног насиља (Blee, 2007:263). Разлог уласка у групу може бити и задовољство, утицај вршњака, привлачење пажње, поштовање, моћ, осећај припадности породици и преживљавање – како наводи Кристиенсен (Christensen, 1994) у студији о скинхедима у Портланду, САД. Поред тога, Бли наводи да друштвена сегрегација и друштвено искључење стварају осећање различитости, што може водити насиљу између група. Такође наводи да је потребно посветити пажњу чак и минорним облицима насиља, јер они могу да повећају расну нетрпељивост и да испровоцирају инциденте већих размера (Blee, 2007:267).

Одређивање карактеристика извршилаца кривичних дела из мржње и стварање типологија посебан је проблем. Рецимо, Барбара Пери то доводи у питање, имајући у виду да су извршиоци ових кривичних дела углавном непознати (Perry, 2001:16).

Водећа типологија извршилаца злочина мржње која је широко прихваћена и цитирана у литератури (American Prosecutors Research Institute [APRI], 2001; Gerstenfeld, 2004; McDevitt et al., 2002; Perry, 2003a; Shively, 2005) потиче од Џека Левина и Џека Мекдевита (Levin & McDevitt, 1993). Они су предложили да се извршиоци злочина мржње класификују у три категорије с обзиром на мотив извршења. Прва група извршилаца врши ова кривична дела из забаве и узбуђења

(енгл. thrill-seeking).¹⁹ Наредна категорија извршилаца су реакционари или браниоци (енгл. reactive or defensive).²⁰ У трећу категорију спадају тзв. мисионари (енгл. mission crimes).²¹ Ову типологију касније је Мекдевит са сарадницима проширио на још једну категорију тзв. осветничких кривичних дела злочина мржње (енгл. retaliatory crimes)²² (McDevitt et al., 2002). Дакле, ова кривична дела врше се с поводом.²³ Могу да буду резултат гласина или да медији или неко други створе климу насиља. Могу да буду вршена у групи или чак да узрокују нереде. Мекдевит и сарадници сматрају да управо кривична дела из освете имају највећи потенцијал да стварају климу за будућа кривична дела мржње (McDevitt et al., 2002:309). Мекдевит и сарадници тестирали су наведену типологију на 169 пријављених кривичних дела мотивисаних мржњом у Бостону, САД. Од тих 169 кривичних дела 111 их је категоризовано као кривична дела извршена из забаве

¹⁹ Ова кривична дела најчешће врше малолетници у групи, и то без посебног повода од стране жртве. Жртве најчешће траже у срединама где бораве. Жртве бирају насумице, свако лице које дели одређена обележја с одређеном групом може бити жртва напада. Извршиоци испољавају окрутност и садистичко насиље.

²⁰ Најчешће су мотивисани страхом да лица која не припадају заједници, дакле аутсајдери, угрожавају њихове заједнице и њихов начин живота. Могу почети с актима застрашивања, а потом користити физичко насиље уколико се жртва не повуче. Жртве углавном траже у срединама где бораве. Ова кривична дела врше се с поводом, а то је, по виђењу извршилаца, *инвазија* у њихову животну средину и претња њиховим културним вредностима, попут, рецимо, досељавања мањина у хомогена насеља. Присутан је и утицај групе приликом извршења ових кривичних дела (Levin & McDevitt, 1993:76).

²¹ Мисионарска кривична дела јесу она приликом којих извршилац верује да је жртва *зло* које треба да буде уништено. Извршиоци ових кривичних дела могу, али не нужно, да припадају екстремистичким групама или да су присталице екстремних идеологија. За извршење дела није им потребан повод. Сви припадници групе која је објект мржње потенцијалне су мете за елиминацију. Извршиоци верују да је њихова мисија да елиминишу чланове по њима инфериорне групе. Могу веровати да су инструкирани од *више силе*, могу бити ментално болесни или чланови екстремистичких група (Levin & McDevitt, 1993:89).

²² Извршиоци ових кривичних дела инспирисани су жељом за осветом због претпостављене деградације или напада на њихову групу (McDevitt et al., 2002:306). Ова кривична дела су углавном одговор на неки други инцидент или кривично дело, које је почињено из мржње.

²³ Интересантно би било ову категорију извршилаца из освете упоредити с извршиоцима убистава из крвне освете. Наиме, извршиоци убистава из крвне освете најчешће су извршиоци колективне воље својих породица (Ђурић, 1998:294). Извршиоци злочина мржње (које нужно не мора бити убиство, већ и други облици насилних аката) сматрају да извршавају колективну вољу своје групе, која је нападом повређена. Према том схватању, осветом се успоставља нарушена равнотежа у друштву.

(енгл. *thrill-seeking*), 43 дела категорисана су као одбрамбени (енгл. *reactive or defensive*), 14 кривичних дела пријављено је из освете (енгл. *retaliatory crimes*), и једно кривично дело категоризовано је као мисионарско (енгл. *mission crimes*) (McDevitt et al., 2002:307).

Ники Д. Филипс (Nickie D. Phillips) доводи у питање поузданост типологије извршилаца злочина мржње Левина и Мекдевита. Она је у свом истраживању, на основу Левинове и Мекдевитове типологије, анализирала случајеве злочина мржње у округу Њу Џерзи, САД, у временском периоду 2001–2004. Резултати истраживања су показали, бар што се тиче јурисдикције где је ово истраживање вршено, да постојећа типологија није адекватна, јер се око 1/3 анализираних случајева не може сврстати у постојећу класификацију. У временском периоду између 2001. и 2004. године пријављена су укупно 643 инцидента из мржње, од којих је за само 30, што износи мање од 5%, процењено да садрже елементе кривичног дела злочина мржње, односно дела која су кривично гоњена (Phillips, 2009:893). Од тих 30 кривичних дела, 13 је категоризовано да су извршена из задовољства (енгл. *thrill-seeking*), четири мисионарска (енгл. *mission crimes*) и једно кривично дело извршено је због одбране вредности властите друштвене групе (енгл. *reactive or defensive*). Остали случајеви једноставно се нису могли уклопити у било коју од постојећих категорија у овој типологији. Резултати истраживања указују да је та типологија примењива у случајевима где је мотив јасан, али неадекватна у случајевима где је мржња периферни, а не основни мотив. Из тих разлога постојећу типологију треба проширити тако да обухвати и такве случајеве (Phillips, 2009:896).

Килингер и Петерсон (Kielinger & Paterson) предложили су нову типологију извршилаца, која би била базирана на карактеристикама инцидента, првенствено да се узме у обзир ситуациона динамика, затим размере екстремизма – у којој мери је то евидентно у конкретном инциденту. Како аутори наводе на основу нове типологије тестирали би се закључци из контроверзног извештаја Европског мониторинг центра за расизам и ксенофобију (EUMC)²⁴ (Bergmann &

²⁴ Европски мониторинг центар за расизам и ксенофобију (The European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia – EUMC). Од 15. 2. 2007. ова агенција носи назив Европска агенција за фундаментална права (The European Union Agency for Fundamental Rights – FRA).

Wetzel, 2003:25) да антисемитске инциденте врше пре свега десничарске групе и радикални исламисти или млади муслимани (Kielinger & Paterson, 2007:202). Аутори су се у овом истраживању фокусирали на антисемитске инциденте. Анализирали су узорак од 156 инцидентата, покривајући временски период од пет месеци, појединачно. Истраживање је трајало два месеца (април и мај 2002), током којих су биле присутне велике политичке тензије између Палестинаца и Јевреја. Резултати истраживања откривају да су извршиоци ових инцидентата особе које на неки начин долазе у контакт са жртвом у свакодневном животу, а не странци или екстремисти, како је то углавном прихваћено у литератури. Међутим, треба нагласити да ову тврдњу не треба генерализовати, јер би то било спорно. Потребна су опширнија истраживања да би се испитала таква тврдња. Киелингерово и Петерсоново истраживање фокусирано је на антисемитске нападе, али би било корисно наведену типологију тестирати на другим врстама злочина мржње и тиме оценити њену применљивост.

Гејл Мејсон (2005) поставља питање: Шта и ако жртва препознаје извршиоца као неког познатог из подручја где жртва живи или са радног места, да ли то нужно значи да се они и познају? Имајући у виду да поједина законодавства предвиђају инвалидност као категорију којој жртва злочина мржње може да припада, извршиоци злочина мржње у случајевима где су инвалиди жртве најчешће су лични помоћници, затим чланови породица, комшије, познаници хендикепираних лица (McMahon et al., 2004:72). Иако је широко заступљен став да су жртве злочина мржње углавном непознате извршиоцима (Medoff, 1999:960; Perry 2001:29), ови подаци оповргавају те ставове, бар када је инвалидност у питању.

Концепт злочина мржње је врло комплексан, тако да свака заштићена категорија има своје специфичности, те је упитно вршити генерализације. Појам злочина мржње је врло широк, тако да се не могу на исти начин посматрати расистички или хомофобични напади и напади на инвалиде или жене.

Нова типологија по Киелингеру и Петерсону треба да обухвати пет категорија извршилаца (Kielinger & Paterson, 2007:201). У прву категорију спадају тзв. мисионари (енгл. *mission offenders*), који предузимају одређене припремне радње да успоставе интеракцију са жртвом у циљу да изазову инцидент. У оквиру

ове категорије постоје и поткатогије, које су одређене на основу размера до којих се извршилац експонира ка жртви. Прва поткатогија јесте ситуација директног контакта (енгл. *direct contact*) лице у лице између жртве и извршиоца. Друга поткатогија јесте индиректни контакт (енгл. *indirect contact*) путем писма или поруке телефоном упућених одређеној особи или организацији. Трећа поткатогија је без разликовања (енгл. *indiscriminate*) у смислу ширења антисемитске литературе или писања графита на јавним местима. Последња поткатогија јесте ненамеравани, несмотрени (енгл. *inadvertent*) антисемитизам, а антисемитизам настаје када одређено лице случајно чује неку поруку која му није намењена, али се он увреди због ње. У следећу категорију спадају извршиоци опортунисти (енгл. *opportunistic offender*), који радије користе сваку указану прилику да шире антисемитизам него што инцидент планирају унапред. У наредну категорију спадају разљућени извршилац и жртва (енгл. *aggravated offender and victim*) када су затечени у конфликтној ситуацији, која у почетку није антисемитски мотивисана, мада током конфликта извршилац почиње да исказује нетрпељивост. Интерперсонални конфликт (енгл. *interpersonal*) подразумева претходни лични однос између извршиоца и жртве. Конфликт се појављује у оквиру тог односа, где антисемитизам извршиоца излази на површину. Интерпретирајући конфликт је последња категорија у овој типологији (енгл. *interpreted*). Главно обележје ове врсте инцидента јесте интерпретација жртве или другог лица, попут полицајца о околностима догађаја, у ситуацијама где нема других информација на основу којих би се могло одлучити шта је довело до инцидента.

Када су извршиоци злочина мржње у питању, може се закључити да се ради о прилично неистраженом подручју. Посебан проблем је чињеница да велик број извршилаца ових кривичних дела никад није откривен, па њихове карактеристике тако остају непознате. Потребна су додатна истраживања на основу којих бисмо добили искуствену грађу и проверили адекватност постојећих типологија извршилаца злочина мржње.

3.2. Жртве

Најчешће жртве злочина мржње јесу припадници традиционално маргинализованих и стигматизованих друштвених група, попут расних, националних, религијских, сексуалних мањина и инвалида. Жртве се перципирају од стране извршилаца као економска, политичка или културна претња њиховој заједници (Perry, 2001). Последице са којима се жртве суочавају чине ова кривична дела специфичним у односу на друга, јер су трауме веће и дуготрајније. Примера ради, жртве имају већи страх од криминала (Herek, Gillis, Cogan, & Glunt, 1997), низак ниво самопоштовања и усамљености, психолошке патње и склоности ка конзумирању алкохола и самоубиству него што је то случај са особама које нису биле жртве злочина мржње (D'Augelli & Grossman, 2001). Поједине жртве показују велики ниво беса према извршиоцима и жељу за осветом (Barnes & Ephross, 1994).

Непосредне последице злочина мржње трпе жртве, а поред њих и све друге особе у друштву, које лично не познају жртву, али деле одређене карактеристике с њом, попут припадности раси, етничком пореклу, религији, или имају заједничко сексуално опредељење. У досадашњим истраживањима о злочинима мржње мало се обраћала пажња последицама злочина мржње мимо последица које трпи непосредна жртва (Iganski, 2001:629). Иако то у литератури о злочинима мржње нигде није експлицитно наведено, намеће се потреба да се из методолошких разлога понуди типологија жртава ових кривичних дела. Ово је битно јер су злочин мржње напади на личност и имовину, тако да је реч о различитим облицима виктимизације, што треба бити експлицитно наведено, јер може да има значајну епистемолошку вредност. Типологија жртава могла би се извршити по критеријуму објекта напада:

- а) индивидуална жртва²⁵

²⁵ У ову категорију могли би се уврстити напади на физички интегритет лица, попут телесних повреда, напада на сексуални интегритет и напади на личну имовину.

б) домаћинство²⁶

в) сви припадници заједнице чији симбол је повређен.²⁷

На основу резултата виктимолошких истраживања можемо сазнати које су друштвене групе угрожене и у којој мери. То је посебно битно због дилеме око инкриминисања ових кривичних дела, тј. дилеме које све групе укључити у концепт злочина мржње као рањиве категорије. Може се претпоставити да су два кључна разлога зашто знамо мало о жртвама. Први разлог јесте непоузданост званичних података и велика тамна бројка ових кривичних дела. Други разлог јесте чињеница да су у досадашњим истраживањима злочина мржње питања жртве релативно запостављена. Да се осврнемо на проблем поузданости званичних података. Податке о жртвама треба узети с дозом неопходне истраживачке скепсе из најмање два разлога. Први се односи на чињеницу да те податке није могуће у потпуности прихватити као релевантне, због критике да су ти подаци селективни, а тиме и непоуздани (Jacobs & Potter, 1997; Jacobs & Henry, 1996). Други разлог односи се на проблем непријављивања ових кривичних дела од стране појединих жртава. Неки од разлога непријављивања јесу страх од секундарне виктимизације (Perry, 2001:216; Berrill, 1992; Herek, 1992), неповерење у полицију због предрасуда, незаинтересованости, некомпетентности или нетолерантности међу припадницима полиције, институционалне инертности и расизма (Macpherson, 1999:313).

Свакако, подаци о жртвама зависе и од специфичности сваког друштва понаособ и од чињенице шта се под појмом злочина мржње уопште сматра у конкретном законодавству. Примера ради, у САД током 2007. године националне агенције за спровођење закона пријавиле су Федералном истражном бироу 9.535 жртава злочина мржње (United States Department of Justice, 2007). Од тог броја 52% жртава виктимизирано је због припадности раси (у највећем броју случајева

²⁶ У Великој Британији се прави разлика у евидентирању инцидената из мржње по критеријуму да ли је реч о нападу на лице или на домаћинство, где су жртве сви чланови домаћинства (енгл. household crime). Ту би припадали разни вандалски напади на имовину, паљевине, крађе (Jansson, 2006:86).

²⁷ На пример: напади на верске објекте и симболе, напади на просторије удружења хомосексуалаца и слично.

жртве су били црнци 69,3%), 17,1% због религијских уверења (у највећем броју случајева жртве су били Јевреји 69,2%), 15,9% због сексуалне оријентације (у 58,9% случајева жртве су били мушкарци – хомосексуалци, 14,1% жртава због етничке припадности или националног порекла (у 61,6% случајева жртве су биле особе хиспано порекла) и 0,9% због инвалидности (укупно су пријављена 64 случаја по основу менталне инвалидности). У вези са злочинима мржње у САД Керолин Петросино наводи да су расизам и расистичко насиље у САД превладавали како некада, тако и сада (Petrosino, 1999:27).²⁸

У једном од истраживања Министарства унутрашњих послова Велике Британије (Home Office) о виктимизацији посебна пажња посвећена је искуствима припадника црне расе и мањинских етничких група у вези са расно мотивисаним кривичним делима. Виктимизација ове групе упоређивана је са расистички мотивисаним нападима на белце.²⁹ Истраживањем је обухваћен ниво виктимизације и природа тих кривичних дела (Jansson, 2006). Резултати истраживања показују да је ризик да се постане жртва расистички мотивисаних кривичних дела мали у свим групама, али да је тај ризик већи међу припадницима црне расе и мањинских етничких група у односу на бело становништво. Црнци и мањинске групе перципирају да је од укупног броја кривичних дела која су обухваћена истраживањем 11% било расистички мотивисано, док су се белци изјаснили да се радило о расистички мотивисаним кривичним делима у 1% случајева. Најчешћи разлози за перцепцију одређеног кривичног дела, као расистички мотивисаног, јесу употреба расистичког језика током извршења кривичног дела, затим извршиочева или жртвина расна или територијална

²⁸ Посматрајући злочине мржње кроз историју САД може се закључити да су амерички домороци били жртве систематског истребљивања. То је био вид систематског, структуралног насиља, којем је држава давала легитимитет. Године 1891. Врховни суд САД донео је одлуку којом се домороцима признаје статус људских бића. Након 99 година од тога догађаја (1990), у САД је донесен Hate Crime Statistics Act of 1990, којим се појам злочина мржње уводи у кривично законодавство и праксу у систему кривичног правосуђа САД. Такође, кроз историју жртве су били Афроамериканци и њихови потомци, посебно у време ропства, када је линчовање била уобичајена пракса кажњавања (Petrosino, 1999:27).

²⁹ Британско истраживање криминала (*British Crime Survey*) опсежно је истраживање о виктимизацији, које се врши на националном нивоу и обухвата отприлике 45.000 одраслих особа у приватним домаћинствима. У овом истраживању укупном узорку додано је 3.703 испитаника из групе припадника црне расе и мањинске етничке групе.

припадност, или то што су се слични инциденти дешавали и раније. Што се тиче природе инцидента, у већини случајева жртве нису познавале извршиоце. Жртве су сматрале да су у четири од десет случајева извршиоци били под утицајем алкохола (Jansson, 2006).

Овде је битно направити још један краћи осврт на перцепцију одређеног насилног, мржњом мотивисаног акта од стране жртава. Кетлин Бли у свом истраживању указује да сви припадници неке мањинске заједнице не перципирају одређени акт насиља на исти начин. Наиме, они који су боље интегрисани у друштво, припадају вишим друштвеним слојевима и имају бољи друштвени статус те не виде одређени догађај као мотивисан мржњом. Они који припадају нижим друштвеним слојевима тај исти догађај виде другачије, тј. као акт мржње, који је усмерен према њима управо због њиховог мањинског статуса (Blee, 2007:265).³⁰

Поред расних, националних, етничких и верских мањина, које се могу назвати традиционалним жртвама нетрпељивости и мржњом мотивисаног насиља, попут припадника црне расе (Petrosino, 1999; Torres, 1999), Јевреја (Iganski, 2007), имиграната (Kurthen, Bergmann, & Erb, 1997; Bunar, 2007) Рома (Donnelly, 2002), а у новије време учесталих напада на припаднике исламске вероисповести у западном свету, посебно након терористичких напада на САД у септембру 2001. и напада у Лондону 7. јула 2005. године (Kielinger & Paterson, 2007), потребно је дати један краћи осврт и на друге ризичне групе, попут сексуалних мањина и инвалида. Поред тога, неопходно је осврнути се и на питање *рода*, које није општеприхваћено као део концепта злочина мржње. Присталице наводе аргументе да су жене често жртве патолошке мржње према женском полу и да хиљаде жена бива убијено сваке године од стране мушких особа, које углавном

³⁰ Овакве разлике у схватањима могуће је социолошки објаснити, јер разлике у идејним схватањима одговарају разликама у друштвеном положају. Битна промена положаја групе у структури друштва изазива корените промене у структури њене свести (психолошке, идеолошке, филозофске и моралне структуре свести). Група која напредује на друштвеној лествици осећа се задовољном, група на дну развија утопијску свест (Шушњић, 1995:56–57). Тако је и са појединцима који припадају различитим мањинским групама. Пошто те групе не морају бити економски и политички хомогене, може се очекивати да различите позиције појединаца у друштвеној структури узрокују другачију свест, а тиме и различити појединци перципирају одређене друштвене догађаје на другачији начин.

познају жртве. Такође, у литератури наводе се многа серијска убиства, како данас тако и кроз историју, која су била мотивисана патолошком мржњом према женама³¹ (Russell, 1992; Caputi, 1993; McPhail, 2002). Такав облик насиља над женама често се у литератури назива *фемцид*³² (Russell, 1992; Caputi, 1993).

Насиље према хомосексуалцима има дубоке историјске корене. У Европи у средњем веку хомосексуалност се кажњавала смрћу. У Другом светском рату хомосексуалци су одвођени у концентрационе логоре (Perry, 2001:106). Припадници сексуалних мањина су често жртве злочина мржње и данас. Резултати истраживања виктимизације хомосексуалне популације указују да су хомосексуалци ризична група. Наиме, чак 65% хомосексуалаца, који су учествовали у истраживању били су на неки начин виктимизирани током живота због свог сексуалног опредељења (D'Augelli & Grossman, 2001). Резултати новијих истраживања показују да су приближно 20% припадника сексуалних мањина у САД били жртве напада или напада на имовину, а због њихове сексуалне оријентације. Узнемиравање је такође широко заступљено. Око половине испитаника у истраживању изјавило је да су вербално нападнути због сексуалне оријентације. Резултати овог истраживања говоре да су мушкарци хомосексуалци угроженији од лезбијки или бисексуалаца у смислу ризика виктимизације (Herek, 2009:68). Ти резултати одговарају резултатима ранијег истраживања, који су потврдили да су мушкарци у већој мери изложени ризицима виктимизације у односу на жене због њихове сексуалне оријентације (D'Augelli & Grossman, 2001; Herek, Gillis, & Cogan, 1999).

Сумарно посматрано, истраживања о жртвама злочина мржње прилично су запостављена. Виктимолошка истраживања злочина мржње од посебног су значаја за објашњење ове врсте кривичних дела ради тестирања тезе да су ова дела специфична у односу на остала, јер су последице веће и дуготрајније. Такође, у досадашњим истраживањима није посвећена пажња последицама злочина

³¹ Марк Лепин (Marc Lepine) је један од тих примера. Он је патолошки убица жена, који је 6. 12. 1989. ушао у учионицу политехичке школе у Монтреалу, где је одвојио мушкарце од жена и почео да пуца из ватреног оружја. Пре него што је извршио самоубиство убио је четрнаест жена и тешко ранио девет. Током пуцања, вербално је саопштио свој бес према женама, које је сматрао кривцима што он није примљен у техничку школу (Russell, 1992:13).

³² Лат. femina – жена, occidere – убити.

мржње мимо оних које трпе непосредне жртве. Имајући то у виду, сматрамо да би значајну епистемолошку вредност за разумевање злочина мржње имала истраживања последица ових кривичних дела, не само на жртву, већ и на припаднике њене уже заједнице, као и на чланове друштва који не познају жртву лично, али који деле битне заједничке групне карактеристике, тј. припадају истим друштвеним колективитетима.

II. ТЕОРИЈСКА ОБЈАШЊЕЊА ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ

У делу који следи биће сумарно приказана теоријска сазнања различитих научних дисциплина о општим одређењима мржњом мотивисаног насиља према припадницима других, идентитетно различитих друштвених група. Текст је систематизован у три целине: најпре ће се изнети основне идеје парадигме различитости *ми* vs. *они*, а након тога упутити на неке од најутицајнијих социолошких и криминолошких теорија.

1. ПАРАДИГМА РАЗЛИЧИТОСТИ *МИ* vs. *ОНИ*

Зло и мржњу није могуће у потпуности објаснити. Међутим, у настојањима да се један тако комплексан феномен објасни, мисао којом се настоји то изразити нужно је испреплетена теолошким, филозофским, психолошким, социолошким и криминолошким појмовима. Различите дисциплине овом појму приступају на различите начине, а тиме га другачије и садржајно одређују. Теологија и филозофија говоре о проблему зла. Психолози говоре о агресивности, социолози о насиљу у друштву, криминолози појам зла операционализују као криминалитет – у овом случају говоре о злочинима мржње. Ако се све то има у виду, и питања која наведене дисциплине постављају биће другачија. Теолози и филозофи питају се о пореклу зла – одакле потиче зло, да ли је стварно или привидно, да ли је личност или принцип, да ли је онтолошки утемељено или је реч о недостатку добра. Психолози објашњење агресивног понашања траже у личности појединца.

Неки од њих тврде да је агресија урођена, тј. да је део нагонске структуре човека (Freud, 1979) или је резултат утицаја негативних спољних, друштвених услова на личност, која је по природи добра (Allport, 1955; Maslow, 1982). Социолози проблем виде у друштвеним условима и настоје да објасне насиље као последицу конкретних друштвених структура, процеса и друштвених промена. Криминолози постављају питање да ли кривична дела мотивисана мржњом треба посматрати као посебну врсту криминалитета, која има низ специфичности у односу на остале врсте криминалитета и стога представља јединствену, појмовну, криминолошку и правну категорију. Без обзира на различита теолошка, филозофска, психолошка, социолошка или криминолошка стајалишта о овом питању, историја људског рода јесте историја насиља – она је манифестација зла у пракси кроз различите форме испољавања агресије. То је најуверљивији емпиријски доказ о постојаности и конзистентности зла, без обзира на различита дисциплинарна стајалишта о овом питању.

Барбара Пери у својој књизи *У име мржње* (енгл. *In the Name of Hate*) цитира речи Одри Лорди (Audri Lorde) из књиге *Сестра аутцајдер* (енгл. *Sister Outsider*) да смо сви ми програмирани да реагујемо на разлике међу људском врстом са страхом и гнушањем и да поступамо на један од три могућа начина: да то игноришемо, да опонашамо уколико мислимо да је то доминантно и да уништимо ако сматрамо да нам је подређено (Perry, 2001:1). Одговори на ову парадигму у људском понашању врло су сложени.

Злочини мржње имају ту специфичност да су резултат друштвених подела, структуралних неједнакости, а тиме и насталих друштвених антагонизама. Посматрајући шире, злочини мржње су последица онога што бисмо могли назвати *парадигмом различитости*, односно дихотомијом групних подела на *ми vs. они*, која је присутна у свим друштвима, у свим историјским периодима. Свака друштвена разлика може постати политичка разлика у друштвено (не)повољним околностима и може довести до снажне поларизације која може водити међугрупном насиљу. *Парадигма различитости* има још једну специфичност. Наиме, у сваком друштву постоји табу забране убиства. Повреда табуа прекршиоцу се свети двоструко: прво – кроз осећање кривице на личном плану, и

друго – на друштвеном плану, изолацијом или екскомуникацијом (Крон, 2008:23). Табу убиства, као универзална забрана, релативизује се под неким специјалним околностима (Крон, 2008:22). Када је у питању национално, етничко или верско насиље, све је обрнуто – нема осећања кривице прекршиоца табуа забране убиства. Већина чланова друштва често прекршиоца табуа не изолује, већ му даје подршку и оправдање за његова (не)дела.³³

Ниједно друштво није хомогено, већ је структурисано, стратификовано и издиференцирано (Ковачевић, 2009:107). Плурализам различитих друштвених идентитета последица је друштвене хетерогености. Стварање неког идентитета нужно ствара своју антитезу: богати – сиромашни, црни – бели, хришћани – нехришћани, хетеросексуални – хомосексуални. Пошто се у сваком друштву врши неједнака расподела друштвених ресурса и моћи, друштвена диференцијација ствара нове антитезе: добри – лоши, супериорни – инфериорни, јаки – слаби, доминантни – потлачени (Регу, 2001:48). *Наши су добри, а њихови не*. Наши су они који прихватају доминантне вредности наше групе. *Они* су појединци или друштвене групе који се не уклапају у *наш* систем вредности. Свако ко се не уклапа у доминантни систем вредности представља потенцијалну претњу, која се мора казнити како би се успоставио ред у нарушеном, жељеном друштвеном поретку. Таква трибалистичка поларизација преживела је све облике друштвених структура, од рода и племена, од народа и нације-државе, па све до данашњих дана (Глушчевић, 1992:69). Да би се она бар приближно објаснила, видећемо како поједине дисциплине посматрају овај проблем.

³³ Као пример може се узети простор бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ), што бисмо могли назвати *балканским синдромом злочинаца – хероја*, из свих народа умешаних у балканске сукобе. За доказ који потврђује ту тврдњу може се узети податак о броју оптужених од стране Међународног суда за ратне злочине на простору бивше Југославије. Велика већина оптужених изјаснили су се по оптужници да нису криви. Оптужени су углавном сматрали да су имали мисију да бране вредности своје заједнице, тј. националне и религијске групе. Види: Међународни кривични суд за бившу Југославију <http://www.icty.org/action/cases/4>. Вебсајт посећен 15.11. 2009. године.

2. СОЦИОЛОШКЕ ТЕОРИЈЕ

Социолошки посматрајући, могуће је успоставити три културно условљена модела реаговања на *другог* и *другачијег*. Први модел реакције на различитост јесу дијалог и толеранција. Овај модел понашања подразумева разговор и прихватање и уважавање другог и другачијег. Други модел јесте трпељивост, што подразумева уздржавање од осуде и принуде према другом и другачијем. Последњи модел јесте насиље, које подразумева напад, повреду или уништење другог због његових разлика. Који од модела ће преовладати у неком друштву, ствар је културе тог друштва. Норме, вредности, идеје, симболи, митови, обрасци понашања чине – битна обележја једне културе (Коковић, 2008). Антрополошка истраживања потврђују постојање агресивних друштава, попут индијанског племена Јаномаме, где се насиље сматра друштвено пожељним обрасцем понашања (Chanon, 1992).³⁴ Са друге стране, постоје мирољубива друштва којима је насиље страно, а доминантне вредности су мир, сарадња и хармонија међу члановима, попут Индијанског племена Црно стопало (Требјешанин, 1992:167). За разлику од примитивних друштава, у савременим друштвима политичка култура има кључну улогу у формирању модела понашања својих припадника. Демократска друштва промовишу вредности дијалога и толеранције или бар трпељивости према различитостима. Ауторитарна и тоталитарна друштва искључују модел дијалога и толеранције, а у бољем случају према различитостима се може успоставити однос трпељивости. Насиље као доминантан модел реаговања карактеристично је за тоталитарна друштва. Међутим, ову категоризацију треба узети врло опрезно и условно када су злочини мржње у питању, јер су они ендемска појава и у демократским друштвима. Иако су у тим друштвима екстремистичке идеологије на маргинама главних токова демократске политике и општих друштвених дешавања, ипак су присутне и тиме представљају сегмент политичке културе.

³⁴ Јаномаме, племе које настањује подручје око реке Ориноко, са обе стране венесуеланско-бразилске границе. У својим антрополошким истраживањима овог племена Шанон их описује као крајње свиреп, окрутан народ. Насиље је друштвено прихватљиво и пожељно понашање, што је супротно етици јудејско-хришћанске традиције (Chanon, 1992).

Доналд Грин и сарадници (Green et al., 2001) наводе четири могућа објашњења злочина мржње. То су: а) историјско-културни б) социолошки в) економски г) политички. У социолошком смислу, да би се разумео друштвени контекст у коме се јављају злочини мржње, потребно је објаснити друштвену позадину идеологија мржње. Социолози политике говоре о екстремној десници, коју је иначе лако препознати, а тешко дефинисати (Анастасакис, 2007:86). Екстремна десница није универзалан појам, већ су њени облици, начини деловања и идеологије, као и друштвени услови у којима настају и делују, специфични за свако друштво посебно. Екстремна десница може да обухвата политичке партије које активно учествују у парламентарном политичком животу, као и разне организације, покрете и неформалне, насилне групе. Са овом анализом може се наставити ако се полази од претпоставке да су злочини мржње резултат деловања екстремистичких идеологија, мада у литератури нема систематских студија које би ову везу појасниле.

У актуелној социолошкој и политиколошкој литератури могу се наћи четири доминантне тезе којима се објашњава појава екстремне деснице. Прва је *историјска теза*, по којој је екстремна десница оживљавање фашистичког доба, затим *структурална теза*, која објашњава екстремну десницу као нуспроизвод постиндустријских промена, *политичка теза* – екстремна десница је протестна политика и, на крају, *идеолошка*, по којој је екстремна десница ксенофобични дискурс (Анастасакис, 2007).

Културно-историјски приступ тенденције злочина мржње објашњава историјским наслеђем, као и политичком културом и традицијом. Тако поједини аутори објашњавају десничарски екстремизам и ксенофобично насиље у Немачкој почетком 1990-их нацистичком прошлости и постојећом кризом идентитета која је настала као последица уједињења. Међутим, теза о историјском наслеђу и оживљавању фашистичких идеологија може се само делимично прихватити, јер друштвени услови настанка и деловања фашизма између два светска рата битно су другачији у односу на садашње друштвене услове. Поред тога, екстремне неонацистичке групе присутне су и у словенским земљама попут Русије, Чешке,

Србије,³⁵ чак и Израела,³⁶ чији су народи страдали у Другом светском рату под окриљем мрачних идеологија. То и историјску тезу у знатној мери доводи у питање и захтева другачије објашњење.

Грин и сарадници сматрају да социолошка објашњења злочина мржње полазе од класичне Диркемове теорије модернизације, сматрајући злочин мржње као облик насиља младих који је последица наглих друштвених промена које производе стање друштвене аномије. Теорија модернизације доминирала је у студијама о посткомунистичкој транзицији, у којима се економским променама, сломом друштвених вредности и власти, великом друштвеном мобилношћу (вертикалном и хоризонталном) објашњава пораст злочина мржње (Nagan, Merkens, & Boehnke, 1995; Willems, 1995; Watts, 1996). Друга варијанта теорије модернизације обухвата шири простор у односу на посткомунистичке земље, а односи се на глобализацију и њене последице, посебно утицај незапослености и имиграција на насиље према странцима (Chapin, 1997; McLaren, 1999).

³⁵ Последњих година у Руској Федерацији у порасту је број напада неонациста на лица која долазе из подручја централне Азије. Један од екстремних догађаја јесте брутално убиство двојице мушкараца из Дагестана и Таџикистана у Москви. Једна жртва је устрељена у главу, а другој је одрубљена глава. Догађај је забележен видео-камером, а снимак је био доступан на интернету. На снимку се виде жртве којима су завезане ноге и руке. На снимку су такође особе у маскираним униформама који отпоздрављају нацистичким поздравом. Група себе назива Национални социјалисти Русије (Осумњичен десничарски екстремиста, 2007). У Чешкој Републици присутни су неонацистички покрети и расистички инциденти. Чешка ултрадесница путем Интернета дистрибуира спискове политичара за које тврди да су Јевреји. На списку, између осталих имена, налазе се имена председника Вацлава Клауса и бившег председника Вацлава Хавела. Антисемитизам у Чешкој испољава се и кроз разне антисемитске испаде екстремних група, као и у покушајима скинхедса да марширају прашким старим јеврејским гетом на годишњицу злогласне Кристалне ноћи, када је 1938. године почео погром Јевреја у нацистичкој Немачкој (Чешки антисемитизам на Интернету, 2007; Скинхедси растерани сузавцем, 2007). У Србији делује неонацистичка организација Национални stroj; један од инцидентата ове организације јесте покушај одржавања забрањених демонстрација са намером да се обележи рођендан Хајнриха Химлера (Heinrich Himmler), команданта злогласних СС јединица (Нови Сад – неонацисти покушали одржати забрањене демонстрације, 2007).

³⁶ Израелска полиција ухапсила је у Јерусалиму групу од осам мушкараца старости између 16 и 21 године, јеврејског порекла, због учешћа у неонацистичким активностима. Група је осумњичена да је изводила нападе на религиозне Јевреје, Азијате, странце и наркомане, и да су ступали у контакте са неонацистичким групама у свету (Јевреји а неонацисти, 2007). Неколико дана након тог догађаја осванули су графити *Дуго живео Хитлер и Исус Христос* на зидовима синагоге у граду Ејлат на југу Израела (Осванули графити „Хитлер је месија“, 2007).

Теорија друштвене промене у великој мери може да објасни појаву десничарског екстремизма и мржњом мотивисаног насиља у посткомунистичким друштвима. Такође, и схватања друштвених промена као последица глобализације имају своје релативно утемељење. Политике структуралног прилагођавања, у економском и социјалном смислу, имале су врло негативне последице на многе сиромашне регионе у свету. Глобализација је узроковала велики демографски и економски диспарат између развијених и неразвијених делова света, што је покренуло талас миграција у развијене земље. Развијене земље, посебно оне које чине тврђаву Европе, промовишу глобализацију капитала, али не и глобализацију регуларних миграција становништва, тако да су ради заштите својих интереса увеле рестриктивну имиграциону политику. Таква ситуација је широм отворила врата процесу илегалних миграција становништва и отпоре и ксенофобију домицилног становништва у срединама где имигранти долазе.

Структурална теза објашњава појаву екстремне деснице, и полази од схватања да се у временима економских криза, када друштвене неједнакости и социјални проблеми долазе до изражаја, људи окрећу ка радикалним идеологијама. Ова теза поред економских криза, истиче и промене из индустријске у постиндустријску еру, које су створиле једну нову нестручну, необразовану субкласу, чији су припадници потенцијалне присталице екстремне деснице (Анастасакис, 2007). Међутим, ту је слабост ове тезе, јер на који начин објаснити експанзију екстремизма у стабилним друштвима попут Аустрије, Швајцарске, Норвешке, или пак у немачкој просперитетној покрајини Баварској, у Белгији – у развијеној Фландрији, а не Валонији. Са друге стране, у економски неразвијенијим деловима Европе попут Грчке, Португала и Шпаније десничарске партије остварују слабе резултате на националним изборима (Анастасакис, 2007). Можда се, како амерички социолог Луис Козер (Lewis Coser) каже, објашњење може тражити у чињеници да спољна опасност, која може бити стварна или привидна, доводи до веће друштвене кохезије групе и да антагонизми и сукоби са другим групама доприносе успостављању и потврђивању идентитета групе и одржавању граница насупротив света који га окружује (Coser, 2007:50).

Савремени свет је нестабилан и експанзија екстремне деснице може се тумачити као реакција одређених делова друштва на проблеме и изазове у циљу

очувања vlastite културе, идентитета у најширем смислу, очувања свог начина живота. Идентитет добија на значају у временима криза. Иако је у савременом, постмодерном свету присутна експанзија разних идентитета (Haralambos & Holborn, 2002:922), припадност нацији и, посебно, религији (Huntington, 2000), остали су кључни снабдевачи смисла и тиме идентитета за савременог човека.

Екстремистичке идеологије, а и злочини мржње, имају политичке узроке и последице. Политичка теза говори о начинима мобилизације нагомиланог незадовољства. Екстремна десница појављује се као парламентарна алтернатива постојећим политичким елитама, које уживају све мању подршку јавности, а злочини мржње, као ванинституционални, насилни (уколико нису део државне политике одређене државе) начин остваривања својих идеолошких погледа. Чињеница људске деструктивности и нагомилане агресије у људима може се приписати само помоћна улога у ескалацији насиља. Кључну одговорност имају носиоци политичке моћи који користе нагомилану агресију и каналишу је у правцу остваривања конкретних политичких циљева³⁷ (Крон, 2008:73).

Поменућемо и идеолошку тезу, која се темељи на уверењима искључивости, нетолеранције и ксенофобије према другом и другачијем, која су, по схватању присталица екстремистичких идеологија, крива за бројне проблеме у њиховим друштвима у смислу да угрожавају њихов начин живота, те због тога треба да сносе одговорност (Анастасакис, 2007). Међутим, наведени приступи објашњавају појаву идеологија и аката мржње парцијално, наглашавајући значај историјских, економских, социјалних, политичких, културних или демографских чинилаца. Такав приступ је неопходан, ако се има у виду комплексност ових феномена.

Чињеница је да се идеологије и акти из мржње чешће јављају у периодима друштвених потреса, као што су нагле промене економске структуре, нагле демографске промене, миграције, ратови, политичке нестабилности, терористички

³⁷ Један од интересантних историјских примера јесте сукоб са хиподрома у Цариграду у шестом веку, где су се одржавале трке коња и кола. Како би се кола разликовала, била су обележена плавом и зеленом бојом, а присталице су почеле да се идентификују са тим бојама. У врло кратком временском року цео град био је подељен у две групе: плаве и зелене. Та подела била је повезана са религијским и политичким убеђењима. Највећи сукоб се десио на хиподрому 532. године, када је приликом немира убијено 30.000 зелених (Свенсен, 2006:130).

акти, револуције, него што је то случај у време релативног друштвеног мира. Може се приметити да ти различити социјални, економски, политички, културни и демографски процеси имају заједнички именитељ, а то је чинилац друштвене промене. То је централна варијабла која ствара несигурност код појединца и друштвених група услед насталих промена у друштву, које снажно утичу на њихов емоционални, вољни и когнитивни систем.³⁸ Уколико сагледамо историју, а и савремена дешавања, можемо видети да се злочини мржње дешавају у периодима друштвених потреса, када се мења досадашњи начин живота чланова неке заједнице, који значајно утиче на њихово схватање стабилности, односно угрожености њиховог идентитета, и доводи до друштвених поларизација, антагонизма, мржње и насиља – другим речима ствара парадигму различитости. У вези с тим, навешћемо неке примере који могу да илуструју ове тврдње:

- Прогон хришћана у раном хришћанству – период распадања робовласништва;
- Прогон нехришћана у Римском царству – Римско царство ослабљено унутрашњим немирима, последња фаза пре распада Западног римског царства IV, V век н.е.;³⁹
- Крсташки ратови XI–XIII век – политички, економски и социјални проблеми у ондашњој Европи. Настојање Римске цркве са папом на челу – да оствари духовну и световну власт. У рату који је започет 1209. год. у Лангедоку, Пиринеји, уништени су Катари – јеретици, који нису представљали ратну, већ културну опасност. Рат је трајао скоро 40 година (Танасијевић, 1992:137);
- Инквизиција XIII–XV век – папинска власт и ауторитет су пољуљани неуспесима Крсташких ратова. Да би свој углед повратили, папе су увеле инквизицију⁴⁰;

³⁸ То се може повезати са Диркемовим истраживањем појаве самоубиства. Диркем је у свом делу *Самоубиство* објашњавао везу између економије и друштвене кохезије, утврђујући да број самоубиства расте у временима економских криза, али подједнако расте и током периода наглашеног привредног раста. Ту чињеницу он објашњава тиме да узрочни чинилац нису само материјалне околности већ нестабилност коју оне уносе у друштвени живот (Гиденс, 1996:41).

³⁹ Фројд је рекао: „Чим је апостол Павле поставио у основе своје хришћанске заједнице љубав према човеку, неизбежна последица била је крајња нетрпељивост хришћана према онима који су остали ван“ (Freud, 1979:322).

- Тридесетогодишњи рат (1618–1648) између католика и протестаната – реформација, развој капитализма (Weber, 1989);
- Антијеврејски немири у Немачкој (1819, 1830, 1844. и 1848. године) делимично су имали економске узроке, људи са дна друштвене лествице побунили су се против Јевреја (Moss, 2005:151);
- Успон расне биологије крајем XIX и почетком XX века – нагли пораст урбанизације и становништва у средњој и западној Европи (Moss, 2005:94);
- Учестало линчовање америчких црнаца током периода суше и лоших пољопривредних приноса на југу САД (Dollard, 1989);⁴¹
- Успон нацизма у Немачкој током 20-их година прошлог века, прогони Јевреја – велика економска криза 20-их година прошлог века (Fromm, 1984), последице рата, послератни хаос и револуције од 1918–1920 (Moss, 2005:185);
- Појава скинхед покрета у озлоглашеним четвртима Лондона, Велика Британија, 1968. године – тзв. мрзители *Пакија*,⁴² када су се Пакистанци у великим таласима усељавали у Велику Британију (Кешетовић, 2002:90);
- Сукоб цивилизација крајем XX века (Huntington, 2000) – окончање Хладног рата;
- Нестанак блоковске поделе света – успон национализма у источној Европи; успон десничарских покрета у западној Европи – успон неонацизма у СР Немачкој;
- Распад СФРЈ, рат, масовна убиства, ескалација ратних злочина;
- Исламофобија у западном свету после терористичких напада 11. 9. 2001. у САД и напада у Великој Британији у јулу 2005. године;
- Уништавање и скрнављење верских објеката и гробља у Босни и Херцеговини посебно током ратног периода, али и данас.

⁴⁰ Махатма Ганди би на то рекао: „Не знам за већи грех од угњетавања невиних у име Бога“ (Gandhi, 2008:117).

⁴¹ Између 1882. и 1930. забележено је око 5.000 случајева линча у САД-у. Велика већина укључивала је црнце и догодила се у државама на југу. Примећено је да постоји значајна повезаност између годишњих осцилација ових злочина и економских прилика. Како је економија пропадала и времена постајала тежа, тако је растао број линчева (Dollard, 1989).

⁴² Погрдни назив за Пакистанце.

Постојеће социолошке теорије објашњавају сукобе међу друштвеним групама на разне начине. Неке од њих могу да послуже као један врло општи епистемолошки оквир за покушај објашњења злочина мржње као облик међугрупног насиља. Неке од њих, као што су расистичке теорије Жозефа-Артура де Гобиноа, Хјустона Стјуарта Чемберлена, Вашеа де Лапужа, или Розенбергова расистичка теорија (De Fontet, 1999), спорне су, те се одбацују ради свог псеудонаучног карактера. Да споменемо неке од важнијих социолошких теорија. Лудвиг Гумпловиц (Ludwig Gumplowicz) сматра се оснивачем социјално-дарвинистичких теорија у социологији. Гумпловиц је, инспирисан Дарвиновим учењем о борби за опстанак, сматрао да је група основа друштва и друштвених процеса, а не појединац. Људи се као појединци законито удружују у групе ради задовољавања својих потреба. У друштву је стално присутан сукоб различитих група, које у појединим периодима могу имати другачије узроке, карактер и облик. Класе, нације, политичке партије и друге друштвене институције које чине друштвену структуру резултат су сукоба различитих друштвених група. Ово схватање широко је прихваћено од стране милитариста и служило је као псеудонаучни плашт који је гурнуо свет у трагедије 1914. и 1939. године, за шта и Гумпловиц сноси део терета опште одговорности (Barnes, 1982:238).

По теорији Ралфа Дарендорфа (Ralf Dahrendorf), свако друштво се константно мења и сукоби у друштву су стално присутни. У конфликтним ситуацијама увек је присутан однос доминације и потчињавања. У тоталитарним, недемократским друштвима постојање сукоба се негира. Акумулирана незадовољства могу прерасти у насилан сукоб који разара целокупну друштвену структуру, за разлику од демократских друштава, у којима се не негира постојање сукоба, већ се они настоје регулисати (Влајки, 2008:275).

Ту је и социобиологија, као својеврсна синтеза етологије, неодарвинизма и генетике. Један од представника овог концепта, Вилсон (Wilson, 1975/2000) сматра да су сексуалност, агресија, алтруизам, рат, ксенофобија и предрасуде генетски условљени. Биолошка структура човека дефинитивно има битну улогу у објашњењу људског понашања, међутим, слабост ове теорије јесте што је редуковала узроке људског понашања искључиво на генетику. Биолошки детерминизам је упитан када су у питању објашњења друштвених проблема.

Када је реч о друштвеним чиниоцима којима се објашњавају друштвени сукоби, теорија о сукобу цивилизација Семјуела Хантингтона (Samuel Huntington) неизоставно има своје место када говоримо о злочинима мржње – које смо дефинисали, између осталог, и као последицу анимозитета између друштвених група које почивају на другачијим вредностима и идентитетима. Хантингтон полази од сукоба цивилизација, као најширих друштвених и културних ентитета, и сматра да је културни идентитет битан интеграциони и дезинтеграциони чинилац у постхладноратовском периоду. криза Културни идентитет постаје битан посебно у временима друштвених криза и људи се удружују онима с којима деле исто порекло, културу, религију. Истовремено, културне разлике су чинилац дистанцирања од оних који су културно, тј. цивилизацијски, другачији. Религија је једно од кључних обележја на основу којих се формира идентитет, а тако и припадност одређеној цивилизацији. Припадност религији снажан је психолошки интеграциони чинилац, тиме и дезинтеграциони, против оних који припадају другим религијама и који се доживљавају као претња (Huntington, 2000).

Када се говори о друштвеним сукобима, дело *Функција друштвеног сукоба – испитивање функције друштвеног сукоба и његове употребе у емпиријским социолошким истраживањима* (Coser, 2007), америчког социолога Луис Козера од великог је теоријског и практичног значаја. Козер је знатно проширио Зимелову теорију о друштвеном сукобу, понудивши један епистемолошки теоријски концепт за емпиријско истраживање друштвених сукоба. За разлику од дотадашњих схватања Козер је показао да је друштвени сукоб искључиво дисфункционалан, деструктиван за друштво. Козер говори о функцији друштвеног сукоба, дакле о његовим позитивним последицама. Далеко од тога да злочине мржње у овом контексту треба схватити као нешто друштвено функционално: Козерово схватање представља један врло плодан теоријски оквир за истраживање друштвених сукоба из којих се генеришу појаве попут злочина мржње, што може допринети друштвеној условљености појава злочина мржње и бити практичан водич за предвиђање трендова и интензитета сукоба у неком друштву, а тиме и злочина мржње.

3. КРИМИНОЛОШКЕ ТЕОРИЈЕ

Криминологија говори о парадигми различитости на начин да ли злочине мржње посматрати као посебну врсту криминалитета и да ли појединим групама у друштву дати специјални третман. Ако прихватимо злочине мржње као врсту криминалитета која је специфична у односу на остале, тек онда има смисла разматрати постојећа сазнања о овом феномену кроз епистемолошку призму криминолошких теорија. Пре једне такве анализе потребно је најпре, са једне стране, сажето сагледати шта све знамо о овом феномену на основу досадашњих резултата истраживања и, са друге стране, видети шта још не знамо. Такође, треба рећи које криминолошке теорије и у којој мери могу да објасне постојеће резултате емпиријских истраживања. Стварањем адекватног теоријског оквира омогућило би се повезивање појединачних резултата истраживања у један логички непротивречан систем. Такође, резултатима емпиријских истраживања објаснили би се, проверили, и предвидели будући трендови. Међутим, криминологија до сада није обезбедила кохерентан оквир који би омогућио разумевање једног сложеног феномена као што су злочини мржње (Регу, 2001:31).

О природи злочина мржње углавном знамо као о једном релативно новом и сложеном појму у криминологији, који је постао предметом истраживања. Са друге стране, познато је да један број аутора оспорава овај концепт, наводећи разлоге о којима је раније било речи. Такође знамо у одређеном сегменту типологију извршилаца ових кривичних дела (Levin & McDevitt, 1993; McDevitt et al., 2002; Kielinger & Paterson, 2007:202). Међутим, може се рећи да су постојеће типологије индуковане на основу ограниченог узорка. Да бисмо ове генерализације у потпуности узели као валидне, требало би извршити додатна истраживања, и то на већем узорку и у другачијем друштвеном, економском, политичком и културном окружењу него што су то искључиво САД и Велика Британија.

Појам злочина мржње врло је широк и његова обухватност разликује се од јурисдикције до јурисдикције. Наиме, немамо увид у стварне размере ове појаве, првенствено због неадекватних механизма прикупљања података, као и

препознавања злочина мржње као проблема од стане појединих јурисдикција. Што се тиче извршилаца, на основу постојећих емпиријских истраживања не знамо у довољној мери о социодемографским карактеристикама извршилаца, попут пола, старости, њихове националне, етничке или расне припадности, образовања, породичног статуса, запослења, имовинског стања, припадности екстремистичким организацијама, места становања (урбана или рурална средина) раније осуђиваности – укључујући и податке за која кривична дела су осуђивани, ранији однос са жртвом и слично. Такође, из досадашњих истраживања немамо довољно увида у податке о структури жртава, групи којој припадају, њиховом полу, старости, месту становања, имовном стању, запослењу. Затим, ту су и подаци о месту напада, начину извршења кривичног дела, о природи ранијег односа са извршиоцем, о евентуалној секундарној виктимизацији и сл. На основу постојећих резултата истраживања може се рећи да се ради о ограниченој грађи која је на располагању истраживачима, да те емпиријске податке и објасне.

Укратко ћемо представити начине на које поједине криминолошке теорије објашњавају овај феномен. Претходно треба истаћи да у криминологији постоји мноштво различитих приступа којима се објашњава криминално понашање, тако да ће бити наведене само неке од теорија, као и оцена њихове способности да објасне сложен феномен као што су то злочини мржње.

3.1. Хиршијева теорија друштвене контроле

Ову теорију утемељио је амерички криминолог Травис Хирши (Hirschi, 1969), објашњавајући криминално понашање као последицу слабљења веза између појединаца и друштвених група којима припадају. Што су те везе слабије, појединац се руководи сопственим правилима која су у његовом интересу. Дакле, делинквенција настаје када су везе између појединца и друштва слабе или покидане. Хирши наводи четири елемента повезаности појединца и друштва, и објашњава да је сваки од тих елемената повезан са делинквентним понашањем. Такође, објашњава и међусобну повезаност тих елемената. Први елемент јесте *повезаност* са другим члановима друштва и поштовање групних норми (енгл. *attachment*). Хирши овде посебно наглашава значај везе појединца са породицом.

Што су те везе чвршће, мање су могућности да појединац одабере делинквентно понашање. Други елемент јесте *посвећеност* (енгл. *commitment*). Овај елемент говори о улагању појединца у конвенционални живот. Уколико је појединац образован, има добар посао и друштвени углед, мање су могућности да ће угрозити своју позицију ради вршења одређеног кривичног дела. Трећи елемент јесте *ангажованост* у конвенционалним друштвеним активностима (енгл. *involment*). Четврти елемент је *веровање* (енгл. *belief*) у легитимност друштвеног поретка и постојећих друштвених вредности. Хирши сматра да ова теорија не даје одговор на питање зашто су појединци девијантни, већ је смишљена да понуди одговор зашто то нису.

Питање које овде можемо поставити јесте шта ова теорија објашњава када су у питању злочини мржње, односно колики су њени експликативни домети? За темељнију проверу ове теорије потребни су емпиријски подаци о извршиоцима кривичних дела злочина мржње, посебно њиховим карактеристикама, из којих бисмо добили оцену о интегрисаности извршиоца у друштво у смислу четири елемента и о њиховим међуодносима, које је Хирши навео као параметре девијантности. У досадашњој академској тематизацији злочина мржње таквих истраживања нема, па ни ова теза није била емпиријски тестирана. Ипак можемо да приметимо да постоје уверљиви аргументи против ове теорије, у смислу да се њоме могу објаснити кривична дела извршена из националне, расне или верске мржње. Ако посматрамо богату историју верског, националног или расног насиља, може се приметити да су насилни акти често вршени у име вере, нације или расе. Извршиоци ових насилних аката су појединци или групе, који се снажно идентификују са својом групом и њеним културним вредностима. Они су добро интегрисани у друштво и испуњавају културне циљеве које друштво намеће. Остатак друштва не осуђује нападе на културно другачију друштвену групу, нити појединац има осећање гриже савести. Са њихове позиције они су браниоци сопствене културе и убеђења. Хиршијева теорија не узима у обзир структуралне неједнакости, друштвену стратификацију и културне разлике који генеришу друштвене сукобе, укључујући и злочине мржње.

3.2. Мертонова теорија аномије

Теорија аномије (енгл. *strain theory*), америчког социолога Роберта Мертона (Merton, 1938), полази од схватања да девијантно понашање настаје као последица несклада између циљева и вредности које одређено друштво поставља и стварних могућности појединаца да те циљеве оствари. Међутим, друштвена структура је сложена, тако да и ресурси нису једнако распоређени у друштву. Друштвена стратификација онемогућава да сви чланови друштва на исти начин остваре циљеве које култура намеће. По Мертону, то ствара притисак на појединца (енгл. *strain*), што води у девијантно понашање. Мертон је навео пет могућих начина прилагођавања појединца унутар друштва или групе. *Конформисти* (енгл. *conformists*) поштују друштвене норме и друштвено прихватљиве начине остваривања циљева. *Иноватори* (енгл. *innovators*) прихватају циљеве културе, али не и друштвено прихваћена средства за њихово остваривање. *Ритуалисти* (енгл. *ritualists*) се одричу амбиција да ће икада остварити циљеве културе, али, без обзира на то, и даље се понашају у складу са институционалним нормама. *Побуњеници и они који одаберу повлачење* (енгл. *rebels & retreatists*) одбацују и циљеве културе и средства за њихово остваривање.

Међутим, шта ова теорија може да објасни у вези са злочинима мржње? Да бисмо ову теорију емпиријски тестирали, потребни су нам подаци о извршиоцима злочина мржње који би садржавали информације о социјалном и економском положају извршиоца, затим о његовим вредносним ставовима о циљевима културе и начинима остваривања тих циљева, а таквих истраживања нема. Али оно што знамо о злочинима мржње јесте да су жртве углавном припадници мањина – друштвено маргиналних група. Ова теорија могла би се у одређеном сегменту применити ако пођемо од социолошке структуралне тезе, по којој су структуралне промене створиле нову супкласу незапослених, нестручних и незадовољних људи. Уколико извршиоци долазе из те групе, Мертонова теорија може да објасни њихов револт, јер је неко други крив зато што су они ускраћени у остваривању циљева културе. Овде се може ставити примедба да они углавном нападају слабе, оне који су историјски, друштвено маргинализовани. Зашто нападати њих, а не оне који имају друштвену моћ? Или, како објаснити да

поједини извршиоци злочина мржње припадају вишим друштвеним слојевима, и у складу са својим друштвеним положајем могу да уживају у циљевима које култура намеће? Злочини мржње не познају класне границе. То све знатно ограничава епистемолошки домет Мертонове теорије да објасни овај феномен. Мертонова теорија има исту слабост као Хиршијева, а то је немогућност да објасни зашто конформисти и друштвено интегрисани појединци врше злочине мржње. Међутим, за разлику од Хиршијеве, Мертонова теорија узима у обзир чињеницу да на криминалитет утичу и структурални чиниоци (Perry, 2001:37–38). Треба подсетити да је Мертон првенствено имао у виду америчко друштво, у коме је друштвени успех у виду богатства, угледа и моћи главна културна вредност, што је уједно ограничавајући чинилац примењивости ове теорије у другачијем културном окружењу.

3.3. Коенова теорија поткултура

Теорија поткултура Алберта Коена (Albert Cohen) може се узети у разматрање у вези са злочинима мржње. Коен је настојао да објасни узроке делинквентног понашања малолетника – делинквентном поткултуром. Он сматра да антидруштвена понашања најчешће не врше малолетници појединачно, већ се понашају делинквентно као чланови малолетничких банди. Коен сматра да заштитни знак делинквентне супкултуре јесте експлицитно и потпуно непризнавање стандарда средње класе и усвајање саме њихове антитезе (Cohen, 1955). Делинквентну супкултуру карактерише: одбацивање друштвених норми и вредности, хедонизам, групна затвореност, солидарност и кохезија, улога престижа и друштвеног статуса, агресивност, непријатељство према другим групама, разноврсност делинквентних активности (Cohen, 1955). По Коену, делинквентна супкултура узима своје норме из шире културе и окреће их наглавачке.⁴³

⁴³ Може се приметити да би у овом случају било правилније користити термин *контракултура*, јер социологија културе прави разлику између појмова *поткултура* и *контракултура*. Поткултуре не долазе у сукоб са доминантном културом и њеним вредностима, за разлику од контракултуре (Yinger, 1960), а овде се ради о сукобу културних вредности.

У којој мери Коенова теорија делинквентне супкултуре може да објасни феномен злочина мржње? Ова теорија објашњава криминалитет малолетника. Међутим, остала кривична дела која врше пунолетна лица ова теорија не може да објасни. Уз то, и када је реч о употребљивости и оцени ове теорије када су малолетници у питању, треба бити опрезан, јер нема довољно истраживања која би ово схватање емпиријски и потврдила. Према резултатима досадашњих истраживања, од укупног броја извршених злочина мржње, највећи број кривичних дела извршили су малолетници (Levin & McDevitt, 1993; Phillips, 2009). Међутим, уколико применимо Левинову и Мекдевитову типологију извршилаца злочина мржње, категорија извршилаца из забаве и узбуђења (енгл. *drill seeking*) поткрепљује у великој мери Коенову теорију. Наиме, ова кривична дела најчешће врше малолетници у групи, и то без посебног повода од стране жртве. Жртве најчешће траже у срединама где бораве, бирају их насумице, извршиоци испољавају окрутност и садистичко насиље и сл. Дакле, ради се о обрасцима понашања која и Коен описује као делинквентну супкултуру малолетника. Мањкавост ове теорије огледа се у томе што акценат ставља на супкултурне, док занемарује структуралне чиниоце који обликују друштвену стратификацију и односе неједнакости. Ова теорија не нуди одговор на питање зашто долази до стварања гангова, зашто се формирају идеологије мржње и насиља и који друштвени услови погодују њиховом настанку.

3.4. Теорија етикетирања

Парадигма различитости – ми vs. они – може се посматрати кроз теорију етикетирања. Када је реч о злочинима мржње, може се рећи да ова теорија узима у обзир значења идентитета и нуди у одређеном сегменту одговор на питање које не могу да понуде Хиршијева и Мертонова теорија – а то је зашто појединци који су добро интегрисани у друштво врше злочине мржње. Такође, ова теорија говори о маргинализацији и стигматизацији – који су темељна социолошка обележја овог феномена. Представници теорије етикетирања концентришу се на питање улоге друштва у дефинисању појединца као криминалца или девијанта (Игњатовић, 2002:22). Свакако, жртве злочина мржње нису криминалци, већ, са становишта

символичког интеракционизма, жртве су стигматизовани као девијанти, дакле они који одступају од групних норми (Goffman, 1963).

Теорија етикетирања сматра да девијантност није особина личности, већ резултат реаговања других. Девијант је онај коме је етикета (као на пример: хомосексуалац, Јеврејин, црнац и сл.) успешно прилепљена. Дакле, то може бити свако ко по одређеном обележју, било да је реч о раси, етничкој припадности, сексуалном опредељењу или другој карактеристици, одступа од доминантних друштвено прихваћених стандарда. Хауард Бекер сматра да све друштвене групе стварају правила којима се дефинише исправно и погрешно понашање (Becker, 1963). Свако друштво је диференцирано дуж класних, етничких, расних или културних линија. Мноштво група подразумева и постојање различитих правила. Међутим, онај ко има политичку и економску моћ у позицији је да своја правила наметне другима. Тако старији намећу правила понашања младима, мушкарци женама, белци црнцима, староседеоци намећу правила имигрантима, средња класа нижој класи и сл. Оне особе које крше групна правила понашања Бекер назива *аутсајдерима*. Пошто у сваком друштву има много различитих врста правила, нека од њих су формално претворена у законе, друга су неформална правила, која представљају резултат традиције. Непоштовање обе врсте норми предвиђа одређену врсту санкције.

Колико је неко *изван* (енгл. *outside*) друштвено прихваћених правила понашања, било формалних или неформалних, зависи од случаја до случаја. Уколико видимо да се нека особа не разликује много од нас, тј. уколико та особа чини поступке сличне нашим, на такво понашање гледаћемо толерантно. Уколико одређену особу сматрамо мање сличном нама, њено понашање осуђујемо. Дакле, друштвене групе стварају девијантност успостављајући правила чије кршење конституише девијантност. Они који одступају од тих правила етикетирају се као *аутсајдери*. *Парадигма различитости – ми vs. они* – полази од ове дистинкције. Они који су другачији значајно су знатно ван друштвених конвенција те групе. Такође, *аутсајдер* њих може видети као другачије, тј. као *аутсајдере*. Тако се и ствара *парадигма различитости*. Ово је посебно битно када је реч о расним, етничким, националним, сексуалним и другим групама које су укључене у

концепт злочина мржње. Оно што је врло интересно, што Бекер наводи, јесте чињеница да степен у ком ће људи реаговати на девијантност веома варира у односу на временски период. Бекер каже да појава *похода* против различитих врста девијантности ово јасно илуструје. Међутим, он не објашњава који су то временски периоди. Када је реч о злочинима мржње, може се претпоставити да су то времена интензивнијих друштвених промена, када је на неки начин нарушен уобичајен ред ствари у друштву.

Ова теорија, за разлику од претходних теорија о којима је било речи, узима у обзир у одређеном сегменту и структуралне и културне чиниоце. Злочини мржње су акти оних који су у друштвеној структури моћнији, против оних који су културно другачији. Акт злочина мржње из те позиције може се схватити као друштвени коректив против оних који одскачу од устаљених друштвених правила. Барбара Пери сматра да теорија етикетања не успева да експлицитно објасни контекст у коме се злочини мржње дешавају (Perry, 2001:41). Иако ова теорија у одређеном сегменту говори о питањима друштвене моћи, ипак не успева да објасни утицај друштвених неједнакости и када је реч о раси, класи или *роду*, што је кључно за разумевање злочина мржње.

3.5. Критичка, нова криминологија

Критичка криминологија може се разматрати у контексту злочина мржње, јер наглашава значај политичких и економских чинилаца у објашњењу злочина и друштвене контроле. Настанак ове теорије везује се за дело *Нова криминологија*, које су 1973. године објавили Јан Тејлор, Пол Волтон и Џок Јанг (Taylor, Walton, & Young, 1973). Представници овог правца критикују савремене европске и америчке студије о злочину и девијацији. Они сматрају да је суштинска историја криминологије двадесетог века увелико историја емпиријске кастрације теорија, попут Марксове или Диркемове теорије, које су покушале да се баве читавим друштвом и, према томе, то је историја деполитизације криминолошких питања (Игњатовић, 2002:236). Криминологија треба да се бави друштвом као тоталитетом, јер узроци злочина уско су повезани са облицима друштвених односа свог времена. Да би се уклонио злочин, сами ти друштвени односи морају

бити подвргнути темељним променама. Иако сматрају да су марксисти допринели дефинисању конкретних варијабли, попут друштвених неједнакости које је неопходно узети у обзир у објашњењу девијантног понашања, представници ове теорије ипак се не слажу са њима, јер је неприхватљив директни однос девијантности и друштвене структуре.

Критички криминолози постављају формалне елементе теорије који су нужни да би се криминологија избавила из затвора вештачки подвојених специфичности. Једна потпуна теорија девијантности мора испуњавати одређене формалне захтеве који се односе на домете и циљ те теорије. Они сматрају да шире порекло девијантног акта може бити схваћено само у оквиру рапидних промена економских и политичких могућности напредног, индустријског друштва. Формални захтев који се овде поставља јесте *политичка економија злочина*. Они такође говоре о непосредном пореклу девијантног чина, где постављају формални захтев који називају *друштвена психологија злочина*, по којем поједини људи свесно бирају девијантни пут, као једино решење проблема које намеће егзистенција у контрадикторном друштву. Трећи чинилац јесте сам криминални чин, где се формални захтев односи на потребу објашњења стварне *динамике* у којој се одвијају сама дела. Наредни формални захтев јесте *социјална психологија друштвене реакције*, што подразумева процену могућности и услова који су пресудни да се поступи против девијантне особе. Надаље, говоре о моделима политичких и економских императива који утичу на схватање шта се све сматра девијантним у једном друштву. Они то називају *политичком економијом друштвеног реаговања*. И, на крају, говоре о утицају *друштвене реакције* на даље понашање девијантне особе. Потпуна теорија девијантности мора бити у стању да обради и одржи везе између наведених чинилаца.

Ако посматрамо први формални захтев ове теорије – *политичку економију злочина* – можемо приметити да неједнака расподела ресурса и моћи у друштву ствара антагонистичке односе и доприноси маргинализацији појединих друштвених група, што ствара погодан друштвени амбијент за злочине мржње. Другим формалним захтевом ове теорије *друштвена психологија злочина* објашњава зашто различити појединци који се нађу у истој друштвеној ситуацији другачије реагују на потицаје спољне средине – тако се једни одлучују на вршење

ових кривичних дела, а други не. Трећи се односи на објашњење стварне *друштвене динамике* у којој се одвијају сама дела. У контексту злочина мржње то можемо посматрати кроз периоде друштвених напетости изазваних друштвеним променама, попут наглих демографских промена, економских криза, ратова, терористичких аката и других врста насиља. Четврти захтев – *психологија друштвене реакције*, тј. да ли ће у конкретним околностима одређени акт бити сматран девијантним од стране друштвеног окружења, тј. какве су реакције других. Примера ради, одређена полицијска организација може да спроводи политику велике или мале осетљивости на дела учињена из мржње. Тако, рецимо, полицајац као појединац може на терену да процени одређени догађај као битан и поднесе пријаву, или га може игнорисати (Nolan & Akiyama, 1999).

Уопштено гледајући, ствар је друштвеног консензуса шта се сматра девијантним понашањем. Схватање девијантности је променљиво у времену и друштвеном простору. Злочин мржње према припаднику одређене групе у различитим културама, или у истој култури у другом, времену може да изазове другачију реакцију. Примера ради, напади на хомосексуалце или на припаднике других мањинских група раније су могли бити прихватљиво понашање, а данас могу да изазову неодобравање и кажњавање. И, на крају треба објаснити формални захтев *политичка економија друштвеног реаговања* – тј. шта се све сматра злочином мржње у одређеном друштву и којим све друштвеним групама законодавац даје правну заштиту. Ове околности зависе од политичких односа у друштву, на које утичу, између осталог, и активности лобистичких група које се боре за остваривање права оних које представљају, попут активиста феминистичког покрета, затим удружења хомосексуалаца, удружења инвалида и др. (McVeigh, Welch, & Vjarnason, 2003).

Што се тиче утицаја друштвене реакције на девијантово даље понашање, потребно је навести могуће моделе друштвене реакције на ову врсту кривичних дела. Први модел је одобравање, други игнорисање и трећи – осуда и кажњавање. На који начин ће извршилац злочина мржње реаговати, зависи од реакције друштва на његово понашање. Посебно је значајна реакција групе којој он припада. Уколико осуда насилног чина изостаје из те групе, много већа је

вероватноћа да он свој чин неће сматрати девијантним и да себе не види као преступника.

Из наведеног се може видети да критичка криминологија пружа један садржајан експланаторни оквир за злочине мржње. Међутим, ова теорија има слабости у покушају да овај феномен у потпуности објасни. Примедба се односи на пренаглашавање класних и економских чинилаца као детерминанти криминалног понашања. Такав приступ не може се искључиво применити када говоримо о злочинима мржње, јер, како примећује Пери (Perry, 2001:44), како онда објаснити релативни недостатак кривичних дела из мржње од стране оних који су највише маргинализовани, попут расних мањина, жена или хомосексуалаца. Такође, како објаснити чињеницу да они који су најмање маргинализовани, попут белаца, припадника средње класе, полицајаца и др. – често врше ова кривична дела.

3.6. Миротворачка криминологија⁴⁴

Миротворачка криминологија је нови правац у криминологији, који је настао као реакција на систем кривичног правосуђа у Сједињеним Америчким Државама. Хералд Пепински и Ричард Квини, аутори овог правца, сматрају да је тај систем заснован на насиљу, репресији и игнорисању чињенице да друштвени систем у целини доприноси стању криминалитета. Они сматрају да су, упркос свом богатству и економском, технолошком и научном развоју, САД једна од земаља са највећом стопом криминалитета. Пепински и Квини свој приступ објашњењу криминалитета темеље на три миротворачке традиције: религијској/хуманистичкој, феминистичкој и критичкој. По њима, криминал је повезан са патњом и да би се елиминисала патња, мора престати сиромаштво, расизам, сексизам, отуђење, насиље у породици и друге форме насиља. Поред тога, сматрају да и држава врши насиље својом репресивном политиком друштвене контроле. Квини говори о ограничениости западне мисли, која је

⁴⁴ Концепт миротворачке криминологије (енгл. *Peacemaking Criminology*) појављује се први пут у зборнику радова *Criminology as Peacemaking*, који су уредили Хералд Пепински и Ричард Квини (Pepinsky & Quinney, 1991).

результат рационалног начина мишљења. Рационално мишљење лимитира наше знање. Квини говори о духовном приступу, који није ухватљив појмовима рационалне спознаје. Наглашава да се љубављу, саосећањем и превазилажењем властитог ега патња може окончати и живети у миру – како у личном тако и друштвеном (Quinney, 1991:3–4).

Миротворачка криминологија није водећа мисао у криминологији, већ само један поглед на објашњење криминала у друштву. Критичари миротворачке криминологије сматрају да је она утопистичка, нереална и да није емпиријски проверљива. У том смислу она је више филозофски поглед него што је криминолошка теорија (Akers, 1997). Такође говоре да је контрадикторна и марксизму и феминизму и да не нуди решења како би се извршиле структуралне друштвене промене, тј. како би друштво било мање насилно (Akers, 2000). Други оспоравају те аргументе као неутемељене (Fuller, 2003) и говоре о конкретним социјалним и економским проблемима у друштву и начинима њиховог решавања по мери човека (Gibons, 1994). Роџер Барнес (Roger Barnes) сматра да миротворачка криминологија има кратку историју, али дугорочну будућност. Она нуди реалне узроке криминалитета – људску патњу и ресторативну правду⁴⁵ као практични одговор на људску патњу (Barnes, 2007). Миротворачка криминологија није само критика друштва, већ и критика науке, јер објашњење узрока криминалитета и начина њиховог превазилажења тумачи метанаучним појмовима и говори о ограничениости рационалне спознаје. Критичари миротворачке криминологије оспоравају њен научни карактер. Такав став нужно не значи да схватања која нуди миротворачка криминологија *a priori* треба одбацити. Мржња

⁴⁵ Ресторативна правда има своје теоријско упориште у миротворачкој криминологији. Она настаје као критика традиционалног кривичноправног реаговања на криминалитет. Ресторативна правда у центар интересовања ставља жртву, а не извршиоца. Примарни циљ је накнада штете и поправљање односа нарушених кривичним делом, применом алтернативних кривичних санкција, а не одмазда и даље развијање конфликта и циклуса насиља (Николић-Ристановић, 2005:13–14). Концепт ресторативне правде могао би се применити као начин кривичноправног реаговања на злочине мржње, посебно због саме природе и последица ових кривичних дела. Ресторативна правда подразумева учешће свих заинтересованих страна у решењу проблема, а то су жртве, њихове породице и шира заједница. Дакле, сви они који осећају последице кривичних дела злочина мржње.

је сложен феномен, који је тешко обухватити научним појмовима и није га могуће емпиријски тестирати.

Миротворачка криминологија говори о две врсте промена – о структуралним променама глобалних друштава и променама на индивидуалном плану. Структуралне промене глобалних друштава представљају један идеолошки поглед, исто као што идеја неолиберализма, обликује структуру савременог света. Та идеја није крај историје (Fukuяama, 2002), већ само идеологија која не нуди одговоре на мноштво проблема савременог света. Структуралне промене су реално оствариве и нису утопистичке. Међутим, да би се оне оствариле, неопходне су радикалне промене на глобалном нивоу, које би обухватале промене политичке филозофије, међународних односа, глобалне економије и суштинске социјалне промене у савременом свету. На овај начин миротворачка криминологија доводи у питање основну варијаблу од које зависи свако друштвено уређење – а то је моћ.

Структуралне неједнакости јесу један од проблема који утичу на мржњу између друштвених група, тиме и на злочине мржње. Међутим, то у потпуности не решава проблем. Јер како онда објаснити злочине мржње у друштвима социјалне правде, попут Шведске, Данске или Норвешке? Дакле, злочини мржње нису само ствар структуралних и културних неједнакости. Поред структуралних промена, потребна је унутрашња, духовна промена појединаца. Тиме миротворачка криминологија нуди једну перспективу на који начин друштво може да утиче на смањење бројних проблема, између осталог и злочина мржње. Међутим, она не говори ништа о методологији унутрашње, духовне промене, већ наглашава значај духовних вредности унутар постојећих култура. Рекли смо да су злочини мржње последица антагонизама између различитих друштвених група који су често узроковани сукобом мишљења око различитих културних и духовних вредности. Човек се веже за спољне идентитете и у име тих идентитета врши злочине мржње или је жртва због припадности одређеном идентитету. Водеће духовне традиције или, боље рећи, њихова тумачења, више су имале социолошки значај као чинилац друштвене кохезије, формирања идентитета и сукоба са *другим* и *другачијим*, него што су биле чинилац унутрашње, духовне промене како појединца, тако и читавих друштвених група.

III. ЗЛОЧИНИ МРЖЊЕ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ

1. РАСПРОСТРАЊЕНОСТ ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ

У овом делу текста биће приказани општи трендови злочина мржње у савременом свету. Такође, навешћемо неке од појавних облика ових кривичних дела како бисмо приказали њихову феноменолошку димензију. Као што је раније наведено, присутна су бројна нерешена концептуална питања у вези са злочинима мржње, што ствара објективне методолошке тешкоће. Не постоји општа сагласност шта се све сматра злочином мржње, јер различита национална законодавства овај појам другачије дефинишу и инкриминишу (OSCE – ODIHR, 2005). Поред различитих правних приступа, присутан је проблем обухватности расположивих података, тако да не постоји увид у стварне размере ове појаве. Додатно, и у земљама где је систем кривичног правосуђа развијен, попут САД или Велике Британије, поставља се питање валидности података који се прикупљају (Jacobs & Potter, 1998; Iganski, 2007). Са друге стране, нема поузданих података о кривичним делима која имају карактеристике злочина мржње у многим мање развијеним земљама, или у земљама Трећег света. Може се претпоставити да је у тим друштвима феномен злочина мржње значајно изражен, али нема систематских истраживања која би омогућила макар општи осврт на овај проблем, онако како се појам злочина мржње схвата у овом истраживању.

На основу постојеће литературе и доступних база података може се видети да су злочини мржње присутни како у развијеним тако и неразвијеним земљама савременог света (OSCE Office for Democratic Institution and Human Rights [ODIHR], 2008; OSCE Office for Democratic Institution and Human Rights [ODIHR], 2009; Peterson, 2000; Scherrer, 2002). Доступни подаци из земаља Трећег света односе се на податке о кривичним делима против међународног права, што се не сматра злочинима мржње у ужем смислу. У тим земљама вршење злочина мржње може бити део војне и политичке стратегије како да се реши проблем *парадигме различитости*.

Злочини мржње јесу универзални феномен који не познаје политичке, културне или економске границе. Оно што јесте другачије између различитих

политичких, културних и економских окружења јесте друштвена реакција на овај проблем. Развијене земље, са више или мање успеха, улажу напоре на сузбијању ових кривичних дела, првенствено кроз систем кривичног правосуђа и институције цивилног друштва, попут невладиног сектора, медија и образовних институција (Strobl et al., 2005; Bleich, 2007). Друштвена контрола ових (и других) кривичних дела у земљама у транзицији и другим неразвијеним земљама мање је ефикасна, због институционалних слабости који су узроковане бројним политичким и економским проблемима са којима се те земље суочавају (Linz & Stepan, 1998). Свакако да је ова тврдња општа и да је начин друштвене контроле специфичан за сваку земљу посебно.

Организација за Европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) у својим извештајима приказује стање злочина мржње у региону земаља чланица ОЕБС-а, уз напомену да се не ради о једној свеобухватној анализи, већ о приказу појединих инцидената који на репрезентативан начин илуструју појавне облике злочина мржње⁴⁶ (OSCE – ODIHR, 2009; OSCE – ODIHR, 2008; OSCE – ODIHR, 2005⁴⁷).

Поред ОЕБС-а, и друге агенције, попут Агенције Европске уније за фундаментална права (FRA),⁴⁸ Европске комисије против расизма и нетолеранције (ECRI)⁴⁹ и других организација за заштиту људских права, прате стање из ове области.

На основу општег прегледа стања у региону земаља ОЕБС-а, може се рећи да су учестали расистички и ксенофобични напади, попут убистава, телесних повреда и уништавања имовине. Посебно ризична група су имигранти и Роми.

⁴⁶ У рад ове организације укључен је широк спектар земаља у смислу економске развијености, политичке стабилности, утицаја у међународним односима, те културне и етничке различитости. Те разлике морају се имати у виду када се говори о злочинима мржње јер генерализација стања у једном тако хетерогеном окружењу методолошки је неодржива. Имајући ово у виду, можемо само навести опште трендове.

⁴⁷ Извештаји ОЕБС-а обухватају приказ инцидената мотивисаних расизмом, ксенофобијом, антисемитизмом, исламофобијом, мржњом према хришћанима и припадницима других религија, затим инциденте мотивисане хомофобијом и, на крају, инциденте против активиста за заштиту људских права из области толеранције и недискриминације.

⁴⁸ The European Union Agency for Fundamental Rights (FRA).

⁴⁹ European Commission against Racism and Intolerance (ECRI).

Новији трендови показују учесталост напада на грађане из земаља нових чланица Европске уније, који су након проширења Уније емигрирали у развијеније земље (OSCE – ODIHR, 2008:51; European Union Agency for Fundamental Rights [FRA], 2008:121). Стотине напада на имигранте пријављено је у региону земаља ОЕБС-а, који су се кретали од свакодневних напада од стране комшија до организованих, узастопних напада организованих екстремистичких група (OSCE – ODIHR, 2008:57). Поред расистичких и ксенофобичних напада, антисемитизам је такође изражен у региону земаља ОЕБС-а. Јевреји се суочавају са претњама, увредама, физичким нападима. Мето напада су и јеврејски верски објекти, гробља, објекти јеврејске заједнице, спомен-обележја жртвама холокауста (United States Department of State, 2008). Велики број антисемитских напада у региону земаља ОЕБС-а доводи се у везу са порастом неонацизма (Eid 2007:13). Такође је изражен проблем мржње хришћана и припадника других религија према муслиманима. Према извештају ЕУМС-а, исламофобија у Европској унији је у порасту. Муслимани су учестале жртве негативних стереотипа, за шта су добрим делом одговорни и медији. Муслимани су рањива категорија за разне облике предрасуда и мржње, почевши од вербалних претњи до физичких напада и напада на имовину (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia [EUMC], 2006:8). ОЕБС такође извештава о исламофобији у региону земаља чланица, где су забележени случајеви напада на исламске верске објекте, исламске школе, гробља, претње и увреде особа које се идентификују као муслимани, затим позиви да се муслимани депортују из Европе и сл. Исламофобија је комбинација расизма, нетрпељивости према исламу, антиимигрантских осећања и довођења у везу муслимана са тероризмом.⁵⁰ Забележен је пораст ових инцидената у време исламских верских празника и годишњице терористичких напада на САД 11. септембра 2001, затим годишњица терористичких напада на Мадрид 2004. и

⁵⁰ Присутан је отпор изградњи исламских светилишта широм Европе (Лазаревић, 2007). Примера ради, италијански и аустријски десничари супротстављају се покушајима изградње џамија у Италији и Аустрији тако што стављају главу убијене свиње на места где се планира градња џамија (Дан свиња против џамија, Пресс, Београд, 15. 9. 2007). У исламу свиња се сматра прљавом животињом – ставити прљаву животињу на свето место значи оскрнавити то место и учинити га прљавим. Наведени примери говоре, да би се разумело религијско насиље, неопходно је разумети религијске симболе и њихова значења у оквирима одређене културе.

Лондон 2005. године (OSCE – ODIHR, 2008:86; United Nations Special Rapporteur, 2006; Levin & Amster, 2007:332). ОЕБС извештава и о инцидентима усмереним против хришћана и припадника других религија. Инциденти овакве врсте често се односе на ускраћивање права на слободу вере. Последице регистрованих напада у појединим случајевима биле су тешке телесне повреде или чак и смрт лица. Напади су вршени и на свештенство (OSCE – ODIHR, 2008:102).

ОЕБС такође извештава о насиљу према сексуалним мањинама⁵¹ у читавом региону. Због пораста ове врсте насиља Европски парламент је 26. априла 2007. године усвојио Резолуцију о хомофобији у Европи, којом изражава забринутост због ширења језика мржње и других догађаја који изазивају забринутост, попут забране локалних власти одржавања *маршева поноса* (енгл. *gay pride*), те језика мржње и претњи од стране водећих политичара и верских лидера, неадекватне реакције полиције у смислу неспречавања насилних хомофобичних група које нападају припаднике тзв. ЛГБТ популације (OSCE – ODIHR, 2008:109).

Агенција Европске уније за фундаментална права (FRA) у свом извештају наводи да дванаест земаља Европске уније води експлицитну евиденцију о извршеним кривичним делима мотивисаним расном мржњом⁵² (European Union Agency for Fundamental Rights [FRA], 2009). На основу постојећих података може се рећи да је у временском периоду од 2000. до 2007. године генерално дошло до пораста трендова регистрованих расистички мотивисаних кривичних дела. Само у Чешкој Републици забележен је тренд пада (FRA, 2009:25). Што се антисемитизма тиче, ФРА извештава да само шест земаља чланица ЕУ води евиденцију кривичних дела која су мотивисана антисемитизмом на основу којих је могућа анализа трендова.⁵³ На основу анализе у временском периоду од 2000. до 2007. године, у пет од шест земаља дошло је до пораста трендова, док је Немачка бележила стабилан тренд. Највећи тренд раста забележен је у Француској. У 2006. и 2007. години у пет од шест земаља бележе трендове пада. ФРА извештава да четири земље ЕУ воде евиденцију кривичних дела мотивисаних десничарским

⁵¹ Тзв. ЛГБТ популацији – лезбејске, геј, бисексуалне и трансцендер особе.

⁵² То су следеће земље: Белгија, Чешка Република, Данска, Немачка, Француска, Ирска, Аустрија, Пољска, Словачка, Финска, Шведска, Велика Британија (Енглеска, Велс и Шкотска).

⁵³ Реч је о Аустрији, Француској, Немачкој, Холандији, Шведској, Великој Британији.

екстремизмом.⁵⁴ У временском периоду од 2000. до 2007. године, Аустрија је бележила лагани пораст, док је у Немачкој регистрован значајан пораст ових кривичних дела. Шведска је бележила лагани пад, док је у Француској забележен значајан пад ових кривичних дела. У временском периоду 2006–2007. године, у Шведској и Аустрији забележен је тренд пораста ових кривичних дела, док Немачка и Француска бележе пад (FRA, 2009:27).

Сада ћемо укратко приказати трендове злочина мржње у појединим земљама.⁵⁵ У САД у 2007. години од укупног броја регистрованих кривичних дела злочина мржње, највећи број извршен је због расне мржње (50,8%), затим религијске мржње (18,4%), мржње по основу сексуалне оријентације (16,6%), етничке или националне припадности (13,2%) и инвалидности (1%) (United States Department of Justice, 2007). Расне тензије су присутне у америчком друштву између белаца и црнаца и осталих расних група (Torres, 1999; McClain & Stuart, 1995). Највећи број регистрованих кривичних дела злочина мржње су расистички мотивисани акти против црначког становништва (69,3%) (United States Department of Justice, 2007). Такође, заступљен је и антисемитизам. Од укупног броја извршених кривичних дела по основу религијске мржње, чак 68,4% односи се на мржњу према Јеврејима.⁵⁶ Мржња и насиље према муслиманима такође су заступљени, посебно након терористичких напада 11. септембра 2001. године. Од укупног броја регистрованих кривичних дела злочина мржње који су мотивисани религијском мржњом током 2007. године, 9% пријављених кривичних дела мотивисана су мржњом према муслиманима. У последње време у порасту је нетрпељивост и насиље против припадника хиспано популације, како против држављана САД тако и оних без држављанства, било да је реч о легалним или

⁵⁴ Аустрија, Немачка, Француска и Шведска.

⁵⁵ Селекција земаља вршена је методом случајног избора, тиме се не жели нагласити да је проблем злочина мржње мање или више изражен у земљама које су наведене. Кратак приказ који следи може се сматрати као илустрација овог феномена, а никако као приказ стварног стања.

⁵⁶ Иако су традиционално антисемитски напади били усмерени на синагоге или гробља, од 1991. године дошло је до промене ових трендова у смислу пораста насилних аката против лица у односу на нападе на имовину (Perry, 2002:77).

илегалним имигрантима⁵⁷ (United States Department of Justice, 2007). Према извештају ОЕБС-а, одговорност за то носе политичке вође и масовни медији, који су у јавности створили плиму нетрпељивости (OSCE – ODIHR, 2008:51).

Што се Канаде тиче, ОЕБС извештава да се у овој земљи највише злочина мржње врши због мржње на основу расне или етничке припадности (OSCE–ODIHR, 2008:52). Организације за заштиту људских права (Human Rights First, 2008) извештавају о вандалском уништавању јеврејских гробаља и антисемитским графитима на објектима јеврејских заједница. Поред напада на имовину, присутни су физички напади на Јевреје, укључујући и нападе на свештенство (Human Rights First, 2008:3).

Злочини мржње присутни су и у Аустралији. Иако је Аустралија учинила много на изградњи демократског и толерантног друштва, злочини мржње представљају озбиљан друштвени проблем. Кривична дела мотивисана мржњом манифестују се у виду напада и паљења синагога, уништавања јеврејских гробаља, убистава хомосексуалаца, напада на расне, националне и религијске мањине. Десничарске организације као што су *National Action* и *Australian Nationalist Movement* и скинхедси одговорни су за расистичке нападе (Morgan, 2002:27). У Немачкој овај проблем је изражен након уједињења 1990. године, кад долази до пораста ксенофобије и антисемитизма и деловања неонацистичких група, а тиме и до пораста броја насилних аката мотивисаних мржњом (Bleich, 2007:153). Насиље над странцима посебно је изражено у источној Немачкој. Десничарски екстремизам постао је отворено агресиван, у смислу учесталог насиља над странцима, систематских физичких напада и напада на њихову имовину. Жртве ксенофобичног насиља су странци – особе негерманског порекла, попут Турака, Индуса, Пакистанаца, црнаца и др.⁵⁸ Посебно су учестали напади на њихове занатске радње, што се сматра делом стратегије да се уништењем извора средстава за живот странци приморају да напусте Немачку. Уништавање јеврејских гробаља такође је учестало. Невладине организације и медији често су

⁵⁷ Од укупног броја кривичних дела злочина мржње који су мотивисани етничком или националном мржњом у САД, 61,7% усмерено је против хиспано популације.

⁵⁸ Истраживања сведоче о порасту ксенофобије у Немачкој. Више од 1/3 становништва популације има ксенофобичне ставове, скоро 15% има антисемитске ставове, а приближно 25% је десничарски оријентисано (Strobl et al., 2005: 634).

критиковали рад полиције због пристрасности и неадекватног реаговања на ова кривична дела. Такође, рад правосудних органа предмет је критике због благе казнене политике када су ова кривична дела у питању (Human Rights First, 2008).

И у Шведској је присутна плина нетрпељивости према избеглицама. Почетком деведесетих тамо је потражило уточиште око 100.000 избеглица, углавном са простора бивше Југославије и из Ирака. Посебно учестали били су напади на избегличке кампове и радње у власништву усељеника. У Шведској постоје расистичке организације попут *National Socialist Front*, *White Arian Resistance*, *Swedish Democrats* и *National Democrats*, које пропагирају идеологије мржње и врше нападе и на хомосексуалце, Јевреје и расне мањине (Bunar, 2007).

У Италији су забележени бомбашки напади на исламске центре,⁵⁹ а присутне су и тензије према ромској популацији, чији су кампови учестале мете напада. Ксенофобија и насиље према Ромима често су реакција локалног становништва, медија и политичара, због случајева убиства или покушаја киднаповања од стране Рома (FRA, 2008).⁶⁰ Ти догађаји узроковали су оштру реакцију локалног становништва, укључујући физичке нападе и паљење ромских насеља (FRA, 2008). У Чешкој Републици дошло је до експанзије неонацистичких организација које пропагирају ксенофобију и антисемитизам. Скинхедси врше расистичке нападе на странце, због њихове другачије боје коже. Такође, присутно је антиромско расположење које је праћено насиљем. Антисемитизам је, исто тако, у порасту – уништавање јеврејских гробаља честа је појава (Human Rights First, 2008:3). Такође, и у Пољској су заступљени антисемитски напади на свештенство и јеврејска гробаља (OSCE – ODIHR, 2008:85).

У Руској Федерацији злочини мржње су у порасту. Невладине организације за заштиту људских права извештавају да је током 2007. године било

⁵⁹ Попут напада из јуна 2008. године, када су бачене две ручно рађене експлозивне направе на Исламски центар у Милану. Том приликом оштећена су улазна врата. Слични напади дешавали су се и током 2007. године (Human Rights First, 2008:10).

⁶⁰ Случај отмице шестомесечне бебе од стране шеснаестогодишње Ромкиње у предграђу Напуља илуструје природу анимозитета према Ромима у Италији. Наиме, увече 10. маја 2008. године млада Ромкиња је ухваћена у покушају отмице бебе. Тај догађај изазвао је бес локалног становништва, који је захтевао освету и да Роми напусте то подручје. Том приликом забележени су физички напади на Роме, бацани су молотовљеви коктели на ромска насеља. Процењује се да је око 800 Рома било принуђено да напусти то подручје (FRA, 2008).

најмање 667 жртава расистичког насиља, од чега 86 лица са смртним последицама. Током 2008. године дошло је до пораста злочина мржње, а према извештајима, у првих девет месеци 65 људи је убијено као жртве злочина мржње због расне мржње или по другом основу (Human Rights First, 2008). Жртве злочина мржње, најчешће су странци и руски држављани несловенског порекла. Такође су честе мете напада имигранти из република бившег Совјетског Савеза, сада независних држава. Посебно је угрожено становништво са Кавказа, делом као реакција на терористичке нападе Чечена у руским градовима, а делом као вид нетрпељивости према муслиманима. Особе афричког порекла такође су често жртве расистичких напада. Ту су и религијске мањине попут баптиста, јеховиних сведока, римокатолика и припадника сексуалних мањина (Human Rights First, 2008a). Извршиоци ових дела често су млади људи, припадници скинхедс група – уједињених екстремним национализмом, који својим нападима преносе поруке мржње и страха према онима који су другог етничког порекла или вере. Раније су скинхедси у Русији били присутни само у великим градовима, а сада су честа појава и у мањим срединама. Неретко отворено пропагирају нацистичку идеологију (Human Rights First, 2008a).

Као што се из наведеног може видети, злочини мржње су врло распрострањени у савременом свету. Иако су проблеми специфични за свако друштво посебно, напади мотивисани расизмом, ксенофобијом, антисемитизмом, исламофобијом, хомофобијом и верском мржњом доминантни су појавни облици када су злочини мржње у питању.

2. ДРУШТВЕНА КОНТРОЛА ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ

Једно од незаобилазних питања јесте на који начин друштво реагује кад су злочини мржње у питању. Ефикасна друштвена контрола подразумева ангажовање низа субјеката на међународном и националном нивоу, који у оквиру својих надлежности предузимају мере и радње у циљу спречавања и сузбијања ових кривичних дела. У овом поглављу биће приказани механизми друштвене

контроле злочина мржње, у оквиру чега се обрађују нормативно-правни и институционални аспект.

2.1. Нормативно-правни аспект

У оквиру нормативно-правних аспеката наводе се конвенције, декларације и други документи Уједињених нација, Савета Европе, Европске уније и Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС). Такође, приказана су нека искуства правног регулисања ове проблематике у националним законодавствима.

2.1.1. Међународно право

У међународном јавном праву постоји велики број међународних правних аката који се односе на проблематику злочина мржње. Један од кључних јесте Међународна конвенција о елиминацији свих облика расне дискриминације (United Nations [UN], 1965), коју је Генерална скупштина Уједињених нација усвојила 1965. године.⁶¹ У складу са чланом 4 Конвенције, државе које су је ратификовале преузеле су обавезу да у својим законодавствима инкриминишу ширење идеја базираних на супериорности или мржњи и подстрекивању расне дискриминације. Такође, преузеле су обавезу да инкриминишу насилне акте или подстрекивање на вршење таквих аката усмерених против било које расе, групе људи друге боје коже или етничког порекла. Конвенција предвиђа да се прогласе незаконитим и да се забрани деловање организација које шире и подстрекавају расну дискриминацију (OSCE – ODIHR, 2005:43–44). Поред наведене међународне конвенције, за проблематику злочина мржње релевантне су и следеће декларације и конвенције Уједињених нација: Универзална декларација о људским правима из 1948. (United Nations [UN], 1948), посебно чланови 2 и 7; Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида из 1948. (Уједињене нације [UN], 1948), чланови 1, 2 и 3; Међународни пакт о грађанским и

⁶¹ Надзор над спровођењем Конвенције поверен је Комитету за елиминацију расне дискриминације (UNCERD), <http://www2.ohchr.org/English/bodies/cerd>. Вебсајт посећен 12.12. 2009. године.

политичким правима из 1966 (Уједињене нације [UN], 1966), чланови 19 и 20; Међународна конвенција о спречавању и кажњавању злочина апартхејда из 1973. (United Nations [UN], 1973), чланови 1, 2 и 4; Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена из 1979, чланови 2 и 3 (Уједињене нације [UN], 1979) и Опциони протокол уз Конвенцију о елиминисању свих облика дискриминације жена из 1999. (Уједињене нације [UN], 1999); Конвенција о праву детета из 1989, члан 2 (Уједињене нације [UN], 1989); Декларација светске конференције против расизма, расне дискриминације, ксенофобије и нетолеранције из 2001. године, чланови 13, 15, 28, 48, 54, 81, 82, 84, 106 (OSCE – ODIHR, 2005:43).

Поред конвенција и декларација Уједињених нација, и Савет Европе 1950. године доноси Европску конвенцију о људским правима (Council of Europe [CoE], 1950). Посебно је значајан члан 14, који се односи на забрану дискриминације. У Савету Европе Комисија против расизма и нетолеранције (ECRI) јесте међународно тело које доноси препоруке које представљају извор међународних обавеза држава чланица Савета Европе у циљу спречавања расизма и нетолеранције.⁶² Генерална препорука бр. 1 садржи препоруку државама чланицама да у својим законодавствима инкриминишу радње мотивисане расизмом и ксенофобијом и да се извршиоцу кривичних дела приликом одмеравања казне посебно узме у обзир расизам и ксенофобија као мотив за извршење кривичног дела. У Генералној препоруци бр. 7, из децембра 2002. године, ECRI је поставио кључне компоненте које треба да буду укључене у законске прописе против расизма. У параграфу 18 наводи се да се као кривично дело предвиђа осам специфичних аката извршених са умишљајем, а то су:

- (а) јавно подстрекивање насиља, мржње или дискриминације;
- (б) јавна увреда и клевета;
- (ц) претња;

⁶² Поред препорука ECRI, извори међународних правних обавеза су и следеће конвенције Савета Европе: Конвенција о заштити људских прва и основних слобода из 1950. године, чланови 9, 10 и 14; Оквирна конвенција о националним мањинама из 1995, члан 6; Протокол бр. 12 Конвенције о заштити људских права и основних слобода из 2000; Конвенција о сајбер криминалу из 2001; затим Први додатни протокол Конвенције о сајбер криминалу из 2003, чланови 2–6 (OSCE – ODIHR, 2005:44).

- (д) јавно изражавање, са расистичком намером, идеологија које заговарају супериорност, или деградирање или негирање групе људи због њихове расе, боје коже, језика, религије, националности или националног или етничког порекла;
- (е) јавно негирање, тривијализовање, оправдавање, одобравање, са расистичком намером злочина геноцида, злочина против човечности или ратног злочина;
- (ф) јавно ширење и растурање, или производња или складиштење у намери јавног ширења или растурања са расистичком намером, писаних, графичких или других материјала који садрже појавне облике предвиђене параграфом 18 (а), (б), (ц), (д) или (е);
- (г) вођство групе која промовише расизам, подржавање такве групе и саучесништво у активностима предвиђеним параграфом 18 (а), (б), (ц), (д), (е) и (ф);
- (х) вршење расне дискриминације са позиције јавне дужности или занимања (OSCE – ODIHR, 2005:44).

Што се тиче Европске уније, када је ова проблематика у питању, најважнији су следећи документи: Повеља Европске уније о основним правима из 2000, чланови 10, 11 и 21 Директиве о расној једнакости из 2000. године, којом се забрањује расна и етничка дискриминација у области запослења, образовања, социјалне и здравствене заштите, приступа добрима, услугама и становању. Затим, ту је и Директива о једнакости при запошљавању из 2000, која се односи на имплементацију принципа једнаког третмана у подручју запослења и обуке, без обзира на религијску припадност, инвалидност, старост или сексуално опредељење (OSCE Office for Democratic Institution and Human Rights [ODIHR], 2004:23). Документ од великог значаја је и Оквирна одлука Европске уније о расистичким и ксенофобичним кривичним делима, од 28. новембра 2008. године, чији је циљ успостављање заједничког кривичноправног приступа у земљама чланицама Европске уније, као и преиспитивање постојећих законских прописа да

би се оценило у којој су мери усклађени с наведеном одлуком (OSCE – ODIHR, 2009:27).

Поред наведених извора Уједињених нација, Савета Европе и Европске уније, наводе се и документи Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), који имају значај за земље учеснице у смислу преузимања политичких обавеза у циљу елиминисања дискриминације. Посебно су значајни Хелсиншки завршни документ, Декларација о водећим принципима о односима између држава учесница из 1975, принцип VII; Завршни бечки документ, Питања безбедности у Европи, параграф 13.7; Документ са састанка у Копенхагену – конференције о људској димензији ОЕБС-а из 1990, параграф 5.9; Декларација ОЕБС-а са самита у Будимпешти из 1994, параграф 7; Декларација са самита у Истанбулу из 1999; Одлука са десетог састанка Министарског савета у Порту 2002. године о толеранцији и недискриминацији, којом се најоштрије осуђују сви облици агресивног национализма, расизма, шовинизма, ксенофобије, антисемитизма и насилног екстремизма, као и језика мржње и појавних облика дискриминације по основу слободе вере; Резолуција о антисемитизму и нетолеранцији, са годишњег заседања Парламентарне скупштине ОЕБС-а у Бриселу 2006. године; Завршна декларација конференције о европским имамима и свештеницима, Беч 2006; Одлука Министарског савета бр. 13/06, о сузбијању нетолеранције и дискриминације и промовисању међусобног поштовања и разумевања, Брисел 2006; Декларација из Букурешта о сузбијању нетолеранције и дискриминације и промовисања међусобног поштовања и разумевања, Букурешт 2007; Декларација са годишњег заседања Парламентарне скупштине ОЕБС-а у Кијеву 2007 – Резолуција о сузбијању антисемитизма, расизма, ксенофобије и других облика нетолеранције, укључујући и нетолеранцију против муслимана и Рома; Декларација о нетолеранцији и дискриминацији против муслимана, Кордоба 2007; Одлука Министарског савета, бр. 10/07. Толеранција и недискриминација: промовисање међусобног поштовања и разумевања, Мадрид, 2007; Декларација са годишњег заседања Парламентарне скупштине ОЕБС-а у Астани 2008 – Резолуција о сузбијању антисемитизма, посебно појавних облика у медијима и академској заједници; Одлука Министарског савета ОЕБС-а, бр. 08/08. Допринос ОЕБС-а имплементацији фазе Алијансе цивилизацијских иницијатива,

Беч 2008; Одлука Министарског савета, бр. 06/08: унапређење напора ОЕБС-а у имплементацији акционог плана побољшања ситуације Рома и Синта у региону ОЕБС-а, Беч 2008; Декларација са годишњег заседања Парламентарне скупштине ОЕБС-а у Виљнусу 2009 – Резолуција о антисемитизму.⁶³

Сумарно посматрано, може се закључити да је у међународном праву присутан велики број правних аката које нуде обухватан правни оквир за спречавање и кажњавање свих облика нетолеранције, дискриминације и мржњом мотивисаног насиља.

2.1.2. Национална законодавства

Правни концепт злочина мржње настао је у САД-у, да би у наредном периоду и друге државе усвојиле правне прописе којима се инкриминишу кривична дела мотивисана мржњом. Хронологија законских прописа који регулишу питања злочина мржње у САД-у је следећа: На федералном нивоу, први правни акт којим се регулишу злочини мржње је *The Hate Crimes Statistics Act of 1990*, којим се ставља у надлежност Федералном истражном бироу (FBI) прикупљање података о злочинима заснованим на мржњи и предрасудама. У складу са овим прописом, злочинима мржње сматрају се кривична дела где постоје докази да су извршена због расних и религијских предрасуда, затим предрасуда због сексуалне оријентације и етничке припадности. Конгрес САД изменио је овај пропис 1994, усвојивши *Violent Crime Control and Law Enforcement Act*, којим уводи и инвалидност као заштићену категорију. Исте године усвојен је и *Hate Crimes Sentencing Enhancement Act*, који предвиђа оштрије кажњавање за кривична дела почињена из мржње, и уводи родни идентитет као заштићену категорију. Године 1996. Конгрес САД је усвојио *Church Arson Prevention Act*, којим се спречава појава учесталих паљевина сакралних објеката. Поред федералних правних прописа, у међувремену већина савезних држава усвојила је законске одредбе у вези са злочинима мржње. Међутим, присутне су разлике у законском одређењу између савезних држава (Streissguth, 2003:53–54). У октобру 2009. Конгрес САД је донео, а председник Барак Обама потписао закон под називом *Hate Crimes Prevention Act*, којим се Министарству правде САД ставља у

⁶³ Опширније у TANDIS Tolerance and Non-Discrimination System, <http://tandis.odihr.pl/index.php?p=qu-os.dec>. Вебсајт посећен 13. 12. 2009. године.

надлежност пружање помоћи савезним државама у истраживању злочина мржње, а Федералном истражном бироу (FBI) да спроводи истраге у случајевима када локалне власти нису у могућности, или не желе, да истражују и кривично гоне насилне криминалне акте мотивисане мржњом, који за последицу имају смрт или тешке телесне повреде. Овим законом предвиђа се могућност додела федералних средстава савезним државама и локалним заједницама за спречавање малолетничког насилничког криминалитета, као и средстава за обуку снага за спровођење закона.⁶⁴ САД се наводи као пример правног решавања проблематике ових кривичних дела, посебно јер концепт злочина мржње у правном смислу потиче из САД, где је створена та правна и криминолошка парадигма, која намеће мноштво теоријских питања о којима не постоји општа сагласност ни у теорији ни у пракси.

Када говоримо о правној квалификацији кривичних дела која имају карактеристике концепта злочина мржње, потребно је дати одговоре на многа питања, првенствено у вези са начинима њихове инкриминације. Злочини мржње су кривична дела чији мотив извршења јесу мржња или предрасуде⁶⁵ према другим друштвеним групама. Да би се говорило о концепту злочина мржње, потребно је да извршено дело представља кривично дело по уобичајеним одредбама кривичног закона, тзв. *основни преступ* (енгл. *base offence*), и да је мотив извршења мржња или предрасуда, што ова кривична дела разликује од других. Уколико није извршен тзв. *основни преступ*, нема ни злочина мржње. Постојање мржње или предрасуде као мотива разликује злочине мржње од осталих кривичних дела (OSCE Office for Democratic Institution and Human Rights [ODIHR], 2009a:16).

Уколико кривичноправни систем не познаје концепт кривичних дела злочина мржње, тј. уколико мотив извршења није препознат, постојање

⁶⁴ Видети <http://www.gop.gov/bill/111/1/hr1913>. Вебсајт посећен 13. 12. 2009. године.

⁶⁵ Енглеска реч која се користи у овом контексту јесте *bias*, што у преводу на српски језик значи „једнострана склоност, нагињање ка нечему, предрасуда, предубеђење, пристрасност, необјективност“. Семантички, у контексту предмета истраживања у овој дисертацији, најближе значење била би српска реч мржња, али те две речи нису синоними. Терминолошки проблем је очигледан, посебно што кривична законодавства праве разлику између мотива непријатељства и дискриминаторског основа. Реч *мржња* блиска је значењу речи *непријатељство*, а речи *пристрасност*, *предубеђење*, *предрасуда* ближе су појму дискриминације. Иако се на први поглед ради о сличним терминима, међу њима постоје разлике које треба имати у виду. Будући да мотив може бити мржња или непријатељство и дискриминаторски основ, у овом контексту се користе оба појма – *мржња или предрасуда*.

кривичних дела мотивисаних мржњом остаће невидљиво. Инкриминацијом ових кривичних дела подиже се свест о овом феномену и стварају услови за адекватнију реакцију органа формалне друштвене контроле. Такође, код угрожених заједница ствара се поверење у систем кривичног правосуђа и друштво у целини (Iganski, 1999:387) и шаље се јасан сигнал да друштво неће толерисати такве врсте понашања (McLaughlin, 2002:496; Morsch, 1991:673).

Иако критичари концепта злочина мржње сматрају да се инкриминисањем ових кривичних дела стварају друштвене поделе (неки аутори чак помињу процес „балканизације друштва“ (Jacobs & Potter, 1998:8), те да су дискриминаторни јер привилегују одређене друштвене групе у односу на друге, постоје и другачији аргументи. Наиме, инкриминисање злочина мржње није у супротности са принципом једнакости пред законом, јер не штите једне групе више од других. Законске одредбе о злочинима мржње најчешће наводе заштићене карактеристике попут расне, националне, религијске припадности или сексуалне оријентације. Те одредбе не наводе које су то расе, националне или религијске групе или сексуалне оријентације. Дакле, жртва злочина мржње може бити припадник било које расе, нације или религије или друге групе, било да је жртва припадник мањинске или већинске друштвене групе. Исто је и са извршиоцима ових дела (OSCE – ODIHR, 2009a:23). У теорији су присутна мишљења (Hare, 1997:424) која доводе у питање исправност инкриминисања кривичних дела злочина мржње са становишта људских права, попут слободе мишљења, јер се у том случају извршилац кривичног дела не кажњава искључиво због кривичног дела које је извршио, већ због другачијег мишљења и уверења. Такође, наводи се да се извршилац може казнити за кривично дело које је већ предвиђено законом. Спорно је да ли га треба оштрије казнити ако има другачије мишљење и уверење. Наредно људско право је слобода говора. Кривичноправни прописи о злочинима мржње не кажњавају изражавање, али језик мржње прихвата се као доказна чињеница да је одређено кривично дело мотивисано мржњом. Међутим, не мора нужно постојати веза између употребе расистичког језика и расистичког мотива, јер људи у ситуацијама отворене агресије често користе увредљиве речи које нису у вези са стварним мотивом насилног чина. И, на крају, када је реч о слободи удруживања, уколико је извршилац члан неког расистичког удружења, та чињеница се користи као доказ да је реч о расистичкој намери (Hare, 1997:430).

У кривичном законодавству злочини мржње инкриминишу се на три начина. Први начин је да законодавац предвиди посебно кривично дело злочина мржње и у том случају елемент овог кривичног дела је мотив извршиоца – мржња или предрасуда према другим друштвеним групама. Овај начин инкриминисања редак је у региону земаља чланица ОЕБС-а. Примера ради, у САД законодавци су се определили за овај начин, како на савезном нивоу тако и у оквиру савезних држава. Кривична законодавства Чешке Републике и Велике Британије садрже конкретна кривична дела која садрже мржњу или предрасуде као мотив (OSCE – ODHR, 2009a:32).⁶⁶ Овакво законско решење има одређене предности, посебно као вид симболичке осуде кривичних дела извршених из мржње. Недостаци оваквог решења односе се на проблем њиховог доказивања. Да би се утврдила кривична одговорност, потребно је доказати овај мотив, што је у пракси тешко, тако да тужиоци избегавају да дело квалификују као злочин мржње, већ као неко друго кривично дело које је лакше доказати (OSCE – ODHR, 2009a:35).

Други начин инкриминације подразумева увођење одредбе о поштравању казне или одредбе о отежавајућим околностима за постојећа кривична дела, уколико се докаже да је кривично дело мотивисано мржњом или предрасудама.⁶⁷ Одредбе о поштравању казне или увођењу отежавајућих околности које имају

⁶⁶ Примери посебних кривичних дела: чланом 196 (2) Казненог закона Чешке Републике предвиђа се казна затвора у трајању од шест месеци до три године за „коришћење насиља над групом становника или над појединцем, или претњу смрћу, нарушавањем здравља или nanoшењем тешких телесних озледа због њиховог политичког уверења, националности, расе, вере или недостатка вере”. Одредбама поглавља 29–32 Кривичног и прекршајног закона Велике Британије из 1998. године утврђена су нова кривична дела, као што су *расно мотивисани* и *верски мотивисани* напад, као и прекршаји против јавног реда и мира (OSCE – ODHR, 2009a:33).

⁶⁷ Овде је потребно нагласити разлику између поштравања казне и отежавајућих околности које имају утицај на одмеравање казне. Код поштравања казне суд може да изрекне казну изнад прописаног посебног максимума за одређено кривично дело, а код отежавајућих околности учинилац ће бити кажњен у оквиру прописаног распона казне, између посебног минимума и посебног максимума за то кривично дело с тим да ће се приликом одмеравања казне мотив мржње ценити као отежавајућа околност, па је вероватно да ће казна бити ближа максимуму. У неким кривичним законодавствима мржња представља обележје бића кривичног дела – квалификованог облика одређеног кривичног дела, а у другим, попут Републике Србије, представља отежавајућу околност при одмеравању казне за било које кривично дело где је по природи ствари могуће да оно буде учињено из мржње.

утицаја на одмеравање казне могу бити опште⁶⁸ и посебне.⁶⁹ Опште одредбе односе се на свако кривично дело које је, по природи ствари, могуће извршити из мржње, а посебне се примењују само за нека кривична дела. Недостаци овог начина инкриминисања односе се на чињеницу да уколико суд утврди постојање мржње или предрасуде као мотива, тај факт може да буде изостављен, из јавног судског списка, као што је случај у Немачкој, где се разлози за теже кажњавање не могу евидентирати у јавном спису. На тај начин, без јасног препознавања мржње као мотива, злочини мржње губе симболички значај (OSCE – ODIHR, 2009a:36).

Трећи модел инкриминације је комбинација прва два приступа и присутан је у Великој Британији и САД. Законом се прописују конкретна кривична дела за постојање мржње или предрасуде као мотива. Поред тих кривичних дела законодавац прописује и одредбе о увећању казне за остала кривична дела (OSCE – ODIHR, 2009a:36).

Једно од кључних питања која треба имати у виду када су у питању кривичноправне одредбе о злочинима мржње односи се на карактеристике које треба укључити у закон. У теорији не постоји сагласност које све карактеристике законодавац треба да штити, тј. којим све групама треба да пружи посебну правну заштиту (Morgan, 2002). Свака држава, у складу са својим историјским

⁶⁸ Примера ради, одредбама поглавља 153 Закона Велике Британије о овлашћењима кривичних судова у изрицању пресуде из 2000. године, наводи се да ће у случају када је кривично дело узроковано верском припадношћу жртве, суд ту чињеницу сматрати отежавајућом околношћу (OSCE – ODIHR, 2009a:34). У кривичном закону Републике Србије у члану 54а стоји: „Ако је кривично дело учињено из мржње због припадности раси и вероисповести, националне или етничке припадности, пола, сексуалне оријентације или родног идентитета другог лица, ту околност суд ће ценити као отежавајућу околност, осим ако она није прописана као обележје кривичног дела” (Службени гласник РС, број 121–12).

⁶⁹ Према одредбама чланова 33–42 Закона Белгије, од 10. маја 2007. године, мржња, презир или непријатељство према особи на темељу њене тзв. расе, боје коже, породичног, националног или етничког порекла, пола, сексуалне оријентације, брачног статуса, рођења, доби, богатства, животне филозофије или уверења, садашњег или будућег здравственог стања, инвалидитета, језика, политичког уверења или физичке или генетске карактеристике или социјалног статуса, представљају отежавајуће околности које могу утицати на удвостручење казне изречене за извршење следећих кривичних дела: недоличан напад и силовање; убиство из нехата и намерно наношење телесне озледе; непружање помоћи особи у опасности; угрожавање личне слободе и неотуђивости личне имовине; напад из заседе или чекање у заседи; клевета; подметање пожара и уништење личне својине и имовине (OSCE – ODIHR, 2009a:35).

искуствима, постојећим друштвеним условима и проблемима у вези са учесталом појединих облика насиља, доноси правне прописе који регулишу ову област (OSCE – ODIHR, 2009a:45). Уколико се у законским одредбама о злочинима мржње предвиђа велики број заштићених карактеристика, један тако широк приступ може се односити на низ ситуација и кривичних дела, што може да проузрокује бројне проблеме у пракси и да доведе у опасност читав концепт злочина мржње. Са друге стране, ако законодавац предвиди мали број карактеристика, може се десити да поједине угрожене групе у друштву не добију адекватну правну заштиту. У државама чланицама најчешће заштићене карактеристике су раса, национално и етничко порекло, а затим верска припадност. Од 37 земља чланица ОЕБС-а, свега у 11 држава сексуална оријентација је заштићена карактеристика, инвалидност у седам, а пол у шест држава. Поред ових најчешће заштићених карактеристика, кривични закони појединих држава предвиђају заштићене карактеристике које су иначе ретке у законодавствима држава чланица ОЕБС-а, попут брачног стања, политичког уверења, идеологије и војне службе, друштвеног порекла, имовине, образовања или других карактеристика (OSCE – ODIHR, 2009a:38).

Следеће значајно питање односи се на дефинисање мотива у кривичним делима злочина мржње. У упоредном законодавству присутна су два модела дефинисања мотива. Први је модел непријатељства, где се наводи да је извршилац деловао из мржње, непријатељства или одбојности према жртви. Међутим, у тим законским одредбама не даје се објашњење шта се подразумева под мржњом. Мржња је субјективно питање и тешко се може доказати пред судом (OSCE – ODIHR, 2009a:47).⁷⁰ Други модел је дискриминаторски основ, где није потребно доказати мржњу као елемент кривичног дела. У овом случају извршилац бира жртву због њене припадности одређеној групи, постојање мржње као мотива није нужно да би се кривично дело доказало (OSCE – ODIHR, 2009a:48). Законодавци многих земаља у кривичним одредбама о злочинима мржње не наводе реч мржња

⁷⁰ Видети, на пример, члан 63 Кривичног закона Руске Федерације, члан 62 Кривичног закона Таџикистана, члан 58(1)(ф). Кривичног закона Туркменистана, члан 67 Кривичног закона Украјине, члан 63 Кривичног закона Јерменије и члан 61 Кривичног закона Азербејџана (OSCE – ODIHR, 2009a:47).

или непријатељство, већ прописују да је извршилац деловао *због* или *из разлога* законом заштићене карактеристике жртве. Законом се предвиђа постојање узрочне везе између карактеристике жртве и деловања извршиоца, али се конкретна емоција не наводи (OSCE – ODIHR, 2009a:48).⁷¹

У пракси се дешава да се жртве кривичних дела почињених из мржње бирају због њиховог односа, било пријатељског или брачног, са особама које припадају одређеним расним, националним, етничким или другим групама. Поред тога, приликом избора жртве могуће су грешке у перцепцији, јер извршилац верује да је жртва припадник одређене друштвене групе којој иначе не припада. Кривични закони појединих земаља предвиђају и ове случајеве као кривична дела почињена из мржње⁷² (OSCE – ODIHR, 2009a:51).

2.2. Институционални аспект

У тексту који следи дат је преглед најзначајнијих институција које се баве овим питањима. Укратко се даје преглед најзначајнијих таквих међународних институција, приказују њихове надлежности и организациона структура. Такође се наводи методологија праћења стања и извештавања, као и сарадња са другим међународним и невладиним организацијама (OSCE – ODIHR, 2004:9). Поред међународних институција значајну улогу имају и невладине организације, било да се ради о међународним или локалним, које прате стање у овој области, о чему се такође говори у тексту. Поред тога, дат је краћи осврт на улогу полиције, правосудних органа, васпитно-образовних институција, политичких елита и масовних медија у спречавању и сузбијању злочина мржње.

2.2.1. Међународне институције

Најзначајније међународне институције које се баве питањима расизма, ксенофобије, дискриминације и антисемитизма јесу Комитет Уједињених нација

⁷¹ Члан 162(2) Кривичног закона Бугарске, Поглавље 81(ви) Кривичног закона Данске, члан 132–76(1) Кривичног закона Француске.

⁷² Поглавље 28 Закона Велике Британије о спречавању криминала и нерета из 1998. године, члан 132–176. Кривичнога закона Француске, члан 174/Б Кривичнога закона Мађарске.

за елиминацију расне дискриминације (UNCERD).⁷³ затим Савет Европе – Европска комисија против расизма и нетолеранције (ECRI)⁷⁴, Агенција Европске уније за фундаментална права (FRA),⁷⁵ Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС).

2.2.1.1. Уједињене нације

У Повељи Уједињених нација наводи се да је један од кључних циљева ове организације поштовање људских права и основних слобода (United Nations [UN], 1945). Универзална декларација о људским правима (United Nations [UN], 1948) у чл. 2 предвиђа уживање људских права без обзира на расу, боју коже, језик, религију, политичко или друго опредељење, национално или социјално порекло, имовно стање, рођење или други статус. Међународна конвенција о елиминацији свих облика расне дискриминације (United Nations, 1965) кључни је међународни инструмент ове организације за спречавање расизма и нетолеранције. Комитет за елиминацију расне дискриминације врши надзор над имплементацијом Конвенције, тако што анализира извештаје поднесене од стране држава које су је потписале и ратификовале и даје мишљење и коментаре о имплементацији Конвенције. Комитет се састоји од 18 експерата који се бирају на период од четири године. Комитет се састаје два пута годишње на редовним седницама, као и на посебним седницама по потреби. Основна делатност Комитета јесте надгледање примене Конвенције у државама које су је потписале и ратификовале. Државе подносе извештај Комитету о легислативним, правосудним, административним и другим мерама које су усвојиле у вези са применом Конвенције. Извештај се по правилу подноси сваке две године, или на захтев Комитета. Поред извештаја држава, уобичајена је пракса да националне и међународне невладине организације подносе своје, алтернативне, извештаје

⁷³ The Committee on the Elimination of Racial Discrimination (UNCERD), <http://www2.ohchr.org/English/bodies/cerd>. Вебсајт посећен 12.12. 2009. године.

⁷⁴ European Commission Against Racism and Intolerance (ECRI), http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/default_en.asp. Вебсајт посећен 15.12. 2009. године.

⁷⁵ The European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), http://fra.europa.eu/fraWebsite/home/home_en.htm. Вебсајт посећен 15.12. 2009. године.

Комитету о спровођењу Конвенције. У сагледавању и оцени стања Комитет размењује информације са другим телима Организације Уједињених нација које се баве питањима расизма, нетолеранције и дискриминације. Комитет даје опште препоруке о примени Конвенције и омогућује комуникацију заинтересованих страна, попут држава, група или појединаца, у вези са њеном применом (OSCE – ODIHR, 2004:42). Комитет има сарадњу и са другим телима Организације Уједињених нација и међународним организацијама које се у свом делокругу рада баве питањима расизма и нетолеранције.⁷⁶

2.2.1.2. Савет Европе

Савет Европе полази од чињенице да је спречавање расизма и нетолеранције саставни део заштите и унапређења људских права. Основно тело које се у оквиру ове организације бави овим питањима јесте Европска комисија против расизма и нетолеранције (ECRI), основана 1993. у Бечу, на основу одлуке шефова држава или влада земаља чланица Савета Европе. Године 2002. усвојен је нови статут ECRI,⁷⁷ са којим постаје независно тело за праћење људских права, специјализовано за питања супротстављања расизму и нетолеранцији. ECRI у својој Општој препоруци бр. 7 под расизмом сматра феномене као што су ксенофобија, антисемитизам и нетолеранција. Расизмом се сматрају уверења на основу којих се оправдава презир према лицима или групама лица због расе, боје коже, језика, религије, националности или националног или етничког порекла, или схватања о супериорности лица или групе лица.⁷⁸ У складу са статутом, надлежност ECRI је супротстављање расизму, ксенофобији, антисемитизму и

⁷⁶ То је првенствено Специјални извештач о савременим облицима расне дискриминације, ксенофобије и сродних облика нетолеранције, коме је мандат поверен од стране Савета за људска права Уједињених нација – раније Комисије Уједињених нација за људска права. Ту су, надаље, Канцеларија високог комесара Уједињених нација за избеглице (UNHCR), Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу (UNESCO), Међународна организација рада (ILO), Европска комисија против расизма и нетолеранције (ECRI), те Организација за Европску безбедност и сарадњу (ОЕБС).

⁷⁷ Статут је ступио на снагу 1. јануара 2003. године.

⁷⁸ У вези са употребом речи *раса* ECRI наводи да су сва људска бића припадници исте врсте, тиме ECRI одбацује теорије које су засноване на постојању различитих раса (OSCE – ODIHR, 2004:9).

нетолеранцији, као и расној дискриминацији из перспективе људских права. С тим у вези, ECRI врши анализу законодавства и пракси из ове области држава чланица Савета Европе, предлаже мере на локалном, националном и европском нивоу, даје опште препоруке земљама чланицама, проучава међународне правне инструменте у циљу њиховог унапређења, побољшава односе са цивилним друштвом и др. Што се тиче методологије праћења и извештавања, ECRI прати стање за сваку земљу чланицу Савета Европе и сачињава извештаје за сваку земљу посебно (OSCE – ODIHR, 2004:12–13). ECRI сачињава извештаје за осам до десет земаља годишње. Објављивање извештаја важан је корак у унапређењу сарадње између ECRI и власти земаља чланица, у циљу уочавања и решавања проблема расизма и нетолеранције. ECRI има активну сарадњу са другим међународним и невладиним организацијама које се баве питањима расизма и нетолеранције.

2.2.1.3. Агенција Европске уније за фундаментална права (FRA)⁷⁹

Агенција Европске уније за фундаментална права (FRA) је тело Европске уније (EU) које је установљено 15. 2. 2007. Пре тога агенција је деловала под називом Европски центар за праћење расизма и ксенофобије.⁸⁰ Агенција се састоји од директора, управног одбора, извршног одбора и научног комитета, састављеног од научних радника који гарантују научну вредност спроведених истраживања. Агенција се у свом раду фокусира на стање фундаменталних права у свих 27 држава чланица Европске уније. Агенција планира да омогући државама кандидатима да учествују у раду Агенције у својству посматрача. Поред тога, предвиђа се могућност учешћа и државама које су закључиле Споразум о стабилизацији и придруживању са Европском унијом. Агенција је независна у свом раду, а седиште јој је у Бечу. У најширем смислу, циљ Агенције је промовисање и заштита основних људских права у државама чланицама Европске уније. Подручје деловања Агенције је спречавање расизма, ксенофобије и сродних

⁷⁹ The European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/factsheet_en.pdf. Вебсајт посећен 17. 12. 2009. године.

⁸⁰ Енгл. The European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC).

облика нетолеранције. Агенција прикупља, анализира и дистрибуира податке о фундаменталним правима у Европској унији, унапређује методологију прикупљања података у Европској унији, реализује научна истраживања, сарађује са институцијама цивилног друштва у циљу подизања свести јавности о фундаменталним правима, промовише дијалог са цивилним друштвом, делује као саветодавно тело тако што формулише и објављује закључке и мишљења намењена институцијама Европске уније и државама чланицама о имплементацији правних прописа, објављује годишње извештаје о стању фундаменталних права у Европској унији, укључујући и тематске извештаје базиране на спроведеним истраживањима. Поред тога, указује на примере добрих пракси у вези са заштитом фундаменталних права. Међутим, ова институција нема овлашћење да испитује појединачне жалбе о повреди фундаменталних права, нити има законске надлежности да доноси одлуке. У оквиру свог деловања сарађује са другим националним и међународним организацијама, посебно Саветом Европе.

2.2.1.4. Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС)

Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) од свог оснивања до данас придаје велики значај активностима на спречавању расизма, нетолеранције и дискриминације. Посебно у последње време, ОЕБС је интензивирао активности на спречавању ових појава. У многим документима ове организације исказано је опредељење да се предузму све неопходне мере како би се адекватно одговорило на нарастајуће проблеме нетолеранције, нетрпељивости и злочина мржње у региону земаља ОЕБС-а. Канцеларија ОЕБС-а за демократске институције и људска права (ODIHR)⁸¹ главна је институција унутар ОЕБС-а која се бави *људском димензијом*, тј. концептом безбедности који интегрално укључује поштовање људских права, владавину права и демократију (OSCE – ODIHR, 2004:52). ODIHR прикупља информације и статистичке податке од земаља учесница о злочинима мржње, насилним облицима расизма, ксенофобији, дискриминацији и антисемитизму, затим прикупља информације о законским

⁸¹ Види: <http://www.osce.org/odihr/>. Веб сајт посећен 15. 12. 2009. године.

прописима којима се регулише ова област, промовише размену искустава и најбољих пракси у супротстављању нетолеранцији и дискриминацији. Такође, на захтев земаља учесница, ОЕБС пружа помоћ у изради законских прописа у вези са кривичним делима која су мотивисана нетолеранцијом и мржњом (OSCE – ODIHR, 2004:53). Што се тиче методологије прикупљања података, ODIHR прикупља податке кроз периодичне извештаје, као и податке о актуелним инцидентима. ODIHR има блиску сарадњу са другим међународним телима попут CERD, ECRI и FRA. Поред тога, има сарадњу са невладиним организацијама (НВО) и улаже напоре на изградњи мреже НВО које би имале улогу надгледања и раног упозоравања ODIHR-а за случајеве расизма, ксенофобије, антисемитизма и дискриминације (OSCE – ODIHR, 2004:59).

2.2.2. Невладине организације

Невладин сектор има посебну улогу у праћењу стања људских права у области нетолеранције, дискриминације и злочина мржње, будући да може да оствари значајан утицај на државне органе, креаторе политике и јавност да предузму адекватне мере у овој области. Невладине организације могу бити међународног карактера или пак локалне невладине организације, које делују у националним оквирима. Међународне невладине организације које се баве овим проблемима⁸² често делују у конфликтним или послеконфликтним државама, где је политичко окружење нестабилно, а невладин сектор неразвијен или нема слободу деловања. Такође, међународне невладине организације прате стање људских права у државама где су ови проблеми заступљени, а рад институција те државе нетранспарентан, и где је деловање грађанских покрета ограничавано од стране органа власти. Ове организације могу да делују и у развијеним и стабилним државама, уколико постоји интерес да се да компаративни приказ одређеног проблема или да се штите друштвене групе које су кроз историју жртве насиља из мржње, попут Јевреја.⁸³ Конкретан утицај невладиног сектора, када је

⁸² Као што су Amnesty International, Human Rights Watch и други.

⁸³ Примера ради, то је Human Rights First <http://www.humanrightsfirst.org/index.aspx>, и The Anti-Defamation League, <http://www.adl.org/about.asp>.

проблематика злочина мржње у питању, првенствено се односи на указивање на проблеме насиља из мржње и угрожене групе, природу и обим тих аката, затим утицај на органе власти да усвоје законске прописе којима ће се дати правна заштита угроженим категоријама грађана и, на крају, утицај на имплементацију законских одредаба о злочинима мржње. Поједина истраживања у САД о злочинима мржње наглашавају значајну улогу покрета за грађанска права у процесу усвајања и имплементације законских прописа о злочинима мржње, попут организација које представљају расне, етничке, религијске, сексуалне мањине или феминистичка удружења (Grattet & Jenness, 2001). Резултати истраживања показују да ангажман грађанских покрета доприноси већем броју пријављених кривичних дела злочина мржње. Успех тих покрета зависи од расположивих ресурса, политичког окружења у коме делују, као и подршке локалних заједница које им на тај начин дају кредибилитет (McVeigh, et al., 2003).

2.3. Улога полиције у спречавању и сузбијању злочина мржње

Полиција има кључну улогу у друштву у вези са спречавањем и сузбијањем злочина мржње. Од посебног значаја свакако је обученост и успешност полиције у расветљавању ових кривичних дела, поступању са жртвама, те односима са заједницом и са медијима.

Специфичности организационе културе⁸⁴ полицијских организација јесу један од чинилаца који утичу на пријављивање злочина мржње (Nolan & Akiyama, 1999). Нолан и Акијама наводе следеће чиниоце: ставове у организацији у вези с овим питањима, поверење заједнице у полицију, ресурсе, културне конфликте узроковане разликама између доминантних вредности културе друштва у којој организација егзистира и културних вредности угрожених група (Nolan & Akiyama, 1999:124). Пријављивање злочина мржње зависи и од индивидуалних карактеристика полицијских службеника, тачније од личних ставова и вредности, одговорности у спровођењу организационих правила, подршке руководиоца и колега, личног уверења у којој мери организација

⁸⁴ Организациона култура представља скуп ставова, вредности, норми и образаца понашања који су својствени одређеној организацији (Brown, 1995; Јањићијевић, 1997).

посвећује пажњу овом проблему кроз обуку и додељене ресурсе (Nolan & Akiyama, 1999:124), те од способности и спремности полицијског службеника да за одређено кривично дело препозна да је почињено из мржње (Saucier et al., 2006:891).

Спремност жртава да пријаве ова кривична дела од кључне је важности. Један од битних разлога зашто је велика тамна бројка ових кривичних дела јесте чињеница да их жртве не пријављују због страха од секундарне виктимизације од стране окружења или због неповерења према полицији (Perry, 2001; Cogan, 2002; Levin et al., 2007; McVeigh et al., 2003; Berrill, 1992; Herek, 1992). Неповерење према полицији може бити последица специфичности полицијске супкултуре коју карактерише групна затвореност, недостатак сензибилности према различитим друштвеним групама и њиховој култури и животним стилевима. Често су ту и полицијска бруталност, расне и друге предрасуде, конзерватизам, мачизам и цинизам, што може водити формирању радикалних, десничарских ставова према расним, етничким и сексуалним мањинама и особама које преферирају слободније неконвенционалне животне стилове (Reiner, 1985; Skolnick, 1966). Имигранти често не пријављују ова кривична дела због културних разлика: традиционалног неповерења у полицију у земљама из којих долазе, те због језичких баријера и незаконитог статуса (Levin & Amster, 2007:331).

Истраживање злочина мржње зависи од законског основа за поступање полицијских службеника када су ова кривична дела у питању. Организациони чиниоци такође имају велики значај. То се првенствено односи на постојање у оквиру полицијских организација посебних одељења за сузбијање злочина мржње. Од значаја је и да сви полицијски службеници буду оспособљени да препознају одређени догађај као акт насиља мотивисан мржњом или предрасудама, у циљу покретања даље истраге. Потребни су и други услови, попут поверења и добрих односа са заједницом, посебно с угроженим, мањинским групама чији су припадници често жртве злочина мржње (Strobl et al., 2005:638). За успостављање поверења у рад полиције од великог значаја је и заступљеност мањинских група у полицијским структурама (Multilingual Orientation Service Association for Immigrant Communities [MOSAIC], 2003).

Ефикасна контрола злочина мржње од стране полиције могућа је и у врло комплексним демографским и културним срединама. Пример за то је град Њујорк, САД, који је један од градова са најхетерогенијом структуром становништва на свету. Иако су злочини мржње били знатно изражени у ранијем периоду, након усвајања законских прописа који регулишу ову област и након појачане активности њујоршке полиције, од средине 90-их наовамо, дошло је до трендова опадања ових кривичних дела. Позитивни резултати видљиви су упркос сложенем друштвеном окружењу, узрокованом интензивним демографским, економским, технолошким и безбедносним променама. Искуства њујоршке полиције указују да се повећање ефикасности рада полиције на сузбијању злочина мржње може постићи формирањем специјализованих одељења за сузбијање злочина мржње, успостављањем јасних протокола за поступање, обуком полиције, ефикасним прикупљањем података, контактима са заједницама, оштријом казненом политиком, сарадњом са медијима и успостављањем вишејезичног сервиса за жртве (Levin & Amster, 2007:338).

Пример добре праксе јесте и Балтиморска кантонална полиција, САД (енгл. *Baltimore County Police – BCPD*), која је једна од првих полицијских агенција у САД која је још давне 1981. године увела програм за поступање у вези са инцидентима мотивисаним религијском, расном и етничком мржњом. Таква пракса је установљена због учесталих активности Кју клукс клана, посебно спаљивања крстова у циљу застрашивања црначког становништва. Посебна пажња посвећује се осетљивости поступања полиције према жртвама, њиховим породицама и заједници – због емоционалних траума које су доживеле. У складу са процедурама, полиција бележи све догађаје који имају елементе инцидента мржње или злочина мржње. Полицајац први добија сазнање о догађају, затим обавештава истражитеље, истражитељи након прикупљених доказа сачињавају извештај који се доставља верификационој комисији, која процењује да ли одређени догађај има елементе злочина мржње или не. Из искустава балтиморске полиције произлазе препоруке за повећање ефикасности полиције, а то су првенствено постојање јасних процедура у полицијским организацијама за поступање у вези са злочинима мржње, затим обука полицијских службеника и програми рада полиције у заједници (Martin, 1999).

Позитивна искуства о контроли злочина мржње и повећање ефикасности рада полиције долазе из Велике Британије. Наиме, реч је о искуствима једног од програма Министарства унутрашњих послова чији је фокус на злочинима мржње и породичном насиљу. Циљ програма јесте трансформација рутинских полицијских евиденција у евиденције од користи за практичну политику, стратегију и полицијску праксу. Поред лондонске полиције и криминолога, у програму су учествовали и други истраживачи из области друштвених наука који немају искуства у раду са полицијским организацијама. У пројекту су примењивали комбинацију квантитативних и квалитативних метода, на основу којих су добили корисне податке о злочинима мржње и раду полиције – на основу којих се могу идентификовати и разумети проблеми, тиме и унапредити деловање полиције. Овакви програми представљају добар пример примене научних истраживања у практичне сврхе (Stanko, 2004).

Од стручних радова који се могу наћи у литератури о поступању полиције на сузбијању злочина мржње, ту је приручник који је сачинила Радна група за питања расе и различитости Асоцијације шефова у полицији и Јединица за полицијске стандарде Министарства унутрашњих послова Велике Британије Association of Chief Police Officers [ACPO] & The Home Office Police Standards Unit, 2005). Сврха приручника је преиспитивање досадашњих пракси полицијских агенција и развој нових приступа и тактика деловања. Приручник је направљен на основу проверених искустава разних полицијских агенција широм Енглеске, Велса и Северне Ирске. У приручнику се наводи стратешки значај полиције у заштити личне и имовинске сигурности свих грађана, као виталних цивилизацијских вредности демократских друштава. Изостанак или неадекватне реакције на ова кривична дела утичу на поверење јавности у полицију, јер последице злочина мржње утичу не само на жртву већ и на њену породицу и заједницу којој припада. У приручнику је дат садржајан приказ упутстава за оперативно деловање, а ту су дефиниције појма, законски прописи, начини прикупљања информација, питања пријављивања кривичних дела и статистичког праћења, поступак са жртвама, упутства за вођење истрага, сарадња са другим агенцијама, затим објашњени су специфични појавни облици злочина мржње, злочини мржње и инциденти унутар полицијских организација, обука

полицјских службеника, односи са медијима и, на крају, евалуација радних резултата.

Такође и Међународна асоцијација полицјских шефова (енгл. *International Association of Chiefs of Police*) сачинила је сажета упутства за полицјске службенике у вези са истраживањем и превенцијом злочина мржње (Turner, 2001). Корисна су ова упутства за разумевање природе ових кривичних дела, као и упутства полицјским службеницима шта треба да чине на месту криминалног догађаја. Од посебног су значаја индикатори који указују на постојање злочина мржње,⁸⁵ те упутства како поступати са жртвама и заједницама којима жртве припадају. Од значаја је споменути и програм OSCE – ODIHR обуке за полицјске службе за сузбијање злочина мржње. Програм се састоји из четири фазе:

- 1) реаговање, истрага, сакупљање и размена информација и сарадња са тужиоцима,
- 2) развијање стратегија за сузбијање злочина мржње који су засновани на проактивном руководству полицје и сарадњи са заједницама,
- 3) развијање ефикасног процеса сакупљања и прослеђивања података злочина мржње,
- 4) обуке тужилаца како да користе доказе у циљу доказивања кривичног дела.⁸⁶ Програм је прилагођен специфичностима и потребама сваке државе посебно.

У целини посматрано, улога полицје у спречавању и сузбијању злочина мржње од суштинског је значаја. Ефикасан приступ првенствено подразумева

⁸⁵ Перцепције жртве и сведока у вези са кривичним делом; коментари извршилаца, гестови или писмене изјаве које указују на предрасуде, укључујући графите или друге симболе; свака разлика између извршиоца и жртве, било стварна или претпостављена од стране извршиоца; слични инциденти на истим локацијама или насељу који указују на исте облике понашања; жртва је била ангажована на активностима промовисања своје групе или заједнице; постојање коинциденције времена дешавања инцидента са празником или датумом од посебног значаја; чланство извршиоца у екстремистичким групама или сарадња са њиховим члановима; одсуство другог мотива, попут материјалне користи и сл. (Turner, 2001).

⁸⁶ Програм обуке за полицјске службенике, http://www.osce.org/publications/odihr/2006/09/20673_676_sr.pdf. Вебсајт посећен 23. 12. 2009. године.

оспособљеност полиције, организациону културу која уважава различитости, затим односе са грађанима заснован на међусобном поверењу, посебно са мањинским заједницама.

2.4. Улога правосудних органа у спречавању и сузбијању злочина мржње

Ефикасан рад органа правосуђа такође је од велике важности за друштвену контролу злочина мржње. Кривично гоњење и утврђивање кривичне одговорности јасан је показатељ друштвене осуде ових кривичних дела. Утврђивање кривичне одговорности извршилаца кривичних дела почињених из мржње нема само значај у смислу специјалне и генералне превенције, већ је битно са становишта стварања поверења жртве и жртвине заједнице у систем кривичног правосуђа и друштвени систем у целини. У супротном, ако систем није у стању да врши своје контролне и усмеравајуће функције, законито се јављају кризе,⁸⁷ стварају се погодни друштвени услови за настанак нових расних, националних, верских и других конфликта и продубљивање постојећих, посебно у друштвеним окружењима где су ти односи традиционално нарушени.⁸⁸

У постојећој светској литератури из ове области врло је мало научних радова који се специфично или бар делимично баве поступањем правосуђа и одговорности извршилаца ових кривичних дела. Један од радова значајних за ова питање јесте *Hate Crime Offenders: An Expanded Typology* (McDevitt et al., 2002), у коме Мекдевит и сарадници предлажу да се приликом кривичног гоњења и изрицања казне извршиоцу кривичног дела почињеног из мржње, уколико је извршено у групи, узме у обзир степен учешћа и одговорности сваког од

⁸⁷ Такво стање се у социолошкој теорији назива дисфункционалност друштвеног система, а у политичкој теорији криза легитимности власти (Милашиновић, 2008:70).

⁸⁸ Примера ради, 17. и 18. маја 1980. у Мајамију, САД, десили су се велики расни немири и сукоби због пресуде којом су ослобођена кривичне одговорности четири бела полицајца који су, због наводно почињеног прекршаја, на смрт претукли црнца Мекдафија. У нередима је било петнаест мртвих и више од двеста рањених. У Лос Анђелесу су избили нереди 29. априла 1992. због ослобађајуће пресуде четири бела полицајца који су оптужени због физичког злостављања младог црнца. У нередима је било 47 мртвих и 2.328 рањених (De Fontet, 1999:104).

учесника, имајући у виду улогу коју је имао током инцидента. С тим у вези аутори разликују четири врсте учесника у инциденту: вође и саучеснике, невољне учеснике и хероје. За сваку од четири врсте извршилаца по класификацији ових аутора одговара једна од наведених улога – тиме и степен одговорности. По њима, вође и саучесници сnose највећу одговорност, било да охрабрују друге на извршење дела или активно учествују у извршењу. Неволни учесници не учествују активно у инциденту или покушавају да спрече злочин или да помогну жртви. Хероји покушавају да спрече друге учеснике да изврше злочин, упозоравају жртве или пријављују активност групе полицији (McDevitt et al., 2002:313).

Такође треба споменути и академски чланак *The Prosecution of Hate Crimes: The Limitations of the Hate Crime Typology* (Phillips, 2009), у коме се критикује типологија извршилаца кривичних дела злочина мржње коју су сачинили Мекдевит и сарадници, јер не обухвата случајеве где мржња није основни већ периферни мотив, што је од великог значаја у доказивању кривичног дела почињеног из мржње и сигнал законодавцу да треба да предвиди и такве случајеве, јер се често дешавају у пракси.

Џејмс Морш (James Morsh) у цитираном чланку *The Problem of Motive in Hate Crimes: The Argument against Presumptions of Racial Motivation* бави се проблемом доказивања мотива злочина мржње, анализирајући аргументе да се комплексан проблем доказивања расистичког мотива реши тако да терет доказивања мотива буде на одбрани а не на тужиоцу, тј. да се уведе претпоставка расистичког мотива када су у питању расистички напади белаца на мањинске групе у САД, јер би се на тај начин обезбедио већи број осуђујућих пресуда. У том случају оптужени би морао доказати да његов акт није мотивисан расном мржњом, већ неким другим мотивом (Morsch, 1991:674). Заговорници овог приступа наводе да се на овај начин елиминише могућност арбитрарних и незаконитих пресуда (Morsch, 1991:675), а његови критичари сматрају да то не би било у складу са Уставом САД, јер се нарушава принцип једнакости пред законом (Morsch, 1991:681). Морш наводи да државе треба да усвоје јасне стандарде за доказивање мотива оптужених за кривична дела почињена из мржње и да тужиоци треба да докажу да је понашање оптуженог доминантно руковођено

расном мржњом. Такође сматра да државе треба да успоставе контролне механизме за надзор над радом органа правосуђа, јер одлуке које они доносе исто тако могу бити расистички мотивисане (Morsch, 1991:689).

Поред малог броја научних радова, присутан је скроман број стручних радова. У том сегменту важно је споменути Приручник за тужиоце, Америчког истраживачког института за тужиоце⁸⁹(APRI, 2001). Приручник садржи основна објашњења шта су то злочини мржње, преглед проблематике и законских прописа, сарадњу са другим агенцијама, упутства за идентификацију и истраживање злочина мржње, упутства за припрему предмета за кривично гоњење и, на крају, упутства за превенцију ових кривичних дела.

Овде ћемо поменути приручник који је приредила Канцеларија за демократске институције и људска права (ODIHR), Организације за европску сарадњу и безбедност (OSCE) *Hate Crime Laws: A Practical Guide* (OSCE – ODIHR, 2009a), у коме се објашњавају аргументи за постојање законских прописа о злочинима мржње и наводе се примери из праксе на који су начин различита законодавства решила овај проблем. Такође, у приручнику су обрађена кључна питања која законодавац треба да узме у обзир при изради прописа из ове области. Иако је овај приручник првенствено намењен законодавцима као помоћ при изради прописа из ове области, свакако представља корисно штиво јавним тужиоцима и судијама за разумевање правне природе ових кривичних дела. Поред тога, наведена су и драгоцене искуства из других законодавстава. Посебно користан у приручнику јесте део о доказивању кривичних дела почињених из мржње (OSCE – ODIHR, 2009a:47–52), где се говори о доказивању мотива предрасуде или мржње, како у случајевима где је мотив евидентан, тако и за ситуације где поред мотива предрасуде или мржње постоје и други мотиви.

Рад правосуђа у вези са кривичним гоњењем кривичних дела почињених из мржње зависи од мноштва чинилаца. Основни чиниоци су адекватна законска решења, дакле правни основ за поступање тужилаштва и судова. Уколико постоји јасан правни оквир за кривично гоњење извршилаца ових кривичних дела, створени су формално- правни услови за деловање свих органа формалне друштвене контроле, од полиције, до јавних тужилаштва и судова. Међутим,

⁸⁹ Енгл. *Hate Crimes: A local Prosecutor's Guide for Responding to Hate Crimes*.

због недостатка искуства из ове области, неадекватних законских решења или сумње да се неће успети доказати мотив извршиоца, судије и тужиоци често квалификују одређено кривично дело где је мотив предрасуде или мржње евидентан – као неко друго кривично дело (Morsch, 1991:672). Поред тога, судије олако прихватају признање кривице извршиоца за неко друго кривично дело, негирајући мотив предрасуде или мржње (Burney & Rose, 2002:111). Уколико јавни тужиоци у својој пракси не успевају да докажу овај мотив или суђења изузетно дуго трају, након чега суд изриче благе казне за извршиоце ових кривичних дела од стране суда (Strobl et al., 2005:638), читав концепт злочина мржње губи друштвени смисао и кривичноправни значај. Спровођење законских одредаба о злочинима мржње шаље поруку подршке мањинским групама, а мали број осуда индикатор је који указује на неуспех слања те поруке (Morsch, 1991:673). Из тог разлога ефикасан рад органа правосуђа треба да омогући потврду валидности злочина мржње као посебне врсте кривичних дела – или да се читав концепт темељно преиспита.

2.5. Улога васпитно-образовних институција, политичких елита и масовних медија у спречавању и сузбијању злочина мржње

Васпитно-образовне институције имају кључну улогу у формирању ставова младих генерација. Друштво преноси на млада покољења оне вредности које су издржале суд времена и које су се искуством показале као значајне за одржање одређене друштвене групе. Социолошки гледајући, ниједно друштво није хомогено, већ хетерогено по разним културним, политичким, социјалним и другим основама. Друштвене разлике у погодним условима стварају парадигму различитости – идеолошки поглед искључивости властите културе као вредне, уз истовремено негирање или омаловажавање вредности других друштвених група. Стереотипи и предрасуде преносе се с генерације на генерацију у виду традиције (Ueckert, Kakuska, & Nagorny, 1978:282). Поставља се питање да ли се ти неосновани ставови могу сматрати културним наслеђем и какве последице дугорочно имају на друштво и појединца? Последице нису безазлене јер се испољавају у виду сукоба међу различитим друштвеним групама, а злочини

мржње су насилан облик манифестовања различитости. С обзиром на негативне друштвене последице стереотипа, предрасуда, етноцентризма и мржње, која је њихов нужни пратилац и есенција, енкултурација таквих ставова више спада у домен социјалне патологије него у домен културе. Резултати социјално-психолошких истраживања говоре нам да се насилно понашање учи (Bandura, 1977). У складу са том теоријом може се поставити супротна тврдња: да се ненасилно понашање исто тако учи. Свакако да је објашњење насилног понашања врло комплексно и не може се *a priori* свести на процес образовања, али овај чинилац је значајан у објашњењу насилног понашања. Ако прихватимо претпоставку да образовање има позитиван утицај на формирање ставова о друштвеним групама које почивају на другачијим културним вредностима, можемо говорити о значају и улози образовања и васпитања у превенцији злочина мржње.

Дугорочно гледајући, превенција злочина мржње треба да обухвати образовање школске деце у културним различитостима увођењем наставних планова и програма који ће омогућити ученицима да боље разумеју културу различитости и недискриминације (Tilley, 2007:549). Ту је и едукација младих кроз организовање школских семинара о ксенофобији и посете комеморативним центрима нацистичких злочина (Strobl et al., 2005:640). Такви приступи посебно су од великог значаја за друштва где традиционално постоји мржња и неповерење између антагонистичких група, чије је болно историјско памћење део колективне свести.

Процес усвајања културних вредности дијалога и толеранције не односи се само на део популације у друштву која учествује у процесу формалног образовања, већ и на све грађане. Успешне стратегије за превенцију злочина мржње морају се фокусирати на јачање демократских норми и вредности, што укључује низ активности грађана, институција и медија. За пример се могу навести искуства из Немачке, где се спроводи концепт позитивне генералне превенције који се састоји у подизању свести грађанству о важности норми у друштву. Наиме, уколико се кршење норми толерише, временом ће свест о обавезности поштовања тих норми ослабити, а затим и нестати. Управо позитивном генералном превенцијом врши се реafirмација норми у друштву

(Strobl et al., 2005:635). На грађанство се може едукативно деловати одржавањем скупова или концерата са којих се промовише толеранција и ненасиље. Усвајање демократских норми не зависи од одбацавања тоталитаристичких и неонацистичких идеологија, већ у већој мери од прихватања демократског животног стила. Овакви приступи имају позитивне ефекте и, дугорочно гледано, могу утицати на смањење злочина мржње (Strobl et al., 2005:636).

Политичке елите често стварају друштвено погодне услове за насиље мотивисано националним, расним, религијским или другим облицима мржње, пружајући активну или пасивну подршку стигматизацији, демонизацији или маргинализацији традиционално потлачених друштвених група. На тај начин држава даје легитимитет политици насиља и политици хегемоније (Petty, 2001:179). Политичке елите имају одговорност да обезбеде равноправност свих грађана, владавину закона и да развијају уистину демократску политичку културу која промовише, а не осуђује, различитости у друштву. Злочини мржње су претња основним демократским вредностима, тиме носиоци политичке власти имају уставну обавезу да штите права грађана и да спречавају разне облике дискриминације и насиља у друштву. Постоји читав низ мера које се могу спровести на овом плану, попут испуњења међународних обавеза које произилазе из међународних конвенција и других аката, укључујући и успостављање сарадње са међународним телима која се баве овом проблематиком.

Једно од есенцијалних питања јесте правна заштита мањина и њихово равноправно учешће у политичком, економском и културном животу. Подржавањем иницијатива којима се предлажу адекватна законска решења може се утицати на извршну власт да омогући ефикасну имплементацију постојећих законских прописа из ове области. Политичке елите могу подржати, или бар омогућити, несметан рад невладиним организацијама за заштиту људских права, посебно оних које се баве питањима расизма, ксенофобије, верске и других облика дискриминације и нетолеранције. Од посебног је значаја улога политичких елита у постконфликтним друштвима, где су изражене субјективне последице конфликта у виду сентимента мржње према припадницима других, супротстављених националних, религијских или других група. Социјални психолози сматрају да се на неутралисање мржње може деловати усмеравањем

мржње на учеснике у ратном злочину, затим законским мерама, информисањем, интеракцијом и образовањем и васпитањем (Милосављевић, 2004:395).

Која је улога политичких елита у тим друштвеним окружењима и шта они могу учинити на неутралисању насталих последица? Представници политичких елита могу усмеравати и локализовати мржњу на учеснике у ратном злочину – организаторе, идеологе и извршиоце, уместо на један народ или другу групу. Локализацијом мржње идентификују се одговорни за злочине и на тај начин се спречава да мржња буде искључиви и дугорочни покретач односа између антагонистичких друштвених група. На неутралисање мржње политичке елите могу утицати тако што дају политичку подршку ефикасном деловању система кривичног правосуђа, чиме се шаље јасна порука да ће таква понашања бити оштро санкционисана. Такође, у јавним иступима могу избегавати насилну комуникацију и говор мржње, чиме се евоцирају сентименти мржње. Са друге стране, својим умереним изјавама и политичким деловањем могу промовисати вредности политичке културе дијалога, толеранције и ненасиља. Уколико је деловање политичких елита усмерено на интеракцију и дијалог с антагонистичким групама, као и дефинисање заједничких, могућих циљева, дугорочно гледајући, то би требало допринети редукцији постојећих тензија. И, на крају, политичке елите могу утицати на процес васпитања и образовања младих генерација, тако што ће давати политичку подршку наставним плановима и активностима којима се промовишу демократске вредности.

Медији имају кључну улогу у обликовању јавног мњења, посебно када је реч о осетљивим темама попут злочина мржње. Медији се баве продајом вести, а злочин мржње је увек вест која побуђује интересовање јавности. Медији могу да имају двоструку улогу, прва се односи на објективно информисање, друга на манипулацију. На који начин ће медији поступати, етичко је питање.

Критичари концепта злочина мржње критикују и улогу медија, јер су створили лажну слику о стању злочина мржње, често без основа указујући на алармантно стање (Jacobs & Potter, 1998:50–51). Грин и сарадници наводе да су медији имали значајну улогу у стварању плиме ксенофобичног насиља у Немачкој 1990-их (Green et al., 2001:496). Важно је поменути и чињеницу да је развој информационих технологија, посебно интернета, омогућио нове начине ширења

разних видова мржње. Мржња на интернету распрострањен је феномен, јер га екстремисти користе као глобално средство комуницирања за ширење идеологија мржње (Perry, 2001:174). Сарадња медија и полиције такође је од великог значаја када су у питању злочини мржње. Приступ у сарадњи могу бити проактивни и реактивни. Проактивни приступ састоји се од активности којим се промовише ненасилје и избегава увредљива терминологија при извештавању. Од значаја је и да медији информишу јавност о детаљима везаним за лишавање слободе, подигнутим оптужницама и пресудама за злочине мржње, јер такав приступ јача поверење јавности у систем кривичног правосуђа (АСРО & Home Office, 2005:95). У реактивном приступу, дакле када се већ деси одређени догађај, сарадња полиције и медија је прилика да полиција демонстрира отвореност и одговорност према јавности (АСРО & Home Office, 2005:95).

Може се закључити да је спречавање и сузбијање злочина мржње свеобухватан процес, који захтева активно учешће субјеката из различитих сфера друштвеног живота. Само такав интегрални приступ овом проблему дугорочно може дати позитивне резултате.

ИСТРАЖИВАЧКИ ДЕО

I. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

1. ПРЕДМЕТ И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Концепт злочина мржње потребно је најпре епистемолошки преиспитати и критички оценити његову социолошку, криминолошку и кривичноправну основаност и оправданост. Сматрамо да би анализа досадашњих сазнања и емпиријско истраживање у постконфликтној земљи попут Босне и Херцеговине у одређеном сегменту могли да допринесу остварењу тог циља. Концепт злочина мржње као предмет криминолошких или правних истраживања нов је у Босни и Херцеговини. Поред недостатка теоријских и емпиријских истраживања, у Босни и Херцеговини све доскора није постојало јасно законско одређење којим би се експлицитно препознавао мотив мржње и предвиђала кривична дела која могу бити извршена из тих побуда.⁹⁰ У кривичном законодавству Босне и Херцеговине ова проблематика још увек није уређена на јединствен начин, што додатно отежава одређење обима овог истраживања.

Увођењем нових одредаба у делу кривичног законодавства Босне и Херцеговине током 2010. године дефинише се мржња као побуда за учињење

⁹⁰ У Службеном гласнику Босне и Херцеговине, број 8/2010, објављен је Закон о изменама и допунама Кривичног закона Босне и Херцеговине, који чланом 111 прописује да надлежни органи Федерације Босне и Херцеговине, Републике Српске и Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине морају ускладити своје кривичне законе са Кривичним законом Босне и Херцеговине у року од 90 дана од дана његовог ступања на снагу. У Закону о изменама и допунама Кривичног закона Републике Српске (Службени гласник Републике Српске, 73/10) и Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине (Службени гласник Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, бр. 21/10), између осталог, важним свакако треба истаћи обимније измене и допуне унесене код појединих кривичних дела, а посебно оних кривичних дела извршених из мржње. Овде се може приметити да ће тим изменама кривичног законодавства доћи до усклађивања ове материје у кривичном законодавству Босне и Херцеговине и да ће се за полицијске и правосудне органе створити битне претпоставке за ефикасније деловање на сузбијању ових кривичних дела. Федерација Босне и Херцеговине још увек није донела измене кривичног законодавства којима се уводе кривична дела извршена из мржње, онако начин како је то уређено у Републици Српској и Брчко Дистрикту Босне и Херцеговине.

кривичног дела и уводе се одредбе о одмеравању казне, где се предвиђа да у случају када је кривично дело учињено из мржње (члан 147 став 25 КЗ РС, и члан 3 став 37 КЗ БД БиХ), суд ће то узети у обзир као отежавајућу околност и одмерити већу казну, осим ако закон не прописује теже кажњавање за квалификовани облик кривичног дела (члан 37 став 3 КЗ РС, члан 49 став 2 КЗ БД БиХ).

Може се рећи да су измене и допуне кривичног законодавства извршене без претходних компаративних и емпиријских истраживања о овој проблематици.⁹¹ Концепт злочина мржње врло је комплексан и захтева дубљу теоријску анализу и емпиријску проверу, како би се могле сагледати могуће импликације различитих приступа овом проблему.

Основно методолошко питање јесте шта се у Босни и Херцеговини сматра злочинима мржње и на који начин операционализовати предмет истраживања, посебно имајући у виду различита законска одређења ове проблематике у кривичном законодавству Босне и Херцеговине.

Да би се предмет истраживања адекватно операционализовао, морају се узети у обзир његова теоријска и позитивно-правна одређења. Наиме, злочини мржње представљају концепт, посебну врсту дела извршених из специфичних побуда, а не конкретно кривично дело унутар кривичног закона. То могу бити насилничка и имовинска кривична дела или било које друго кривично дело.⁹² Да би се радило о концепту злочина мржње, потребно је да извршено дело

⁹¹ Раније је указано на специфичност ових кривичних дела у односу на друге облике криминалитета који су прво дефинисани у криминологији, а након тога операционализовани нормама кривичног права. Код злочина мржње овај процес ишао је обрнуто, што је довело до низа дилема и непрецизности у дефинисању појма злочина мржње (Игњатовић, 2005:4). Изменама у делу кривичног законодавства којима се уводи концепт злочина мржње Босни и Херцеговини дешава се иста таква ситуација.

⁹² Иако се у криминолошкој литератури злочинима мржње сматрају насилничка и имовинска кривична дела, морамо узети у обзир да велики број држава у региону земаља ОЕБС, тачније 23 државе, у кривичном законодавству садрже одредбе по којима расистички, национални, етнички, верски и други мотиви представљају отежавајућу околност за читав низ кривичних дела (OSCE – ODIHR, 2009a:27). На пример, члан 89 став 36 Кривичног закона Хрватске прописује да се „злочин из мржње односи на свако казнено дјело садржано у овом Закону, почињено из мржње према особи због њене расе, боје коже, спола, сполне одређености, језика, вјере, политичког или другог увјерења, националног или друштвеног поријекла, имовине, рођења, образовања, друштвеног статуса, доби, здравственог стања или других карактеристика“ (OSCE – ODIHR, 2009a:44).

представља кривично дело по одредбама кривичног закона⁹³ и да је мотив извршења мржња или предрасуда, што и разликује ова кривична дела од других. Извршилац је са намером изабрао жртву због њене припадности одређеној друштвеној групи, тј. изабрао ју је због неке заједничке заштићене карактеристике попут расе, језика, религије, националне или етничке припадности или неког другог заједничког обележја (OSCE – ODIHR, 2009a:16).

Злочинима мржње у Босни и Херцеговини сматрају се кривична дела предвиђена у кривичном законодавству Босне и Херцеговине која задовољавају критеријуме на основу којих се овај концепт схвата у водећој криминолошкој и правној литератури из ове области.⁹⁴ Међутим, овде је потребно још нешто појаснити. Уколико у одређењу злочина мржње кренемо искључиво од правних одређења кривичних дела, где је законодавац експлицитно предвидео мотив мржње или предрасуде по основу припадности раси, нацији, вери и др., може се поставити питање шта је са кривичним делима за која мотив није експлицитно наведен, већ се из бића кривичног дела јасно види да је реч о кривичним делима чију етиологију можемо сагледавати у друштвеним антагонизмима и сукобима између друштвених група које почивају на другачијим културним вредностима. То су, на пример, кривично дело спречавања повратка избеглица, кривично дело ометања верских обреда и кривично дело повреде слободе изражавања националне припадности. Овде је реч о другачијој легислативној техници у инкриминацији ових кривичних дела, те је у одређењу појма неопходно сагледати социолошки и социјално-психолошки контекст у којем се ова кривична дела дешавају.

У одређењу која кривична дела из постојећег кривичног законодавства у Босни и Херцеговини задовољавају критеријуме злочина мржње, намеће се дилема на који начин третирати поједина кривична дела из групе кривичних дела

⁹³ Тзв. *основни преступ* јер ако нема *основног преступа*, нема ни кривичног дела почињеног из мржње (OSCE – ODIHR, 2009a).

⁹⁴ Попис кривичних дела садржаних у кривичном законодавству Босне и Херцеговине наведен је у одељку о кривичноправним аспектима ових дела. Ту је потребно сагледати разлике пре и после измена и допуна у делу кривичног законодавства Босне и Херцеговине којима се уводи мржња као побуда за учињење кривичног дела. У кривичном законодавству Босне и Херцеговине и пре доношења тих измена и допуна била су предвиђена кривична дела која се могу сматрати концептом злочина мржње.

против равноправности човека и грађана. Код ових кривичних дела групни заштитни објект је равноправност човека и грађана, што представља темељно уставно начело у свим савременим правним системима. Ако се некој особи ускрати или ограничи неко уставом загарантовано право, или ако се неком дају привилегије због припадности раси, боји коже, националној припадности, вероисповести, полу или неком другом обележју, дилема је да ли се у тим случајевима ради о злочинима мржње.⁹⁵ Иако се у литератури злочинима мржње најчешће сматрају имовинска и насилничка кривична дела, што код ових кривичних дела није случај, и поред недоумица, сматрамо да би одговор био пре потврдан него негативан. Овде такође морамо узети у обзир друштвену и историјску специфичност Босне и Херцеговине и стање људских права које по многим извештајима није задовољавајуће (European Commission against Racism and Intolerance [ECRI], (2005); United Nations, 2006a; United States Department of State, 2010).

Потребно је нагласити и шта се у овом истраживању неће сматрати злочинима мржње. Злочини против човечности и вредности заштићених међународним правом неће се сматрати злочинима мржње, иако у социолошком и социјално-психолошком смислу имају заједничка обележја. О сличностима и разликама између ових концепата већ је било речи у поглављу Појмовно одређење злочина мржње. У криминолошкој литератури ова кривична дела не сврставају се у категорију злочина мржње, већ се посматрају посебно. Примера ради, за постојање кривичног дела геноцида потребна је намера да се у целини или делимично уништи национална, етничка, расна или религијска група људи. Код кривичних дела против човечности и вредности заштићених међународним правом ради се о распрострањеним и систематским делима насиља, што није случај код кривичних дела извршених из мржње – или злочина мржње. Кривична дела против човечности и вредности заштићених међународним правом квалитативно и квантитативно су различита од ових кривичних дела.

⁹⁵ Код ових дела имамо ускраћивање или ограничавање уставом загарантованих права или давање привилегија, тј. тзв. *основни преступ*, па се овде, заправо, ради се о мотиву мржње или предрасуде.

Такође, говор мржње неће се у овом истраживању сматрати злочинима мржње. У компаративном законодавству не постоји јединствен приступ питању да ли треба ограничити одређене облике говора.⁹⁶ Државе које су то учиниле најчешће забрањују порицање холокауста или величање нацистичке идеологије.⁹⁷ Тек се обухватањем правних, социолошких и социјално-психолошких елемената садржаја концепта злочина мржње може остварити шири оквир за истраживање овог феномена. Из тих разлога, у одређењу шта се све сматра злочинима мржње пошли смо од следеће радне дефиниције:

Злочини мржње су кривична дела – најчешће је реч о насилним и деструктивним актима против људи и имовине који могу имати различите правне квалификације, а који имају битна заједничка социолошка и социјално-психолошка обележја – да су последица антагонизама и сукоба различитих друштвених група (које карактеришу другачији друштвени идентитети) и да су извршиоци тих аката мотивисани мржњом или

⁹⁶ Генерално говорећи о доказивању злочина мржње, говор мржње, пре, за време или након извршења кривичног дела може представљати доказ да се ради о мотиву мржње или предрасуде.

⁹⁷ Тако, на пример, Кривични закон СР Немачке садржи одредбе против говора мржње којим се забрањује делење пропагандног материјала неуставних организација, као што су неонацистичке организације, затим употреба симбола таквих организација, негирање или умањивање нацистичког геноцида. У Великој Британији Закон о јавном реду (енгл. Public Order Act) забрањује вербално и свако друго изношење материјала који потиче на расну мржњу, штампање и дистрибуцију таквог материјала, укључујући музику и филмове. У Закону о расним односима (енгл. Race Relations Act) забрањује се свесно или несвесно давање расистичких изјава којима се оправдава дискриминација. У Закону о фудбалским прекршајима (енгл. Football Offences Act) забрањује се расистичко навијање. У Италији мере против расизма и дискриминације нису садржане у Кривичном закону, већ су распоређене унутар одвојених закона, где се забрањује ширење идеја заснованих на расној мржњи и супериорности, позивање на расно, етничко и друго насиље; забрањено је деловање група и организација са таквим циљевима, употреба њихових симбола и оправдавање фашизма и геноцида. У Француској је забрањено негирање злочина геноцида из Другог светског рата, те ношење нацистичких униформи и симбола (European Commission against Racism and Intolerance [ECRI], 2002). Кривичним законодавством Босне и Херцеговине нису предвиђена таква кривична дела, мада је у Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине у процедури Предлог закона о забрани негирања, минимизирања, оправдавања или одобравања холокауста, злочина геноцида и злочина против човечности, као и Предлог Закона о забрани свих фашистичких и неофашистичких организација и употребе њихових симбола у Босни и Херцеговини.

предрасудама према одређеној – према њиховим мерилима антагонистичкој – друштвеној групи. Злочини мржње су механизми застрашивања, потчињавања и контроле друштвених група, које почивају на другачијим културним вредностима.

Појам злочина мржње је комплексан јер обухвата широк спектар заштићених карактеристика. Међутим, у складу са историјским специфичностима и актуелним друштвеним збивањима, предмет истраживања је фокусиран само на националну⁹⁸ и верску мржњу, који су доминантни облици овог феномена у Босни и Херцеговини. Други видови злочина мржње нису детаљније истраживани. Истраживање феномена злочина мржње у Босни и Херцеговини обухвата временски период од завршетка рата (1992–1995) до 2012. године.

Циљеви овог истраживања били су фокусирани на испитивање следећих димензија феномена злочина мржње:

- а) распрострањеност злочина мржње у Босни и Херцеговини,
- б) карактеристике злочина мржње у Босни и Херцеговини,
- в) реакција органа формалне друштвене контроле у односу на злочине мржње.

2. ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Пошто је ово истраживање доминантно експлоративног карактера, биће вођено следећом генералном хипотезом:

⁹⁸ Овде се намеће дилема око коришћења термина *национална мржња* или *етничка мржња*. Социолошки посматрано, разлике постоје између појма нације и етничке припадности. Употреба једног или другог термина у радном смислу није од значаја јер се односи на исти проблем. Међутим, због специфичности прилика у Босни Херцеговини, имајући у виду њену сложену структуру становништва и политичку осетљивост питања нације у Босни и Херцеговини, користи се термин *национална мржња*, а не *етничка*, јер коришћење термина *етнички* подразумевало би постојање више етничких група унутар једне нације. Модел *држава једнако нација* у постојећим друштвеним приликама представља нереалну слику стања и узрок друштвене нестабилности, а не кохезије. Босна и Херцеговина је вишенационална држава, тако да је термин *национална мржња* прихватљивији.

- Босна и Херцеговина је кризно, постконфликтно, вишенационално и вишерелигијско друштво у коме су национални и верски антагонизми и сукоби присутни у знатној мери. Посматрајући шире, они су последица онога што бисмо могли назвати *парадигмом различитости* или концептом друштвених подела заснованим на некритичком односу према себи и другоме – културно другачијем, и нетолеранцији, дискриминацији и насиљу који су резултат такве перцепције стварности. *Парадигма различитости* обухвата целокупну друштвену стварност која се тумачи селективно, идеолошки и некритички. Латентни друштвени сукоб у Босни и Херцеговини пројектује се са симболичке на друштвену раван. Национално и верски мотивисано насиље генерише нове националне и верске антагонизме и продубљује постојеће, у условима када институционални капацитети за контролу злочина мржње у Босни и Херцеговини још увек нису довољно развијени.

Базичном операционализацијом, генерална хипотеза се може изразити кроз следеће тврдње:

- Злочини мржње су присутни у друштву Босне и Херцеговине,
- Друштвени актери у Босни и Херцеговини (историјски, политички, економски, социјални и културни) утичу на распрострањеност злочина мржње,
- Институционални капацитети у Босни и Херцеговини нису адекватни да спречавају, процесуирају и контролишу злочине мржње.

3. ИЗВОРИ И МЕТОДЕ ПРИКУПЉАЊА ПОДАТАКА

Врло битан методолошки проблем у истраживању злочина мржње у Босни и Херцеговини јесте одређивање релевантних извора за стварање неопходне искуствене евиденције. Избор посебних метода и извора података за истраживање злочина мржње произилази из конкретног одређења предмета и циљева

истраживања. Имајући у виду комплексност феномена злочина мржње, његову недовољну теоријску концептуализацију и непостојање методолошког узора у емпиријским истраживањима у Босни и Херцеговини – упућујемо на комплементарност као основни принцип оваквог истраживања (Ђурић, 1998). Комплементарност је успостављена у две области:

- Комбинацији више типова података – комплементарном коришћењу постојећих извора података и извора створених за потребе овог истраживања,
- Комбиновању више метода истраживања (квалитативни интервју, посматрање, анализа садржаја, секундарна анализа).

У даљем тексту описаћемо најзначајније изворе података коришћених у истраживању злочина мржње у Босни и Херцеговини.

3.1. Постојећи извори података и начин њиховог коришћења у овом истраживању

Од постојећих извора података посебно су значајни:

- Научни и стручни радови из различитих научних области (историја, социологија, политичке науке, право, криминологија, психологија),
- Правни извори,
- Институционални подаци које друштво ствара независно од научног интереса, који се односе на:
 - а) извештаје релевантних статистичких институција и агенција,
 - б) судске архиве, документација министарстава унутрашњих послова, документацију међународних институција и невладиних организација,
 - в) податке који се односе на медијске приказе злочина мржње у Босни и Херцеговини.

3.1.1. Научни и стручни радови

Анализа научних и стручних радова о злочинима мржње у Босни и Херцеговини значајна је за ово истраживање, првенствено да би се критички сагледало стање литературе из ове области. У теоријском делу дисертације приказан је опсежан преглед литературе у истраживањима из различитих дисциплина, првенствено криминологије, социологије, социјалне психологије и права. У тим радовима сагледавају се основна теоријска – концептуална питања о злочинима мржње као посебне врсте криминалитета. Затим, ту су и радови који се баве друштвеним детерминантама, тј. етиологијом, као и емпиријски радови који се баве различитим феноменолошким димензијама злочина мржње.

Овде ћемо сумарно сагледати у којој је мери ова проблематика истраживана у Босни и Херцегови. Пре свега, потребно је нагласити да увидом у постојећу литературу феномен злочина мржње није систематски истраживан. Поред ретких радова о злочинима мржње из области кривичног права (Шикман, 2010; Митровић, 2010) у домаћој литератури истраживање овог концепта је запостављено. Поред тога, у литератури је присутан одређен број радова на тему рада полиције у мултиетничкој Босни и Херцеговини, који су од значаја за сагледавање стања у полицијским организацијама и поступања полиције према мањинским групама (King, 2001; Palmer, 2004; Wisler, 2007; Simonović & Pena, 2010). У дисертацији је анализирана одређена грађа из различитих дисциплина, на основу које је описан друштвени контекст и изведен аналитички оквир из ког се може сагледати друштвена условљеност национално и религијски мотивисаног насиља у Босни и Херцеговини.

У научним радовима који третирају историјску димензију проблема могу се уочити различити погледи на историјске прилике у Босни и Херцеговини (Бојић, 1992; Војиновић, 2001; Филиповић, 2007; Diegoli, 2008; Андрић, 2011). У научним радовима из области политикологије даје се осврт на политичке односе у Босни и Херцеговини, политичке антагонизме и кризу, рат, мржњу и њихове последице (Блажановић, 2003; Кеџмановић, 2007; Трамошљанин, 2010). Потребно је навести и научне и стручне радове о стању политичке културе, из којих су видљиви ставови конститутивних народа о Босни и Херцеговини као заједничкој

политичкој заједници (Шалај, 2009) и политичкој култури и говору мржње у Босни и Херцеговини (Вејновић Д., Лалић В., Грбић-Павловић, Н., Павловић, & Понорац Т., 2011). Анализирани су и социолошки радови који се баве питањима идентитета народа у Босни и Херцеговини и односа са другим идентитетима (Цвитковић, 2006; Филиповић, 2007), босанскохерцеговачким ратом и његовим последицама (Doubt, 2003). Од значаја су и радови из социјалне психологије у којима су истраживане социјалне дистанце између народа у Босни и Херцеговини које су индикатори стања међунационалних односа (Пухало, 2003; Турјачанин, 2004; Турјачанин, 2007; Пухало, 2009), као и социјалне патологије о ратним злочинима и мржњи у постконфликтним подручјима (Милосављевић, 2005:361–398). Следе научни радови из области комуникологије, у којима се обрађује говор мржње и подељеност медијског простора по националном принципу (Цвјетичанин, Сали-Терзић, & Декић, 2010; Богданић, 2009), затим из културне географије, о културно-географским аспектима истраживања говора мржње на јавним површинама (Благојевић & Благојевић 2010). Посебно треба нагласити студије о последицама последњег рата (1992–1995), које се иако нуде обимне податке о ратним дешавањима и страдањима, морају посматрати критички, с обзиром на то да у готово свим извршеним истраживањима и објављеним публикацијама постоји веза између националне припадности аутора и предмета истраживања – страдања припадника његове националне групе (Чекић, 1995; Кадрић, 1998; Мацић, 1995; Кресо, 2001; Мурачевић, 2001; Мацић, 2004; Невиситић, Брковић, & Љубош, 2004; Чекић & Термиз, 2007; Шабић, 2008; Савић, Велимировић, & Раковић, 2008; Савић, Велимировић, & Ћелић, 2009. У тим публикацијама недостају подаци о страдању припадника других народа у Босни и Херцеговини.

3.1.2. Правни извори

Правни прописи су веома значајни извори, будући да их доносе законодавна тела у складу са уставом и законом, или су резултат међународних уговора, или мировног споразума када је реч о Уставу Босне и Херцеговине. Поред међународних конвенција које је Босна и Херцеговина потписала и ратификовала, а које се односе на спречавање расне и других облика мржње,

нетолеранције и дискриминације, у истраживању су посебно анализирани следећи правни извори: Устав Босне и Херцеговине (Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини, Анекс 4), Устав Федерације Босне и Херцеговине (Службене новине Федерације БиХ – 1/94) и Амандмани на Устав Федерације Босне и Херцеговине (Службене новине ФБИХ 1/94, 13/97 и 22/02), Устав Републике Српске (Службени гласник Републике Српске, број 21/92, и Амандмани на Устав Републике Српске, Службени гласник Републике Српске, бројеви 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 30/02), Статут Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине (Службени лист БиХ 9/00), Кривични закон Босне и Херцеговине (Службени гласник БиХ, бр. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 08/10), Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине (Службене новине Федерације Босне и Херцеговине, бр. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05), Кривични закон Републике Српске (Службени гласник Републике Српске, бр. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10), Кривични закон Брчко Дистрикта (Службени гласник Брчко Дистрикта, бр. 10/03, 45/04, 06/05, 2/10).

3.1.3. Институционални извори

Институционални извори су од великог значаја у квалитативним истраживањима. У овом истраживању користили смо велики број таквих извора, разне типове докумената, те различите податке о истраживаном феномену. На њих је примењен метод секундарне анализе, што подразумева коришћење постојећих података, њихово тумачење, анализу и извођење налаза. Прикупљени подаци односе се на разне димензије истраживаног феномена: социодемографска обележја истраживане заједнице, податке о обиму испитиваних облика криминалитета и феноменолошким карактеристикама, податке о реакцији правосудних органа, податке о стању људских права и слично. Иако институционални извори спадају у релативно поуздане изворе података, обавеза је истраживача да критички преиспита њихову веродостојност и тачност обавештења која садрже (Ђурић, 2013:112). Део коришћених докумената за потребе овог истраживања јавног је карактера, а приступ документима и подацима који нису били јавни остварен је након подношења захтева за приступ информацијама.

3.1.3.1. Статистички извештаји

Статистички подаци представљају незамењив институционални извор у истраживањима у којима је потребно добити систематска обавештења о разним друштвеним променама (Ђурић, 1998:69). Две су тематске области у истраживању злочина мржње за које би званична статистика могла бити важан извор података:

- *Сагледавање социодемографских карактеристика испитиваног подручја* – ове податке воде заводи за статистику. Битно је напоменути ограничену вредност ових података пошто је последњи попис становништва у Босни и Херцеговини извршен 1991. године.
- *Праћење динамике оних појава преко којих се огледају манифестације истраживаног феномена.* Поред извештаја завода за статистику, од посебног су значаја извештаји статистичких одељења институција које прате кривичну и правосудну проблематику. На основу ових података могуће је добити неопходне информације о учесталости ових кривичних дела, њиховим појавним облицима, месту, начину извршења као и податке о извршиоцима и жртвама и слично. Такође, из статистичких извештаја правосудних органа могуће је остварити увид у поднесене кривичне пријаве, спроведене истраге, подигнуте оптужбе и пресуде надлежних судова. Из тих података могуће је прикупити значајна обавештења о реакцији надлежних органа у вези са овим делима; првенствено можемо сагледати број реализованих кривичних пријава, однос између природе кривичног дела и врсте изречених казни, те обавештења о брзини спровођења кривичног поступка.

Званични статистички подаци спадају у релативно поуздане изворе података. Проблем који се уобичајено повезује са коришћењем статистичких извора потиче из (не)ажурности статистичких евиденција у Босни и Херцеговини. Иако је реч о законској обавези надлежних институција да достављају податке заводима за статистику, може се претпоставити да део података није достављен на време, посебно у првим годинама након рата, када институције система нису ефикасно функционисале услед стања друштвене дезорганизације. Пошто у Босни и Херцеговини не постоји јединствен правни оквир, нема ни јединствене методологије статистичког праћења података о кривичним делима мотивисаних

националном и верском мржњом. Таква ситуација онемогућава да се оствари један темељнији увид о којим се све кривичним делима ради и колико су заступљена у укупној структури криминалитета.⁹⁹ Овде је могуће само дати приказ доступних података из евиденција о раду органа правосуђа које воде надлежне институције, укључујући и критички осврт. То су првенствено агенције за статистику и тужилаштва. Важно је напоменути да државне институције попут Федералног министарства правде Федерације Босне и Херцеговине и Министарства правде Републике Српске, затим Федералног тужилаштва Федерације Босне и Херцеговине и Републичког тужилаштва Републике Српске, не воде евиденције о стању криминалитета по кривичним делима појединачно, већ по групама кривичних дела. Наведене институције за прикупљање тих података упућују на постојеће евиденције кантоналних тужилаштава у Федерацији Босне и Херцеговине и окружних тужилаштава у Републици Српској (Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине, 2010; Републичко тужилаштво Републике Српске 2010), што је ограничавајући чинилац за ово истраживање. Присутне су разлике у методологији прикупљања и ажурности, постојећих података које воде тужилаштва у својим евиденцијама. То све указује на један несистематски приступ и ограничену вредност података за једну озбиљнију анализу ове проблематике.

Заводи за статистику

У Босни и Херцеговини постоје три статистичке институције за организацију, производњу и дисеминацију статистичких података. Према Закону о статистици, за ниво Босне и Херцеговине, укључујући и Брчко Дистрикт, одговорна је Агенција за статистику Босне и Херцеговине (БХАС), за ниво ентитета Федерални завод за статистику Федерације Босне и Херцеговине (ФЗС) и Републички завод за статистику Републике Српске (РЗСРС) (Службени гласник

⁹⁹ Уколико се осврнемо на стање у другим државама у вези са методологијом прикупљања података, укључујући и државе Европске уније, може се рећи да ситуација у Босни и Херцеговини није много другачија. Генерално, у погледу концепта злочина мржње постоје бројне теоријске и практичне дилеме и само мањи број земаља води посебне евиденције о кривичним делима мотивисаним мржњом (FRA, 2009).

БиХ, бр. 26/04, 42/04, Службене новине Федерације БиХ, бр. 9/09, Службени гласник Републике Српске, 85/03).

Заводи за статистику прикупљају податке од значаја за сагледавање социодемографских карактеристика испитиваног подручја. Од посебног значаја су подаци о националном саставу и религијској припадности становништва у подручјима где се злочини мржње дешавају. Међутим, присутна су одређена ограничења у могућностима њиховог коришћења. Посебан проблем, када су социодемографски подаци у питању, садржан је у чињеници да је последњи попис становништва у Босни и Херцеговини извршен 1991. године, а да је током рата (1992–1995), укључујући и период након рата, дошло до значајних демографских промена услед ратних страдања, унутрашњих миграција становништва, као и миграција у друге земље.

Што се тиче статистичких података у области правосуђа, одређена статистичка истраживања вршена су од стране Федералног завода за статистику Федерације Босне и Херцеговине и Републичког завода за статистику Републике Српске (РЗСРС), који се објављују у статистичким годишњацим.¹⁰⁰ Агенција за статистику Босне и Херцеговине није објавила ниједан званични извештај о статистици правосуђа.¹⁰¹ Статистички подаци из области правосуђа који се налазе у статистичким билтенима Федералног завода за статистику Федерације Босне и Херцеговине (Федерални завод за статистику Федерације Босне и Херцеговине

¹⁰⁰ Методологија прикупљања података различита је у Федералном заводу за статистику Федерације Босне и Херцеговине у односу на Републички завод за статистику Републике Српске. Основна је разлика у томе што су подаци о пријавама, истрагама, оптужницама и судским одлукама у *Статистичком годишњаку* Федералног завода за статистику приказани само по лицима, без података о броју предмета. У *Статистичком годишњаку* Републичког завода за статистику Републике Српске подаци о пријавама, истрагама, оптужницама и судским одлукама приказани су по предметима и по лицима. Разлика је и у начину приказа постојећих података. Федерални завод за статистику води податке збирно, за сва кривична, дела и појединачно, по групама кривичних дела, онако како су садржани у главама Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине. Статистички завод Републике Српске води податке о укупном збиру пријава, истрага, оптужница и пресуда и посебно податке за кривична дела привредног криминала, ратних злочина и општег криминала. Непостојање јединствене методологије прикупљања података отежава праћење стања криминалитета на територији читаве Босне и Херцеговине.

¹⁰¹ Агенција за статистику Босне и Херцеговине, <http://www.bhas.ba/eng/default.asp?Prpadnost=1&mode=dark>. Вебсајт посећен 14. 9. 2010. године.

[ФЗС], 2008:332) обухватају све пунолетне и малолетне извршиоце кривичних дела, укључујући и кривична дела по непознатом извршиоцу против којих је поднесена пријава надлежном тужилаштву. Статистички билтени Републичког завода за статистику Републике Српске (ФЗС, 2008; Републички завод за статистику Републике Српске [РЗСРС], 2009) садрже податке преузете од Министарства правде Републике Српске и Републичког тужилаштва Републике Српске. Подацима су обухваћени сви пунолетни и малолетни извршиоци кривичних дела, укључујући и податке о предметима кривичних дела учињених од непознатих извршилаца, против којих је поднета пријава надлежном тужилаштву и према којима је у надлежним тужилаштвима или судовима вођен и правоснажно окончан законом утврђен поступак (РЗСРС, 2009:311). Постојећи подаци ентитетских завода за статистику нису употребљиви за ово истраживање, јер не постоји статистички приказ по кривичним делима, већ по групама кривичних дела. Значај тих података је у упоредном приказу општих трендова криминалитета у Федерацији Босне и Херцеговине и Републици Српској и приказа кривичних дела која се могу категорисати у концепт злочина мржње у укупној структури криминалитета – како је то презентовано у доступним званичним статистикама, које воде окружна тужилаштва у Републици Српској и кантонална тужилаштва у Федерацији Босне и Херцеговине.

Тужилаштва

С обзиром на неадекватност евиденција статистичких институција у Босни и Херцеговини, наредни извори из којих смо прикупљали податке тичу се документације Тужилаштва Босне и Херцеговине, Федералног тужилаштва Босне и Херцеговине, Републичког тужилаштва Републике Српске и Тужилаштва Брчко Дистрикта. Од надлежних тужилаштава тражени су подаци за период од 2003. до 2009. године. Током 2003. године дошло је до свеобухватних измена кривичног материјалног и процесног законодавства у Босни и Херцеговини, тако да је од тог периода могуће прикупити делимично упоредиве податке за простор читаве Босне и Херцеговине. Статистички извештаји тужилаштава омогућују увид у број поднесених кривичних пријава, а ту су и подаци о истрагама, оптужницама и судским пресудама за кривична дела појединачно. На основу тих података могуће

је сагледати учесталост кривичних дела која имају карактеристике злочина мржње и њихову територијалну распрострањеност. Такође, из тих података било је могуће сагледати и деловање органа формалне друштвене контроле, првенствено полиције кроз број запримљених кривичних пријава, активности тужилаштва кроз број спроведених истрага и подигнутих оптужница, као и карактер судских пресуда за кривична дела која се могу посматрати као део концепта злочина мржње.

Тужилаштво Босне и Херцеговине

Тужилаштву Босне и Херцеговине упућен је захтев за приступ информацијама, на који ова институција није одговорила (Тужилаштво Босне и Херцеговине, 2010). Међутим, увидом у годишње извештаје Тужилаштва Босне и Херцеговине који су доступни јавности на званичној интернет страници може се видети да ово тужилаштво у току посматраног периода није поступало у вези са кривичним делима са обележјем злочина мржње који су предвиђени Кривичним законом Босне и Херцеговине.¹⁰²

Кантонална тужилаштва Федерације Босне и Херцеговине

За подручје Федерације Босне и Херцеговине од Федералног тужилаштва ФБиХ тражени су подаци за временски период 2003–2009. године о кривичним пријавама по познатим, непознатим, пунолетним и малолетним извршиоцима; подаци о истрагама; подаци о броју оптужница и подаци о пресудама по оптужницама; подаци о територијалној распрострањености за кривична дела из Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине (Службене новине ФБиХ, бр. 36/03, 37/03 21/04, 69/04, 18/05): Изазивање националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 163); Убиство (члан 166 став 2 тачка ц);¹⁰³ Тешка телесна озледа (члан 172 став 4);¹⁰⁴ Повреда равноправности човека и грађанина (члан 177); Спречавање повратка избеглице и расељене особе (члан

¹⁰² Види: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/>. Вебсајт посећен 8. 5. 2010. године.

¹⁰³ Члан 166 став 2 тачка ц: ко другог усмрти из расних, народносних или верских побуда.

¹⁰⁴ Члан 172 став 4: Казном из става 3 овог члана казниће се ко кривично дело из става 1 овог члана учини из расних, народносних или верских побуда.

178); Силовање (члан 203 став 4);¹⁰⁵ Оштећење туђе ствари (члан 293 став 3);¹⁰⁶ Неовлаштено поседовање или угрожавање јавног реда путем радио или телевизијске станице (члан 363. став 2); Ометање верских обреда (члан 378).

Према саопштењу Федералног тужилаштва Федерације Босне и Херцеговине (Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине, 2010) према званичним евиденцијама које се воде у федералном као и у кантоналним тужилаштвима, не евидентирају се мотиви извршења кривичних дела, нити се могу у потпуности ишчитати подаци о кривичним делима појединачно. На захтев Министарства за људска права и избеглице Босне и Херцеговине, Тужилаштво је у прошлом периоду организовало активности на прикупљању података за кривична дела са дискриминирајућим обележјима за период од 1. јануара 2006. до 30. јуна 2009. године. Прикупљени подаци односе се на следећа кривична дела прописана Кривичним законом Федерације Босне и Херцеговине: Изазивање националне, расне и верске мржње, раздора и нетрпељивости (члан 163); Оснивање удружења или набавка средстава за извршење кривичних дела из ове главе овог закона (члан 165), ако је у вези са чланом 163; Убиство (члан 166 став 2 тачка ц); Тешка телесна озледа (члан 172 став 4, став 5 у вези са ставом 4 и ставом 8); Повреда равноправности човека и грађанина (члан 177); Спречавање повратка избеглице или расељене особе (члан 178); Силовање (члан 203 став 4), Оштећење туђе ствари (члан 293 став 3); Неовлаштено поседовање или угрожавање јавног реда путем радио или телевизијске станице (члан 363 став 2). За кривично дело Ометање верских обреда (члан 378) подаци нису прибављани нити исказивани, како се наводи у допису Федералног тужилаштва, зато што у опису тог кривичног дела не постоје битна обележја из којег би произилазила било каква дискриминација или етнички мотив.¹⁰⁷ Федерално тужилаштво објединило је све

¹⁰⁵ Члан 203 став 4: Казном из става 2 овог члана казниће се ко учини кривично дело из става 1 овог члана због етничке, народносне, расне, верске или језичке нетрпељивости према жртви.

¹⁰⁶ Члан 293 став 3: Казном из става 2 овог члана казниће се ко учини дело из става 1 овог члана због разлике у етничкој или народносној припадности, раси, вероисповести, полу или језику.

¹⁰⁷ Ова је констатација спорна, јер је спречавање верског обреда мотивисано верском нетрпељивошћу. Такви акти могу довести до узнемирења грађана и нових инцидената мотивисаних верском и националном нетрпељивошћу, с обзиром на то да у Босни и Херцеговини постоји готово потпуно поклапање верске и националне припадности конститутивних народа.

добијене податке из свих кантоналних тужилаштава са подручја Федерације Босне и Херцеговине који, како се наводи, садрже податке *о кривичним делима с дискриминирајућим обележјима* у односу на пријаве запримљене у кантоналним тужилаштвима, са подацима о истрагама и броју подигнутих оптужница и донетих пресуда – приказаних по лицима за свако од наведених кривичних дела.

Тужилаштва у Републици Српској

За подручје Републике Српске од Републичког тужилаштва Републике Српске тражени су подаци за временски период 2003–2009. године о кривичним пријавама по познатим, непознатим, пунолетним и малолетним починиоцима; подаци о истрагама; подаци о броју оптужница и подаци о пресудама за следећа кривична дела из Кривичног закона Републике Српске (Службени гласник Републике Српске, бр. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06): Повреда равноправности грађана (члан 162), Онемогућавање повратка избеглих и расељених лица (члан 167), Повреда слободе вере и вршења верских обреда (члан 178), Повреда слободе изражавања националне припадности (члан 179) и Изазивање националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 390).

Међутим, Републичко тужилаштво Републике Српске не располаже подацима о овим кривичним делима, па нас је упутило на појединачно тражење података од окружних тужилаштава (Републичко тужилаштво Републике Српске, 2010). Подаци су тражени од свих пет окружних тужилаштава у Републици Српској: Бања Лука, Добој, Бијељина, Требиње и Источно Сарајево. Од пет окружних тужилаштава, четири су одговорила на захтев за приступ информацијама. Окружно тужилаштво у Требињу није одговорило, тако да приказани подаци са подручја Републике Српске нису комплетни. Начин вођења достављених података није јединствен у окружним тужилаштвима, чак и у појединим тужилаштвима тражени подаци нису вођени на јединствен начин у току посматраног временског периода.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Попут Окружног тужилаштва Бања Лука, где су годишњи извештаји за 2004, 2005. и 2009. рађени по предметима и лицима, док су извештаји за 2006, 2007. и 2008. годину рађени само по лицима (Окружно тужилаштво Бања Лука, 2010).

Тужилаштво Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине

За подручје Брчко Дистрикта од Тужилаштва Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине тражени су подаци за временски период 2003–2009. године о кривичним пријавама по познатим, непознатим, пунолетним и малолетним извршиоцима; подаци о истрагама; подаци о броју оптужница и подаци о пресудама за следећа кривична дела из Кривичног закона Брчко Дистрикта (Службени гласник Брчко Дистрикта, бр. 10/03, 45/04, 06/05): Изазивање националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 160); Убиство (члан 163 став 2. тачка 3);¹⁰⁹ Тешка телесна озледа (члан 169 став 4);¹¹⁰ Повреда равноправности човека и грађанина (члан 174); Спречавање повратка избеглице и расељене особе (члан 175); Силовање (члан 200 став 4);¹¹¹ Оштећење туђе ствари (члан 287 став 3);¹¹² Неовлаштено поседовање или угрожавање јавног реда путем радио или телевизијске станице (члан 357 став 2) и Ометање верских обреда (члан 372).

Тужилаштво је доставило податке за временски период 2003–2009. године о броју спроведених истрага, подигнутим оптужницама и врстама изречених пресуда. Подаци из овог тужилаштва приказани су по броју предмета и лица.¹¹³

¹⁰⁹ Члан 163 став 2 тачка 3: Ко другог лиши живота из расних, националних или верских побуда.

¹¹⁰ Члан 169 став 4: Казном из става 3 овог члана казниће се ко кривично дело из става 1 овог члана учини из расних, националних или верских побуда.

¹¹¹ Члан 200 став 4: Казном из става 2 овог члана казниће се ко учини кривично дело из става 1 овог члана због етничке, националне, расне, верске или језичке нетрпељивости према жртви.

¹¹² Члан 287 став 3: Казном из става 2 овог члана казниће се ко учини дело из става 1 овог члана због разлике у етничкој или народној припадности, раси, вероисповести, полу или језику.

¹¹³ Може се приметити да се методологија прикупљања података Тужилаштва Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине разликује у односу на Федерално Тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине и окружна тужилаштва у Републици Српској. Разлика је у томе што подаци Тужилаштва Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине не садрже податке о укупном броју пријава у раду, већ податке о истрагама, оптужницама и пресудама. Дакле, број извршених кривичних дела по непознатом починиоцу није доступан. Такође, разлика је у томе што су подаци Тужилаштва Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине приказани по броју предмета и лица, што није случај са подацима Федералног тужилаштва, где су приказани само подаци о лицима, без података о броју предмета у раду.

3.1.3.2. Документација министарстава унутрашњих послова

Извори министарстава унутрашњих послова имају велики значај за праћење распрострањености злочина мржње, њихових карактеристика и поступања полиције у вези с овим кривичним делима. То су, пре свега, подаци Министарства сигурности Босне и Херцеговине, Министарства унутрашњих послова Републике Српске и Федералне управе полиције Федерације Босне и Херцеговине и Полиције Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине. Следеће врсте докумената су релевантне за истраживање злочина мржње:

- а) *Годишњи и периодични извештаји о стању безбедности*: Ови извештаји су јавног карактера и доступни су на интернет страници министарства унутрашњих послова. Међутим, полицијске агенције у Босни и Херцеговини не воде посебне евиденције о овим кривичним делима, тако да су извештаји о стању криминалитета ограниченог значаја за ово истраживање.
- б) *Периодични извештаји у вези са стањем безбедности повратничке популације и мањинских заједница, нападима на верске објекте, као и извештаји о етнички и верски мотивисаним кривичним делима и инцидентима*: Ови извештаји садрже податке у вези са распрострањеношћу, сузбијањем и превенцијом ове безбедносне проблематике. На основу њих је могуће је сагледати појавне облике ових дела, њихову територијалну распрострањеност и временску учесталост. На тај начин могу се уочити подручја где се ова кривична дела чешће дешавају, што је представљало добру полазну основу за дизајнирање узорка испитаника за квалитативни интервју.
- в) *Полицијски извештаји тужилаштву о откривању извршилаца кривичног дела са пратећом документацијом*: Садрже детаљан опис кривичног дела, податке о извршиоцу, жртвама или објектима напада, околностима које су претходила извршењу кривичног дела, затим службене забелешке, прве изјаве извршилаца, оштећених, сведока итд.
- г) *Билтени дневних догађаја*: Ови подаци су информативног карактера јер садрже кратак опис конкретних догађаја. За потребе истраживања ови

подаци су коришћени ради провере тачности навода у извештавању медија у вези са национално и верски мотивисаним инцидентима. Ови документи су јавног карактера и доступни су на интернет страницама министарства унутрашњих послова.

- д) *Стратешки планови* (на пример стратегија Министарства сигурности Босне и Херцеговине за превенцију и борбу против тероризма, организованог криминала, корупције, рада полиције у заједници затим, стратешки план Полиције Брчко Дистрикта). Ови документи су јавно доступни. Њихов значај је првенствено да се сагледају приоритети рада ових институција, а релевантних података о истраживаном феномену у тим документима нема.

Подаци Министарства унутрашњих послова спадају у податке високе поузданости. У циљу прикупљања података упућени су захтеви за приступ информацијама Министарству унутрашњих послова Републике Српске и Федералној управи полиције Федерације Босне и Херцеговине за оне податке који нису доступни јавности. Министарство Републике Српске позитивно је одговорило на захтев и ставило на увид извештаје које ово министарство води у вези са стањем безбедности повратничке популације и мањинских заједница, нападима на верске објекте, као и постојеће податке о национално, етнички и верски мотивисаним кривичним делима и инцидентима за период од 2003. до 2009.

Федерална управа полиције није писмено одговорила на постављени захтев за приступ информацијама, већ усмено: путем телефона службеник Управе се обратио подносиоцу захтева са упутством да се обрати кантоналним министарствима унутрашњих послова у Федерацији Босне и Херцеговине, којих има укупно десет (Федерална управа полиције Федерације Босне Херцеговине, 2010).

3.1.3.3. Судска архива

Извори података у овом делу истраживања су правоснажни судски предмети о кривичним делима која се могу сматрати делом концепта злочина мржње. Анализа правоснажних предмета садржи добре стране, као и недостатке. Добре стране су што су истраживачу у овом случају на располагању подаци високе поузданости. У пресуђеним предметима имамо доказано кривично дело и извршиоца, што не би био случај уколико бисмо се одлучили да анализирамо полицијске извештаје тужилаштву о извршеним кривичним делима или предмете који су већ у раду тужилаштва или суда. Питање које се овде намеће јесте доступност ових података. Правоснажни предмети су доступни истраживачу у складу са Законом о слободи приступа информацијама (Службени гласник БиХ, бр. 28/2000, Службене новине Федерације БиХ, бр. 32/01, Службени гласник Републике Српске, 20/01) док истраживачу не би било доступно да оствари целокупан увид у предмете који су у току.

На основу анализе правоснажних судских предмета било је могуће добити драгоцену сазнања о карактеристикама ових кривичних дела, као и о реакцији органа формалне друштвене контроле. Посебну вредност имали су подаци о извршиоцима ових кривичних дела, попут њихове националне и религијске припадности, пола, старости, образовања, запослења, имовног стања, места становања, породичног статуса, евентуалног чланства у екстремистичким организацијама, раније осуђиваности, евентуалног ранијег односа са жртвом и други подаци. Увидом у правоснажне предмете могу се добити вредни подаци на основу којих би се тестирала Левинова, Мекдевитова и Бенетова типологија извршилаца злочина мржње (Levin & McDevitt, 1993; McDevitt et al., 2002). Провером ове типологије извршилаца злочина мржње било је могуће сагледати у којој су мери оне примењиве у културно и безбедносно другачијем окружењу као што је Босна и Херцеговина. Поред анализе података о извршиоцима, било је могуће анализирати податке у вези са жртвом, попут националне и верске припадности, пола, старости, места становања, имовног стања, запослења, евентуалног ранијег односа са извршиоцем и подаци о евентуалној секундарној виктимизацији жртава.

Међутим, на основу прикупљених статистичких података од тужилаштва у Босни и Херцеговини, број правоснажних осуђујућих судских пресуда у вези с овим кривичним делима је минималан.¹¹⁴ Недостатак анализе правоснажних судских предмета јесте њихов мали број, тиме и ограничен број података, што је у епистемолошком смислу лимитирајући чинилац. Наредни проблем јесте доступност тих предмета. Пошто у категорију злочина мржње спадају различита кривична дела, за нека су у првом степену стварно надлежни основни судови, а за друга окружни или кантонални судови. За највећи број правоснажних предмета у првом степену били су надлежни основни судови, који утврђују момент њихове правоснажности и стављају печат правоснажности, и који се чувају у њиховим архивама (Окружни суд у Бијељини, 2010). На основу достављених података окружних и кантоналних судова није видљиво који је основни суд био надлежан у првом степену. У Федерацији Босне и Херцеговине постоји десет кантоналних судова, а у Републици Српској пет окружних судова и велики број основних судова и свима би се требало појединачно обратити и тражити на увид списе из њихове архиве. Такав поступак био би временски захтеван и неизвестан, с обзиром на досадашња искуства у обраћању државним институцијама за приступ информацијама.

На основу тих чињеница правоснажни судски предмети не могу бити коришћени као поуздан извор података, на основу којих бисмо могли да сагледамо етиолошке и феноменолошке аспекте ове појаве, већ се могу користити у квалитативном делу истраживања, у циљу дескрипције појединих димензија истраживане појаве у комбинацији са другим изворима.

3.1.3.4. Документација међународних институција и невладиних организација

Од осталих извора коришћени су подаци регионалних и међународних организација, попут Организације за европску безбедност и сарадњу, Мисије у БиХ (ОЕБС), Савета Европе – Европске комисије против расизма и нетолеранције

¹¹⁴ У Прилогу А дат је приказ стања криминалитета у Босни и Херцеговини према подацима државних институција.

(ECRI), Високог комесаријата Уједињених нација за избеглице (UNHCR), затим извештаји о стању људских права Министарства вањских послова Сједињених Америчких Држава, те подаци невладиних организација у Босни и Херцеговини – Хелсиншког комитета за људска права у Босни и Херцеговини, Међурелигијског вијећа у Босни и Херцеговини и других.

3.1.3.5. Медијски прикази злочина мржње

У истраживању је извршена и анализа садржаја штампаних и електронских медија у Босни и Херцеговини у временском периоду од 2007. до 2012. године, о извештавању о инцидентима који су мотивисани националном и верском мржњом. Иако медији не спадају у категорију извора високе поузданости, њихов значај је првенствено био да пруже обавештења о догађајима који би се могли подвести под појам злочина мржње. Ови извори примарно су служили истраживачу као полазна информација и путоказ за прикупљање валидних података о конкретним случајевима из поузданијих извора. Такође, занимљиво је и питање њихове медијске презентације и рецепције у средствима информисања у ентитетима у БиХ.

3.2. Извори података непосредно стварани за ово истраживање

Сем коришћења постојећих извора података, у овом истраживању креиран је посебан начин прикупљања искуствене евиденције о оним сегментима истраживаног феномена који се не бележе у институционалним изворима. Генерисањем нових извора података покушали смо да створимо довољно обухватну искуствену евиденцију на основу које је било могуће остварити постављене циљеве истраживања. Подаци су прикупљени методама квалитативног интервјуа и посматрањем.

3.2.1. Интервју

Увид у значајне димензије истраживаног феномена остварили смо прикупљањем података методом квалитативног интервјуа. Тако прикупљени

подаци омогућили су нам како напредовање у сазнавању етиолошких особености, тако и о феноменологији национално и верски мотивисаног насиља и реакцији органа формалне друштвене контроле. Добра страна квалитативног интервјуа јесте та што се подаци добијају непосредно од особа која се сусрећу с национално или верски мотивисаним насиљем кроз искуство живљења у одређеној средини или кроз професионално искуство. Испитаници су у формату полуструктурисаног разговора имали прилику да саопште ставове, властита искуства и виђења у вези са овом проблематиком.

Посебан методолошки проблем односио се на дизајнирање узорка. У формулисању узорка прво је било неопходно одредити битне карактеристике циљних група које могу дати најпотпунија обавештења о истраживаном феномену. Ради се о две основне групе испитаника:

- а) *испитаници са личним учешћем* – грађани који имају лична искуства о национално и верски мотивисаном насиљу у средини у којој живе,
- б) *испитаници са професионалним учешћем* – особе које се по природи послова сусрећу са овом проблематиком: полицијски службеници, тужиоци, судије и друге особе која се професионално баве праћењем ове проблематике, попут службеника ОЕБС-а.

Након тога било је потребно оценити у којим срединама прикупљати обавештења о злочинима мржње од испитаника из обе категорије. Овде се пошло од претходних обавештења о учесталости злочина мржње у Босни и Херцеговини и општих сазнања о етиологији и феноменологији ове врсте криминалитета да су најчешће жртве припадници мањинских заједница – те специфичности су узете у обзир при формулисању узорка. Примењено је узорковање грудва снега¹¹⁵ (енгл. *snowball sample*) као најпогоднији метод идентификовања испитаника, посебно када је реч о истраживању осетљивих тема или мањинских заједница (Ђурић, 2013).

¹¹⁵ Ова метода заснива се на аналогiji грудве снега, која је у почетку мала, али, котрљајући се, постаје све већа. Тако је и са испитаницима – почиње се испитивањем једне или неколико особа, које се замоле да истраживача упуте на друге чланове своје групе, а ови на следеће (Ђурић, 2013).

У формулисању узорка и одређењу битних карактеристика циљних група, испитаници из групе са личним учешћем били су припадници конститутивних народа који живе у деловима Босне и Херцеговине где су у демографском смислу у мањини или живе у национално и верски мешовитим срединама. Стога је истраживање спроведено у географски и демографски различитим деловима Босне и Херцеговине. Ради се о Бањој Луци и Сарајеву,¹¹⁶ градовима који су по броју становника два највећа града и политички, економски и културни центри у Босни и Херцеговини. Оба града током рата (1992–1995) доживела су значајну промену националне структуре становништва.¹¹⁷ Поред тога, истраживање је вршено у национално и верски хетерогеним срединама где су се током претходног рата (1992–1995) десила тешка кривична дела против човечности и међународног права. То је подручје Подриња: Сребреница, Братунац и околина. Поред тога, интервјуи су вршени у Зворнику, Јањи и Бијељини. Интервјуисано је и национално хетерогено становништво на подручју Приједора, у месту Козарац и другим околним местима. Овде већином живе повратници Бошњаци и Срби. Подручје средње Босне, с већинским бошњачким и хрватским становништвом посебно је значајно за истраживање, због историје међунационалног насиља и националних тензија и сукоба у послератном периоду до данас. Интервјуи су

¹¹⁶ Поред ужег градског подручја, истраживање је спроведено и на ширем градском подручју, у приградским срединама, које су, урбанистички гледано, углавном руралне средине.

¹¹⁷ Према попису становништва из 1991. године, на подручју града Сарајева регистровано је укупно 527.049 становника, од тога 259.470 Муслимана, 157.143 Срба, 34.873 Хрвата, 56.470 Југословена и 19.093 осталих. На подручју града Бањалуке на попису 1991. регистровано је укупно 195.692 становника, од тога 106.826 Срба, 28.558 Муслимана, 29.026 Хрвата, 23.656 Југословена и 7.626 осталих (Државни завод за статистику Босне и Херцеговине, 1993). Посебан проблем, када су социодемографски подаци у питању, садржан је у чињеници да је последњи попис становништва у Босни и Херцеговини извршен 1991. године, а да је током рата (1992–1995), укључујући и период након рата, дошло до значајних демографских промена, услед ратних страдања, унутрашњих миграција становништва као и миграција у друге земље. У недостатку поузданих, података не може се дати ни приближна процена националног састава становништва данас, и мада се може поуздано рећи да је дошло до велике националне хомогенизације становништва на читавој територији Босне и Херцеговине и да су предратне национално хетерогене средине данас национално хомогене. Само мањи број предратног мањинског становништва остао је да живи у истом месту становања или се вратио након рата. Тако је и са Сарајевом и Бањалуком: у Сарајеву апсолутна већина су Бошњаци (Муслимани), а у Бањалуци су Срби. Такође, многи Хрвати напустили су Сарајево и Бањалуку.

вршени у Бугојну и Кисељаку. Веома значајно је и подручје Мостара, који је *дефакто* подељен град између бошњачке и хрватске заједнице. Овдје су током претходног рата вођени велики ратни сукоби између Бошњака и Хрвата, тако да су сазнања о истраживаном феномену прикупљана и у том делу Босне и Херцеговине. Интервју су вршени и у Дрвару и Босанском Петровцу – местима где живе Срби повратници.

Током израде методолошког оквира истраживања конкретан број интервјуа није тачно одређен, већ је одлучено да буде детерминисан резултатима истраживања на терену. Оног момента када је истраживач оценио да је дошло до сатурације, тј. до тачке у истраживању када је престао да добија нове или релевантне податке у подручјима где су претходно интервјуи били планирани – фаза истраживања на терену тиме је окончана. Укупан број извршених интервјуа је 53, од чега је 37 из категорије испитаника са личним учешћем. Узорак испитаника са личним учешћем по питању националне и верске припадности је хетероген.¹¹⁸ Из друге групе испитаника са професионалним учешћем било је укупно 16 испитаника, од чега: 11 полиција, три правосуђе, два ОЕБС (*у Прилогу Б наведене су карактеристике испитаника у овом истраживању*).

Како је већ речено, испитаници су у формату полуструктурисаног разговора имали прилику да саопште ставове, властита искуства и виђења о злочинима мржње који су се дешавали и дешавају у њиховој средини. Интервјуи су анонимни и снимани су по одобрењу испитаника.

Што се тиче испитаника с личним учешћем, прво су прикупљани социодемографски подаци о испитанику, затим обавештења о његовим искуствима у вези са међунационалним и међуверским односима у средини у којој живи: у предратном периоду, током рата и у послератном периоду, све до данас. У интервјуу је било значајно да испитаник саопшти лично искуство током предратног и ратног периода, пре него што се кренуло у дискусију о тим питањима у периоду након рата. Такав временски пресек омогућава да се добије слика стања о односима антагонистичких заједница кроз дужи временски период, како би се боље разумеле околности и друштвена условљеност национално и

¹¹⁸ У Босни и Херцеговини постоји скоро потпуно поклапање националне и верске припадности: Бошњаци – муслимани, Срби – православни хришћани, Хрвати – хришћани католици.

религијски мотивисаног насиља данас. Након тога, испитаницима су постављана питања о распрострањености кривичних дела мотивисаних мржњом, затим о њиховим сазнањима о каквим се делима ради, колико се често дешавају у односу на друга кривична дела, када и где се дешавају. У другој групи су обавештења о карактеристикама ових кривичних дела. Овде су се првенствено прикупљала обавештења о жртвама и извршиоцима ових кривичних дела. Посебна пажња посвећена је разлозима због којих се ова дела врше и какве су последице за појединца и заједницу и, нарочито, на међунационалне и међуверске односе. Четврта група питања односила се на ефикасност органа друштвене контроле када су злочини мржње у питању (*у Прилогу В дат је водич за интервјуисање испитаника са личним искуством у феномену злочина мржње*).

Што се тиче испитаника са професионалним учешћем, водич за разговор прилагођен је професионалним карактеристикама испитаника. Оквирна питања за разговор односила су се на професионално искуство испитаника на пословима где се сусреће са кривичним делима мотивисаним националном и верском мржњом. Затим су следила питања о распрострањености и карактеристикама ових кривичних дела. Природа ових питања је готово идентична као у водичу за разговор за групу испитаника са личним учешћем. Група питања о друштвеној контроли сачињена је да се добију што потпунија обавештења о начинима реаговања институција у којима су ови испитаници професионално ангажовани. Питања се односе на едукацију и компетентност у вези с овом проблематиком, детаљно објашњавање процедура, тј. поступака које спроводи институција у којој је испитаник професионално ангажован, навођење конкретних случајева из праксе, осврт на кључне проблеме у контроли ове врсте криминалитета, попут адекватности законских прописа, обучености, сарадње са другим институцијама, питања о организационој култури институције где је запослен у вези са овом проблематиком, питања која се тичу односа са заједницом, поверења жртава у рад агенција за спровођење закона и слично. Ту је и обавезно питање о мишљењу испитаника шта би они променили када је у питању контрола ових кривичних дела и на који начин би то учинили (*у Прилогу Г дат је водич за интервјуисање испитаника са професионалним искуством у феномену злочина мржње*).

Важно је навести и одређене тешкоће и проблеме који су се јављали током спровођења интервјуа. Ти проблеми првенствено су се односили на проналажење адекватних саговорника из категорије испитаника са личним учешћем, првенствено због неспремности да се разговара са *странцем* о овако деликатној теми. Пошто су интервјуи вршени на различитим географским и културним подручјима, најтежи момент био је улазак у локалну заједницу и успостављање поверења према *другом и другачијем* у традиционално затвореном и неповерљивом друштву. Основ за превазилажење те баријере било је претходно успостављање контакта са неким угледним становником из те средине. Искуство говори да је пут према осталим саговорницима отворен након успостављања поверења и давања препоруке угледног становника локалне заједнице да се истраживачу може веровати и да нема зле намере.¹¹⁹ Давање сагласности истраживачу од стране *човека од угледа* представља својеврсну *иницијацију поверења* према *странцу*, посебно ако су испитаници и истраживач различите нације и вере. Испитаници са професионалним учешћем прихватили су разговор без скептичности. У њиховом случају од значаја је било само питање мотивисаности за разговор, с обзиром на њихове дневне професионалне обавезе.

Након сваког обављеног интервјуа сачињен је транскрипт разговора, сваки транскрипт је кодиран, а списак испитаника је вођен на посебном, физички одвојеном документу. На тај начин штити се идентитет испитаника (*у Прилогу Д*

¹¹⁹ Услов за успех теренског рада је познавање особа које ће нам омогућити приступ истраживаној заједници, дати полазна обавештења о проблему истраживања и средини у којој се истраживање врши. Такве особе се уобичајено називају *информанти*, и најчешће немају формални ауторитет нити препознатљиву друштвену улогу, али уживају углед код осталих чланова заједнице. Значај информаната је посебно битан у истраживању традиционалних, сеоских и затворених заједница (Ђурић, 2013). С обзиром на специфичност истраживања злочина мржње у постконфликтној Босни и Херцеговини, улазак у често затворене заједнице не би био могућ без њихове улоге. Улога информаната није била значајна само с аспекта прибављених обавештења већ и безбедности истраживача током истраживања, јер је било за евидентно да ће се део истраживања спроводити у небезбедној средини, где су биле очекиване реакције локалног становништва попут неповерења, љутње, увреда, претњи, укључујући и физичке нападе услед погрешних перцепција да се ради о провокацијама или прикупљању информација за потребе полиције или других безбедносних агенција, а не о научном истраживању. Међутим, добром припремом за теренско истраживање и конструктивном улогом информаната на терену такве ситуације сведене су на минимум.

дат је пример транскрипта интервјуа са особом са личним искуством у феномену злочина мржње, у Прилогу Б дат је пример транскрипта интервјуа са особом са професионалним искуством у феномену злочина мржње).

3.2.2. Посматрање

У истраживању је примењено научно посматрање као значајан метод за прикупљање податка које смо могли комплементарно да користимо са обавештењима прикупљеним на друге начине. Намера је да се систематским посматрањем опажају активности, контекст и догађаји у циљу уочавања образаца понашања појединаца и других чланова истраживане заједнице. Током теренског истраживања истраживач је имао прилику да има целодневне контакте са члановима заједнице у којој се врши истраживање, да покуша да разуме њихов живот и њихове погледе на истраживани феномен, те да посматра конкретне друштвене околности и да их повезује с уоченим обрасцима понашања. Циљ посматрања био је вишеструк. Првенствено су се посматрале реакције испитаника током квалитативног интервјуа, како би се оценила искреност њиховог исказа. Током интервјуа истраживач је обраћао пажњу на невербалну комуникацију испитаника попут мимике лица, интонације гласа, о чему су вођене забелешке током интервјуа, како би добио субјективну оцену искрености исказа. Посебна пажња је обраћана на невербалну комуникацију током постављања појединих осетљивих питања.¹²⁰

Посматрањем је такође уочавано на који начин локално становништво прихвата дискусију о истраживаној проблематици и од коликог је она значаја за заједницу. Посматрањем су прикупљена и обавештења о начинима комуникације у местима где је вршено истраживање. Примера ради, бележени су случајеви где су се испитаници изјашњавали да су међунационални односи добри, али у исто време су инсистирали да се у вечерњим часовима заједно с истраживачем не

¹²⁰ Примењена истраживачка техника обједињава квалитативни интервју и учесничко посматрање. Подаци добијени применом ове технике потичу из вербалних исказа испитаника и пажљивог посматрања њихових реакција испољених током дискусије, на сличан начин како се примењују код осталих квалитативних техника у истраживању, попут фокус групног интервјуа (Ђурић, 2007:21).

задржавају и не пролазе кроз средине у којима живе припадници друге нације и вере, што је био јасан индикатор великог неповерења. Циљ посматрања било је и праћење реакција чланова заједнице чији члан или добро су нападнути након што се десио одређени верски или национално мотивисан догађај. То је првенствено вршено физичким присуством истраживача у заједници, контактима са члановима, обиласцима оштећених верских објеката, гробаља или имовине, с циљем да се посматрају реакције становништва, емоционални набој поводом тих догађаја, обрасци понашања чланова заједнице, њихове перцепције догађаја и сл. Такође, у појединим случајевима истраживач је имао прилику да са патролом полиције одлази на место инцидента и да посматра поступке полиције и реакцију оштећених у вези са конкретним догађајем. О спроведеном посматрању вођене су белешке.

3.3. Анализа и интерпретација квалитативних података

Истраживањем је прикупљена обимна грађа (разни документи, транскрипти извештаја, теренске белешке), коју је било потребно организовати и систематизовати. Најпре је вршена редукција података, како би се из масе прикупљене грађе издвојило оно што је битно за истраживање, након чега се приступило њиховом кодирању. Подаци су груписани и анализирани према областима и темама које су од значаја за основна истраживачка питања (Схема 1). Значајна грађа прикупљена је методом квалитативног интервјуа, која је такође претходно организована, систематизована и кодирана по групама и подгрупама испитаника, затим по областима и темама. Анализа и интерпретација тих података вршена је из целокупне грађе, уз навођење специфичних примера из интервјуа који експлицитно описују различите аспекте истраживане појаве. Затим је вршена компаративна анализа прикупљених података између две различите групе испитаника, с намером да се утврде подручја где су налази компатибилни и подручја где су гледишта различита. Након тога вршена је анализа и компарација исказа између подгрупа. Испитаници с личним учешћем анализирани су по националном/верском и територијалном принципу, у циљу да се утврде сличности и разлике у добијеним подацима с обзиром на наведене критеријуме. Такође,

вршена је и анализа групе испитаника са професионалним учешћем, да би се утврдиле сличности и разлике у исказима службеника полиције, правосуђа и других који су професионално ангажовани на овим пословима.

На основу спроведене анализе целокупне квалитативне грађе, може се претпоставити да је предмет истраживања обухваћен у свим суштинским аспектима.

Схема 1.

Стање међунационалних и верских односа					
Распрострањеност злочина мржње		Карактеристике злочина мржње		Реакција органа формалне друштвене контроле	
Напади на:		Жртве	Извршиоци	Полиција	Правосуђе
Временска динамика	а) лица	Карактеристике - Национална и верска припадност - Пол, старост - Место становања (урбана, рурална средина) - Имовно стање - Повратнички статус - Ранији однос са жртвом	Карактеристике - Национална и верска припадност - Пол, старост - Место становања (урбана, рурална средина) - Имовно стање - Повратнички статус - Ранији однос са жртвом - Чланство у екстремистичким организацијама	- Правни оквир деловања - Прикупљање података: <i>нормативни, институционални, културни (организациона култура), индивидуални чиниоци (професионални интегритет полицијског службеника, спремност жртве да пријави случај полицији)</i> - Професионална едукација из ове области, <i>доказивање мотива мржње;</i> - Национални састав полиције, - Рад полиције у заједници	- Друштвена опасност кривичних дела извршених из мржње - Правни оквир деловања: адекватност постојећег законодавства - Едукација тужилаца и судија - Сарадња с полицијом - Процесуирање кривичних дела извршених из мржње - Питање мотива - Судска пракса – судске одлуке - Оцена постојеће казнене политике када су ова кривична дела у питању
	б) имовину				
	в) верске објекте и верске службенике				
	- Експлозије - Паљевине - Вандализам - Физичко насиље - Вербалне претње насиљем - Симболичке претње насиљем				
	Последице злочина мржње				
	- Појединац - Заједница - Друштво				

Наведени методолошки приступ стварању искуствене евиденције из различитих извора података и уз примену различитих метода намеће потребу за решавањем неких техничких проблема који се тичу организовања разнородне грађе:

- а) прва група података односи се на обавештења добијена из постојећих извора (научни и стручни радови из различитих научних области, правни извори, институционални подаци попут статистичких извештаја, документације правосудних органа, министарства унутрашњих послова, међународних институција и невладиних организација, укључујући и податке који се односе на медијске приказе злочина мржње у Босни и Херцеговини),
- б) други део евиденције формиран је из новостворених извора путем квалитативног интервјуа и посматрања.

Упоредо са проблемом организовања богате искуствене грађе, намеће се питање њене интерпретације. Прикупљену искуствену грађу могуће је разврстати и интерпретирати према областима на које се подаци односе:

- (1) Социодемографски подаци о Босни и Херцеговини – документи завода за статистику; подаци о организацији правосудног система и унутрашњих послова који потичу из правних извора;
- (2) Парадигма различитости у Босни Херцеговини – овај део представља социолошку анализу друштвених прилика, националних и верских антагонизама и конфликта. Обавештења о овој области потичу из научних и стручних радова, укључујући и медијске приказе ове проблематике;
- (3) Нормативно-правни оквир злочина мржње у Босни и Херцеговини – у овом поглављу коришћени су релевантни правни извори;
- (4) Друштвено окружење и међунационални односи у Босни и Херцеговини – обавештења о овој области потичу из квалитативних интервјуа, у намери да се оствари увид у ставове испитаника о овом сложеном питању;
- (5) Распрострањеност и карактеристике злочина мржње – коришћени су подаци добијени квалитативним интервјуом и документација државних институција, међународних институција и невладиних организација;

- (6) Друштвена контрола злочина мржње – и у овом поглављу, као и у претходном, коришћени су подаци добијени квалитативним интервјуом и документација државних институција, међународних институција и невладиних организација.

Чинило се да је најцелисходније искуствену евиденцију организовати и интерпретирати с обзиром на постављене циљеве овог истраживања. С обзиром на сложеност истраживачког проблема, дуготрајност истраживања и коришћење разних истраживачких техника, намеће се потреба за методом секвенцијалне анализе података. Анализа добијених података у етапама по потреби омогућава модификацију првобитног плана истраживања. Овакав приступ оправдава и чињеница да је током истраживања дошло до промена у делу кривичног законодавства у Босни и Херцеговини којима се уводи мржња као побуда за учињење кривичног дела и предвиђају теже казне за кривична дела почињена из мржње, што је укључено у истраживање захваљујући методи секвенцијалне анализе.

II. БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА – ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ И ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ

У овом поглављу приказани су основни социодемографски показатељи и дат је краћи преглед институција које се у оквиру својих надлежности баве спречавањем и сузбијањем злочина мржње. Такође, сагледана је парадигма различитости у Босни и Херцеговини, тј. концепт друштвених подела заснован на некритичком односу према себи и другоме – културно другачијем – и нетолеранцији, дискриминацији и насиљу који су резултат такве перцепције стварности. У том контексту сагледане су неке историјске и друштвене противречности које генеришу националну и верску мржњу и нетрпељивост. Након тога следи преглед нормативно-правног оквира за регулисање злочина мржње у Босни и Херцеговини.

1. СОЦИОДЕМОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД И СТАЊЕ ИНСТИТУЦИЈА

Босна и Херцеговина налази се у средишњем делу Балканског полуострва. На северу, западу и југозападу граничи са Републиком Хрватском, а на истоку и југу са Републиком Србијом и Републиком Црном Гором. Босна и Херцеговина има мали излаз на море у дужини од око 21 км обалне линије код Неума. Површина Босне и Херцеговине је 51.129 квадратних километара. Три главне националне групе у Босни и Херцеговини јесу Бошњаци (Муслимани), Срби и Хрвати, а главне религије су ислам, православље, римокатолицизам и јудаизам.

Босна се први пут спомиње у делу *De administrando imperio* или *О управљању царством*, византијског цара Константина Порфирогенита 949. године. Формирала се на словенској етничкој основи као мала област у средњем и горњем току реке Босне, најпре у саставу јачих суседних држава, а затим као полузависна и на крају самостална држава. Као представници домаће властеле у 12. веку јављају се банови, као наследни господари. Први се помиње бан Борић, а касније бан Кулин (1180–1204). Средњовековна босанска држава постоји све до турског освајања 1463. године, када губи самосталност (Војиновић, 2001:7–8). Током отоманске владавине бројно становништво прелази из хришћанства у ислам. Босна је била под турском влашћу све до Берлинског конгреса 1878. године, од када долази под административну контролу Аустроугарске. Наиме, Аустроугарска је анектирала Босну 1908. Након Првог светског рата Босна постаје део Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевине Југославије. Током Другог светског рата у саставу је нацистичке марионетске државе Независне државе Хрватске (НДХ). У том периоду почињени су многи злочини против Срба, Јевреја, Рома и осталих који су се одупирали окупацији 1941–1945. У Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији Босна и Херцеговина била је једна од шест република југословенске федерације.

Распадом СФРЈ долази до рата у Босни и Херцеговини (1992–1995), који је окончан потписивањем Дејтонског мировног споразума у Паризу 14. децембра 1995. године. Мировним споразумом предвиђено је успостављање цивилног и војног присуства међународне заједнице у Босни и Херцеговини. Канцеларија

високог представника за Босну и Херцеговину (ОХР) надлежна је за надгледање имплементације цивилних аспеката мировног споразума. У складу са Дејтонским мировним споразумом, Босна и Херцеговина састоји се од два ентитета: Федерације Босне и Херцеговине (51%) и Републике Српске (49%). Главни град Босне и Херцеговине је Сарајево, службени језици су српски, хрватски и босански. У складу са анексом 2, члан 5 Дејтонског мировног споразума, статус Брчког остао је нерешен и био је предмет обавезујуће међународне арбитраже. Дана 5. марта 1999. Међународни суд издао је Коначну одлуку којом се оснива посебан дистрикт за целу предратну општину Брчко. Према Статуту Брчко Дистрикта, његова територија припада истовремено обама ентитетима, Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине (Службени лист БиХ 9/00). Федерација Босне и Херцеговине административно је подељена на 10 кантона, који су даље подељени на општине. На подручју Федерације Босне и Херцеговине постоји 79, а у Републици Српској 62 општине.

У јулу 2000. Уставни суд Босне и Херцеговине донео је одлуку којом су Бошњаци, Хрвати и Срби признати као конститутивни народи на целој територији Босне и Херцеговине. С обзиром на сложену унутрашњу структуру Босне и Херцеговине и сложену државну организацију, међу правницима не постоји сагласност о томе да ли је Босна и Херцеговина федерација или конфедерација или се, с обзиром на улогу међународне заједнице и овлашћења високог представника за Босну и Херцеговину, ради о једном облику протектората.

Према последњем попису становништва из 1991. године у Босни и Херцеговини је живело 4.377.033 становника, од чега 1.898.963 или 43,38% су Муслимани, 1.365.093 или 31,18% Срба, 759.906 или 17,36% Хрвата, 242.032 или 5,52% Југословени, остало су припадници других народа (Завод за статистику Републике Босне и Херцеговине, 1993). Процењује се да Босна и Херцеговина сада има 3,8 милиона становника (Агенција за статистику Босне и Херцеговине, 2010). Ипак, све демографске процене морају се узети са резервом због расељавања, оружаног сукоба и етничког чишћења од 1992–1995. и чињенице да је последњи попис становништва спроведен пре двадесет година.

Босна и Херцеговина била је једна од сиромашнијих република југословенске федерације и остаје једна од сиромашнијих земаља у Европи.

Током три и по године међуетничких сукоба велики део привредних потенцијала и инфраструктуре у Босни и Херцеговини оштећен је или уништен. Бруто друштвени производ (БДП) по глави становника у 2009. години износио је 4.400 америчких долара, а укупни номинални бруто друштвени производ (БДП) око 17 милијарди америчких долара. Према подацима Агенције за статистику Босне и Херцеговине, стопа незапослености у 2010. години износила је 27,2%.

Босна и Херцеговина има комплексан и децентрализован правосудни систем, који се састоји од 14 министарстава правде и бројних судова. Одлуком Високог представника 2002. године, основан је Суд Босне и Херцеговине. Надлежности Суда Босне и Херцеговине прописане су Законом о Суду Босне и Херцеговине и односе се на кривичну, управну и апелациону надлежност (Службени гласник Босне и Херцеговине, бр. 49/09). Федерација Босне и Херцеговине има Уставни суд Федерације Босне и Херцеговине, Врховни суд Федерације Босне и Херцеговине, 10 кантоналних судова и општинске судове (Службене новине ФБиХ, бр. 38/05, 22/06, 63/10). У Републици Српској функционише Уставни суд Републике Српске, Врховни суд Републике Српске, пет окружних судова и основни судови (Службени гласник Републике Српске, бр. 111/04, 109/05, 37/06, 17/08, 119/08, 58/09). Дистрикт Брчко има сопствене судове (Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ, бр. 19/07).

У складу с уставним уређењем Босне и Херцеговине, унутрашњи послови су у подељеној надлежности државе Босне и Херцеговине, Федерације Босне и Херцеговине, Републике Српске и Брчко Дистрикта. На нивоу државе Босне и Херцеговине постоји Министарство сигурности Босне и Херцеговине, које у свом саставу има следеће управне организације (Службени гласник БиХ, бр. 5/03, 42/03, 26/04, 42/04, 45/06, 88/07 и 35/09): Гранична полиција, Државна агенција за истраге и заштиту, Служба за послове са странцима, Биро за сарадњу са Интерполом, Дирекција за координацију полицијских тијела. Унутрашњи послови у Федерацији Босне и Херцеговине су у надлежности Федералног Министарства унутрашњих послова и десет кантоналних министарстава унутрашњих послова (Службене новине ФБиХ, бр. 49/05). У Републици Српској унутрашњи послови су у надлежности Министарства унутрашњих послова Републике Српске (Службени гласник Републике Српске бр. 48/03). Полиција Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине надлежна је за вршење унутрашњих послова на територији Дистрикта (Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ, бр. 31/09, 60/10).

2. ПАРАДИГМА РАЗЛИЧИТОСТИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Приказ *парадигме различитости* у Босни и Херцеговини не представља дубљу анализу друштвених околности у Босни и Херцеговини, пошто би за један такав приступ било потребно темељно социолошко истраживање. Овде се настоје идентификовати кључни проблеми, без систематске анализе засноване на обимнијој искуственој грађи. У социолошком смислу приказ *парадигме различитости*, тј. једностраног тумачења стварности, може послужити као референтни аналитички оквир за истраживање генезе злочина мржње у Босни и Херцеговини.

У савременој социолошкој и политиколошкој литератури појава екстремизма, мржње и нетолеранције најчешће се објашњава историјским чиниоцима – као реафирмација фашистичких идеја. Затим, ту су тезе о последицама структуралних промена у савременом свету, економским и социјалним променама које стварају незадовољство и ксенофобију код одређених друштвених група (Анастасакис, 2007). Ако се сагледа природа овог проблема у Босни и Херцеговини, историјска теза о оживљавању фашистичког доба углавном се не може прихватити. Теза о структуралним променама такође се не може прихватити у потпуности. Структуралне промене су глобалне и утичу на главнину друштава у савременом свету, а већина друштава, посебно оних која су некада била социјалистичка, немају искуство рата какав се десио на просторима бивше Југославије, нити друштвене дезинтеграције коју је рат донео.

Посматрајући историјске и друштвене прилике у Босни и Херцеговини, истраживани феномен можемо објашњавати утицајем два доминантна чиниоца. То су историјске противречности вишенационалног и вишеконфесионалног друштва и друштвена дезорганизација на почетку 90-их година прошлог века. Да бисмо разумели природу групних подела и сукоба у Босни и Херцеговини, тј. *парадигму различитости*, можемо цитирати нобеловаца Иву Андрића, који о томе каже следеће:

„Припадници трију главних вера, они се мрзе међусобно, од рођења па до смрти, безумно и дубоко, преносећи ту мржњу и на загробни свет који замишљају као своју славу и победу а пораз и срамоту комшија иновераца.

Рађају се, расту и умиру у тој мржњи, тој стварној физичкој одвратности према суседу друге вере, често им и цео век прође а да им се не пружи прилика да ту мржњу испоље у свој њеној сили и страхоти; али кад год се поводом неког крупног догађаја поколеба устаљени ред ствари и разум и закон буду суспендовани за неколико сати или неколико дана, онда се та руља, односно један њен део, нашавши најпосле ваљан повод, излива на ову варош иначе познату због своје урођене љубазности у друштвеном животу и слатке речи у говору“ (Андрић, 1981:86).¹²¹

Парадигма различитости у Босни и Херцеговини може се посматрати у историјском контексту, затим кроз оружани сукоб или насилно решење, као и у стању релативног друштвеног мира. Она обухвата целокупну друштвену стварност, која се најчешће тумачи селективно, идеолошки и некритички.

2.1. Историјски контекст

Босна и Херцеговина је вишенационална, вишеконфесионална држава, у којој живе три доминанте националне групе: Бошњаци, Срби и Хрвати, и остали. Питања порекла, језика, територије и легитимности политичког уређења, односно питање идентитета – кроз историју су различито интерпретирана и о њима су присутна различита мишљења. Разумевање ових друштвених питања нужно је да би се разумела природа друштвених антагонизама и подела у Босни и Херцеговини који представљају позадину злочина мржње. У свим периодима историје Босне и Херцеговине поједине националне групе сматрале су постојећи

¹²¹ Цитирани параграф можемо посматрати аналитички и уочити неке основне претпоставке које се могу социолошки анализирати. Првенствено, то је постојање друштвене стратификације, групних подела на основу религијских и културних различитости; затим (не)култура мржње, некритички однос према историји и савременим друштвеним приликама као генераторима друштвених антагонизама, тензија и друштвених подела; историјски континуитет мржње и мржња као кључни чинилац колективног памћења и групног идентитета; друштвени услови у којима се дешавају међугрупни сукоби; ту је и наглашена компонента ирационалног у друштвеним односима; идеолошка димензија сукоба; амбивалентност конфликта у смислу негативних и позитивних осећања између група које везују блиски друштвени односи.

систем нелегитимним јер није обезбеђивао равноправну расподелу права, моћи и привилегија.¹²²

Амерички социолог Луис Козер каже да је међу социолозима углавном прихваћено да се разлика између *ми* или *ми групе*, тј. унутрашњих и свих других, спољашњих група, успоставља само путем сукоба. Та чињеница не односи се само на сукоб класа него и на националне, етничке и политичке сукобе (Coser, 2007:44–50). Будући да су злочини мржње последица друштвених антагонизама, аналитички приступ групним поделама и сукобима у Босни и Херцеговини неопходан је да би се феномен злочина мржње настојао објаснити. Да ли ће непријатељска осећања водити ка конфликту, делимично зависи од тога да ли се неједнака расподела права сматра легитимном. Дакле, како Козер наводи, легитимност представља кључну интервенишућу варијаблу без које је немогуће предвидети да ли ће осећања непријатељства која настају због неједнаке расподеле права и привилегија стварно водити ка сукобу (Coser, 2007:48). Одсуство консензуса и легитимности око битних друштвених питања, попут историјског порекла, територије, политичког уређења, језика – важне су претпоставке које се морају узети у обзир да би се објаснила природа друштвених конфликта у Босни и Херцеговини, посебно са тежиштем на последњи рат (1992–1995).

Пре свега, неопходно је објаснити историјски контекст и противречности које произилазе из различитих интерпретација историје Босне и Херцеговине, тј. расправа политичара и историчара српске, хрватске и бошњачке провенијенције о томе чија је Босна и Херцеговина и која страна полаже већа историјска права. Та расправа траје више од две стотине година (Бојић, 1992:7). Овде се може приметити да постоји веза између националне припадности аутора и позиције око историјског порекла Босне и Херцеговине. Бошњачки историчар Мехмедалија Божић наводи да од аутора хрватске провенијенције, један од првих који су у

¹²² Др Ненад Кеџмановић у књизи „Немогућа држава – Босна и Херцеговина“ каже да турску окупацију и аустроугарску анексију и две Југославије, укључивши и ендехазијски интермецо, по један од три народа је запамтио као своје златно доба, а друга два као тамницу народа. Такође, Кеџмановић наводи да „нема ниједног великог догађаја у историји Босне и Херцеговине који су сва три народа доживјела на једнак начин, било као датум заједничког тријумфа и поноса, било заједничке патње и страдања, него их је, баш сваки, по националном кључу, раздвајао на побједнике и поражене, хероје и мученике, патриоте и издајнике“ (Кеџмановић, 2007:7).

својим историографским радовима испољавали претензије према Босни и Херцеговини био је историчар, књижевник и барон Павао Ритер Витезовић (1652–1713), који је у својим списима Хрвате, Србе и Словенце називао Хрватима, захтевајући од бечког двора да се све јужнословенске земље које буду ослобођене од Турака, укључујући ту и Босну, припоје Хрватској (Бојић, 1992:7). Хрватски историчар др Вјекослав Клаић (1849–1928) у свом раду *Повијест Босне до пропасти краљевства*, написао је да је Босна можда била хрватска земља. Та реч *можда* била је предвиђена од стране хрватских историчара, публициста и политичара, Клаићевих савременика, као и оних који су живели после њега (Бојић, 1992:7). Надаље, Бојић каже да се у готово свим делима српске националне историје Босна у периоду од XI до XII века неаргументовано третира као српска земља, наводећи дело Љубомира Јовановића *О Босни с почетка VII до средине XII века*, које је објављено 1900. године. Затим наводи дела др Владимира Ћоровића, *Историја Босне* (1940) и др Симе Ћирковића, *Историја средњовековне босанске државе* (1964) у којима се Босна у раном средњем веку третира као српска земља. Такође, наводи да је познати историчар др Михаило Динић у својим радовима уврштавао рани период средњовековне Босне у историју српских земаља (Бојић, 1992:8).

Бошњачка перспектива о том питању је другачија. За пример може се узети књига др Мухамеда Филиповића *Ко смо ми Бошњаци* (Филиповић, 2007). Филиповић у овој књизи говори о бошњачком идентитету. То је уједно и прва студија о бошњачком идентитету где аутор настоји да објасни његову историјску и културну позадину. Филиповић говори о етногенези бошњачког идентитета, о односу са другим националним идентитетима на подручју Босне и Херцеговине и земаља у региону, првенствено српским и хрватским. Филиповић објашњава друштвене и историјске прилике у настојању да понуди историјско и културно одређење бошњачког идентитета, дефинишући *genus proximus* с идентитетом осталих јужнословенских народа, а *potom differentia specifica*, из које изводи оно што Бошњаке чини посебним у односу на друге идентитете на простору Босне и Херцеговине. Ова књига написана је од стране једног од водећих живих бошњачких интелектуалаца, чинећи је на тај начин референтном литературом за анализу *парадигме различитости*. Филиповић бошњачком идентитету у Босни и Херцеговини даје ексклузивитет, говорећи о идентитету Бошњака као *најбитнијег*

народа Босне и Херцеговине (Филиповић, 2007:11).¹²³ *Парадигму различитости*, тј. некритички однос према стварности, код овог аутора можемо дефинисати у тумачењу историје. Филиповић говори да Бошњаци припадају групи јужнословенских племена која су се доселила на Балкан, али која у том периоду *највјероватније још није била артикулисана на посебне народе* (Филиповић, 2007:131). Филиповић историјско право бошњаштва налази у средњовековној Босни и настанак појма *Бошњаци* везује за Отомански период чији легитимитет хришћани у Босни никада нису прихватили.¹²⁴ Са друге стране, негира историјско постојање српског и хрватског идентитета у Босни и Херцеговини, називајући их измишљеним (Филиповић, 2007:32) и посуђеним из суседних земаља (Филиповић, 2007:84). На тај начин чини исту грешку која је кроз историју учињена Бошњацима, негирајући њихово право на национално одређење и за време Аустроугарске монархије, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, после Краљевине Југославије, као и у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији до почетка 70-их година прошлог века. Надаље, Филиповић некритички негира насилан однос муслимана према другима кроз историју, говорећи да муслимани никада нису починили насиље и злочине (Филиповић, 2007:60). Такође, насилну исламизацију у Босни и Херцеговини назива историјским фалсификатом (Филиповић, 2007:85).

Може се приметити да, без обзира на постојеће културне разлике између народа који живе у Босни и Херцеговини, првенствено религијске и конфесионалне, постоје бројне сличности, од заједничког јужнословенског порекла, језика, обичаја и територије на којој живе. Међутим, историја заједништва праћена је и историјом међугрупног насиља. Козер о томе каже да је непријатељство дубље и насилније што је већа сличност међу супротстављеним странама. Сукоб ће бити интензивнији што је веће потискивање непријатељских осећања. Међусобно осећање припадништва ствара посебан феномен мржње (Coser, 2007:91). Козер говори о феномену отпадништва и о јеретцима као претњи групи, њеним стандардима и вредностима. Отпадништво прети сломом граница успостављене групе јер је отпадник симбол опасности за њено јединство

¹²³ Уколико је у једној вишенационалној држави један народ најбитнији, у том случају постоје и мање битни и небитни народи.

¹²⁴ Они који су га прихватили више нису били хришћани.

(Coser, 2007:93).¹²⁵ Историја политичких, међунационалних и међурелигијских односа у Босни и Херцеговини јесте и историја отпадника и јеретика, у зависности од позиције посматрача, тј. националне и религијске групе којој он припада. Феномен отпадништва и јеретика је од значаја за анализу историјских и савремених друштвених збивања у Босни и Херцеговини и за аргументацију концепта *парадигме различитости*.

2.2. Оружани сукоб или насилно решење парадигме различитости

У овом делу дисертације примарно се говори о рату у Босни и Херцеговини (1992–1995), као насилном моделу решења *парадигме различитости*. Међутим, пре почетка излагања о друштвеним збивањима непосредно пред, за време и после тог сукоба, неопходно је дати краћи осврт на Други светски рат и људске губитке, и сагледати у којој мери су последице тих страдања утицале на колективно памћење народа у Босни и Херцеговини. Насиље које се десило кроз историју ствара мржњу међу сукобљеним странама. Количина мржње зависи од обима страдања, временске дистанце и близине народа који су били у сукобу (Милосављевић, 2004:391–392). Извршени ратни злочини дубоко су урезани у колективно памћење народа, што је погодно тло за стварање идеологије мржње и крвне освете. Значење крвне освете за одређени народ, како наводи Милосављевић, након рата индиректно се одржава сећањима, ритуалима, поменима, митовима, освештавањем споменика, предањима (Милосављевић, 2004:370) и сл. На тај начин се одржава континуитет насилне комуникације, који снажно утиче на емоционални и когнитивни систем појединаца и читавих народа.¹²⁶

¹²⁵ Отпадник напушта групу да би прешао у непријатељски табор, а јеретик (који се сматра већом претњом јер се и даље сматра припадником групе, али тражи алтернативе тамо где група не жели алтернативу) представља подмуклију претњу јер дели групу на фракције (Coser, 2007:94).

¹²⁶ Овде не треба донети површан закључак да давање помена жртвама злочина има негативну конотацију, што је неприхватљиво становиште. Овде је реч о критици злоупотребе и манипулације осећањима према трагичним догађајима и жртвама из прошлости.

Страдања становништва у Босни и Херцеговини током Другог светског рата не могу бити изузета из контекста објашњавања последица последњег рата (1992–1995). Та страдања обликовала су колективно памћење народа и мржњу која се покушала превазићи идеологијом братства и јединства народа и народности бивше југословенске државе. Шира анализа дешавања током Другог светског рата на просторима бивше Југославије превазилазила би оквире овог истраживања, тако да ће се овде дати кратак приказ страдања становништва ради илустрације размера насиља које се десило у не тако далекој прошлости. Пре навођења података о броју жртава треба рећи да је то увек осетљиво питање, коме треба прићи с опрезом, због недостатка тачних података са једне стране и честе политизације тог осетљивог питања са друге стране. У ту сврху наводе се две студије о жртвама током Другог светског рата на простору Југославије, које оспоравају званично прихваћен број жртава, а које су, са друге стране, критиковане и оспораване јер омаловажавају страдања становништва и огромне жртве. Овде није намера да се улази у научну основаност тих истраживања, већ да се истакну разлике у перцепцији о једном тако значајном питању. Ради се о студијама Богољуба Кочовића *Жртве Другог светског рата у Југославији* (1990) и Владимира Жерјавића *Губици становништва Југославије у Другом свјетском рату* (1989). У Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији званичан број страдалих припадника југословенских народа током Другог светског рата је 1,700.000. Међутим, Кочовић се осврће на порекло тог броја. Број од 1,700.000 жртава народа и народности у Југославији интерпретиран је као стварни губици становништва, а радило се о статистичкој процени демографских губитака 1941–1945. Аутор истраживања на основу којег се дошло до овог броја је Владета Вучковић, који је, као радник Савезног статистичког уреда Југославије, у пролеће 1947. добио задатак да за политички врх израчуна губитке југословенских народа проузроковане ратом. Како Вучковић наводи у прилогу уводу у Југословенско издање књиге Богољуба Кочовића *Жртве Другог светског рата у Југославији*, Едвард Кардељ је, по некаквој учитељској семантици, реч *губици* претворио у *жртве*, и то презентовао на једној конференцији у Паризу, након чега је тај број прихваћен од стране највишег руководства бивше државе и постао званичан број жртава рата, а не губитака становништва (Кочовић, 1990:XXII).

Налази статистичких истраживања саопштених у наведеним студијама указују да је број стварних губитака знатно мањи. Студија Владимира Жерјавића (1989), коју је издало Југословенско виктимолошко друштво у Загребу 1989. године, наводи 1,027.000 стварних жртава рата. Такав резултат поклапа се са бројем од 1,014.000 до којег је дошао Богољуб Кочовић у својој студији о жртвама Другог светског рата у Југославији (Кочовић, 1990). Разлика у броју стварних жртава у ове две студије је само 13.000. По Кочовићу, укупан број демографских губитака износи око 2,000.000, док од заокруженог броја од 1,000.000 стварних жртва 500.000 су Срби, 50.000 Црногорци, 200.000 Хрвати, 100.000 Муслимани, 30.000 Словенци, 5.000 Македонци, 57.000 Јевреји, 23.000 Роми, 35.000 остали – што укупно износи 1,000.000 жртава. Кочовић у својој студији, како у предговору књиге наводи, није узимао у обзир *квалитет* жртава, јер је предмет ове студије био прорачунавање жртава у Југославији, укључујући жртве појединих народа, не испитујући одговорност појединих народа, покрета и личности. Свакако да се све жртве и покрети не могу стављати у исту раван, јер њихова историјска улога и одговорност нису исте.

Босна и Херцеговина је током Другог светског рата била поприште великих међусобних истребљења. Од свих република бивше Југославије по броју стварних губитака Босна и Херцеговина је била на првом месту (Кочовић, 1990:53). Током тог периода Босна и Херцеговина била је прикључена тзв. Независној држави Хрватској, чији нацистички режим сноси велику историјску одговорност за страдања становништва. По Кочовићу, тај број је следећи: процентуално највеће демографске губитке носе Срби: 360.000, или 28,8% од вероватног броја Срба у Босни и Херцеговини 1941, затим Муслимани са 132.000, или 15,2%, Хрвати 107.000, или 17,4%. Највећи губици су код Јевреја. Према попису становништва из 1931, Јевреја је било 11.000, по попису из 1948. године било их је нешто мало више од 500, или код Немаца, којих је 1931. године било 15.000, а 1948. само 1.000 (Кочовић, 1990:56).

Број стварних жртава за Босну и Херцеговину по Кочовићу је 382.000, или 13,6% од вероватног целокупног броја становника у Босни и Херцеговини 1941. године. Од тог броја највише отпада на Србе: 209.000, или 16,7% од вероватног броја 1,248.000 Срба из 1941. године. Статистички гледајући, број стварних

губитака или страдалих из редова других народа знатно је мањи: Хрвата је страдало 79.000 или 12,8% и Муслимана 75.000 или 8,6% вероватног броја становника 1941. године. Стварне жртве међу осталим народима у Босни и Херцеговини су: Јевреји 10.000, или 83,3%, Роми 5.000, вероватно 100%, Немци 1.000, или 16,7% и по 1.000 Пољаци, Руси, Чеси (Кочовић, 1990:56).

У Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ) према уставном уређењу сви народи и народности били су равноправни, међутим нису сви на исти начин то друштвено уређење сматрали легитимним, посебно у периоду пред њен распад. Таква ситуација била је присутна и унутар Босне и Херцеговине, чији су народи имали различита гледишта у вези са својим националним положајем у СФРЈ, као и начином решавања постојеће политичке кризе. Срби из Босне и Херцеговине залагали су се за опстанак Босне и Херцеговине у оквиру СФРЈ, а Бошњаци и Хрвати за излазак из ње и формирање самосталне државе. Срби у Босни и Херцеговини са великим незадовољством односили су се према сецесионистичким тенденцијама и дезинтеграцији државе у оквиру чијих граница је живела велика већина српског становништва (Блажановић, 2003:10). Политичке позиције Бошњака и Хрвата у односу на политичке позиције Срба у то време биле су супротне, јер су први сматрали СФРЈ нелегитимном политичком творевином. Срби су сматрали политику Бошњака и Хрвата сецесионистичком, јер се њоме руши легитимни уставни поредак СФРЈ, а Бошњаци и Хрвати такве позиције Срба доживљавали су као територијалне претензије Србије према Босни и Херцеговини (Цвитковић, 2006).

На просторима бивше Југославије, у ситуацији када припадност класи, тј. класни идентитет, губио на значају, и када нестаје територијални идентитет услед процеса дезинтеграције СФРЈ, многи су свој примарни идентитет нашли у нацији. Базични консензус између различитих националних група је нестао, док је унутаргрупна солидарност, базирана примарно на националном и религијском идентитету, изразито добила на значају. Противречни политички ставови водећих националних политичких странака и различита тумачења легитимности заједничке државе, те колективно памћење међуетничког насиља кроз историју – били су основа за избијање ратних сукоба. Период дезинтеграције СФРЈ и Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине почетком 1990-их праћен је

националном хомогенизацијом, политичким и војним организовањем страна у сукобу. На првим вишестраначким изборима, који су одржани у новембру 1990. у Босни и Херцеговини, три највеће националне странке: Странка демократске акције, Српска демократска странка и Хрватска демократска заједница, освојиле су највећи број гласова бирачког тела.

На седници Скупштине Босне и Херцеговине 14. и 15. октобра 1991. године за тачку дневног рада предложено је усвајање Меморандума о суверености Босне и Херцеговине. Српски посланици у знак протеста напустили су заседање Скупштине, које је настављено у присуству бошњачких и хрватских посланика, који су без сагласности Срба усвојили референдум о суверености Босне и Херцеговине. Срби из Босне и Херцеговине одлуку о спровођењу референдума сматрали су неуставном и незаконитом и 25. октобра 1991. године конституисали су Скупштину српског народа у Босни и Херцеговини. У новембру 1991. године Срби су одржали народни плебисцит, на којем су се определили за опстанак Босне и Херцеговине у саставу СФРЈ. Бошњаци и Хрвати организују референдум о самосталности и суверености Босне и Херцеговине 29. фебруара 1992. и 1. марта 1992, на којем се већина гласача на референдуму определила за самосталну суверену Босну и Херцеговину. Срби из Босне и Херцеговине бојкотовали су референдум. Укупан броја гласача који су на њему учествовали био је мањи од 2/3 грађана са правом гласа. Независност је проглашена 5. марта 1992. од стране Скупштине Босне и Херцеговине на којој нису учествовали представници српског народа. Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини је 9. јануара 1992. године донела одлуку о формирању Српске Републике Босне и Херцеговине, чији ће назив 12. августа 1992. бити промењен у Република Српска (Блажановић, 2003).

Што се тиче војног организовања, Срби су формирали Војску Републике Српске, Хрвати Хрватско вијеће обране, а Бошњаци Армију Босне и Херцеговине.¹²⁷ У конфликту у Босни и Херцеговини на свим сукобљеним странама учествовале су и разне паравојне формације попут српских *Белих орлова*,

¹²⁷ Изузев дела бошњачког становништва који су били организовани у Аутономној покрајини западна Босна под руководством Фикрета Абдића, која је обухватала делове Цазинске Крајине, делове општина Велика Кладуша и Цазин.

Српске добровољачке гарде, затим бошњачке паравојне формације *Патриотска лига* и *Зелене беретке*, на хрватској страни *Хрватске обрамбене снаге*.

Присутна су и различита гледишта између сукобљених страна о првим жртвама рата у Босни и Херцеговини. Бошњачка и хрватска страна као и део међународне јавности, првим жртвама сматрају учеснице антиратних демонстрација, студентуцу медицине, Бошњакињу Суаду Делиберовић, и Хрватицу Олгу Сучић, службеницу у општини, које су убијене од стране снајпериста 5. априла 1992. године у Сарајеву на Врбања мосту (Мулић-Бушатлија, 2002).¹²⁸ Међутим, може се приметити да је такав приступ некритички и селективан у оквиру тумачења општих друштвених збивања у Босни и Херцеговини у том периоду. У том контексту потребно је навести поједина дешавања која су претходила наведеном трагичном догађају. На други дан референдума о самосталности Босне и Херцеговине 1. марта 1992. године у центру Сарајева убијен је српски сват Никола Гардовић од стране Рамиза Делалића Теле, једног од вођа Зелених беретки (Блажановић, 2003:31). На подручју Босанског Брода 26. марта 1992. године хрватске и бошњачке снаге извршиле су масакр над српским цивилима у селу Сијековац (Блажановић, 2003:31). Ови трагични догађаји знатно су утицали на дестабилизацију друштвених прилика и на ескалацију насиља. У наредном периоду дошло је до масовних оружаних сукоба, у којима су зарађене стране извршиле тешка кривична дела против човечности и међународног права, укључујући и злочин геноцида на подручју Сребренице у јулу 1995. године, који су извршиле српске оружане снаге над Бошњацима. Од укупног броја оптужених и осуђених лица од стране Међународног кривичног суда за бившу Југославију (МКСЈ) велика већина су Срби.¹²⁹

Број жртава рата у Босни и Херцеговини је некритички приказиван, без претходних истраживања на основу којих би се могао дати приближно тачан број погинулих. Тако, на пример, председник Председништва Босне и Херцеговине Харис Силајдић, шеф делегације Босне и Херцеговине, у свом обраћању на 63.

¹²⁸ Врбања мост је преименован у мост Суаде Делиберовић и Олге Сучић.

¹²⁹ Међународни кривични суд за бившу Југославију (МКСЈ), <http://www.icty.org/action/cases/4>. Вебсајт посећен 13. 8. 2010. године.

заседању Генералне скупштине Уједињених нација 23. 9. 2008. године (United Nations, 2008) године саопштио је да је током рата у Босни и Херцеговини убијено 200.000 људи, од чега 12.000 деце, да је силовано око 50.000 жена и да је 2,2 милиона људи било принуђено да напусте своја огњишта, наводећи да је то поуздан доказ да је извршен геноцид и социцид.¹³⁰ Др Мухамед Филиповић у књизи *Ко смо ми Бошњаци* наводи да је током три и по године рата страдало 250.000 људи и протерано 1,500.000 људи (Филиповић, 2007:43). Тај број често је коришћен у делу домаће и међународне јавности када се говори о последицама конфликта у Босни и Херцеговини, наглашавајући да су жртве већином Бошњаци. Међутим, према резултатима новијих истраживања, број убијених се креће око 102.622 од чега 55.262 цивила и 47.360 војника (Tableau & Вијак, 2005). Према

¹³⁰ Термин социцид користи Кит Даут (Keith Doubt) у књизи *Социологија након Босне*. Већ сам наслов књиге је подложен критици јер у њему није садржана Херцеговина, која чини уставни, историјски и културни простор државе Босне и Херцеговине. Даут говори о етничком чишћењу у Босни, за које, по њеном схватању, искључиву одговорност сноси српска страна, коју карактерише као агресора одговорног за геноцид. Даут геноцид сматра неадекватним појмом јер се геноцидом не могу описати етничка чишћења, већ предлаже нову синтагму *социцид* или убијање друштва (Doubt, 2003:22). Може се приметити да у овом случају ауторка непрецизно користи термине геноцид и етничко чишћење, појмове који у међународном кривичном праву нису синоними, већ имају различито значење. Термин геноцид и одговорност Срба доминира у тексту, стварајући представу да је српска страна искључиво одговорна за најтежи злочин на простору читаве Босне и Херцеговине. Даут сматра да је етничко чишћење у Босни и Херцеговини попримило бруталне облике не због историје племенске мржње, већ због тога што у Босни постоји дуга традиција толеранције и отворености. Међутим, са становишта историјских прилика на просторима Босне и Херцеговине ова тврдња је врло спорна. Даље наводи да је латентна функција етничког чишћења била да се изобличи нормативна оријентација, како она наводи, *босанских Срба* у циљу да се осакате колективни осећаји припадности босанском друштву. Међутим, са позиције српске стране осећај идентитета и припадности био је према СФРЈ, као државноправном оквиру унутар којег је живела већина српског становништва, тако да је распад СФРЈ довео до рушења тог вредносног оквира и припадности том друштву. Ако бисмо у наведеном значењу и прихватили синтагму *социцид* или *убијање друштва* – потребно је да постоји друштво у социолошком смислу, тј. да постоји минимум вредности које дели већина припадника друштва. Пред распад СФРЈ и дезинтеграцију Босне и Херцеговине није постојао ни минимум заједничких вредности, што је и водило конфликту. Спорна је тврдња да је могућ *социцид* ако друштво више не постоји. Такође, ако је у Босни извршен *социцид*, онда су и сепаратистичке тенденције разбијања СФРЈ биле социцидне. Ове тврдње нису одрживе јер распаду СФРЈ претходила је ерозија заједничких друштвених вредности које су друштво држале на окупу. Тиме је и појам *социцид* споран и неутемељен.

подацима Истраживачко-документационог центра из Сарајева током рата у Босни и Херцеговини (1992–1995) погинуло је и нестало 97.207 грађана Босне и Херцеговине од чега су (65%) Бошњака, (25%) Срба и (8%) Хрвата.¹³¹

2.3. Парадигма различитости у стању релативног друштвеног мира

Рат је окончан потписивањем Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини у Паризу 14. децембра 1995. године, којим је договорено да се Босна и Херцеговина састоји од Федерације Босне и Херцеговине и Републике Српске. Мировни преговори одржани су у Дејтону, Охајо, САД, где су завршени 21. децембра 1995. године. Анексом 7 мировног споразума предвиђено је да се сва избегла и расељена лица имају право слободно вратити својим кућама, затим право на поврат имовине које су лишени у току непријатељства од 1991. године и накнаду за имовину која је уништена током ратних дешавања. Такође је предвиђено да се свим избеглим и расељеним лицима омогући безбедан повратак, без ризика од узнемиравања, застрашивања, прогањања или дискриминације, нарочито због њиховог етничког порекла, верских уверења или политичког мишљења. Према подацима Министарства за људска права и избеглице Босне и Херцеговине, процењује се да 124.593 регистрованих расељених лица у земљи и даље желе да се врате у своја предратна места пребивалишта (United States Department of State, 2010). Тешка економска ситуација у земљи и висока стопа незапослености најзначајнији су чиниоци спречавања повратка. Када су послови доступни, повратници из мањинских група се често жале на дискриминацију у запошљавању. Поред економских и социјалних проблема повратничке популације, присутни су и безбедносни проблеми повратка, првенствено непријатељско окружење у појединим срединама. У последњем периоду забележене су тенденције напада на симболе мањинских група у много већој мери него напади на појединце (United States Department of State, 2010).

Последице рата нису само објективне природе, попут ратних злочина, уништених насеља, верских објеката, гробаља, сиромаштва, деце без родитеља,

¹³¹ Истраживачко-документациони центар Сарајево, <http://www.idc.org.ba/>. Вебсајт посећен 12. 8. 2010. године.

криминала и других социјално-патолошких појава, већ су и субјективне, које остају дуготрајно присутне након што се објективне последице елиминишу. Мржња између сукобљених страна доминантна је и драматична последица ратних дешавања. Сентимент мржње постаје диспозиција трајног карактера, која се увек актуализује када се појединац сусретне са околностима које га подсећају на рат и ратна дешавања (Милосављевић, 2004:388–391). Акумулирана мржња у погодним околностима у миру се испољава на објекту који симболизује другу, антагонистичку страну, било да су то припадници друге групе или да се ради о културним добрима. То су често припадници мањинских заједница – повратници који су након ратних дешавања, етничког чишћења и послератних миграција остали у мањини. Затим, ту су и верски објекти, гробља, национални симболи других етничких група и верских заједница.

Петнаест година након завршетка рата босанскохерцеговачко друштво дубоко је подељено, што и резултати спроведених друштвених истраживања потврђују. Да би се јасније разумеле друштвене прилике, може се узети за пример истраживање социјалног капитала у Босни и Херцеговини (Шалај, 2009:39).¹³² Иако се овде ради о пионирском истраживању из ове области у Босни и Херцеговини, оквирни резултати емпиријског истраживања могу се узети као аргументи који поткрепљују тезу о *парадигми различитости*. Присутне су велике социјалне дистанце између припадника бошњачке, српске и хрватске

¹³² У социолошкој и политиколошкој литератури социјални капитал најчешће се одређује као карактеристике друштвене организације попут друштвеног поверења, норми узајамности, мрежа повезаности којима се омогућује ефикасније функционисање друштва (Bourdieu, 1986; Putnam, 1993, 2000; Coleman, 1988; Шалај, 2007, Шалај, 2009). Истраживања социјалног капитала посебно су значајна у друштвима у којима постоје дубоке поделе, које раздвајају интересно, вредносно, идентитетно супротстављене етничке, верске и културне заједнице (Шалај, 2009:26). Резултати истраживања у САД и већини европских држава иду у прилог тези према којој расна и етничка различитост води до нижих разина социјалног капитала и социјалне кохезије (Шалај, 2009:27). Роберт Путнам (2000) прави разлику између две врсте социјалног капитала – повезујућег и премошћујућег. Повезујући се односи на друштвену кохезију људи који припадају истој етничкој групи, религији, класи и др. Овакав вид друштвене кохезије често узрокује антагонизме према онима који су другачији. Премошћујући повезује људе који не деле та заједничка обележја, чиме се превазилазе постојеће етничке, религијске и друге различитости, стварајући простор за укључивање великог броја грађана. Зато Роберт Пунтам и каже *повезивање без премошћивања једнако Босна и Херцеговина* (Шалај, 2009:7).

националности, тиме и висок ниво унутаргрупне лојалности и међугрупног неповерења (Шалај, 2009:39). Разлике су присутне и када је у питању ниво политичког поверења у политичку заједницу. Према резултатима истраживања, 89% испитаника Бошњака је поносно што су држављани Босне и Херцеговине, док се 63% испитаника хрватске националности изјаснило на тај начин. Код испитаника српске националности тај проценат је врло низак и износи 34%, што указује да две трећине испитаника српске националности имају негативан однос према држави у којој живе. Велика разлика између испитаника бошњачке и српске националности, чак 55%, указује на то да у Босни и Херцеговини не постоји нормативни консензус око граница политичке заједнице. Уколико не постоји консензус, тј. сагласност око легитимности расподеле права, моћи и привилегија, како то Козер наводи (Coser, 2007:48), латентни конфликт је присутан у структури друштва и манифестује се у одређеним приликама у различитом облику и интензитету.

И друга истраживања етничких дистанци и стереотипа поткрепљују тезу да су народи у Босни и Херцеговини спремни да живе једни поред других, а не једни са другима, јер је присутан висок ниво међунационалног неповерења (Турјачанин, 2004; Турјачанин, 2007). У односу на ранија истраживања етничке дистанце и стереотипи у Босни и Херцеговини су у порасту (Пухало, 2003; Пухало, 2009). Непријатељ може да се измисли и у миру како би се остварила друштвена солидарност – *они други* су културна, политичка, економска претња *нама*. У стварању такве плиме националних тензија и страха једних од других велику одговорност носе политичке елите. Присутне су непомирљиве разлике о тумачењу природе сукоба у Босни и Херцеговини од стране сукобљених страна.

Да ли је рат у Босни и Херцеговини био грађански рат или агресија, ствар је идеолошког тумачења сукобљених страна. Различите перцепције природе сукоба у Босни и Херцеговини чинилац су даље националне поларизације, искључивости и међусобног окривљавања, што доводи до дихотомије *ослободиоци – агресори, добри – зли*, на основу којих се постављају захтеви које стране у сукобу сматрају легитимним. На политичкој сцени доминирају етноцентрични ставови политичких елита о будућем уставном уређењу Босне и Херцеговине (Трамошљанин, 2010:177). Бошњачка политичка елита жели

централизацију Босне и Херцеговине, а српске и хрватске политичке елите оспоравају такав модел сматрајући га неприхватљивим, имајући притом у виду да је Босна и Херцеговина вишенационална држава у којој је децентрализован модел по националном принципу једино функционалан и одржив.

Непомирљиве политичке противречности трансцендирају на целокупну друштвену структуру – на тај начин чинећи да *парадигма различитости* обухвата целокупну друштвену стварност. Талкот Парсонс (Talcott Parsons) каже да предрасуда лако може да постане феномен групног става, тј. да постане делимично институционализована (Coser, 2007:139). Уместо да припадници групе осуђују оног ко има предрасуде, кажњавају оне који их немају. Ова тврдња може се тумачити кроз призму групних подела – посебно институционалне поларизације. Уколико посматрамо рад јавних институција, правосудних, просветних или невладиних организација, и њихове једностране приступе, увиђамо да је реч о институционализацији предрасуда. У Босни и Херцеговини посебно је од значаја рад институција које се у својој надлежности баве документовањем, кривичним гоњењем ратних злочина и проналажењем несталих лица. Оно што се може приметити у сагледавању доступних података јесте да свака страна у сукобу у различитом обиму интерпретира последице рата и некритички приказује чињенице о страдању друге стране. Такав приступ не доприноси истини, већ продубљује *парадигму различитости*, стварајући три или више парцијалних истина, или идеолошких позиција. Не улазећи у аргументованост тврдњи о раду појединих државних институција, могу се интерпретирати различити ставови у вези са њиховом легитимношћу, онако како то преносе масовни медији у Босни и Херцеговини. У контексту процесуирања ратних злочина од посебног је значаја однос према правосудним институцијама. Као пример може се навести став Савеза логораша Републике Српске, невладине организације која је прекинула сваку сарадњу и комуникацију са Судом и Тужилаштвом Босне и Херцеговине, јер није задовољна начином на који се процесуирају ратни злочини почињени над Србима. Председник Савеза Бранислав Дукић рекао је да ће до 15. јануара 2010. године Специјалном тужилаштву Србије бити предате копије више од 300 предмета који су из Хага враћени у Босну и Херцеговину ради процесуирања ратних злочина над српским

становништвом. У обраћању медијима Дукић је изјавио: „...за нас више Тужилаштво и Суд Босне и Херцеговине не постоје“ (Прекинута сарадња са Судом и Тужилаштом БиХ, 2010).

Тим Владе Републике Српске за координацију активности ратних злочина и тражења несталих лица у саопштењу за медије такође наводи незадовољство односом Тужилаштва Босне и Херцеговине и окружних судова у Републици Српској према српским жртвама ратних злочина. Према речима Сташе Кошарца, председавајућег тима, Министарство унутрашњих послова Републике Српске поднело је до краја 2009. године 925 пријава по основу ратних злочина против 7.300 особа за почињене ратне злочине над око 23.000 српских жртава. Међутим, око 90 одсто тих случајева није било предмет рада тужилаштва Босне и Херцеговине, као ни окружних судова у Републици Српској (Попадић, 2010).

Овде можемо поменути и рад Института за нестале особе Босне и Херцеговине, којем се приговара необјективност и једностраност раду, јер нема исти приступ идентификацији жртва када је у питању национална припадност. У вези с тим, Горан Крчмар, руководиоца Оперативног тима Републике Српске за тражење несталих особа, наводи:

„Ми не смемо и нећемо да правимо пијацу од овога. Све што имамо уступамо Институту и Тужилашству БиХ. Али, заиста су поражавајући резултати рада Института у протеклих годину и по дана. Прошле године је ексхумирано 18 српских тела, а ове године само 10, док је идентификовано 41 тело Срба, а преко 1.800 тела Бошњака“ (Дурмановић, 2009).

Мирсад Токача, директор Истраживачко-документационог центра из Сарајева (ИДЦ), о раду Института за нестала лица Босне и Херцеговине каже следеће:

„Професионализам, а не етничка контрола могу дати резултате. Рад Института мора бити ослобођен дискриминације жртава по етничком принципу по којем се ископавају само Бошњаци, а заборављају Срби или обрнуто“ (Домазет, 2009).

Када је реч о институционализацији предрасуда, од посебног је значаја групни став националних група у вези с питањима око природе сукоба и одговорности кључних политичких актера из ратног периода. Како је већ речено, у Босни и Херцеговини нема суштинске сагласности око питања легитимности сукоба (1992–1995). Нема сагласности да ли је реч о агресији или грађанском рату, што за собом повлачи питање *праведних* и *кривих*. Другачије перцепције сукобљених страна у вези са овим политичким питањем узрок су реafirмације *парадигме различитости* и одржавања постојећих друштвених подела. Сразмерно том неслагању, присутна је унутаргрупна кохезија и међугрупна поларизација, тиме и међугрупна мржња.¹³³ Примери за то су хапшења лица осумњичених за ратне злочине у Босни и Херцеговини, попут бившег председника Републике Српске Радована Караџића у Београду 2008. године и члана ратног председништва Босне и Херцеговине Ејупа Ганића у Лондону 2010. године.¹³⁴ Ови примери се наводе као два карактеристична случаја јер је реч о особама које су обављале високе политичке дужности у време ратних збивања у Босни и Херцеговини. Овде није намера да се улази у оцену њихове кривичне одговорности, нити да се повлаче било какве паралеле у вези са оптужбама за ратне злочине, већ да се анализира реакција националне групе којима оптужени припадају. У релативизацији табуа убиства, када је у питању *балкански синдром злочинца – хероја*, не постоји осећај кривице, као што је случај негирања одговорности оптужених у оба наведена случаја. Други аспект је реакција националних група којој оптужени припадају, која их у великој мери не осуђује,

¹³³ У теоријском делу говори се о парадигми различитости и релативизацији табуа убиства у одређеним специфичним околностима. *Балкански синдром ратног злочинца – хероја* најтипичнији је пример *релативизације забране табуа убиства*. Како је већ раније речено, прекршиоцу забране убиства свети се двоструко. Прво на личном плану кроз осећање кривице, и друго на друштвеном плану, кроз изолацију и екскомуникацију (Крон, 2008:22). Код *Балканског синдрома ратног злочинца – хероја* то није случај. Већина чланова групе којој припада види га као заштитника националних вредности. Група којој припада га не осуђује, већ га подржава.

¹³⁴ Ејуп Ганић је ухапшен 1. марта, на захтев Србије за његово изручење због ратних злочина у Добровољачкој улици у Сарајеву 1992. године и убиства 42 ненаоружана војника, рањавања 73 и заробљавања 215 припадника Југословенске народне армије (ЈНА) у повлачењу из Босне и Херцеговине (Србија очекује изручење Ганића, 2010).

већ им даје подршку и оправдање за недела кроз оштру националистичку реторику поводом хапшења тзв. *националних хероја*. Национална група којој припадају у великој мери их види као заштитнике друштвених вредности и одржања те друштвене групе. Свако довођење у питање одговорности њихових поступака доводи до хомогенизације и оштре реакције групе, која себе види поново угроженом, јер се тиме доводе у питање њени идеолошки ставови и вредности.

Такав некритички однос према *себи и другоме* чинилац је продубљивања друштвених подела и реафирмације *парадигме различитости* као социолошког и социјално психолошког оквира за насиље засновано на групним поделама. Тако се у Сарајеву 5. 3. 2010. окупило 2.500 демонстраната испред Амбасаде Србије у знак подршке ратном члану Председништва Босне и Херцеговине Ејупу Ганићу, који је ухапшен у Лондону. Демонстранти су носили транспаренте на којима је писало *Србија је фашистичка и геноцидна, Вратите нам Илију Јуришића* – некадашњег високог старешину Министарства унутрашњих послова Босне и Херцеговине, оптуженог за ратни злочин због напада на колону Југословенске народне армије у Тузли у мају 1992, када је убијено најмање 50 војника и официра и 44 рањено. Међу демонстрантима је био и члан трочланог Предсједништва Босне и Херцеговине Жељко Комшић (Тешке оптужбе на рачун Србије, 2010). Са друге стране, руководство Српске демократске странке одликовало је *Петровданском повељом* хашког оптуженика Радована Карацића и хашког осуђеника Момчила Крајишника поводом прославе 20 година од оснивања ове странке, која је одржана 10. 7. 2010. у Бањој Луци. Одликовање ових особа уместо њихове осуде изазвало је узнемирење међу Бошњацима, посебно због чињенице да је Карацић одликован дан уочи комеморације жртвама сребреничког злочина (Спасенић, 2010).

Парадигма различитости у Босни и Херцеговини присутна је и у масовним медијима, који су рефлексија друштвено-политичког стања. Медији у Босни и Херцеговини су национално поларизовани, и углавном се обраћају националној групи која чини већину на територији коју покривају (Цвјетичанин et al., 2010:16). Постојање три јавна мњења ствара погодно тло да се актуелна и историјска збивања тумаче некритички и идеолошки. Емпиријска истраживања

потврђују да је медијски простор у Босни и Херцеговини подељен аналогно политичким поделама. Те поделе су видљиве из минорне заступљености информација из медија једног ентитета о политичким збивањима у другом ентитету. Када се информације о дешавањима из другог ентитета објављују, ради се углавном о негативном контексту (Богданић, 2009). Медији у Босни и Херцеговини су инструментализовани од стране политичких елита у сврху потпиривања националне и верске нетрпељивости (Трамошљанин, 2010:177). Шта се све сматра говором мржње зависи од перцепције учесника у комуникацијском процесу, у овом случају одређене националне и верске групе, чији припадници одређену поруку тумаче као увредљиву. Посебно је од значаја друштвени контекст у коме се погрдне поруке упућују.

Систематских истраживања из ове области у Босни и Херцеговини нема, тако да није могуће презентовати валидне податке о карактеру и распрострањености говора мржње у медијима. Иако регулаторна агенција за комуникације није регистровала случајеве говора мржње током 2008. и 2009. године, према извештајима често је коришћен запаљиви говор и реторика о етничким и верским питањима (United States Department of State, 2010). Један од примера који илуструју такво стање мржње у медијима јесте емитовање видео-клипа *Видимо се у Билећи*, 8. и 9. фебруара 2010, у емисији *60 минута* Федералне телевизије (ФТВ), у ком су премијер и руководство Републике Српске приказани као нацисти. У вези са емитовањем тог садржаја Регулаторна агенција за комуникације (РАК) закључила је да Федерална телевизија није прекршила Кодекс о емитовању РТВ програма.¹³⁵ Наведена одлука изазвала је осуду јавности у Републици Српској, оцењујући је једностраном и неприхватљивом (Филиповић & Штрбац, 2010). Са друге стране, Странка за Босну и Херцеговину у саопштењу за медије упозорава све надлежне домаће и међународне институције на говор мржње и хушкање од стране бивше председнице Републике Српске и хашког

¹³⁵ Кодекс о емитовању радио-телевизијског програма, који је на основу Закона о комуникацијама Босне и Херцеговине (Службени гласник БиХ, 31/03) донело Веће регулаторне агенције за комуникације, дефинише говор мржње као језик/говор мржње који има намеру да понизи, застраши или подстакне на насиље или предрасуде против особа или групе на основу њиховог пола, расе, доби, националности, сексуалног опредељења, хендикепираности, моралних или политичких убеђења, социјално-економског статуса или професије (Мораит, 2010:50).

осуђеника према муслиманима у интервјуу 15. фебруара 2010. године на Радио-телевизији Републике Српске (РТРС). Како се наводи у саопштењу, као што је 1993. године тврдила да су *босански муслимани генетски модификован материјал*, у интервјуу РТРС Биљана Плавшић оптужила је жене Сребренице да *су направиле бизнис од своје трагедије*, наводећи да *нема ни говора да наше жене у црним марамама тако нешто ураде* (Плавшићева опет шири мржњу према муслиманима, 2010).

Поруке мржње присутне су и на интернету. У фебруару 2010. године медији су пренели вест да је у Босни и Херцеговини основана неонацистичка организација под именом *Босански покрет националног поноса*, која посебан значај даје фашистичкој *Ханџар дивизији* из Другог светског рата, чије су фотографије постављене на интернет страници ове организације. У манифесту тог покрета наводи се да су Бошњаци једини државотворни народ у Босни и Херцеговини и његовим припадником се сматра сваки бели становник Босне који је, како се наводи, одан, без обзира на религијску и расну припадност. Инсистира се на имену Босна и босанском језику, а изражава противљење њеном уласку у Европску унију и НАТО. На порталу стоје текстови у којима се величају националсоцијализам, *Ханџар дивизија* и Хитлер.¹³⁶

Поруке мржње не налазимо само у масовним медијима, укључујући и интернет, већ и у културном пејзажу, где се врши симболичко одређивање граница између националних група и симболичка насилна комуникација између антагонистичких заједница. Поруке које се с јавних површина одашиљу у јавност могу да утичу на свест људи на исти начин као и поруке послате путем медија. Те поруке означавају идентитет, идеологију, територију, тј. демаркационе линије које наглашавају дихотомију *ми – они* (Благојевић & Благојевић, 2010:378). Културни пејзаж у Босни и Херцеговини својеврстан је медијски простор у којем су значајно присутне поруке нетолеранције, дискриминације, мржње, националног

¹³⁶ Опширније: Босански покрет националног поноса, <http://bosanska-desnica.com/>. Вебсајт посећен 5. 1. 2011. године.

ривалитета, доминације и потчињавања оних који су у мањини.¹³⁷ Ове поруке јављају се и у урбаним и руралним, национално хомогеним и хетерогеним срединама (Благојевић & Благојевић, 2010:380). Један од примера порука симболичко-националистичког садржаја јесте подизање крста на брду Хум у Мостару, граду у коме су током рата (1992–1995) вођени жестоки оружани сукоби између хрватских и бошњачких оружаних снага и који је до данас остао национално подељен. У источном делу Мостара живе Бошњаци, а у западном Хрвати. Крст на брду Хум висине је 33 метра и доминира читавим градом. У неколико наврата полиција је физички штитила крст, због претњи да ће бити уништен (Гудељ, 2006). Поред овог примера, може се навести и покушај подизања крста на брду Златиште изнад Сарајева. Организација породица погинулих и несталих из Источног Сарајева и логораша с овог подручја покренули су иницијативу о градњи крста на том локалитету, као споменик погинулим Србима у Сарајеву и околини. Крст би требао бити висине 26 метара, а широк 16. Из Сарајева су уследиле бурне реакције, сматрајући овај чин провокацијом која има политичку конотацију и која би довела до нарушавања међунационалних односа и сукоба (Халимовић, 2008). Ту је, затим, и фарбање тротоара у Сарајеву у зелену боју, што је у делу јавности протумачено као провокација од стране Бошњака другим народима и порука да је Сарајево бошњачки, муслимански град (Благојевић & Благојевић, 2010:381).

Бројни су примери исписивања нетолерантних и увредљивих и претећих садржаја, често у виду графита у урбаним срединама, повратничким насељима,

¹³⁷ Благојевић & Благојевић поруке које се јављају на јавним површинама условно деле на: симболичко-националистичке, које за циљ имају потврду доминације једног национално колективитета на неком простору, односно територијалну демаркацију одређеног национално хомогеног простора; нетолерантне и увредљиве, које су упућене припадницима других, често мањинских народа на неком географском простору; непријатељске и претеће – које се најчешће могу видети у облику графита на разним објектима (Благојевић & Благојевић, 2010:380).

гробљима, верским, културним и образовним институцијама¹³⁸ и другим објектима,¹³⁹ укључујући и друге симболе мржње.¹⁴⁰

Испољавање националне мржње и насиља присутно је и у спорту. Посебно фудбалске утакмице представљају својеврсну арену за испољавање националних анимозитета. Спортски догађаји те врсте представљају симулацију рата са супротстављеним навијачким групама – странама у сукобу. Сукоб се манифестује испољавањем националне мржње, често праћене насиљем. Спортски догађај по себи је периферни чин и представља полигон за демонстрацију националне нетрпељивости и мржње. Један од карактеристичних примера јесте сукоб навијачких група ФК *Сарајево* и ФК *Широки Бријег*, која је требало да се одржи 4. октобра 2009. године. Доласком навијача Сарајева у Широки Бријег дошло је до сукоба навијачких група и сукоба са локалним становништвом и полицијом. У нередима је коришћено и ватрено оружје, а том приликом је смртно страдао један навијач ФК *Сарајева*. Догађај је довео до националних антагонизама између Бошњака и Хрвата у Босни и Херцеговини. Протести су одржани у Сарајеву, Тузли и Зеници, а у Широком Бријегу два дана након тога организован је скуп на коме је било готово 1.000 људи, и на коме је доминирала усташка иконографија и пароле, попут *За Дом спремни; Гази, гази Балије* и сл. (Цвјетичанин et al., 2010:15).

Поред утакмица које се играју унутар државних граница, утакмице које се играју у иностранству у којима Босна и Херцеговина не учествује, претња су

¹³⁸ Увредљиви графити исписивани су и на културним и образовним установама као што су Дом културе у Ливну, Средња мјешовита школа у Горњем Вакуфу/Ускопљу – *Нож-жица-Сребреница*, Средња школа у Санском Мосту – *Убиј Србина* (Благојевић & Благојевић, 2010:384).

¹³⁹ У згради Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине у Сарајеву, током заседања парламента појавили су се плакати са ратним паролама и сликама крви којима се позива на рат. Неке од паролa на плакатима поручују: *Четнички фашизам опет расте, Патриотске снаге зову - Босна умире, Цамије се опет за Бајрам руше - Хоћемо ли то даље трпјети? Док ми нестајемо, ти само гледаш, БиХ се поново дијели - Тихић нас издао четницима, Додик завршава што је Караџић почео...* У потпису стоје патриотске снаге које се боре за Босну и Херцеговину (Поповић, 2009).

¹⁴⁰ Породица Боже Пињука из Широког Бријега већ годинама производи и продаје црно вино Поглавник, на чијим налепницама се налази лик усташког поглавара тзв. Независне државе Хрватске Анте Павелића (Винчић, 2008).

међунационалним односима уколико је реч о тимовима или националним репрезентацијама са којима се националне групе из Босне и Херцеговине културно идентификују.

Парадигма различитости присутна је и у школству, посебно у мешовитим бошњачким и хрватским срединама, где постоје подељене школе (тзв. *две школе под једним кровом*), често и у истим објектима који су физички преграђени, тако да деца из других етничких група немају међусобни физички контакт. Феномен тзв. *две школе под једним кровом* настао је као последица рата у Босни и Херцеговини и има их 54 (Ковачевић, 2010). Ради се о врсти националне сегрегације и дискриминације деце, због чега је Комитет Уједињених нација за економска, социјална и културна права затражио од Босне и Херцеговине да створи услове за њихово укидање (Јелин-Диздар, 2009).

Парадигма различитости присутна је и у наставним плановима и програмима историје где се историјска збивања често идеолошки тумаче, посебно она која се односе на последњи рат. Још увек се у тумачењу ратних збивања ствара представа властитог народа у улози жртве и друге стране као кривца. Поред отворених пристрасних тумачења, присутне су и латентне непријатељске презентације *другог*, које је теже открити. Један од актуелних проблема је и недостатак независних истраживања која би се критички бавила прошлосту. Разлози за то су утицај политике на историографију, идеолошки конформизам, недостатак средстава и други чиниоци (Diegoli, 2008).

Парадигма различитости присутна је и у високом образовању, у вези са избором у звања наставничког кадра. Према извештају Министарства вањских послова Сједињених Америчких Држава о стању људских права у Босни и Херцеговини, у делу који говори о академским слободама, наводи се да су се Срби и Хрвати у Сарајеву жалили да Бошњаци имају преференцијални третман у именовању и унапређењу на Универзитету у Сарајеву. Слична је ситуација и на Универзитету у Бањој Луци, где се избори у звања наставничког особља додељују готово искључиво Србима. Универзитет у Мостару остао је подељен у два одвојена универзитета, што одражава континуиране националне поделе у граду. Ни на преосталих пет универзитета у подручјима са бошњачком већином ситуација није другачија (United States Department of State, 2010).

Наредно подручје идеолошког приступа ратним дешавањима јесте област научноистраживачког рада, укључујући и публикације ненаучног карактера. Ту је такође присутна идеолошка дихотомија, недостатак критичког мишљења, тиме и продубљивање *парадигме различитости*. Добро примећује др Иван Цвитковић, професор социологије на Факултету политичких наука у Сарајеву, да многи интелектуалци који пишу о догађајима у Босни и Херцеговини на прелазу из 20. у 21. век, пишу о другима и њиховим грешкама и (зло)делима, а ретко о властитим, наводећи туђу кривицу и одговорност, а не и властиту и да такав некритички приступ не може себе осматрити у целисти (Цвитковић, 2006:27).¹⁴¹ Ако анализирамо постојеће студије о последицама рата, највећи број њих за предмет истраживања има ратне злочине који су учињени над припадницима народа којем аутор припада. У сваком случају, свака грађа је вредна уколико је прикупљена одговарајућом научном методологијом. Овде није реч о критичкој оцени резултата тих истраживања, њиховој методолошкој утемељености и научној вредности, већ је предмет критике парцијализација предмета истраживања на само један сегмент проблема, тј. истраживање страдања народа којем аутор припада, игноришући страдања припадника других националних група који су

¹⁴¹ Међутим, и сам Цвитковић у књизи *Хрватски идентитет у Босни и Херцеговини*, у делу где говори о догађајима у Босни и Херцеговини пред рат (1991–1995) (Цвитковић, 2006:9–21) некритички сагледава друштвене прилике и подлеже субјективним ставовима, вредносним судовима и реторици заснованој на емоцијама, константно наводећи одговорност Срба, користећи речи *великосрпске идеје* (Цвитковић, 2006:12) *српски национализам и православни клерикализам* (Цвитковић, 2006:14) *концепт велике Србије* (Цвитковић, 2006:15), *велика Србија* (Цвитковић, 2006:19), *лажи, СДС и политика смрти* (Цвитковић, 2006:21), *крај теорије о српском народу као државотворном* (Цвитковић, 2006:21). У вези са муслиманима у Босни и Херцеговини он говори о формирању *исламске државе* (Цвитковић, 2006:13) и Босни и Херцеговини као *држави муслимана* (Цвитковић, 2006:20). Са друге стране, о Хрватима у Босни, националној групи којој он припада, ни у једном делу текста не користи негативну реторику, већ наводи да се западна Херцеговина, простор где су Хрвати знатна већина, *прва подигла у одбрану Босне и Херцеговине*, постављајући барикаде и спречавајући пролаз јединица ЈНА (Цвитковић, 2006:18). Такође, и у другим деловима текста где говори о хрватском национализму, како он наводи да говори критички, више критикује друге стране у сукобу, посебно српску. Ово је пример да се истраживачи ових осетљивих тема врло тешко могу ослободити културних оквира, тиме и доминантних ставова и вредности друштвене групе којој припадају.

страдали у истом времену и на истом простору.¹⁴² Овде се као пример наводи само један мањи део објављених публикација о ратним дешавањима и последицама рата на основу којих се могу уочити такве тенденције, али свакако би било корисно сакупити и анализирати сву такву објављену грађу у послератној Босни и Херцеговини. Већина објављених студија Института за истраживање злочина против човечности и међународног права Универзитета у Сарајеву, од којих се наводе неке од њих, чији су аутори Бошњаци, за предмет истраживања има страдање припадника своје националне групе (Чекић, 1995; Кадрић, 1998; Мацић, 1995; Кресо, 2001; Мурачевић, 2001; Мацић, 2004; Чекић & Термиз, 2007; Шабић, 2008). Са друге стране, Центар за истраживање ратних злочина Републике Српске, који се налази у саставу Министарства правде Републике Српске, у својим објављеним публикацијама бави се злочинима почињеним над Србима, изостављајући жртве других националних група које су страдале у оружаним сукобима у Босни и Херцеговини, укључујући и простор Републике Српске (Савић et al., 2008; Савић et al., 2009).

Из наведене анализе, која обухвата један мањи сегмент друштвених прилика у Босни и Херцеговини, може се видети да је структура друштва дубоко подељена по националном принципу. Посматрајући прилике у послератном периоду, можемо приметити да није било ескалације националног и верског насиља ширих размера. Неутемељено је донети закључак да одсуство те врсте насиља значи да је друштво стабилно и безбедно. Георг Зимел у вези с тим каже да се непостојање сукоба у друштвеном односу не може прихватити као индекс

¹⁴² Као пример који аргументује наведену тврдњу можемо упоредити две студије о истим збивањима чији аутори припадају другим националним групама – Бошњацима и Хрватима. Прво се може сагледати научноистраживачки пројект Института за истраживање злочина против човечности и међународног права Универзитета у Сарајеву *Злочини у Бугојну за време агресије на Републику Босну и Херцеговину 1991–1995*, који има за циљ елаборацију корена, узрока, циљева, обима и последица страдања Бугојанаца у наведеном раздобљу. У једној од тих истраживачких студија *Злочини у Врбањи јула 1993*. говори се о једном од највећих ратних злочина на подручју Бугојна, где су хрватске снаге у временском раздобљу 17–28. јула 1993. године убиле 54 цивила и затвориле и злостављале 45, који су сви Бошњаци (Кресо, 2001). Са друге стране, монографија хрватских аутора о страдању становништва са подручја Бугојна у делу где су приказане жртве из периода пред рат и током рата (1991–1995) наводи податке искључиво о жртвама хрватске националности (Невиситић et al., 2004). Података о страдалим Бошњацима нема, као што нема података о страдалим Хрватима у претходно наведеној студији.

његове стабилности и безбедности (Coser, 2007:106). Козер у вези с тим сугерише да се треба подједнако бавити латентним и манифестним елементима односа, ако желимо да аналитички обухватимо његово пуно значење. У контексту ове теме нагомилана мржња је латентни елемент односа, док су дискриминација, говор мржње и злочини мржње манифестни облик. Непостојање већих конфликта *a priori* не значи одсуство осећања непријатељства и антагонизама. С обзиром на то, непостојање сукоба не може да буде прихваћено као индекс снаге и стабилности односа. Кад блиске односе карактеришу чести сукоби, а не акумулација непријатељских и амбивалентних осећања, сукоби се могу прихватити јер се они неће односити на базични консензус, тако да њихова учесталост представља индекс стабилности односа.

Босна и Херцеговина је вишенационална заједница, држава са три граничне културе, настале на раскршћу цивилизација. Козер каже да се границе између заједница увек одређују путем сукоба, а да ли ће сукоб прерасти у конфликт, зависи од тога да ли супротстављене стране постојећу расподелу права и моћи сматрају легитимном. Усаглашавање овог питања је основ за мир и стабилност у Босни и Херцеговини. Сразмерно том неслагању, присутна је унутаргрупна кохезија и међугрупна поларизација, тиме и национална и верска мржња. Историјски посматрано, нема базичног консензуса око кључних друштвених питања, док у вези са мржњом према *другом и другачијем* постоји сагласност у историјском континуитету. Нагомилавање непријатељских осећања потенцијално је највећа претња стабилности међунационалних и међурелигијских односа, што је *conditio sine qua non* мира и стабилности. Акумулирана непријатељска осећања могу ескалирати у друштвено (не)повољним условима јер, како је то описао Андрић:¹⁴³

„...кад год се поводом неког крупног догађаја поколеба устаљени ред ствари и разум и закон буду суспендовани за неколико сати или неколико дана, онда се та руља, односно један њен део, нашавши најпосле ваљан

¹⁴³ С обзиром на друштвене прилике у Босни и Херцеговини, тумачење лика и дела Иве Андрића такође је аргумент *парадигме различитости*, јер је Андрић оспораван од стране дела бошњачких интелектуалаца, који га оштро критикују, замерајући му стереотипно приказивање босанских муслимана јер у својим делима Андрић их приказује искључиво у негативном контексту (Ризвић, 1995).

повод, излива на ову варош иначе познату због своје урођене љубазности у друштвеном животу и слатке речи у говору...“ (Андрић, 1981:86).

Из свега наведеног може се закључити да су присутне дубоке националне и верске противречности, како у историји тако и у савременој Босни и Херцеговини. Те противречности узрок су националних и верских тензија, нетрпељивости и насиља.

3. НОРМАТИВНО-ПРАВНИ ОКВИР ЗА РЕГУЛИСАЊЕ ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

У следећем делу рада навешћемо међународне правне инструменте који се односе на проблематику регулисања злочина мржње. Првенствено су то конвенције Уједињених нација и Савета Европе које је Босна и Херцеговина потписала и ратификовала. Након тога даћемо приказ одредаба уставног и кривичног права Босне и Херцеговине. У том смислу навешћемо одредбе које се односе на заштиту људских права и слобода садржаних у Уставу Босне и Херцеговине и ентитетским уставима Федерације Босне и Херцеговине и Републике Српске. Затим, извршићемо анализу кривичног законодавства која обухвата идентификацију кривичних дела која се с обзиром на кривичноправна обележја могу категорисати у злочине мржње. У оквиру тога извршена је компарација кривичноправних одредаба садржаних у различитим кривичним законима у Босни и Херцеговини. У приказу кривичноправних одредаба је присутна једна специфичност, пошто је у делу кривичног законодавства Босне и Херцеговине, тј. у Кривичном закону Републике Српске и Кривичном закону Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, током 2010. године дошло до законских измена и допуна, којим законодавац дефинише мржњу као мотив и предвиђа кривична дела која могу бити извршена из мржње (Службени гласник Републике Српске, 73/10; Службени гласник Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, бр. 21/10). Имајући то у виду, прво ћемо сагледати законске одредбе пре усвајања измена и допуна кривичних закона, а након тога ћемо навести о каквим законским новинама је реч и шта се битно мења у односу на претходна законска решења.

3.1. Међународни правни инструменти

Поред Универзалне декларације о људским правима из 1948. године (Службени лист РБиХ, бр. 15/92), Босна и Херцеговина је потписала и ратификовала остале најважније међународне конвенције Уједињених нација које се односе на спречавање расне и других облика мржње, нетолеранције и дискриминације. Првенствено, то су следеће конвенције: Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида из 1948. године (Службени лист РБиХ, бр. 25/93); Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године (Службени лист РБиХ, бр. 25/93) и Опциони протоколи из 1966. и 1989. године; Међународна конвенција о елиминацији свих облика расне дискриминације из 1965. године (Службени лист РБиХ, бр. 25/93); Међународна конвенција о спречавању и кажњавању злочина апартхејда (Службени лист РБиХ, бр. 25/93); Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена из 1979. (Службени лист РБиХ, бр. 25/93), и Конвенција о праву детета из 1989. године (Службени лист РБиХ, бр. 25/93).

Босна и Херцеговина је потписала и ратификовала следеће међународне конвенције Савета Европе: Европску конвенцију о заштити људских права и основних слобода из 1950. године; Протокол број 12 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода¹⁴⁴; Европску конвенцију о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања из 1987. године.¹⁴⁵ Такође је приступила Оквирној конвенцији о заштити националних мањина из 1995. године. Босна и Херцеговина ратификовала је Европску конвенцију о кибернетичком криминалу и Додатни протокол уз Конвенцију о кибернетичком криминалу из 2001. (Службени гласник БиХ, бр.

¹⁴⁴ У члану 2 став 2 Устава Босне и Херцеговине (Анекс IV Општег мировног споразума за Босну и Херцеговину), утврђено је да „Права и слободе предвиђени у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода и у њеним протоколима се директно примењују у Босни и Херцеговини. Ови акти имају приоритет над свим осталим законима.“

¹⁴⁵ Анекс I Устава Босне и Херцеговине садржи списак међународних конвенција о људским правима које ће се примењивати у Босни и Херцеговини и који су, према томе, уграђени у домаћи правни систем пре њихове званичне ратификације. Између осталих, наводи и Европску конвенцију о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања из 1987. године.

6/2006), а у вези са кажњавањем дела расистичке и ксенофобичне природе учињених путем компјутерских система из 2003. године (Службени гласник БиХ, бр. 6/2006). Одлуком о борби против кривичних дела почињених из мржње Министарског савета Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) број 9/09 из 2009. године, Босна и Херцеговина је позвана, да, уз остале земље чланице спроведе мере за борбу против кривичних дела из мржње, које укључују усвајање законских прописа из ове области, прикупљање података, превенцију, пружање помоћи жртвама, едукацију, кривично гоњење, међуагенцијску сарадњу укључујући и међународну сарадњу (Organization for Security and Co-operation in Europe. [OSCE], 2009).

3.2. Уставне одредбе

Општим оквирним споразумом за мир у Босни и Херцеговини парафираним 21. 11. 1995. године у Дејтону (САД) и потписаним 14. 12. 1995. године у Паризу, договорена су основна начела државно-правног и политичког уређења Босне и Херцеговине (Устав Босне и Херцеговине, 1995). Саставни део овог споразума, као његов Анекс IV, јесте Устав Босне и Херцеговине. Устав одређује и питања људских права и основних слобода. Члан 2 Устава предвиђа да ће Босна и Херцеговина, укључујући оба ентитета, обезбедити највиши ниво међународно признатих људских права и основних слобода. Према Уставу, права и слободе из Европске конвенције о људским правима директно су примењиви у Босни и Херцеговини и њима се даје приоритет у односу на све остале законе (члан 2 став 2). У Уставу се наводи каталог права из Европске конвенције о људским правима и слободама (члан 2 став 3). Устав садржи одредбе о недискриминацији, где прописује уживање људских права и слобода садржаних у Уставу и Анексу I Устава свим особама у Босни и Херцеговини, без дискриминације по било којој основи попут пола, расе, боје коже, језика, вере, политичког или другог мишљења, националног или социјалног порекла, припадности националној мањини, имовине, рођења или другог статуса (члан 2 став 4). Ентитетски уставни такође садрже одредбе о заштити људских права. Устав Федерације Босне и Херцеговине, у делу о људским правима и основним

слободама, у члану 2 наводи да ће Федерација осигурати примену највишег нивоа међународно признатих права и слобода и забрану сваке дискриминације засноване на раси, боји коже, полу, језику, религији или веровању, политичким или другим уверењима, националном и социјалном пореклу (Службене новине ФБиХ, 1/94, 13/97, 22/02). Члан 10 Устава Републике Српске предвиђа равноправност грађана Републике у слободама, правима и дужностима, те једнакост пред законом и уживање исте правне заштите без обзира на расу, пол, језик, националну припадност, вероисповест, социјално порекло, рођење, образовање, имовно стање, политичко и друго уверење, друштвени положај или друго лично својство (Службени гласник Републике Српске, бр. 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 30/02).

3.3. Кривично законодавство у Босни и Херцеговини

Кривичноправни систем Босне и Херцеговине састоји се од Кривичног закона Босне и Херцеговине, Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине, Кривичног закона Републике Српске и Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине – што је последица уставноправног уређења. У кривично законодавство Босне и Херцеговине током 2010. године уведене су одређене измене и допуне које се односе на ову проблематику. У тексту који следи прво ће бити сагледани начини правног регулисања у законодавству у периоду пре 2010. године, а након тога навешће се о каквим законским новинама је реч и шта се битно мења у односу на претходна законска решења.

3.3.1. Начин правног регулисања у законодавству у периоду пре 2010.

Пре анализе кривичноправних одредаба које регулишу ову област потребно је напоменути методолошки проблем код одређења која кривична дела у кривичном законодавству Босне и Херцеговине задовољавају критеријуме на основу којих се одређено кривично дело може класификовати у категорију злочина мржње. Дилеме око овог изузетно важног питања раније су детаљно

образложене у методолошком делу, где су експлицитно наведени критеријуми на основу којих одређено кривично дело посматрамо као облик злочина мржње.

Посматрајући кривичноправне одредбе у кривичном законодавству Босне и Херцеговине, можемо констатовати да је реч о различитим кривичним делима са различитим групним заштитним објектом, где се штите различите друштвене вредности. Поједина, готово идентична кривична дела, у различитим кривичним законима у Босни и Херцеговини налазе се у различитим главама кривичног закона, тј. имају другачији групни заштитни објект.¹⁴⁶ Дилема је да ли је могуће посматрати као јединствену аналитичку категорију различита кривична дела, са потпуно различитом кривичноправном природом и вредностима које штите. Међутим, за сва ова кривична дела заједнички је мотив извршења, што их и чини другачијим у односу на сва остала кривична дела. Уосталом, то је суштина злочина мржње. Та кривична дела задовољавају основне критеријуме да би се радило о злочинима мржње: а) извршено дело представља кривично дело по одредбама кривичног закона, б) мотив извршења је мржња или предрасуде, тј. извршилац је с намером изабрао жртву због њене припадности одређеној друштвеној групи. У већини кривичних дела која можемо категоризовати као злочине мржње законодавац у Босни и Херцеговини експлицитно наводи мотив попут избора жртве због њене припадности раси, нацији, вери и др. У појединим кривичним делима мотив мржње или предрасуда није експлицитно наведен, попут кривичног дела спречавање повратка избеглица и расељених лица, које је и предвиђено као кривично дело због специфичности друштвених прилика и оружаних сукоба у Босни и Херцеговини. Поред овог, ту је и кривично дело ометања верских обреда, затим кривично дело повреде слободе изражавања националне припадности и кривично дело оштећења или рушења верских

¹⁴⁶ Чак и истоветна кривична дела, попут кривичног дела изазивања националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости, нису јединствено решена у кривичном законодавству Босне и Херцеговине, јер се налазе у различитим групама кривичних дела, где је и различит групни заштитни објект. У Кривичном закону Федерације Босне и Херцеговине ово кривично дело налази се у групи кривичних дела против уставног поретка Федерације Босне и Херцеговине, у Кривичном закону Брчко Дистрикта налази се у групи кривичних дела против државе. Иако се ради о другачијим формулацијама групни заштитни објект у оба ова кривична закона је исти. Међутим, то је другачије решено у Кривичном закону Републике Српске, где се ово кривично дело налази у групи кривичних дела против јавног реда и мира.

објеката. Иако код ових кривичних дела мотив мржње или предрасуде није експлицитно наведен, из описа кривичног дела имплицитно се може закључити о каквом се мотиву ради. На основу анализе кривичног законодавства, у тексту који следи наводе се кривична дела која задовољавају наведене критеријуме.

3.3.1.1. Преглед правне регулативе по сегментима правосудног система

Кривични закон Босне и Херцеговине

Из Кривичног закона Босне и Херцеговине (Службени гласник БиХ, бр. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07), то су кривична дела повреде равноправности човека и грађанина (члан 145) и спречавање повратка избеглица и расељених лица (члан 146) из главе XV – Кривична дела против слободе и права грађанина.

Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине

У Кривичном закону Федерације Босне и Херцеговине (Службене новине Федерације Босне и Херцеговине, бр. 36/03, 37/03 21/04, 69/04, 18/05) из главе XV – Кривична дела против уставног поретка Федерације, то је кривично дело изазивања националне, расне и верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 163). Затим, ту су и кривична дела против живота и тела из главе XVI Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине, квалификовани облици кривичног дела убиства (члан 166 став 2ц) и тешке телесне повреде (члан 172 став 4), уколико су извршени из расних, националних или верских побуда. Из главе XVII – Кривична дела против слободе и права грађанина, ради се о кривичним делима повреде равноправности човека и грађанина (члан 177 став 1) и спречавања повратка избеглица и расељених лица (члан 178). Из главе XIX – Кривична дела против полне слободе и морала, предвиђен је квалификовани облик кривичног дела силовања (члан 203 став 4), уколико је извршено због етничке, националне, расне, верске или језичке нетрпељивости према жртви. Из главе XXV – Кривична дела против имовине, ту је квалификовани облик кривичног дела оштећења туђе ствари (члан 293 став 3), уколико је извршено због разлике у етничкој или

националној припадности, раси, вероисповести, полу или језику. Ту су и кривична дела против јавног реда и платног промета из главе XXX. Ради се о кривичном делу неовлашћеног поседовања или угрожавања јавног реда путем радио или телевизијске станице (члан 363 став 2) и кривично дело ометања верских обреда (члан 378).

Кривични закон Републике Српске

Кривични закон Републике Српске (Службени гласник Републике Српске, бр. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06) у глави XVII – Кривична дела против слобода и права грађана предвиђа кривична дела повреде равноправности грађана (члан 162), онемогућавање повратка избеглих и расељених лица (члан 167), повреда слободе вере и вршења верских обреда (члан 178), повреда слободе изражавања националне припадности (члан 179). У глави XXX – Кривична дела против јавног реда и мира, Кривични закон Републике Српске предвиђа кривично дело изазивања националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 390).

Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине

Кривични закон Брчко Дистрикта (Службени гласник Брчко Дистрикта, бр. 10/03, 45/04, 06/05) садржи иста кривична дела која имају карактеристике злочина мржње као што је предвиђено Кривичним законом Федерације Босне и Херцеговине. Ради се о следећим кривичним делима:

У глави XV – Кривична дела против државе, предвиђено је кривично дело изазивања националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 160).

У глави XVI – Кривична дела против живота и тела, предвиђено је кривично дело убиства (члан 163 став 2 тачка 3) и тешке телесне озледе (члан 169 став 4) уколико су извршени из расних, националних или верских побуда.

У глави XVII – Кривична дела против слободе и права грађанина, предвиђено је кривично дело повреде равноправности човека и грађанина (члан 174 став 1) и кривично дело спречавања повратка избеглица и расељених лица (члан 175).

У глави XIX – Кривична дела против полне слободе и морала, предвиђено је кривично дело силовања (члан 200 став 4) уколико је извршено због етничке, националне, расне, верске или језичке нетрпељивости према жртви. У глави XXV – Кривична дела против имовине, предвиђено је кривично дело оштећења туђе ствари (члан 287 став 3) уколико је извршено због разлике у етничкој или националној припадности, раси, вероисповести, полу или језику.

У глави XXX – Кривична дела против јавног реда и правног саобраћаја, предвиђено је кривично дело неовлашћено поседовање или угрожавање јавног реда путем радио или телевизијске станице (члан 357 став 2) и ометање верских обреда (члан 372).

3.3.1.2. Начини инкриминације кривичних дела која имају карактеристике злочина мржње

У компаративном законодавству злочини мржње се инкриминишу на три начина:

- а) предвиђени су као одређено кривично дело,
- б) увођењем одредаба о отежавајућим (квалификаторним) околностима или увођењем одредаба о поштравању казне за постојећа кривична дела у кривичном закону уколико је мотив извршења мржња или предрасуде¹⁴⁷
- в) комбинација оба приступа.

На основу анализе кривичноправних прописа у Босни и Херцеговини можемо приметити да је ова материја регулисана комбинацијом оба приступа. Наиме, поједина кривична дела која имају карактеристике злочина мржње предвиђена су као посебна кривична дела. Поред тих, за поједина кривична дела предвиђен је тежи облик дела уколико су извршена због расне, националне или верске мржње и других заштићених карактеристика, у зависности од кривичног

¹⁴⁷ Мотив као отежавајућа околност може бити општи, који се односи на било које кривично дело, где је по природи ствари могуће да оно буде учињено из мржње, или посебни који се односи за само нека кривична дела.

закона и кривичног дела, јер и питање заштићених карактеристика такође није јединствено решено. Сада ћемо навести која су то кривична дела која имају карактеристике злочина мржње, а која су предвиђена као посебна кривична дела, а након тога следи приказ кривичних дела у кривичном законодавству Босне и Херцеговине која садрже мотив мржње или предрасуде као квалификаторну околност.

Посебна кривична дела

- Кривично дело изазивања националне, расне и верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 163 КЗ ФБиХ, члан 390 КЗ РС, члан 160 КЗ ДБ БиХ).

У вези са овим кривичним делом постоје разлике у Кривичном закону Републике Српске у односу на Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине и Брчко Дистрикта у односу на групни заштитни објекат,¹⁴⁸ затим зону инкриминације када је у питању основни облик овог кривичног дела. Тежи облици дела међусобно се разликују у вези са одређеним квалификаторним околностима.¹⁴⁹ Код основног облика овог кривичног дела радња извршења постављена је алтернативно и састоји се у изазивању и распаљивању националне,

¹⁴⁸ У Кривичном закону Федерације Босне и Херцеговине ово кривично дело налази се у групи кривичних дела против уставног поретка Федерације Босне и Херцеговине (глава XV), у Кривичном закону Брчко Дистрикта налази се у групи кривичних дела против државе (XV). У Кривичном закону Републике Српске ово се кривично дело налази у групи кривичних дела против јавног реда и мира (глава XXX).

¹⁴⁹ Разлика између ентитетских кривичних закона у вези с овим чланом јесте и та што Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине (члан 163) и Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине (члан 160) као квалификаторну околност предвиђају извршење тежег облика дела злоупотребом положаја или овлашћења, што није садржано у одредби члана 390 Кривичног закона Републике Српске. Затим, разлика је и у томе што у члан 390 став 4 Кривичног закона Републике Српске садржи одредбу о одузимању материјала и предмета који носе поруку из става 1 овог члана, као и средства за њихову израду, размножавање или растурање, што не садржи члан 163 Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине и члан 160 Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине. Казне за ово дело блаже су у Кривичном закону Републике Српске него у Кривичном закону Федерације Босне и Херцеговине и Кривичном закону Брчко Дистрикта (Бабић, Филиповић, Марковић, & Рајић, 2005:1814).

расне и верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 163 КЗ ФБиХ, члан 390 КЗ РС, члан 160 КЗ БД БиХ). Изазивање значи стварање наведених облика мржње у ситуацијама када она не постоји, а распаљивање претпоставља да наведена мржња већ постоји у мањем интензитету, па се даље распаљује. Члан 390 КЗ РС предвиђа код основног облика дела радњу извршења и ширење идеје о супериорности једне расе или народа над другим, што не садрже одредбе из члана 163 КЗ ФБиХ и члана 160 КЗ БД БиХ. Разлика је и у томе што се у члану 163 став 1 КЗ ФБиХ и члану 160 став 1 КЗ БД БиХ ограничава примена кривичноправне репресије само на јавно изазивање или распаљивање националне, расне или верске мржње, раздора и нетрпељивости међу конститутивним народима и осталима који живе у Федерацији, док у члану 390 став 1 КЗ РС нема тог ограничења. За постојање овог кривичног дела није неопходно да су мржња или раздор и изазвани, нити је од значаја да ли су се тиме желели постићи даљи циљеви, и који су то циљеви (Бабић ет ал., 2005:962). Тежи облик овог кривичног дела постоји ако је кривично дело извршено применом принуде, злостављањем, угрожавањем сигурности, излагањем порузи националних, верских или етничких симбола, оштећењем туђих ствари, скрнављењем споменика, спомен-обележја или гробова (члан 163 став 2 КЗ ФБиХ, члан 390 став 2 КЗ РС, члан 160 став 2 КЗ БД БиХ) или ако је дошло до нереди, насиља и других тешких последица за заједнички живот конститутивних народа и осталих који живе у Федерацији Босне и Херцеговине, Републици Српској и Брчко Дистрикту (члан 163 став 3 КЗ ФБиХ, члан 390 став 3 КЗ РС, члан 160 став 3 КЗ БД БиХ).

- Кривично дело повреде равноправности човека и грађанина (члан 145 КЗ БиХ, члан 177 КЗ ФБиХ, члан 162 КЗ РС, члан 174 КЗ БД БиХ)

Групни заштитни објект код овог кривичног дела је равноправност човека и грађанина. Ово кривично дело можемо посматрати с аспекта концепта злочина мржње, јер садржи битне елементе да се ради о овој врсти кривичних дела, а то су мотив извршења и постојање тзв. основног преступа. Законодавац наводи да ово кривично дело постоји ако извршилац овог дела на основу разлике у раси, боји коже, националној и етничкој припадности, вероисповести, политичком или

другом уверењу, полу, сексуалном опредељењу, језику, образовању, друштвеном положају или социјалном пореклу, ускрати, ограничи слободу или право човека утврђено уставом, законом или ратификованим међународним уговором, или на основу наведених разлика даје грађанима неоправдане повластице и погодности (члан 145 став 1 КЗ БиХ, члан 177 став 1 КЗ ФБиХ, члан 162 став 1 КЗ РС, члан 174 став 1 КЗ БД БиХ). Дакле, радња извршења одређена је алтернативно и састоји се ускраћивању или ограничавању права грађана и давању повластица или погодности. У погледу овог кривичног дела постоје разлике у кривичном законодавству Босне и Херцеговине, јер Кривични закон Босне и Херцеговине, Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине и Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, поред наведеног облика, предвиђа још два облика који се разликују према врсти права која се ограничавају или ускраћују. Ти облици нису предвиђени у Кривичном закону Републике Српске. Ради се о ограничавању или ускраћивању одређених права, тј. права употребе језика и писма (члан 145 став 2 КЗ БиХ, члан 177 став 3 КЗ ФБиХ, члан 174 став 3 КЗ БД БиХ) и права на слободно запошљавање и под једнаким прописаним условима (члан 145 став 3 КЗ БиХ, члан 177 став 4 КЗ ФБиХ, члан 174 став 4 КЗ БД БиХ).

У погледу својства извршиоца овог кривичног дела присутне су разлике, јер у Кривичном закону Босне и Херцеговине извршилац овог дела може бити само службено и одговорно лице у институцијама Босне и Херцеговине, а у ентитетским кривичним законима својство службеног или одговорног лица представља квалификаторну околност за први облик кривичног дела (члан 177 став 2 КЗ ФБиХ, члан 162 став 3 КЗ РС, члан 174 став 2 КЗ БД БиХ), док други и трећи облик кривичног дела, тј. ускраћивање права на употребу језика и писма и ускраћивање, ограничавање права на слободно запошљавање и под једнаким прописаним условима у Кривичном закону Федерације Босне и Херцеговине и Кривичном закону Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине може извршити само службено или одговорно лице. Међутим, Кривичним законом Републике Српске у члану 162 став 2 предвиђа се одговорност за оног ко врши прогањање лица или организација због њиховог залагања за равноправност људи. Такву одредбу Кривични закон Босне и Херцеговине, Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине и Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине не садрже.

- Кривично дело спречавања повратка избеглица и расељених лица (члан 146 КЗ БиХ, члан 178 КЗ ФБиХ, члан 167 КЗ РС, члан 175 КЗ БД БиХ) из групе кривичних дела против слободе и права човека и грађана

Инкриминација овог кривичног дела у кривичном законодавству је последица оружаних сукоба током рата у Босни и Херцеговини (1992–1995), што је резултирало великим бројем избеглих и расељених лица. Анексом 7 Дејтонског мировног споразума предвиђено је да сва избегла и прогнана лица имају право на слободан повратак својим кућама и право на поврат имовине која им је одузета током непријатељстава од 1991. Ово кривично дело чини онај ко силом, озбиљном претњом или другим недопуштеним средствима или на други недопуштен начин спречи расељено лице, избеглицу или друго лице да се врати у свој дом или да користи своју имовину.¹⁵⁰ Радња извршења овог кривичног дела састоји се у спречавању расељених лица, избеглица и других да се врате у свој дом или да користе своју имовину. Спречавање као радња извршења састоји се у разним поступцима, попут примене силе у смислу примене физичке снаге према некој особи или примене силе када не постоји директно деловање на жртву, али који производе учинке које жртва осећа као физичко зло, тј. физичку принуду. Ту је реч о случајевима деловања на ствари, попут уништења имовине. Законодавац као радњу извршења наводи и озбиљну претњу, која је у смислу овог кривичног дела релевантна и у случају када није објективно озбиљна, уколико је особа према којој је претња упућена, с обзиром на околности случаја, имала основан разлог да поверује у њену озбиљност. Претња може бити лишењем живота, наношењем тешке телесне повреде, уништењем имовине и сл. Није од значаја да ли је извршилац имао стварну намеру да претњу и реализује. Законодавац као радњу извршења наводи и друга недопуштена средства и начине, што је фактичко

¹⁵⁰ Према одредби члана 1 став 19 Кривичног закона Босне и Херцеговине, избеглице и расељене особе су у смислу овог закона, више особа које су напустиле своју имовину на територији Босне и Херцеговине, у временском периоду између 30. априла 1991. године и 4. априла 1998. године на територији Федерације Босне и Херцеговине, а између 30. априла 1991. године и 19. децембра 1998. године на територији Републике Српске, за које се претпоставља да су избеглице или расељена лица по Анексу 7 Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини.

питање које зависи од случаја до случаја. Ово кривично дело сматра се довршеним када је наведеним недопуштеним средствима и начинима расељено лице, избеглица или друго лице спречено да се врати или да користи своју имовину (Бабић ет ал., 2005:503). Тежи облик овог кривичног дела чини лице које суделује у групи, или организује или руководи групом људи која избеглице и расељена лица спречава у њиховој накани (члан 146 став 2 и 3 КЗ БиХ, члан 178 став 2 и 3 КЗ ФБиХ, члан 167 став 2 КЗ РС, члан 175 став 2 и 3 КЗ БД БиХ). Кривични закон Републике Српске, поред наведених, предвиђа као тежи облик овог кривичног дела уколико је у извршењу дела неко лице лишено живота (члан 167 став 3 КЗ РС).

- Кривично дело ометања верских обреда (члан 378 КЗ ФБиХ, члан 372 КЗ БД БиХ) и кривично дело повреде слободe вере и вршења верских обреда (члан 178 КЗ РС)

Ово кривично дело је на истоветан начин инкриминисано у Кривичном закону Федерације Босне и Херцеговине и Кривичном закону Брчко Дистрикта. У Кривичном закону Републике Српске на другачији је начин инкриминисано, а поред постојећих разлика у погледу групног заштитног објекта и начина инкриминације, присутне су одређене сличности у бићу овог кривичног дела. У Кривичном закону Федерације Босне и Херцеговине и Кривичном закону Брчко Дистрикта ово кривично дело чини онај ко омета или спречи верски обред. Радња извршења алтернативно је одређена, тако да се дело може извршити ометањем или спречавањем верског обреда који је допуштен и врши се у складу са законом и прописима. Под ометањем верског обреда подразумевају се све радње којима се отежава одржавање верског обреда, попут изазивања нереда, непристојног понашања, вређања присутних верника и верских службеника. Ометањем се сматра верски обред који је у току. Спречавање верског обреда подразумева вршење сличних делатности које су усмерене на потпуно онемогућавање вршења верског обреда. Спречавање се може вршити како на верски обред који није започео тако и онај који је у току. Дело се сматра довршеним чим је предузета нека радња којом се верски обред омета, без обзира на то да ли је тиме

онемогућено његово вршење (Бабић ет ал., 2005:1271). Тежи облик овог дела постоји уколико се то чини употребом силе или озбиљном претњом употребе силе приликом предузимања радњи којим се омета или спречава вршење верског обреда. Сила и претња може бити употребљена према верницима, верским службеницима и предметима који се налазе у верском објекту (Бабић ет ал., 2005:1272). У Кривичном закону Републике Српске (члан 178 став 1) ово кривично дело чини онај ко ускрати или ограничи слободу вере или њеног исповедања и онај ко ускрати право једнакости одређеној верској заједници с другим верским заједницама, или ко верској заједници ускрати слободу јавног обављања верских обреда (члан 178 став 2 КЗ РС).

- Кривично дело неовлашћеног поседовања или угрожавања јавног реда путем радио или телевизијске станице (члан 363 став 2 КЗ ФБиХ, члан 357 став 2 КЗ БД БиХ)

Ово кривично дело чини онај ко, грубо кршећи стандарде професионалног понашања медија и новинара, користи хушкачки говор или говор мржње или говор који очигледно позива или потиче на насиље, националне или етничке сукобе и тиме доводи до угрожавања јавног реда или мира. Законодавац је радњу извршења овог кривичног дела формулисао прилично неодређено, не прецизирајући о каквим конкретним кршењима стандарда у овом случају може да се ради. За постојање овог кривичног дела потребно је да је наступило угрожавање са конкретном опасношћу, тако да ће кривично дело постојати само ако је радња извршења довела до угрожавања јавног реда или мира. Дакле, за постојање овог кривичног дела није потребно да је дошло до нарушавања јавног реда и мира, већ само да је наступила конкретна опасност његовог угрожавања. Да ли у конкретном случају постоји угрожавање јавног реда и мира, фактичко је питање које суд процењује од случаја до случаја (Бабић ет ал., 2005:1264). Уколико сагледамо радњу извршења овог дела, ради се о говору мржње. Међутим, говор мржње као такав није кажњив, јер да би постојало ово кривично дело, тај говор мржње мора да доведе до последице, а то је у овом случају угрожавање јавног реда и мира. Ако сагледамо биће овог кривичног дела,

може се видети да оно испуњава постављене критеријуме да се сврста у злочине мржње.

- Повреда слободе изражавања националне припадности (члан 179 КЗ РС)

Овим кривичним делом обезбеђује се слобода изражавања националне и етничке припадности и слободно испољавање националне или етничке културе. Ово кривично дело има три облика. Први облик чини онај ко спречава другог да изражава своју националну или етничку припадност или своју националну или етничку културу. Други облик састоји се у принуђивању другог на изјашњавање о својој националној или етничкој припадности. Трећи квалификовани облик постоји уколико је кривично дело извршено од стране службеног лица злоупотребом положаја или овлашћења. Радња извршења може бити примена силе, претње или на сличан начин. Може се радити о притисцима на неко лице, стављању у изглед неког зла, претњом губитка одређених погодности и сл.

Квалификаторне околности

Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине и Дистрикта Брчко садрже квалификоване облике: кривично дело убиства (члан 166 став 2ц КЗ ФБиХ, члан 163 став 2 тачка 3 КЗ БД БиХ), тешке телесне повреде (члан 172 став 4 КЗ ФБиХ, члан 169 став 4 КЗ БД БиХ), силовање (члан 203 став 4 КЗ ФБиХ, члан 200 став 4 КЗ БД БиХ) и оштећење туђе ствари (члан 293 став 3 КЗ ФБиХ, члан 287 став 3 КЗ БД БиХ).

Заштићене карактеристике

Питање које су карактеристике заштићене у кривичном законодавству Босне и Херцеговине такође није јединствено решено, што ствара низ теоријских и практичних дилема. Код појединих кривичних дела која се разматрају у оквиру злочина мржње заштићене карактеристике у опису дела нису експлицитно наведене, али из описа кривичног дела имплицитно се може закључити о којој заштићеној карактеристици се ради. Реч је о кривичном делу спречавања повратка избеглица и расељених лица (члан 146 КЗ БиХ, члан 178 КЗ ФБиХ, члан 167 КЗ

РС, члан 175 КЗ БД БиХ), које је законодавац у Босни и Херцеговини прописао као кривично дело с обзиром на последице рата (1992–1995). Рат у Босни и Херцеговини доминантно је имао национално-верски карактер, те су у појединим деловима Босне и Херцеговине припадници других националних и верских група били принуђени да напусте своје предратно место боравка. Дакле, овим кривичним делом штити се повратак оног дела становништва које је протерано с обзиром на њихову националну или верску припадност. Затим, ту су и кривична дела оштећења или рушења верских објеката (члан 145б, КЗ БиХ), ометања верских обреда (члан 378 КЗ ФБиХ, члан 372 КЗ БД БиХ) и кривично дело повреде слободе вере и вршења верских обреда (члан 178 КЗ РС) где је припадност вери заштићена карактеристика. Код кривичног дела повреде слободе изражавања националне припадности (члан 179 КЗ РС) заштићена карактеристика је национална припадност.

Тамо где законодавац експлицитно наводи заштићене карактеристике, присутне су разлике код појединих кривичних дела, онако како је законодавац предвидео различите карактеристике којим се даје кривичноправна заштита. Код кривичног дела изазивања националне, расне и верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 163 КЗ ФБиХ, члан 390 КЗ РС, члан 160 КЗ БД БиХ) законодавац као заштићене карактеристике наводи националну, верску и расну припадност. Код кривичног дела повреде равноправности човека и грађанина (члан 145 КЗ БиХ, члан 177 КЗ ФБиХ, члан 162 КЗ РС, члан 174 КЗ БД БиХ) предвиђен је врло широк круг заштићених карактеристика: раса, боја коже, национална или етничка припадност, вероисповест, политичко или друго уверење, пол, сексуално опредељење, језик, образовање, друштвени положај или социјално порекло. Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине и Дистрикта Брчко садрже квалификоване облике кривичних дела убиства (члан 166 став 2ц КЗ ФБиХ, члан 163 став 2 тачка 3 КЗ БД БиХ), тешке телесне повреде (члан 172 став 4 КЗ ФБиХ, члан 169 став 4 КЗ БД БиХ), ако су извршени из расних, националних или верских побуда. За квалификовани облик кривичног дела силовања законодавац је предвидео шири круг заштићених карактеристика, односно ако је извршено због етничке, националне, расне, верске или језичке нетрпељивости према жртви (члан 203 став 4 КЗ ФБиХ, члан 200 став 4 КЗ БД

БиХ). За тежи облик кривичног дела оштећења туђе ствари, поред наведеног, наводи и пол као заштићену карактеристику (члан 293 став 3 КЗ ФБиХ, члан 287 став 3 КЗ БД БиХ).

Проблем дефинисања мотива

У компаративном законодавству постоје два приступа или модела како се дефинише мотив. Први је модел мржње или непријатељства, где законодавац конкретно дефинише мржњу или непријатељство. Такав приступ захтева доказ да је извршилац деловао из мржње. Овај модел је теже примењив у пракси јер је питање мржње субјективно и то је тешко доказати. Други модел је дискриминаторски основ, где извршилац бира жртву због њене законом заштићене карактеристике, а за постојање дела није потребно доказати мржњу, већ се захтева узрочна веза између карактеристике жртве и деловања извршиоца, без навођења конкретне емоције, тј. мржње. Законодавац прописује да је извршилац деловао *због* или *из разлога* законом заштићене карактеристике, и у овом случају није неопходно да је извршилац осећао мржњу према жртви, већ је бира на основу предрасуде или стереотипа. Овакав приступ омогућава много лакше доказивање кривичног дела него што је то случај са моделом мржње.

Приказаћемо начин на који је то регулисано у кривичном законодавству Босне и Херцеговине. Први аспект су кривична дела где мотив мржње или предрасуде није експлицитно наведен, о којима је било речи раније, тако да питање мотива ових кривичних дела неће бити разматрано.¹⁵¹ Други аспект односи се на кривична дела где је мотив мржње или предрасуде експлицитно наведен. Овде је потребно сагледати на који начин је законодавац дефинисао мотив – као мржњу или дискриминаторски основ.

Кривична дела у важећем кривичном законодавству где је мотив мржње експлицитно наведен јесу следећа: кривично дело изазивања националне, расне и

¹⁵¹ Кривична дела где мотив није експлицитно наведен: спречавање повратка избеглица и расељених лица (члан 146 КЗ БиХ, члан 178 КЗ ФБиХ, члан 167 КЗ РС, члан 175 КЗ БД БиХ), ометање верских обреда (члан 378 КЗ ФБиХ, члан 372 КЗ БД БиХ), повреда слободе вере и вршења верских обреда (члан 178 КЗ РС), кривично дело оштећења или рушења верских објеката (члан 145б КЗ БиХ) и кривично дело повреде слободе изражавања националне припадности (члан 179 КЗ РС).

верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 163 КЗ ФБиХ, члан 390 КЗ РС, члан 160 КЗ ДБ БиХ) и кривично дело неовлашћеног поседовања или угрожавања јавног реда путем радио или телевизијске станице (члан 363 став 2 КЗ ФБиХ, члан 357 став 2 КЗ БД БиХ). Други модел, како је дефинисан мотив, тј. дискриминаторски основ, присутан је код следећих кривичних дела: кривично дело повреде равноправности човека и грађанина (члан 145 КЗ БиХ, члан 177 КЗ ФБиХ, члан 162 КЗ РС, члан 174 КЗ БД БиХ). Ту су, затим, квалификовани облици кривичног дела убиства (члан 166 став 2ц КЗ ФБиХ, члан 163 став 2 тачка 3 КЗ БД БиХ), тешка телесна повреда (члан 172 став 4 КЗ ФБиХ, члан 169 став 4 КЗ БД БиХ) силовање (члан 203 став 4 КЗ ФБиХ, члан 200 став 4 КЗ БД БиХ) и оштећење туђе ствари (члан 293 став 3 КЗ ФБиХ, члан 287 став 3 КЗ БД БиХ).

Питање удруживања, довођења у везу, грешке у перцепцији¹⁵² и питање помешаних мотива

У пракси се дешава да се жртве кривичних дела почињених из мржње не бирају искључиво због припадности одређеној групи, већ због повезаности с одређеном групом. У кривичном законодавству Босне и Херцеговине од свих наведених кривичних дела које можемо посматрати у контексту злочина мржње, само кривично дело повреде равноправности грађана из Кривичног закона Републике Српске (члан 162 став 2) предвиђа кривичну одговорност за оног ко врши прогањање лица или организација због њиховог залагања за равноправност људи. Што се тиче грешке у перцепцији, тј. ситуације када извршилац верује да је жртва припадник одређене друштвене групе којој иначе не припада, наведене кривичноправне одредбе то не предвиђају. Такође, у пракси је могуће да је извршилац имао више од једног мотива за извршење кривичног дела и да мотив мржње или предрасуде није главни, већ периферни мотив. Такве одредбе кривично законодавство Босне и Херцеговине не садржи, све до доношења допуна и измена у делу кривичног законодавства 2010. године.

¹⁵² Енгл: Issues of Association, Affiliation and Mistakes in Perception (OSCE – ODIHR, 2009a:6)

3.3.2. Начин правног регулисања у законодавству у периоду након 2010.

У делу кривичног законодавства у Босни и Херцеговини током 2010. године дошло је до измена и допуна кривичних закона у вези с овом проблематиком. Ради се о изменама и допунама кривичног закона Босне и Херцеговине (Службени гласник БиХ, бр. 08/10). Поред тога, Република Српска и Брчко Дистрикт Босне и Херцеговине усвојили су измене и допуне кривичних закона којим се ова проблематика поближе уређује (Службени гласник Републике Српске, бр. 73/10; Службени гласник Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, бр. 2/10). Федерација Босне и Херцеговине није мењала одредбе кривичног закона када су у питању кривична дела почињена из мржње. У тексту који следи биће сагледано о каквим се изменама и допунама ради, прво у Кривичном закону Босне и Херцеговине, а затим у Кривичном закону Републике Српске и Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине.

3.3.2.1. Кривични закон Босне и Херцеговине

У изменама и допунама кривичног закона Босне и Херцеговине (Службени гласник БиХ, бр. 08/10) члану 145 додаје се и кривично дело Изазивање националне, расне и верске мржње, раздора и нетрпељивости (члан 145а). Ово кривично дело чини онај ко јавно изазива или распирује националну, расну или верску мржњу, раздор или нетрпељивост међу конститутивним народима и осталима, као и другима који живе или бораве у Босни и Херцеговини. С обзиром на садржинске разлике између злочина мржње и говора мржње, те методологију овог истраживања и критеријуме на основу којих се кривична дела квалификују као злочини мржње, ово кривично дело не задовољава те критеријуме, иако је присутан мотив мржње. Овде је реч о инкриминацији говора мржње, законодавац забрањује садржаје којима се изазива и шири мржња. Уколико не би било садржаја којима се изазива или распирује мржња, не би ни постојало кривично дело. Да би се радило о кривичном делу које бисмо могли сврстати у категорију злочина мржње, потребно је да постоји тзв. основни преступ, као што је то предвиђено код истоименог кривичног дела у ентитетским кривичним законима и Кривичном закону Брчко Дистрикта (члан 163 став 2 КЗ ФБиХ, члан 390 став 2 КЗ

РС, члан 160 став 2 КЗ БД БиХ), што у члану 145 КЗ БиХ није случај. Затим, члану 145 се додаје и члан 145 б Оштећење или рушење верских објеката. Ово кривично дело чини онај ко оштети, чини неупотребљивим или сруши верски објекат. Радња извршења овог кривичног дела састоји се у оштећењу и рушењу верског објекта. Законодавац није навео којим се све радњама може извршити ово кривично дело, већ се подразумева да то може бити свака недопуштена радња или коришћење опасног средства које може довести до забрањене последице. Ово кривично дело сматра се довршеним када је недопуштеним средствима и начинима одређени верски објекат оштећен, учињен неупотребљивим или када је срушен.

3.3.2.2. Кривични закон Републике Српске и Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине

У Закону о изменама и допунама Кривичног закона Републике Српске и Закону о изменама и допунама Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине (Службени гласник Републике Српске бр. 73/10; Службени гласник Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, бр. 2/10) уводи се јединствена дефиниција мржње (члан 147 став 25 КЗ РС, члан 3 став 37 КЗ БД БиХ):

„мржња представља побуду за учињење кривичног дела, прописаног овим законом, која је у целини или делимично заснована на разликама по основу стварног или претпостављеног етничког или националног порекла, језика или писма, верских уверења, расе, боје коже, пола, полне оријентације, политичког или другог уверења, социјалног порекла, друштвеног положаја, доби, здравственог статуса или других особина или због довођења у везу са особама које имају неку од наведених различитих особина“.

Такође, измене и допуне закона односе се и на одредбе о одмеравању казне, где се предвиђа да у случају када је кривично дело учињено из мржње (члан 147 став 25 КЗ РС, и члан 3 став 37 КЗ БД БиХ), суд ће то узети у обзир као отежавајућу околност и одмерити већу казну, осим ако закон не прописује теже

кажњавање за квалификовани облик кривичног дела (члан 37 став 3 КЗ РС, члан 49 став 2 КЗ БД БиХ).

Најпре је потребно објаснити шта значе измене и допуне кривичног законодавства у односу на ранија законска решења. Прво да се осврнемо на дефиницију мржње као „побуде за учињење кривичног дела“ и да анализирамо њене елементе. Пре свега законодавац наводи да „мржња представља побуду за учињење кривичног дела, прописаног овим законом“, што до сада није било предвиђено у кривичном законодавству Босне и Херцеговине. То значи да свако кривично дело прописано Кривичним законом Републике Српске и Кривичним законом Брчко Дистрикта може бити извршено из мржње. У компаративном законодавству повећање казни може бити опште и специфично – општа се односе на велики број кривичних дела, а специфична повећање казни примењује само за нека кривична дела (OSCE, 2009a). У наведеним изменама и допунама кривичног законодавства ради се о комбинацији оба приступа. Дакле, свако кривично дело предвиђено кривичним законом може бити извршено из мржње (члан 147 став 25 КЗ РС и члан 3 став 37 КЗ БД БиХ). Суд ће ту околност узети као отежавајућу при одмеравању казне, али законодавац посебно прописује мотив мржње као отежавајућу околност за поједина кривична дела: убиство (члан 149 став 1 тачка 2 КЗ РС, члан 163 став 2 тачка 3 КЗ БД БиХ), тешка телесна повреда (члан 156 став 3 КЗ РС, члан 169 став 4 КЗ БД БиХ), силовање (члан 193 став 5 КЗ РС, члан 200 став 4 КЗ БД БиХ), тешка крађа (члан 232 став 1 тачка 7 КЗ РС, члан 281 став 1 тачка 5 КЗ БД БиХ), разбојништво (члан 233 став 2 КЗ РС, члан 283 став 2 КЗ БД БиХ), разбојничка крађа (члан 234 став 2 КЗ РС, 282 став 2 КЗ БД БиХ), оштећење туђе ствари (члан 249 став 3 КЗ РС, члан 287 став 3 КЗ БД БиХ), изазивање опште опасности (402 став 5 КЗ РС) и тешка кривична дела против опште безбедности људи и имовине предвиђена Кривичним законом Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине (Службени гласник Брчко дистрикта БиХ, број 2/10): изазивање опште опасности (члан 317 став 1, 2, 3, КЗ БД БиХ), уништење или оштећење важних привредних објеката или јавних направа (члан 318 став 1 и 2 КЗ БД БиХ), оштећење заштитних направа на раду (члан 319 ставови 1 и 2 КЗ БД БиХ) и непрописно и неправилно извођење грађевинских радова (члан 320 став 1 КЗ БД БиХ).

Једно од битних питања када је о овим кривичним делима реч јесте колико је мотива потребно да би се радило о кривичном делу почињеном из мржње. У пракси се дешава да кривично дело није искључиво мотивисано мржњом, већ су уз тај мотив присутни су и други. Мржња не мора бити примарни, већ периферни мотив, или обрнуто. Законодавац је ову дилему решио на начин да кривично дело може бити у „целини или делимично“ извршено из мржње. Када је о злочинима мржње реч, ово је битно питање, јер на основу природе мотива кривичног дела можемо извршиоца сврстати у постојеће и у литератури прихваћене типологије (McDevitt, et al., 2002). Типологија извршилаца злочина мржње у практичном смислу омогућава да се јасније сагледа природа злочина мржње на одређеном простору. У епистемолошком смислу омогућује нам један шири спектар на основу којег се може остварити не само темељнији увид у разлике између злочина мржње и других кривичних дела, већ разлике и нијансе када су у питању сами злочини мржње. Овде се треба подсетити да је водећа типологија извршилаца злочина мржње (McDevitt, et al., 2002) оспоравана управо на основу резултата истраживања која су показала да се она може применити само у случајевима где је мотив јасан, али да је неадекватна у случајевима где је мржња периферни, а не основни мотив. Из тих разлога постојећу типологију треба проширити да обухвати и такве случајеве (Phillips, 2009). Имајући то у виду, законодавац је прихватио адекватно решење по којем је кривично дело мотивисано „у целини или делимично“ мотивом мржње, чиме се избегавају могуће дилеме о којима је раније било речи.

Пре него се осврнемо на начин како је законодавац дефинисао мотив мржње, да се подсетимо да су у упоредном законодавству начелно присутна два модела: модел непријатељства и модел дискриминаторског основа.¹⁵³ Законодавац

¹⁵³ Када је о моделу непријатељства реч, наводи се да је извршилац деловао из мржње, непријатељства или одбојности према жртви. Да би се кривично дело доказало, мора се доказати мотив мржње, што је врло тешко, јер је питање мржње увек субјективно (OSCE – ODIHR, 2009a:47). Што се тиче модела дискриминаторског основа, није потребно доказати мржњу као елемент кривичног дела. У овом случају извршилац бира жртву због њене припадности одређеној групи, постојање мржње као мотива није нужно да би се кривично дело доказало (OSCE – ODIHR, 2009a:48). Законодавци многих земаља у кривичне одредбе о злочинима мржње не наводе реч мржња или непријатељство, већ прописују да је извршилац

у Републици Српској и Брчко Дистрикту Босне и Херцеговине наводи да „мржња представља побуду за учињење кривичног дела, прописаног овим законом, која је у целини или делимично заснована на разликама по основу стварног или претпостављеног етничког или националног порекла, језика или писма...“

Није лако класификовати ово решење. Пође ли се од постојеће дефиниције, одговор није једноставан, већ захтева детаљнију анализу на основу које се може закључити да је реч о једном врло конфузном решењу. Може се приметити да дефиниција садржи елементе оба модела – који су међусобно контрадикторни. Ако је извршилац деловао на основу стварних или претпостављених разлика по основу жртвиног националног или етничког порекла или неког другог основа наведеног у овој дефиницији, то нужно не значи да је деловао из мржње. Ако се законодавац искључиво није одлучио за тзв. дискриминаторски основ, могао је мотив да постави алтернативно, тј. да наведе да кривично дело може бити извршено из мржње или је извршилац деловао *због* или *из разлога* законом заштићене карактеристике жртве, што је начин како се у компаративном законодавству обично дефинише дискриминаторски модел. Ако би мотив био алтернативно одређен, то би омогућило лакше доказивање кривичног дела, јер у том случају суд не би морао доказивати да је дело извршено из мржње, већ би било довољно да се докаже да је извршилац изабрао жртву због њене припадности одређеној друштвеној групи, без доказивања конкретне емоције. Постојећим законским решењем, без обзира на постојеће контрадикторности и дилеме у конкретном случају, ипак се може рећи да је законодавац прихватио модел мржње, а тиме и све могуће негативне импликације које овај модел са собом носи. Мржњу је тешко дефинисати и свака дефиниција нужно садржи слабости које ће имати негативне импликације у пракси. Овде је реч о кључном питању када говоримо о злочинима мржње – широко прихваћене синтагме у савременој криминологији. Мржња је основни елемент на основу којег је читав концепт злочина мржње настао, али је уједно и његов најспорнији елемент. Једна

деловао *због* или *из разлога* законом заштићене карактеристике жртве. Законом предвиђа постојање узрочне везе између карактеристике жртве и деловања извршиоца, али се конкретна емоција не наводи (OSCE – ODIHR, 2009a:48).

од водећих примедби овом концепту јесте та што је мржњу тешко доказати. У којој ће се мери овај концепт афирмисати у пракси, зависи од ефикасности његовог доказивања. С тим у вези, модел експлицитног дефинисања мржње као мотива велики је изазов за органе правосуђа. У дефинисању овог комплексног питања може се чинити да између појма мржње и предрасуде постоје само семантичке нијансе. Међутим, дубљом анализом проблема може се уочити да опредељење за један или друг модел читавом концепту злочина мржње може дати различит смер.

Наредно питање око којег се намећу дилеме јесу заштићене карактеристике. Закон о изменама и допунама Кривичног закона Републике Српске и Закон о изменама и допунама Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине предвиђају дефиницију мржње (КЗ РС члан 147 став 25, члан 3 став 37 КЗ БД БиХ), у којој наводе и заштићене карактеристике. То су етничко или национално порекло, језик или писмо, верско уверење, раса, боја коже, пол, полна оријентација, политичко или друго уверење, социјално порекло, друштвени положај, доб, здравствени статус или друга особина. У овом случају ради се о великом броју заштићених карактеристика, што је предност јер се нуди кривичноправна заштита широком кругу друштвених група. Са друге стране, овај модел садржи слабости јер превелик број заштићених карактеристика може да проузрокује бројне проблеме у пракси и да доведе у питање читав концепт злочина мржње.¹⁵⁴ Питање заштићених карактеристика једно је од кључних теоријских питања у вези са злочинима мржње, око којег постоје различита гледишта и које захтева теоријску аргументацију и емпиријску проверу. Истраживачи ове проблематике су врло опрезни у оцени шта све концепт злочина мржње обухвата, уз аргументацију да ширење концепта доводи у питање и његову

¹⁵⁴ У државама чланицама најчешће заштићене карактеристике су раса, национално и етничко порекло, те верска припадност. Од 37 земља чланица ОЕБС-а, у свега 11 држава сексуална оријентација је заштићена карактеристика, у седам држава заштићена карактеристика је инвалидност, а у шест држава пол. Поред ових, најчешће заштићених карактеристика, кривични закони појединих држава предвиђају заштићене карактеристике које су иначе ретке у законодавствима држава чланица ОЕБС-а, попут брачног стања, политичког уверења, идеологије и војне службе, друштвеног порекла, имовине, образовања или других карактеристика (OSCE – ODIHR, 2009a:38).

теоријску, емпиријску и практичну употребљивост. Питање заштићених карактеристика у Кривичном закону Републике Српске и Кривичном закону Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине постављено је веома широко. Законодавац није узео у обзир резултате компаративних истраживања овог феномена којима се указује на сложеност ове проблематике и на могуће негативне импликације уколико се границе појма поставе сувише широко. Постојећа дефиниција, поред широко наведених заштићених карактеристика, наводи да то може бити свака друга особина. Примену таквог законског решења биће врло интересно посматрати у пракси.

Наредно питање око којег постоје дилеме јесте питање удруживања, довођења у везу са другим лицима и грешке у перцепцији. Другим речима, присутна је дилема да ли сматрати злочином мржње ако се напада одређена особа не због њене припадности нацији, раси, вери или неком другом обележју, већ зато што та особа има одређени однос са припадником те нације, расе, вере и сл. Такође, на који начин третирати поступке који су учињени због грешке у перцепцији, тј. уколико је извршилац био у заблуди у избору жртве, мислећи да припада некој националној, расној, верској или другој групи. Законодавац је ову дилему решио тако да се побудом мржње сматра и довођење у везу са особама које имају неку од наведених различитих особина (члан 147 став 25 КЗ РС, члан 3 став 37 КЗ БД БиХ).

Поред наведених измена кривичног закона, када су ова кривична дела у питању, извршена је и измена досадашњег члана 390 КЗ РС, тј. кривичног дела изазивања националне, расне и верске мржње и нетрпељивости. У изменама и допунама закона (Службени гласник Републике Српске, бр. 73/10) ранији члан 390 се брише, међутим истоветно кривично дело идентичног садржаја сада је члан 294а. Разлика је у промени групног заштитног објекта. Раније је ово кривично дело припадало групи кривичних дела против јавног реда и мира. Изменама и допунама Кривичног закона ово кривично дело спада у групу кривичних дела против уставног уређења Републике Српске. Дакле, групни заштитни објект је уставно уређење, тако да је то сада уређено у Кривичном закону Републике Српске на истоветан начин као у Кривичном закону Федерације Босне и Херцеговине и Кривичном закону Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине. На

крају, потребно је напоменути да су током 2013. године у парламентарну процедуру стављене измене и допуне кривичних закона Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине у којима се, између осталог, предлажу новине у вези са кривичним делима почињеним из мржње.

Сумарно посматрано, може се закључити да је Босна и Херцеговина ратификовала најзначајније конвенције које се односе на спречавање расне и других облика мржње, нетолеранције и дискриминације. Уставно-правни оквир у Босни и Херцеговини садржи одредбе којима се обезбеђује највиши ниво међународно признатих људских права и основних слобода кад је реч о спречавању дискриминације по било којем основу. Међутим, важно је навести да су у кривичноправном смислу присутни различити приступи овом проблему и различита решења, у Кривичном закону Босне и Херцеговине и у ентитетским кривичним законима, укључујући и Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине. Стварање адекватног и ефикасног кривичноправног оквира један је од кључних услова за спречавање и сузбијање злочина мржње у Босни и Херцеговини.

III. ЗЛОЧИНИ МРЖЊЕ У САВРЕМЕНОЈ БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ, РАСПРОСТРАЊЕНОСТ И КАРАКТЕРИСТИКЕ

У делу који следи приказани су резултати емпиријског истраживања злочина мржње у Босни и Херцеговини. Текст је систематизован у пет целина, а то су: друштвено окружење и генерална слика међунационалних односа, карактеристике злочина мржње, последице злочина мржње и, на крају, друштвена контрола злочина мржње.

1. ДРУШТВЕНО ОКРУЖЕЊЕ И ГЕНЕРАЛНА СЛИКА МЕЂУНАЦИОНАЛНИХ ОДНОСА

Анализа друштвених прилика, посебно међунационалних односа у Босни и Херцеговини, представља *sine qua non* за разумевање природе национално и верски мотивисаног насиља. У литератури је присутан значајан број радова домаћих и страних аутора о процесу дезинтеграције Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, укључујући и анализу друштвених збивања у Босни и Херцеговини. Ако се проблем посматра шире кроз историју, истраживачу стоје на располагању бројни историографски радови. Поред научних радова, ту су и вредна књижевна дела, која се, између осталог, баве питањима међунационалних односа на Западном Балкану. Она су посебно значајна за разумевање друштвених противречности, социјалног карактера и доминантних друштвених проблема – својствених балканским народима без обзира на регионалне специфичности и време њиховог дешавања. Посматрати међунационалне односе у Босни и Херцеговини са било ког аспекта посебан је изазов. Мало се тога може рећи, а да није већ на неки начин тематизовано, било у научним или књижевним делима.

У делу дисертације под насловом *Парадигма различитости у Босни и Херцеговини* дат је краћи социолошки осврт на карактер друштвених антагонизама и подела, и у ту сврху коришћена је одговарајућа социолошка и политиколошка и друга литература. У овом делу истраживања анализирају се и интерпретирају примарни извори прикупљени методом квалитативног интервјуа и учесничког посматрања. Таквим истраживачким поступком могуће је добити сазнања о проблему истраживања од становника одређене средине и од особа које по основу обављања професионалне делатности долазе у контакт с том проблематиком. Виђења друштвених прилика из перспективе обичних људи и професионалаца важан су извор обавештења која могу да осветле посматрани проблем из једног другачијег угла, ослобођеног позитивистичке ригидности и формалности. Свакако да на такав начин прикупљена грађа не ослобађа обавезе истраживача да је интерпретира на научно утемељен начин. Ово истраживање примарно је експлоративног карактера, с циљем да се утврде распрострањеност,

карактеристике и друштвена реакција на национално и верски мотивисано насиље у Босни и Херцеговини након рата (1992–1995) до 2012. године. Дубља социолошка анализа међунационалних односа превазилазила би постављене циљеве овог истраживања, мада се већина испитаника током разговора осврнула на стање у друштву кроз један дужи временски период, апострофирајући питање национализма, његове генезе и начина испољавања. Прикупљена грађа о том питању веома је вредна и представља обавезу истраживачу да је анализира и интерпретира, иако му није била првобитна намера да улази у детаљнију елаборацију овог питања. Овакав приступ је методолошки оправдан, јер посматрати овако сложену проблематику у краткој временској дистанци као што је период од краја 1995. године до 2012. године, а не упустити се бар у мањој мери у анализу дешавања која су претходила, могло би се схватити као истраживачка површност ограниченог епистемолошког домета. Испитаници су се осврнули на стање међунационалних односа, посебно на период пред дезинтеграцију бивше заједничке југословенске државе. Поједини испитаници су током елаборације узрока мржње у Босни и Херцеговини коментарисали историјско наслеђе, наглашавајући утицај трагичних дешавања у Другом светском рату на међунационалне односе у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији и време које је следило након тога. Незаобилазан период у новијој историји Босне и Херцеговине јесте рат (1992–1995) чије су последице од великог значаја за сагледавање друштвене условљености националне и верске мржње у периоду након рата до данас. Забележена су и нека искуства припадника мањинских заједница¹⁵⁵ у ратном, тј. *непријатељском окружењу*, ради делимичног приказа њиховог тешког положаја и јаснијег разумевања односа *ми – они*, тј. манифестације *парадигме различитости* у условима ратног стања. Након трагичних ратних дешавања у Босни и Херцеговини демографска структура становништва знатно је промењена. Анексом 7 Дејтонског мировног споразума предвиђен је повратак избеглог и расељеног становништва у предратна места пребивалишта. У том контексту, виђење политичког, економског и безбедносног окружења од стране припадника мањинских заједница, често повратника, даје

¹⁵⁵ Уз уважавање принципа конститутивности народа у Босни и Херцеговини, термин мањинске заједнице односи се на мањине у демографском смислу на одређеном географском подручју.

вредна сазнања за разумевање друштвене стварности у којој се манифестује национална и верска мржња и нетрпељивост. Већина испитаника, кад су им саопштени сврха и циљеви интервјуа, с нагласком да је фокус интересовања истраживача на период након рата, по аутоматизму је разговор водила у ратни период. Тема рата наметала се као полазна тачка за било какву дискусију о националној или верској мржњи. Општи утисак био је да нема сврхе причати о овим проблемима уколико се не крене од његових узрока и последица. Ово је врло интересно запажање јер показује велики утицај рата на животе испитаника и њихове заједнице у садашњем времену. Већина испитаника средње и старије животне доби то време користи као меру за упоређивање стања у друштву, јер сваку започету дискусију о друштвеним приликама анализирају поредећи је с приликама пре рата. И када се избегава разговор о рату, он је присутан. Испитаници млађе животне доби који су у том периоду били деца интерпретирају мишљења родитеља и људи из њиховог ближег окружења.

Није могуће дати уопштену оцену међунационалних односа у периоду пре дезинтеграције бивше југословенске државе, јер је то питање врло комплексно, на идеолошкој равни решено синтагмом *братства и јединства народа и народности*, те се истраживачи нису могли ни упуштати у анализу друштвене збиље. У почетној фази разговора обично је прва оцена да су међунационални односи били стабилни, добри и хармонични. Међутим, ако се одговори дубље анализирају, у зависности од искрености испитаника и његове спремности да своје искрено мишљење и искуство подели са истраживачем, могу се уочити различите димензије тих односа. Видљиве су разлике од средине до средине у зависности од тога да ли је реч о већим урбаним центрима или мањим местима, да ли су у том крају почињени ратни злочини у Другом светском рату или не, затим предање у оквиру породице, лична искуства и слично. Већина испитаника из урбаних центара, попут Бање Луке, Сарајева и Мостара, позитивно оцењују међунационалне односе у том временском периоду. Те констатације базирају на чињеницама да није било међунационалних и верских сукоба, инцидената, непостојању значајније социјалне дистанце међу припадницима различитих народа, затим на позитивним искуствима заједничког живота и рада, блиским пријатељским односима и мешаним браковима. Што се тиче других средина,

ставови испитаника варирају с обзиром на регионалну припадност. Чињеница је да испитаници који међунационалне односе у Босни и Херцеговини у време социјализма посматрају критички долазе из средина где су се током историје дешавали међунационални сукоби, посебно у Другом светском рату. То су подручја Подриња, Поткозарја и Средње Босне – где су у Другом светском рату извршени масовни ратни злочини над цивилним становништвом. Такође, у рату (1992–1995) на истим просторима извршени су тешки ратни злочини, што указује на континуитет мржње, насиља и освете.

Једна испитаница бошњачке националности из Бање Луке која време социјализма сматра мирним и стабилним периодом њеног живота, којег се сећа са носталгијом, националне односе у то време описује на следећи начин:

„Прије рата удала сам се за Србина и добро ми је с њим... Тада нисмо гледали ко је ко. За неке људе нисам ни знала шта су по националности. Међусобно смо се дружили, ишли комшијама на славе. Као дјеца редовно смо ишли на Ускрс једној комшиници. Чак је наша мајка нама знала фарбати јаја, јер је нама дјечи то било интересантно. Баш се не сјећам да је било неких међунационалних проблема...“ (Интервју #11).

Тезу о добрим односима пре рата потврђују и испитаници из Мостара, који је и данас остао национално подељен град између Хрвата и Бошњака (Интервјуи #44, #45, #46). Они наводе да у то време није било националних подела и да је Мостар уистину био једна национално хетерогена средина. Период непосредно пред рат, и трагична ратна дешавања створили су велику социјалну дистанцу, која се тешко превазилази у миру. Испитаници постојеће стање виде као врло тешко променљиво, што не оцењују позитивно, уз коментар:

„...да се Мостар од правог мултиетничког града какав је био прије рата, у коме је било добро свакоме, претворио у две изоловане провинције које не одговарају никоме“ (Интервју #44).

Такође, у том периоду и Сарајево је био мултиетнички град.¹⁵⁶ Испитаници воле да нагласе да националност није била важна, као што потврђује изјава једне испитанице хрватске националности која је пре рата живела у Сарајеву:

„...ишла сам у Другу гимназију, у разреду било је 37 ученика од тога 33 Југословена, међу осталим и ја. Међу мојим пријатељима најмање је било битно ко је које националности...” (Интервју #41).

Идиллични међунационални односи, стварни или привидни, карактеристика су великих урбаних средина. У унутрашњости, дакле у мањим урбаним и руралним срединама, ситуација је била сасвим другачија. Карактеристичан пример на основу којег се може сагледати крхкост и привидност *идилличних* међунационалних односа јесте искуство исте испитанице када је ишла у посету другарици из разреда, такође Југословенки по опредељењу, чији су родитељи живели у једном мањем месту у Херцеговини. Шетајући кроз место, њена другарица била је искључива да не уђу у један кафић, уз коментар:

„...то ти је муслимански кафић, не идемо тамо и готово! [Даље наставља]...У мањим мјестима све је било поларизовано, није било у већој мјери женидби и удаја, знало се одлично ко је ко...” (Интервју #41).

За пример постојања националних подела и инцидената у време социјализма може се узети подручје средње Босне. Један испитаник из Бугојна објашњава да су међунационални односи били далеко од хармоничних, и да су у подручју средње Босне биле знатно изражене историјске размирице и нетрпељивост, посебно из Другог светског рата. Он наводи специфичност сваке мање средине, јер поред врло мале географске дистанце, ситуација у једној средини значајно је била другачија од друге. Он то објашњава следећим речима:

„Бугојно је увијек било, све до рата, отворен град, за разлику од Доњег и Горњег Вакуфа, можда Травника и тих градова околних. Било је пуно

¹⁵⁶ Национална структура становништва у Сарајеву је значајно промењена у односу на период пре рата (1992–1995). С обзиром на националну структуру становништва, данас је Сарајево доминантно бошњачки град.

отвореније, прије рата никада нисмо имали међунационалних проблема. Док је, рецимо, у Горњем и у Доњем Вакуфу то увијек било изражено... Када сам ишао горе као момак..., у Горњем Вакуфу дешавале су се сваку другу, трећу ноћ туче између Хрвата и Муслимана... А исто тако у Доњем Вакуфу између Срба и Муслимана. Травник је увијек био мало отворенији, мало већи град. У Травник нисам често ишао, али сам чуо тако да је и тамо било таквих сукоба“ (Интервју #20).

И испитаници из других средина који су у разговору били отворенији, међунационалне односе посматрају критички, са дозом скептичности, имајући у виду историјско наслеђе мржње, посебно из Другог светског рата.¹⁵⁷ Нарушавање националних односа у периоду непосредно пре и током рата (1992–1995) доводи у питање аргументе стабилности и хармоничности међунационалних односа у периоду пре 1990-их.¹⁵⁸ Последице ратних злочина из Другог светског рата урезане су дубоко у колективно памћење, које се преноси са генерације на генерацију. Покушаји нивелисања националних разлика кроз идеологију братства и јединства и стварања новог, југословенског идентитета у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији показали су се неуспешним. Може се сагледати континуитет мржње и њен утицај на међунационалне односе непосредно после Другог светског рата па све до данас. Један испитаник о томе говори следеће:

„Причали су ми да су се људи крајем педесетих и шездесетих година почели досељавати у Бијељину из подручја Братунца и Сребренице. Тамо су се у Другом свјетском рату десили стравични злочини. Причали су ми

¹⁵⁷ Током Другог светског рата Босна и Херцеговина имала је највеће људске губитке у односу на остале републике бивше југословенске државе (Кочовић, 1990:53). Милосављевић наводи да је мржња једна од најкарактеристичнијих субјективних последица рата и полази од претпоставке да количина мржње зависи од броја убијених и прогнаних на неком подручју, временске дистанце сукоба и близине народа који су били у сукобу (Милосављевић, 2004:391 –392). С обзиром на историјска дешавања у Босни и Херцеговини, очекивано је да је међунационална мржња била присутна.

¹⁵⁸ Кецмановић феномен тзв. *босанског комшилука*, тј. добре и складне међунационалне односе, тумачи као неискрене и амбивалентне. Неискреност је модус вивенди у вишенационалној средини (Кецмановић, 2007:43).

да је послије тог рата било крвне освете, али да је тадашњи режим то скривао. Људи су се из страха селили из мањих мјеста у Бијељину, која је већа средина, и то зато да избјегну крвну освету за злочине које су њихови у рату починили. Тако је то било... често се то причало у оквиру моје породице..." (Интервју #33).

И други испитаници који су се упустили у дубљу елаборацију утицаја историјског наслеђа на генезу међунационалних сукоба – наводе феномен крвне освете као битан елемент колективног памћења страна у сукобу, посебно на почетку рата (1992–1995). Испитаници наводе да су нове генерације знале која је породица била на страни партизана, усташа или четника. У породицама се памтило и преносило ко је кога убио и на који начин, и која је породица одговорна за то. То је од посебног значаја у срединама где је масовно страдало цивилно становништво, попут подручја Поткозарја, где је током Другог светског рата страдало српско становништво од стране усташа и њихових присталица. У последњем рату на том подручју извршени су ратни злочини над муслиманским становништвом. Почетком сукоба у стању друштвене дезинтеграције и аномије створени су услови за освету. Испитаник, Бошњак из околине Приједора, у вези са утицајем мржње из Другог светског рата на збивања у последњем рату каже да су прво у његовом селу страдале породице чији су преци били усташе, а да Бошњаке, муслимане, који су били у партизанима у првим месецима рата нико није дирао, нити њихову децу. Све док нису колективно протерани, као вид одмазде након што су српски младићи погинули негде на ратишту:

„Све је зависило од презимена и пријашњег рата, Другог свјетског рата. Памтило се ко је био усташа, ко је био четник, ко је био овај... све су то већином људи знали, ко је кога и гдје убио, издао... Та су презимена највише у овом рату страдала.... Памтим, на примјер, да је К. А. био у партизанима и овдје његову породицу није нико дирао. Његов син је имао синове за војску, али их нико није дирао. Али он је био у партизанима и на споменику на Козари његово је прво име, А. К. Моја фамилија, моја лоза, уопште нисмо имали проблема. А већ остали су имали проблеме. Ако је имао сијено сложено, запале га. Једну ноћ, другу ноћ, трећу ноћ..., све до

оног момента кад су нас све истјерали. Онда није било више ко је овај, ко је онај“ (Интервју #29).

Испитаник, Србин из Сребренице, утицај мржње из прошлости коментарише на следећи начин:

„Мржња је посијана. Мржње међу људима је било и прије, јер није ово могло све кулминирати, да се десе овакви злочини као што су се десили у овом рату, тек тако из чиста мира. Као што неки кажу због утицаја америчких акционих филмова, можда на неке младиће који су имали 16–17 година. То зло мржње није било искоријењено послје Другог свјетског рата. У својим кућама људи су преносили свом потомству да им је некад неки четник или усташа убио неког његовог и то се кроз главе људи преносило на неки начин. Као што се и данас у главама људи ствара један набој за који нисам сигуран да неће за неких десетак година поново ескалирати на овим просторима“ (Интервју #26).

Стање нарушених међунационалних односа као последица историјског наслеђа мржње било је континуирано, латентно, испод површине званичне идеологије братства и јединства. Социјална дистанца између Муслимана и Срба била је значајно изражена, као и могућност да мржња из латентног добије манифестни облик у виду међунационалних инцидената. Један испитаник, Бошњак из Поточара, општина Сребреница, крхкост међунационалних односа у том периоду објашњава на следећи начин:

„...да ти право кажем, и прије рата нисам могао из Поточара¹⁵⁹ отићи у Кравице на игранку јер бих добио батине. Ни они из Кравица нису долазили код нас јер би прошли исто тако. То је у ствари тако било..., пусти приче о братству и јединству“ (Интервју #21).

¹⁵⁹ Поточари су село насељено муслиманским становништвом, а село Кравице српским.

Због историје сукоба и националних подела у срединама попут Подриња, где су се кроз историју дешавали тешки ратни злочини, период мира између два рата могао се посматрати као стање замрзнутог конфликта. Одмрзавање конфликта и свих историјских противречности резултирало је страховитим размерама ратних злочина на обе зарађене стране. Један испитаник, Бошњак, о томе говори следеће:

„Е, видиш... ту су ти биле линије између Срба и Муслимана у Другом свјетском рату. У овом рату само смо наставили тамо гдје смо стали. Иста линија, брдо, ров... Само смо ровове очистили и проширили, а на неким мјестима нисмо морали јер су били у добром стању“ (Интервју #24).

Већина испитаника коментарише да је успостављањем вишепартијског система нагло дошло до нарушавања међунационалних односа. Победа националних странака на првим вишестраначким изборима довела је до националне поларизације и хомогенизације, страха и неповерења између националних корпуса. Један од испитаника је прокоментарисао слом идеологије братства и јединства и експанзију национализма почетком 90-их прошлог века речима: „...питао сам се да ли је то било у свима нама и да смо само глумили у заједничкој Југославији, и да је то само био привид“ (Интервју #6). Једна од често постављаних дилема која се наметала испитаницима током интервјуа јесте како је могуће да је све преко ноћи експлодирало. „Пријатељ ти постане непријатељ, до јуче си га знао, данас је то други човјек, којег не познајеш“ (Интервју #6). Теза да се то може објаснити латентном мржњом и жељом за осветом из Другог светског рата само је делимично прихватљива. Она се може односити на оне средине где су у Другом светском рату почињени масовни ратни злочини. Међутим, није прихватљива у другим срединама где становништво није носило бреме прошлости и тешка историјска искуства, већ су веровали у заједништво и миран суживот народа у Босни и Херцеговини. Чињеница је да је у великој мери и становништво у тим срединама нагло променило своја убеђења и прихватило националистичку идеологију. То се може објаснити политичким чиниоцима јер у време политичке кризе антагонизми на политичком нивоу преносе се на локалне заједнице,

комшије, пријатеље. То само показује у којој су мери овдашњи људи везани за колективни идентитет и колико им то значи, посебно у временима наглих друштвених промена, које на Балкану, традиционално, увек доносе само несигурност и нову кризу.

У националном идентитету појединац налази сигурност и заштиту, а у *оном другом*, културно другачијем, види претњу, иако је реч о дојучерашњим пријатељима или другим блиским члановима заједнице. У Босни и Херцеговини распрострањено је готово митско схватање да су обични људи добри и да међу њима не постоји мржња, већ да су политичари они који те односе кваре. Тамо где мржња није наслеђена услед трагичних историјских искустава, може се приметити на основу исказа испитаника да мржња не постоји на индивидуалном већ на групном нивоу. Један испитаник коментарише однос Срба и Бошњака, оцењујући их као тешке, али наводи једну интересантну опсервацију: „сваки Бошњак има свог доброг Србина, сваки Србин свог доброг Бошњака“ (Интервју #19). То упућује на закључак да припадници различитих националности у Босни и Херцеговини у међуљудским односима могу да имају добре и пријатељске односе јер комуникација брише културно пројектоване разлике, стереотипе и предрасуде. Као појединци добро се слажу, али се мрзе на нивоу групе.

Да се вратимо на чест коментар испитаника да су међунационални односи пре рата били добри, да су се људи међусобно помагали, ишли на весеља, свадбе, сахране, рођендане, излете, путовали заједно на море, дружили се по кафанама. Све до средине 1980-их национална поларизација била је у почетку видљива само током фудбалских утакмица тимова из прве савезне лиге. Временом су се анимозитети могли осетити и на локалним фудбалским мечевима, где је традиционално већина мештана подржавала локалне фудбалске тимове који су углавном били мешовитог националног састава. У том периоду локални клубови постајали су српски, муслимански или хрватски (Интервју #25). Национална поларизација и хомогенизација последице су ширења страха од стране националних политичких актера о међусобној националној угрожености. Та чињеница може се социолошки објаснити тако да, уколико се одређена друштвена група сматра угроженом – долази до веће унутаргрупне кохезије (Cosser, 2007:124), а све дотадашње групне поделе постају од мањег значаја услед стварне или претпостављене спољње опасности.

Процес друштвене дезинтеграције није био изражен само на макронивоу, услед политичке кризе која је потресала Социјалистичку Федеративну Републику Југославију, већ и у локалним заједницама. За сагледавање генезе националне мржње, нетрпељивости и насиља значајно је сагледати процесе националних подела међу локалним становништвом у периоду пред рат у Босни и Херцеговини (1992–1995). Емил Диркем каже да су сви важни догађаји у животу појединца и група праћени ритуалима у којима учествују чланови заједнице. На тај начин развија се осећај међусобне солидарности, ревитализује се групно наслеђе и друштво опстаје (Диркем, 1982). Последице политичке кризе значајно су се рефлектовале у локалним заједницама, где су дезинтеграцијски процеси постајали све израженији. Један испитаник из Сребренице те процесе описује на следећи начин:

„Сахране пред саме деведесете године нису биле оне сребреничке сахране. Ако неко у Сребреници умре, није било битно да ли је Србин или Муслиман, одгађају се службени путеви, не иде тада нико. Има да се иде на сахрану! Те сахране су биле исто посјећене, и српске и муслиманске. Крајем осамдесетих година.... рецимо, моја је мати умрла 1991. године и на сахрану је дошао мали број Срба. Да се то десило, рецимо, пет година раније, био би присутан цијели град, сви би Срби дошли... Нисам замјерио онима што нису дошли. Већ је дошло вријеме да се не смијемо виђати, дружити, ићи у кафану заједно. Кад погледаш... у кафани сједе посебно за столом Муслимани, посебно Срби“ (Интервју #25).

Нестанак минимума вредности које деле чланови једног друштва у социолошком смислу значи и нестанак друштва. Наведени пример илуструје завршну фазу националне поларизације, хомогенизације и краха вишенационалног друштва у Босни и Херцеговини – и увод у грађански рат. Исти испитаник наставља речима „... када је почео април 1992, у зраку је мирисао рат“ (Интервју #25).

На основу делимичне анализе међунационалних односа пре рата може се рећи да су, и поред манифестно коректних и хармоничних односа – латентне националне и религијске противречности, нетрпељивост и мржња биле значајно

присутне. Наравно, треба имати у виду да је свака средина у Босни и Херцеговини специфична и да је неутемељено дати такав суд у целини, јер и кроз историју, укључујући и дешавања у последњем рату димензија мржње и размери злочина према *другом и другачијем* нису били истоветни у целој Босни и Херцеговини. Често постављана дилема од стране испитаника била је како је могуће да се дојучерашње добре комшије и пријатељи претворе у своју супротност и да дође до таквог оружаног сукоба са катастрофалним последицама. За анализу можемо користити реченицу из већ цитираног одломка из романа *Госпођица* Иве Андрића:

„...кад год се поводом неког крупног догађаја поколеба устаљени ред ствари и разум и закон буду суспендовани за неколико сати или неколико дана, онда се та руља, односно један њен део, нашавши најпосле ваљан повод, излива на ову варош иначе познату због своје урођене љубазности у друштвеном животу и слатке речи у говору“ (Андрић, 1981:86).

У време великих друштвених промена и напетости, када постојећи механизми друштвене контроле не могу да обезбеде своју функцију услед нагло промењених околности, отвара се простор за оно што је до јуче било латентно, скривено дубоко у структури друштва – да изађе на површину. Како Иво Андрић каже: „...често им и цео век прође а да им се не пружи прилика да ту мржњу испоље у свој њеној сили и страхоти“ (Андрић, 1981:86). Као емпиријска потврда наведеној тврдњи могу се навести бројни примери из рата у Босни и Херцеговини. За пример се наводи сукоб Бошњака и Хрвата у средњој Босни 1993. године. Испитаник из Бугојна сведочи следеће:

„У Бугојну је задње почело, а кад је почело био је хаос. Борбе су трајале свега 12 дана. За тих 12 дана у Бугојну је страдало више људи него за читав рат... Након тих 12 дана, када сам дошао у мјесто гдје ми живе родитељи... тога сам дана доживио нешто што нисам у животу. Нашао сам све комшије, рођаке, брата, пријатеље – убијене. Мало је њих било убијено ватреним оружјем..., искасапљене! Када сам дошао то јутро, нашао сам кућу запаљену, краве убијене, кокоши, ловачке псе које смо имали, све!

Ужасне сцене! Тад сам први пут у животу видио докле људска мржња може ићи... Остало је то у људима из Другог свјетског рата, јако је пуно људи тад убијено. То је вјероватно било у људима, јер не могу да схватим да мој комшија са којим сам одрастао, живио, са којим сам кум, да, рецимо, може пола моје породице убити тек тако, зато што је почео рат или шта већ. То је морало бити у људима отприје. Овај рат је само то продубио“ (Интервју #20).

Током ратних дешавања у подручјима где су припадници једног од три већинска народа остали у мањини, према исказима испитаника, били су континуирано изложени физичком и психичком насиљу. Овде су забележена само искуства испитаника, мада је о правим размерама и карактеру насиља доступна обимна литература и судска документација. Они који су остали углавном су из градских средина, где им је у одређеној мери анонимност била већа него у малим, руралним срединама. Испитаници говоре о разним начинима застрашивања, као што су пуцање из ватреног оружја и бацање експлозивних направа на приватне стамбене објекте за време када су укућани унутра, те паљење имовине. Блажи видови у односу на наведене била су привођења од стране војне полиције, физичка злостављања, увреде, претње и разни начини понижавања (Интервјуи #2, #6, #8, #10, #11, #29). Следеће тврдње једног Бошњака из Бање Луке илуструју тежину положаја у коме се нашло становништво које је остало у мањини током ратних година:

„...било је ту провокација, пуцало се. Ми смо били преплашени, нисмо знали да ли ћемо ту ноћ преживјети, да ли ћемо дочекати нови дан. Увијек смо били у неком страху. Морао сам мало да се премјештам, нисам могао бити стално кући. Бојао сам се да ће на силу да ме мобилизирају и одведу. Ја једноставно нисам био здравственог стања, ни психички ни физички, да поднесем тај напор. Некако сам преживљавао, нестајало је струје, било је једноставно несношљиво. За храну је био проблем, нисмо имали довољно хране, били смо слаби, материјално и у сваком погледу.... Касније, 1994. Године, моја мати је доживјела једну велику непријатност, један је

комшија бацио бомбу у наше двориште. Она је добила мождани удар и потпуно се одузела. Врло кратко после тога је живјела“ (Интервју #10).

И у руралним срединама, пре него што је становништво протерано, убиства цивилног становништва и паљење имовине били су *модус операнди* свих зарађених страна како би преостало становништво напустило своје домове:

„...дошао сам тамо, мој комшија лежи мртав потрбушке, запаљен. Ископали смо рупу одмах поред куће, почели смо га носити, нисам могао. Дошло је још пар људи изнијели смо га и ту закопали. Ту је и остао... Овдје преко пута мене њих је троје изгорјело, жена трудна, стриц и њен муж. То је троје, и овај горе четворо, и горе један – пет. Око пет - шест људи, не могу се тачно сјетити, те је ноћи изгорјело“ (Интервју #29).

Током ратног периода било је уобичајено да војно способни мушкарци буду ангажовани на радној обавези, што је подразумевало принудни рад, укључујући копање ровова на линијама ратишта. На тај начин припадници мањинских заједница били су изложени (*не*)*пријатељској ватри*, тако да рањавања, и смртне последице нису били реткост. Поред изложености тешким физичким пословима, посебан проблем, према исказима испитаника, био је недостатак хране и адекватне гардеробе, што је њихов тежак положај чинило још тежим (Интервју #6, #9, #10). Посебно је интересантна изјава једног од испитаника о моћи новца да мења перцепцију о *другоме и другачијем*. Он тврди да је онај ко је имао новац да плати имао и привилегован положај, или је био ослобођен тешких физичких послова и физичког и психичког понижавања (Интервју #10).

Рат је променио демографску структуру становништва, због етничког чишћења или миграција становништва. Последњи попис становништва је вршен 1991. године, тако да сада није могуће знати каква је национална и верска структура становништва на просторима Босне и Херцеговине. Један испитаник из Бање Луке, Бошњак, коментарише да се у Бању Луку вратио врло мали број Бошњака и Хрвата који су у граду живели пре рата. Данас је Бања Лука насељена

већинским српским становништвом. Он националну структуру становништва у ужем градском подручју коментарише на следећи начин:

„Овдје је било, мислим, овако 48–50% Бошњака, 18–20% Хрвата, а остало су били православци. Они су претежно били на периферији града. Није их било пуно у центру града, у центру су били Бошњаци. Примјера ради, 12 цамија, а једна црква или двије, а биле су три католичке. Може се знати однос становништва какав је био“¹⁶⁰ (Интервју #17).

У Сарајеву је према попису становништва из 1991. године пре рата живело 30% Срба (Завод за статистику Републике Босне и Херцеговине, 1993), и већина их је отишла након рата. Један православни свештеник из Сарајева коментарише број Срба православца у граду на следећи начин:

„Без правог пописа и изјашњавања о вјерском и националном идентитету не знамо колико нас има. Можемо знати само колико има оних вјерника које ја као свештеник обилазим, а њих у овом дијелу предратне парохије има око 35–40 домаћинстава. Има њих више, али многи из страха не смију да им дође свештеник, јер ће имати неприлика од свог комшије који није за то“ (Интервју #47).

¹⁶⁰ У Босни и Херцеговини до рата (1992–1995) у већини урбаних средина у ужем градском подручју живело је муслиманско становништво. Хришћани, посебно православни, живели су у околним приградским и руралним подручјима. Разлози за такву демографску слику своје корене вуку из времена кад је Босна била под владавином Отоманског царства. Иво Андрић у својој докторској дисертацији записао је да су хришћани због тешког и неравноправног положаја и самовоље отоманских власти и исламизираниог дела становништва напуштали своје куће и земљиште у равници и почели да се повлаче у планине. На тај начин хришћани су постепено пресељавали у недоступне крајеве, а муслимани су заузимају њихове положаје и због тога је настало карактеристично груписање становништва које је учљиво и данас (Андрић, 2011:37). Андрић каже да је ту чињеницу још давно забележио Бенедикт Курипешић, у свом познатом путопису који је настао око 1530. Године, где каже: „Турци путујући час овамо час онамо узимају хришћанима све што имају, а ништа им не плаћају за оно што узму, стога сиромашни људи иду у планине и на плодне висине с целим имањем и тамо теже земљу“ (Андрић, 2011:94).

Посматрајући демографске промене и након потписивања Дејтонског мировног споразума, уоћавамо да су националне поделе евидентне и да је тај процес континуиран. Испитаници српске националности који су се током рата и након потписивања Дејтонског мировног споразума доселили на подручје Републике Српске са подручја које је припало Федерацији Босне и Херцеговине, наводе да већина становништва нема намеру да се врати у предратна места пребивалишта, образлажући то тешким економским и социјалним условима у којима живе Срби повратници, као и безбедносним разлозима, тј. неповерењем према већинском бошњачком становништву. Кажу да се занемарив број Срба вратио, можда 1%, и то што се вратило углавном су отишли да реше имовинска права, да продају имовину и да се врате у Републику Српску (Интервјуи #34, #36, #37). Следећи коментар једног Србина, становника Сарајева пре рата, илуструје доминантне перцепције српског становништва када је повратак у питању, те неповерење према бившим суграђанима:

„Ја нисам још чуо примјер да се неко од Срба у Сарајево вратио с намјером да живи у Сарајеву и да му дијете сутра тамо иде у школу. Људи се врате да само ријеше своју имовину, а то је мукотрпан процес, и да се смјесте негдје у Републици Српској, да купе или замијене стан, кућу или имање. Немогуће је наћи примјер да неко од млађе или старије генерације купује у Сарајеву себи кућу или стан... Нико не жели сутра да његово дијете задеси нешто што је задесило њега“ (Интервју #49).

Повратак становништва у предратна места пребивалишта посебно је интересантан период за анализу национално и верски мотивисаног насиља. То је било време великих друштвених промена, емоционалне напетости и националних тензија. Повратак је комплексан процес, који није текао равномерно у свим подручјима. У првим годинама након рата број оних који су се вратили био је минималан. Масовнији повратак креће тек после 1999, 2000. и 2001. године, а отпори том процесу у неким срединама били су велики. Карактеристичан је пример Дрвара, који је пре рата био доминантно насељен српским становништвом, а који је заузет од стране хрватских оружаних снага у септембру

1995. године. У периоду мира, дакле након потписивања Дејтонског мировног споразума, српски цивили који су остали у граду су убијани. Повратници у Дрвар суочавали су се са систематским и организованим насиљем. Физички напади, вређања, злостављања укључујући и убиства – према изјави испитаника, учесника у догађајима, били су свакодневица. Општи утисак истраживача јесте да се у Дрвару и након потписивања Дејтонског мировног споразума водио рат. Један од испитаника коментарише та дешавања на следећи начин:

„Да није било СФОР-а, ми овдје не бисмо остали. Мој колега је био храбар и дошао је са фамилијом. Јавио је СФОР-у да ће ући у кућу. Хрвати који су овдје били одмах су се окупили, хтјели га тући, носећи штапове. Њих је било око 10. 000 који су се овдје населили. Тада је СФОР дошао са тенковима. Колега је знао шта га чека кад падне ноћ. Међутим, СФОР је задужио волонтера који је спавао са њим на поду шест или седам дана. Имали су црвену ракету што им је СФОР дао, да у случају опасности испале у зрак. Три - четири дана је хеликоптер надлетао изнад куће. Тако је он остао. Он је први од нас који је ушао у приватну кућу. С. М. се такође вратила, није вјеровала да јој може нешто лоше бити. Причали су да је једном ишла из града, тада је нестала и никада није нађена“ (Интервју #52).

Отпори повратку били су присутни и у средњој Босни. Повратак становништва кренуо је 1999. и наставио се током 2000. и 2001. године, након што је Канцеларија високог представника (ОХР) отворила теренске канцеларије на подручју средње Босне, када су смењени представници локалних органа власти који су опструирали повратак избеглог и расељеног становништва (Интервју #20). У Подрињу, тачније у Сребреници, у почетку су били велики отпори српског становништва да се имплементирају изборни резултати и да се успостави мултиетничка власт. Један становник Сребренице описује та дешавања:

„Било је инцидентом 1999. Године, када је требало да се имплементирају изборни резултати у Сребреници... око повратка Бошњака, било је демонстрација ...дошло до масовнијих демонстрација српског становништва. Тада је хеликоптер СФОР-а надлетао да заплаши окупљене

и закачио је за жицу од далековода, након чега се оборио. Посада је остала жива. У међувремену одређени људи су реаговали и демонстранти су се разишли. Послије тога није било таквих дешавања“ (Интервју #27).

Први контакти са јучерашњим комшијама, пријатељима, а потом непријатељима у рату, био је у почетку пун емоционалне напетости и стрепње због могуће негативне реакције и избијања инцидената. Први контакти са *другим*, дојучерашњим непријатељима, који су прилазили у доброј намери, пријатељски, представљали су велико охрабрење за повратак и суживот. Међутим, нису били ретки случајеви да се тим људима претило од стране њихових сународника, често речима: „Што ти њега доводиш у двориште, што га водаш и слично“ (Интервју #25).

Један Бошњак, повратник у место Козарац, општина Приједор, описује прве дане повратка и реакцију својих сународника:

„У почетку само смо се С. и ја вратили овдје и живјели са дјецом, али дјецу смо водили у Сански Мост¹⁶¹ у школу. Тако је почео повратак овдје. Испочетка нас је било страх, затим неповјерење, зазирање, недружење, апсолутно никакав контакт... Када сам једном отишао на кафу у Приједор са једним Србином, нема шта ми све моји нису говорили....“ (Интервју #19).

У напуштену имовину током рата уселило се расељено становништво из других крајева Босне и Херцеговине и делом избегло српско становништво из Хрватске, које се, на основу имплементације Анекса 7 Дејтонског мировног споразума, морало иселити и омогућити власницима несметано коришћење њихове имовине. Таква је ситуација стварала додатне тензије, које нису имале само националну већ првенствено егзистенцијалну конотацију. Нису били ретки случајеви да су повратници живели у шаторским насељима постављеним у непосредној близини својих кућа, које су у међувремену користила избегла и расељена лица друге националности (Интервју #29). Већина испитаника врло позитивно оцењује улогу међународне заједнице у повратку становништва,

¹⁶¹ Сански Мост се налази у Федерацији Босне и Херцеговине, а Козарац је у Републици Српској.

називајући је кључном, јер без њихове подршке процес повратка вероватно никада не би био имплементиран.

Повратници наилазе на бројне проблеме и препреке. Често је присутна нетрпељивост између повратничке популације и становништва које је остало. Један испитаник то коментарише следећим речима:

„Сама помисао да су у претходном рату били на супротним странама и да је доста њих изгубило неке од чланова уже или шире породице, или је сам учесник рата, или је рањен током рата – све су то елементи који утичу на понашање тих људи и психу човјека. Такође је битно о каквој се психолошкој структури личности ради. Није исто уколико је ријеч о повратнику који је образованији, који има шире погледе на живот у односу на оне који немају образовање који неадекватно реагују на провокације и не знају да одгоде реакције“ (Интервју #1).

Када се повратници врате у раније место пребивалишта, обично је њихова имовина уништена или девастирана. Осим уништене или оштећене имовине, присутни су и други проблеми. Већина повратника је незапослена годинама или обављају повремене послове, раде за дневницу, где често доживљавају понижења и непријатности. Није редак случај да живе од хуманитарне помоћи. Приступ друштвеним ресурсима им је врло ограничен, тако да њихов положај у друштву садржи све битне елементе социјалног искључења: сиромаштво, незапосленост, ограниченост социјалних контаката (UNDP, 2006:10). Повратничка популација у Босни и Херцеговини налази се у неповољном политичком, економском, социјалном и безбедносном окружењу. Иако је током година безбедност повратничких заједница знатно побољшана, економска и социјална ситуација је и даље врло тешка. Један испитаник, повратник, то коментарише на следећи начин:

„Што се тиче сигурности, има напретка. Што се тиче економског положаја, никаквих помака ту нема“ (Интервју #9).

Један други повратник старије животне доби тежак положај повратника и тензије према досељеном становништву коментарише речима:

„Нико не брине о нама, овдје је тихо умирање. Ни млади ни старији немају посла. Једва живимо. То ти је тихо етничко чишћење. Оно што није урађено у рату сада се чини. Сада је, што се тиче наших живота и неке економије, много горе него прије. Посла немамо и гледамо како избјеглице ујутро иду на посао. Има тензија са избјеглицама, има... ја бих све то отјерао одакле су дошли, па нека иде свако на своје. Они који су дошли, они праве проблеме. Ми смо ти овдје на маргинама овог друштва“ (Интервју #6).

Испитаници повратници осуђују политички конформизам и опортунизам својих политичких представника. То образлажу чињеницом да они нису заинтересовани за њихове економске и социјалне проблеме,¹⁶² као што наводи један испитаник:

„Рецимо, Министарство за избјегла и расељена лица треба да води бригу о томе. Ми овдје имамо бошњачког представника, министра... Када смо отишли испред нашег удружења да му се обратимо за помоћ, он нам је рекао да пожуримо јер има за нас пет минута времена. Кажем ја њему: „Шта, само пет минута? Онда ти хвала и довиђења“ (Интервју #3).

¹⁶² Ове резултате истраживања треба упоредити са истраживањем социјалног поверења у Босни и Херцеговини Берте Шалаја (Шалај, 2009:60–61). Анализирајући политичку партиципацију, тј. заинтересованост за политику као један од кључних облика политичке партиципације, Шалај приказује да је заинтересованост грађана Босне и Херцеговине за политику прилично забрињавајућа. Само 30 одсто грађана изразито је заинтересовано за политику, што, у поређењу са другим европским државама, Босну и Херцеговину смешта на дно лествице. Наиме, без обзира на низак ниво заинтересованости за политику, грађани Босне и Херцеговине склони су бити у чланству политичких странака, па је тако 18 посто грађана у чланству неке од политичких странака. Тај проценат не чини се високим, осим ако се зна да се резултати за исто питање у европским државама крећу од 8 до 12 одсто. Такав однос заинтересованости за политику и чланства у политичким странкама тешко је пронаћи у било којој европској држави. Шалај наводи да добијени резултати истраживања представљају својеврсну истраживачку загонетку, и изводи прелиминарни закључак како чланство у политичким странкама није толико одраз заинтересованости за политику, већ представља механизам који омогућава лакше постизање одређених личних циљева.

Један Србин из Сребренице, који се вратио у Сребреницу након рата, критикује рад локалних органа власти јер нису заинтересовани за проблеме грађана. Он каже:

„...власт од почетка није била у Сребреници, сви ти носиоци власти, начелник, предсједник општине, важнији функционери, директори бољих предузећа, руководиоци из полиције – не живе у Сребреници. Они дођу овдје, одраде посао до 15 часова и послје тога их нема. Не живе овдје, већ на другом мјесту. Нису заинтересовани да рјешавају битне проблеме града...“ (Интервју #26).

Већина испитаника наводи негативан утицај незапослености и сиромаштва на међунационалне односе. Ситуација је једнако тешка за све нације, међутим, по мишљењу испитаника, тежи је положај оних који су у мањини на неком подручју. Посебно је битно сагледати мишљење испитаника о дискриминаторском положају повратничке популације. Иако већина испитаника сматра да су мањине дискриминисане и да немају једнак третман када је запослење у питању, тамо где постоји могућност да се запосле појављују се други проблеми. Најчешће, ради се о запошљавању по националном кључу, али та радна места не добија локално становништво, већ њихови сународњаци из других делова Босне и Херцеговине. Један Бошњак из Бање Луке то објашњава на следећи начин:

„Пошто сам у политичким водама, стекао сам неку слику да највећи проблем запошљавања у Бањалуци стварају Бошњаци сами себи. Странке које имају власт у Бањалуци не запошљавају Бошњаке, иако имају могућност да запосле. Тенденција која је заступљена већ пар година је да људи из Федерације долазе и запошљавају се масовно, док људи који живе овдје не могу добити посао. Има конкретних примјера гдје су се људи пријављивали на конкурс и имали су потпуно исту стручну спрему, а живјели су у Бањалуци, и нису прошли, а људи из Федерације добију тај посао“ (Интервју #18).

Поред бројних економских и социјалних аспеката битно је дати краћи осврт на политичку димензију проблема онако како га испитаници виде. Супротна гледишта различитих националних група у Босни и Херцеговини око легитимности државе, различита виђења њеног уставног уређења, тиме и расподеле права и моћи у друштву – континуиран су извор конфликта. Њихов интензитет и манифестација зависе од унутрашњих и спољнополитичких прилика. Стабилност међунационалних односа у Босни и Херцеговини зависи од консензуса око легитимности поретка. Када се год у јавности поведе расправа о том питању или се деси неки значајнији догађај, по принципу спојених посуда анимозитети и конфликти се преносе са државног и ентитетског нивоа на локалне заједнице. Током интервјуа испитаници су често коментарисали одговорност политичара, наводећи да би они требало својим наступима и политичким деловањем да допринесу стварању стабилнијих међунационалних односа. Међутим, у пракси је ситуација обрнута. Већина испитаника осуђује националистичку реторику у политичком животу. Посебну забринутост поводом тога показују повратници јер, како кажу, последице таквих иступа они са маргина друштва то највише осете. Један испитаник, Бошњак из Бање Луке, коментарише следеће:

„Ако политичари овдје или у Федерацији дају неке нетрпељиве изјаве, то повратници осјете. Политичарима ни са једне ни са друге стране није стало до народа. Све је то на све три стране исто, а никог нема да их заштити“ (Интервју #3).

Последњи рат (1992–1995) водио се и због непостојања консензуса око питања легитимитета државног уређења, а садашњи мир постојеће противречности није решио. Испитаник из Кисељака сматра да је тај проблем константан извор конфликта и средство хомогенизације бирачког тела око националних политичких партија. Он постојеће политичке прилике у Босни и Херцеговини коментарише на следећи начин:

„Након завршетка рата, потписивањем Дејтонског мировног споразума, рат је настављен, само политичким средствима“ (Интервју #39).

У Босни и Херцеговини националне противречности јесу и политичке јер су питања *етноса* и *полиса* органски повезана. Један испитаник, Србин из Источног Сарајева који је пре рата живео у ужем градском подручју Сарајева, питање легитимности државе Босне и Херцеговине и употребу синтагме *Срби агресори*, широко прихваћене у бошњачкој јавности, коментарише следећим речима:

„Срби нису жељели да живе у таквој држави, кад што ни они нису хтјели у Југославији... И сад ти намећу да волиш нешто што не волиш, што никад ниси волио... Друго је то да је неко дошао са стране, као у Другом свјетском рату, па је био окупатор. Скоро, у марту, у новинама је био чланак о интеграцији ових општина и, како су навели, те општине су биле под окупацијом до 1995, док није потписан Дејтон. И ко то је окупирао? Људи су живјели ту, једноставно нису хтјели муслиманску власт и унитарну Босну и Херцеговину какву су они жељели. Нико није хтио да напусти Сарајево, јер толике су жртве и толико је било погинулих да нико није могао вјеровати да ће да напусти Сарајево. Али, једноставно, неће ни да живи доље са Муслиманима и Хрватима, јер се све зна шта је било у рату – определијелили су се да иду са својим народом. Остављена су огромна имања, и не само то: људи су исељавали комплет гробља из Сарајева, а то гробље није формирано прије пет или 10 година, него стотинама година. То је стварно било потресно, ко је то видио и проживљавао, то се не може ни испричати како је то било: кад људи напуштају куће и љубе прагове, ма само те сцене ко је видио, памтиће до краја живота. И каже ти да си окупатор ту гдје си живио, а многи су у Сарајево дошли ко зна откуда, из тих исламских земаља, из Санцака; а називати Србе који су рођени овдје окупаторима...“ (Интервју #49).

Свакако, овде се наводе појединачни карактеристични примери, који у већој или мањој мери илуструју јавно мњење у њиховим заједницама о том питању. У односу на Србе, Бошњаци имају сасвим другачију перцепцију у вези са легитимношћу државног уређења и питања националног идентитета. Њихов став је да је Босна и Херцеговина јединствена и недељива држава у којој су Бошњаци већина. Такође, велики број испитаника Бошњака у разговору своје сународнике избегавају да називају Србима и Хрватима, већ православцима и католицима, што имплицитно може да се тумачи као негирање њиховог националног идентитета, а уважавање верског. Испитаници Бошњаци су се током разговора, са више или мање искрености, критички односили према државном уређењу које одступа од унитаристичког концепта и унутрашње поделе Босне и Херцеговине по националном принципу. Један он испитаника отворено каже да Бошњаке вређа и иритира назив Република Српска и називи свих јавних институција које имају префикс српски, „попут Српске шуме, поште, воде...“ Каже: „Нек и остане двоентитетско уређење, али нека промијене назив, гарантујем да би се у Подриње вратило још 50% Бошњака“ (Интервју #21). Питање идентитета је врло осетљиво, тако да су током интервјуа Бошњаци који живе у Републици Српској изражавали забринутост јер млади у Републици Српској не гаје елементарна осећања припадности заједничкој држави. Он то аргуентује речима:

„Та дјеца не знају о Босни ништа, они само знају за Србију, „Црвену звезду“, „Партизан“. Нико не зна за „Жељу“, „Сарајево“, „Слободу“, „Вележ“. Он не зна да живи у Босни. За њега је Србија мајка“ (Интервју #29).

Испитаници хрватске националности током разговора указивали су на нерешено национално питање Хрвата у Босни и Херцеговини који су изложени мајоризацији, исказујући отворено незадовољство постојећим уставним положајем Хрвата у Босни и Херцеговини (Интервјуи #2, #6, #39, #40, #41, #42, #44, #46).

Поред свих политичких противречности око питања државног уређења и питања идентитета, испитаници су често током разговора, без обзира на њихову

националну припадност, указивали на један важан политички аспект – стварање психологије страха од стране политичких елита. Стварање политичке климе нетрпељивости према другоме, страха и угрожености властитог националног корпуса испитаници виде као средство политичке манипулације у сврху одржавања на власти. Један испитаник је деловање политичких елита прокоментарисао речима:

„Владају страхом од другога, а не политичким програмима којима би се створили бољи услови у друштву за све“ (Интервју #19).

Чести коментари испитаника били су да су масовни медији инструменти политике и механизми за ширење нетрпељивости и мржње. Велики број испитаника критички посматра рад масовних медија у Босни и Херцеговини, сматрајући национално поларизованим и у функцији политике. О сукобу представника политичких елита који преносе медији један испитаник каже „да се то одмах осјећа овдје међу људима, то се препричава“ (Интервју #26). Посебан осврт дат је на необјективност у информисању јавности о догађајима који могу имати националну конотацију. Та питања су увек врло осетљива, а медији им приступају некритички, често догађаје који немају националну позадину приказују као нападе на један од конститутивних народа заговарајући тезу о угрожености. Став дела испитаника јесте да медији у Босни и Херцеговини имају активну улогу у стварању међунационалне мржње (Интервјуи #12, #19, #25, #26, #39). Један испитаник, новинар по струци, говори о улози медија у ширењу националне мржње:

„...када се деси неки међунационални инцидент, трчи се да би се послала информација без размишљања, само да би се окривили други. Ријетко се све детаљно испита, провјери, па се информише јавност. Такав приступ у информисању јавности распирује националну нетрпељивост. Национална и хушкачка реторика значајно је присутна у медијима у Босни и Херцеговини“ (Интервју #25).

Историја насиља, трауме из претходног рата, тежак економски и социјални положај становништва у великом делу државе, политички антагонизми, политизација медија, опортунизам политичких елита и недостатак осећаја за животне проблеме обичног човека, етноцентризам, велике националне дистанце – битни су друштвени проблеми који стварају друштвене поделе. Таква ситуација у друштву, посебно у појединим деловима Босне и Херцеговине где су трауме из рата знатно изражене, указује на тежак суживот национално и верски подељених заједница. Социолози оправдано могу да поставе питања: Да ли Босна и Херцеговина задовољава основне критеријуме на основу којих се дефинише друштво, то јест да ли уопште постоји друштво ако већина његових чланова не дели минимум заједничких вредности? Да ли ти људи деле само физички простор, тешка историјска сећања, нетрпељивост, мржњу и страх једних од других? Да ли је такав став универзално применљив на читавом подручју Босне и Херцеговине или постоје разлике: географске, економске и социјалне, демографске и културне? Ради илустровања наведених тврдњи и њихове аргументације, наводе се нека животна искуства испитаника у национално хетерогеним срединама. За истраживача је била посебно интересантна употреба синтагме *линија раздвајања*, коју су испитаници врло често употребљавали за места где се заједнице територијално раздвајају. Најчешће се користи у срединама где су сукоби били интензивни – попут средње Босне и Сарајева, али и у другим местима. Таква терминологија наслеђена је из ратног периода и остала је у употреби све до данас, јер до сада није много ни учињено на већем зближавању заједница. На основу резултата истраживања може се закључити да у подручју средње Босне Хрвати и Бошњаци живе у две одвојене, дубоко подељене заједнице. Међусобна комуникација је минимална. Поделе су структуралне: демографске, јер су у тим срединама насеља национално подељена; политичке – бирачко тело је хомогенизовано око националних странака; образовне – установе у основном образовању су подељене. Поделе су видљиве у свакодневном друштвеном животу јер су локални угоститељски објекти такође подељени по националном принципу. Једна испитаница хрватске националности из Кисељака описује националне поделе у средини у којој живи:

„Прије код нас опћина у рату је била подијељена, пола опћине тамо а пола овамо, тако да и данас је то то, ја тачно станујем негдје на црти, постоји нека граница“ (Интервју #42).

Испитаник, Бошњак из Бугојна коментарише националну подељеност:

„Данас дан људи живе ту, живимо преко пута њих, фактички са њима али поред њих. Нема комуникације, заправо зависи. Рецимо, моји родитељи, пошто су изгубили сина, оца, са тим људима не контактирају. Наравно не са свима, али са већином њих не контактирају, знајући каква је чија улога била у свему томе. Наравно има ту људи са којима контактирају и који долазе... У Горњем Вакуфу још увијек постоји та, како то они воле рећи, *линија раздвајања* између хрватског и муслиманског дијела“ (Интервју #20).

Један испитаник из Источног Сарајева такође током разговора често помиње *линију разграничења*. Његов став говори о подељености заједница и великом степену неповерења:

„Линија разграничења је невидљива, само се види по таблама, ћирилица – латиница... Та се ријеч користи у разговору кад се каже, на примјер: станујем код линије разграничења. Поготово неко кад купује стан, људи воле да нису близу те линије разграничења, да су негдје дубље у Источном Сарајеву... Општина је овдје направила један велики пропуст: направили су основну школу на линији разграничења. Школа је прва на удару. Ту треба да буде полицијска станица, а не основна школа!“ (Интервју #49).

Посебан проблем у средњој Босни јесте феномен *две школе под једним кровом*. Испитаници хрватске и бошњачке националности током разговора осуђују такав систем, јер раздвајање деце по националној основи у раним фазама социјализације штетно је првенствено за будућност те деце (Интервјуи #39, #20).

Једна наставница из Кисељака запослена у једној од тих школа своја искуства описује следећим речима:

„...Ја радим шест година у Основној школи, двије школе су под једним кровом. Једна страна је наша а друга страна је под наводницима њихова. Имали смо у ових шест година један заједнички семинар, гдје су били људи из бошњачке школе и било је све коректно и добра атмосфера. Били смо натјерани некаквим програмом да будемо заједно и одрадили смо одлично тај семинар, спријатељили се и остало је на томе. Осмодневни семинар и на крају – хајде довиђења! Ти људи не долазе у нашу зграду, нити ми идемо тамо, не слушамо предмете заједно, дворана за тјелесни одгој је у нашој згради и ти људи уопште не долазе на тјелесно. То су два потпуно одвојена програма. Ми имамо своја натјечања, а они своја такмичења, тако да се школе ни у каквим увјетима не сусрећу. Има само натјечање у сигурном промету, гдје учествују школе из читавог кантона (СБК), и у том случају се сусрећу дјеца. Иначе, сва остала натјечања су по хрватском и бошњачком програму. Значи, и држава нам омогућава да се не сусрећемо, нема апсолутно никаквих сусрета“ (Интервју #41).

Испитаници и хрватске и бошњачке националности из средње Босне наводе да су поделе у образовању последица политичких одлука. Средње образовање није национално подељено и деца редовно похађају наставу заједно. Такав систем функционише нормално и без икаквих националних проблема, деца се редовно друже. Поделе у основном школству, како испитаници наводе, резултат су политичке манипулације (Интервјуи #39, #41). О последицама подељеног основног образовања на стварање националних дистанци сведочи следећи коментар:

„Испричаћу једну анегдоту. Десило се на Брњацима, то је једно насеље прије Кисељака, кад се иде из Сарајева према Кисељаку. Један је дјечак дошао у викендицу, зове се Мустафа. Дјеца из околних хрватских кућа питају га како се зовеш, а он им каже Мујо, а они њему: Ајде не лажи, не

постоји такво име! Значи, они уопште немају додира, они живе у свом малом свијету“ (Интервју #41).

На који начин испитаници виде постојеће стање у друштву са посебним освртом на будућност међунационалних односа у Босни и Херцеговини? Овде треба нагласити чињеницу да постоји другачија перцепција испитаника млађе и старије старосне доби, посебно млађих који имају запослење у поређењу са старијима који су незапослени или са пензионерима који су у тешком економском положају. Иако се генерално може рећи да се испитаници углавном не сматрају угроженим у безбедносном смислу, они који су у тежем економском и социјалном положају на укупна дешавања у друштву и на стање међунационалних односа гледају са далеко мање оптимизма, те често сматрају да им је национална припадност разлог тешке животне ситуације. У разговору, ипак, наводе да је више или мање свима у друштву тешко без обзира на националну припадност, јер и они други тешко живе и за њих нема посла. Испитаници млађе старосне доби усмерени су ка будућности и новим могућностима, само кратко се осврћу на дешавања из прошлости. Један млађи испитаник то је прокоментарисао на следећи начин: „Млађи и не причају о рату. За њих је то рат који је био тамо негдје... некад....“ (Интервју #8).

Такође, уочљива је тенденција да образовани и запослени испитаници млађе животне доби изразито критички посматрају актуелне националне тензије и поделе, посебно политизацију и политичку манипулацију питањем националног и верског идентитета. Политику која има за циљ доминацију једних над другима посебно осуђују. Оно што је од значаја за аргументацију таквог става јесте да су врло слични одговори испитаника српске, бошњачке и хрватске националности из различитих делова Босне и Херцеговине (Интервјуи #8, #35, #38, #41). Посебно испитаници млађе животне доби из урбаних средина позитивно оцењују међунационалне односе, уз аргументе да се и поред посла друже приватно и да нису чули да је неко од припадника њихове националне групе имао неких проблема било на послу или ван посла. Такође наводе да су све чешћи случајеви мешаних бракова између Срба и Бошњака (Интервју #8).

Испитаници старије старосне доби углавном тежиште дискусије стављају на прошлост, величајући, често и неаргументовано, квалитет живота и друштвену идилу у периоду пре рата, жалећи за старим временима и често тражећи кривца у другом за садашњи тежак положај у друштву (Интервјуи #3, #6, #9, #51).

Такође постоји разлика у исказима испитаника о будућности међунационалних односа из средина где су се десили масовни ратни злочини и тамо где нису. Испитаници са лошијим искуствима носе много више подозрења од оних који та искуства немају. Постоји и разлика између испитаника из урбаних и руралних средина. У урбаним срединама комуникација са припадницима других народа је учесталија, интеракција је чешћа, за разлику од руралних заједница и мањих градских средина, где су поделе знатно изражене, а социјални контакти врло ограничени. Важно је напоменути да је град Мостар изузетак, дакле тај случај одступа од наведеног, јер је реч о градској средини у којој су националне поделе знатно изражене.

Босна и Херцеговина је врло специфична и није могуће сачинити генерализације применљиве за читаву државу, а сваки покушај генерализовања врло је ризичан. Испитаници из средње Босне указују на велико међунационално неповерење и неискреност када су те теме у питању. Међунационална мржња је табу тема и о њој се не прича. Националне тензије су велике и само је мало потребно да постану још веће (Интервју #39). Једна испитаница то објашњава на следећи начин:

„Кад се говори о мржњи, то је апсолутно одгађање проблема и само као ној сакривамо главу у пијесак. Нећемо се никад приближити и уважавати једни друге. Нећу се никад радовати Васкрсу и Бајраму својих сусједа, него ћу само реда ради их назвати и честитати итд. Нећу се радовати, а сврха је да се ја радујем. Ја навијам за хрватску репрезентацију, ногометну, али ако игра Босна и Херцеговина и Мађарска, требало би да навијам за Босну и Херцеговину јер се моји сусједи радују. Не радујемо се када се радују наши сусједи, људи које ми познајемо... Што сам још примијетила, ту нетрпељивост још више подгријавају они који нису никога изгубили, они

чак који нису ишли од својих кућа, и то ми је увијек било фасцинантно“ (Интервју #40).

Током истраживања уочене су одређене тенденције које би се могле назвати *феномен инсајдера – аутсајдера*. Ради се о специфичном културном конфликту унутар исте националне и верске групе. Анализа тог радног концепта може допринети бољем разумевању комплексности међунационалних односа у Босни и Херцеговини. *Инсајдери* су особе која припадају истој националној или верској групи, а који не живе стално у одређеној средини, већ је понекад посећују. *Инсајдери* гаје снажан осећај припадности и лојалности властитој националној или верској групи и њеној култури. Они немају свакодневни контакт са припадницима других култура у локалној заједници коју посећују. Своја убеђења сматрају исправним, а по њиховом схватању исправна су она убеђења која величају вредности своје националне или верске групе уз оспоравање вредности других. *Инсајдери* постају *аутсајдери* онда када долази до већег раскорака у ставовима о *другом* и *другачијем* у односу на ставове припадника властите групе који стално живе у локалној заједници, посебно кад својим ставовима и понашањем доводе у питање стабилност те заједнице нарушавајући односе са припадницима других нација или вера. Они су *аутсајдери* у тој мери у којој не разумеју или не желе да разумеју сложеност односа људи различитих култура које живе на истом простору, њихову животну упућеност, интересе, потребе и вредности на основу којих они обликују мишљење и ставове једних о другима. Примера ради, знатне разлике у перцепцији међунационалних односа присутне су између Бошњака који су се вратили својим кућама и оних који су остали у дијаспори и који долазе у завичај најчешће током летњих годишњих одмора. Њих карактерише групна затвореност и неповерење према другима које сматрају кривим што су они напустили своју земљу. Такође, такве ставове преносе на млађе генерације. Један Бошњак – повратник млађе старосне доби, коментарише ставове својих сународника из дијаспоре када дођу у своја родна места која се налазе у Републици Српској:

„Сматрам да су те приче хушкачке, али они то воле да чују и још увијек сматрају и причају у стилу да смо ми Бошњаци протјерани одавде. Требало би престати размишљати о томе. Они овдје имају врата отворена, нико им не брани да се врате. То што њима смета што су се други доселили, то ће престати. Они живе у том неком убјеђењу да треба да се држе заједно а не да се помијешају са другима. Ја сматрам да они треба да престану да размишљају на тај начин, да дођу овдје да се опусте и да не трују ону малу дјецу. Та дјеца долазе са тим убјеђењима у глави... Бошњачка дјеца која одрастају овдје, конкретно код мене у улици, они се друже нормално, нико их не гледа другачије, нити они кога гледају на тај начин.

...Кад разговарам са њима и кажем да ми је овдје добро, да се осјећам сигурно – зависи колико сам близак са човјеком; ако смо блиски, они ми кажу да сам се *посрбио*. Ми не можемо разговарати с њима на ту тему јер долази до свађе. Са њима се не може о томе причати“ (Интервју #11).

О феномену *аутсајдера* један испитаник, Бошњак из Бање Луке, каже следеће:

„Добро се слажем са својим комшијама, свима је у интересу да мирно живимо и да помогнемо једни другима колико се може. Онда дође љето, дођу на одморе из дијаспоре и ту настају тензије, свађе и увреде. Они буду ту пар седмица, сједну у своја скупоцјена „волва“ и оду, а ја останем овдје у свом сиромаштву и онда објашњавам свом комшији Србину, који живи тешко као и ја, да онај мој Бошњак и није баш тако мислио – а обојица знамо да јесте...“ (Интервју #12).

Сваке године на Петровдан, 12. јула, одржава се комеморација страдалим Србима у Подрињу. Дан раније Бошњаци одржавају комеморацију у Поточарима бошњачким жртвама на том подручју. То је време великих националних тензија. Један Србин из Сребренице на следећи начин коментарише посету припадника десничарских покрета из Србије Сребреници на дан комеморације:

„Рецимо, чести су испади од оних који су дошли овдје са стране. На примјер, за Петровдан дође група младића из Београда који имају 16 или 17 година, који не знају ни шта је Сребреница, ни гдје је. Њима је неко једноставно рекао идемо у Сребреницу, да направе овдје циркус и глупости о којима ће федерални медији писати данима. Они направе проблем мени, ја сам Србин, живим овдје, а они одоше сутрадан. Ја настављам да живим овдје и треба да гледам тим људима у очи које су они извријеђали... Нормално, није никоме пријатно када се такве ствари дешавају“ (Интервју #26).

Погледи на стање у друштву и перспективе нису идентични, већ на први поглед уочљиве су велике разлике. То се може социолошки објаснити законитом везом између положаја у друштвеној структури и идеја које појединци генеришу. Људи мисле на начин на који живе. Различита схватања међунационалних односа у уској су вези са разликама у друштвеном положају појединих друштвених група (Шушњић, 1995:61) јер услови друштвеног живота обликују друштвену свест. То објашњава другачију свест о међунационалним односима у срединама где су се кроз историју дешавали ратни злочини и национално и верско насиље: погледи тих друштвених група разликују се од оних који су из средина где се то није у толикој мери дешавало. Њихов положај кроз историју и искуства су другачији. Такође је различит друштвени положај градског становништва у односу на рурално, јер је град сусрет разлика, и интеракција између становништва је много већа, а онда и погледи и свест о онима који су културно другачији.

Млађи са више оптимизма виде будућност друштва и међунационалних односа него старије категорије становништва. То се може објаснити положајем који млади заузимају у друштвеној структури, посебно они који су запослени. Они су група која напредује, која се осећа задовољном у складу са постојећим друштвеним приликама, за разлику од оних који су незапослени, сиромашни или старије животне доби. Њихов друштвени положај је битно различит, они критикују садашњост и величају стара добра времена, заступају идеју друштвеног назадовања и моралног пропадања (Шушњић, 1995:57).

За анализу међунационалних односа од значаја је сагледати унутаргрупни конфликт који настаје због сукоба интереса између припадника групе који живе у свом завичају и оних који су га напустили и долазе повремено, или су људи са стране. Њихове перцепције *другог* и *другачијег* знатно се разликују. Они који припадају различитим националним или верским групама а деле исти простор – животну су упућени да сарађују једни са другима. У тој мери је дух заједнице више изражен, консензус о виталним животним питањима је постигнут, а културно пројектоване разлике, нетрпељивост и мржња сведени на минимум. Они који не деле исти животни простор и проблеме немају прилику да развијају осећај међусобне солидарности и често су генератори међунационалних тензија и конфликта. Посебно су то они који себе сматрају заштитницима и чуварима културних вредности своје групе, те зато омаловажавају оне који припадају другој култури.

Из наведеног се може закључити да је национална и верска мржња, било отворена или латентна, присутна у босанскохерцеговачком друштву. Међутим, неопходно је сагледати сложеност међунационалних и верских односа, првенствено историјске, географске, демографске и друге социолошке чиниоце. Њиховом чак и површном анализом може се утврдити да није могуће донети генералне закључке који би важили за читаво подручје Босне и Херцеговине. Потребна су даља истраживања овог осетљивог друштвеног питања.

2. РАСПРОСТРАЊЕНОСТ ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ

Према званичним подацима, злочини мржње у Босни и Херцеговини нису распрострањени у великом обиму. Статистички посматрано, појава није алармантна јер је број евидентираних кривичних дела занемарљив. Према исказима испитаника, основано се може претпоставити да је тамна бројка велика, посебно у ранијем временском периоду. Међутим, број извршених дела није од значаја и статистика није критеријум на основу којег се може оценити друштвени значај овог проблема, ако се имају у виду специфичне последице и друштвена опасност ове врсте кривичних дела. Може се рећи да се национално и верски

мотивисано насиље дешава чешће у национално и верски хетерогеним срединама него у хомогеним. Посебно су предиспонирана подручја у које се вратило расељено и избегло становништво током рата (1992–1995).

Пре него што се почне детаљнији приказ распрострањености злочина мржње, неопходно је навести одређене ограничавајуће чиниоце. Да се подсетимо, ова кривична дела нису на јединствен начин решена у кривичном законодавству Босне и Херцеговине. Различита законска решења и непостојање систематског статистичког праћења онемогућавају увид у стварне размере посматраног феномена. Наредни проблем јесте приступ полиције, тужилаштва и судова овој проблематици, који у свом раду не показују довољно разумевања и воље за спровођење истрага о постојању мотива мржње у извршењу кривичног дела. Мотив мржње се занемарује јер полиција у прелиминарној истрази не узима у обзир индикаторе који указују да је кривично дело мотивисано националном или верском мржњом. Последице тога су да се та кривична дела најчешће квалификују као оштећење имовине, телесне повреде, изазивање опште опасности или као друга кривична дела и прекршаји. Посебан је проблем да се утврди распрострањеност злочина мржње током првих неколико година након завршетка рата (1992–1995). У условима друштвене дезорганизације и слабог функционисања институција система може се основано претпоставити да реакција правосудних органа није била адекватна. Такав приступ неминовно води недостатку поузданих података о овом друштвеном проблему.¹⁶³

¹⁶³ У Босни и Херцеговини нема јединственог приступа у праћењу ове проблематике, што представља основни проблем у истраживању распрострањености и карактеристика злочина, укључујући ту и инциденте почињене из мржње. У том смислу коришћени су доступни подаци државних институција, извештаји међународних организација и невладиних организација, и посебно грађа која је прикупљена методом квалитативног интервјуа. Коришћена су и обавештења из средстава јавног информисања, која спадају у податке мале поузданости. Њихов значај је у томе да се сагледа на који начин медији извештавају о појединим насилним догађајима за које се претпоставља да имају националну или верску конотацију, и на који начин медији утичу на обликовање јавног мњења када се ради о овим осетљивим друштвеним питањима. Подаци прикупљени из различитих извора анализирани су и упоређивани у циљу утврђивања њихове компатибилности и оцене релевантности.

Неки статистички подаци правосудних институцијама о злочинима мржње¹⁶⁴

Табела 1. Подаци о кривичним делима са обележјима злочина мржње у Федерацији Босне и Херцеговине за временски период од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009.

Кривично дело	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
чл. 163	*	36	*	13	*	8	*	5
чл. 165	*	0	*	0	*	0	*	0
чл.166 ст. 2 т. ц)	*	2	*	6	*	3	*	3
чл.172 ст. 4	*	0	*	0	*	0	*	0
чл. 177	*	18	*	0	*	0	*	0
чл. 178	*	14	*	0	*	0	*	0
чл. 203 ст. 4	*	0	*	0	*	0	*	0
чл. 293 ст. 3	*	9	*	9	*	9	*	8
чл. 363 ст. 2	*	0	*	0	*	0	*	0
Укупно * ¹⁶⁵	*	79	*	28	*	20	*	16

Извор: (Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине, 2010)

¹⁶⁴ Опширнији приказ података статистичких агенција у Босни и Херцеговини о стању криминалитета, те података правосудних институција о злочинима мржње садржани су у прилогу ове дисертације (у Прилогу А дат је приказ стања криминалитета у Босни и Херцеговини према подацима државних институција).

¹⁶⁵ *Подаци нису доступни.

Табела 2. Збирни приказ извршених кривичних дела са обележјима злочина мржње – подаци из Окружног тужилаштва у Бијељини (члан 167 и члан 390 Кривичног закона Републике Српске)¹⁶⁶

Година	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
2003.	14	*	10	*	8	*	5	*
2004.	4	*	4	*	4	*	4	*
2005.	4	*	3	*	2	*	2	*
2006.	10	*	12	*	11	*	12	*
2007.	4	*	9	*	1	*	3	*
2008.	9	*	9	*	8	*	5	*
2009.	5	*	6	*	7	*	8	*
Укупно	50	*	53	*	41	*	39	*

Извор: (Окружно тужилаштво Бијељина, 2010)

¹⁶⁶ Начин вођења евиденција није јединствен у окружним тужилаштвима у Републици Српској. Поред различитих приступа различитих тужилаштва, присутан је неконзистентан начин вођења евиденција у оквиру појединих тужилаштава у посматраном временском периоду. Због нејединственог начина вођења постојећих евиденција окружних тужилаштава и некомплетности података није могуће дати приказ ових кривичних дела за Републику Српску у целини. Међутим, може се дати делимичан приказ на основу доступних података у евиденцијама окружних тужилаштава у Републици Српској. У посматраном периоду број ових кривичних дела у највећем броју је евидентиран на подручју Окружног тужилаштва у Бијељини. Детаљнији подаци правосудних институција у Републици Српској садржани су у прилогу ове дисертације (у Прилогу А дат је приказ стања криминалитета у Босни и Херцеговини према подацима државних институција).

Табела 3. Изазивање националне, расне или верске мржње, раздора и нетрпељивости ¹⁶⁷ (члан 160 Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине)¹⁶⁸

Година	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
2003	*	*	0	0	0	0	0	0
2004	*	*	1	2	1	2	1	2
2005	*	*	0	0	0	0	0	0
2006	*	*	0	0	0	0	0	0
2007	*	*	2	5	1	4	1	2
2008	*	*	1	6	0	0	0	0
2009	*	*	2	2	2	2	0	0
Укупно	*	*	6	15	4	8	2	4

Извор: (Тужилаштво Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, 2010).

У временском периоду након потписивања Дејтонског мировног споразума до данас уочавају се трендови пада када су ова кривична дела у питању. Посебно су у паду насилни акти веће друштвене опасности као што су убиства, експлозије, телесне повреде, паљевине и уништавање имовине у већем обиму. У последњих неколико година најчешћи су случајеви оштећења имовине на верским објектима и надгробним споменицима, затим туче, увреде и исписивање увредљивих графита. Ови деликти, за разлику од осталих кривичних дела и прекршаја,

¹⁶⁷ У посматраном временском периоду (2003–2009) на подручју месне надлежности Тужилаштва Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине евидентирана су кривична дела изазивања националне, расне или верске мржње, раздора и нетрпељивости из члана 160 и једно кривично дело оштећења туђе ствари из члана 287 став 3 Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине. Нису евидентирана друга кривична дела из Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине која су извршена из националних или верских побуда (Тужилаштво Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, 2010).

¹⁶⁸ *Подаци нису доступни.

дешавају се ретко, али имају врло негативан утицај на међунационалне односе и друштво у целини. Један испитаник, полицијски службеник коментарише учесталост дешавања злочина мржње на следећи начин:

„Могу рећи да се у мојој дугогодишњој пракси кривична дјела с елементима националне, вјерске мржње или других видова нетрпељивости ријетко дешавају, много рјеђе него остала кривична дјела“ (Интервју #1).

Испитаница повратница у Дрвар, месту где је насиље према Србима повратницима у првим годинама након рата било знатно распрострањено, одговара на питање да ли се може сетити кад се последњи пут десио неки међунационални инцидент:

„Па не могу се сјетити... Да, сјећам се, потукла су се нека дјеца различите националности у школи прије неких мјесец дана. Једно су дијете гурнули низ степенице, тако да је интервенисала полиција и родитељи“ (Интервју #52).

Испитаници из правосуђа наглашавају да у њиховој пракси таква кривична дела се врло ретко дешавају (Интервју #22, #31) или се нису уопште сусретали са таквим предметима. Једна испитаница, судија из Приједора, о томе говори следеће:

„Судија сам на кривичном реферату од 1. 9. 2005. године. У припреми за овај разговор, ја сам вам начелно већ рекла да као судија у овом периоду нисам имала таквих предмета. У свом раду, с обзиром на подручје у коме радим, гдје су заступљене различите националности, различите врсте кривичних дјела, сусрећем се са предметима општег криминала, као и привредног криминала и свих видова криминала пописаних Кривичним законом Републике Српске. Обраћам пажњу, с обзиром на подручје гдје живимо и радимо, да би вјерска или национална нетолеранција могла бити мотив почињења. Међутим, дефинитвно се у свом раду нисам сусрела ни

са једним предметом који је имао мотив или било какву посљедицу која би била мотивисана вјерском, националном нетолеранцијом и мржњом“ (Интервју #30).

Организација за европску безбедност и сарадњу Мисија у Босни и Херцеговини врши надзор и води евиденцију инцидената почињених из мржње (Интервју #38, #43).¹⁶⁹ Експерт ОЕБС-а наглашава да инциденти мотивисани мржњом нису својствени само за Босну и Херцеговину већ се дешавају у свим земљама чланицама ОЕБС-а.

„Јако је тешко се статистички изражавати колика је учесталост тих дјела у Босни и Херцеговини. Када би се упоређивало с извршеним другим кривичним дјелима, наравно да то није тако учестало. Међутим, могу рећи да је то значајан број дјела и да у нашој бази података имамо релативно велик број тих дјела“ (Интервју #43).

Мисија Организације за европску безбедност и сарадњу у Босни и Херцеговини ослања се на полицијске извештаје у циљу идентификовања случајева где је присутан мотив мржње, односно случајеве који за мету имају гробља, верске објекте и симболе, или је реч о другим међунационалним или међуверским инцидентима. Ради се о кратком прегледу инцидената мотивисаних

¹⁶⁹ Под инцидентима подразумевају сваки безбедносно релевантни догађај за који се на основу индикатора може претпоставити да је мотивисан мржњом или предрасудом, не улазећи у правну квалификацију кривичног дела или прекршаја. База података Организације за европску безбедност и сарадњу у Босни и Херцеговини на захтев није била доступна истраживачу, иако би се на основу статистичке анализе регистрованих случајева могли потпуније сагледати трендови с обзиром на врсту кривичних дела и прекршаја, време и место дешавања, карактеристике жртве и извршилаца, као и реакцију полиције, тужилаштва и судова, укључујући и реакцију локалне заједнице – у смислу да ли је такав акт јавно осуђен или не. За потребе израде дисертације Мисија Организације за европску безбедност и сарадњу у Босни и Херцеговини дала је на увид и коришћење интерних годишњих извештаја о стању на територији целе Босне и Херцеговине. Истраживачу су стављени на увид извештаји за 2007, 2008. и 2009. годину.

мржњом или предрасудама, на основу чега је могуће сагледати опште трендове посматраног феномена на подручју читаве Босне и Херцеговине.¹⁷⁰

Министарство сигурности Босне и Херцеговине наводи у извештају о стању сигурности да су безбедносне агенције на целој територији Босне и Херцеговине регистровале одређен број аката насиља и инцидената према припадницима појединих националних, верских или других групација или њиховој имовини, објектима и обележјима. Најчешће је реч о оштећењу сакралних објеката, надгробних споменика, обележја и знамења свих конфесија у Босни и Херцеговини, затим нарушавању јавног реда и мира на националној основи, активирању експлозивних направа, писању увредљивих националистичких графита, уништавању државних симбола и слично (Министарство сигурности Босне и Херцеговине, 2010). У извештају се не наводе детаљнији подаци о њиховој распрострањености и карактеристикама.

Према извештају Министарства унутрашњих послова Републике Српске, у првим годинама повратка кривична дела и инциденти мотивисани националном мржњом били су учестали, посебно према категорији повратника (Министарство унутрашњих послова Републике Српске [МУП РС], 2010). Посебно су били учестали случајеви подметања и бацања експлозивних направа (претежно ручних бомби) с циљем застрашивања и наношења материјалне штете. Ти насилни акти уносили су немир и осећај несигурности међу повратничком популацијом и јавности уопште. Учесталост таквих дешавања бележи тренд пада из године у годину. Генерално посматрајући, имплементација повратка становништва на одређеним подручјима утицала је на безбедносни амбијент, што је створило потребу појачаног оперативног деловања у циљу заштите личне и имовинске сигурности повратничке популације. Министарство унутрашњих послова Републике Српске води евиденцију свих кривичних дела извршених према

¹⁷⁰ Овде треба навести једну ограничавајућу околност. Наиме, наведени извештаји не садрже квантитативне податке о броју евидентираних кривичних дела и других инцидената мржње, већ су само приказани карактеристични случајеви, посебно у повратничким заједницама и нетолеранцији заснованој на националној припадности. Затим ту су и инциденти који се дешавају за време комеморација, напади на верске објекте – укључујући и гробља. Такође се у извештајима наводе и карактеристични случајеви које су извршили малолетници и млађа пунолетна лица.

повратницима и другим припадницима несрпске националности. Углавном је реч о деликтима имовинског карактера, претњама и увредама, оштећењу имовине, застрашивањима и провокацијама. Таквих деликата је сваке године све мање, безбедносна ситуација у повратничким насељима идентична је стању какво је у Републици Српској у целини.¹⁷¹

3. СТРУКТУРА ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ

У делу који следи биће приказани најдоминантнији појавни облици злочина мржње у Босни и Херцеговини. То су убиства, изазивање опште опасности (експлозије, употребе ватреног оружја, паљевине), насилничко понашање (насиље у спорту и поводом спорта, насиље за време верских објеката, туче, оштећење имовине (оштећење верских објеката, оштећење надгробних споменика, оштећење приватне имовине), увреде и претње, силовање, те случајеви помешаних мотива и погрешне перцепције.

3.1. Убиства

Имајући у виду комплексност доказивања мотива националне или верске мржње; непостојање адекватног нормативно-правног оквира; неуједначену праксу правосудних органа; ограничен приступ подацима када је ова проблематика у питању – битне су ограничавајуће околности да се тачно утврди колико је од укупног броја извршених убистава у Босни и Херцеговини у посматраном временском периоду у целини или делимично мотивисано националном или верском мржњом.

¹⁷¹ Укупан број извршених кривичних дела општег криминалитета на штету повратника током 2009. године износи 688 кривичних дела или 6,3% у односу на целокупан број пријављених кривичних дела у Републици Српској (МУП РС, 2010).

Табела 4. Територијална распрострањеност кривичног дела убиства у Федерацији Босне и Херцеговине (члан 166 став 2 тачка ц КЗ ФБиХ) – приказ по лицима за временски период од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009. – приказ за временски период од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009.¹⁷²

Кантон	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Пред-мети	Лица	Пред-мети	Лица	Пред-мети	Лица	Предмети	Лица
Бихаћ	*	0	*	6	*	3	*	3
Горажде	*	0	*	0	*	0	*	0
Травник	*	2	*	0	*	0	*	0
Зеница	*	0	*	0	*	0	*	0
Орашје	*	0	*	0	*	0	*	0
Тузла	*	0	*	0	*	0	*	0
Мостар	*	0	*	0	*	0	*	0
Широки Бријег	*	0	*	0	*	0	*	0
Сарајево	*	0	*	0	*	0	*	0
Ливно	*	0	*	0	*	0	*	0
Укупно	*	2	*	6	*	3	*	3

Извор: (Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине, 2010).

Од свих кривичних дела која можемо посматрати као део концепта злочина мржње, убиства су врло редак појавни облик. Међутим, у пракси су забележени случајеви изазивања опште опасности (најчешће постављањем експлозивне направе) или наношења тешких телесних повреда које су имале за последицу смрт лица. Убиство припадника друге националне групе увек доводи до узнемиравања јавности и међунационалних тензија. Заједница чији је члан лишен живота такве случајеве искључиво види као убиство извршено из националне или верске мржње.

¹⁷² *Подаци нису доступни.

На основу анализе прикупљене грађе може се рећи да су се убиства најчешће дешавала током првих неколико година након потписивања Дејтонског мировног споразума, када су сећања на рат још увек била изузетно свежа. Посебно је значајно напоменути време масовнијег повратка становништва у предратна места пребивалишта. Тај временски период није јединствен на простору читаве Босне и Херцеговине, јер је повратак зависио од безбедносне ситуације, реконструкције порушених стамбених објеката, инфраструктуре, те економских и социјалних услова одрживог повратка. У том временском периоду евидентирана су убиства за која се може основано претпоставити да су извршена из националне или верске мржње. Посебно је интересантан случај Дрвара (у коме је живело већинско српско становништво), који су у јесен 1995. године заузеле хрватске оружане снаге. Након заузимања града српско становништво је напустило град. Од оних који су остали неки су убијени. Испитаник из Дрвара о томе говори следеће:

„Остало је њих двадесетак. Од тога неке су убили. Добро знам да је један П. С. снимљен на ХТВ телевизији. Ми смо то гледали, и том приликом је говорио да му је добро, како му никад није било боље, како га хране и слично. Вјероватно су му они рекли да то говори. Он је имао пет или шест оваца, и кад их је продао, једну ноћ су га само нашли мртвог – узели му паре. То више никад нико није споменуо. Ови што су остали, погинуло их је доста“ (Интервју #52).

Иако у то време рат формално није завршен, у Дрвару није било оружаних сукоба. Међутим, након потписивања Дејтонског мировног споразума настављен је исти образац понашања према малобројним припадницима српског народа који нису избегли. Исти испитаник на постављено питање да ли је било убиства након потписивања мировног споразума сведочи следеће:

„Како да не. Убијен је брачни пар Т... Они су се вратили и једне ноћи су их убили... Дошли су по ноћи, лупали на врата. Кад су им отворили врата, убили су их. Водила се истрага, оптужили су неког момка који је психички

поремећен, а он је отишао у Задар. Ни данас нису пронађене убице. Права се истрага никад није довела. То је зауставило повратак у наредне двије-три године... (Интервју #52).

У средњој Босни такође су се дешавала убиства у првим годинама мира која су, по мишљењу испитаника, мотивисана националном мржњом. Углавном се радило о нападима на Хрвате повратнике и припаднике полиције хрватске националности. Једна испитаница о убиствима из тог периода говори следеће:

„Не могу се тачно сјетити које је то године било, мислим неке двије или три године после рата. Радило се о серији од шест или седам убистава Хрвата у Травнику, што повратника што полицајаца. Ја сам као новинар пратила један од тих случајева. Радило се о повратничкој обитељи. То је било горе према Турбету у једном повратничком насељу. Људи су нормално сједили у кући коју су тек обновили, кад је неко пуцао кроз прозор и убио тог човјека а сина ранио... Или је било обрнуто, не могу се сјетити...

...Затим било је у Травнику и убиство једног полицајца коме је испред аута постављена бомба која га је разнијела. Такође, још један полицајац је убијен на врло сличан начин... То је све врло лоше утицало на повратак Хрвата. Обитељ једног од убијених полицајаца вратила се раније у Травник, али након тог догађаја одмах су се иселили и никада се нису вратили“ (Интервју #42).

И у Републици Српској дешавала су се убиства у првим годинама након завршетка рата и посебно у време масовнијег повратка. Отпори повратку били су велики а насиље према повратницима учестало. На тај начин створена је психоза страха међу повратницима, који су након извршених убистава у својој заједници напуштали то подручје и одлазили на безбеднија места, најчешће тамо где су припадници њихове нације у већини. Испитаник из Козарца код Приједора говори о убиствима Бошњака повратника у том периоду.

„Било је ту пар случајева убистава повратника... Упадну у кућу, претуку, отму новац, убију. Све је то било последице рата, одмах по повратку. Из страха, поједини су се вратили у Сански Мост. Једном су нађени муж и жена заклани у кући. Службена је верзија догађаја да је он прво заклао њу па онда је заклао себе, или прво себе па њу... У сваком случају, званична верзија догађаја нема никаквог смисла“ (Интервју #19).

У периоду повратка дешавало се да се на имовину повратника постави експлозивна направа која се активира на потез након што особа уђе у своју често запуштену или уништену имовину и почне да је уређује. Такви случајеви дешавали су се готово у свим срединама где су обављани интервјуи (Интервју #9, #20, #21). Један испитаник из Мостара о насилном отпору процесу повратка избеглог и расељеног становништва говори следеће:

„Било је то давно. Било је свега, тешко се сјетити. Био је случај када се повратник Бошњак вратио у стан, дошао да га чисти. Ту је живио неки Хрват, па је исељен и стан је био празан. Е, кад се тај Бошњак вратио да среди тај стан, неко је ставио бомбу у ормар... Кад је отворио ормар, бомба је експлодирала и он је погинуо, а син је рањен“ (Интервју #46).

И други припадници полиције који су по функцији упознати са безбедносном проблематиком на подручју Републике Српске изјављују да се убиства дешавају ретко и да се убиства међу повратничком популацијом дешавају најчешће између њих самих, те да се дакле ради о другим мотивима, а не о националној или верској мржњи. Међутим, наводи се да је 11. јула 2001. године у Власеници¹⁷³ хицем из ватреног оружја убијена 16-годишња Мелиха Дурић, и да то убиство није решено (Интервју #4).¹⁷⁴ Мелиха Дурић убијена је на дан када је полагаан камен темељац за Меморијални центар у Поточарима, Сребреница.

¹⁷³ Власеница се налази у источном делу Републике Српске (БиХ).

¹⁷⁴ Ово је био други напад на бошњачке повратнике за само три месеца. Дана 14. маја. 2001. године из ватреног оружја рањен је повратник под сличним околностима у истом селу (Јановски, 2001).

Један од трагичних догађаја који је потресао јавност јесте убиство које се десило на Бадње вече 24. децембра 2002. године у селу Костајница поред Коњица,¹⁷⁵ када су убијена три члана повратничке породице Анђелић: Анђелко Анђелић и његове кћерке Мара и Зорка. Том приликом је тешко рањен Анђелићев син Маринко. Убиство је извршио Муамер Топаловић, кога је на казну затвора од 35 година осудио Кантонални суд у Мостару због убиства из верских и националних побуда. Према наводима оптужнице, Топаловић је, обучен у маскирну униформу, покривеног лица и са аутоматском пушком, упао на Бадње вече у кућу хрватске повратничке породице у Костајници. Он је признао убиство и рањавање, али је негирао да је био вођен националним побудама, наводећи да му је те ноћи једина жеља била да заплаши Анђелиће а не да их и убије, и да на тај начин скрене пажњу на проблеме муслимана у свету и Босни и Херцеговини. Убиство Анђелића осудили су сви водећи медији у Босни и Херцеговини. Хрватски медији пренели су да је убиство Анђелића најтежи злочин у Босни и Херцеговини након Дејтонског мировног споразума:

„Овај ће злочин имати тешке последице не само за повратак хрватских избјеглица у БиХ, посебно у подручјима где су се током рата већ догодили ратни злочини, него и за укупне међунационалне односе и стабилност БиХ јер је злочин мотивиран вјерском нетолеранцијом и фундаментализмом“ (Гранић, 2002).

Према писању српских медија, Топаловић се сматрао вехабијом, следбеником радикалног правца у исламу, и доводио се у везу с појединим исламским хуманитарним организацијама са седиштем у Сарајеву за које се претпостављало да се доводе у везу са тероризмом (Убици Анђелића 35 година затвора, 2003). Бошњачки портал Ислам Босна трагични догађај коментарише на следећи начин:

¹⁷⁵ Село Костајница налази се у Федерацији Босне и Херцеговине у Херцеговачко-неретванском кантону.

„Злочин који је над честитом хрватском обитељи, у Костајници, на Бадње вече, починио хајван¹⁷⁶ Муамер Топаловић, не припада ни бошњачкој, ни муслиманској интересној сфери. Тај злочин одговара једино хрватским и српским сепаратистима, као и свим помоћним снагама које у исламофобијској сатанизацији Бошњака виде пречицу ка подјели БиХ по договору из Карађорђева. Топаловић је могао знати да ће својим злочином из вјерске нетрпељивости Бошњацима и исламу нанијети огромне штете. Баш зато његово признање није логично. Као што су нелогичне многе попутне појаве у вези са овим злочином“ (Злочин над собом, 2003).

Мисија Организације за европску безбедност и сарадњу у Босни и Херцеговини у временском периоду од 2007. до 2009. године није регистровала ниједан случај убиства у Босни и Херцеговини који је мотивисан националном или верском мржњом:

„Срећом, до сада нисмо забиљежили озбиљне инциденте који су касније оквалификовани као убиства, бар их ми немамо забиљежене, што не значи да се нису дешавали у прошлости... У садашњој бази података уназад три године их није било“ (Интервју #43).

3.2. Изазивање опште опасности

3.2.1. Експлозије

Постављање и бацање експлозивних направа на имовину у време масовнијег повратка становништва било је учестало (Хелсиншки комитет за људска права у Босни и Херцеговини [HCHR–BiH], 2002). Неке од тих експлозија узроковале су смртне последице по људе. Верски објекти су нешто ређе били мета напада у односу на имовину повратника. Регистровани су случајеви пуцања из ватреног оружја на верске објекте или пуцање у њиховој непосредној близини. Пошто је реч о врло екстремном виду застрашивања, свака експлозија или пуцањ

¹⁷⁶ Реч *хајван* је турцизам и значи *животиња, стока*.

уноси немир међу припаднике мањинских заједница. Честа појава бацања експлозивних направа може се објаснити са једне стране количином заосталог наоружања и ратне опреме у рукама цивилних лица након завршетка рата, и са друге стране отпором повратку становништва у њихова предратна места пребивалишта. Учесталост експлозија, посебно усмерених на имовину и верске објекте мањинских заједница, довела је до навикавања на виктимизацију. Експлозије су постале нешто што се редовно дешава и на шта се становништво *привикло*. О томе сведочи коментар једне Бошњакиње из Бање Луке:

„Ма није било некаквих озбиљнијих међунационалних проблема. Бар ја нисам имала. Јесте знао комшија преко пута да псује мајку балијску,¹⁷⁷ и једном нам је бацио бомбу у двориште, али сви су знали какав је он“ (Интервју #11).

С временом је број напада на имовину повратника, верске објекте и симболе заједнице знатно смањен. Један од руководних радника Министарства унутрашњих послова Републике Српске говори о учесталости експлозија у Републици Српској:

„Тензије и инциденти су били учестали када је кренуо повратак избјеглог и расељеног становништва. Ти напади вршени су у циљу застрашивања. Често су постављане експлозивне направе, бацане су ручне бомбе. Та кривична дјела се нису баш откривала у већем проценту једноставно из разлога што се таква дјела иначе теже откривају јер експлозија уништи трагове... Као што сам напоменуо, бацање експлозивних направа, ручних бомби, најчешће се дешавало под окриљем ноћи. То се с временом смањивало, и то драстично, тако да сада биљежимо годишње можда један, евентуално два случаја бацања ручне бомбе пред кућу или џамију. Прошле године десио се случај бацања ручне бомбе пред џамију. Ове године је био један случај; чини ми се у Приједору је бачена бомба у близини куће“ (Интервју #4).

¹⁷⁷ *Балије* – погрдан назив за Бошњаке.

Један испитаник, повратник, говори о експлозији са смртном последицом у његовом комшилуку у време повратка избеглог и расељеног становништва:

„То је било прије неких десет година. Комшија се вратио, кренуо да отвори врата од баште, кад тамо је била прикачена бомба и дигне га... Погинуо је. Дошао у башту и погинуо. Баш иза моје баште. Од тада кад улазим у кућу, увијек гледам и пазим да нећу на нешто наићи...”(Интервју #9).

Један од примера застрашивања и стварања осећаја несигурности повратника јесу напади на њихове верске објекте. Према извештају о стању људских права Хелсиншког комитета за људска права у Босни и Херцеговини у 2002. години, најтежи инцидент десио се у Кључу код Гацка, где је срушена обновљена цамија. Експлозивна направа је у два наврата подметнута и у обновљеној цамији у засеоку Мујкановићи у Козаруши код Приједора, затим уочи једног од највећих муслиманских празника, рамазанског Бајрама, код Приједора је подметнута експлозивна направа на зграду Меџлиса, где станује имам и његова супруга. Експлозија је нанела материјалну штету на објекту (HCHR–BiH, 2002). Регистровани су и инциденти у близини православних верских објеката. Један испитаник, православни свештеник из Сарајева о томе говори следеће:

„Прије неких шест или седам година косили смо траву око цркве и нашли смо бомбу у трави. Е сад, да ли је неко ту пролазио па хтио да је активира, или је оставио ту намјенски, да би то косилица активирала, јер њом радимо, то не знам“ (Интервју #48).

У том периоду учестали су били и напади на културноисторијске споменике с циљем да униште сећање на догађаје који су дубоко урезани у колективно памћење локалног становништва. Споменик је симбол отпора, поноса и сећања на жртве. Споменик као симбол има дубоко друштвено и психолошко значење за припаднике одређене заједнице. Свака повреда тих значења је повреда колективног памћења, повреда оног што је битно и вредно за ту заједницу.

Испитаник из Дрвара, изразито партизанског краја током Другог светског рата, говори о уништавању споменика партизанима у народноослободилачкој борби:

„Порушили су све партизанске споменике. Срушили су и централни споменик партизанима из овог краја. Подметнули су мине и срушили су га. Ено га и данас срушеног“ (Интервју #52).

Поред напада на приватну имовину, цамије и цркве, дешавале су се експлозије и на објектима од значаја за друштвени и политички живот заједнице, или, боље речено, остатака заједнице која покушава да створи услове за нови живот. Испитаник, Бошњак из околине Приједора, говори о првим данима повратка и методама застрашивања и ширења страха:

„Било је напада бомбама. Одмах по повратку поправили смо дом да можемо основати мјесну заједницу. Одмах су бацили бомбе и демолирали све што смо урадили. И увијек се дешавало на тај начин, нигдје није било са смртним исходом, да су бацили негдје бомбу па да је породица погинула, или бар ја не знам за то“ (Интервју #19).

Поред напада на имовину припадника мањинских заједница, њихове верске и друге објекте, забележен је и случај бацања експлозивне направе на имовину припадника већинске заједнице због његовог односа са припадником друге, мањинске заједнице. Ово је врло редак случај и једини идентификован на основу прикупљене грађе за ово истраживање. Према писању медија у једном месту поред Новог Града у Републици Српској, српска породица изложена је нападима и претећим писмима због снахе Хрватице. У два наврата непознате су особе бациле бомбу у непосредној близини породичне куће. Укућани сматрају да је напад заснован на националној основи. Први пут бачена је ручна бомба, која том приликом није експлодирала. Тада је непознати бомбаш поред куће оставио претеће писмо нечитког рукописа и са много граматичких грешака, а медији су га објавили у целости (Томашевић, 2011).

„Господине, да ли си заборавио покољ Туњице? Па си довео усташе у четничко мјесто. Боље за вас свију да се иселиш ти и тај подмладак усташа док нисте сви отишли у зрак. Од њих сам доста изгубио родбине, зато вас савјетујем на вријеме.“

Девет дана након тог инцидента бачена је експлозивна направа. У тренутку експлозије укућани су седели у дворишту. Нико није повређен, али је причињена материјална штета (Министарство унутрашњих послова Републике Српске [МУП РС], 2011).

Према подацима Министарства унутрашњих послова Републике Српске, током 2002. године од укупно 118 евидентираних експлозија у Републици Српској у 18 случајева је нападнута имовина лица несрпске националности, при чему су у два случаја лица задобила лакше повреде. У девет случајева подметањем или бацањем експлозивне направе нападнути су верски објекти. Током 2003. године, од 99 евидентираних експлозија, у девет случајева нападнута је имовина лица бошњачке националности, при чему није било повређених лица. Те године није било подметања експлозија на верске објекте. У 2004. години, од укупно 77 евидентираних експлозија, у шест случајева нападнута је имовина лица несрпске националности. Није било повређених лица. У 2005. години евидентирана су три таква случаја. И у 2004. и 2005. није било напада, нити оштећења верских објеката изазваних експлозијама. У 2006. години пријављен је један случај подметања експлозивне направе на објекат православне цркве у месту Дивч код Зворника. У 2007. години није било евидентираних експлозија према лицима несрпске националности, а у 2008. години евидентиран је један случај у коме је једно лице бошњачке националности смртно страдало, док је нападач у овом случају хрватске националности. Мотив извршења није национална или верска мржња већ нарушени међуљудски односи (Министарство унутрашњих послова Републике Српске [МУП РС], 2009).

Према извештају Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), током 2009. године није регистрована нити једна експлозија која је усмерена према повратничким заједницама и верским објектима због нетолеранције засноване на националној или верској припадности (Organization for Security and

Co-operation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina [OSCE–BiH], 2009). Полицијски службеници саопштавају да се експлозије или други тежи облици изазивања опште опасности у њиховој досадашњој пракси дешавају врло ретко у поређењу са другим кривичним делима:

„У свом раду нисам имао много пријављених дјела по питању националне мржње. Имао сам у пракси један случај бацања минско-експлозивне направе. Радило се о нападу на кућу повратнице од стране лица које је у тој кући становало и деложирано уз асистенцију полиције. Након неколико дана у време кад повратница није била у кући, та особа која је ту претходно становала бацила је минско-експлозивну направу на кућу. Ми смо расвијетлили тај случај“ (Интервју #50).

3.2.2. Употреба ватреног оружја

Употреба ватреног оружја најчешће је имала циљ застрашивање повратника. Време дешавања су почеци повратка. У последње време застрашивања ове врсте према изјавама испитаника дешавају се ређе. Карактеристичан начин застрашивања (по исказу испитаника повратника) било је организовање лова ноћу с аутоматским оружјем у близини повратничких насеља (Интервјуи # 24,# 25).

„Кад сам се вратио у Братунац, имао сам мало проблема. Нисам ноћио никад у кући. Прва је моја кућа направљена на територији моје мјесне заједнице. Било је мало и пуцања у почетку, међутим послје ипак се то смирило. Пуцали су изнад куће, на брду. Кажу да иду у лов на срндаћа, ноћу, са аутоматским оружјем!? Сигуран сам био да не би пуцали да сам напустио кућу, али сам себи рекао да нећу, нек пуцају! То је трајало неких мјесец дана и онда се смирило. Био сам са начелником Општине, предсједником Скупштине и потпредсједником, мало су и они смирили тензије. Сада је добар однос између Срба и Бошњака у Братунцу“ (Интервју #24).

Током претходног периода евидентирани су случајеви пуцања из ватреног оружја у близини верских објеката. Такви случајеви се не дешавају често, али кад се десе, доводе до великог узнемирења јавности. Поједини верски православни објекти на подручју Сарајева били су мете напада из ватреног оружја (Интервју #48). И извештаји ОЕБС-а потврђују нападе на православне објекте из ватреног оружја у Сарајеву (OSCE–BiH, 2009). Као специфичан пример напада на верске објекте може се навести инцидент у коме је употребљено ватрено оружје у близини џамије у насељу Врбања у Бањој Луци. Наведени догађај изазвао је револт локалног бошњачког становништва и показао у којој мери такви инциденти представљају потенцијалну опасност за мир, стабилност и суживот у национално и верски хетерогеним подручјима. Посебно су интересантне различите перцепције догађаја код припадника мањинске заједнице који су у њему активно учествовали и виђења полицијских службеника професионално ангажованих на том конкретном случају. Бошњак, један од учесника догађаја, описује догађај на следећи начин:

„Имали смо случај 2006. године када се зауставило возило и кад је особа из возила пуцала на џамију. Онда смо ми мјештани блокирали магистрални пут Бања Лука – Котор Варош. Изашли смо на улицу, пошто полиција никад није открила починитеље у тих педесетак различитих случајева почињених из националне нетрпељивости. Изашло је нас стотињак или више и блокирали смо пут. То је трајало два-три сата, нисмо се хтјели помјерити, тражили смо да се ухапси починилац. Биле су записане таблице аута из којег је пуцано... На тај начин смо приморали полицију да ради свој посао. Ни прије ни после тога нису пронашли починиоце... У нашем насељу, осим овог случаја, тежих случајева попут убистава, експлозија или насиља већих размјера – на срећу није било“ (Интервју #18).

Полицијски службеници ангажовани у том случају имају другачије виђење. Један од њих даје сажет опис онога шта се десило:

„Возило је пролазило поред џамије, у вечерњим часовима. У току је био вјерски обред. Човјек из возила је извукао пиштољ и пуцао – не на џамију него у ваздух“ (Интервју #13).

Други полицијски службеник даје следећи коментар:

„...било је пуцање у непосредној близини џамије, али не на џамију. Момак је постао отац и наишли су случајно ту. Можда из револта или неког бијеса – опалили су пар метака. Тај њихов вјерски службеник, хоџа, одмах је окупио народ и блокирао саобраћај. Посматрајући њега и његову позицију, он би требао бити неко ко утиче да се смири ситуација, а он је ту ситуацију распламсао...“ (Интервју #16).

3.2.3. Паљевине

Паљевине имовине такође се везују за период повратка становништва. С временом се број паљевина смањивао, тако да се у последње време врло ретко дешавају. Анализом прикупљене грађе уочени су различити појавни облици: Први појавни облик је паљење кућа повратника како би њихов повратак био спречен. Други појавни облик је насилна реакција привремених корисника туђе имовине коју је требало уступити власницима који су ту имовину напустили током ратних дешавања. Трећи појавни облик је паљење помоћних објеката са намером застрашивања повратника. Четврти појавни облик је паљевине и насиље на јавним местима непосредно пре, за време и након јавних скупова, верских празника и церемонија. У петом је реч о случајевима помешаних мотива, где су нерешени имовинско-правни односи, који су често праћени националном нетрпељивошћу и мржњом – или је реч о погрешним перцепцијама.

Први појавни облик односи се на паљење кућа повратника како би њихов повратак на тај начин био спречен. То се дешавало у време масовнијег повратка становништва, док су у последње време такви случајеви изузетно ретки. Испитаник из Мостара о томе говори следеће:

„Дешавало се у брдима у хрватском дијелу гдје су били повратници Бошњаци – паљене су куће повратника. Било је провокација свакакве врсте, шиканирања, напада, паљења, свега. С временом се број тих дјела смањило и сада их је много мање него раније“ (Интервју #46).

Један карактеристичан случај паљења имовине повратника десио се у Сребреници. Специфичан је по томе што је, према исказу испитаника, у њему учествовао један локални политичар (Интервјуи #21, #23, #25).

„Предсједник Извршног одбора је плаћао човјека који је палио куће. Чак је био предсједник мјесне заједнице у прошлом сазиву. Тог су човјека ухватили и тад је рекао да је добијао паре... Једна кућа је обновљена, а он ју је два пута запалио. Код предсједника Извршног одбора нашли су тај материјал, бензин, натопљене јастуке, вату“ (Интервју # 25).

Други појавни облик јесте насилна реакција привремених корисника туђе имовине коју је требало уступити власницима који су ту имовину напустили током ратних дешавања. Отпори повратку становништа нису били искључиво мотивисани националном нетрпељивошћу већ и егзистенцијалним разлозима. Повратак становништва подразумевао је враћање напуштене имовине коју привремено користи расељено становништво друге националности из других крајева Босне и Херцеговине. Повратак становништва је сложен процес који није текао у свим срединама на исти начин. Таква пракса доводила је до ситуација да су привремени корисници имовине били принуђени напустити туђу имовину, а да њихова имовина није била враћена или је уништена, а уз све то – није им био нађен адекватан алтернативни смештај. Велик део њих једноставно није хтео да се врати у предратно место пребивалишта из сигурносних разлога иако им имовина није била уништена. Те ситуације стварале су велике тензије, које су биле покретачи инцидента и насиља. Један карактеристичан случај десио се у Јањи, општина Бијељина, у време масовнијег повратка избеглог и расељеног становништва.

„У Јањи, мислим 2000, група грађана се побунила повратку, било је паљења... Људи су прво изашли на улице, то је био један вид протеста. Запаљено је пар кућа и возила, бацано је камење. Није било физичких напада, тјелесних повреда, само оштећења имовине“ (Интервју #32).¹⁷⁸

Трећи појавни облик јесте паљење помоћних објеката са намером застрашивања повратника. Забележени су случајеви паљења приватне имовине, помоћних објеката и др. у циљу застрашивања повратника. Према изјавама испитаника радило се о појединачним случајевима који нису били организовани као систематска политика притисака у циљу спречавања повратака. Једна испитаница, новинарка, о томе говори следеће:

„У једном мјесту у опћини Фојница једном старијем брачном пару Хрвата неко је запалио шталу и том приликом су изгорјеле двије краве. То се десило 1998. или 1999. Људи су доживјели трауму јер је штала била близу куће. Ми то имамо све документирано, отишли смо сутрадан на лице мјеста, узели изјаве људи... Њима је опет неко од сусједа муслимана притекао у помоћ“ (Интервју #41).

Један испитаник из Бијељине описује један такав догађај:

„Када су се вратили, живјели су од пољопривреде, дошло је до паљења сламе. Долазили су пијани људи пред кућу и лупали прозоре. То је било 2000–2001. Знам да су се навече пробудили, човјек је имао поред куће сијено, случајно се запалило... Мада, ко зна ко је то и шта... Није било нешто да је организовано, далеко од тога. Углавном је то било индивидуално“ (Интервју #33).

¹⁷⁸ Поводом овог догађаја Б92 преноси да је Центар јавне безбедности Бијељина саопштио да су у уторак 25. 7. 2000. године, током дана и ноћи, у Јањи код Бијељине запаљене три муслиманске куће, бачено шест експлозивних направа, запаљена три аутомобила, а на 14 муслиманских кућа каменицама су полупана стакла. Приликом ових инцидената није било повређених, али је причињена већа материјална штета, наводи се у саопштењу ЦЈБ Бијељина (Настављени нереди у Јањи, 2000).

Четврти појавни облик јесте насиље на јавним местима непосредно пре јавних скупова, верских празника и церемонија или за време и након њих. За време гостовања контроверзног хрватског певача Марка Перковића Томсона у Кисељаку, где живи хрватско и бошњачко становништво, дошло је до инцидената који су означени као међунационални. Испитаник из Кисељака о томе каже следеће:

„Познато ми је само када је гостовао Томсон прије неколико година, да су запаљена 3-4 аута ту на паркингу. Ту је полиција урадила свој посао, а починилац је и даље на слободи и зна се ко је то запалио. Бошњак је по националности и неко га је наговорио да то уради. Признао је и полицији да је то урадио по наговору“ (Интервју #39).

Православна црква у Тузли била је мета напада уочи православног Божића. Дана 6. јануара 2009. године непознати починилац покушао је да запали православну заставу која је била истакнута на цркви (OSCE–ViH, 2009). Забележен је и случај 10. јула 2009, дан пре комеморације сребреничким жртвама у Поточарима, у месту Долови у Републици Српској, када су четири Бошњака који су учествовали у Маршу за мир,¹⁷⁹ наводно запалила стог сена у власништву особе српске националности. Према наводима тужилаштва, због недостатка доказа истрага није спроведена (OSCE–ViH, 2009).

Пети појавни облик јесу случајеви помешаних мотива – или је реч о погрешним перцепцијама. У питању су случајеви паљења имовине где је реч о помешаним мотивима, дакле примарни мотив су нерешени имовинско-правни односи, што је узрок честих провокација, инцидената и уништавања имовине, а где околности и начин извршења указују на националну нетрпељивост и мржњу. Такође, забележени су случајеви пожара који су у делу јавности окарактерисани као намерно подметнути попут случаја у Фазлагиха Кули поред Гацка, где је изгорела џамија у децембру 2008. године.

¹⁷⁹ *Марш за мир* је симболичко сећање на бег бошњачких цивила из Сребренице у Кладањ у јулу 1995. године.

3.3. Насилничко понашање

Насилничко понашање у виду туча и изазивање нереда већег обима на националној или верској основи дешава се повремено и везује се готово увек за одређене догађаје попут спортских утакмица или других јавних окупљања. Поред тога забележени су изоловани случајеви насилничког понашања који су мотивисани националном, етничком или верском мржњом. Ти случајеви најчешће се не доводе у везу са поједеним догађајима који могу бити тзв. *окидачи* за избијање насиља. Забележени су насилни акти према припадницима мањинских етничких и верских заједница (конкретно према Ромима и вехабијама), који су у појединим случајевима били са смртним последицама. У национално мешовитим срединама нису ретки случајеви вршњачког насиља међу малолетницима.

3.3.1. Насиље у спорту и поводом спорта

Фудбалске утакмице сматрају се догађајима великог безбедносног ризика јер представљају *догађаје окидаче* за насиље ширих размера. Посебно је од значаја напоменути једну специфичност по којој се насиље у спорту у Босни и Херцеговини разликује од тог феномена у већини других друштава. Када се говори о овој проблематици, првенствено се мисли на насиље у подручју одржавања спортског догађаја. Међутим, овде је реч о насиљу због спорта, то јест о национално мотивисаном насиљу у локалним заједницама које настаје искључиво у време одржавања спортских утакмица, и посебно после њих. Спортски догађаји у национално хетерогеним срединама представљају време друштвене напетости и повећаног безбедносног ризика, јер су учестали дефилеи навијача у насељима где живе припадници мањинских заједница, демонстрације национализма, испољавање националистичких симбола и музике, увреда, уништавања имовине, пуцања из ватреног оружја, туча и нереда. Да би дошло до инцидента, није од значаја место одржавања спортског догађаја, нити је битно да ли учествују домаћи тимови или не. Спортски догађаји који се дешавају ван граница државе, у којим учествују тимови из других земаља са којим се националне групе у Босни и Херцеговини културно идентификују – такође су често повод за насиље, посебно у национално мешовитим срединама.

Бројни су примери насиља на фудбалским утакмицама као и насиља изазваног поводом утакмица. Један од њих је сукоб навијачких група уочи утакмице *ФК Сарајево* и *ФК Широки Бријег* која је требало да се одржи 4. октобра 2009. године. Након доласка навијача Сарајева у Широки Бријег дошло је до сукоба навијачких група и сукоба са локалним становништвом и полицијом. У нередима је коришћено и ватрено оружје, и том приликом је смртно страдао један навијач *ФК Сарајева*. Догађај је довео до националних антагонизама између Бошњака и Хрвата у Босни и Херцеговини. Протести су одржани у Сарајеву, Тузли, Зеници, док је у Широком Бријегу два дана након тога организован скуп на коме је било готово 1.000 људи, и на коме је доминирала усташка¹⁸⁰ иконографија и пароле, попут *За дом спремни*¹⁸¹, *Гази, гази балије* и сл. (Цвјетичанин et al., 2010:15).

Један испитаник из Мостара говори о насиљу поводом фудбала у национално подељеним срединама:

„Био је прије двије године случај доље на Булевару, када су навијачи са источне стране прешли на другу страну и почели разбијати. Онда је супротна страна реагирајући на њихово понашање кренула према источној страни, тако да је дошло до сукоба код католичке цркве на Шемовцу и у свему томе полиција их је покушала раздвојити, међутим, били су малобројни у односу на навијаче и с једне и с друге стране, тако да је дошло до употребе ватреног оружја да би полицајци спасили свој живот. Том приликом су уништене двије ‘марице’, једно патролно возило, и било је процесуирано око 20 навијача са источне стране и око 80 са западне“ (Интервју #46).

Насиље мотивисано националном мржњом дешава се и на локалним фудбалским утакмицама и турнирима. Један испитаник говори о једном таквом догађају:

¹⁸⁰ Усташе су хрватска нацистичка организација основана 1929. године. У априлу 1941. нацистичка Немачка поставила је усташе на власт марионетске Независне државе Хрватске.

¹⁸¹ *За дом спремни*, усташки поздрав, еквивалент нацистичком поздраву *Sieg Heil*.

„Био је један фудбалски турнир који је игран у Врбањи,¹⁸² то је било 2004. године. Прекинут је кад је избила масовна туча између Бошњака и Срба. Јако ружна слика. Полиција је успјела спријечити да то не оде даље. Углавном, кад се људи групишу, десе се ти проблеми. То је испало сасвим случајно, опет је алкохол ту имао пресудну улогу. Љето је било. Била је група од 30–40 Срба, а на другој страни 20–30 муслимана. Утакмица се играла и у секунди се то све десило – једни на друге кренули и избила масовна туча. Посљедица је неколико повријеђених, једном момку је сломљен нос, остало су лакше тјелесне повреде“ (Интервју #18).

Као што је већ речено, поред утакмица које се играју унутар државних граница, утакмице које се играју у иностранству у којима Босна и Херцеговина не учествује – претња су међунационалним односима уколико је реч о тимовима или националним репрезентацијама са којима се националне групе из Босне и Херцеговине културно идентификују.¹⁸³ Пример за то је утакмица са Европског првенства у фудбалу између Хрватске и Турске, која се одржала у Бечу, Аустрија, 20. 6. 2008. године. Поводом тог догађаја дошло је до нереда и сукоба у Босни и Херцеговини у срединама где живе Бошњаци и Хрвати. Према извештајима медија, од последица нереда у Мостару је лакше озлеђено чак 16 полицајаца, а приведено 16 малолетника. У Стоцу су озлеђена три полицајца, а приведено је осам особа. У Читлуку је озлеђена једна особа, а четири су приведене. У Чапљини је повређен један полицајац, а приведено је пет особа, од којих су четири биле малолетне. У Неуму је оштећено девет возила. Већина изгредника били су алкохолизирани малолетници. И у Жепчу су забележени мањи инциденти. У сукобу навијачких група две особе су лакше озлеђене, а оштећено је шест возила. Нешто мирније било је у местима Средњобосанског кантона. У Витезу, Бугојну, Травнику и Новом Травнику разбијено је неколико стакала на угоститељским

¹⁸² Насеље у Бањој Луци.

¹⁸³ Такви догађаји могу се тумачити као аргументи који иду у прилог тези Семјуела Хантингтона о сукобу цивилизација (Huntington, 2000).

објектима и пошти (Славље у Истанбулу, нереди у Европи, 2008). Један испитаник те догађаје описује на следећи начин:

„Довољна је једна искра. Небитна ствар, утакмица, која ће те страсти да подигне. Ево конкретно за Бугојно, када је било европско првенство... Па чак и сад, све утакмице које играју Хрватска и Босна... Када је Хрватска играла против Турске, пола Бугојна је у турским дресовима и заставама, а пола у хрватским. Онда су се дешавале туче. Чујем из свог стана људе у кафићу како кажу: „Идемо сада тамо у хрватске кафиће да их разбијемо“, а и ови тако исто. Довољна је једна утакмица, спортски догађај, небитна ствар да се то види на дјелу“ (Интервју #20).

Пример национално мотивисаног насиља у Босни и Херцеговини након спортског догађаја који је одржан ван граница Босне и Херцеговине, а у коме нису учествовали тимови из Босне и Херцеговине – јесте и фудбалска утакмица између репрезентације Србије и Аустралије на Светском првенству у Јужној Африци 2010. године. Након утакмице догодили су се изгреди у Бањој Луци, у којој живи већинско српско становништво. Група локалних навијача који подржавају репрезентацију Србије разбијала је излоге на продавницама хрватских фирми *Краш*, *Вартекс* и *Кроата* у том граду. На мети вандала, осим продавница хрватских фирми, нашли су се и верски објекти Исламске вјерске заједнице (Српски навијачи након пораза на СП разбијали по Бањалуци, 2010). У вези с том утакмицом један руководни радник Центра јавне безбједности Бања Лука говори следеће:

„За добар дио млађе популације није битно да њихови миљеници побиједу или изгубе – они су спремни да своје задовољство или незадовољство испољавају на обиљежјима или објектима који припадају некој другој нацији. Кренули су са трга према џамији, управо џамији која се гради. Ми смо брзом реакцијом успоставили ред онако како смо могли, колико нас је било. Поставили смо један живи зид тако да смо им запријечили пут до џамије, знајући да им је циљ била џамија. У том моменту им се отворио

простор за искаљивање бијеса према обиљежју на које су прво наишли, а то је била *Кроата* продавница. То су малољетници, имамо добрих оперативних података ко су; они су разбили излог. Тај излог је страдао више пута, пошто је у центру. Када су разбили излог, ми смо се брзо тамо нашли, међутим они су даље наставили и разбили су излог продавница *Краш* и *Вартекс*“ (Интервју #7).

3.3.2. Насиље за време верских церемонија

Насиље већег обима за време верских церемонија је ретко у односу на остале инциденте, и углавном се дешавало у првим годинама након рата. Током послератног периода један од карактеристичних догађаја јесте покушај постављања камена темељца Ферхат-пашине џамије у Бањој Луци¹⁸⁴ 7. маја 2001. године. Том приликом окупио се велики број демонстраната, дошло је до нереди и бацања камења на присутне вернике. Неколико Бошњака је повређено, а једно лице је касније подлегло од последица рањавања. Причињена је велика материјална штета на возилима којима су на церемонију довезени верници и гости, између осталих и представници дипломатског кора и међународних организација. Један руководни радник Центра јавне безбедности Бања Лука описује размере и последице тог догађаја:

„То је био први покушај полагања камена темељца кад је дошло до окупљања већих размјера, које је на крају резултовало нападом на присутне вјернике. Избили су нереди и том приликом једно лице је смртно страдало. Мислим да је погођен каменицом у главу. Након седам дана је подлегао. Причињена је велика материјална штета на возилима и аутобусима којима су довели те вјернике из регије“ (Интервју #7).

¹⁸⁴ Ферхат-пашина џамија или Ферхадија изграђена је 1579. године. Изградњу џамије финансирао је Ферхат-паша Соколовић, босански санџак-бег. Године 1950. Ферхадија је уврштена у културну баштину Босне и Херцеговине, а касније и на листу споменика светске баштине при Унеску. Уништена је експлозивом 7. маја 1993, а њени остаци одвезени су на депонију.

Овај случај добио је велику пажњу јавности као екстремни пример верске нетолеранције. Током истраживања било је испитаника који су наводили случајеве насиља током верских обреда у првим годинама након рата (Интервју #42), али случај „Ферхадија“ је пример обрасца верске нетолеранције који се дешава у критичним периодима историје Босне и Херцеговине.¹⁸⁵ Време дешавања је различито, међутим оно што је заједничко јесу социјалнопсихолошки услови тих дешавања. То је време надлазећих друштвених промена или, како је један испитаник то назвао, *вријеме кад се пробија лед* (Интервју #14). У то време долази до промене односа моћи у друштву, и култура друштвене групе која је потискивана у повољним околностима – за ту групу – излази на површину. Долази до промене положаја те групе у друштвеној структури, што је праћено симболичким и стварним отпором друштвене групе која је доскора заузимала доминантан положај. Свакако за другу антагонистичку групу то су неповољне друштвене околности јер њихова култура и начин живота треба да уступи простор другој култури. Тај културни конфликт праћен је фрустрацијама и често физичким насиљем.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Ферхат-паша Соколовић био је рођак Мехмед-паше Соколовића, великог везира турске царевине, сина православних родитеља из Босне, који је као дете на основу *џами-олгана* или *данка у крви* одведен у Цариград, где је прешао у муслиманску веру и где је стекао велики углед и славу. Мехмед-паша Соколовић, како наводи И. Андрић у докторској дисертацији, био је обузет жељом да помогне своје рођаке да дођу до угледних положаја, укључујући и оне који су остали верни хришћанству. Тако је 1557. године поставио свог брата Макарија за патријарха у Пећи и тиме поново успоставио Пећку патријаршију. Након смрти Макарија поставио је свог нећака Антонија (Андрић, 2011:75). До 1992. улица у којој се налази Ферхат-пашина џамија у Бањој Луци носила је Ферхат-пашино име. Од 1992, дакле од избијања рата, назив улице је промењен у *Улицу патријарха Макарија Соколовића*, његовог рођака – православног хришћанина. Ово се наводи као пример конзистентности парадигме различитости, пример симболичке комуникације, и став и порука српске већине према Бошњацима на историјске корене Ферхат-паше, следећи ту логику – и других муслимана у Босни и Херцеговини. Такав начин комуникације у садашњим околностима осветљава латентне облике стварне природе друштвених подела, њихове историјске узроке и последице, које се протежу све до данас.

¹⁸⁶ Као историјска потврда наведене тврдње могу се навести аргументи које је Иво Андрић записао у својој дисертацији. Пред сам крај турске владавине у Босни хришћанима је дозвољено да постављају звона на црквама. Андрић каже да је тек 1860. године жупнику сарајевском фра Грги Мартићу пошло за руком да од Осман Топал-паше издејствује одобрење да постави звоно у цркви у Крешеву. Одобрење је дато уз „услов да у почетку полагамо звони,

3.3.3. Туче

Туче на националној основи нису ретке у национално мешовитим срединама. Неке од њих имају конкретан повод, најчешће увреде на националној основи или се дешавају без конкретног повода. За туче с поводом један испитаник из Бање Луке описује следећи случај:

„За Нову годину, зауставило се ауто страних таблица. Људи су из Швицарске, српске националности, зауставили се пред џамијом и уринирали у мезах, гробље. Случајно су наишла три момка, замолили их да изађу одатле, али они нису хтјели. Послије тога су се скупили људи и избила је туча и они су претучени. Они су дошли из Швицарске и имали су ту неку жељу, не знам шта је то, не знам како бих назвао, да скрнавe то, да полупају, а завршили су на тај начин и више се никад нису појавили ту. Нико их не познаје. Никога ту нису познавали. Ваљда су родом из Котор Вароша. То се дешава, иста се ситуација дешава у Федерацији са српским повратницима. Пресликана слика, тотално, исте ствари се дешавају“ (Интервју #18).

У Средњобосанском кантону дешавају се туче између Бошњака и Хрвата, често и без конкретног повода. Један испитаник коментарише такав случај:

„Прије неки мјесец дана избила је велика туча. Једни су изашли из једног кафића и отишли у хрватски кафић намјерно да изазову да се потуку. То се на крају води као ремећење јавног реда и мира, а у принципу је то

да се свикну Турци“. Упркос томе, муслимани у Крешеву су се жалили у Сарајеву „да турско ухо не може никако живјети гдје звона куцају, а њихове жене лупале су у бакарно посуђе како би заглушиле глас звона“ (Андрић, 2011:41). Даље Андрић наводи да је везир 1870. одобрио фра Грги Мартићу да постави звоно у католичкој цркви у Сарајеву. Томе су претходили велики отпори муслиманског свештенства, и на крају је везиру пошло за руком да сломи отпор фанатика и на Васкрс 1871. године на свечан начин у присуству страних конзула постављено је прво звоно. Годину дана послје, 1872. године, на српској православној цркви у Сарајеву постављено је звоно. Домаћи муслимани запретили су побуном, тако да је војска морала штитити ток церемоније (Андрић, 2011:42).

национална нетрпељивост. Довољна је једна искра. Наравно, како вријеме пролази, тога је све мање и мање“ (Интервју #20).

Чести су случајеви насиља међу малолетницима у национално мешовитим срединама. Један испитаник из Мостара описује случајеве међувршњачког насиља:

„Било је случајева, то су старији малолетници, оријентационо средња школа; они чак договоре преко Фејсбука састанак или тучу на некој локацији. Било је случајева на Шпанском тргу да дођу момци, пошто је Мостар подијељен на источни и западни, па ови с источне стране дођу око 200–300 метара на западну страну и ту нађу некога појединца, било кога, нападну и претуку и само се врате на другу страну. И онда, нормално, с друге стране слиједи реакција, па оду на другу страну, претуку некога и врате се. Таквих случајева је било 4-5 и то је процесуирано, тако да се сада све смирило. Мотива другог, осим националне мржње – нема“ (Интервју #46).

3.4. Оштећење имовине

Оштећење имовине врло је чест начин испољавања националне и верске мржње. Углавном су угрожени верски објекти и надгробни споменици, а мање стамбени објекти. Већина испитаника сматра да се разбијањем прозора, рушењем ограда и писањем графита по зидовима углавном наноси мања материјална штета. С друге стране, исто тако постоји сагласност да је стварна тежина ових инцидената у негативним последицама које остављају у јавности, посебно код заједница чије је добро оскрнављено и чија су верска осећања повређена. Током истраживања уочено је да је дошло до одређеног смањења броја ових инцидента у односу на претходне године. Међутим, они се и даље дешавају – често за време верских празника или у време одржавања спортских манифестација, али исто тако и у другим периодима током године. У вези с нападима на имовину мањинских

заједница примећен је знатнији тренд опадања у поређењу с временом масовнијег повратка избеглог и расељеног становништва.

3.4.1. Оштећење верских објеката

Најчешће је реч о разбијању прозорских стакала, оштећењу ограда верских објеката или оштећењу верских обележја. Већина испитаника, полицијских службеника, наводи да се нису сусретали са случајевима због којих је дошло до протеста или до већих тензија. Они сматрају да се углавном није радило о озбиљнијем испољавању верског или националног екстремизма (Интервју #1, #7, #14, #15). Већина испитаника из мањинских заједница наводи да је број ових инцидената далеко већи него што се званично пријављује, мада су у односу на раније године такви напади ипак ређи. Испитаник, повратник у Бању Луку те случајеве описује на следећи начин:

„Од када сам се вратио 2003. године, није било напада на мене нити на моју кућу, али је било бацања камења на џамију која се налази у комшилуку. Сада је тога све мање јер нема више оне националне еуфорије. Што се тиче напада на џамије, углавном је реч о бацању камења“ (Интервју #3).

Испитаник, полицијски службеник из Бање Луке, саопштава да је на подручју града током рата већина исламских верских објеката срушена. Док ти објекти нису обновљени, углавном је било изражено насиље према повратницима бошњачке и хрватске националности. После реконструкције верских објеката појавио се и тај облик насиља, у ком су мете напада управо ти верски објекти. Међутим, испитаник наводи да је у поређењу са ранијим годинама број ових инцидента све мањи:

„Уназад пар година, могли бисмо узети један период од последње три године, уништавање имовине свих конфесија на подручју града Бања Лука

сведено је на минимум. Највише је изражено шарање по фасадама вјерских објекта“ (Интервју #14).

Посебан проблем јесте непостојање евиденција о нападима на верске објекте јер се углавном такви случајеви квалификују као оштећење туђе ствари или се само региструју као безбедносни догађаји (Интервју #1). Таква пракса полиције онемогућава увид у стварне размере испољавања оваквог вида верске нетрпељивости.

„Када неко разбије прозор, рецимо на вјерском објекту или га оштети, полиција подноси пријаву за оштећење туђе ствари. Та се дјела воде у групи имовинских кривичних дјела, мотив мржње се не наводи, тако да у званичним статистикама мотив мржње или нетрпељивости није видљив. На тај начин није могуће извршити анализу колико стварно у пракси има ових дјела“ (Интервју #4).

Карактеристични примери који се дешавају у пракси јесу случајеви оштећења католичких верских објекта у Бањој Луци. Испитаник, Хрват католик, коментарише следеће:

„Оно што се дешава јесу напади на цркве, тога има. Баш су пред Ускрс бацили камен на жупну цркву и разбили стакло. Исту цркву су и обили. Испред цркве, знаш, има онај кип Исуса с раширеним рукама. Пред Ускрс циглом су му откинули прсте. Замисли... Исто тако су ушли у самостан у Трапистима и оштетили кип... То углавном раде они млађи – напију се, пролазе туда и бацају камење или праве другу штету“ (Интервју #6).

У Федерацији Босне и Херцеговине забележени су напади на православне верске објекте. Испитаник из Олова¹⁸⁷ наводи да су поједини православни верски

¹⁸⁷ Олово је након потписивања Дејтонског мировног споразума припало Федерацији Босне и Херцеговине, након чега су се Срби колективно иселили са тог подручја.

објекти оштећени, али не у борбеним дејствима, већ су оштећени у мирнодопском периоду. О томе каже следеће:

„У поједине православне храмове је чак и стока улазила. Није запаљено, али јесте уништено, девастирано. У појединим селима су уништавани надгробни споменици. Раније се то чешће дешавало, сада ријетко. Нисам чуо уназад 5-6 година да се то десило. Нема инцидената, али нема тамо ни наших људи“ (Интервју #34).

3.4.2. Оштећење надгробних споменика

Уништавање и оштећивање надгробних споменика врло се често дешава. Најчешћи мотив извршења је национална или верска мржња. Међутим, у пракси се дешавају и случајеви где су извршиоци мотивисани користољубљем, а не националном или верском мржњом. Том приликом се отуђују мермерне плоче и бакар са надгробних споменика. Може се претпоставити да су поједини извршиоци ових кривичних дела мотивисани и националном или верском мржњом, али исто тако и користољубљем. Напади на надгробне споменике по правилу доводе до велике узнемирености припадника заједнице чији су гробови оскрнављени, и за њих је једино битна чињеница да је светиња повређена. Они то углавном доживљавају као манифестацију екстремизма и мржње. Повреда гроба изазива јаку емоционалну реакцију, тако да и у случајевима где је евидентно да је реч о користољубљу, увек се латентно претпоставља да је мотив ипак мржња. Медији често користе овакве догађаје за манипулацију чињеницама, јавности приказују као напад на један од конститутивних народа и заговарају тезу о његовој угрожености. Ови случајеви често се дешавају на подручју читаве Босне и Херцеговине, оштећују се гробља свих верских заједница. Испитаник, Хрват из Средњобосанског кантона каже да је у последње време у средини где он живи уништавање споменика на гробљима најдоминантнији вид испољавања националне мржње и нетрпељивости:

„У задња два мјесеца у пет наврата десили су се случајеви разбијања споменика. Кад чујем да је оскрнављено католичко гробље, мислим да су то урадили из мржње према мом народу. И други негодују, окривљују другу страну. Међутим, треба пустити институцијама да раде свој посао, а не да ми осуђујемо и да стварамо даље мржњу“ (Интервју #39).

И искуства полицијских службеника говоре да се у пракси најчешће дешавају скрнављења надгробних споменика.

„Обично се дешавају скрнављења надгробних споменика: православних, бошњачких, католичких. Дешава се да појединци једне националности под утјецајем алкохола оштете надгробне споменике друге националне или религијске групе“ (Интервју #1).

Испитаник из Сарајева, Србин, на питање какви се инциденти најчешће дешавају према Србима у подручју Сарајева, одговара следеће:

„Па најчешће се скрнављења православна гробља. Храмови су исто честа мета напада, али много чешће православна гробља. То се дешава више пута у току године, овдје у Осијеку, Хацићима. Споменици се скрнавље, просипа се фарба по њима, ломе се и слично“ (Интервју #48).

Специфичан појавни облик јесте уништавање надгробних споменика убијеним цивилима током рата. Према изјави једног испитаника, такав случај забележен је у два наврата у једном селу на подручју Приједора. Извршиоци су искључиво уништавали бошњачке споменике на којима пише да је покојник сахрањен 1992. године. Други споменици осим тих нису уништавани (Интервју #29).

3.4.3. Оштећење приватне имовине

У поређењу с оштећењем верских објеката и гробаља, напади на имовину повратника ређе се дешавају. То је мишљење готово свих испитаника. Што се тиче имовине повратника, углавном је реч о мањим оштећењима стамбених објеката, попут разбијања прозорских стакала или излога на занатским радњама. У тим случајевима основна намера извршиоца јесте застрашивање, међутим с обзиром на начин извршења и коришћена средства напада, поред застрашивања нужно настаје и материјална штета на стамбеном или пословном објекту. То се дешавало у време масовнијег повратка становишта. С временом учесталост таквих инцидената постала је све мања (Интервју #9, #37).

„Једном пријатељу су бацали дрва на прозоре од стана. Он је био по струци молер, али син му је био вјерски службеник. Он кад је вратио тај стан у посјед, онда је почело узнемиравање. Бојао се, бојао... Ии он и жена су се бојали. Несигурност. Каже, легнем спавати и гледам кад ћу погинути“ (Интервју #9).

Један испитаник, повратник из Братунца говори о нападима на његову кућу. О томе каже следеће:

„Имао сам проблем прошле године у септембру. Разбили су врата и прозор у соби гдје ми спавамо. Сличне ситуације дешавају се једанпут или двапут годишње“ (Интервју #28).

Испитаник из Зворника говори о међунационалним инцидентима у којима се оштећује имовина:

„Рецимо, кад год Србија победи, овдје на овој ћевабциници су поразбијана стакла. У почетку је било и писања графита, али у задње вријеме све мање и мање. Људи се окрећу својим пословима. У задње вријеме се ниједан међунационални инцидент није десио“ (Интервју #37).

И српско становништво у Федерацији Босне и Херцеговине суочава се са провокацијама и застрашивањима у којима настаје материјална штета. Испитаник са подручја Сарајева коментарише следеће:

„Углавном се проблеми дешавају када су већи хришћански празници – за Божић, за Васкрс. Могу навести неке примјере у Осиеку, овдје, рецимо. За Божић иду дјеца и гађају православне куће, или разбијају прозоре, гађају јајима. Дискутабилно је да ли су они сами од себе то урадили или је то њих неко наговорио да то раде...“ (Интервју #48).

3.5. Увреде и претње

Увреде и претње врло су честе. Увредљиви графити често се исписују на стамбеним објектима где живе повратници, посебно у урбаним срединама, затим на верским објектима, школама и другим јавним установама и местима. Графите као симболичке поруке мржње, заједнице којима су упућене тумаче као увредљиве, застрашујуће и у појединим случајевима као директну и стварну претњу (Интервју #32). Поједини испитаници те поруке доживљавају као средство притиска да се иселе из средине у којој живе. Један испитаник коме су исписани увредљиви графити на кућу рекао је да је то за њега чак један вид етничког чишћења (Интервју #9). Већина графита пише се ноћу, са намером да извршиоци не буду примећени и ухваћени. Током истраживања забележен је случај писања увредљивих графита у пословном центру у току радног времена, што је било праћено вербалним претњама и увредама. Испитаник, радник сектора криминалистичке полиције описује тај случај:

„Имали смо једну ситуацију када је нападнуто Удружење логораша БиХ. Не Удружење логораша РС, него пословница Удружења логораша БиХ које дјелује у Бањој Луци. Исписани су неки графити. Није дошло до физичког контакта... Наишла су два момка, прво су почели псовати, вријеђати на националној основи, затим су почели писати спрејом по излогу...“ (Интервју #15).

Испитаници наводе да се дешавају дефилеи са возилима у повратничким насељима, најчешће након фудбалских утакмица (Интервју #25, #29). Међутим, то се дешава и током летњег периода, када су људи из дијаспоре присутни. Ради се о провокацијама и увредама из возила у покрету, најчешће у вечерњим или ноћним сатима. Један повратник о томе говори следеће:

„Конкретно је реч о проласку аутом кроз насеље. Отворе прозоре и вербално провоцирају, вичу: *Балије*, и слично. То се често дешава у љетњем периоду. Ја опет схватам да су то млади момци који су мало више попили. Сматрам да је ипак алкохол у питању и да тријезни то не би урадили. Други сматрају да је ту у питању национална мржња“ (Интервју #12).

Током претходних година припадници Равногорског покрета постројавали су се у Сребреници на православни празник Петровдан. Бошњаци тај чин виде као увреду и претњу. Према саопштењу испитаника, то су људи који не живе у Сребреници. Један од испитаника описује на који начин доживљава њихово присуство:

„Ја их видим као провокаторе, и сматрам да их неко шаље да дођу овдје. Неће нико доћи онако цабе, јер нема мјештана који то раде. Чим дође непозната особа, тако се обуче, значи да су то плаћеници који долазе. Ове године су само прошли и отишли у Братунац“ (Интервју #23).

Забележена су увредљива понашања у виду бацања свињске главе у двориште исламских верских објеката (Интервју #3, #32).

„Сјећам се да се у Бијељини десио један инцидент када су донијели свињску главу, а била је у току изградња џамије у центру града... Били су изграђени темељи те џамије и баш су на темеље донијели свињску главу“ (Интервју #32).

Забележени су и догађаји које верници тумаче као нетолерантне и провокативне. Испитаник из Бијељине коментарише један такав случај (Интервју #36).

„Оно што ми је ове године доста засметало, био сам у Бијељини за Божић, односно за Бадњи дан и сад испред општине у Бијељини, на тргу, било је паљење бадњака. Било је пар хиљада људи и то се негдје дешава око шест сати. Један поп је држао говор и начелник општине. У свему томе, док је поп држао говор и палио бадњак, са џамије се чуо хоца. То се чуло тако да је поклопио све. Могли су то мало или смањити, није то да ће глава отићи ако се у шест сати не чује хоца, могао се чути у пола седам док тај вјерски дио не прође. Сматрам да је то примјер вјерске нетолеранције и провокације. У том тренутку то ми је било баш ружно – Бадњи дан, и хоца поклопи сву ту церемонију“ (Интервју #34).

Испитаник, православни свештеник из Сарајева рекао је да је било случајева да се верници жале на провокације, псовке на улици и да православне вернике називају погрдним именима, као и да је било лупања на врата током ноћи у циљу застрашивања (Интервју #47). Такође, забележени су и случајеви вређања верских службеника (Интервју #3, #48).

3.6. Силовање

Кривично дело силовања које је мотивисано националном или верском мржњом најређи је појавни облик злочина мржње у Босни и Херцеговини. Анализом прикупљене грађе само је у једном случају у послератном периоду евидентиран такав случај. Свакако треба имати у виду методолошке тешкоће које се односе на прикупљане података, тако да постоји могућност да је број ових кривичних дела већи. Међутим, на основу доступних података може се рећи да се ипак ради о најређем појавном облику. Према подацима Организације за европску

безбедности и сарадњу, у јулу 2008. године десио се потенцијално један такав случај у Брчком.¹⁸⁸

3.7. Помешани мотиви и погрешне перцепције

Током истраживања уочени су трендови где су кривична дела и инциденти делимично мотивисани националном или верском мржњом. То се врло често дешава тамо где нису решени имовинско-правни односи, а стране у спору су различите националности. У таквим ситуацијама случај добија национални или верски карактер – иако је природа спора сасвим другачија. Такође, уочене су и погрешне перцепције и изражен је субјективни осећај угрожености мањинских група и кад се не ради о национално или верски мотивисаним кривичним делима или инцидентима. Када су припадници мањинских заједница или њихова имовина објекти напада, они често сматрају да је реч о националној нетрпељивости и притисцима да се иселе иако је евидентно да су та кривична дела и инциденти мотивисани другим мотивима, а не националном или верском мржњом. Субјективни осећај угрожености због њихове националне и верске припадности изузетно је јак. Најчешће је реч о имовинским деликтима – крађама, провалним крађама, и то на обновљеним кућама где моментално нико не живи, или је реч о крађи месинга и гранитних плоча са надгробних споменика. Посебно долази до узнемирења заједнице у случају оштећења верских објеката или убиства неког члана њихове заједнице.

Комплексност друштвених односа у Босни Херцеговини и специфичност живота у вишенационалним заједницама пре рата наводе на размишљање у којој мери су поједини инциденти мотивисани националном или верском мржњом а колико неким другим разлозима. Већина тих инцидената и размирица, посматрано

¹⁸⁸ У оптужби стоји да су 20-годишња Бошњакиња и мушкарац бошњачке националности ставили жену српске националности у њихов ауто и одвезли је на удаљен пут, где су зауставили возило, лажним пиштољем претили жртви и узели јој торбицу. Затим је Бошњакиња уперила пиштољ у жртвину главу наредивши јој да се скине, након чега ју је мушкарац силовао. Током силовања вређао је жртву на националној основи, говорећи јој да је четникуша и псујући јој четничку мајку. Случај је квалификован као разбојништво и квалификовани облик силовања због етничког или националног порекла, расе или религије (Organization for Security and Cooperation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina [OSCE-BiH], 2009a).

површински, последица је националне или верске нетрпељивости. Међутим, често се дешава да је у позадини тих односа присутан конфликт између одређених породица које живе једна поред друге, а који је мотивисан другим разлозима попут обичне међуљудске нетрпељивости и размирица. У пракси се врло често дешавају такви случајеви. Један испитаник, полицијски службеник, говори о томе:

„Неко ће рећи: направићу нешто комшији зато што га мрзим, а мрзим га јер је он Хрват или Бошњак. Не, можда постоји нека дубља генеза њиховог односа, мислим између тих породица. Можда су били кумови па се посвађали, око међе, око нечега другог. А онда последице то образлажу да је разлог национална припадност. То нам се дешавало, тога је било“ (Интервју #7).

Такви инциденти карактеристични су за повратничке средине. Комшијске свађе, увреде, претње и разбијање прозорских стакала на кућама честа су појава. Није редак случај да су комшије током ратних дешавања заузели земљу, куће, изградили стамбене објекте на земљи својих дојучерашњих комшија, тако да су се након повратка суочили са проблемима имовинско-правне природе. Међутим, суштина конфликта није национална или верска нетрпељивост и мржња, већ нерешени имовински односи. Један повратник објашњава свој конфликт са комшијом друге националности:

„Дођите да вам покажем бунар... Када је комшија сазнао да се враћамо, набацао је смеће и метални отпад унутра. Од тада вода је загађена, тако да ту воду не користимо. Ко зна шта све има доље... Можда је и бомбу ставио, па зато не могу силазити доље да чистим. Прије рата били смо у добрим односима. Међу нама никада није било националних тензија. Када смо напустили кућу, они су је користили, све су покрали. Нису мислили да ћемо се икада вратити. Због тога се све ово и дешава. Ми са њима не разговарамо, али они често када виде мене или жену – галаме, вријеђају и провоцирају“ (Интервју #2).

Слична је ситуација и са појединим верским објектима где постоји спор око власништва земље. Становништво комплетних села, насеља и места колективно је пресељавано у друга подручја током ратних дешавања и након потписивања Дејтонског мировног споразума, пошто су се Срби колективно иселили из крајева који су по мировном споразуму припали Федерацији Босне и Херцеговине. Расељено становништво населило се у делове Републике Српске, углавном у напуштenu бошњачку имовину. У тим местима саградили су и своје верске објекте. Након завршетка рата, са повратком избеглог и расељеног становништва и постављањем имовинских захтева за повратом имовине настали су проблеми, тензије и инциденти. Карактеристичан пример је православна црква у Коњевић Пољу изграђена на приватном поседу Бошњакиње Фате Орловић, где су у неколико наврата забележени верски инциденти.

Поједини случајеви паљења имовине такође су примери помешаних мотива, посебно тамо где су нерешени имовинско-правни односи, тј. где су у питању атрактивне локације за грађење стамбених и пословних објеката а земљиште је у власништву мањина. Ради се о притисцима на њих да се објекти и земља продају. Наводи се један карактеристичан случај:

„Молотовљев коктел је бачен са терасе кроз прозор 2006. године у по бијела дана, било је пола два. Тераса је бродски под и онда је то букнуло. Да је била ноћ, изгорјело би све, јер кућа је спратница. Сад то стоји онако како стоји, у рушевном стању. Наговорио их је неко... јер има иза куће два хектара земље, добра локација, и сад је то актуелно... Кућа је у спору. Та жена што је купила ту кућу, она је у спору са једним мојим рођаком. Она је наводно купила ту кућу за 50.000 марака, али купила од тог мог рођака, његов дио. Ту смо ми били сувласници“ (Интервју #9).

Поједина кривична дела, инциденти и догађаји нису мотивисани националном или верском мржњом. У недостатку тачних информација такве случајеве оштећена заједница види као национално или верски мотивисане и по правилу сматрају да су нападачи припадници друге националности или вере. По њиховом схватању, напад је усмерен на њих искључиво из мржње. Ови догађаји

су врло осетљиви и изазивају јаку емоционалну реакцију чланова заједнице, који стога не могу објективно сагледати чињенице које искључују елементе националне или верске мржње. Најчешће је реч о случајевима отуђивања имовине, оштећењима верских објеката или убиствима повратника. Након сагледавања чињеничног стања искључује се национална или верска позадина догађаја. Без обзира на то, овакви догађаји, тачније перцепције догађаја, стварају сумњу и на тај начин ремете међунационалне и верске односе. Најчешћи случајеви погрешних перцепција односе се на крађу имовине повратника. Заштита личне и имовинске сигурности повратничке популације један је од приоритета полиције. То је врло осетљиво питање, јер уколико полиција не успе да заштити повратнике и њихову имовину – често проблем добија политичку димензију. Посебно се то односи на куће које су обновљене, а у којима нико не живи или само повремено борави. Таква имовина често је предмет отуђивања. Перцепције оштећених углавном су да је реч о националним притисцима да имовину продају и да се иселе, а не да је реч о користољубљу. Пошто имовина није заштићена, често оштећени није у прилици да сазна за крађу јер не живи ту, тако да се у пракси често дешава да прође доста времена од момента извршења дела до пријаве полицији, што је правни основ за њихово деловање. Наведене околности погодују криминалним групама које се баве овом врстом кривичних дела. Полицијски службеник, радник криминалистичке полиције, наводи један карактеристичан случај из праксе:

„Радило се о једној групи из дијаспоре, мислим из Швицарске, гдје они наводе како премијер позива све грађане да се врате у Републику Српску, како им Министарство унутрашњих послова Републике Српске нуди безбједност. А приговарали су како је њима њихова имовина враћена, што је тачно, да је обновљена, али да се и даље суочавају са проблемима, проваљивањима, крађом шуме, проваљивања у њихове куће...“ (Интервју #14).

Кад се говори о погрешним перцепцијама, ту су и имовински деликти где су објекти напада цркве и цамије. Најчешће је реч о провалним крађама у којима извршиоци отуђују предмете или новац или је реч о крађама предмета са верских

објеката или крађи грађевинског материјала. По начину извршења евидентно је да је реч о користољубљу. Међутим, представници верских заједница тим догађајима дају велик значај и желе да знају ко то ради и зашто (Интервју #14).

Није редак случај да медији о одређеним догађајима обавештавају јавност без утврђивања чињеничног стања. Пристрасни медији необјективним информисањем стварају перцепцију националне или верске угрожености. Један полицијски службеник наводи такав случај:

„Наишли су двојица у пијаном стању и ови су им рекли... знате како у пијаном стању настаје галама... шта ви хоћете, ко сте ви итд... и момак извади амортизер из аута и оштети капију. Ја сам их касније нашао, тај момак уопште не зна да је оштећени Бошњак. Оштетио, мала је материјална вриједност у питању... Поднијели смо и извјештај тужилаштву о извршењу кривичног дјела. А поједини медији су то одмах приказали као напад на повратнике, а тај човјек никуда није ишао, изузетно је добар са свима у насељу. Никад није ишао нигдје, али је то изашло у новинама као напад на повратника. То нема везе са тим, нити има конотацију националног (Интервју #16).

Поред необјективног информисања медија, ту је и проблем гласина које доводе до узнемирења мањинских заједница. То само указује колико су међунационални и верски односи осетљиво питање у Босни и Херцеговини. Испитаник, полицијски руководиоца, наводи један такав случај:

„Имали смо проблем у Шимићима¹⁸⁹ прије петнаестак дана. Било је некакво вјерско окупљање испред католичке цркве а преко пута су неки гласно галамили или причали и бискупу је сметало да држи ту мису. Кад смо дошли тамо од њих петорице, тројица су Хрвати а двојица Срби, сједе и пију пиво. То вам говори да се ту не ради о вјерском инциденту. Мене су звали из хрватског конзулата и рекли ми да је бискуп нападнут. Није

¹⁸⁹ Шимићи су село у близини Бање Луке.

нападнут, него му је једноставно виком, галамом, било онемогућено да држи вјерски обред...“ (Интервју #7).

Посебно до узнемирења јавности доводе случајеви када је реч о верским објектима. Дана 8. децембра 2008. године у јутарњим часовима у потпуности је изгорела цамија Еид-ал-Адха, у селу Фазлагиха Кула код Гацка, у Републици Српској. Истрагом је утврђено да је највероватније узрок пожара квар на електричним инсталацијама, иако вештак којег је ангажовала Исламска верска заједница наводи да је реч о паљевини. Овај догађај привукао је велику пажњу јавности и иницијално означен као још један напад на Бошњаке. На основу разговора службеника Мисије Организације за европску безбедност и сарадњу са једним од кључних представника Бошњака повратника у том крају, добијена је сасвим другачија слика о овом догађају. Он сматра да је рад полиције и тужилаштва био фер и коректан и да није дошло до погоршања положаја повратничке популације. Наведено је да је инцидент коришћен у политичке сврхе одређених кругова ван Фазлагих Куле (OSCE–BiH, 2009). Догађај се десио на велики исламски верски празник Курбан-бајрам.

Када се деси убиство у национално мешовитим срединама где су међунационални односи нарушени, посебно уколико је реч о повратницима, стварају се велике тензије, и прва перцепција чланова заједнице којој жртва припада да је мотив извршења национална припадност. Један испитаник из Сребренице описује један такав случај и реакцију локалне заједнице након убиства:

„Навешћу један конкретан случај. Прије три године изнад меморијалног центра у Поточарима убијена је жена. Бошњакиња је убијена и одмах се то прошири да ју је убио Србин. То је застрашивање, прва помисао. Људи су били уплашени. Међутим, полиција је нашла комшију Бошњака који ју је убио из користољубља“ (Интервју #25).

На основу прикупљене искуствене грађе може се закључити да су од потписивања Дејтонског мировног споразума до данас трендови злочина мржње у паду, посебно дела веће друштвене опасности.

4. КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ

На основу анализе прикупљене грађе може се рећи да се кривична дела и инциденти из мржње дешавају на читавој територији Босне и Херцеговине. Жртве и извршиоци долазе из сва три конститутивна народа. Најчешће се напади врше на популацију повратника и припаднике конститутивних народа у срединама где су у мањини. Мисија Организације за европску безбедност и сарадњу у Босни и Херцеговини извештава да су и мањинске заједнице угрожене – Роми посебно. Забележени су и антисемитски инциденти, иако је популација Јевреја у Босни и Херцеговини малобројна.¹⁹⁰ Углавном је реч о нападима на имовину Јеврејске заједнице и исписивању увредљивих графита. Забележени су и примери верског насиља према мањинским верским заједницама адвентиста и Јеховиних сведока, као и случај верског насиља између припадника исламске вероисповести – напад Бошњака на припаднике вехабијског покрета. На основу анализе прикупљене грађе не могу се идентификовати одређена подручја у Босни и Херцеговини где је ова појава знатно учесталија него у другим местима. Утврђене су одређене специфичности које се односе на време дешавања ових деликата. Посебно је био критичан период масовнијег повратка избеглог и расељеног становништва током првих година након завршетка рата (1992–1995). Такође су уочене тенденције да се злочини мржње и национални и верски инциденти чешће дешавају за време верских празника, комеморација, затим за време одржавања фудбалских утакмица, као и за време догађаја од значаја за политички живот заједнице, попут избора или политичких напетости које имају националистичку конотацију. Да би се оцениле карактеристике извршилаца ових кривичних дела, основни ограничавајући чинилац је недостатак поузданих података на основу којих би се сагледало ко, када и зашто врши злочине мржње. Већина ових дела никада није решена и извршиоци никад нису откривени. На основу прикупљене грађе за ово истраживање, може се рећи да у Босни и Херцеговини организоване екстремистичке групе или покрети, иако присутни, нису се појављивали у великој мери као организатори и извршиоци злочина мржње. Података о конкретним

¹⁹⁰ Процењује се да око 1.000 Јевреја живи у различитим деловима Босне и Херцеговине (Министарство иностраних послова САД, 2010).

извршеним злочинима мржње нема, нити су испитаници у овом истраживању наводили у својим исказима да је деловање ових група насилно у смислу концепта злочина мржње. Ту треба имати у виду појмовну и кривичноправну разлику између злочина мржње и тероризма како би се избегли погрешни закључци. Са дозом истраживачке скепсе можемо претпоставити да су од укупног броја извршених кривичних дела из националне или верске мржње само мањи проценат њих починиле организоване екстремистичке групе или покрети. Таква тврдња је врло слична са резултатима компаративних истраживања по којима су организоване екстремистичке групе одговорене за 10%–15% укупних злочина мржње (Levin & McDevitt, 1993) и највећи број кривичних дела извршиле су особе које нису директно повезане с екстремистичким групама (Bunar, 2007:172; Jacobs & Potter, 1997:21).

Тестирана је типологија извршилаца злочина мржње Левина и сарадника, по којој се извршиоци деле на оне који дела врше из забаве, затим на реакционаре или браниоце вредности своје групе, мисионаре и на осветнике (Levin & McDevitt, 1993; McDevitt et al., 2002). Може се закључити да су, уз извесне специфичности Босне и Херцеговине, резултати истраживања изведени за овај простор у великој мери компатибилни са резултатима других истраживања, по којима је највећи проценат дела извршено из забаве, затим следе тзв. браниоци или реакционари. У врло малом проценту су заступљене преостале две категорије – осветника и мисионара. То се односи на период у последњих неколико година, када је дошло до стабилизације безбедносне ситуације. Тај период можемо посматрати као период релативног друштвеног мира. У периоду наглих друштвених промена, што је свакако био претходни период повратка избеглог и расељеног становништва у предратна места пребивалишта, ситуација је била знатно другачија.¹⁹¹ У то време учестало су се дешавали злочини мржње, посебно тешка кривична дела попут убистава, или изазивања опште опасности, најчешће постављањем експлозивних направа или паљењем имовине. Можемо претпоставити да је у том безбедносно

¹⁹¹ Објашњавајући друштвене чиниоце криминалног понашања, криминолог Ђорђе Игњатовић посматра те чиниоце у односу на два друштвена стања: у раздобљима релативног друштвеног мира и у периодима друштвених потреса. Опширније види: (Игњатовић, 1998:222–227). Ова подела има дубоко теоријско оправдање, посебно када се говори о злочинима мржње.

критичном периоду послератне Босне и Херцеговине доминантан број извршилаца руковођен одбраном вредности своје групе или осветом, што указује на то да су извршиоци браниоци и осветници били доминантна категорија у смислу типологије Левина и сарадника.

Текст који следи систематизован је у три целине, а то су: рањиве групе, време извршења злочина мржње, и извршиоци злочина мржње у Босни и Херцеговини.

4.1. Рањиве групе

На овом месту биће приказани најдоминантнији појавни облици када је у питању групна припадност жртава ових кривичних дела. На основу резултата истраживања то су напади на повратнике – припаднике мањинских народа, напади на припаднике мањинских етничких група, те напади на припаднике мањинских верских заједница.

4.1.1. Напади на повратнике – мањинске народе

Повратници припадници мањинских народа најугроженија су категорија становништва јер већина насилних аката из мржње која су се дешавала у Босни и Херцеговини везана је за повратнике и процес повратка. Повратници су избегла и расељена лица која су напустила место пребивалишта током ратних дешавања и која су се након рата вратила. Они који су се вратили затекли су битно промењене друштвене и политичке околности у односу на период пре рата. Бошњаци и Хрвати вратили су се на подручје које је данас Република Српска, где је већинско српско становништво. Срби повратници вратили су се у Федерацију Босне и Херцеговине, где су мањина. Такође, и расељени Бошњаци и Хрвати враћали су се у делове Федерације Босне и Херцеговине које су напустили услед ратних дешавања. У појединим срединама дошло је до знатне промене националне структуре становништва. Ратна страдања, етничко чишћење, ратни злочини,

уништавање имовине, сиромаштво, мржња и страх једних од других – доводили су често до отпора процесу повратка становништва.

Најтежа кривична дела дешавала су се у време када је повратак био масовнији. Радило се о убиствима, паљевинама, експлозијама које су често имале за последицу смрт људи, затим о застрашивању ватреним оружјем, уништавању имовине, верских објеката и надгробних споменика. То су уједно најдоминантнији појавни облици и најтежа кривична дела из мржње која су се дешавала у послератној дејтонској Босни и Херцеговини. Отпори повратку избеглог и расељеног становништва нису били исти у свим деловима Босне и Херцеговине. Повратник у Дрвар, Србин, сећа се периода повратка:

„То је било 1997. године. Војници, Хрвати који су били доле када је почео повратак..., носили су тренерке као цивили... Наишла је та руља и почела бацати запаљиве бомбе у станове Срба повратника. Онда је СФОР¹⁹² склонио повратнике у зграду основне школе, затворио их у дворану и опколио, а руља је покушала ускакати кроз прозоре... Тад је СФОР пустио псе на њих, тако да они нису успјели да уђу у дворану... Да није било СФОР-а, убили би их“ (Интервју #52).

Повратник у Бању Луку, Бошњак, којег је једне ноћи физички напала група младића, говори о могућим мотивима напада:

„Ја сам први који је дошао, мислили су, ако мене препадну, да неће доћи остали. Јер је неминовност да ће доћи остали. Дакле, они су гледали мене, не као појединца, већ ако успију мене да препадну, једног борца... да побјегнем одавде, да продам то што имам – онда неће доћи остали“ (Интервју #12).

¹⁹² СФОР енгл.: *The Stabilisation Force* – Стабилизацијске снаге, мултинационалне војне снаге у Босни и Херцеговини под командом НАТО-а, чији је главни задатак заштита Дејтонског мировног споразума.

Хрват, повратник у Бању Луку, коментарише безбедносну ситуацију у време повратка и сада:

„Дошао сам са УН војницима. Када сам се вратио, комшије су гледале како износим ствари са камиона и нико није пришао да ми помогне. Било је у почетку пријетњи и увреда. У неколико наврата ме је комшија нападао. Он је на ратишту изгубио живце. Те нападе нисам пријављивао полицији. Ко ме да пријавим? Сада немам проблема. Ранијих година било је свега и свачега. Сада се ситуација смирила. Што се тиче мојих (католика), нисам чуо да је било неких напада и пријетњи“ (Интервју #6).

Како је време одмицало, злочини мржње су се све ређе дешавали. Убистава више није било, експлозије и други видови напада и застрашивања сведени су на минимум, и живот се враћао у нормалу. Многи повратници су се давно вратили. Они су се реинтегрисали у локалне заједнице, тако да се након пет, десет или више година не могу више сматрати повратницима, већ сталним становницима тих заједница. Процес повратка становништва је континуиран у смислу да сваки грађанин који је напустио место пребивалишта има могућност да се слободно врати. Међутим, реалност на терену је та да се већина становника која је имала намеру да се врати, већ вратила. Један испитаник, полицијски службеник, о повратницима каже следеће:

„Човјек који живи неко вријеме ту, он није за мене повратник, он живи ту. Он се вратио својој кући, ту живи, и не може стално бити повратник. Он је ту домаћи“ (Интервју #16).

Исти испитаник коментарише безбедносну ситуацију на подручју полицијског сектора, повратничког насеља за које је он надлежан:

„На подручју сектора је већ дуже година добра ситуација. Кад је рат стао и кад су биле деложације, било је неких проблема. Ви сами знате, из разлога што су једни требали изаћи на улицу. У задњих пар година није било напада на повратнике, нити је било неких већих инцидената. Скоро сам вадио неке податке, немамо напада на повратнике“ (Интервју #16).

Иако је током последњих неколико година број напада на повратнике смањен, још увек се често дешавају оштећења верских објеката и скрнављење надгробних споменика, писање увредљивих графита, вербалне увреде и претње и, у мањој мери, туче на националној основи. Иако се ту ради о делима мање друштвене опасности у односу на убиства, изазивање опште опасности и друга тежа кривична дела – њихове последице су врло деструктивне за међунационалне односе.

4.1.2. Напади на припаднике мањинских етничких група

Роми

Роми у Босни и Херцеговини¹⁹³ суочени су са кршењем њихових људских права и слобода. Према извештајима Мисије Организације за европску безбедност и сарадњу у Босни и Херцеговини, Роми су често мете напада мотивисаних предрасудама и мржњом. Најчешће је реч о увредама и понижавању, али такође и озбиљним нападима на њихов физички интегритет. Хелсиншки комитет за људска права у Босни и Херцеговини у извештају из 2000. године говори да је било више случајева малтретирања и претњи Ромима повратницима у Федерацији Босне и

¹⁹³ Хелсиншки комитет за људска права у Босни и Херцеговини наводи да су подаци о броју Рома у Босни и Херцеговини врло опречни. Они се крећу од око десет хиљада према попису становништва из 1991, до око стотину хиљада како тврде представници неких ромских удружења. Аргументи који упућују на закључак да је приликом пописа становништва из 1991. године број Рома био много већи од званичног податка јесу специфичност њиховог начина живота и присутна незаинтересованост за сам чин пописа, затим врло изражена карактеристика ромске популације да се адаптира фактичком стању средине у којој живи, укључујући и прихватање обичаја, вере и језика, па и националне идентификације. Број од око 70.000 Рома у Босни и Херцеговини уочи рата могао би се сматрати као најприближнији, с тим што знатан проценат овог становништва и сада живи у иностранству као избеглице (Хелсиншки комитет за људска права у Босни и Херцеговини [HCHR–BiH], 2000).

Херцеговине због тога што су у току рата напустили Босну и Херцеговину, умјесто да бране домовину, што се посебно догађало на подручју општина Завидовићи, Травник и Бановићи, где је било и случајева бацања бомби на ромске куће. Ромска деца која похађају школу често су суочена и с увредама и другим видовима малтретирања, па и физичким нападима, што је у више случајева имало за последицу да су родитељи деци забранили даље похађање школе. Овакви случајеви уочени су у местима Јабланица, Травник, Бијељина, Турбе и Какањ.

Детаљнијих података о насиљу над Ромима нема, међутим, ради приказа стања наводе се карактеристични случајеви и проблеми са којима се сусреће ова популација које је евидентирала Мисија Организације за европску безбедност и сарадњу у Босни и Херцеговини (OSCE–BiH, 2009a). Када се деси неки акт насиља према Ромима, полиција и органи правосуђа не испитују евентуални мотив мржње. Представници ромске заједнице саопштили су да су односи са полицијом генерално добри, мада наводе да се дешавају случајеви да полиција не реагује на њихове позиве, или се жале на некоректан третман од стране полиције, у смислу да су чешће подвргнути контроли у односу на друге етничке групе. Такође, наводе да је полиција у појединим случајевима употребила несразмерну силу према припадницима ромске популације.

Мисија Организације за европску безбедност и сарадњу у Босни и Херцеговини извештава о исписивању увредљивих графита на ромским кућама у подручју Тузле 2007. године. У 2008. години у извештају се наводе насилни напади на Роме у Ливну, Федерација Босне и Херцеговине, где је особа хрватске националности под утицајем алкохола насилно ушла у кућу Рома, својих комшија, и том приликом напала трудну жену, која се покушавала сакрити испод стола. Затим је ушао у другу просторију, где је физички напао друге две жене, укључујући и 73-годишњу власницу стана, псујући им *цигањску мајку*. Старица, власница стана, била је срчани болесник и умрла је касније тог дана. Портпарол локалне полиције саопштио је да не верује да је напад био етнички мотивисан. Извршилац је осуђен на казну затвора шест месеци или две године условно, због насилничког понашања на основу споразума о признању кривице.

У Мостару, Федерација Босне и Херцеговине, 25. априла 2007. године 55-годишњи мушкарац, након краће вербалне препирке са три мушкарца, Рома,

почео је да им упућује расистичке увреде. Затим је отишао до аута, узео пиштољ и уперео га у правцу једног од Рома. Настала је борба и том приликом један од присутних Рома лакше је рањен из ватреног оружја. Радник обезбеђења из бара одузео им је оружје и рекао Ромима да напусте место. Ни он ни власник бара случај нису пријавили полицији, већ је случај пријавио мештанин који се затекао на лицу места. Извршиоцу је изречена казна затвора у првостепеном поступку у трајању једне године, због покушаја убиства. Током кривичног поступка није разматрана могућност да је реч о етнички мотивисаном нападу.

У Мостару 22. марта 2008. године, у колективном центру за расељене особе, једна особа бошњачке националности претила је својим комшијама,¹⁹⁴ потом насилно ушла у њихову собу са секиром и ручном бомбом. Након активирања ручне бомбе једна мушка одрасла особа је погинула, његови родитељи тешко повређени, док су брат и његова жена задобили лакше телесне повреде. Двоје присутне деце нису повређени у нападу. У првостепеном поступку нападачу је изречена казна затвора у трајању од 18 година за убиство и покушај убиства. Истрага је показала да је та породица контактирала са полицијом два пута током седмице пре напада, изражавајући страх за своју безбедност. Такође су одмах позвали полицију чим је извршилац покушао да уђе у просторију, али полиција је стигла након 30 минута, када је ручна бомба већ била активирана. Током поступка није постављено питање да ли је овај акт био етнички.

Према изјавама службеника полиције Републике Српске, укључујући и руководне раднике који су, по природи послова које обављају, упућени у сва безбедносно релевантна дешавања, у Републици Српској нису регистровани расистички напади на Роме (Интервју #4). Мисија Организације за европску безбедност и сарадњу у Босни и Херцеговини наводи један регистрован случај за који постоје индиције да би могао бити мотивисан етничком мржњом. Случај се десио у Бијељини 2008. године, када је 68-годишњи мушкарац металном шипком ударао у потиљак главе дечака, 14-годишњег Рома из комшилука. Након два дана дечак је умро у болници од последица нанесених повреда. Извршилац је осуђен у првостепеној пресуди на седам година затвора, због nanoшења тешке телесне

¹⁹⁴ Иако су се чланови нападнуте породице током судског поступка изјаснили као Бошњаци, познато је у заједници да су жртве ромског/албанског порекла које већ дуго живе у Мостару.

повреде. У поступку није узета у обзир околност да је дело мотивисано етничком мржњом. Такође, како се наводи у извештају Мисије Организације за европску безбедност и сарадњу у Босни и Херцеговини, као једна од олакшавајућих околности на страни извршиоца биле су сумње на провокације и крађе од стране тог дечака, иако није утврђено да је дечак био умешан у то (OSCE–BiH, 2009a).

Јевреји

Јеврејска заједница у Босни и Херцеговини је малобројна и процењује се на мање од 1.000 чланова. На основу доступних извештаја, нису регистровани случајеви антисемитског насиља према припадницима Јеврејске заједнице попут убистава, тешких телесних повреда, изазивања опште опасности или других насилних аката усмерених према лицима или имовини. Европска комисија против расизма и нетолеранције (ECRI) у свом извештају наводи да се антисемитске поруке и вандалистички акти појављују с времена на време, посебно се доводе у везу с дешавањима на Блиском истоку или се доводе у везу са теоријом завере против босанских муслимана. Такође се наводи да актери цивилног друштва у Босни и Херцеговини указују да их релевантни политички чиниоци углавном не сматрају опасним па је из тог разлога и њихова реакција углавном неадекватна. Антисемитске публикације још увек се могу наћи у књижарама у слободној продаји (European Commission against Racism and Intolerance [ECRI], 2011:42). Према извештају Међурелигијског већа у Босни и Херцеговини за 2009. годину (Међурелигијско вијеће у Босни и Херцеговини [МРВ], 2010:9), у току јануара 2009. године у више случајева, у градовима Мостар, Бугојно и Доњи Вакуф, на појединим грађевинским објектима исписани су графити увредљивог, узнемиравајућег садржаја који позивају на линч и убиства припадника јеврејског народа.

У јануару 2009. године у Сарајеву су организоване демонстрације које су требале бити израз расположења грађана Сарајева или организатора протестног скупа против политике Израела у Гази. У извештају се наводи да су поједини, и не тако малобројни, учесници скупа носили транспаренте у којима се Давидова звезда и кукасти крст представљају са знаком једнакости. У току фебруара 2009. године у Сарајеву су се појавили многобројни антисемитски графити, који су

показивали Давидову звезду која се убацује у кош за отпатке. Дана 29. маја 2009. године на фасади синагоге и Јеврејског културног центра Храм мира у Добоју исписан је графит Смрт Јеврејима.¹⁹⁵ На истом месту забележен је инцидент у новембру 2010. године, када су зидови синагоге исписани нацистичким графитима, кукастим крстом и речима Sieg Heil (Министарство иностраних послова САД, 2011).

Мисија Организације за европску безбедност и сарадњу у Босни и Херцеговини извештава о инцидентима исписивања антисемитских графита у Сарајеву и Бањој Луци. Дана 16. фебруара 2009. године на зградама у центру Сарајева појавили су се антисемитски графити који су приказивали Давидову звезду и свастику поред ње. Такође, 11. марта 2009. године на приватној кући у Сарајеву појавио се сличан графит: Смрт Јеврејима. Слични увредљиви антисемитски графити појавили су се на фасади у Бањој Луци 2009. године (ОЕБС–БиХ, 2009).

Албанци

Дана 20. и 21. фебруара 2008. године, након једностраног проглашења независности Косова, оштећено је неколико радњи у власништву Албанаца у Приједору, Градишци и Бањој Луци (OSCE–ViH, 2009a).

Полицијски службеник из Бање Луке коментарише нападе на имовину Албанаца:

„Имали смо два пута напад, да тако кажем, оштећење угоститељских радњи чији су власници Албанци који су се доселили у Бању Луку давно прије рата“ (Интервју #15).

¹⁹⁵ Добојска полиција је извршила потребне оперативне мере и радње на проналажењу особа које су те ноћи исписале антисемитске графите. Утврђено је да се ради о двојици млађих малолетника, против којих је Окружном тужилаштву Добој поднесен извјештај о почињеном кривичном делу.

4.1.3. Напади на припаднике мањинских верских заједница

Поред инцидената усмерених према Исламској верској заједници, Православној цркви, Католичкој цркви и Јеврејској заједници, забележени су и случајеви верске нетолеранције и насиља усмерени према припадницима мањинских верских заједница – Јеховиним сведоцима, адвентистима и вехабијама.

Јеховини сведоци

Регистровани су напади на објекат верске заједнице Јеховиних сведока у Бањој Луци. Командир полицијске станице са тог подручја наводи да је реч о провокацијама, а не кривичним делима, и природу тих инцидената објашњава на следећи начин:

„Јеховини свједоци овдје имају кућу гдје се скупљају. На кући се налази и табла. Она је често, годишње пар пута, мета неког напада. Није то напад сад експлозивом или нешто, претежно се... преко зиме бацају грудве, љети јаја. Најчешће се то дешава у раним јутарњим или касним ноћним часовима. Нисмо још имали прилику да неког идентификујемо као извршиоца тог... више прекршаја него кривичног дјела. Претпостављамо да то раде лица млађе животне доби“ (Интервју #13).

Увреде и напади на припаднике верске заједнице Јеховиних сведока дешавају се и мимо њихових верских просторија. Једна испитаница о томе каже следеће:

„Имала сам прилику да видим да их људи гађају, псују, жена је узела дрво и бацила на њих, псује им мајку..., али они се на то све захвале и оду..., и опет ће сутра доћи на иста врата и покушати“ (Интервју #11).

Иста испитаница говори о искуству са Јеховиним сведоцима, наводи да је њихова верска искључивост и упорност у наметању својих верских ставова

другима врло иритантна и неприхватљива у домаћој култури, без обзира на то да ли је реч о муслиманима или православцима и католицима:

„Имала сам прилику да их срећем, долазили су на врата. Културни су..., то су људи који не признају ничију вјеру. Ето, ја однесем баклаву у фирму за Бајрам, зато што моје радне колеге знају да сам ја муслиманка и очекују то од мене. Имам колегицу која ради са мном, која је Јеховин свједок, она никад неће узети ту баклаву јер је она намијењена за Бајрам. Мени је то нелогично, ако ти не поштујеш моју вјеру, како очекујеш да ја поштујем тебе као Јеховиног свједока. Рецимо, нудила јој је жена за Ускрс, одемо у продавницу на доручак. Трговкиња, пошто нас зна све, свима је давала по јаје. Наша колегиница Јеховин свједок неће ни да чује! Не! Кажемо јој: „Узми јаје па га баци, немој жену одбити, учтивости ради. То није у реду, ти не поштујеш никога, а очекујеш да тебе поштују“ (Интервју #11).

На основу доступне грађе за ово истраживање, нису идентификована тежа кривична дела извршена из верских мотива према припадницима Јеховиних сведока.

Адвентисти

Поред напада на Јеховине сведоке, забележени су и напади на зграду Адвентистичке цркве у Бањој Луци. Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) наводи да је, према полицијским извештајима, Адвентистичка црква у Бањој Луци у пет наврата каменована у временском периоду од јануара до септембра 2009. године. Припадници криминалистичке полиције Центра јавне безбедности Бања Лука кажу да је већина тих напада извршена од стране лица под утицајем алкохола. Карактеристично време извршења је након фудбалских утакмица. Једном приликом полиција је поставила заседу и ухватила лица на извршењу кривичног дела, непосредно када су се враћали са фудбалске утакмице (Интервју #13, #14). Што се тиче учесталости и природе инцидената, руководни радник сектора криминалистичке полиције каже следеће:

„Мислим да је у прошлој години било најмање три-четири. Углавном се радило о лупању стакала и шарању по фасади. С једне стране, ако на тој фасади није текст увредљивог садржаја, не може се рећи да је то мржња,

национална нетрпељивост. Ако он напише *Лешинари*,¹⁹⁶ штета је причињена и то дефинитивно може имати обиљежје кривичног дјела оштећења туђе ствари. А ако је ставио *смрт тим и тим*, или *убити ове*, карактеристичне фашистичке знакове, онда је ријеч о кривичном дјелу изазивања националне, расне, вјерске мржње и нетрпељивости...“ (Интервју #14).

Вехабије

Вехабије су присталице радикалног тумачења ислама и на подручје Босне и Херцеговине пристигли су током рата (1992–1995) из различитих исламских земаља које су тада пружале помоћ Бошњацима. Вехабије не подржавају верску сношљивост какву традиционално практикују муслимани у Босни и Херцеговини, што је извор повремених отворених сукоба. Мисија Организације за европску безбедност и сарадњу у Босни и Херцеговини извештава о једном таквом облику верске нетолеранције који се десио у Мостару 15. јула 2009. године. Након вечерње молитве испред Шарића џамије једно лице је смртно повређено у тучи са групом Бошњака. Тридесетчетворогодишњак за којег су сматрали да је вехабија ходао је из правца џамије и задобио тешке телесне повреде, од којих је наредни дан подлегао. Друге три особе, које су наводно такође биле вехабије, задобиле су тешке телесне повреде. Тај случај изазвао је велику медијску пажњу, приказујући вехабије у негативном светлу. Исламска заједница осудила је пристрасно извештавање медија, темељено на непотврђеним информацијама и стварање непријатељске и нетолерантне атмосфере према њима (OSCE–BiH, 2009).

4.2. Време извршења злочина мржње

На основу анализе прикупљених података, уочено је да се одређени обрасци понашања понављају, тј. да се злочини мржње и инциденти чешће дешавају у специфично време. Свакако да непостојање тачних статистичких података може довести у сумњу ову тврдњу – уз претпоставку да не постоји знатна разлика између одређених датума или догађаја у односу на друге временске периоде током године. Али без прецизнијих статистичких података таква тврдња и није могућа. Уочени трендови базирани су на искуству испитаника

¹⁹⁶ Назив за навијаче Фудбалског клуба „Борац“ из Бање Луке.

и другим расположивим изворима. Већина испитаника наглашава управо те специфичне догађаје, који су у сваком случају оставили дубљи траг у њиховом памћењу. Примећено је да су се злочини мржње најчешће дешавали током периода интензивнијег повратка избеглих и расељених лица, затим уочи и за време верских празника, церемонија и комеморација, за време спортских догађаја и у време када су присутни људи из дијаспоре.

Посебно је био критичан период масовнијег повратка избеглог и расељеног становништва током првих година након завршетка рата (1992–1995). Један припадник полиције сећа се дешавања из тог времена:

„...када су се почели враћати појединци, први који су пробијали лед, било је физичких напада, оштећења, лупања стакала и свега осталог. Сјећам се, рецимо, 1996. године, повратка двојице или тројице Бошњака у мјесну заједницу Врбања у Бањалуци, гдје се скупио толики број мјештана српске националности да је буквално био линч над тим људима. Да није било правремене реакције полиције, ко зна како би то завршило“ (Интервју #14).

Посебно осетљиво време када се често дешавају злочини и инциденти из мржње јесте време верских празника, време церемонија и комеморација. Бројни су забележени примери, од којих се издвајају само неки. Примера ради, православна црква у Тузли била је мета напада уочи православног Божића. Дана 6. јануара 2009. године непознати починилац покушао је запалити православну заставу која је била истакнута на цркви (OSCE–BiH, 2009). Један испитаник, Бошњак из Братунца, о нападима за време церемонија и верских празника каже следеће:

„На дан отварања чаршијске џамије у Братунцу, те исте вечери су ми слупали излоге на мојој занатској радњи. То је било 2004. или 2005. године. Недавно су, прије неких мјесец дана, на џамији слупана стакла. То се десило у вечерњим часовима, после Рамазана, негдје пред Бајрам“ (Интервју #28).

Испитаник, Србин из Сарајева, саопштава да се већина провокација и инцидената дешава за време верских празника:

„Па то се углавном дешава када су већи хришћански празници, за Божић, за Васкрс, могу навести неке примјере у Осијеку,¹⁹⁷ оvdје, рецимо... За Божић иду дјеца и гађају православне куће, или разбијају прозоре, гађају јајима... Да ли је то систематски притисак преко дјеце на ове православне да иду, ја не могу о томе да говорим“ (Интервју #48).

Повратник, Хрват из Бање Луке, такође говори да се узнемиравања и застрашивања дешавају за време верских празника:

„Редовно бацају камење на прозоре. Видимо ми њих, то су младићи, средњошколци. Није нам пријатно када се то деси, ипак се бојимо, нисмо сигурни. Када је празник, они бацају камење. Бацали су и на Бадњицу...“ (Интервју #2).

Најтежа кривична дела из мржње у Босни Херцеговини десила су се за време верских празника, церемонија и комеморација. Убиство три члана повратничке породице Анђелић: главе куће Анђелко и његових кћерки Маре и Зорке, и рањавање сина Маринка у селу Костајница поред Коњица, догодило се на Бадње вече 24. децембра 2002. године. Мелиха Дурић, 16-годишња девојчица, повратница из Власенице, убијена је хицем из ватреног оружја 11. јула 2001. године, на дан када је полаган камен темељац за Меморијални центар жртвама у Поточарима поред Сребренице. Овде чемо поменути и нереди поводом покушаја постављања камена темељца срушене Ферхат пашине џамије у Бањој Луци 7. маја 2001. године, када је повређено више лица, а једно је подлегло од последица рањавања.

Национални и верски инциденти све се ређе дешавају, а опадају и међунационалне тензије. Ипак, плима нетрпељивости и напетости посебно се појачава сваке године у периоду пред комеморацију жртвама у Сребреници 11. јула. Испитаник, високорангирани полицијски службеник, говори о томе следеће:

¹⁹⁷ Подручје Сарајева.

„Посебно имамо ескалацију негативних тензија за вријеме комеморације у Сребреници. Мјесец или два прије тога дана ствара се пропаганда, подстичу се инциденти, али се, срећом, не дешавају у оној мјери у којој се створи негативна клима. Имамо утисак да ће експлодирати на тај 11. јул. Међутим, онда једноставно све то прође. Сваке године све је мање инцидената и мање тензија. То је апсолутно.“ (Интервју #4).

Већина испитаника у разговору је нагласила време фудбалских утакмица као врло чест повод за међунационалне инциденте. Ти догађаји су окидачи за насиље. То је време појачане оперативне активности полиције и време узнемирености и страха припадника мањинских заједница од могућих инцидената. Напади су чести и у удаљеним руралним заједницама, које су далеко од главних места дешавања, тиме и далеко од медија и јавности. Један испитаник повратник о утицају тих догађаја на његову заједницу каже следеће:

„Увијек се дешавају инциденти кад су те утакмице. Ми их увијек гледамо не зато што нас то интересује, већ зато што се бојимо. Једном су мјештани предложили да поставимо страже што ме је јако узнемирило. Кажем ја њима: „Па хајдемо се онда иселити, ако ћемо постављати страже... – 1998, 2002, 2003... опет стављати страже, треба ли то нама?“ (Интервју #19)

Полицијски службеник коментарише националне инциденте за време фудбалских утакмица на следећи начин:

„Инциденти се дешавају за време фудбалских утакмица, кад гостујућа страна буде из другог ентитета. Онда се обично очекују инциденти и појачавају се све полицијске снаге. Међутим, без обзира на осигурање, увијек буде неких инцидената који се не могу спријечити; или могу, али нема довољно снаге или знања да се то уради“ (Интервју #49).

Велики број испитаника саопштио је да се национални инциденти често дешавају за време када је становништво из дијаспоре¹⁹⁸ присутно, углавном за време летњих годишњих одмора:

„Увијек се инциденти дешавају када је дијаспора ту. Са људима који су остали да живе овдје никада није било проблема. Када дођу они из дијаспоре, током љета стварају се неке трзавице, узнемиреност. У Врбањи,¹⁹⁹ за три-четири године колико сам дуго тамо радио, није прошао дан током љета да није било неког озбиљнијег инцидента. На том подручју налази се и једно насеље гдје живе избјегли Срби. И они су, како да се изразим, прилично националистички опредељењени и кад дођу Бошњаци из дијаспоре, онда настају проблеми“ (Интервју #13).

Промена демографске структуре једна је од последица рата, услед чега долази до културног конфликта између насељеног избеглог становништва и староседелаца, нарочито оних из дијаспоре. У то време често се дешавају међунационални инциденти. Ради се о конфликту две различите националне групе, које стицајем околности, бар привремено, деле исти животни простор. Једни друге виде као демографску, културну, политичку и економску претњу. Људи из дијаспоре сматрају да су им досељеници узурпирали животни простор. Сматрају их кривим јер су са собом донели навике, културу становања и обичаје другачије од њихових. Они су им живи подсетник да су културне вредности и границе њихове старе заједнице доласком људи са стране битно промењене или су нестале. Са друге стране, досељеници виде дијаспору као претњу, тј. као припаднике народа због којег су морали да напусте свој завичај током рата. Виде их као дојучерашњег непријатеља, који је поново у све већем броју у њиховој близини, и групу којој је омогућено да се слободно врати у свој завичај, за разлику од њих, који нису у таквој позицији, јер су њихове предратне заједнице разорене, људи расељени, имовина уништена, а нормалан живот тамо немогућ.

¹⁹⁸ Становништво које је напустило Босну и Херцеговину за време рата (1992–1995) и које сада живи у иностранству, током летњих месеци враћа се кући на годишње одморе.

¹⁹⁹ Врбања је насеље у Бањој Луци.

Такве перцепције једних о другима неминовно стварају околности погодне за међунационалне инциденте.

4.3. Извршиоци злочина мржње у Босни и Херцеговини

Да би се утврдило ко су извршиоци злочина мржње у Босни и Херцеговини претходно је потребно дати одговор на друга питања у вези са феноменологијом ових кривичних дела – што је до сада у овом истраживању урађено са више или мање успеха. Видели смо да су од успостављања мира у паду насилни акти веће друштвене опасности, као што су убиства, експлозије, телесне повреде, паљевине и уништавања имовине у већем обиму. У последњих неколико година најчешћа су оштећења имовине на верским објектима и надгробним споменицима, затим туче, увреде и исписивање увредљивих графита. Знамо да су се најчешће дешавала у време масовнијег повратка избеглог и расељеног становништва, затим да се често дешавају за време верских празника, комеморација и за време одржавања фудбалских утакмица. Што се жртва тиче, знамо да су најрањивије групе повратници и припадници мањинских народа и етничких и верских група. На основу доступних података, о извршиоцима злочина мржње најмање се зна. У праву је Пери кад поставља питање како је могуће оценити карактеристике извршилаца кривичних дела злочина мржње када су углавном непознати (Регу, 2001:16). Веома велики број тешких кривичних дела попут убистава, изазивања опште опасности и других кривичних дела, која, с обзиром на околности извршења и избор жртве, са великом вероватноћом указују на то да су извршена из националне или верске мржње – никад нису решена. То је основна методолошка тешкоћа и ограничавајући чинилац да би се сазнало више о карактеристикама извршилаца злочина мржње.

Наредно методолошко ограничење односи се на доступност судских предмета за случајеве који су решени, тј. тамо где је познат извршилац или више њих. На основу прикупљених статистичких података од тужилаштва у Босни и Херцеговини, број правоснажних осуђујућих судских пресуда у вези с овим кривичним делима је минималан, а евидентан је и проблем доступности тих предмета. Међутим, неопходно је поновити да концепт злочина мржње обухвата различита кривична дела, која имају различит степен друштвене опасности.

Самим тим, и извршиоци ових кривичних дела су различитог профила и врше их из различитих мотива. У ту сврху, на основу прикупљених података о извршиоцима злочина мржње, примењена је Левинова и Мекдевитова типологија извршилаца злочина мржње, по којој се они деле на оне који дела врше из забаве, затим на реакционаре или браниоце вредности своје групе и на мисионаре (Levin & McDevitt, 1993). Ту типологију Мекдевит са сарадницима касније је проширио тако што да је увео и категорију осветника (McDevitt et al., 2002). Ова типологија прихваћена је у криминолошкој литератури и намера је да се сагледа у којој мери је примењива у културно и безбедносно другачијем окружењу – као што је у овом случају Босна и Херцеговина. Битно је још навести да се свако категорисање извршилаца мора узети с опрезом, јер свака типологија по природи ствари има ограничења, пошто не може да обухвати све случајеве онако како је у њој предвиђено. У пракси се могу десити случајеви који садрже елементе два или више типова извршилаца, тако да их је тешко сврстати у неку од понуђених категорија.²⁰⁰ Стога ће, на овом месту, најпре бити приказани налази истраживања који се односе на групе као извршиоце злочина мржње, након чега следи интерпретација налаза по типологији Мекдевида и сарадника, а то су: извршиоци злочина мржње из „забаве или узбуђења“, „реакционари“ или „браниоци“, „осветници“ и, на крају, „мисионари“.

4.3.1. Групе као извршиоци злочина мржње

Најпре је потребно сагледати да ли у Босни и Херцеговини делују организоване екстремистичке групе и, уколико делују, у којој мери су одговорне за почињене злочине мржње. Досадашња истраживања показала су да је врло мали проценат злочина мржње извршен од стране организованих екстремистичких група и да је највећи број извршен од стране људи који нису

²⁰⁰ Категорије извршилаца злочина мржње у наведеној типологији могу се посматрати као идеални типови Макса Вебера, који су појмовно оруђе и мисаоне слике које нису тачне представе стварности, а које за потребе истраживања наглашавају поједине црте неке појаве и служе за њену анализу (Лалман, 2004:191).

директно повезани са тим групама (Levin & McDevitt, 1993; Bunar, 2007:172; Jacobs & Potter, 1997:21).²⁰¹

Већина испитаника сматра да у Босни и Херцеговини не делују екстремистичке групе које врше злочине мржње.²⁰² Према њиховим сазнањима, чланови таквих група до сада се нису појављивали као директни извршиоци ових кривичних дела. Међутим, поједини испитаници имају другачије мишљење и наглашавају да на овом простору делују екстремистичке групе и да се појединци, под утицајем радикалних идеологија које те групе пропагирају, могу појавити као непосредни извршиоци, али немају сазнања о конкретним извршеним кривичним делима. Већина тих испитаника види их као безбедносу претњу јер, поред пропагирања радикалних идеологија, те групе могу деловати и као заштитници оних који врше злочине мржње. У вези са деловањем организованих

²⁰¹ Када се говори о злочинима мржње и одговорности екстремистичких група, потребно је нагласити разлику између екстремистичких организација и екстремистичких покрета. Иако се на први поглед може сматрати да се ради о истоветним појмовима, у социолошком смислу они су различити. То је потребно објаснити како би се сагледало на који начин различити облици колективног деловања утичу на вршење насилних аката мотивисаних националном или верском мржњом. Организација подразумева јасно дефинисану структуру, различит ниво сложености, специјализацију задатака, формализацију улога и процедура у оквиру организације (Aberchrombie, Hill & Turner, 2008:393). Друштвени покрет покрива много различитих облика колективних деловања усмерених на промене у друштву. Друштвени покрети имају циљеве, друштвену основу деловања, средства деловања и организацију (Aberchrombie et al., 2008:63). Оно што је слично између екстремистичких организација и екстремистичких покрета јесу циљеви и друштвена основа деловања, а то је национална, етничка или верска искључивост и идеологија супремације културе своје групе у односу на друге. Начини деловања такође могу бити слични, укључујући и насилне методе. Разлика је у степену организованости, структури, подели улога и задатака. Нови друштвени покрети преферирају лабаве, флексибилне облике који активно укључују обичне чланове (Aberchrombie et al., 2008:63) што може бити случај и с екстремистичким покретима. Евентуално постојање организованих екстремистичких група и покрета од значаја је за потпуније сагледавање феномена националне и верске мржње и њених насилних импликација.

²⁰² Овде је потребно поново нагласити појмовну разлику између злочина мржње и тероризма, у циљу избегавања доношења погрешних закључака да у Босни и Херцеговини не делују екстремистичке групе чији су следбеници умешани у терористичке активности. Пример за то је напад ватреним оружјем на америчку амбасаду 28. октобра 2011. године од стране вехабије Мевлида Јашаревића или бомбашки напад на полицијску станицу у Бугојну од стране вехабије Хариса Чаушевића званог Окс (Муминовић, 2011).

екстремистичких група постоје разлике у ставовима испитаника српске и бошњачке националности. Срби првенствено говоре о постојању екстремистичких група у редовима бошњачког народа, пре свега присталица верске заједнице вехабија. Испитаници српске националности сматрају да, у мери у којој су упућени у локалне прилике, у српском националном корпусу у Босни и Херцеговини не постоје десничарске организације (Српски народни покрет 1389, Отачаствени покрет Образ, Национални строј и друге сличне организације) (Интервју #4). Међутим, у Републици Српској делује Равногорски покрет.²⁰³ Испитаник, радник сектора криминалистичке полиције из Бање Луке, говори следеће:

„Равногорски покрет постоји, али не знам колико броји људи. Мислим да је то једна мала групација. Они имају своје униформе. Углавном присуствују вјерским скуповима код православних вјерских објеката. Они дођу, присуствују литургијама, ручају и одлазе кући“ (Интервју #14).

Исти испитаник говори о вехабијском покрету у Босни и Херцеговини:

„У задње вријеме је дат значај вехабизму. Каква су њихова вјеровања, увјерења и то све... не може се рећи да њих народ сад овдје мрзи, али је сигурно у страху и опрезу. У ком ће правцу даље ићи, то ће вријеме показати“ (Интервју #14).

Испитаници Бошњаци говоре о деловању Равногорског покрета у Републици Српској. Један испитаник описује инцидент у коме су учествовали припадници овог покрета, а којем је он присуствовао:

²⁰³ Југословенска војска у отаџбини или Равногорски покрет, чији су припадници познати као четници, била је југословенска (већински српска), ројалистичка герилска организација у Другом светском рату, коју је 13. маја 1941. на Равној гори основао пуковник Драгољуб Михаиловић, као снагу одану југословенској краљевској влади у избеглиштву.

„Када је долазио овдје онај Равногорски покрет, ја сам се задесио у радњи. Била је недеља. Они су дошли ту, међутим обезбјеђења није било. Ту ми је био апарат за сладолед... Било их је негдје око 60–70. Прво је један од њих дошао и питао мене: „Је ли овдје само Турци једу? Ја сам био изгубљен, изненађен, нисам му ништа одговорио. Онда су двојица ушла и кажу: „Хоћемо ћевапе“. Затим дође још једна група и сједоше, поручише и платише све. У међувремену, док се то дешавало, двојица су била испред општине и држали су њихову заставу и истовремено су ударали заставу Босне и Херцеговине. Скинули су ту заставу, донели су је овдје у моје двориште и рекли су: „Ајде да је убацимо у канализацију!“ Онда су је испљували, погазили... Док се то дешавало, полиције није било. То су били мађи људи од 25 до 30 година. Углавном су то људи са стране, из Србије. Нисам препознао никог из овог краја међу њима“ (Интервју #28).

У којој мери организоване групе учествују у извршењу злочина мржње и у ком обиму су идеолошки инспиратори другим извршиоцима злочина мржње, радник сектора криминалистичке полиције из Бање Луке коментарише на следећи начин:

„Минимално. Мислим да нису тако организовани и немају тај карактер. За ове равногорце знам. До сада у својој пракси нисам се сретао да су они било шта урадили, нити сам имао било каква оперативна сазнања да било шта раде или да некога мотивишу. За вехабије не знам, нисам упућен. Њихов покрет постоји. Мада никад нисам чуо да је за неко такво кривично дјело одговоран неко од вехабија“ (Интервју #14).

Одређена кривична дела с елементима мржње врше навијачке групе. Углавном се то дешава за време одржавања фудбалских утакмица, које су понекад праћене насиљем на улицама. У тим ситуацијама дешава се да су објекти напада имовина верских заједница и имовина мањинских народа. То су екстремне групе у оквиру већих навијачких група које се издвајају по свом деструктивном понашању. Оне се формирају *ad hoc* и немају изграђену структуру, вођство и

идеологију. Експерт Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) говори о искуствима мисије када су у питању организоване екстремистичке групе:

„У мојој досадашњој пракси, а вјерујем и у пракси мојих колега, нисмо још наишли на случај гдје смо имали процесуирање групе људи за одређено дјело, а да та група може бити идентификована са неким заједничким циљем. Оно што можда јесте заједничко, оно што смо идентификовали и знамо за неколико случајева, јесте да су навијачке скупине користиле акроним А.С.А.В.²⁰⁴ и да су вршили одређено насиље према припадницима полиције“ (Интервју #43).

Званични подаци о евентуалном деловању организованих екстремистичких група и извршењу кривичних дела из националне, верске или других видова мржње у Босни и Херцеговини нису доступни истраживачу. Тужилаштву Босне и Херцеговине послат је Захтев за приступ информацијама, у којем су тражени званични подаци овог тужилаштва у вези са кривичним делима која су мотивисана националном, верском или другим видовима мржње, на који никад нису одговорили (Тужилаштво Босне и Херцеговине, 2010).²⁰⁵ Услед недостатка поузданих података, може се рећи да није познато да ли су припадници вехабијског покрета починили кривична дела из мржње и, ако јесу, која су то дела, и да ли су активности ове групе организоване због вршења кривичних дела или нису. Без валидних доказа могу се само с опрезом коментарисати медијски садржаји, будући да новински извори спадају у изворе слабе поузданости. Према писању медија, у ноћи са 1. на 2. фебруар 2010. око 600 полицајаца и припадника обавештајних служби опколило је село Горња Маоча, између Тузле и Брчког, иначе познато као седиште припадника вехабијског покрета. Тако је почела највећа послератна полицијска акција названа *Свјетлост*, која је спроведена по налогу Суда и Тужилаштва Босне и Херцеговине. Циљ акције био је хапшење и

²⁰⁴ Енгл. А.С.А.В. – All Cops are Basdards.

²⁰⁵ Тужилаштво Босне и Херцеговине једна је од ретких институција којима је упућен захтев за приступ информацијама, на који нису одговорили у складу са Законом о слободи приступа информацијама у Босни и Херцеговини (Службени гласник БиХ, бр. 28/00).

процесуирање особа осумњичених за угрожавање територијалног интегритета Босне и Херцеговине, напад на уставни поредак и изазивање националне, расне или верске мржње. У акцији је ухапшено седам држављана Босне и Херцеговине и један Републике Хрватске (Халимовић, 2010).

У августу 2011. године медији преносе вести и о постављању експлозивне направе у једној дискотеци у Посушју, у западној Херцеговини, подручју са већинским хрватским становништвом, поводом најаве гостовања фолк певача из Србије. Затим, дан после, и о лажној дојави о постављеној бомби у другом објекту, где је најављено гостовање другог певача из Србије. Према извештавању медија одговорност за постављање бомбе преузео је тзв. *Хрватски револуционарни покрет*. Медији даље наводе да је полиција обавила информативни разговор са једном особом због сумње да је упутила дојаву о подметнутој бомби. Како се у медијима наводи, ради се о раније осуђиваном лицу познатом по контроверзном понашању, које се представило као члан *Хрватског револуционарног покрета*, који, према његовим речима, броји око 2.500 чланова (Турбофолк „минира” фамозни Хрватски револуционарни покрет, 2011), (Иза лажне дојаве о бомби у Роцку стоји Хрватски револуционарни покрет !?, 2011). На основу прикупљених података за ово истраживање, нису познате чињенице о евентуалном деловању овог покрета, нити о другим насилним актима за које је овај покрет одговоран.

У Босни и Херцеговини делује неонацистичка организација под именом *Босански покрет националног поноса*, која посебан значај даје фашистичкој *Ханџар дивизији* из Другог светског рата и велича Хитлера и националсоцијализам. Интернет страница ове организације је активна и на њој се могу наћи разни текстови и активности овог покрета на ширењу њихове идеологије.²⁰⁶ Није познато да ли су припадници овог покрета учествовали у извршењу кривичних дела мотивисаних националном или верском мржњом.

²⁰⁶ Опширније види: Босански покрет националног поноса, <http://bosanska-desnica.com/>. Вебсајт посећен 24. 11. 2011. године.

4.3.2. Извршиоци злочина мржње из забаве и узбуђења

По Левиновој и Мекдевитовој типологији, прва група извршилаца врши ова кривична дела из забаве и узбуђења (енгл. *thrill-seeking*). Најчешће их врше малолетници у групи, и то без посебног повода од стране жртве. Углавном жртве траже у срединама где бораве, бирају их насумице и испољавају окрутност и садистичко насиље (Levin & McDevitt, 1993).

На основу резултата истраживања, ова категорија извршилаца је најзаступљенија. Најчешће је реч о малолетницима или млађим пунолетним лицима која врше ова кривична дела под утицајем алкохола. Малолетници често потичу из дисфункционалних породица, а пунолетна лица су углавном незапослена. Ради се о особама склоним девијантном понашању, која су позната су полицији одраније. Један испитаник повратник о њима каже следеће:

„То су углавном особе старости између 18 и 20 година. Незапослени су, углавном са завршеном основном школом. Неки немају ни основну школу, необразовани су. Јако тешко живе, неситуирани, живе под киријом. Људи који су препуштени улици, немају кућног одгоја, васпитања, већину свога времена проводе на улици. Живе у сусједном насељу. Полиција зна њих, зна ко су и шта су“ (Интервју #18).

У већини случајева врше кривична дела мање друштвене опасности. Најчешће оштећују туђу имовину – разбијају прозорска стакла на приватним и посебно на верским објектима, уништавају надгробне споменике или исписују увредљиве графите. Ређе врше ова кривична дела у насељу где живе, а чешће у суседним насељима или у другим деловима града. Један полицијски службеник, вођа сектора у повратничком насељу, говори о својим искуствима у вези с овом категоријом извршилаца:

„Три или четири лица су бацила камен на вјерски објекат и побјегла, касније су их нашли по регистарским таблицама. Били су у алкохолисаном стању. Нема другог мотива, то су момчићи. Тада су били малолетни, сад

су пунољетни. Они су и дан-данас нама познати као лица која се провлаче кроз досијее. У току рата имали су пет до десет година, не знам откуд у њима мржња, а нису преживјели ништа. Ја не оправдавам ни човјека који направи нешто, а који је преживио страхоте у рату. Схватам и то да је оболио и изгубио најмилијег па да у моментима растројства учини нешто, али не оправдавам то. Али није ми јасно како неко ко је имао пет година 1991, а сад је пунољетан, да у њему има мржње, да зна шта је национализам и да се тако понаша!?” (Интервју #16).

Један од карактеристичних случајева када је реч о овој категорији извршилаца јесте каменовање објеката мањинских верских заједница. У записнику о узимању изјаве осумњиченог у Полицијској станици Центар у Бањој Луци, за којег је поднесен извештај Окружном тужилаштву због извршења кривичног дела изазивање националне, расне или верске мржње раздора или нетрпељивости из члана 390 став 2 Кривичног закона Републике Српске, један од осумњичених дао је следећу изјаву (Министарство унутрашњих послова Републике Српске [МУП РС], 2009а):

„Дана 16. 9. 2009. године изашао сам у град са својим пријатељем Н. Г. Прво смо отишли у један локал коме се не сјећам имена, а који се налази у сутерену хотела Палас, гдје смо том приликом конзумирали алкохолна пића, те смо били у алкохолисаном стању. Након тога смо отишли у угоститељски објекат Венеција, гдје смо наставили конзумирати алкохолна пића. Ту смо се задржали до око 03.15 часова, након тога смо кренули кући. Кад смо пролазили крај Хришћанске адвентистичке цркве, узели смо са земље неколико каменица те бацили на поменути објекат, гдје смо оштетили његову демит фасаду. Након тога смо лаганим кораком кренули кући. Када смо стигли до кружног тока на транзиту, ту нас је зауставила полиција и лишила нас слободе, те нас довела у просторије Полицијске станице Бања Лука – Центар. Ово сам урадио зато што сам био тужан због породичних проблема и зато што сам под утицајем других људи имао погрешан став о Хришћанској адвентистичкој цркви.“

Уочена су три доминантна обрасца понашања код ове категорије извршилаца. Први је испољавање младалачког бунта, где врше кривична дела ради стицања статуса у групи вршњака. Испитаник, полицијски службеник, ту категорију извршилаца описује на следећи начин:

„Ова дјела се врше из хира, доказивања, авантуре, младалачког бунта, због утицаја алкохола. Рецимо, наиђе групица младића, и онда један из групе хоће да се издвоји, да се докаже, па чини такве ствари. Е сада, да ту има неких озбиљних мотива вјерске и националне нетрпељивости, мислим да таквих случајева има јако мало“ (Интервју #1).

Један испитаник повратник описује дешавања у свом насељу:

„...има често случајева да разбијају прозоре на џамијама. То раде дјеца. Мислим да је то између дјеце показивање храбрости. Пошто је улица мирна и увече је тишина, чујем ја њих када говоре: „А не смијеш, не смијеш“, а он узме камен и разбије стакло да би се доказао (Интервју #8).

У другом случају је реч о ситуацијама да дела врше по наговору других лица ради одређене користи или су једноставно злоупотребљена. Пунолетна лица из мржње или због помешаних мотива наговарају те младе људе, на манипулативан начин дају им одређене улоге, како би се доказали као заштитници вредности своје групе и, пре свега, као храбри млади људи. Пунолетна лица на тај начин избегавају кривичну одговорност, а извршено дело има ефекте застрашивања мањинске групе. С друге стране, озбиљност дела се у јавности привидно умањује јер је извршено од стране млађих особа. Међутим, позадина тих аката не може се искључиво посматрати као начин испољавања младалачког бунта. Један повратник наводи такав случај:

„Није било физичких напада. Мјесец дана након тог догађаја спрејом су нам ишарали излог канцеларије. Били смо у канцеларији док су нас они

вријеђали и док су шарали. Мислим да су послати да то раде... Ти младићи, њих четворица, били су старости између 15 и 20 година. Мени су изгледали као да су дрогирани. Није то дошло из њихове главе, већ им је неко платио да то ураде“ (Интервју #3).

Други испитаник коментарише:

„Оно што се дешава јесу напади на цркве, тога има. Баш су пред Ускрс бацили камен на жупну цркву и разбили стакло, исту цркву су и обили. Испред цркве, знаш, има онај кип Исуса са раширеним рукама. Пред Ускрс циглом су му откинули прсте. Замисли! Исто тако су ушли у самостан у Трапистима и оштетили кип. Запалили су и неко растиње на једном локалном гробљу. То углавном раде они млађи, напију се, пролазе туда и бацају камење или праве другу штету. Могуће је да има тога да их неко наговори од старијих“ (Интервју #6).

Трећи идентификовани образац понашања, када је ова категорија извршилаца у питању, односи се на оштећење верске имовине и друге врсте међунационалних инцидената од стране углавном млађих пунолетних лица. Ради се о особама без запослења, склоним криминалном понашању и узимању опојних дрога – који су злоупотребљени од стране локалних криминалних група. Они праве међунационалне инциденте у циљу усмеравања полиције и скретања пажње у том правцу, како би створили простор својим налогодавцима за несметано криминално деловање. Један испитаник, полицијски службеник, о томе каже следеће:

„То су млађи, двадесет и нешто година. Зна се и ко су и шта су. Ради се о познатијој криминалној групи у граду, која око себе увијек има своје потрчке. Онда их шаљу за грам-два хероина и кажу му: „Иди тамо, запали ограду, иди уради то, иди испиши то.“ По мом мишљењу, нико не стоји иза тих људи, него они покушавају прикрити неке своје криминалне радње.

Када је полиција усмјерена на такве инцидентне ситуације, они могу мирно да раде своје криминалне послове“ (Интервју #32).

Поред оштећења имовине, ова категорија извршилаца у највећем броју случајева јесу учесници у насилничком понашању. Најчешће је реч о тучама између навијачких група или вршњачком насиљу.

Одређење из Левинове и Мекдевитове типологије да ова категорија извршилаца приликом извршења кривичних дела испољава окрутност и садистичко насиље не може се прихватити као тачно што се тиче прикупљене грађе за Босну и Херцеговину. Врло ретко дешавају се случајеви садистичког насиља од стране малолетника и млађих људи према националним, етничким или верским групама. Најчешће је реч или о уништавању имовине или о тучама без тежих последица по учеснике.

Да би се утврдили разлози зашто појединци врше ова кривична дела, потребна је подробна анализа сваког конкретног случаја. Одговори су врло комплексни. Међутим, већина испитаника сматра да у друштву поремећених друштвених вредности, где нема могућности да се млади људи искажу на друштвено прихватљив начин – деструктивно понашање постаје алтернатива. На тај начин формирају се поткултурне групе чији припадници често деле сличан социјални и економски статус и идеологију културне искључивости. Иако се у већини случајева не ради о организованим групним активностима, појединци из тих група понекад прибегавају насиљу као средству стицања статуса у групи и начину остваривања хијерархије различитости (Perry, 2001:142). Ту делује више чинилаца, мада доминантну улогу има стицање статуса у групи вршњака. Затим, ту је и утицај породице и друштвене средине у смислу погрешне перцепције на који се начин бране вредности властите групе. Трећи чинилац јесте целокупно стање у друштву – тежак економски и социјални положај великог дела становништва, друштвена несигурност, велике социјалне разлике и економска поларизација, незапосленост, осећај бесперспективности младих људи и корупција у друштву. У временима криза долази до веће групне кохезије и спољне групе виде се као претња. Говорећи о друштвеној кризи и идентитету,

Пери управо наглашава да питање идентитета увек добија на значају у време криза (Perry, 2001:137). Један испитаник то коментарише на следећи начин:

„Млађи људи од 20 до 25 година немају се коме светити, с обзиром на то да нису учествовали у рату. Да ли је то одбрана националних вриједности? Можда јесте, они мисле да тако бране националне вриједности... Мисле ако нападну неког муслимана у Бањој Луци, или Србина у Сарајеву или ако им оштете имовину, да ће одбранити своје националне интересе? То је вјероватно посљедица цјелокупног стања у друштву током и послје рата и, свакако, васпитања. Не могу рећи да се то потенцира, али се толерише тај образац понашања да млади човјек на такав начин стиче друштво, опстаје и, на крају, да постаје битан у том друштву. Он се тако конституише у тој групи, добија неки статус, без обзира што нема никакве директне користи од тога. Једноставно, њему је то циљ, да буде битан у групи. То је један аспект. Други аспект, цјелокупна ситуација у држави, првенствено егзистенцијалне природе, условила је то да се неко мора кривити за такво стање. Најбоље је кривити онога ко ти најмање може узвратити. Полази се од тога да је најбоље преузимати образац који је био доминантан, рецимо задњих двадесет година, да су други криви за наше стање и да се они морају нападати, мислећи да ће се на такав начин ријешити наши проблеми“ (Интервју #14).

4.3.3. „Реакционари“ или „браниоци“

Реакционари или браниоци (енгл. *reactive or defensive*) најчешће су мотивисани страхом од *инвазије* лица која не припадају заједници. Дакле, они реагују с поводом, најчешће када се припадници мањина досељавају у њихову животну средину, јер их виде као претњу свом начин живота и култури. Најчешће жртве застрашују и, ако се након тога не повуку – онда примењују физичко насиље (Levin & McDevitt, 1993:76).

С обзиром на структуру извршених кривичних дела, њихову учесталост, време извршења и објекте напада – велики број извршилаца злочина мржње у

Босни и Херцеговини долази управо из ове категорије. Најтежа кривична дела мотивисана националном или верском мржњом дешавала су се за време масовнијег повратка избеглог и расељеног становништва. У том периоду ова кривична дела била су најчесталија. Заstraшивања повратника у виду уништавања имовине, пуцања из ватреног оружја у ноћним часовима у близини повратничких насеља, постављања експлозивних направа на стамбене и верске објекте, насилна спречавања верских церемонија, паљења имовине, укључујући и убиства повратника – обележила су тај временски период. Ова кривична дела најчешће су се дешавала у срединама где се враћало становништво које је ту живело пре рата (1992–1995). Илустрације ради, наводи се један од типичних примера који описују ову категорију извршилаца и околности у којима они делују:

„Када су дошли да обиђу Шобића гробље, то је градско гробље, мјештани Хрвати који су се населили изишли су на Кеџманову главицу и каменовали све аутобусе у којим су били ти дрварски повратници. Полиција је као мало одвраћала. Међутим, Дрварчани су се вратили тамо, иако су четири дана чекали на улазак, нису им дозволили горе у Мокроногама.... нису им дали да уђу у град. Није било повријеђених, само су аутобуси разбијени и људи су били заstraшени, нису смјели...“ (Интервју #52).

Типичан пример реакционара или бранилаца – који реагују кад су, из њихове перспективе, вредности друштвене групе којој припадају угрожене – јесте случај из Посушја, места у западној Херцеговини, где је доминантно хрватско становништво. Радило се о постављању експлозивне направе, након тога и лажној дојави на местима где је требало да певају фолк певачи из Србије. Према извештавању медија, лице које је полиција поводом тих догађаја позвала на информативни разговор изјавило је, између осталог, и следеће:

„Ми никога не мрзимо, него љубимо Домовину. Никада нећемо активирати бомбу и некеме нанијети зло, али ћемо на све друге начине „минирати“

овакве концерте, који дирају у наше светиње“ (Иза лажне дојаве о бомби у Роцку стоји Хрватски револуционарни покрет !?, 2011).

Временом је број кривичних дела, посебно веће друштвене опасности у опадању, али се још увек дешавају, само са мањим интензитетом. Када се говори о Босни и Херцеговини, намећу се одређене дилеме ко све спада у ову категорију извршилаца. Услед непостојања валидних података, није могуће извршити детаљнију анализу на основу чега би се прецизније могле утврдити околности извршења и мотиви појединих кривичних дела. Проблем је што већина тих кривичних дела никада није решена и извршиоци у већини случајева никада нису откривени. У том случају не може се са сигурношћу тврдити, али се може са великом вероватноћом претпоставити да је мотив извршења одбрана вредности властите групе у околностима када су извршиоци перципирали да су те вредности угрожене. Већина испитаника у овом истраживању у својим исказима потврдила је наведену тврдњу. Међутим, не може се знати да ли и у којој мери су поједина кривична дела, посебно у време интензивнијег повратка становништва, извршена из освете или из других разлога.

Наредни проблем је начин одређивања граница у коју групу сврстати поједине извршиоце у смислу Левинове и Мекдевитове типологије (Levin & McDevitt, 1993). На основу наших налаза у последње време велики број ових кривичних дела, најчешће мање друштвене опасности попут оштећења туђе ствари и увреда – извршен је од стране малолетних или старијих пунолетних лица. Уколико пођемо од наведене типологије, с обзиром на старост извршилаца и околности извршења, већину тих извршилаца требало би сврстати у прву категорију – извршиоце злочина мржње из забаве и узбуђења (енгл. *thrill-seeking*). Међутим, с обзиром на друштвено окружење у Босни и Херцеговини, врло је тешко претпоставити да се искључиво ради о *забави* и да нема елемената одбране друштвених вредности властите групе. У постојећим друштвеним околностима то је врло тешко разграничити. Посебно треба нагласити кривична дела која врше малолетници по наговору пунолетних лица. Мотиви малолетних извршилаца и пунолетних подстрекача нису исти. Код малолетника мотив може бити и забава и предрасуда или мржња, али кад неко користи малолетнике за извршење дела,

његов мотив је искључиво предрасуда или мржња.²⁰⁷ Међутим, без судских пресуда и увида у целокупни предмет врло је тешко говорити о томе.

Могући су и случајеви када су извршиоци малолетници или млађа пунолетна лица, а да је мотив извршења фрустрација због лоших породичних искустава током рата, због статуса избеглог или расељеног лица, тешког економског и социјалног положаја и сл. У комбинацији с алкохолом, младалачким бунтом и статусним, економским и социјалним проблемима – у погодним околностима створени су услови за извршење кривичног дела. Навешћемо један типичан случај:

„...радило се о млађим пунолетним лицима, која су у подручју Љубије, близу католичке цркве, убацивала у бунар неко камење и обраћала се вјерницима недоличним ријечима. Признали су кривицу за то дјело и изречена им је условна осуда. За то кривично дјело је запређена казна затвора до двије године... Нису раније били осуђивани. Радило се о расељеним лицима, која су избјегла са других подручја. Обојица тих дјечака су Срби и починили су то дјело на начин да су вријеђали вјернике католичке вјероисповијести и бацали камење у бунар који се налази непосредно близу католичке цркве... Били су пијани, непромишљено је то урађено. Можда из револта што су избјегли, напустили своја породична домаћинства“ (Интервју #31).

Наведене дилеме намећу потребу да се дефинишу јаснији критеријуми на основу којих је могуће поједине извршиоце сврставати у категорије у оквиру посматране типологије. На који начин правити разлику да ли је кривично дело према припаднику или имовини мањинске заједнице учињено из забаве или због *одбране* вредности националне или верске групе којој извршилац припада? Бар што се тиче ситуације у Босни и Херцеговини, могли бисмо их разликовати по степену организованости и планирања. Уколико је поједини акт организован, што подразумева планирање једног или више лица с тачно дефинисаним циљем, и свести о последицама дела, које треба да се манифестују у nanoшењу штете

²⁰⁷ Уколико се не ради о случајевима помешаних мотива.

појединцу и заједници због њихове националне или верске припадности, у одређеним околностима када се друштвена структура интензивније мења, било у демографском смислу, економском или политичком – јавља се реакција одређених чланова заједнице, који сматрају да треба нешто да предузму како би се заштитили интереси њихове националне или верске групе, а против оних који, према њиховом мишљењу, представљају претњу. Она дела која нису организована нити планирана, тј. немају унапред дефинисан циљ застрашивања мањинских заједница, могу се сврстати у категорију извршилаца из забаве, иако поред забаве може да се ради и о фрустрацији због конфликта између антагонистичких националних или верских група, али у овом случају те околности немају примарни, већ секундарни значај. Ова кривична дела извршена су без посебног повода, што одговара опису Левинове, Мекдевитове типологије и зависе од конкретне ситуације – погодне прилике у којој се извршилац затекне. Уколико су ови критеријуми испуњени, не ради се о категорији реакционара или бранилаца, већ о тзв. извршиоцима из забаве и задовољства.

4.3.4. „Осветници“

Осветничка кривична дела злочина мржње врше се с поводом, углавном као одговор на неки други инцидент или кривично дело које је почињено из мржње или због претпостављене деградације или напада на њихову групу. Могу да буду резултат гласина или ситуације у којој су медији или утицајни појединци створили климу насиља. Могу да буду вршена у групи или чак да узрокују нереде (McDevitt et al., 2002: 306).

Специфичност злочина мржње јесте могућа узрочно-последична веза између појединих кривичних дела, тј. да се врше из освете. Имајући у виду трендове кривичних дела мотивисаних националном или верском мржњом у Босни и Херцеговини, можемо претпоставити да је од укупног броја извршених ових кривичних дела, посебно у последњих неколико година, врло мали број извршен из освете, онако како предвиђају Мекдевит и сарадници. Свакако, ову тврдњу треба узети с дозом резерве услед непостојања валидних података – посебно решених судских предмета. Из тог разлога није могуће саопштити у којој

мери је освета била мотив извршења тешких кривичних дела у време масовнијег повратка становништва, укључујући и време које је следило.

Испитаници су саопштавали да се из њиховог искуства дела из освете врло ретко дешавају. Поједини догађаји могу бити узрочно-последично повезани, ако се има у виду време дешавања, као што је пример уништавања католичког гробља у Витезу, затим вероватно последично разбијање прозора на џамији у кратком временском року (Интервју #40). У сваком случају, ради се о лакшим кривичним делима.

Злочини мржње готово увек узрокују негативну реакцију заједнице чије је добро нападнуто. Пример за то је пуцање из ватреног оружја испред џамије у Бањој Луци и блокада магистралног пута од стране мештана исламске вероисповести у знак протеста поводом тог догађаја (Интервју #18). Да би се извршилац сврстао у ову категорију, мора постојати повод, а то је понижење групе или претходно извршено кривично дело. Извршено кривично дело је одговор на то дело у циљу освете, тј. *успостављања нарушене равнотеже* у односима између заједница.

Можемо претпоставити је да је одређен број кривичних дела узрочно-последично повезан, али да у односу на укупан број извршених злочина мржње њихова заступљеност није велика. Ради се о појединачним случајевима и нису забележени примери избијања већих нереда или насиља – уколико се изузме насиље у спорту, које има националистичку конотацију. Међутим, у случају Босне и Херцеговине мора се узети у обзир претходни рат и његове последице, које су код становништва оставиле психолошке трауме услед трагичних искустава, и које у погодним приликама доводе до испољавања насиља, посебно под утицајем алкохола. Испољавање фрустрације увек је везано за одређени догађај који евоцира успомене на раније трагичне догађаје. Ова, углавном лакша, кривична дела нису планирана и организована, већ се најчешће врше у афекту. Испитаник, полицијски службеник, наводи један такав пример:

„Имали смо случај човјека из Рама,²⁰⁸ Србина ког су наводно малтретирали муслимани, и он је дошао у Бању Луку. Приликом неке утакмице разбио је два прозора на џамији, ухваћен је и он је у својој изјави инсистирао да се то уврсти да је због тога урадио. Примарна намјера му је била да оштети нешто муслиманско, да се освети“ (Интервју #15).

Ту је и случај са два млађа пунолетна лица, који су након учешћа у предизборном скупу 2008. године у Бањој Луци, где се точио бесплатан алкохол, бацили каменице на џамију у којој је у току био верски обред. Том приликом разбили су прозорско стакло на објекту. Извршиоци овог кривичног дела изјавили су следеће:

„...Паркирали смо ауто поред продавнице... Ту смо из аута изашли С. и ја и кренули смо да уђемо у продавницу, кад се одједном зачуо хоџа који је јако гласно почео да пјева, те смо С. и ја видјели џамију одакле је долазио тај звук, и у том моменту С. је рекао: „Ви сте убили мог оца, а сад пјевате.“ Одједном је С. кренуо према тој џамији, а и ја с њим. Након пар метара сагнули смо се и узели по комад цигле који је ту стајао поред ограде и без икаквог договора и размишљања бацили смо те цигле према џамији из које је допирао тај звук и пјевање“ (Министарство унутрашњих послова Републике Српске [МУП РС], 2008).

Други извршилац дао је следећу изјаву:

„Морам да напоменем да сам протеклог рата остао без оца који је 11. 8. 1993. године убијен од стране муслиманске војске. Кад сам чуо хоџу да пјева кад смо се паркирали поред продавнице, одмах сам се сјетио свог покојног оца и у афекту узео комад цигле и бацио га у правцу џамије. У том моменту нисам размишљао о посљедицама, али нисам имао намјеру да било шта разбијем. Једноставно сам бацио комад цигле и, с обзиром на то

²⁰⁸ Рама – Прозор, место у северној Херцеговини, Херцеговачко-неретвански кантон, Федерација Босне и Херцеговине.

да сам се одмах окренуо и отрчао према возилу, нисам видио да ли сам разбио тај прозор, ја или Б., с обзиром на то да је један комад цигле бацио и Б., не могу рећи који је од нас разбио тај прозор... Када сам то учинио, био сам пијан и изреволтиран прегласном хоцином молитвом па су ми кроз главу одмах почеле пролазити мисли о мом покојном оцу, па сам то учинио у афекту. Послије ми је било криво што сам то урадио, али у том моменту то је било јаче од мене. Искрено се кајем због тога што сам урадио и спреман сам надокнадити штету на цамији и да се извиним хоци и да га замолим да ми опрости због моје глупости“ (МУП РС, 2008).

4.3.5. „Мисионари“

Левин и Мекдевит сматрају да су мисионарска кривична дела она где извршилац верује да је жртва *зло* које треба да буде уништено. Извршиоци ових кривичних дела могу, али не нужно, да припадају екстремистичким групама или да су присталице екстремних идеологија. За извршење дела није им потребан повод. Сви припадници групе која је објект мржње потенцијалне су мете за елиминацију. Извршиоци верују да је њихова мисија да елиминирају чланове по њима инфериорне групе. Могу веровати да су инструкирани од *више силе*, могу бити ментално болесни или чланови екстремистичких група (Levin & McDevitt, 1993: 89).

Мисионарска кривична дела су најређа од укупног броја извршених кривичних дела мотивисаних националном или верском мржњом. На основу прикупљене грађе за ово истраживање, убиство католичке породице Анђелић од стране Муамера Топаловића, извршено на Бадње вече 2002. године у селу Костајница поред Коњица, једини је случај у посматраном временском периоду за који се може претпоставити да је реч о мисионарском кривичном делу у смислу Левинове и Мекдевитове типологије. Догађаји попут овог не могу проћи без велике пажње јавности, па је прилично поуздана претпоставка да таквих случајева више није било.

У смислу анализираних типологија, дилема је да ли се у случају Муамера Топаловића ради о осветнику или мисионару. С обзиром на његову личност и

околности убиства породице Анђелић, више има аргумената који иду у прилог чињеници да је реч о извршиоцу мисионару него осветнику. Муамер Топаловић је раније осуђиван због намере да убије тадашњег председника Србије Слободана Милошевића, затим је хтео да иде да се бори у Палестину, што није било никако могуће – како наводи у свом исказу током суђења. Пошто то није успео да уради, доноси одлуку да учини нешто, и том (не)приликом убија католичку, повратничку породицу, коју није познавао, на један од највећих хришћанских празника – Бадње вече. Топаловић се сматрао позваним да учини нешто, да скрене пажњу широке јавности на неправде које се чине према муслиманима – то је његова мисија. У анализираној типологији наводи се да ови извршиоци могу бити чланови организација или могу бити инспирисани екстремистичким идеологијама. Такође, и да могу бити и душевно болесни. Муамер Топаловић је следбеник вехабија, нестабилна личност која је психијатријским вештачењем проглашена урачунљивом и кривично одговорном, уз напомену да је реч о лицу са ригидним и деформисаним цртама личности, емотивно нестабилном, са пострауматским синдромом и да је раније подвргнут психијатријском лечењу. Он не чини дело из освете због конкретног кривичног дела према његовом народу, већ уопштено, због неправде која се чини муслиманима, како у свету тако и у Босни и Херцеговини. Ако имамо у виду све наведено, овај извршилац по свим карактеристикама најближе одговара опису мисионара из Левинове и Мекдевитове типологије. Оптужени Муамер Топаловић је на главном претресу навео:

„...да је стално трпио неправду, а посебно неправду која се чини према муслиманима, па и ону што сада Американци раде против тероризма у Ираку и Авганистану. Поред овог, уочавао је и неријешена убиства у Мостару према муслиманима и повратницима, па је закључио да је све усмјерено према њиховом истребљењу. Осјећај неправде је подносио и због злоупотребе дрога, злостављања према женама и дјечи. Како нико ништа није подузимао, схватио је да треба јавности скренути пажњу, али није знао како то учинити. Све се ово накупило у њему, па је одлучио да иде у Палестину, што није реализовао јер је било немогуће. Ишао је у

Србију 5. октобра 1998. у намјери да лиши живота Слободана Милошевића, али је ухапшен и осуђен у Србији. Током издржавања те казне доживио је психичке и физичке трауме, због чега се након издржане казне лијечио одлазећи код психијатра у Коњиц, али све то му није помагало. Нешто интензивније проучавање религије му је мало помогло, али не толико да би престао осјећати напетост због неправди које је уочавао...

...Никога из породице Анђелић није познавао, као што није знао било кога појединца хрватске националности из села Костајница, удаљеног 5–10 километара од његове куће и настањеног претежно Хрватима, нити је имао каквих проблема са неким од њих. Међутим, знао је да у кући живи хрватска породица јер је раније пролазио тим теренима и примјетио да је оправљена раније разрушена кућа. Неколико дана прије, размишљао је да те људе заплаши баш на Божић, како би скренуо пажњу јавности у циљу рјешавања тих неправди. Није му јасно како би то заплашивање могло скренути пажњу јавности и како би се на тај начин ријешили проблеми које је уочио (Кантонални суд у Мостару, 2003:2).

Након што је из аутоматске пушке убио три члана породице Анђелић и једног тешко ранио, извршилац се вратио у своје село. У пресуди даље стоји:

„Оружје и оквире ставио је у ормар, пресвукао се не чистећи притом одјећу, помолио се и легао спавати. Није одмах могао заспати јер га је мало пекла савјест“ (Кантонални суд у Мостару, 2003:4).

Из налаза и мишљења Психијатријске клинике Клиничког центра у Сарајеву који је сачињен од стране тима вештака ове установе, наводи се да код Муамера Топаловића нису констатовани било какви знаци трајне или привремене душевне болести, привременог душевног поремећаја, ни знаци заосталости у душевном развоју.

„Ради се о особи изнадпросјечних интелектуалних способности, са истовремено деформисаним и ригидним цртама личности. Као личност је интровертан и несигуран, са оскудним емоционалним реакцијама и са знацима емоционалне нестабилности, поготову у односу на специфичне фрустрације, када долази до нарастања енормне напетости и агресије коју тешко издржава и контролише те су присутна асоцијална и антисоцијална обиљежја са високим потенцијалом агресије и повремено осветничким тенденцијама, што не испољава стално, већ након протеча извјесног времена, када долази до акумулације тих осјећања... С обзиром на тешко деформисану структуру личности и присутне неспорне симптоме хроничног посттрауматског стресног поремећаја (промјене на емоционалном, вољном и нагонском плану), способност да схвати значај дјела за које је оптужен и да управља својим поступцима у вријеме извршења кривичног дјела била је смањена, али не битно. Потпуно је искључено постојање трајне или привремене душевне болести, привремене душевне поремећености или заосталог душевног развоја“ (Кантонални суд у Мостару, 2003:10).

Иако су подаци о извршиоцима злочина мржње ограничени, прелиминарно се може рећи да су налази овог истраживања врло слични резултатима сличних истраживања у свету (Levin & McDevitt, 1993; Bunar, 2007:172; Jacobs & Potter, 1997:21, McDevitt et al., 2002).

5. ПОСЛЕДИЦЕ ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Злочини мржње имају теже последице у односу на остала кривична дела – изразито негативно психолошки утичу на жртву, уносе страх у заједницу, стварају друштвене поделе и воде ескалацији насиља (OSCE – ODIHR, 2009:16). Последице ових кривичних дела у Босни и Херцеговини првенствено су психолошке у виду осећања страха, како код појединаца тако и код других

припадника заједнице. Затим, ту су и друштвене последице, које се манифестују кроз продубљивање постојећих групних подела, а што неминовно води нарушавању међунационалних односа. За Босну и Херцеговину посебно је карактеристичан процес континуираних демографских промена у смислу постепеног исељавања припадника мањинских народа с одређених подручја, што води већој националној хомогенизацији. Наредне последице су безбедносне јер злочини мржње у безбедносно нестабилном окружењу готово увек представљају ризик за избијање насиља.

Психолошке последице првенствено трпе директне жртве, које осећају страх, немир и несигурност. Примећено је да чак и лакша дела – као што су оштећење туђе ствари из националних и верских разлога, вербалне увреде, претње и увредљиви графити – имају дугорочан негативан ефекат на оштећене. Испитаници који су лично доживели неугодно искуство, са много емоција и с обиљем детаља описују догађај, чак и кад се десио пре неколико година. Један испитаник повратник нагласио је да би много лакше поднео да му неко изврши крађу неког вредног предмета него да му напише увредљиви графит на кући. То је прокоментарисао следећим речима, уз видно испољавање емоција:

„Ово друго би било пуно горе! То не можеш упоређивати!!!“ (Интервју #3).

Сваки акт насиља мотивисан мржњом има снажан утицај на заједницу на коју је усмерен. Чланови заједнице су врло заинтересовани шта и како се десило и какве даље последице конкретан догађај може да имплицира. Ови догађаји дуго се памте и препричавају. Када се деси, примера ради, уништавање надгробних споменика – иако су врло погођени тим чином, припадници заједнице сматрају да су немоћни да било шта ураде у вези с тим. Један испитаник прокоментарисао је како се осећа када се деси такав случај: „Криво ми буде, али си немоћан...“ (Интервју #36). Повратник, коме је у неколико наврата оштећена имовина на стамбеном и пословном објекту описује своје искуство: „Осећао сам се исто као да ме неко ишамарао без разлога“ (Интервју #28). Поједини испитаници сматрају да се више ради о понижењу и огорчењу, него о страху у

вези са њиховом безбедношћу. Један испитаник из Сарајева, православни свештеник, то коментарише на следећи начин:

„У разговору са људима, када обилазимо вјернике, када је водица послјије Богојављења, сваку православну кућу обиђемо, али и ван тога дружимо се са вјерницима. Имамо контакте са њима колико можемо. Наравно, то су све старије особе. Они долазе када могу у храм, али и поред тога, контактирамо с њима, виђамо се, разговарамо. Тешко то људи прихватају. Мислим да то није више онај страх који је био одмах послјије рата, мислим да је више у питању неко огорчење. Људи не страхују толико колико су огорчени. Рецимо да на православни Божић он мора излазити напоље, да су му разбијена јаја по зиду и да су му разбијени прозори. Више је то огорчење. И више огорчење на власт, која не уради нешто по том питању“ (Интервју #48).

У случају исписивања увредљивих графита на јавним површинама, долази до узнемирења заједнице којој је увреда упућена:

„Када се појаве графити типа: *Идите одавде*, или *Нож, жица, Сребреница*, нормално је да те то погоди. Знамо сви шта се десило у Сребреници, видим то као директну пријетњу“ (Интервју #32).

Испитаник повратник чија је имовина у неколико наврата оштећена и коме су упућиване претње коментарише на који начин то утиче на њега:

„Није пријатно кад се то деси. Једном нас је било седамнаесторо у кући, наишла је група младића и овим ријечима су викали: 'А..., ноћас нећеш спавати!' Мени је било јако неугодно“ (Интервју #29).

Појединци који имају лично искуство као жртве национално или верски мотивисаног насиља наводе да неповерење и одређена доза страха остају дуго након што се напад деси. Они те нападе виде као директну и озбиљну претњу

њиховој личној безбедности, зато што припадају одређеној националној или верској групи. Један испитаник повратник, жртва насиља, описује своје искуство и последице које је тај напад оставио по њега:

„Морам ићи да нађем свој мир. Дошао сам, нисам нашао мир. Нашао сам управо оно што су ми говорили да ће бити. Дошао сам у ситуацију да ме је напало петоро дјеце од 18–19 година. Дошао сам у ситуацију да извучем оружје да браним голи живот. Не знам ни сâм како сам се закочио да не пуцам. Да на неку причу покушам да се извучем из те ситуације, мало да запријетим и тако. Тако да су се та дјеца повукла кад су видјела оружје. Међутим, себи сам поставио питање докле ће се то дешавати након тога догађаја? Сутра ће друго дијете, прекосутра треће, доћи ће ситуација када се више не могу повући, када морам потегнути то оружје. Шта сам направио, одох у затвор! Тад сам одлучио да узмем пасош и да одем ван“ (Интервју #12).

Поједини испитаници прихватају постојеће стање као нормално, као нешто што је саставни део њихових живота. Навикавање на виктимизацију, прихватање девијантног као нормалног, последица је ранијих негативних искустава, посебно у току рата. У односу на искуства из тог периода садашња дешавања имају далеко мањи значај. Други разлог је учесталост тих дешавања и непостојање одговорности, што је створило утисак да је реч о нечем уобичајеном и што се у постојећим околностима не може променити, већ само прихватити. Један испитаник, Бошњак, повратник у Братунац, описује живот повратника у Братунцу:

„У Братунцу је изузетно лијепо, мало има... пишу: *Нож, жица, Сребреница*, то се преко ноћи створи, али се и обрише и тако. То је тако било, провокација је морало бити, ја мислим да ни на једној страни нема да није било провокација. Све се то истрпи, смири се...“ (Интервју #24).

Један од најчесталијих начина испољавања верске мржње јесте разбијање стакала на верским објектима. Повратник у Бању Луку коментарише разбијање прозора на џамији у његовом насељу:

„Људи то осуђују, мада су сви већ оуглали. Раније су све те случајеве пријављивали полицији, након чега полиција направи увиђај. Сада су даске на тим прозорима, пошто више нема пара. Људи то више и не коментаришу. То је постало нормално... наравно да није нормално, али ето...“ (Интервју #8).

Последице су видљиве првенствено у стварању веће социјалне дистанце између између различитих националних и верских група. Сваки инцидент доводи до веће групне кохезије заједнице чији је члан нападнут и до повећања неповерења према другој националној и верској групи. Једна испитаница наводи пример:

„Споменула сам ту обитељ [...] и ту трагедију која се њима догодила. На задушни дан, код нас католика то је први и други студенога, нетко је оштетио њихове гробове. То у Фојници, гробље Остружница, да би сутрадан или други дан био Бајрам, и ту ноћ је неко разбио прозор на џамији у Кисељаку. То је узрочно-последично, ја тако вјерујем. Није откривен ни један ни други починитељ. Та два дођаја, оштећење католичких гробова и разбијање прозора на џамији, то само људе више удаљује...“ (Интервју #40).

Интересантно је запажање да они који су просторно удаљени од места догађаја²⁰⁹ осећају већи страх у односу на оне који ту стално живе. Са једне стране, то се може објаснити неадекватним информисањем, ширењем гласина и медијским предимензионарањем појединих догађаја. Са друге стране, може се претпоставити да се припадници мањинских народа који ту стално живе привикавају на постојеће околности:

²⁰⁹ Особе које привремено живе другде и повремено посећују предратно место пребивалишта.

„Особе које долазе из иностранства боје се десет пута више. Они осјећају већи страх. Тако да он свој одмор, који је планирао да буде три или четири седмице овдје, скрати некад дупло. Да оде што прије. Становници који су ту нон-стоп, укључујући ту и мене, једноставно смо мање више оуглали на то. То је тако!“ (Интервју #12).

Посебан је проблем исељавање мањинског становништва из појединих средина као последице континуираног застрашивања. Сваки акт насиља који је мотивисан националном или верском мржњом утиче на преостало становништво да преиспита одлуку да живи у таквој средини. Посебно негативан утицај имала су застрашивања повратничких заједница у виду убистава, експлозија и паљења стамбених објеката у време интензивнијег повратка. Једна испитаница говори о последицама убистава повратника у средњој Босни:

„...Затим, било је и убиство једног полицајца у Травнику, коме је испред аута постављена бомба која га је разнијела. Такође, још један полицајац је убијен на врло сличан начин... То је све врло лоше утицало на повратак Хрвата. Обитељ једног од убијених полицајаца вратила се раније у Травник, али након тог догађаја одмах су се иселили и никада се нису вратили“ (Интервју #42).

Један испитаник коментарише како су ти догађаји утицали на повратничко становништво у Сребреници:

„Страх је владао, поједини који су били у граду, који су вадиле неке документе, одмах су се истог дана купили и побјегли, а они који су се вратили, и они су привремено отишли у Федерацију. Док се то све није мало слегло“ (Интервју #23).

Испитаник из Сарајева тврди да постоји директна веза између напада на повратнике, верске објекте и гробља и исељавања мањинског становништва са тих подручја. То објашњава следећим речима:

„Најбоље је можда погледати огласе, у огласима видимо да се углавном српска имовина продаје. Криза је зауставила исељавање Срба с овог простора. Да се није десила ова криза, мислим да би се преполовило ово преостало становништво, да би продали имовину и отишли“ (Интервју #48).

Исти испитаник описује реакцију становништва поводом уништавања надгробних споменика:

„Људи су осјетљиви на те ствари, онда доносе одлуке које су исто тако трагичне, рецимо да ваде покојнике одавде и да носе на друга мјеста. Жалосно је што се православна земља увелико овдје продаје и да људи одлазе. Православно гробље и домови су једини свјedoци да су овдје живјели православни Срби. Како ствари стоје, за неких десет година, ако се овако настави, ако се ништа не промијени, питање је да ли ће овдје бити православних Срба уопште. Цркве и гробља требало би да буду свјedoци тога, али ето и гробља се постепено ексхумирају“ (Интервју #48).

Безбедносни аспекти представљају синтезу свега наведеног у вези са последицама злочина мржње. Злочини мржње доводе до личне несигурности оштећених или жртава укључујући и друге чланове заједнице, стварају већу социјалну дистанцу између националних и верских група, утичу на демографске промене услед исељавања припадника мањинских народа с одређених подручја, доприносе већој националној и верској хомогенизацији, која нужно води међунационалном и верском неповерењу и нетрпељивости. Догађаји ове врсте у одређеним околностима могу да доведу до ескалације насиља ширих размера и постану повод за евентуални конфликт који има узроке у историјским размирицама и структуралним противречностима савремене Босне и

Херцеговине. У послератном периоду до данас у Босни и Херцеговини није било насиља ширих размера, тј. сви случајеви имали су локални карактер. Међутим, национално и верски мотивисано насиље готово увек ствара плимину мржње и нетрпељивости много даље од локалног подручја где се догађај десио, посебно под утицајем медија. Сваки злочин мржње је претња миру и стабилности у Босни и Херцеговини. Један испитаник је током интервјуа поводом безбедносних импликација злочина мржње изјавио:

„Треба се сјетити убиства српског старог свата на Башчаршији?²¹⁰ Зар, уосталом, није све тако 1992. почело?“ (Интервју #5).

Сумарно посматрано, последице злочина мржње су вишеструке и имају крајње негативне импликације на друштво у целини. Оне воде националној и верској хомогенизацији, поларизацији, нетрпељивости и отвореној мржњи и насиљу.

6. ДРУШТВЕНА КОНТРОЛА ЗЛОЧИНА МРЖЊЕ

Када је реч о друштвеној контроли, потребно је разјаснити порекло иницијативе о увођењу концепта злочина мржње у кривичноправни систем Босне и Херцеговине. Овде су могућа два приступа. Први је да је проблем препознат од стране домаћих институција, а други да су иницијативе последица међународног присуства у Босни и Херцеговини. Ово се може чинити као тривијално питање, али је од суштинског значаја да се сагледа став друштва према овом проблему. У првом случају, уколико друштво препознаје друштвену опасност злочина мржње, може се очекивати да постоји политичка воља за изграђивањем институционалних механизма како би се они ефикасно сузбили. Други приступ полази од претпоставке да увођење концепта злочина мржње није резултат

²¹⁰ Убиство старог свата Николе Гардовића испред Старе цркве, које се десило 1. марта 1992. године током српске свадбе испред Старе цркве на Башчаршији у Сарајеву, којег је пуцњем из пиштоља убио Рамиз Делалић знани Ђело, и ранио свештеника Српске православне цркве Раденка Миковића.

домаћих иницијатива и унутрашњег политичког консензуса – већ спољњег, међународног утицаја. У овом случају друштво не препознаје потребу да се на јединствен начин, без обзира на уставне специфичности Босне и Херцеговине, изграде капацитети и механизми супротстављања националној и верској мржњи и нетрпељивости. Стварање услова за међунационално помирење је *qonditio sine qua non* стабилизације друштвених прилика и напретка Босне и Херцеговине.

Други од ова два приступа више одговара стварности јер иницијатива за измене кривичног законодавства којим се уводи мржња као мотив извршења кривичног дела потиче од Организације за европску безбедност и сарадњу – Мисије у Босни Херцеговини. Организација за европску безбедност и сарадњу поседује капацитете да се једна таква прогресивна друштвена идеја имплементира у пракси. Међутим, битно је колико одређена идеја налази плодно тло у постојећим друштвеним околностима и колико те околности погодују да се свест о значењу те идеје претвори у конкретну друштвену акцију.

Пре елаборације на који начин друштво реагује на ове деликте, потребно је нагласити историјско наслеђе нетолеранције, мржње и конфликта, те наслеђе претходног ауторитарног система. Иако су се институције формално трансформисале у демократске, однос појединца према држави и друштву, као и однос државе и друштва према појединцу, у знатној мери је остао аутократски – са старим обрасцима понашања, нормама и вредностима и начином комуникације. Основна обележја политичке културе у Босни и Херцеговини јесу провинцијализам, патријархални менталитет и неповерење према другом и другачијем (Вејновић et al., 2011). Такву политичку културу карактерише отпор према променама, што је особина култура које се споро мењају. У тим културама *status quo* је прихватљивије решење него решавање бројних постојећих друштвених проблема – између осталих и мржње и њених импликација.

Контрола националног или верски мотивисаног насиља у Босни и Херцеговини нарочито је важна с обзиром на то да је друштвена опасност злочина мржње у контексту овог друштва велика, првенствено због појачавања нетрпељивости и мржње међу антагонистичким друштвеним групама. Уколико друштво не реагује адекватно и не осуди ове деликте постоји могућност да

појединац или група чије је добро нападнуто узврати, и то не само на подручју где се инцидент десио, већ и у другим, просторно удаљеним подручјима.

Током истраживања уочен је проблем у комуникацији између домаћих и међународних субјеката. Њихове перцепције проблема се разликују, али не толико у његовој суштини, јер на обе стране постоји консензус да је адекватна друштвена реакција нужна. Спорно је на који се начин супротставити и коју улогу у томе треба да имају домаћи, а у којој мери међународни субјекти. То има за последицу да се проблему приступа парцијално и на различите начине. Домаћи актери подршку Организације за европску безбедност и сарадњу домаћим институцијама виде као готова решења која се намећу, а своју улогу као формалност да се испуни још једна међународна обавеза. Недостатак међусобног разумевања доводи до неуспеха да се концепт злочина мржње имплементира у пракси. Већина испитаника који се професионално баве спровођењем закона наглашавају да је реч о друштвено опасним делима, да су њихове последице далекосежне по међунационалне и међуверске односе и да им треба посветити посебну пажњу. Међутим, треба нагласити њихов прилично критичан став у вези са постојећим законским решењима и начинима на који су усвојени. Један од руководних радника Министарства унутрашњих послова то коментарише на следећи начин:

„...OSCE је прије двије године започео дискусију о злочинима из мржње. Организовао је пар курсева, семинара, ми смо из управе упућивали наше раднике и, колико је мени познато, до сада је то само прича на папиру. Скупштина је усвојила измјене Кривичног закона, али је то урађено по мом мишљењу, само да се задовољи форма, и није урађено на квалитетан начин. Ми смо имали раније инкриминације по националној, расној, вјерској мржњи итд. Није посматрана суштина проблема, нико није отворио дебате и дискусије на који начин то инкриминисати“ (Интервју #5).

Испитаници из правосуђа о овом питању имају врло сличан став као полицијски службеници. Национална и верска мржња свугде у свету, а посебно у

вишенационалним и постконфликтним друштвима, врло је осетљиво питање, коме треба прићи са посебном пажњом. Питање мотива мржње врло је комплексно и нешто сасвим ново у домаћем правосуђу. Највећи проблем је доказати да је дело почињено из мржње, што је једно од најкомплекснијих питања када се говори о злочинима мржње. Један испитаник, судија, увођење мотива мржње у домаће законодавство коментарише на следећи начин:

„Не вјерујем да ће то ишта ствари промијенити набоље. Ту ће бити само злоупотреба, боље је ствари оставити какве јесу. То су иницирали странци, као и све остало. Они намећу своје ставове, а да нас нико ништа не пита. Ту ће само бити злоупотреба и политичких манипулација. Овдје се ствари споро мијењају. Требало је спровести дебате, питати стручњаке, проблем озбиљно сагледати и изучити га, а не доносити рјешења која се касније покажу као проблем. Није добро доносити прелиминарна рјешења из других држава која у нашим друштвеним околностима једноставно не функционишу“ (Интервју #22).

Експерти Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) који се баве овом проблематиком у Босни и Херцеговини констатују да су се ова организација и земље чланице определиле да активно делују на пољу спречавања и сузбијања злочина мржње. Земље чланице обавезале су се да се боре против злочина мржње, тј. да у својим националним законодавствима предвиде одређена понашања као противправна. Улога Мисије Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) у Босни и Херцеговини првенствено је изградња капацитета, институција у Босни и Херцеговини које се боре против злочина мржње. Мисли се на полицију, тужилаштва, правосудне институције, али и на невладин сектор и локалне заједнице. Босна и Херцеговина је чланица Организације за европску безбедност и сарадњу и, самим тим, преузела је и одређене обавезе. То су, пре свега, политичке обавезе које произилазе из министарских одлука организације. Ради се о једној врсти мултилатералног споразума чије непоштовање повлачи одређене политичке консеквенце. Испитаник из Организације за европску

безбедност и сарадњу (ОЕБС) улогу Мисије и евентуалне последице у случају да држава не испуњава преузете обавезе коментарише на следећи начин:

„Било би неугодно за земљу чланицу која не испуњава своје обавезе да на конференцији земаља чланица дође до тога да образложи зашто она не испуњава своје обавезе. Прије свега, генерални став и одређење Мисије јесте да се бори против било каквих понашања у друштву која могу да доведу до ескалације насиља и несигурности у друштву. Наш основни задатак је да помогнемо у изградњи капацитета, како би држава испунила своје обавезе које је преузела као чланица организације. Мисију не треба посматрати као да је дошла да ријеша проблеме у Босни и Херцеговини, него да пружи подршку, јер је, на крају, Босна и Херцеговина равноправан члан организације“ (Интервју #43).

Поред различитих виђења проблема од стране домаћих и међународних актера, различити ставови и недостатак комуникације уочљиви су и на локалном нивоу, првенствено између припадника агенција за спровођење закона и мањинских заједница, медија и јавности. Таква ситуација проблем чини тежим и оставља последице по читаво друштво, посебно друштвене групе које су изложене националном или верски мотивисаном насиљу.

Текст који следи систематизован је у пет целина. Најпре је анализиран рад полиције на спречавању и сузбијању злочина мржње, а затим приказан однос полиције, медија и јавности. Такође, приказани су проблеми у раду правосудних органа, који се тичу адекватности кривичноправног оквира и тешкоћа при доказивању мотива мржње. На крају, дате су и препоруке које се односе на перспективе супротстављања мржњи.

6.1. Рад полиције на спречавању и сузбијању злочина мржње

У Босни и Херцеговини у вези са спречавањем и сузбијањем злочина мржње потребно је анализирати макро, мезо и микрониво деловања у оквиру полицијских структура. Такав аналитички приступ омогућује потпунији увид у

рад полиције на свим нивоима, укључујући и њихову међусобну условљеност. Иако су сви од наведена три нивоа структурално повезани, сваки од њих је специфичан, тако да њихово засебно посматрање може да осветли кључне проблеме у вези са радом полиције на спречавању и откривању злочина мржње.

Макрониво је стратешки и обухвата политику и принципе деловања министарстава унутрашњих послова. На овом нивоу потребно је сагледати какав значај министарства унутрашњих послова посвећују спречавању и сузбијању злочина мржње, и уопште безбедности повратника, мањинских народа и етничких група.

Мезониво односи се на имплементацију политике Министарства унутрашњих послова у оквиру нижих организационих јединица. На овом нивоу потребно је утврдити у којој су мери принципи деловања у нижим организационим јединицама комплементарни са политиком Министарства унутрашњих послова. На овом нивоу анализе потребно је сагледати да ли постоје посебна одељења у оквиру полицијских организација која су специјализована за ову проблематику, затим какви су ставови и поступање полиције у вези с овим случајевима, какав је национални састав полиције, поверење заједнице у полицију и ниво стручне оспособљености. Такође, од значаја је евентуално присуство стереотипа и предрасуда према мањинама у оквиру полицијских организација.

Микрониво је најнижи ниво и односи се на рад полицијских службеника на терену. На овом нивоу анализе сагледано је у којој мери полицијски службеници имплементирају у пракси постављене циљеве и задатке организације, каква је њихова мотивација, ниво стручне оспособљености и познавања законских прописа и спремности да препознају мотив мржње у конкретном кривичном делу. Напослетку, од значаја је и способност комуникације полицијског службеника са мањинским групама и евентуалне предрасуде према њима.

6.1.1. Макрониво: стратегије деловања на нивоу министарстава унутрашњих послова

Потписивањем Дејтонског мировног споразума и доношењем Резолуције 1035 Савета безбедности Уједињених нација 21. децембра 1995. године,

успостављен је мандат међународних полицијских снага (IPTF),²¹¹ чиме је започет процес реформе полиције.²¹² Током ратног периода, по проценама у саставу полицијских снага било је око 40.000 људи (UN Security Council, 2002). Главне активности IPTF-а обухватале су смањење особља, обуку, селекцију и сертификацију, успостављање деполитизоване, непристрасне и одговорне вишенационалне полиције, која је доследна принципима рада полиције у заједници (UN Security Council, 2002).

Током наредних година, посебно у периоду интензивнијег повратка избеглог и расељеног становништва, полиција је предузела низ активности како би се створили услови за безбедни повратак избеглог и расељеног становништва. Посебна пажња посвећена је перманентном превентивном деловању у циљу спречавања инцидената у национално мешовитим срединама. Спроведени су пројекти рада полиције у заједници, који подразумевају свакодневни рад на терену, контакте са повратницима и њиховим удружењима, представницима верских заједница, обезбеђење верских објеката или њихово учестало покривање позорничко-патролном делатношћу, те формирање безбедносних форума грађана. У циљу веће безбедности повратника, извршена је реорганизација полицијских станица на подручју читаве Републике Српске.²¹³ Формиране су нове полицијске станице и одељења полиције у национално хетерогеним срединама. Таква организација полицијских станица и одељења полиције у појединим случајевима је нерационална с материјално-техничког аспекта, али у безбедносном смислу има позитивне ефекте, чиме се јача поверење грађана у полицију (МУП РС, 2009).

У оквиру Министарства сигурности Босне и Херцеговине именована је контакт особа задужена за кривична дела почињена из мржње, која сарађује с Организацијом за европску безбедност и сарадњу у вези са питањем спречавања и

²¹¹ Енгл. International Police Task Force (IPTF).

²¹² Опширније о питањима реконструкције и реформе полиције у постконфликтној Босни и Херцеговини види (Wisler, 2007; Palmer, 2004; Simonović & Pena, 2010).

²¹³ За Федерацију Босне и Херцеговине ти подаци нису доступни јер Федерално министарство унутрашњих послова није одговорило на Захтев за приступ информацијама (Федерална управа полиције Федерације Босне и Херцеговине, 2010).

сузбијања злочина мржње. На нивоу државе не постоји акциони план или стратегија деловања у вези са злочинима мржње.²¹⁴

Полицијске агенције у Босни и Херцеговини не воде посебне евиденције о овим кривичним делима. Ентитетска министарства унутрашњих послова на захтев Министарства за људска права и избеглице Босне и Херцеговине достављају периодичне извештаје о безбедности повратника, мањинских народа, етничких група, затим податке о нападима и другим облицима угрожавања верских објеката и верских службеника. Министарство за људска права и избеглице Босне и Херцеговине те податке користи за сачињавање извештаја у вези с имплементацијом Међународне конвенције о елиминацији свих облика расне дискриминације, коју је усвојила Генерална скупштина Уједињених нација 1965. године. У извештајима Министарства унутрашњих послова Републике Српске наводи се укупан број евидентираних кривичних дела на штету повратника, као и статистички показатељи колико су та кривична дела заступљена у укупној структури општег криминалитета. У тим извештајима наводе се сва кривична дела општег криминалитета извршена на штету повратничке популације, без обзира на мотив извршења. Међутим, посебно се евидентирају напади на верске објекте. Из наведених извештаја није могуће сагледати у којој су мери заступљена кривична дела која су у целини или делимично мотивисана националном или верском мржњом и нетрпељивошћу. Разлог је тај што се најчешће квалификују као оштећење туђе ствари, изазивање опште опасности или као друга кривична дела, док се мотив мржње не узима у обзир при квалификацији кривичног дела. Методологија израде извештаја није једнообразна, тако да се прикупљени подаци разликују квантитативно и квалитативно. Један руководни радник Министарства унутрашњих послова Републике Српске говори о неједнаким приступима када је реч о сачињавању тих извештаја:

²¹⁴ Као што рецимо постоји стратегија Министарства сигурности Босне и Херцеговине за превенцију и борбу против тероризма, организованог криминала, корупције, рада полиције у заједници и др. Види: Министарство сигурности Босне и Херцеговине http://www.msb.gov.ba/dokumenti/strateski/Archive.aspx?template_id=44&pageIndex=2. Вебсајт посећен 17. 2. 2012. године.

„Колеге у Федерацији то раде мало другачије. Нисам примијетио да иду тако детаљно као ми. У Федерацији Кантонална Министарства унутрашњих послова сачињавају те извјештаје. Углавном је реч о опису појединих случајева. Ја знам, био сам на пар састанака и семинара, примјера ради, неки кантон је навео да они посвећују дубоку пажњу томе али да изразитијих случајева није било. Е сад, шта је то изразитије, шта није? Опет, неки други кантони дају конкретне податке, тако да приступ није јединствен“ (Интервју #4).

Министарство унутрашњих послова сачињава извештаје о безбедности повратника. Сам термин *повратник* поједини полицијски службеници сматрају неадекватним, понекад и збуњујућим јер није одговарајуће да се лице сматра повратником уколико се вратило у предратно место становања пре десет или више година. Поједина лица, припадници мањинских народа, нису напуштали своје место боравка, тако да се они и не могу сматрати повратницима. Тиме и евентуални напади на њих нису напади на повратнике, већ на припаднике мањинских народа. Испитаници сматрају да Министарство за људска права и избеглице Босне и Херцеговине из политичких разлога инсистира на термину *безбедност повратника* јер повратак становништва није у потпуности завршен. Међутим, полицијски службеници сматрају да би из практичних разлога било адекватније користити термин *безбедност мањинских народа* (Интервју #4, #16). Због свега тога, на овом плану постоји и изразита језичка неусаглашеност.

Саговорник из Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) саопштава да је успостављање јединствене базе података о злочинима мржње једна од обавеза Босне и Херцеговине, као земље чланице ове организације. Уколико не постоји база података, није могуће знати шта се дешава, где и колико често. Да би се адекватно супротставило појави, потребна су средства, али пре тога неопходно је имати податке о појави како би се средства издвојила.

„Непостојање базе података о овим кривичним дјелима дефинитивно је један од кључних проблема. Зато што се не води евиденција о овој врсти инцидената, Босна и Херцеговина није у могућности да каже колико ова

дјела процентуално учествују у криминалитету, што, наравно, доводи до тога да се не могу ни алоцирати средства. Када се говори о организованом криминалу, ратним злочинима, корупцији или о неким другим дјелима, и онда можемо да алоцирамо средства. Може се процијенити потребан број тужилаца у одређеним тужилаштвима, могу се донирати одређена материјално-техничка средства одређеним Центрима јавне безбједности. Али кад немамо података о злочинима мржње, на који начин онда да определијелимо средства?“ (Интервју #43)

Систем статистичког праћења кривичних дела и других безбедносних појава још увек не омогућује да се прати национална структура извршилаца и оштећених, укључујући ту и друге релевантне податке о извршиоцима и оштећеним. Поред тога, није могуће сагледати и остале чињенице у вези с околностима извршења одређеног кривичног дела. За сада се ти подаци прикупљају ручно, што је тежак и дуготрајан процес. Планира се да се у наредном периоду побољша квалитет евиденције у смислу информатизације, што ће омогућити много више података о структури извршених кривичних дела, затим њиховим извршиоцима, оштећенима, као и о месту и времену извршења кривичног дела и другим релевантним подацима (Интервју #4).

Што се тиче стручног оспособљавања полицијских службеника, на полицијским академијама обука полицијских службеника о спречавању и сузбијању злочина мржње није предвиђена у основној полицијској обуци, нити се спроводе специјалистички курсеви из ове области.²¹⁵

Сумарно посматрано, може се закључити да на макронивоу нема систематског приступа проблему спречавања и сузбијања злочина мржње. Ефикасност полиције знатно отежава непостојање стратегија деловања, акционих планова, адекватних евиденција, као и програма за обуку полицијских службеника.

²¹⁵ Један специјалистички курс је организован 2009. године под покровитељством Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС). Обуку су спровели тренери ОЕБС-а за мањи број полицијских службеника, међутим ова врста специјалистичке обуке није планирана као систематски вид оспособљавања полицијских службеника.

6.1.2. Мезониво: имплементација стратегија деловања у нижим организационим јединицама

У полицијским структурама у Босни и Херцеговини не постоје специјализована одељења која се искључиво баве сузбијањем злочина мржње. Велика већина испитаника, полицијских службеника, сматра да такав приступ не би био адекватан нити рационалан, имајући у виду да се ова кривична дела, у односу на остала, дешавају врло ретко. Формирање посебних одељења и оспособљавање одређеног броја полицијских службеника за ову проблематику не би било добро решење. Уколико би се број ових кривичних дела нагло повећао, у том случају би специјализација имала оправдање. У оваквим околностима много боље решење је да се оспособи што већи број полицијских службеника који ће бити способни да поступају у вези са овим кривичним делима. Ту тврдњу саговорници често пореде са радом полиције у заједници, наводећи да тај концепт рада може бити успешан само кад сваки полицајац буде полицајац у заједници, а не само они који су распоређени на те послове. Иста је ситуација са злочинима мржње – сваки полицајац треба бити оспособљен за спречавање ових кривичних дела. Један од руководних радника Министарства унутрашњих послова Републике Српске о томе каже следеће:

„Ја нисам за специјализацију у смислу посебних специјалистичких организационих јединица. Али сам за специјализацију да је сваки полицајац истовремено специјализован и за ту област, да буде оспособљен да процијени да ли у конкретном случају има елемената мржње или не. Сваки полицајац требало би да има знања из криминалистичке методике, на који начин поступати када су у питању злочини мржње. Уколико би се формирала посебна организациона јединица, кад се деси кривично дјело из мржње, полицијски службеници из других организационих јединица рекли би да они нису надлежни, већ колеге које су специјализоване за ту област. Овако смо сви надлежни“ (Интервју #4).

Иако унутар полицијских организационих јединица нема специјализованих одељења, полиција у свом раду посвећује посебну пажњу нападима на повратнике, припаднике мањинских заједница и нападима на верске објекте. Ти случајеви се третирају са посебном пажњом због могућих негативних импликација које настају као последица национално или верски мотивисаних кривичних дела и прекршаја против јавног реда и мира. То је став готово свих саговорника полицијских службеника. Један од њих је поступак полиције описао на следећи начин:

„.....посебно се пажљиво приступа овим догађајима како би се избјегле могуће међунационалне тензије“ (Интервју #1).

Други испитаник – полицијски службеник, радник сектора криминалистичке полиције, каже да он и његове радне колеге такве случајеве третирају с посебном пажњом, како наводи:

„Ја бих чак рекао да се у случајевима када је оштећени припадник мањинског народа озбиљније поступа него када је у питању припадник већинске популације“ (Интервју #15).

Кад се деси случај са националном или верском позадином, рад полиције на том предмету је приоритет. У пракси се дешава да се у исто време на истом подручју догоде два кривична дела, од којих је једно национално или верски мотивисано а друго не, приоритет се даје првом предмету. У вези с оперативним радом полиције на спречавању и расветљавању ових дела исти испитаник каже следеће:

„Колико знам из свог искуства, велик је проценат откривености, јер смо направили једну анализу кад су та дјела најизраженија. На основу те наше процјене, анализе, ми смо се томе прилагођавали, већи значај давали обезбјеђењу тих објеката, да бисмо спријечили извршење тих дјела и евентуално ухватили извршиоца. Прије свега, кад су вјерски празници, то

је свима познато. Која конфесија слави свој вјерски празник, небитно је – увијек су мало појачане активности. Није увијек правило, на основу те наше процјене, да долази до уништавања те имовине. Изражено је и кад су значајније спортске манифестације. Кад год долази до удружења навијачких скупина, прије свега могу да истакнем Лешинаре бањалучког Борца, увијек након тога, вјероватно под утицајем алкохола, буду на удару вјерски објекти. Навео бих да смо уназад пар случајева имали мету напада у бањалучком насељу Долац, на адвентистичку цркву. Правовременом реакцијом успјели смо да направимо засједу и да ухватимо извршиоце, непосредно кад су се враћали с утакмице“ (Интервју #15).

Посебна осетљивост кад су ова кривична дела у питању може се сагледати у вези са начином на који полиција поступа по кривичној пријави за оштећење туђе ствари, уколико је реч о верском објекту или имовини повратника или припадника мањинског народа. У тим случајевима висина материјалне штете није од значаја због саме природе нападнутог објекта. Један полицијски службеник, радник сектора криминалистичке полиције, говори о поступању у таквим ситуацијама:

„Нема везе ако је материјална штета десет марака, ми реагујемо као да је сто хиљада марака. Знамо колико је корисно да се такво дјело расвијетли, због укупне сигурности и расположења грађана“ (Интервју #14).

Рад полиције у вишенационалним срединама је врло комплексан. Саговорник, који је неколико година обављао дужност командира полицијске станице на чијем се подручју налази значајан број повратника, каже да се тамо сваки инцидент третира врло озбиљно. Свој посао је описао као врло стресан, због разних ситуација и инцидената који имају националну или верску конотацију. Такви инциденти доводе до узнемирења грађана и нарушавања националних односа, а посебан је проблем што се злоупотребљавају и користе у политичке сврхе. У већини случајева ради се о мањим инцидентима, али довољним да се

ствара плима међунационалне и међуверске нетрпељивости. Испитаник наводи да је, након неколико година рада на једном тако комплексном, вишенационалном подручју, променио радно место и да се сад не сусреће са међунационалним инцидентима. Он сматра да је промена радног места позитивна промена у његовом професионалном животу, јер више није изложен изразито стресним ситуацијама као раније:

„Од када сам промијенио радно мјесто, мада овдје имам 50% више посла него на ранијем радном мјесту, сталоженији сам на послу јер сам далеко мање изложен стресу. Тамо су увијек биле присутне тензије: чим се деси провална крађа у кућу повратника или је разбијено стакло или нешто слично. Углавном су се дешавали мањи инциденти, али којима се даје велики значај. Сјећам се једном, дошао ми је вјерски службеник да пријави разбијено стакло на вјерском објекту. Донио је и камен, мање величине. Међутим ту је био свједок, његов вјерник, који се ту затекао, и каже да је наишао аутобус, да је нагазио на каменчић, подигао га и он је разбио стакло... Какав бизаран инцидент може покренути проблеме“ (Интервју #13).

Већина испитаника полицијских службеника слаже се са констатацијом да се у случају напада на повратнике, припаднике мањинских народа или напада на њихову имовину поступа с повећаном пажњом, због могућих негативних последица. Испитаници су свесни чињенице да су сви грађани једнаки пред законом, без обзира на њихову националну, верску или другу припадност. Са друге стране, свесни су комплексности међунационалних односа. Из тог разлога у сваком таквом случају поступа се с посебном пажњом, чак и у случајевима где је евидентно да мотив извршења није национална или верска мржња. Такав третман доводи до већег поверења мањинских заједница у рад полиције. Међутим, присутни су и другачији ефекти таквог приступа. Један испитаник указао је на проблем привилегованог поступања према припадницима мањинских заједница. Уколико полиција нема једнак третман према свим грађанима, без обзира на њихов статус или припадност одређеној друштвеној групи, то ствара анимозитет код других заједница. Није редак случај да припадници већинске заједнице сматрају да су мањине у повлашћеном положају. Такве перцепције, уместо

зближавања подељених заједница, стварају још већу социјалну дистанцу (Интервју #13).

Једно од кључних питања је национални састав полиције у Босни и Херцеговини. Равноправна национална заступљеност припадника полицијских снага била је један од приоритета међународних полицијских снага (ИПТФ²¹⁶). У том смислу учињен је напредак, али незадовољавајући. Међутим, временом, одређен број полицијских службеника из реда мањинских народа прешао је на радна места у друге полицијске агенције, у средине где су припадници њихове националне групе већинско становништво. Такође, одређени број полицијских службеника добио је посао у државним агенцијама за спровођење закона, где су плате веће него у ентитетским министарствима унутрашњих послова – што је у већини случајева примарни мотив промене радног места. Ниске плате у локалној полицији узроковале су губитак образованог особља, без обзира на националну припадност (Симоновић & Пена, 2010:238). Лоше економске прилике и континуиран процес националне хомогенизације у мирнодопском периоду утицали су на националну структуру полицијских снага у Босни и Херцеговини.²¹⁷ Испитаници, припадници мањинских народа имају позитиван став у вези са запошљавањем њихових сународника у локалним полицијским

²¹⁶ International Police Task Force (IPTF).

²¹⁷ Мисија међународних полицијских снага у Босни и Херцеговини (IPTF) спроводила је значајне активности на промени етничког састава локалних полицијских снага. У складу са Споразумом о реструктурирању полиције и демократизацији, постављене су националне квоте, по којима у Републици Српској до децембра 2000. године 25% новозапослених у Министарству унутрашњих послова Републике Српске требају бити из реда бошњачког (21%) и хрватског народа (3%) (King, 2001:42). Према подацима из 2006. године у МУП-у Републике Српске од 6.766 службеника полиције било је 512 Бошњака (6.9%), 69 Хрвата (0.9%) и 40 полицијских службеника из других етничких група (0.5%) (Simonovic & Pena, 2010:247). У Федерацији Босне и Херцеговине квота је 20% запослених Срба и 8% из реда других етничких група. Та квота није испуњена. До октобра 1999. године 5% Срба је запослено у полицијских снагама Федерације Босне и Херцеговине (King, 2001:43). Национална структура запослених у полицијским агенцијама на нивоу државе Босне и Херцеговине одговара националној структури становништва Босне и Херцеговине према попису из 1991. године (Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине, 2011). У полицији Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине у 2008. години национална структура запослених је следећа: Срба 43,43%, Бошњака 39,40%, Хрвата 16,16%, неопређених 1,01% (Брчко Дистрикт Босне и Херцеговине, 2008), што приближно одговара националној структури становништва у Брчко Дистрикту Босне и Херцеговине.

снагама. Међутим, током разговора уочена је тенденција да се у локалну полицију ретко запошљавају припадници мањинских народа из локалних заједница, већ су то углавном особе из других делова Босне и Херцеговине. Руководни радници у полицији објашњавају да не постоји велико интересовање за рад у полицији, што важи и за мањине, јер се ретко пријављују на конкурсе за упис на Полицијску академију. Са друге стране, полиција не спроводи промотивне кампање у мањинским заједницама како би се појединци заинтересовали за полицијски посао. Испитаник слабо интересовање припадника мањинских народа коментарише следећим речима:

„...никога и не интересује да ради у полицији. Никома није занимљив полицијски посао. Немамо интересената“ (Интервју# 7).

Даље исти испитаник говори:

„Објаснићу ти кратко начин како је једино могућа промјена националне структуре у МУП-у Републике Српске. Једини могући начин да се дође до неког баланса је кроз пријем на Полицијску академију. На Академију се углавном не пријављују Бошњаци и Хрвати из Републике Српске. Ми имамо Хрвате и Бошњаке, али из Фојнице из Вареша.²¹⁸ И шта се деси, ми њих примимо, али то су све они кадрови који нису прошли у Академији у Сарајеву. Онда заврше овдје школу и врате се у Федерацију. Ми немамо Хрвата из Фојнице да раде у Бањалуци (Интервју #7).

Други испитаник, полицијски службеник, објашњава националну структуру полиције и проблеме који су ту присутни:

„Полиција није једнонационална, присутни су припадници других националности. Свакако да би та заступљеност требало да буде већа. Ствар је колико су повратници мотивисани да раде у полицији. Плате су мале. Рецимо, у Федерацији су плате веће и очекивано је да људи нису вољни да

²¹⁸ Места у Федерацији Босне и Херцеговине.

иду са веће на мању плату. Да су примања у МУП-у РС иста као и у Федерацији, вјероватно би више људи долазило да ради у Републику Српску. Наравно, појединци повратници прихватају посао и за мању плату, имајући у виду да њихов примарни мотив није плата, већ повратак у своје мјесто“ (Интервју #1).

Поверење у полицију било би веће уколико би запошљавали комшије и познанике који уживају углед у заједници. Они су упућени у локалне прилике, а са друге стране, одређен број људи би добио посао, што је значајно ако се има у виду да је стопа незапослености у повратничким заједницама и уопште међу припадницима мањинских народа, изузетно висока. Њихов ангажман довео би до веће друштвене интеграције мањина (Интервју #3, #17, #18). Тамо где су припадници мањина запослени у полицији често се дешава да полицијске дужности обављају у другим рејонима, а не тамо где живе припадници њихове националне или верске групе (Интервју #18).

Значајно је навести да је велика већина испитаника полицијских службеника Срба, Бошњака и Хрвата нагласила добре међуљудске и професионалне односе. Они сматрају да националност њихових колега није од значаја. Утисак истраживача је да је присутна социјална кохезија на основу припадности организацији, тј. полицијској супкултури (Skolnick, 1966; Reiner, 1985) – што је доминантно у односу на националну припадност.

Заступљеност припадника мањинских народа у локалним полицијским снагама од великог је значаја посебно у случајевима када се деси међунационални инцидент и када нарасту тензије. Испитаник, командир станице полиције коментарише поступак окупљених грађана који су протествовали након инцидента у непосредној близини џамије:

„Када сам стигао на лице мјеста, окупљени испочетка нису хтјели са мном ни да причају. Тражили су једног Бошњака који је радио у полицији, да са њим причају. Нису хтјели ниједног полицајца који је дошао ту на интервенцију. Хтјели су да разговарају са Бошњаком, а не са мном. Једноставно ми нису вјеровали“ (Интервју #13).

У срединама где су националне поделе израженије, међунационално неповерење обухвата све сфере живота, тако и поверење грађана у полицију. Локално становништво искључиво има поверење у полицијске службенике њихове националности. Другом и другачијем се ретко верује. Један испитаник то описује на следећи начин:

„Полиција у Бугојну је национално мјешовита. Има одређен проценат Хрвата, Муслимана, и мислим да има један или два Србина. Ако се у хрватском селу нешто деси, обично шаљу национално мјешовиту патролу, пола-пола, да би, наравно, све радње завршавао тај Хрват који тамо иде и обрнуто. Чак ако обична саобраћајна патрола заустави Хрвата, Хрват прича са њим и обрнуто“ (Интервју #20).

Генерално посматрајући, већина испитаника припадника мањинских народа изјавила је да се осећа сигурно у средини у којој живи. Уколико се деси инцидент са националном или верском позадином велика већина се изјаснила да би се обратили полицији за помоћ. У првом периоду након рата и након повратка становништва поверења у полицију није било. Испитаници наглашавају да су у почетку били врло скептични, међутим временом се њихов став мењао, првенствено због позитивних искустава када су се обраћали полицији за помоћ. Поред тога, велики значај у изграђивању поверења имало је запошљавање њихових сународника у локалне полицијске снаге. Један испитаник, повратник у Сребреницу, о томе говори следеће:

„Инциденти су се дешавали у почетку, мада временом све рјеђе. У међувремену повратак је био све већи. Полиција у почетку није реаговала на инциденте. Међутим, дошло је до промене па су послеје реаговали на сваки инцидент. Сада они који су склони инцидентима, укључујући и оне који су их послали или платили, неће то више да раде јер знају да ће бити приведени. Сребреница је мали град, криминалци немају шта да траже у малом граду. Промијенило се стање у полицији боље, далеко боље. Брзо се откривају случајеви, углавном су расвијетљени... Лично могу да

кажем, да цијеним полицију... лично сам се бојао у почетку. Сад сам убијеђен да они раде свој посао онако како треба. Не праве разлику. Судије одрађују коректно свој посао, чувају свој посао, штите и једну и другу страну. Полиција и судство, како раде у последње четири године – ја сам задовољан“ (Интервју #25).

И испитаници полицијски службеници сматрају да је поверење повратника и мањинских народа задовољавајуће. Један од испитаника то коментарише на следећи начин:

„Мислим да од свих институција у Републици Српској повратници највише повјерења имају у полицију. Који су разлози, не знам. То је на основу неког мог искуства, када дођем у контакт са мањинским народима, поготово када је у питању повратничка популација у смислу пријављивања кривичних дјела и у смислу сарадње са полицијом. Уопштено гледајући, имамо много ситуација гдје жртва или оштећени зна ко је извршилац, пријави дјело, али не смије њега да пријави. То није случај са повратницима, они хоће да сарађују са полицијом, желе да пријављују кривична дјела и, што је најважније, имају повјерење у полицију. Мислим да је то један од успјеха МУП-а Републике Српске у периоду од задњих 5–10 година. Један од битних услова да би се могло радити са мањинском популацијом јесте укључивање у редове полиције припадника мањинске популације. То сигурно даје позитивне резултате“ (Интервју #15).

Полицијски службеник Министарства унутрашњих послова Републике Српске из Бијелине, Бошњак по националности, каже да у средини где он живи и ради његови сународници верују полицији. Полиција редовно обилази верске објекте, разговара са верским службеницима, посебно кад се деси неки инцидент. Каже да полиција много ради на превентивном деловању. Често се обилазе улице где живе повратници, као и повратничка насеља. Он о томе каже следеће:

„Поверење се годинама изграђивало. Сматрам врло позитивним што у полицији раде и лица бошњачке националности, то људима улијева поверење јер су спремни да се повјере и да испричају одређени проблем који иначе не би били спремни рећи полицијским службеницима друге националности (Интервју #32).

Испитаник, повратник из околине Приједора, коментарише рад и поверење у полицију:

„Испочетка ми се рад полиције није свиђао. Временом полиција долази на то да је права полиција... Обилазили су нас у неколико наврата. Нарочито љети, када сједимо испред, дођу и питају има ли проблема, какво је сад стање. Станемо, попричамо, када има проблема, ја му кажем, када нема – нема. Када патрола полиције прође овуда пред ноћ, толико неку сигурност добијем“ (Интервју #29).

Програми рада полиције у заједници и формирање безбедносних форума грађана у којима учествују представници заједнице и полиције имају врло позитиван утицај на успостављање међусобног поверења. Један од испитаника, повратник који је учествовао у раду форума, импресиониран је улогом полиције, која је тај скуп иницирала. Он сматра да састанке треба чешће одржавати јер помажу при решавању постојећих проблема, воде зближавању подељених заједница и већем поверењу грађана у полицију. Испитаник о томе каже следеће:

„Сматрам да би то требало чешће да се дешава и ако је потребно мало новца да се одвоји у страну, да се направи мала закуска. Да сједнемо, да се људи друже. Можда нека спортска манифестација, није битно, само да се отворено разговара. Што чешће, једноставно да он схвати да ја њему нисам непријатељ. Једноставно да се схвати да смо ми у истим проблемима. Нема он посла, немам ја посла, нема он круха, немам ја круха – није више битно ко се како зове“ (Интервју #12).

Генерално посматрано, поверење у рад полиције је задовољавајуће иако степен поверења варира од средине до средине.²¹⁹ Међутим, важно је напоменути да поједини испитаници врло критички посматрају рад полиције. Разлози незадовољства и неповерења, како испитаници врло често наводе – јесте њихово непрофесионално поступање, а не национална припадност полицијских службеника. Основни разлози који негативно утичу на ставове ове категорије испитаника односе се, како они наводе, на низак проценат расветљавања кривичних дела уопште, укључујући и она која су мотивисана мржњом. Када пријаве кривично дело, полиција врло ретко контактира с оштећеним. Одређени број испитаника жали се да никад не добију повратну информацију докле се стигло у истрази, да ли су извршиоци откривени, а ако јесу, ко су они. То је врло честа примедба. Уколико би бар понекад добили неку информацију то би им много значило, првенствено психолошки, у смислу да неко води бригу о њима и да њихов случај није заборављен. Овако, сматрају да полиција излази на увиђај формалности ради и да не показује интересовање да случај расветли.

Кривична дела почињена из мржње су специфична због психолошких последица које трају дуго након што је кривично дело извршено. Из тог разлога повећан интерес полиције улио би поверење оштећеном и другим члановима те заједнице, који се исто осећају угрожени због напада који се десио. Један испитаник, Бошњак из Бање Луке, говори о свом искуству са полицијом:

„Вратио сам се једном кући и затекао сам одваљена улазна врата. То је било прије двије године. Одмах сам јавио полицији и полицајац је дошао на лице мјеста. Управо је био Бошњак полицајац. Направио је записник... и никад није откривено ко је то урадио. Искуства говоре, дођу, површно

²¹⁹ Агенција „Призма истраживања“ из Сарајева, која се бави пружањем услуга у области маркетиншких, медијских и друштвених истраживања, тј. испитивања јавног мњења, спровела је истраживање јавног мњења у Босни и Херцеговини за потребе Полицијске мисије Европске уније у Босни и Херцеговини (EUPM BiH). У вези са задовољством грађана начином рада полиције, резултати истраживања су следећи: 8.7% испитаника се изјаснило као веома задовољни, 51,5% прилично задовољни, 31,8% нису веома задовољни, 5,6% нимало задовољни, 2,4% не зна или одбија одговор. Наведени подаци су за 2011. годину, међутим нема битних одступања у односу на резултате истраживања спроведених у 2009. и 2010. години (Prism Research, 2011).

одраде посао, нема повратних информација, и то вам је то. Пријашњи милиционери ипак су контактирали са нама грађанима, питали су да ли има проблема. Међутим, ови сад млађи – ништа. Сваку струку..., било милиционер, војник, морате вољети свој позив! Мора професионално да се обавља. Немам повјерење у њих јер су непрофесионални“ (Интервју #9).

Поверење у рад полиције зависи од личних искустава. Испитаници са траумама из ратног периода са скептичношћу гледају на полицију у срединама где су мањина. Један испитаник Бошњак о томе говори следеће:

„Највећи је проблем што ми немамо државу. Народ се плаши полиције. Погледајте састав полиције. Има сада доста оних који су били у рату и тада свашта радили. Није ми свеједно када га видим на улици. Ја никада нећу заборавити црвени комби,²²⁰ а дан-данас ја виђам те полицајце. Страх је остао. Осјећам страх и када идем да вадим личну карту. Када би ме полицајац упитао: „Шта ти радиш овдје?“ – не знам како бих се осјећао... Сваки пут се пријави полицији али нико никада није ухваћен... Када неко провали у цамију и када би га ухватили, пола би их рекло: „Свака вам част!“ Ако би полиција озбиљније приступала овим нападима и увредама, друкчије би било. Ако човјек вјерује полицији, он мирно спава. Страх и неповјерење су остали из рата. Једном у рату у комшилуку је запаљена бошњачка кућа, назвали су полицију да пријаве да гори кућа. Питали су за име и када су чули бошњачко име, полицајац је преко телефона рекао: „Ма... нека гори!“ То остане у глави. Сада је друкчије, кад смо звали полицију када су нам поново ишарали излог, били смо на путу, и они су одмах дошли“ (Интервју #3).

До узнемирености заједнице чије је добро нападнуто посебно долази уколико полиција не реши случај, иако има довољно индиција ко је могући

²²⁰ Црвени комби је злогласно возило које су током рата користили припадници полиције током рација по Бањој Луци и у којем су приводили лица несрпске националности.

извршилац. Један испитаник коментарише поступак полиције у вези са оштећењем верског објекта, догађаја који је снимљен видео-надзором:

„Камера је снимила тројицу младића, то се десило после поноћи. На камерама се јасно види лице, боја косе, само, ето, не види се боја очију јер су камере црнобијеле. Донијели су камење, полупали стакла и нису се крили. Исти моменат када су они то почели радити, јављено је полицији. Полиција апсолутно никако није могла ући у траг. Онда се стиче дојам да то намјерно неко неће. Јер нема ништа горе ако онај у кога се ја уздам да ме мора штитити... хоћу ли ја онда преузети закон у своје руке, хоћу ли ја узети камење и наћи тог момка и ударити тим каменом у главу? Не!!! Зашто има полиција!?“ (Интервју #19).

У национално подељеним срединама као што је средња Босна уочен је проблем да полиција већину међунационалних инцидената третира као ремећење јавног реда и мира, док се мотив мржње негира. Такав приступ оставља утисак негирања постојећих проблема, уместо да се на адекватан начин решавају, чиме се нарушава поверење грађана у полицију:

„Не могу сад рећи да се проблем игнорише у потпуности, али дефинитивно не дјелује како би требала дјеловати. Прво законе треба донијети. Они све то подводе под нарушавање јавног реда и мира. На крају се све то заврши са неким мањим казнама и информативним разговорима. За мене је таква врста инцидента, пријетња таквим нечим, нешто пуно веће и значајније. Поготово на тако осјетљивим мјестима као што је средња Босна... Не може се такав некакав случај стављати под ремећење јавног реда и мира, и пријетње људима повратницима под исти кош, дефинитивно не може. Људи доста тога и прешуте. Вербалне пријетње неће ни да пријављују јер полиција ништа и не чини. Зовну некога на информативни разговор ако је неко вријеђао на националној основи и то се на томе завршава. Не вјерују полицији“ (Интервју #20).

Различите перцепције инцидената од стране полиције и оштећене заједнице стварају неповерење. Посебно мањинским заједницама иритантан је став полиције да се готово увек ради о мотиву имовинске користи, а не о националној или верској мржњи. Православни свештеник из Сарајева који служи у цркви која је у неколико наврата била објекат напада каже следеће:

„Полицајци који су недавно овдје вршили увиђај кажу како су то урадили лопови који хоће новац од прилога. Кажем ја њима да нема новаца у рефлектору који освјетљава цркву, нема тамо пара, нема пара на зиду гдје пишу графите и погрдне ријечи, не може се све подвести под то! То је провокација на националној и вјерској основи и увреда, да Срби оду да би они добили етнички чист град“ (Интервју #47).

Може се закључити да је стање на мезонивоу рефлексивна стања на макронивоу. Иако полиција формално даје велик значај када се деси догађај мотивисан националним или верским разлозима, проблеми су евидентни због непостојања специјализованих тимова за ову проблематику и недовољне обучености полиције, а ту је и питање заступљености мањина у полицијским организацијама. Такво стање често резултира слабијим поверењем јавности у рад полиције.

6.1.3. Микрониво: рад полицијских службеника на терену

Посебну пажњу треба посветити раду полиције у заједници, нарочито у повратничким срединама. Пројекту рада полиције у заједници придаје се велики значај, мада је стварност на терену, како су указали полицијски службеници – да је полиција преоптерећена другим пословима, што их онемогућава да томе посвете већу пажњу. Вођа сектора на подручју где живе повратници о томе каже следеће:

„Пројекат рада полиције у заједници предвиђа да вође сектора буду активно у њега укључене. Мјесечно сам имао један састанак у

повратничком насељу. Међутим, у међувремену дошло је до одређених промјена у вези са расподјелом послова унутар станице полиције, тако да сада ја, као вођа сектора, радим по линији криминалитета и подносим извјештаје тужилаштву за кривична дјела крађе, насиља у породици, укључујући ту и друга кривична дјела. То је некада радило одјељење станичне оперативе, сада ми то све радимо, тако да смо преоптерећени. Сад имам двојицу полицајаца за рад полиције у заједници и они то раде колико могу стићи“ (Интервју #16).

Један испитаник полицијски службеник критички се осврће на ефикасност деловања полиције и наглашава значај непосредних контаката полиције са мањинским заједницама. О томе каже следеће:

„Ко зна колико се кривичних дјела дешава, а да они то не пријављују. Поносим се што имамо мало кривичних дјела. Мало је пријављених, колико их је извршених? Колико је пута неко био нападнут, увријеђен, пријећено му а да то није хтио или смио пријавити. Шта на том плану радити? Опет кажем, ући међу људе, прићи им мало, дати им мало храбрости да се они осјећају сигурно уз полицију која је уз њих и која ту дјелује. Мислим да ту фали тај лични приступ полицајца. Лични приступ је јако битан“ (Интервју #7).

Примери добре праксе су посете полицијских службеника мањинским заједницама у случајевима када су изложени увредама, претњама и нападима. Такви приступи изграђују поверење мањинских заједница у полицију. Истраживач је присуствовао једној таквој посети повратничкој породици која се често жали на провокације, увреде, претње и оштећење имовине по националној основи. Оштећени су се жалили на неефикасност и пристрасност полиције. Оштећени о томе говори:

„Прије мјесец дана, и мање... мислим 17. јуна, након њихових увреда позвао сам полицију... Замислите, у њиховом присуству комшија ме је

вријеђао... А онај ваш [полицајац] прави се луд... као да није ништа чуо! Кажем ја њему: „Чујеш ли ти шта он [комшија] говори?“ – а он каже да не чује. Е, таквој полицији ја не вјерујем“ (Интервју #2).

На лице места је дошао заменик командира полицијске станице у пратњи заменика начелника Центра јавне безбедности. Циљ посете било је упознавање на лицу места са постојећим проблемима, како би полиција у оквиру својих надлежности ефикасно деловала. Дуги циљ је психолошке природе, како би породица увидела да је полиција спремна да пружи подршку и да заштити личну и имовинску сигурност грађана.²²¹ Од почетног неповерења и скептичности чланова повратничке породице, након неког времена укућани су мењали свој став, који је на крају постао врло пријатељски (Интервју #2). Заменик начелника Центра јавне безбедности о посети каже следеће:

„Посјета као ова требало би да буде редовна пракса, апсолутно. Мислим да је то у потпуности исправан начин поступања једног полицијског службеника. Не мора он бити замјеник начелника центра, може бити и обичан полицајац. Сјести попити кафу, показати добру вољу са људима који живе на овом простору, а друге су националности. Мислим да је то исправан начин и да то улијева повјерење. Повјерење се не може стећи одједном, мора се градити. Мораш га градити темељито, дуго и сталним присуством. Оно што сам ја отишао тамо неће имати никаквог ефекта ако ја за неких мјесец дана не назовем поново те људе и питам како су, како се одвија њихов живот, имају ли проблема или немају. Позваћу их код мене на кафу. Знаш, то ће ми одузети мало времена, али позитиван ефекат ће постојати. Ја уживам у овоме послу, ја са овим послом и лијежем и устајем“ (Интервју #7).

²²¹ Улога истраживача у тој посети била је упознавање с једним од карактеристичних случајева који се дешавају међу повратницима и интервјуисање оштећеног. Посета је имала врло позитивне резултате, трајала је два сата.

Ефикасна контрола злочина мржње подразумева познавање правног основа за деловање. Већина испитаника полицијских службеника сматра да су постојеће одредбе Кривичног закона ефикасне у контроли ове врсте криминалитета и да нема потребе да се било шта мења. Овакав став је широко распрострањен. Овде се појављује једна врло интересантна ситуација, коју треба посебно нагласити. У време обављања интервјуа усвојене су измене и допуне Кривичног закона Републике Српске којим се уводи мржња као побуда за извршење кривичног дела. Од свих испитаника полицијских службеника из Републике Српске, само је један високорангирани полицијски руководиоца упознат са тим изменама и допунама закона. Остали полицијски руководиоци, радници сектора криминалистичке полиције и полицајци нису упознати, нити имају представу шта оне значе када је у питању поступање полиције у вези са овим кривичним делима. Међутим, овакав резултат истраживања на микронивоу је врло значајан како би се употпунила слика о друштвеној контроли злочина мржње. На макронивоу јасан је став да се у безбедносном смислу припадницима повратничке популације, мањинским народима и етничким групама посвећује посебна пажња, што је и видљиво из поступања према овој категорији становништва на мезонивоу – тј. у оквиру нижих организационих јединица. Овде је јасно уочљива неконзистентност у комуникацији и деловању између посматраних организационих нивоа.

Наредно питање односи се на оспособљеност полицијских службеника да поступају у случају кривичних дела почињених из мржње. Став већине испитаника полицијских службеника је да је полиција оспособљена на нивоу опште информисаности. Кроз процес обуке полицијски службеници су усвојили стандарде полицијског поступања. Један од основних стандарда јесте заштита људских права, без обзира на расну, верску, националну, етничку, полну или неку другу припадност или карактеристику. Полицијски службеници су током обуке усвојили основна знања из ове области. Мишљење је већине испитаника из свих категорија да се највећи број полицијских службеника понаша на непристрастан начин, да су врло ретки случајеви да полицијски службеници, барем јавно, испољавају националну, верску или друге видове мржње или нетрпељивост. Свакако да се такви случајеви дешавају у пракси, али ту је реч о ретким изузецима. Нико од испитаника није похађао семинар о спречавању злочина

мржње, који је организован за мањи број полицијских службеника од стране Организације за европску безбедност и сарадњу. Један полицијски руководилац о томе каже:

„Ти су курсеви организовани у Сарајеву, поједини наши припадници су их похађали и били су врло задовољни. Поднијели су извјештај, показали су један висок ниво заинтересованости. Међутим, то је стало. На том се прича, колико видим, и почела и завршила“ (Интервју #4).

Укупно гледајући, полицијски службеници имају позитиван став о стручном оспособљавању у вези са кривичним делима почињеним из мржње. Поред постојећих знања и искустава, укључујући и досадашња искуства у раду са мањинским заједницама, специфичан вид обуке био би врло користан. Поступање у вези с овим делима је специфично, комплексно, и захтева систематско оспособљавање – о томе постоји општа сагласност.

Што се микронивоа тиче, може се закључити да поступање полицијских службеника зависи од случаја до случаја. То је првенствено због недовољне обучености и непостојања јасних упутстава на нивоу полицијске организације у вези са поступањем полицијских службеника на терену.

6.2. Злочини мржње – полиција, медији и односи са јавношћу

Када се говори о злочинима мржње, сарадња медија и полиције од великог је значаја. Медији информишу јавност о подигнутим оптужницама и пресудама, што би требало да доведе до већег поверења јавности у рад правосуђа (АСРО & Home Office, 2005:95). Званичне статистике у Босни и Херцеговини показују да је број подигнутих оптужница и пресуда за ова кривична дела незнатан. Обим информација које медији преносе јавности рефлексија су стања у поступању правосудних органа у вези с овим кривичним делима. Међутим, медији врло активно информишу кад се деси неки акт насиља који има националну или верску конотацију. У тим случајевима сарадња полиције и медија је нужна како би се јавност правовремено и тачно информисала (АСРО & Home Office, 2005:96).

Током истраживања уочено је да у Босни и Херцеговини у смислу размјене информација сарадња полиције и медија није адекватна – на шта су првенствено указали испитаници новинари.²²² Они сматрају да проток информација није задовољавајући јер се често дешава да су у оквиру полицијских организација за односе с јавношћу задужене особе које нису адекватно оспособљене за тај посао. Испитаница новинарка о томе каже следеће:

„На примјер, у кантоналном министарству унутрашњих послова као гласноговорник ради човјек који је стварно фин, али када треба, у 90 посто случајева је недоступан и не можеш га добити, иако је он задужен за то. Он не може ништа коментирати само прочита извјешће. Људи нису обучени за тај посао и не схваћају шта заправо информација значи“ (Интервју #42).

Када се деси неки међунационални инцидент, посебно је интересантан феномен *ћутања*. Полицијски портпароли не коментаришу ове догађаје, већ се само обраћају јавности у виду врло кратких саопштења. У тим случајевима јавност жели да буде информисана, јер међунационални или верски инциденти увек побуђују велико интересовање. Генерално гледајући, мишљење испитаника је да већина медија у Босни и Херцеговини негативно поступа у таквим ситуацијама. Медији не покушавају смирити тензије, већ их погоршавају и праве од догађаја сензацију. Затвореност и, како испитаници наводе, ауторитарни однос полиције према медијима и информисању јавности, често погоршавају постојеће стање јер праве информације јавности нису доступне. У недостатку тачних информација дешава се да новинари стварају *своју информацију*, тј. њихово субјективно виђење догађаја – што презентују јавности. Перцепција новинара је да је ниво поверења полиције у новинаре изузетно низак. Иста испитаница каже о томе следеће:

²²² У методологији истраживања новинари нису предвиђени као посебна група испитаника. У категорији испитаника са личним учешћем одређени број саговорника запослен је у медијима. По природи посла којим се баве, новинари су врло добро информисани о свим друштвеним дешавањима, посебно у средини у којој живе и раде.

„Полиција не вјерује новинарима, да се разумијемо, апсолутно им не вјерује... сматрам да није у интересу јавности да јавност некад све зна што зна полиција. Међутим, постоји ситуација када полиција мора подијелити информације управо због оваквих ствари, да постоји повратна информација шта се десило – како би се спријечиле дезинформације“ (Интервју #42).

Кривична дела и други инциденти мотивисани националном или верском мржњом и нетрпељивошћу посебно су осетљиви јер шире страх и неповерење између ионако подељених заједница. Правилно информисање јавности помогло би да се смире тензије, да се спрече дезинформације и да се одговорност лоцира на појединце, извршиоце, а не на читаву групу. Често се дешава да се поједини догађаји погрешно перципирају и да одређена заједница сматра да се ради о злочину мржње, а касније се утврди да је у питању други мотив, а не национална или верска мржња. Медији у овим случајевима не би требали то без аргумента окарактерисати као напад на одређену националну или верску групу. Посебно је осетљиво питање помешаних мотива. Дакле, битно је јавности дати тачне информације, како би се спречила могућа спирала насиља. Следећи пример говори о томе:

„Ево, рецимо, када је каменована овдје градска цамија. Прије пар дана је девастирано неко гробље, није овдје у Кисељаку, већ у околици. Медији су пренијели ту вијест као национално мотивисано, иако се гробља често скрнавe из материјалне користи. Краду мрамор, бакар... Послије тога су полупани прозори, камењем, овдје на градској цамији. Вјерујем да том имаму и вјерницима није било свеједно кад се то десило“ (Интервју #42).

У вези с овим осетљивим питањима медији би требали пажљиво поступати и информисати јавност о чињеницама које се тичу конкретних догађаја. Са друге стране, полиција треба да се више отвори јавности и да омогући приступ одређеним информацијама. За то је потребна едукација и полицијских портпарола и представника медија – став је највећег броја саговорника.

6.3. Законодавство, доказивање мотива мржње, правосуђе

Увођење мржње као побуде за извршење кривичног дела новина је у кривичном законодавству Босне и Херцеговине. Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), Мисија у Босни и Херцеговини, руководила се идејом да пружи подршку домаћим институцијама у циљу стварања кривичноправног оквира у Републици Српској, Федерацији Босне у Херцеговине и Брчко Дистрикту Босне и Херцеговине. Како је већ раније детаљније наведено, у вези с тим Република Српска и Брчко Дистрикт усвојили су измене и допуне кривичних закона, а Федерација Босне и Херцеговине још увек није. И пре нових законских решења, у домаћем кривичном законодавству је постојао правни основ за поступање правосуђа у вези с извршењем кривичних дела мотивисаних националном, верском или другим видовима мржње и нетрпељивости. На основу евиденција тужилаштава и судова, видљиво је да је број предмета у вези с овим кривичним делима минималан у односу на укупан број предмета у раду тужилаштава и судова у Босни и Херцеговини (Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине, 2010; Тужилаштва Брчко Дистрикта, 2010; Окружно тужилаштво Бијељина, 2010; Окружно тужилаштво у Добоју, 2010; Окружно тужилаштво Бања Лука, 2010; Окружно тужилаштво у Источном Сарајеву, 2010).

У овом делу истраживања намера је била да испитаници дају своја виђења у вези са правним основом за поступање у вези са злочинима мржње. Законски основ је услов за деловање органа формалне друштвене контроле: од полиције, до јавних тужилаштава и судова. У компаративном законодавству и пракси у вези са злочинима мржње често се намеће питање доказивања мотива мржње (Morsch, 1991:672; Burney & Rose, 2002:111). Кључна дилема је да ли је извршилац при извршењу кривичног дела руковођен мржњом или не, и ако јесте, како се то може доказати.

Неопходно је и сагледати каква је судска пракса и ниво стручне оспособљености приликом поступања с овом врстом кривичних дела – о чему су испитаници исто тако поделили нека своја искуства и виђења.

6.4. Ефикасност постојећег кривичноправног оквира у супротстављању злочинима мржње

У Босни и Херцеговини не постоји јединствен кривичноправни оквир супротстављања злочинима мржње. Проблематика је врло слична на територији читаве државе, али кривичноправни основ деловања је различит, будући да се примењују четири кривична закона. Адекватан кривичноправни основ је елементарни услов ефикасне контроле злочина мржње, о чему говори експерт Организације за европску безбедност и сарадњу:

„Управо из неефикасности претходног кривичног закона морало се реаговати и ми смо, као мисија, искористили наше капацитете и уз сарадњу са тројицом реномираних судија из Републике Српске, Брчко Дистрикта и Федерације Босне и Херцеговине успјели да осмислимо амандмане на кривични закон. Кренуло се од идеје, прије свега, да се дефинише кривично дјело 'злочин из мржње'. Садашњи кривични закон доноси могућност да надлежна тужилаштва, уколико препознају побуду мржње, могу оптужни приједлог засновати на конкретном кривичном дјелу које је почињено из мржње. Конкретно, убиство, по садашњем рјешењу убиство може бити такође почињено и из мржње. Мржња, у ствари, представља побуду за извршење кривичног дјела, што значи, уколико се особа лиши живота зато што је друге расе, вјере, социјалног статуса или због неке друге заштићене карактеристике. То за собом повлачи строжу казну. Друштво ће примјереније да казни починиоца таквог дјела, а самим тим ће да пошаље поруку генералне превенције да се таква кривична дела неће толерисати“ (Интервју #43).

У вези са инкриминацијом злочина мржње, већина испитаника²²³ сматра да је много боље решење предвидети побуду мржње као квалификаторну околност за већ постојећа кривична дела него инкриминисати посебно кривично дело. У кривичном законодавству и одраније је било предвиђено кривично дело

²²³ Испитаници из категорије испитаника са професионалним учешћем.

изазивања националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости. Међутим, та квалификација кривичног дела ретко се среће у пракси, јер је тешко доказати намеру извршиоца. Један испитаник то коментарише на следећи начин:

„Постоје јаки аргументи да се инкримише посебно дјело, с тим што је то теже касније за доказивање. Међутим, ту имамо у кривичном праву један други проблем, који се тиче доказивања тог субјективног елемента кривичног дјела. То је мотив. Доста је тешко доказати неке мотиве, осим ако он то јавно не испољава и прихвата одговорност. Ако би било посебно дјело у закону које би се звало злочин из мржње и ако ми то дјело не бисмо могли доказати као такво, ми бисмо га онда морали оквалификовати као неко блаже дјело. Зато је по мом мишљењу, бољи овај начин квалификације – као квалификаторне околности. Било које дјело ако је извршено, ако је мотивисано мржњом, то му даје квалификовану околност и тиме је теже кажњавање“ (Интервју #5).

Испитаници, судије кривичари, сматрају да су постојећа законска решења адекватна и да се увођењем мотива мржње као отежавајуће околности омогућује изрицање већих казни извршиоцима, чиме се указује на већу друштвену опасност злочина мржње. Један судија даје следећи коментар:

„Мислим да су нова законска рјешења исправно постављена, мора се видјети шта је мотив, како би то била квалификована околност у односу на основно дјело. Мотив мржње је квалификаторна околност дјела која га одваја од основног дјела. Та се околност мора образложити, тј. на суду доказати. Врло ми је тешко сад, да сам имала неки предмет, онда бих вам далеко лакше могла причати о томе, немам тих искустава па ћу се оградити. Не знам како доказати... мора бити доказ, мора бити нешто што би упућивало на то да је мржња мотив. У личности, у понашању, у животу починиоца морале би бити неке околности које би доказале да је мржња мотив. Кривично дјело свирепог убиства је исто тако квалификовани мотив, али се то мора доказати. На идентичан начин се и мржња мора

доказати као квалификовани облик. То је ствар тужиоца у поступку истраге, ако се определијели за тај квалификаторни облик, што на суђењу мора и доказати“ (Интервју #30).

Постојећа законска решења предвиђају врло широку листу заштићених карактеристика, што концепту злочина мржње даје врло широко значење. Дилема је у којој мери ће такво решење бити ефикасно у пракси. Испитаник, правни експерт Организације за европску безбедност и сарадњу, о томе каже следеће:

„Врло отворено, мислим да је ово преширока дефиниција. Мислим да ће проузроковати проблеме у примјени управо због своје ширине... Ту сад долази до изражаја виспреност тужилаца, односно њихова обука. Њихова могућност да унутар обиљежја једнога дјела препознају право дјело. То значи да морају да уђу у главу починиоца и његов мотив. Да докажу шта је његов мотив за почињење тога дјела“ (Интервју #43).

Наредно питање односи се на начин дефинисања мотива. У теорији и пракси постоје два модела. Први је модел *непријатељства или мржње*, а други модел *дискриминације*. Законско решење у Кривичном закону Републике Српске и Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине садржи елементе оба модела, што може довести до недоумица у примени закона. Исти испитаник о томе каже следеће:

„Када се чита члан Кривичног закона који дефинише мржњу као побуду за извршење кривичног дјела, рекло би се да мржња представља побуду за извршење, а на основу заштићених карактеристика испада да је реч о моделу дискриминације“ (Интервју #43).

Постојеће законско решење ствара недоумице. Примера ради, уколико неко лице, рецимо малолетник, баци камен на верски објекат, не из мржње према тој верској групи, већ како би се доказао међу вршњацима. Да ли постојеће законско решење нуди адекватан основ да би се доказао мотив мржње? Саговорник одговара на следећи начин:

„У овом хипотетичком случају он је само имао несрећну околност што је бацио камен на вјерски објекат. Битан је избор објекта напада. У том случају... модел дискриминације нас доводи у ту ситуацију да нећемо више доказивати побуду, него само заштићену карактеристику. Не мора се доказивати да је он то учинио из мржње. Фактички, сама радња бацања камена је довољна... ако је бачено на заштићени објекат (Интервју #43).

Иако око постојећих законских решења постоје одређене дилеме, поједини испитаници су навели да ће време показати њихову примењивост у пракси.²²⁴ Било какав правни основ је много боље решење него да правног основа за поступање полиције и правосудних органа уопште нема. У тексту који следи даје се краћи осврт на питање доказивања мотива мржње, судску праксу и стручно оспособљавање.

6.4.1. Питање доказивања мотива мржње

У вези са доказивањем мржње као побуде за извршење кривичног дела, мишљења испитаника су да се ради о једном врло комплексном питању, нарочито јер је реч о новинама у домаћем кривичном законодавству тиме и недостатку судске праксе.

„Још увијек смо скептици, нисмо имали таквих предмета, скептик сам у погледу тога, тешко је доказати тај мотив. Може се доказати али врло тешко“ (Интервју #31).

Други испитаник, такође с одређеном мером скептичности, коментарише примењивост постојећих законских одредаба у пракси:

²²⁴ Подаци о стању безбедности Министарства унутрашњих послова Републике Српске за 2010. и 2011. годину не садрже податке о регистрованим кривичним делима почињеним из мржње у вези са изменама и допунама Кривичног закона (Службени гласник Републике Српске, бр. 73/10) којим се уводи мржња као побуда за извршење кривичног дела (Министарство унутрашњих послова Републике Српске [МУП РС], 2010а; Министарство унутрашњих послова Републике Српске [МУП РС], 2011а).

„Чекам са нестрпљењем да видим подизање оптужница, као правника ме то интересује, да видим како ће реаговати тужилаштво и суд. Интересује ме на који начин ће тужилац доказивати случај“ (Интервју #43).

И испитаници полицијски службеници указали су на бројне дилеме када је у питању доказивање мотива мржње код извршења кривичног дела и исказали готово јединствен став да је комплексно и врло неизвесно у пракси доказивати мржњу као побуду извршења кривичног дела. Један од испитаника говори следеће:

„Мржњу као мотив је веома тешко доказати. То говорим са полицијског аспекта, али такође и са неког судског аспекта. Уколико немам извршиоца који је неки загрижени националиста, па ће нама инсистирати да тај његов мотив заведемо као неку отежавајућу околност. Уколико се деси, рецимо, примјер са лупањем прозора на џамији, ми подносимо извјештај тужилаштву за кривично дјело оштећење туђе ствари. Јер када ми дођемо на лице мјеста, то је стварно стање, ми не знамо из којих разлога је извршилац слупао прозор...“ (Интервју #15).

Сличан коментар даје и други полицијски службеник:

„Тешко је утврдити мотив код извршиоца. Приликом криминалистичке обраде ко ће гарантовати да је осумњичени искрен према нама и да каже из којих је то побуда урадио. Често се дешава да је малољетник или пунољетно лице које обрађујемо у вези с овим предметима под утицајем алкохола. Он нема ни објашњења због чега је то урадио. Ја не знам кад смо имали некога да каже: „Ја не волим Муслимане или Хрвате“, и да каже: „Због тога сам то урадио“. То је риједак случај. А то је што треба рећи да би се доказивао мотив мржње. Он можда може рећи да је против да они живе овдје, да долазе овдје и да је из тога разлога то урадио. Или да каже: „Шта то они раде нама у Сарајеву, шта нам раде на Косову“ – све су то ријетки случајеви. Ја се не сјећам да је неко и дао такву изјаву. Не знам

како да га наведеш на тако нешто јер он зна да ће то њему бити отежавајућа околност“ (Интервју #14).

Могући су случајеви да извршилац кривичног дела изврши дело из освете према одређеној националној или верској групи, и да се изјасни да су то били искључиви разлози зашто је то учинио. У пракси, такви случајеви дешавају се врло ретко, о чему говори следећи коментар:

„Имали смо случај човјека из Раме,²²⁵ Србина који станује тамо, ког су наводно малтретирали муслимани, и он је дошао у Бању Луку приликом неке утакмице или слично и разбио је два прозора на џамији. Ухваћен је и он је у својој изјави инсистирао да се уврсти да је из освете то урадио. Примарна намјера му је била да оштети нешто муслиманско, да се освети“ (Интервју #15).

Оштећење верских симбола полиција често посматра као оштећење туђе ствари. Уколико је материјална штета мала, полази се од схватања да нема елемената кривичног дела. Међутим, повреда симбола се не може искључиво посматрати с аспекта материјалне вриједности. Поред материјалне штете, много је већа штета повреда значења симбола, дакле оног што тај симбол представља за одређену друштвену групу. Наредни пример говори о пракси полиције када су у питању повреде верских симбола:

„Имали смо случај прије нека два мјесеца у самостану у Трапистима, у току ноћи је срушена и разбијена статуа. Имамо нека сазнања да је једна ментално болесна особа то урадила, али је то тешко доказати. У вези с тим догађајем нема материјалне штете која је довољна да је реч о кривичном дјелу. Кад би се нашао извршилац и кад би то било у континуитету, можда би се могло квалификовати као кривично дјело изазивања националне и вјерске мржње и нетрпељивости. Претежно у таквим случајевима подносимо прекршајну пријаву“ (Интервју #13).

²²⁵ Место у Федерацији Босне и Херцеговине.

Сумарно посматрано, из исказа испитаника може се закључити да је мржњу као мотив извршења кривичног дела врло тешко доказати.

6.4.2. Судска пракса

Судије кривичари врло се ретко у пракси сусрећу са предметима који су мотивисани националном или верском мржњом, иако раде у друштвеном окружењу где су међунационални односи сложени. Они се у свакодневном раду сусрећу са оптуженим и осуђеним лицима различите националности за разна кривична дела општег и привредног криминалитета. Судије наводе да су познате последице ратних дешавања и да може доћи до испољавања нетрпељивости међу странкама у предметима у вези са другим кривичним делима. Пре почетка суђења, и у судници, могуће је да дође до сукоба између странака, што се и дешава у пракси, с обзиром на често тешке последице појединих кривичних дела. Међутим, током суђења нису се сусретали са ситуацијама где је дошло до физичког или вербалног сукоба између странака различите националности. Један судија је прокоментарисао учесталост предмета с елементима националне или верске мржње са којим се среће у пракси:

„У односу на укупан број предмета, кривична дјела мотивисана националним или вјерским разлозима заступљена су мање него 1%. То би се више могло приписати случају него некој појави. До сада сам имала два предмета. Један предмет је сада у току, води се кривични поступак. Прије тога, мислим 2005. године, имала сам један предмет, такође изазивање националне и вјерске мржње, и окончан је споразумом о признању кривице. Оптужени су признали кривицу и изречена им је условна осуда. Радило се о млађим пунољетним лицима која су у подручју Љубије, близу католичке цркве, убацивала у бунар неко камење и обраћала се недоличним ријечима вјерницима. Признали су кривицу за то дјело и изречена им је условна осуда. За то кривично дјело је запрећена казна затвора до двије године. У суштини, у Закону о кривичном поступку Републике Српске у тренуцима када се закључи споразум о признању

кривице, Суд само разматра тај споразум о признању кривице, чита исказе о кривичној одговорности и чита санкције. Њиховим изјавама из истраге ја сам утврдила чињенично стање. Овај други предмет је сад у току, оптужени је Хрват, вријеђао је Србе на националној основи. Није им дозвољавао да лове на земљишту гдје он живи, говорио је да је то хрватска земља, да не поштује Републику Српску, тјерао их је с тог посједа, пријетећи да ће употријебити оружје. То је квалификовано као изазивање националне и вјерске мржње. У току је доказни поступак, како ће се окончати, не знам“ (Интервју #31).

По изјавама судија, тужиоци врло детаљно воде истраге. Да би дошло до потврђивања оптужног акта, судија има на увиду цели истражни спис. Судија је тај који контролише цео предмет: од наредбе за отварање истраге па надаље. Што се тиче правне квалификације кривичних дела, примера ради, уколико је реч о бацању камења на верски објекат, без обзира на то што полиција поднесе извештај о извршеном кривичном делу оштећења туђе ствари, по закону истрагу води тужилац. Тужилац саслушава сва лица и код опредељења за правну квалификацију, уколико се, рецимо, ради о верском објекту, тужилац има у виду могући мотив верске мржње. Један судија о томе говори:

„Не може се рећи, барем ја не могу рећи код предмета гдје сам потврђивала оптужницу, да је тужилац олако изабрао кривично дјело за које ће оптужити. У истражном спису се најбоље виде определијељења тужиоца. Имао је избора између више алтернатива, али докази коначно су га могли определијелити да управо оптужи за то дјело. Увијек се истрага доста шире поставља од онога шта обични грађани мисле. Извјештај полиције је увијек иницијални акт тужиоцу, рад тужиоца се види по предметима који су достављени суду када се уз оптужницу доставља комплетан истражни предмет. Судија код потврђивања оптужнице мора да види да ли има елемената неког другог дјела. Нисмо имали тих дјела гдје је присутна национална нетолеранција, вјерска или расна мржња“ (Интервју #30).

Врло је тешко доносити закључке о раду судова у смислу изрицања кривичних санкција, првенствено зато што је број ових предмета изузетно мали, а сваки предмет је специфичан, с обзиром на врсту кривичног дела и околности извршења. Запажен број испитаника са личним учешћем у случајевима злочина мржње упућивали су примедбе на рад правосуђа. Те примедбе биле су много чешће него примедбе на рад полиције. Најчешће говоре да је правосудни систем спор и да су пресуде за кривична дела с елементима националне или верске мржње врло ретке, а казне су мале, без обзира на друштвену опасност ових кривичних дела (Интервју #9, #18, #26, #33).

Велик број испитаника из Бање Луке сматра да је суд изрекао ниске казне оптуженим за насиље током полагања камена темељца за срушену цамију Ферхадију 7. маја 2001. године, од чијих последица једно лице подлегло. Један полицијски службеник у вези с тим случајем рекао је следеће:

„Они су у поступцима који су касније услиједили правоснажно осуђени, мислим на казне затвора у трајању од 6 до 8 мјесеци“ (Интервју #7).

И други испитаници, полицијски службеници, критички се осврћу на висину изречених казни за кривична дела општег криминалитета, укључујући ту и кривична дела мотивисана националном или верском мржњом. Један полицијски службеник је то описао на следећи начин:

„Лично нисам задовољан са казнама. Труд једног полицајца је немјерљив. Имати човјека који држи главу у торби, да би доказао неке да је он својим радњама био штетан за друштво... Шта имамо са друге стране? Резултат рада полицајца видљив је у извјештају о почињеном кривичном дјелу, а он на крају види, или чита у новинама, да тај његов извршилац није адекватно кажњен! Гдје је мотив и морал тог полицајца? Мислим да је наше кривично законодавство добро, али мислим да је систем санкција, не само у овој области него уопштено неадекватно примјењив. Чини ми се да сви нешто покушавају да се додворе тим извршиоцима, или покушавају да

скину предмет са дневног реда. А нико не гледа мог полицајца, колико се трудио!“ (Интервју #14).

За пример наводе се пресуде у два предмета за кривична дела мотивисана националном или верском мржњом, ради приказа рада тужилаштва и судова у вези са правном оценом кривичног дела и висином изречених казни.

Основни суд у Градишци, Република Српска, изрекао је пресуду Душку Маричићу из Козарске Дубице за кривично дело изазивања националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости из члана 390 став 2 у вези са ставом 1 Кривичног закона Републике Српске, осудивши га на казну затвора у трајању од два месеца, и за кривично дело изазивања опште опасности из члана 402 став 1 Кривичног закона Републике Српске – на новчану казну у износу од 800,00 КМ (осам стотина КМ) (Основни суд у Градишци, 2006). Маричић је дана 22. 3. 2004. у ноћним часовима у месту Орахова – Махала, Општина Градишка у друштву једног малолетника дошао до џамије *Азизија*, и из возила које је било у покрету, приликом проласка поред џамије, у намери изазивања и распаљивања националне и верске мржње, бацио претходно активирани две ручне бомбе М-52 у двориште верског објекта, при чему је дошло до експлозије и оштећења верског објекта, као и оштећења једног надгробног споменика. У образложењу пресуде наводи се да је оптужени, с обзиром на лична својства и околности, био свестан да је забрањено и кажњиво изазивати националну и верску мржњу те експлозивом изазвати опасност за имовину већег обима. Поред тога, оптужени извршава кривична дела и зато суд његову виност цени као директни умишљај, јер је оптужени био свестан да чини недозвољене радње и хтео је њихово извршење. У образложењу пресуде наводи се да је приликом избора и одмеравања казне суд на страни оптуженог ценио све околности и да није нашао отежавајуће околности. Као олакшавајуће околности суд налази да је оптужени признао кривњу и покајао се, да је у време извршења кривичног дела имао 20 година, да га оштећена страна не терети, те да је оптужени надокнадио штету и да раније није осуђиван. У образложењу пресуде даље се наводи да, с обзиром на све истакнуте околности, а посебно степен кривичне одговорности оптуженог као починиоца и друштвене

опасности дела, суд је уверења да ће се овим казнама за наведена кривична дела постићи сврха кажњавања предвиђена у члану 28 Кривичног закона Републике Српске. Суд сматра да ће овако утврђена казна затвора, те новчана казна, довољно утицати на оптуженог да више не чини кривична дела (у Прилогу Е дата је пресуда Основног суда у Градишци, број: К: 350/05, од дана 9. 10. 2006. године).

Против наведене пресуде изјавио је жалбу бранилац оптуженог Окружном суду у Бањој Луци, због битних повреда одредаба кривичног поступка и погрешно утврђеног чињеничног стања, повреде Кривичног закона и одлуке о кривичној санкцији, са предлогом да се првостепена пресуда преиначи и оптужени ослободи оптужбе за кривично дело изазивања опште опасности и да му се за то кривично дело изрекне условна осуда. Окружни суд у Бањој Луци одбио је као неосновану жалбу браниоца оптуженог и потврдио пресуду Основног суда у Градишци (Окружни суд у Бањој Луци, 2007) (у Прилогу Ж дата је пресуда Окружног суда у Бањој Луци, број: 011-0-Кж07-000 017 од 15. 2. 2007. године).

Један од најтежих злочина мржње у Босни и Херцеговини након потписивања Дејтонског мировног споразума јесте већ раније наведено убиство хрватске породице Анђелић на Бадње вече 24.12. 2002. године. У вези с тим злочином, Кантонални суд у Мостару изрекао је пресуду Муамеру Топаловићу, званом Амро, сину Авдије и Хафизе (рођене Чорбацић), рођеном 29. 9. 1977. године у Коњицу, стално настањеном у селу Отежани, општина Коњиц, којом се осуђује на казну дуготрајног затвора у трајању од 35 година за убиство с умишљајем три лица, чиме је починио кривично дело убиства из члана 171 став 2 тачка 7 у вези са ставом 1 Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине.²²⁶ У образложењу пресуде стоји да је оптужени претходно створио одлуку да предузме одређене радње према било коме ко је хрватске националности, и да то учини на Божић. Како су ове радње усмерене према оштећенима искључиво по основу њихове припадности одређеној националној групи, у овом случају Хрватима, а предузете на највећи верски празник Божић, јасан је закључак да се

²²⁶ У првом степену суд је донео пресуду за тешко убиство више особа из члана 171 став 2 тачка 7, а не као квалификовани облик убиства из националних и верских побуда из члана 171 став 2 тачка 4.

мотив деловања према таквом кругу особа налази једино у сфери националног и религијског (Кантонални суд у Мостару, 2003:11). Кривично дело почињено је према сасвим недужној породици, која је скоро тотално уништена, а побуде оптуженог су искључиво националне и верске и једини разлог зашто је породица Анђелић страдала, што указује на посебно и изузетно повећану опасност оптуженог по друштво. Дело које је извршио део је смишљеног плана, а при његовом извршењу је испољена упорност, хладнокрвност и безобзирност. Веће суда утврдило је да наведене околности оправдавају изречену казну дуготрајног затвора у трајању од 35 година, којом ће се једино остварити сврха кажњавања (у Прилогу 3 дата је пресуда Кантоналног суда у Мостару, број: К-3/03 од 12. 3. 2003. године).

Поводом пресуде првостепеног суда кантонални тужилац у Мостару, оштећена породица Анђелић и оптужени Муамер Топаловић уложили су жалбе које је Врховни суд Федерације Босне и Херцеговине одбацио као неосноване и потврдио пресуду Кантоналног суда у Мостару број К -3/03 од 12. 3. 2003. године.

Оно што је овде од значаја, и што се наводи у образложењу пресуде, јесте да је заменик главног федералног тужиоца у поднеску број КТЖ 98/03 од 3. 6. 2003. године предложио да се побијана пресуда поводом жалбе кантоналног тужиоца у Мостару по службеној дужности преиначи у погледу правне оцене дела да се радње оптуженог описане у њеној изреци правно квалификују као кривично дело убиства из националних и верских побуда из члана 171 став 2 тачка 4 Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине и да му се за то дело изрекне казна дуготрајног затвора од четрдесет година, а да се остале жалбе одбију као неосноване (Врховни суд Федерације Босне и Херцеговине, 2003:2).

У образложењу пресуде Врховног суда Федерације Босне и Херцеговине наводи се да, када је у питању правна оцена дела за које је оптужени оглашен кривим, нема никакве двојбе да су у његовим радњама остварена обележја два квалификована облика кривичног дела убиства из члана 171 став 2 Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине – лишавање живота из националних и верских побуда, те чињење са умишљајем убиства више лица. Пошто у

кривичноправном смислу то представља привидни стицај, онда је ваљало дати правну оцену оних радњи оптуженог које у објективном и субјективном смислу најпотпуније долазе до изражаја. Како по природи ствари и код наведеног кривичног дела доминира квалификовани облик убиства више особа у односу на све остале облике, онда је, последично томе, радње оптуженог који је лишио живота три особе ваљало правно оценити као кривично дело убиства више лица из члана 171 став 2 тачака 7 Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине, јер се оне радње оптуженог у објективном и субјективном смислу најпотпуније изражавају. Имајући то у виду, Врховни суд је утврдио да је нижестепени суд правилно поступио када је радње оптуженог правно квалификовао као кривично дело из члана 171 став 2 тачка 7 Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине, али да је погрешно када је ту законску одредбу довео у везу са ставом 1 истог члана. Међутим по схватању овог суда, такву погрешку није потребно исправити јер је правно неважна (у Прилогу И дата је пресуда Врховног суда Федерације Босне и Херцеговине, број: Кж – 269/03, од дана 10. 7. 2003. године).

Врховни суд у пресуди од дана 21. 1. 2004. године, поводом жалбе кантоналног тужиоца из Мостара против другостепене пресуде Врховног суда Федерације Босне и Херцеговине, донео је пресуду којом се уважава жалба кантоналног тужиоца у Мостару и преиначује другостепена пресуда Врховног суда Федерације Босне и Херцеговине, број Кж: 269/03 од 10. 7. 2003. године, у правној оцени кривичног дела, тако да се радње оптуженог које су овом пресудом правно оцењене као кривично дело убиства више особа из члана 171 став 2 тачка 7 Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине, правно квалификују као кривично дело убиства из верских и националних побуда из члана 171 став 2 тачка 4 истог закона. У образложењу пресуде наводи се да је неприхватљив став другостепеног суда да кривично дело квалификованог убиства више особа својом правном оценом по природи свари доминира над свим другим квалификованим облицима кривичног дела убиства (Врховни суд Федерације Босне и Херцеговине, 2004:5–6). Овакав став другостепеног суда посебно је неприхватљив у односу на инкриминисане радње оптуженог Муамера Топаловића и његов субјективни

однос према извршеном кривичном делу у потпуности, где су максимално дошла до изражаја законска обележја квалификованог кривичног дела убиства почињеног из верских и националних побуда из члана 171 став 2 тачка 4 Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине. Тежина кривичног дела посебно се манифестује у чињеници да је кривично дело које је извршено из верских и националних побуда почињено у време када се уз помоћ међународне заједнице улажу велики напори на смањењу свих верских, националних и осталих тензија на простору Босне и Херцеговине (Врховни суд Федерације Босне и Херцеговине, 2004:7) (у Прилогу И дата је пресуда Врховног суда Федерације Босне и Херцеговине, број: Кж – 269/03, од дана 10. 7. 2003. године).

У тексту који следи даје се приказ неких статистичких података о пресудама за кривична дела с обележјима злочина мржње у Босни и Херцеговини.

Табела 5. Подаци о врстама пресуда изреченим за кривична дела с обележјима злочина мржње у Федерацији Босне и Херцеговине за временски период од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009. – приказана по лицима за свако од наведених кривичних дела

Члан	163	165	166 ст. 2ц	172 ст. 4	177	178	203 ст. 4	293 ст. 3	363 ст. 2	Укупно
Казна затвора	3	0	3	0	0	0	0	1	0	7
Условна осуда	2	0	0	0	0	0	0	5	0	7
Новчанна казна	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2
Ослобађајуће пресуде	3	0	0	0	0	0	0	0	0	3

Извор: (Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине, 2010).

Табела 6. Територијална распрострањеност кривичних дела с обележјима злочина мржње у Федерацији Босне и Херцеговине – збирни приказ по лицима за временски период од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009.

Кантон	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Пред-мети	Лица	Пред-мети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
Бихаћ	*	0	*	6* ²²⁷	*	3	*	3
Горажде	*	0	*	0	*	0	*	0
Травник	*	10	*	4	*	3	*	3
Зеница	*	0	*	0	*	0	*	0
Орашје	*	0	*	0	*	0	*	0
Тузла	*	1	*	1	*	0	*	0
Мостар	*	9	*	9	*	9	*	8
Широки Бријег	*	0	*	0	*	0	*	0
Сарајево	*	54	*	3	*	0	*	0
Ливно	*	5	*	5	*	5	*	5
Укупно	*	79	*	28	*	20	*	19

Извор: (Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине, 2010).²²⁸

²²⁷ Спроведене истраге, оптужбе и изречене пресуде односиле су се на кривична дела извршена пре посматраног периода, пошто у посматраном временском периоду у Кантоналном тужилаштву Бихаћ није било запримљених пријава за ова кривична дела.

²²⁸ Највише лица је пријављено на подручју Кантона Сарајево – укупно 54 лица, затим на подручју Кантона Травник – укупно 10 лица, на подручју Кантона Мостар девет лица и пет лица на подручју Кантона Ливно. Укупно су изречене пресуде за 16 лица, од тога за осам лица на подручју Кантона Мостар, за три лица на подручју Кантона Травник, два лица на подручју Кантона Ливно. Кантонални суд у Бихаћу донео је пресуде за три лица која су пријављена прије посматраног периода (од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009). Значајно је напоменути да на подручју Кантона Сарајево није изречена ниједна пресуда, иако је највећи број лица у Федерацији Босне и Херцеговине управо пријављен на подручју овог кантона – укупно 54 лица.

Табела 7. Подаци о врстама пресуда изреченим за кривично дело изазивања националне, расне или верске мржње, раздора и нетрпељивости (члан 160 Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине)

Година	Врсте изречених пресуда							
	Затвор		Условна		Новчана		Ослобађајуће	
	Пред-мети	Лица	Предмети	Лица	Пред-мети	Лица	Предмети	Лица
2003.	0	0	0	0	0	0	0	0
2004.	0	0	1	2	0	0	0	0
2005.	0	0	0	0	0	0	0	0
2006.	0	0	0	0	0	0	0	0
2007.	1	2	0	2	0	0	0	0
2008.	0	0	0	0	0	0	0	0
2009.	0	0	0	0	0	0	0	0
Укупно	1	2	1	4	0	0	0	0

Извор: (Тужилаштво Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, 2010).

Табела 8. Приказ изречених пресуда у РС – подаци из Окружног тужилаштва у Бијељини (члан 167 и 390 Кривичног закона Републике Српске)²²⁹

Година	Врсте изречених пресуда							
	Затвор		Условна		Новчана		Ослобађајуће	
	Пред-мети	Лица	Пред-мети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
2003.	1	*	4	*	0	*	0	*
2004.	3	*	1	*	0	*	0	*
2005.	1	*	1	*	0	*	0	*
2006.	1	*	8	*	2	*	1	*
2007.	0	*	2	*	0	*	1	*
2008.	1	*	1	*	2	*	1	*
2009.	0	*	3	*	5	*	0	*
Укупно	7	*	20	*	9	*	3	*

Извор: (Окружно тужилаштво Бијељина, 2010).

²²⁹ *Подаци нису доступни.

Из приложеног се може закључити да је присутан врло мали број пресуда за ова кривична дела. Дилеме око правне квалификације дела, изречене кратке затворске казне, условне осуде и новчане казне – у довољној мери не доприносе специјалној и генералној превенцији, већ стварају неповерење према правосудним институцијама. Такво стање захтева преиспитивање ефикасности тужилаштава и судова у поступању са злочинима мржње.

6.4.3. Стручно оспособљавање за ефикасну друштвену контролу злочина мржње

Стручно оспособљавање полицијских службеника, тужилаца и судија неопходан је услов за ефикасну друштвену контролу злочина мржње. Уколико је држава спремна да уложи у материјално-техничку опремљеност и обуку својих кадрова, могу се очекивати позитивни резултати. Ако полиција, тужиоци и судије нису стручно оспособљени, резултати нису могући. Један високорангирани полицијски службеник то коментарише на следећи начин:

„Питање је у којој мјери су оспособљени полицијски службеници, тужиоци и судије? Моје је мишљење да генерално нисмо оспособљени за доказивање злочина мржње, да је потребно много више напора улагати... Суштина је да се људи обучавају, да знају како узети изјаву, како предмет документовати, на који начин доказивати неке мотив мржње – тај психички, вољни однос починиоца према дјелу“ (Интервју #5).

До сада је ОЕБС организовао један семинар који је замишљен као основна обука за полицијске службенике у погледу препознавања елемената у вези са кривичним делима почињеним из мржње и начином вођења истраге. Планирано је да се у наредном периоду спроведе обука за тужиоце и за судије на исту тему. Поред тога, ОЕБС је објавио кратки приручник о злочинима мржње, који је широко дистрибуиран на територији Босне и Херцеговине у смислу да је достављен надлежним министарствима унутрашњих послова, судовима,

тужилаштвима, локалним заједницама и невладиним организацијама. Правни експерт ОЕБС-а говори о томе:

„Ми тренутно имамо једну активност на терену, а тиче се презентовања овог приручника скупштинама општина, гдје се одборницима презентује ова публикација. Одржали смо и више округлих столова, гдје смо, користећи капацитете Мисије, на једно мјесто позивали представнике школства, локалне заједнице, полиције, тужилаштва, судства, невладиних организација, гдје смо им омогућавали да на једном заједничком форуму измијене искуства, мишљења и, на крају, да заузму свој став у борби против ових врста инцидената“ (Интервју #43).

Стручно оспособљавање потребно је свима који се по природи позива сусрећу са овом проблематиком. То је општи став већине испитаника. Ниво образовања, стручне оспособљености и познавања правних прописа и њихове примене врло је висок код тужилаца и судија у односу на полицијске службенике. Испитаник, полицијски службеник са научним звањем доктора правних наука, ангажован као едукатор у Центру за едукацију судија и тужилаца Републике Српске у Бањој Луци, о томе каже следеће:

„...кад сам говорио о полицији па сам рекао да полиција поштује стандарде непристрасног поступања, мислим да су ти стандарди још израженији код судија и тужилаца. Посебно када је у питању вјерска или национална припадност итд. Мислим да су ту судије и тужиоци за један корак испред полиције. Опет, без обзира на то, мислим да је њима потребан један вид специјалистичке едукације, да једноставно прошире нека своја знања, да мало отворе неку дискусију о том питању. Не мислим да им је потребна нека претјерана обука или специјализација као што је потребна полицији. Суд и тужилаштво су прије свега репресивни органи, полиција дјелује превентивно. Полицајац који је на терену, он ће можда бити у прилици да с неким разговара и кад нема основа сумње, да дјелује превентивно, а тужилац ће с њим имати прилику да разговара кад већ има основане сумње

да је учинио дјело. Зато мислим да је полицији потребна специјалистичка обука, а тужиоцима на нивоу проширења знања, видика, дакле једна теоријска расправа у вези са поступањем с овим кривичним дјелима“ (Интервју #5).

Сумарно посматрано, испитаници из полиције и правосуђа имају афирмативан став према потреби стручног оспособљавања у вези са кривичним делима извршеним из мржње, посебно јер је реч о новинама у кривичном закону.

6.5. Супротстављање мржњи – поглед у будућност

Превазилажење националне и верске мржње у Босни и Херцеговини је врло комплексно питање. Националне и верске противречности из прошлости и бројни актуелни политички, економски и социјални проблеми у садашњем босанскохерцеговачком друштву решење овог проблема чине тежим. Велика већина испитаника сматра да је могуће решити постојеће проблеме, уз констатацију да је то дуготрајан и сложен процес. Без обзира на сву сложеност међунационалних односа, велика већина испитаника има афирмативан став о питању решавања постојећих проблема и верују у могућност суживота и успостављања међусобног поверења. Без обзира на присутне разлике о политичким и другим друштвеним питањима, општа сагласност постоји у вези с чињеницом да треба живети у миру. О мржњи и њеним друштвеним последицама треба разговарати и налазити одговарајуће начине решавања проблема. Општи став је да је мржња све мање изражена како време пролази, посебно у вези с испољавањем насиља. Међунационални односи се нормализују, али су још увек далеко од пријатељских. Један испитаник је то укратко прокоментарисао:

„Могуће је заједно живјети у миру, увјерен сам у то!“ (Интервју #8).

Током истраживања забележени су и погледи да је најбоље решење одржати *status quo* у смислу националних подела и да је демографска, политичка,

културна и свака друга дистанца – друштвена реалност и услов могућег мира. Међутим, таква мишљења су у мањини:

„...не знам шта да кажем, можда је боље да остане овако подијељено...“
(Интервју #36).

Испитаници са личним учешћем готово по правилу критички се осврћу на деловање политичких елита, сматрајући их одговорним за стварање међунационалне мржње и нетрпељивости. Да би се супротставило мржњи, политичке елите и медији морају променити реторику у вези с осетљивим питањима међунационалних односа. Јачање економске и социјалне сигурности становништва, програми запошљавања, посебно младих – неопходни су услови за стварање позитивне друштвене климе. Сиромаштво и лишеност перспективе боље будућности стварају незадовољство и сукобе, нетрпељивост и мржњу.

Испитаници са професионалним учешћем сматрају да је неопходно јачати институционалне механизме како би друштво ефикасно реаговало на насилне начине испољавања мржње и нетрпељивости. Један од испитаника то је објаснио на следећи начин:

„Потребно је мобилизовати цијели друштвени систем јер парцијални приступ проблему не може дати видљиве резултате. Потребан је један стратегијски приступ целокупног друштва, да се проблем захвати стратешки, глобално. Стратегија је та која захвата проблем проактивно и превентивно и репресивно..., дакле, са свих аспеката. Посебно се на високим нивоима одлучивања то може ријешити. Неопходно је да се то питање постави и свестрано сагледа. Након усвајања стратегије, онда се бројна питања разрађују кроз акционе планове, програме рада и слично. Сматрам да је потпуно реално да се то спроведе у дјело“ (Интервју #5).

Кривична дела мотивисана националном, етничком и верском мржњом друштвено су опасна, с тим у вези препорука већине испитаника у овом истраживању за њихово ефикасно сузбијање јесте оштрија казнена политика у циљу генералне и специјалне превенције.

IV. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Злочини мржње, као релативно нова истраживачка парадигма у криминологији, омогућили су један другачији начин истраживања старог проблема – својственог свим друштвима у већој или мањој мери, без обзира на географске, политичке, економске или културне разлике. Појам *злочини мржње* прво је уведен у кривично право и правосудну праксу, а затим се криминологија суочила с изазовом да га дефинише, научно уобличи и да понуди одговоре на бројна нерешена концептуална питања. У савременој литератури концепт злочина мржње афирмисао се као подручје криминолошких истраживања и само мањи број аутора оспорава његову теоријску и практичну утемељеност. С обзиром на специфичан мотив извршења и последице, злочини мржње издиференцирали су се као посебна врста криминалитета. У литератури о томе постоји готово општеприхваћен став и аргументи који га поткрепљују уверљивији су него они који га оспоравају. Решење основног концептуалног питања отвара пут ка критичком преиспитивању осталих дилема, око којих не постоји потпуна сагласност, ни у теорији ни у пракси.

Иако концепт има своје теоријско и практично оправдање, саму синтагму *злочини мржње* треба критички преиспитати. Речи које користимо нису само питање семантике већ и начина како дефинишемо концепт. Из назива *злочини мржње* произилазе дубље теоријске и практичне импликације. У језицима јужнословенских народа обично реч *злочин* има значење кривичног дела велике друштвене опасности са знатним штетним последицама. Свакако да поједина кривична дела извршена из мржње по начину извршења и последицама, попут убистава, представљају тешка кривична дела – или злочине. Ипак, треба имати у виду да су у укупној структури извршених кривичних дела из мржње, бар што се Босне и Херцеговине тиче, најтежа кривична дела у мањини. Такође, треба дати осврт на значење и импликације речи *мржња*. Значење ове речи првенствено је значајно с аспекта дефинисања мотива у кривичном законодавству, а тиме и могућности доказивања ових кривичних дела у пракси. Мржњу је тешко дефинисати и тешко доказати. Са теоријског аспекта аргументованост и одрживост концепта злочина мржње постоји у оној мери у којој је концепт

примењив у пракси. У литератури, поред синтагме *злочини мржње*, користи се и енгл. *Bias Crimes*, иако много ређе, јер се у бити *Hate Crimes* и *Bias Crimes* сматрају синонимима. Међутим, иако између речи *мржња* и *пристрасност* или *предрасуда* постоје сличности, ипак се не ради о синонимима, те је дубљим увидом могуће сагледати битне концептуалне и методолошке разлике. Из тих семантичких нијанси произилазе два различита модела дефинисања мотива. Употреба речи *мржња* одговара моделу мржње или непријатељства, док речи *пристрасност*, *предубеђење*, *предрасуда* одговарају моделу дискриминације. Ово је од кључног значаја јер ту постоје битне разлике. Уколико се жели ефикасна контрола ових кривичних дела, онда треба омогућити примењив кривичноправни оквир за поступање полиције и органа правосуђа. Модел мржње је теже примењив, док је други модел дефинисања мотива, тј. модел дискриминације, лакше доказивати. То би могло бити решење једне од кључних слабости концепта – да је злочине мржње тешко доказати. Ако се одредимо за други модел, и ако сматрамо да је он у пракси примењивији, дилема је колико је употреба синтагме *hate crimes* оправдана, и да ли је синтаagma *bias crimes* прихватљивија. Међутим, ако се одредимо за назив *bias crimes* и модел дискриминације, треба имати у виду чињеницу да се у пракси дешавају кривична дела која су, с обзиром на начин извршења, очигледно извршена из мржње, на шта сви докази упућују и где се извршилац изјашњава да је кривично дело извршио из мржње према некој друштвеној групи. С обзиром на такве случајеве, прихватљивије решење била би комбинација оба модела дефинисања мотива мржње, да их законодавац постави алтернативно, јер ако не може доказати мржњу као субјективни елемент кривичног дела, може доказати узрочну везу између деловања извршиоца и карактеристике жртве, без навођења конкретне емоције.

Уколико посматрамо назив концепта на енглеском језику, најбоље је користити оба термина, *hate or bias crimes*. Пошто је модел мржње или непријатељства теже доказати у односу на дискриминаторски модел дефинисања мотива, прихватљивији је обрнут след речи – *bias or hate crimes*. Проблем се намеће у вези с адекватношћу превода и прилагођавањем термина духу језика јужнословенских народа. У сваком случају прихватљивије је користити реч криминалитет, јер постоји довољно аргумената да су се ова кривична дела

издиференцирала као посебна врста криминалитета. С обзиром на ту чињеницу, предлаже се да се за концепт злочина мржње користи синтаagma *криминалитет из предрасуда или мржње*.

Етиологију злочина мржње првенствено треба тражити у друштву, тј. структуралним неједнакостима, друштвеним поделама, друштвеним антагонизмима и конфликтима и, са друге стране, у култури друштва. Идеологије и акти из мржње чешће се јављају у периодима друштвених потреса, као што су нагле промене економске структуре, нагле демографске промене, миграције, политичке нестабилности, терористички акти, револуције и ратови, него што је то случај у време релативног друштвеног мира. Злочини мржње, или криминалитет из предрасуда или мржње карактеристични су за време када се интензивно мења друштвена структура и када се померају границе између различитих култура. Тај образац понашања примењив је на сва друштва, без обзира на просторну или временску дистанцу. Међутим, свако друштво је специфично, а самим тим су специфични и проблеми са којима се суочава. Ипак, могуће је идентификовати опште економске, социјалне, политичке, демографске и друге процесе – који доводе до плиме нетрпељивости и насиља према идентитетно различитим друштвеним групама. Може се закључити да су им заједнички чинилац друштвене промене.

Нагле друштвене промене уносе нестабилност у друштвени живот и стварају несигурност код појединаца и друштвених група. Настале промене мењају начин живота читавих друштвених група, које свој положај у друштву и колективни идентитет виде угроженим, било стварно или привидно. Настале промене снажно утичу на њихов емоционални, вољни и когнитивни систем и воде друштвеним поделама, сукобима, мржњи и насиљу – или *парадигми различитости*. Криминалитет из предрасуда или мржње је комплексан, и сваки покушај његовог објашњења мора да уважава деловање више чинилаца. Тај феномен не може се објаснити само друштвеним променама, јер свака интензивнија друштвена промена не доводи нужно до насиља у неком облику. Потребно је узети у обзир и чинилац друштвеног сукоба. Свака интензивнија друштвена промена праћена је одређеним друштвеним сукобом. Дакле, да би се овакав комплексан феномен потпуније објаснио, поред чиниоца друштвене

промене неопходно је сагледати и природу сукоба. Друштвене промене доводе до друштвене нестабилности и сукоба који воде успостављању диференцијације између, како Луис Козер наводи, *ми групе* и свих других спољних група. Спољна опасност, која може бити стварна или привидна, доводи до веће друштвене кохезије групе и диференцијације према другим, идентитетно различитим групама. Да ли ће непријатељска осећања водити ка конфликту, како Козер сматра, делимично зависи од тога да ли се неједнака расподела права сматра легитимном. Легитимност представља кључну интервенишућу варијаблу, без које је немогуће предвидети да ли ће осећања непријатељства која настају због неједнаке расподеле права и привилегија стварно водити ка сукобу. На тај начин *криминалитет из предрасуда или мржње* и његов интензитет у неком друштву зависили би од структуре и културе друштва, и врсте и интензитета друштвених промена. Поред тога, зависили би и од природе сукоба, посебно легитимности расподеле права и привилегија у односу на одређено друштвено питање од животне или битне важности за супротстављене стране.

На почетку дисертације предложена је радна дефиниција злочина мржње, која је на крају истраживања критички преиспитана и у одређеним сегментима адаптирана и допуњена. Теоријском анализом и емпиријском провером идентификовани су битни елементи појма, који треба да чине теоријски јасну и емпиријски употребљиву дефиницију злочина мржње, или криминалитета из предрасуда или мржње. Реч је о следећим елементима дефиниције:

- *Криминалитет* – најчешће је реч о насилним и деструктивним актима против људи и имовине, попут убистава, изазивања опште опасности, насилничког понашања, оштећења туђе ствари, увреда, претњи и сваког другог кривичног дела почињеног из предрасуде или мржње;
- *Друштвени антагонизми, сукоби* – могу бити расни, национални, етнички, верски, културни, класни и други. Када је ова врста криминалитета у питању, може се радити о конфликтима интереса и конфликтима вредности, или обоје;
- *Предрасуде или мржња* – извршилац бира жртву због њене припадности одређеној групи или због мржње према тој групи;

- *Врста друштвене промене* – промене економске структуре, нагле демографске промене, миграције, политичке нестабилности, терористички акти, револуције, ратови;
- *Интензитет друштвене промене* – време друштвене стабилности, време наглих промена, време друштвених потреса;
- *Легитимност расподеле права и привилегија у друштву* – што је веће неслагање око легитимности расподеле права и привилегија између сукобљених страна, то су већи изгледи да конфликт има дубље размере;
- *Последице* – зависе од претходно наведених елемената: што су ти елементи израженији, последице су веће.

Уважавањем претходно дефинисаних елемената, можемо предложити следећу дефиницију:

Криминалитет из предрасуда или мржње најчешће обухвата насилне и деструктивне акте против људи и имовине, који могу имати различите правне квалификације, али имају битна заједничка социолошка и социјално-психолошка обележја: да су последица антагонизама и конфликта различитих друштвених група (које карактеришу другачији друштвени идентитети) и да су извршиоци тих аката мотивисани предрасудама или мржњом према одређеној – према њиховим мерилима антагонистичкој – друштвеној групи. Врста кривичних дела у неком друштву зависи од структуре и културе друштва, врсте и интензитета друштвених промена и природе сукоба. Посебно је од значаја у којој мери стране у сукобу постојећу расподелу права и привилегија сматрају легитимном. Криминалитет из предрасуда или мржње јесу механизми застрашивања, потчињавања и контроле интересно или културно различитих друштвених група. Ови деликти су и деструктивни за заједнице и друштво у целини.

Иако је ово истраживање првенствено експлоративног карактера, сматрамо да се синтезом изведених налаза могу понудити елементи који могу бити корисни за објашњење истраживаног феномена. Проблем адекватног теоријског утемељења, као и научног објашњења злочина мржње свакако јесу најтежи проблеми оваквог истраживања. Налази овог истраживања могли би понудити

одређене општије увиде у обрасце манифестовања истраживаног проблема. На глобалном нивоу, истраживањем су констатовани релативно стабилни обрасци:

- између предрасуда или мржње и распрострањености ове врсте криминалитета: што су веће предрасуде или мржња према антагонистичким друштвеним групама – више је ових кривичних дела и њихова друштвена опасност је већа;
- између размера друштвених сукоба и предрасуда или мржње између страна у сукобу: што су већи антагонизми између група, веће су и предрасуде или мржња;
- између врсте друштвене промене и природе предрасуда или мржње према одређеној групи: ако су, рецимо, у питању демографске промене, то доводи до ксенофобије, унутрашње нестабилности у неком друштву – што све условљава пораст етничких тензија;
- између интензитета друштвене промене и консензуса око легитимности расподеле права и привилегија у друштву: што је интензитет већи, консензус је мањи;
- између природе сукоба и легитимности расподеле права и привилегија у друштву: што је мањи консензус, конфликт је израженији;
- између интензитета друштвене промене и предрасуда или мржње: што је интензивнија друштвена промена, веће су предрасуде или мржња према антагонистичким друштвеним групама;
- између последица ових кривичних дела и свих осталих конститутивних елемената овог феномена: што су ти елементи више изражени, последице ових кривичних дела су теже.

Генерално се може закључити да обим и интензитет *злочина из предрасуда или мржње* и њихов интензитет у неком друштву зависе од структуре и културе друштва, и врсте и интензитета друштвених промена, затим од природе сукоба, посебно легитимности расподеле права и привилегија у односу на одређено друштвено питање од животне или битне важности за стране у сукобу.

Што се тиче Босне и Херцеговине, концепт *парадигма различитости* представља полазну основу за анализу узрока националних и верских сукоба. У

мери у којој се ти сукоби разумеју могуће је разумети и специфичности ове врсте криминалитета. Са друге стране, истраживањем су осветљени кључни феноменолошки аспекти истраживане појаве. На тај начин омогућено је упоређивање резултата истраживања прикупљених у једном безбедносно и културно другачијем окружењу са резултатима спроведених истраживања у свету. Таквим приступом могуће је сагледати шта је заједничко, а шта специфично за Босну и Херцеговину. Подаци су прикупљани из различитих извора, у циљу стицања што комплетнијег увида у друштвену условљеност ових кривичних дела, њихову распрострањеност, карактеристике и реакцију органа формалне друштвене контроле. У емпиријском истраживању, поред осталих извора, значајна грађа прикупљена је методом квалитативног интервјуа, током којих су испитаници имали прилику да дају своја виђења, искуства и препоруке у вези са предметом истраживања. Искази испитаника су сведочанство о једном временском периоду Босне и Херцеговине, сагледани из перспективе људи који живе и раде у срединама где се ови проблеми чешће дешавају. Испитаници су најчешће давали посебан осврт на рефлексије међунационалних односа у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији и последице претходног рата на стање у друштву данас.

Босна и Херцеговина је кризно, постконфликтно, вишенационално и вишерелигијско друштво, у коме су национални и верски антагонизми и сукоби знатно присутни. Посматрајући шире, они су последица онога што бисмо могли назвати *парадигмом различитости* или концептом друштвених подела заснованим на некритичком односу према себи и другоме – културно другачијем – и нетолеранцији, дискриминацији и насиљу, који су резултат такве перцепције стварности. *Парадигма различитости* обухвата целокупну друштвену стварност, која се тумачи селективно, идеолошки и некритички. Латентни друштвени сукоб у Босни и Херцеговини пројектује се са друштвене на симболичку раван. Национално и верски мотивисано насиље генерише нове националне и верске антагонизме и продубљује постојеће, у условима када институционални капацитети за контролу злочина мржње у Босни и Херцеговини још увек нису довољно развијени.

Стога је у истраживању, а у циљу објашњења ове врсте криминалитета, посебно анализирана друштвена структура, као и културне специфичности Босне и Херцеговине, затим природа друштвених сукоба и интензитет друштвених промена. Посебна пажња усмерена је на анализу правне регулативе, па су најпре сагледане законске одредбе пре усвајања измена и допуна кривичних закона у којима се уводи мржња као мотив за извршење кривичног дела. Након тога су сагледане законске новине, како би се видело шта се битно мења у односу на претходна законска решења. У вези с увођењем нових одредаба у кривично законодавство Босне и Херцеговине, законодавац дефинише мржњу као мотив за извршење кривичног дела, па је било јасно шта све, у позитивноправном смислу, обухвата ова врста криминалитета. Међутим, уколико се у одређењу злочина мржње крене искључиво од правних дефиниција кривичних дела, где је законодавац предвидео експлицитно мотив мржње или предрасуде по основу припадности раси, нацији, вери и др., може се поставити питање шта је са кривичним делима где мотив није експлицитно наведен, већ се из бића кривичног дела јасно види да је реч о кривичним делима чију етиологију можемо сагледавати у друштвеним антагонизмима и сукобима између друштвених група које почивају на другачијим културним вредностима. То су, на пример, кривично дело спречавања повратка избеглица, кривично дело ометања верских обреда и кривично дело повреде слободе изражавања националне припадности. Сматрали смо да је у одређењу шта се све сматра злочинима мржње неопходно сагледати друштвени и социјално-психолошки контекст у којем се ова кривична дела дешавају. Такав приступ омогућава један шири епистемолошки оквир за истраживање овог феномена, јер обухвата криминолошке, социолошке и социјално-психолошке аспекте злочина мржње. Ако не бисмо проблему приступили на тај начин, остали бисмо ускраћени за значајна сазнања о природи ових кривичних дела.

Наредни проблем проистиче из чињеница да су злочини мржње, или криминалитет из предрасуда или мржње, присутни у свим деловима Босне и Херцеговине, а да им се приступа на различите начине, будући да ова материја није на исти начин регулисана у појединим кривичним законима. Злочини мржње су најчешће врло комплексни и захтевају дубљу теоријску анализу и емпиријску

проверу како би се могле сагледати импликације различитих приступа овом проблему. То у Босни и Херцеговини није урађено. Усвојене су измене и допуне у делу кривичног законодавства без дубљег увида у размере и карактеристике овог феномена. Дакле, може се закључити да се овом сложеном проблему приступило без претходних криминолошких истраживања на основу којих би се добио увид у етиологију и феноменологију ових кривичних дела.

Чињеница да су доминантни проблеми из овог домена у постдејтонској Босни и Херцеговини управо кривична дела мотивисана националном и верском мржњом може се објаснити историјским специфичностима Босне и Херцеговине. Поред наведених националних и верских разлика, народи у Босни и Херцеговини имају и бројне сличности, првенствено заједничко јужнословенско порекло, идентичан језик и врло сличне обичаје и начин живота. Међутим, историја заједништва праћена је и историјом међугрупног насиља. У свим периодима историје Босне и Херцеговине поједине супротстављене стране сматрале су постојећи систем нелегитимним јер није обезбеђивао равноправну расподелу права, моћи и привилегија. Сразмерно том неслагању, присутна је унутаргрупна кохезија и међугрупна поларизација, тиме и национална и верска мржња. Историјски посматрано, нема базичног консензуса око кључних друштвених питања, док је мржња према другом и другачијем присутна у историјском континуитету. Одсуство консензуса и легитимности је чињеница без које није могуће разумети природу међунационалних и верских сукоба у Босни и Херцеговини. Страдања кроз историју, укључујући и последњи рат, снажно су утицала на колективно памћење сукобљених страна, стварајући неповерење, нетрпељивост и мржњу. Историјске противречности нису превазиђене идеологијом братства и јединства народа и народности бивше југословенске државе. Распадом СФРЈ у Босни и Херцеговини избија рат који је проузроковао огромне људске губитке, етничко чишћење и уништавање материјалних добара. Данас је Босна и Херцеговина подељена, присутна је велика социјална дистанца између Бошњака, Срба и Хрвата, и велике разлике у вези са поверењем у политичку заједницу. Посебно су изражене разлике између Бошњака и Срба, из чега се може извести закључак да не постоји консензус око граница политичке заједнице. Првенствено су присутне непомирљиве разлике у вези са

квалификацијом природе рата у Босни и Херцеговини (1992–1995). Да ли је рат био грађански рат или агресија, ствар је идеолошке позиције и перцепције страна у сукобу. Супротна гледишта воде даљој националној поларизацији и антитези ослободиоци – агресори, што ствара нову антитезу добри – зли, на основу којих се постављају политички захтеви око којих не постоји минимум сагласности. Непомирљиве политичке противречности трансцендентирају на целокупну друштвену структуру. Парадигма различитости обухвата целокупну друштвену стварност, од тумачења историје, политике, медија, образовања, спорта, укључујући и научноистраживачки рад о ратним дешавањима, где се предмет истраживања парцијализује искључиво на жртве из народа коме истраживач припада.

Научно објаснити друштвене корене националне и верске мржње у Босни и Херцеговини није једноставно. За један тако сложен подухват потребна су опсежна истраживања – научно утемељена и, колико год је могуће, лишена вредносних судова. Резултати овог истраживања указују на одређене димензије овог проблема на основу којих се у извесној мери може остварити увид у овако сложено питање. На основу налаза из анализе спроведених дубинских интервјуа, постоји довољно аргумената да се изнесе став да међу становницима Босне и Херцеговине није присутна патолошка мржња и нетрпељивост. Тај закључак се чини контрадикторним у односу на досад наведене тврдње, зато га је потребно појаснити. У већини случајева у међуљудским односима између припадника различитих националности и вера нетрпељивост и мржња нису уочљиве, јер се у директној комуникацији бришу културно пројектоване разлике, стереотипи и предрасуде. То свакако не значи да нетрпељивости и мржње нема, али је од значаја да се лоцира објекат мржње. Уочено је да се припадници различитих националних и верских група као појединци добро слажу, али се мрзе на нивоу групе – што указује да објекат мржње није индивидуа, него група којој та индивидуа припада. Ова тврдња односи се на случајеве где мржња није наслеђена предањем услед трагичних историјских искустава, што је такође уочено. Ова констатација је врло значајна за објашњење друштвене условљености националне и верске мржње и за проналажење начина да се мржња превазиђе. Проблем је у међугрупним односима и њиховом статусу у оквиру државне заједнице, а не у

личним односима. Уколико постоји консензус око битних политичких питања нема разлога за мржњу и нетрпељивост јер нема ни друштвених узрока који их генеришу.

До сада је дат приказ друштвених противречности у Босни и Херцеговини око којих не постоји консензус и које стварају националну и верску мржњу. Међутим, те противречности дубоко су уткане у друштвену структуру и имају утемељење кроз историју. Важно је још нагласити да те противречности нису свугде изражене на исти начин и да варирају у зависности од географских, демографских, културних и других чинилаца. Погледи друштвених група на међунационалне односе разликују се с обзиром на историјска искуства националног и верског насиља у одређеном географском подручју. Тамо где су негативна искуства израженија веће је и неповерење и мржња. Разлике су присутне и с обзиром на то да ли је реч о урбаној или руралној средини. Град је сусрет разлика где су интеракције између становништва далеко веће у односу на руралне средине, а и тиме су другачији погледи и свест о онима који припадају другим културама. Уочено је да млађи људи са много више оптимизма виде будућност друштва и међунационалних односа у односу на старије категорије становништва. Такође, они бољег економског и социјалног положаја стање у друштву посматрају са много више оптимизма у односу на незапослене, посебно социјално искључене друштвене групе.

Тамо где је интеракција између припадника различитих култура већа – неповерење, нетрпељивост и мржња су мањи. Такве разлике у схватању друштвене стварности условљене су разликама у положају појединаца и друштвених група у друштвеној структури. Људи мисле на начин на који живе, а начин на који живе обликује њихову друштвену свест. То још увек не објашњава динамику дешавања криминалитета из предрасуда или мржње у Босни и Херцеговини. Уочено је да се ова кривична дела дешавају интензивније у одређеним временским периодима. Речено је да су злочини мржње, или криминалитет из предрасуда или мржње, карактеристични за време када се интензивно мења друштвена структура и када се померају границе између различитих култура. Резултати истраживања потврђују да су та кривична дела у Босни и Херцеговини усмерена на повратнике – припаднике мањинских народа, и

у мањој мери на припаднике мањинских етничких група и мањинских верских заједница. Такође, најчешће су се дешавала током периода интензивнијег повратка избеглих и расељених лица, затим уочи и за време верских празника, церемонија и комеморација, за време спортских догађаја и у време када су присутни људи из дијаспоре. Посебно је био критичан период масовнијег повратка избеглог и расељеног становништва током првих година након завршетка рата (1992–1995). У том периоду извршен је највећи број ових кривичних дела са најтежим последицама. Најчешће је реч убиствима, изазивању опште опасности, оштећењу верских објеката и надгробних споменика. Временом су интензитет и тежина ових кривичних дела знатно смањени. У новије време најчешће се дешавају случајеви оштећења имовине на верским објектима и надгробним споменицима, затим туче, увреде и исписивање увредљивих графита. Да би се та чињеница објаснила, неопходно је узети у обзир чинилац друштвене промене који ствара несигурност код појединаца и друштвених група који свој положај у друштву и колективни идентитет виде угроженим – било стварно или привидно. Током рата и непосредно након њега десиле су се велике миграције становништва. Велики број становника Босне и Херцеговине био је принуђен да напусти своје место пребивалишта. У њихове куће и станове уселила су се лица расељена из других делова Босне и Херцеговине, укључујући и одређени део избеглих лица из Хрватске. Процес повратка имовине и враћања становништва праћен је отпорима, а у појединим срединама и организованим насиљем. Највећи отпор повратку био је у самом почетку тог процеса. Рат је продубио поделу Босне и Херцеговине по националним линијама. Становништво се национално хомогенизовало, што је значајна промена у односу на ранију демографску слику. Повратак становништва битна је промена околности у односу на раније стање. Један од испитаника то време и безбедносну проблематику у том периоду метафорично је назвао *време кад се пробија лед*. Из перспективе сукобљених страна, други и другачији, дојучерашњи непријатељ, а сада потенцијална претња – поново је у близини. Сукобом успостављене границе између антагонистичких друштвених група, повратком становништва доводе се у питање. У почетку отпори повратку су били велики, касније све мањи – узимајући у обзир и насилне акте према повратницима и њиховој имовини у циљу спречавања повратка.

Масовнији повратак становништва је завршен, а кривична дела из мржње и даље се дешавају, најчешће за време верских празника, церемонија, спортских утакмица и за време трајања политичких тензија у вези са спорним политичким питањима међу антагонистичким странама. У наведеним околностима, у већој или мањој мери ради се о друштвеној промени. Примера ради, верски празници и церемоније су време које има другачије значење за припаднике одређене групе. Ради се о квалитативно другачијем, светом времену, у односу на друго, световно време. Напад на света места и у свето време јесте напад који има деструктивно значење за нападнуту заједницу. Слично је и са спортским утакмицама и политичким догађајима. У вези са национално и верски мотивисаним насиљем поводом спортских догађаја, сам догађај представља световни ритуал за испољавање акумулираног националног набоја. Пораст политичких тензија нужно доводи до напетости и интензивне реafirмације парадигме различитости.

Што се тиче периода када је дијаспора присутна као ситуације повећаних тензија, у том случају реч је о културном конфликту и демографској промени. Са једне стране су они који су напустили одређену средину, а са друге становништво друге националности које се у међувремену ту доселило – дакле, ради се о демографској промени и културном конфликту који из те промене произилази.

Што се тиче извршилаца злочина мржње, подаци о њима су оскудни, пошто највећи број ових кривичних дела никада није решен – тиме су и извршиоци остали непознати. То је основна методолошка тешкоћа и ограничавајући чинилац како бисмо више сазнали о њиховим карактеристикама. У Босни и Херцеговини делују организоване екстремистичке групе, али на основу доступне грађе није познато да ли су, и у којој мери, одговорне за вршење ових кривичних дела. Прелиминарно, на основу прикупљене грађе за ово истраживање, може се рећи да су налази истраживања о извршиоцима врло слични с налазима других истраживања у свету.

Последице кривичних дела почињених из мржње у Босни и Херцеговини су психолошке, у виду осећања страха, како код појединаца тако и код других припадника заједнице. Затим, ту су и друштвене последице, које се манифестују кроз продубљивање постојећих групних подела, што неминовно води нарушавању међунационалних односа и националној хомогенизацији. Злочини мржње, или

криминалитет из предрасуда или мржње, првенствено су безбедносни проблем, јер у безбедносно нестабилном окружењу готово увек представљају ризик за избијање насиља.

Уопштено се може рећи да друштвена контрола злочина мржње, или криминалитета из предрасуде или мржње, у Босни и Херцеговини није адекватна. Евидентан је несистематичан приступ и недостатак политичке воље да се овом питању темељније приступи. Уочене су различите перцепције проблема и недостатак комуникације између међународних и домаћих субјеката, некоординисаност у деловању домаћих институција, као и различита виђења и недостатак комуникације агенција за спровођење закона и мањинских заједница, медија и јавности.

Различита решења у кривичном законодавству Босне и Херцеговине у вези с овим питањем стварају дилему шта се све сматра злочинима мржње, или криминалитетом из предрасуда или мржње. Евидентан је и проблем регистрација података о овом феномену, недовољна обученост полиције, тужилаштва и судова за поступање у вези с овим кривичним делима. Такво стање указује на несистематски приступ, што онемогућава увид у праве размере проблема и отежава његово праћење и контролу. Последице таквог стања највише осећају друштвене групе и појединци који су изложени националном или верски мотивисаном насиљу.

Ефикасна контрола национално, етнички и верски мотивисаног насиља од изузетног је значаја за мир и стабилност Босне и Херцеговине. Начин деловања државних институција у вези са посматраним феноменом рефлексија је целокупног стања у друштву. На државном нивоу не постоји стратегија деловања у вези са злочинима мржње, или криминалитетом из предрасуда или мржње, како би се овом проблему свеобухватно приступило. Недостатак политичке воље имплицитно се манифестује на свим нивоима – државном, ентитетским и локалном.

Иницијатива за увођење концепта злочина мржње у кривичноправни систем Босне и Херцеговине потиче од Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС). Само порекло идеје није важно, али је од значаја друштвена свест да се одређена идеја имплементира у пракси. У којој мери је она нашла

плодно тло у Босни и Херцеговини, тј. у којој мери је прихваћена од стране домаћих актера – кључна је чињеница за изградњу институционалних механизма за спречавање злочина мржње, или криминалитета из предрасуда или мржње. Ставови о проблему разликују се између представника ОЕБС-а и домаћих актера, посебно високоранжираних домаћих саговорника, који су у позицији да доносе одлуке и да утичу на политику институција у којима обављају руководеће и друге значајне функције. Њихове перцепције проблема не разликују се у оцени да друштво мора да реагује у вези с овим кривичним делима, већ у оцени улоге међународних и домаћих субјеката у том процесу. Ставови међународних експерата су да ОЕБС треба да пружа подршку домаћим институцијама у изградњи капацитета, да је њихова улога саветодавна, а да искључива одговорност лежи на домаћим институцијама, јер Босна и Херцеговина, као држава, треба да преузме обавезе које је прихватила као земља учесница ОЕБС-а. Домаћи актери, међутим, тако успостављена законска решења обично виде као наметнута, а своју улогу као формалност, да се испуни још једна међународна обавеза. Увођење концепта злочина мржње у законодавство и праксу полиције и правосуђа није последица домаћих иницијатива у смислу препознавања потребе да се друштво супротстави разним видовима насилног испољавања нетрпељивости и мржње, већ је резултат спољашњег утицаја. Такви ставови могу се тумачити као отпори променама, без обзира на то одакле те иницијативе долазиле, а не искључиво отпори иницијативама ОЕБС-а. То је карактеристичан образац понашања овдашњег човека и особина подељеног друштва слабе друштвене покретљивости, где су присутни отпори сваком утицају извана и вера у друштвени *status quo*. Међутим, домаћи саговорници са правом примећују и констатују да је ову проблематику било потребно претходно проучити и консултовати шири круг домаћих стручњака, како би се донела адекватна законска решења – што у овом случају није учињено.

Различити приступи овом проблему присутни су и између ентитетских институција. Такође, унутар истих институција уочљив је недостатак комуникације између различитих нивоа организације.

Босна и Херцеговина је потписала и ратификовала најважније међународне конвенције које се односе на спречавање расне и других облика мржње,

нетолеранције и дискриминације. Устав Босне и Херцеговине и ентитетски уставни предвиђају највиши ниво међународно признатих људских права и основних слобода. Што се тиче кривичног законодавства Босне и Херцеговине, ова проблематика још увек није решена на јединствен начин, што је отежавајућа околност за утврђивање јасних критеријума шта све овај концепт у Босни и Херцеговини обухвата. У вези с адекватношћу законских решења, релевантан суд о томе треба да понуди правна теорија и судска пракса – мада је потребно напоменути да до краја 2011. године ниједно кривично дело није процесуирано по овом основу, иако је прошла година и по од ступања на снагу измена и допуна Кривичног закона Републике Српске и Брчко Дистрикта. То је довољан период како би се ове одредбе примениле, будући да су у том периоду регистрована кривична дела за која се основано може претпоставити да су, с обзиром на околности, избор објекта и радњу извршења, почињена из мржње.

Посебно је изражен проблем неконзистентног начина вођења евиденција о криминалитету. Непостојање јединствене методологије прикупљања и регистровања података отежава праћење стања криминалитета на територији читаве Босне и Херцеговине. Државне институције, попут Федералног завода за статистику Федерације Босне и Херцеговине, Републичког завода за статистику Републике Српске, Министарства правде Босне и Херцеговине, Федералног министарства правде Федерације Босне и Херцеговине и Министарства правде Републике Српске, затим Федералног тужилаштва Федерације Босне и Херцеговине и Републичког тужилаштва Републике Српске не воде евиденције о стању криминалитета по кривичним делима појединачно, већ по групама кривичних дела – и то на различит начин. Наведене институције за прикупљање података о појединим кривичним делима упућују на постојеће евиденције кантоналних тужилаштва у Федерацији Босне и Херцеговине и окружних тужилаштва у Републици Српској, што знатно отежава увид у размере истраживаног феномена. Присутне су разлике у методологији прикупљања и ажурности постојећих података који се воде у евиденцијама тужилаштва. Може се приметити да се методологија прикупљања података Тужилаштва Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине разликује у односу на Федерално Тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине и окружна тужилаштва у Републици Српској.

Начин вођења евиденција није јединствен у окружним тужилаштвима у Републици Српској. Поред различитих приступа разних тужилаштава, присутан је неконзистентан начин вођења евиденција у оквиру појединих тужилаштава у оквиру посматраног временског периода.

Полицијске агенције у Босни и Херцеговини не воде посебне евиденције о овим кривичним делима. Ентитетска министарства унутрашњих послова на захтев Министарства за људска права и избеглице Босне и Херцеговине достављају периодичне извештаје о безбедности повратника, мањинских народа, етничких група, затим податке о нападима и другим облицима угрожавања верских објеката и верских службеника. Министарство за људска права и избеглице Босне и Херцеговине те податке користи за креирање извештаја у вези с имплементацијом Међународне конвенције о елиминацији свих облика расне дискриминације, коју је усвојила Генерална скупштина Уједињених нација 1965. године. Методологија израде извештаја није једнообразна, тако да се прикупљени подаци не могу сматрати целовитим и сасвим поузданим.

На макронивоу посвећена је максимална пажња безбедности повратничке популације и припадника мањинских народа. Спроведени су пројекти рада полиције у заједници, формиране су нове полицијске станице и одељења полиције у национално хетерогеним срединама. Учињен је и изванредан напредак у запошљавању припадника мањинских заједница у локалне полицијске снаге. На макронивоу јасан је став да се у безбедносном смислу припадницима повратничке популације, мањинским народима и етничким групама посвећује посебна пажња, што је и видљиво из поступања према овој категорији становништва на мезонивоу – тј. у оквиру нижих организационих јединица. У разговору са припадницима полиције, укључујући полицијске руководиоце, раднике сектора криминалистичке полиције и полицајце – утврђено је да велика већина испитаника није упозната са изменама у кривичном законодавству, где се уводи мржња као побуда за извршење кривичног дела. Неупућеност у правни основ деловања, недостатак стручног усавршавања у вези са поступањем полиције када су злочини мржње, или криминалитет из предрасуда или мржње у питању, непостојање јасних процедура у оквиру полицијских организација како би се идентификовао мотив мржње у извршењу кривичног дела и пружила заштита оштећеном, жртви, и

подршка заједници чији је члан или добро нападнуто – указују на неконзистентност у комуникацији и деловању између различитих нивоа организације: макро, мезо и микронивоа. Полиција улаже знатне напоре у вези са безбедношћу мањинских заједница, али наведени проблеми указују на један несинхронизован и несистематски приступ.

Истраживањем смо такође констатовали недостатак комуникације између припадника агенција за спровођење закона и мањинских заједница, медија и јавности. Уочен је проблем недовољног информисања јавности од стране полиције поводом међунационалних инцидената. У највећем броју случајева полицијски портпароли обраћају се јавности у виду врло кратких саопштења, иако овакви догађаји побуђују велико интересовање јавности. Често полицијски портпароли нису стручно оспособљени за односе с јавношћу. Неки саговорници су отворено критиковали, како су сами наводили, ауторитарни однос полиције према медијима, којим се често погоршава постојеће стање јер праве информације јавности нису доступне. Недостатак тачних информација води манипулацији, медијском сензационализму и погрешном информисању јавности око ових врло осетљивих питања. За објективно информисање јавности потребна је едукација и полицијских портпарола и представника медија.

Такође, уочен је недостатак комуникације између полиције и оштећених након извршења кривичног дела мотивисаног националном или верском мржњом. Најчешће примедбе оштећених на рачун поступања полиције односе се на недостатак повратних информација од стране полиције у вези с истрагом. Оштећени и њихова заједница заинтересовани су за информације докле се стигло у истрази, да ли су извршиоци откривени, а ако јесу – ко су они. Такве информације по правилу не добијају, што по њиховом мишљењу утиче на слабије поверење према полицији. Размена таквих информација имала би позитиван психолошки ефекат на оштећеног и заједницу којој припада.

Важна је и отвореност и спремност државних институција на сарадњу у вези са захтевима за приступ информацијама за потребе научноистраживачког рада. Већина институција којима је упућен захтев за приступ информацијама одговорила је на захтев у року од месец дана, с подацима којима располажу или с упутама да се истраживач обрати другој институцији у вези са траженим

подацима. На поједине захтеве одговорено је врло детаљно и достављене су све тражене информације.

Што се тиче рада правосуђа, констатује се да је присутан врло мали број пресуда за ова кривична дела. Овде треба дати осврт на рад тужилаштва у појединим деловима Босне и Херцеговине када су ова кривична дела у питању. Примера ради, за Федерацију Босне и Херцеговине достављени су подаци за временски период од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009. године. У Кантону Сарајево пријављено је укупно 54 лица, против три лица вођена је истрага, ниједна оптужница није потврђена, нити је и за једно лице донесена судска пресуда. Ово је значајан резултат истраживања, јер увид у достављене евиденције других тужилаштва у Босни и Херцеговини показује да је ситуација битно другачија у смислу односа пријављених предмета или лица, броја спроведених истрага, оптужница и пресуда за та кривична дела. Наведени случај – релативно велик број пријава против лица за ова кривична дела, са једне стране, и минималан број спроведених истрага у односу на број пријављених лица, укључујући и чињеницу да ниједна оптужница није потврђена – указује на знатно одступање у односу на праксу у другим деловима Босне и Херцеговине. То би било битно истражити, не само зато што је реч о подручју Сарајева, као политичком центру заједничке државе, него и зато што то указује на различит приступ проблему на релацији полиција – тужилаштво, и тиме представља својеврсну истраживачку загонетку.

Може се приметити да су у дисертацији више наглашаване разлике и поделе по националном и верском принципу него позитивна искуства заједништва. То није последица идеолошког погледа истраживача према друштвеним приликама у Босни и Херцеговини, већ последица друштвене стварности – што је и аргументовано резултатима истраживања. Остаје отворено питање решавања парадигме различитости – концепта друштвених подела заснованог на некритичком, идеолошком погледу према другом и другачијем. Решење тог питања је *conditio sine qua non* истинског међунационалног помирења. То је могуће постићи, решење парадигме различитости је реверзибилан процес, што значи да је у вези са свим друштвеним питањима око којих не постоји сагласност између доминантних националних и верских група потребно променити угао посматрања. Спорна питања, око којих не постоји сагласност, већ

су ставови супротни, непомирљиви, потребно је сагледавати критички, неидеолошки. Потребно је сагледати све аспекте посматраног проблема и начине на које поједина питања око којих не постоји сагласност између антагонистичких страна утичу на потребе, вредности и интересе свих националних и верских група у Босни и Херцеговини, а не само појединачних. Само такав приступ тим спорним питањима, која афирмишу и реafirмишу парадигму различитости, може водити превазилажењу друштвених подела, као и превазилажењу националних и верских тензија.

Основно ограничење овог истраживања односи се на његов експлоративни карактер. Евидентан је недостатак званичних података о овом проблему, што је последица неадекватног приступа државних институција које се по природи своје делатности сусрећу с овом проблематиком. С обзиром на то, прикупљени су доступни и креирани нови подаци о истраживаном феномену. Новостворени подаци резултат су квалитативног интервјуисања особа које се сусрећу са истраживаним проблемом, било по професионално или на основу личног искуства у одређеној средини. Како би се превазишло наведено методолошко ограничење, препоручују се емпиријска истраживања у одређеним мањим географским просторима, којим би се обухватила подручја месне надлежности окружних или кантоналних судова. У тим истраживањима прикупили би се подаци из различитих извора. За одређени временски период истражила би се документација која би укључивала све фазе преткривичног и кривичног поступка о кривичним делима где су оштећени припадници мањинских народа, етничких група или верских заједница. Анализом тако прикупљене грађе утврдили би се мотиви извршења, у циљу сагледавања у којој мери су поједина кривична дела мотивисана предрасудама или мржњом и на који начин органи формалне друштвене контроле у наредним фазама поступка тај мотив третирају. На тај начин добили бисмо увид у размере и структуру ове врсте криминалитета у одређеном подручју и мноштво других података о свим димензијама истраживаног феномена. Такође, квалитативним истраживањем у тим срединама обезбедила би се вредна етнографска грађа.

У овом истраживању посвећена је пажња само ужем сегменту ове врсте криминалитета – национално и верски мотивисаном насиљу. Ради потпунијег

сагледавања, неопходно је спровести детаљна емпиријска истраживања према мањинским етничким групама, сексуалним мањинама и инвалидима, укључујући и остале групе, тј. заштићене карактеристике предвиђене у кривичном законодавству Босне и Херцеговине. Такође, било би корисно истраживати екстремистичке идеологије у Босни и Херцеговини и екстремистичке групе које их пропагирају, као и везу између криминалитета из предрасуда или мржње и унутрашњег тероризма.

Генерална препорука истраживачима односила би се на спровођење истраживања ове врсте криминалитета у контексту миротворачке криминологије – криминолошке теорије која би могла да понуди плодан епистемолошки оквир за истраживање злочина мржње, као и да се испита примењивост концепта ресторативне правде у вези с овом врстом криминалитета.

Препорука практичној политици у најопштијем виду јесте израда стратегије на нивоу државе за превенцију и спречавање ове врсте криминалитета. Стратегија би обухватала државни, ентитетски и локални ниво. Стратешки приступ укључивао би све кључне аспекте друштва и актере од значаја за превенцију и спречавање овог феномена – законодавство, правосуђе, полицију, медије, невладин сектор, образовање, верске заједнице и представнике политичких елита.

V. ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ А – Стање криминалитета у Босни и Херцеговини, подаци државних институција

ПРИЛОГ Б – Интервјуи – карактеристике испитаника

ПРИЛОГ В – Водич за интервју – испитаници са личним искуством

ПРИЛОГ Г – Водич за интервју – испитаници са професионалним искуством

ПРИЛОГ Д – Транскрипт интервјуа са особом са личним искуством у феномену злочина мржње

ПРИЛОГ Ђ – Транскрипт интервјуа са особом са професионалним искуством у феномену злочина мржње

ПРИЛОГ Е – Судска пресуда Основног суда у Градишци, број: К: 350/05, од дана 9. 10. 2006. године

ПРИЛОГ Ж – Судска пресуда Окружног суда у Бањој Луци, број: 011-0-Кж07-000 017 од дана 15. 2. 2007. године

ПРИЛОГ З – Судска пресуда Кантоналног суда у Мостару, број: К-3/03 од дана 12. 3. 2003. године

ПРИЛОГ И – Судска пресуда Врховног суда Федерације Босне и Херцеговине, број: Кж-269/03, од дана 10. 7. 2003. године

ПРИЛОГ Ј – Судска пресуда Врховног суда Федерације Босне и Херцеговине, број Кж-414-03, од дана 21. 1. 2004. године

ПРИЛОГ А – Стање криминалитета у Босни и Херцеговини, подаци државних институција

1. АГЕНЦИЈЕ ЗА СТАТИСТИКУ

Табела 1. Стање криминалитета у Федерацији Босне и Херцеговине

Година	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
2003.	*	9.692	*	*	*	6.950	*	6.672
2004.	*	8.363	*	*	*	5.972	*	5.803
2005.	*	16.354	*	*	*	11.392	*	7.257
2006.	*	18.582	*	*	*	12.660	*	8.498
2007.	*	19.081	*	*	*	12.742	*	8.533
2008.	*	19.897	*	*	*	11.674	*	7.108
2009.	*	*	*	*	*	*	*	*
Укупно	**	**	*	*	*	**	**	**

Извор: (Федерални завод за статистику Федерације Босне и Херцеговине [ФЗС], 2008)²³⁰

Табела 2. Стање криминалитета у Републици Српској

Година	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Пред-мети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
2003.	*	*	*	*	*	*	*	*
2004.	*	*	*	*	*	*	*	*
2005.	*	*	*	*	*	*	*	*
2006.	8.853	12.088	6.835	8.575	5.960	7.385	6.191	7.202
2007.	8.771	11.916	7.529	9.744	5.932	7.288	5.843	6.829
2008.	8.281	11.045	7.317	9.810	5.300	6.589	5.294	6.260
2009.	*	*	*	*	*	*	*	*
Укупно	**	**	**	**	**	**	**	**

Извор: (Републички завод за статистику Републике Српске [РЗСРС], 2009)²³¹

²³⁰ У табели збирно су приказани подаци за пунолетна и малолетна лица.

²³¹ Напомена: * Подаци нису доступни. ** Није могуће приказати збирне податке за посматрани временски период јер сви подаци нису доступни.

2. ТУЖИЛАШТВА

2.1. Федерација Босне и Херцеговине

Табела 3. Подаци о кривичним делима са обележјима злочина мржње у Федерацији Босне и Херцеговине за временски период од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009.

Кривично дело	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
чл. 163	*	36	*	13	*	8	*	5
чл. 165	*	0	*	0	*	0	*	0
чл. 166 ст. 2 т. ц)	*	2	*	6	*	3	*	3
чл.172 ст. 4	*	0	*	0	*	0	*	0
чл. 177	*	18	*	0	*	0	*	0
чл. 178	*	14	*	0	*	0	*	0
чл. 203 ст. 4	*	0	*	0	*	0	*	0
чл. 293 ст. 3	*	9	*	9	*	9	*	8
чл. 363 ст. 2	*	0	*	0	*	0	*	0
Укупно 232	*	79	*	28	*	20	*	16

Извор: (Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине, 2010).

У посматраном временском периоду на подручју Федерације Босне и Херцеговине укупно је пријављено 79 лица, спроведене су истраге против 28 лица, за 20 лица су потврђене оптужнице, а пресуде су изречене за 16 лица. Највише је пријављено лица за кривично дело изазивања националне, расне и верске мржње, раздора и нетрпељивости (члан 163), њих укупно 36. Затим следи кривично дело повреде равноправности човека и грађанина (члан 177), за које је пријављено 18 лица. За кривично дело спречавања повратка избеглице и расељене особе (члан 178) пријављено је 14 лица; за кривично дело оштећења туђе ствари (члан 293 став 3) девет лица и два лица за кривично дело убиства (члан 166 став 2 тачка ц). Пресуде су изречене за укупно 16 лица и од тога осам лица за кривично дело оштећења туђе ствари (члан 293 став 3), пет лица за кривично дело изазивања националне, расне и верске мржње, раздора и нетрпељивости (члан 163) и три лица за кривично дело убиства (члан 166 став 2 тачка ц).

²³² *Подаци нису доступни.

Табела 3.1. Територијална распрострањеност кривичних дела с обележјима злочина мржње у Федерацији Босне и Херцеговине – збирни приказ по лицима за временски период од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009.

Кантон	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
Бихаћ	*	0	*	6* ²³³	*	3	*	3
Горажде	*	0	*	0	*	0	*	0
Травник	*	10	*	4	*	3	*	3
Зеница	*	0	*	0	*	0	*	0
Орашје	*	0	*	0	*	0	*	0
Тузла	*	1	*	1	*	0	*	0
Мостар	*	9	*	9	*	9	*	8
Широки Бријег	*	0	*	0	*	0	*	0
Сарајево	*	54	*	3	*	0	*	0
Ливно	*	5	*	5	*	5	*	5
Укупно	*	79	*	28	*	20	*	19

Извор: (Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине, 2010).

Највише лица је пријављено на подручју Кантона Сарајево – укупно 54 лица, затим на подручју Кантона Травник – укупно 10 лица, на подручју Кантона Мостар девет лица и пет лица на подручју Кантона Ливно. Укупно су изречене пресуде за 16 лица, од тога за осам лица на подручју Кантона Мостар, за три лица на подручју Кантона Травник, два лица на подручју Кантона Ливно. Кантонални суд у Бихаћу донео је пресуде за три лица која су пријављена прије посматраног периода (од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009). Значајно је напоменути да на подручју Кантона Сарајево није изречена ниједна пресуда иако је највећи број лица у Федерацији Босне и Херцеговине управо пријављен на подручју овог кантона – укупно 54 лица.

²³³ Спроведене истраге, оптужења и изречене пресуде односиле су се на кривична дела извршена пре посматраног периода, пошто у посматраном временском периоду у Кантоналном тужилаштво Бихаћ није било запримљених пријава за ова кривична дела.

Табела 3.2. Територијална распрострањеност кривичног дела изазивања националне, расне и верске мржње, раздора и нетрпељивости (члан 163) – приказ по лицима за временски период од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009.²³⁴

Кантон	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
Бихаћ	*	0	*	0	*	0	*	0
Горажде	*	0	*	0	*	0	*	0
Травник	*	5	*	3	*	2	*	2
Зеница	*	0	*	0	*	0	*	0
Орашје	*	0	*	0	*	0	*	0
Тузла	*	1	*	1	*	0	*	0
Мостар	*	3	*	3	*	3	*	3
Широки Бријег	*	0	*	0	*	0	*	0
Сарајево	*	24	*	3	*	0	*	0
Ливно	*	3	*	3	*	3	*	3
Укупно	*	36	*	13	*	8	*	8

Извор: (Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине, 2010).

У посматраном временском периоду на подручју Федерације Босне и Херцеговине пријављено је 36 лица за кривично дело из члана 163 КЗ ФБиХ. У вези са кривичним делом из члана 163 став 1, укупно у раду било је пријава против 28 лица, спроведене су истраге у вези са четири лица, за која није потврђена ниједна оптужница, нити је изречена пресуда. За кривично дело из става 2 овог члана укупно је пријављено осам лица, спроведене су истраге у вези са девет лица, потврђене су оптужнице против осам лица. Судови у Федерацији Босне и Херцеговине за кривично дело из члана 163 став 2 донели су укупно пресуде за осам лица, од чега су затворске казне за три лица, условне осуде за два лица и ослобађајуће пресуде за три лица. Што се тиче територијалне распрострањености највећи број лица за кривично дело из члана 163 став 1 пријављен је на подручју Кантоналног тужилаштва у Сарајеву – укупно против 24 лица. На подручју Кантоналног тужилаштва Травник пријављена су три лица за кривично дело из члана 163 став 1, и два лица за кривично дело из члана 163 став 2; Мостар и Ливно по три лица за кривично дело из члана 163 став 2. На подручју Кантоналног тужилаштва у Тузли пријављено је једно лице за кривично дело из члана 163 став 2. На подручју кантоналних тужилаштва Бихаћ, Горажде, Зеница, Орашје и Широки Бријег није пријављено ниједно кривично дело из овог члана.

²³⁴ *Подаци нису доступни.

Табела 3.3. Територијална распрострањеност кривичног дела убиства (члан 166 став 2 тачка ц) – приказ по лицима за временски период од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009. – приказ за временски период од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009.²³⁵

Кантон	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
Бихаћ	*	0	*	6	*	3	*	3
Горажде	*	0	*	0	*	0	*	0
Травник	*	2	*	0	*	0	*	0
Зеница	*	0	*	0	*	0	*	0
Орашје	*	0	*	0	*	0	*	0
Тузла	*	0	*	0	*	0	*	0
Мостар	*	0	*	0	*	0	*	0
Широки Бријег	*	0	*	0	*	0	*	0
Сарајево	*	0	*	0	*	0	*	0
Ливно	*	0	*	0	*	0	*	0
Укупно	*	2	*	6	*	3	*	3

Извор: (Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине, 2010).

У вези са кривичним делом убиства (члан 166 став 2 тачка ц) у 2006. години, биле су у раду пријаве против два лица од стране Кантоналног тужилаштва у Травнику. Према подацима Тужилаштва, пријаве против оба лица су решене и против њих није вођена истрага, нити је потврђена оптужница. На подручју Кантоналног тужилаштва у Бихаћу у 2006. години спроведене су истраге против три лица, у 2007. години против два лица, током 2008. године вођена је једна истрага против једног лица. Пошто у временском периоду од 1. јануара 2006. до 30. јуна 2009. према подацима Кантоналног тужилаштва у Бихаћу није било пријава у раду, може се претпоставити да су се спроведене истраге односиле за кривична дела убиства извршена пре 1. јануара 2006. године, тј. периода у коме су подаци прикупљани. У 2006, 2007. и 2008. години потврђена је по једна оптужница за сваку годину од стране Кантоналног тужилаштва у Бихаћу за наведено кривично дело – дакле, укупно су потврђене три оптужнице против три лица. Надлежни суд у Бихаћу донео је укупно три осуђујуће пресуде против три лица – казне затвора за кривично дело из члана 166 став 2 тачка ц. Једна пресуда донесена је 2006, једна 2007. и једна 2009. године.

²³⁵ *Подаци нису доступни.

Табела 3.4. Територијална распрострањеност кривичног дела повреде равноправности човека и грађанина (члан 177) – приказ за временски период од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009.²³⁶

Кантон	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
Бихаћ	*	0	*	0	*	0	*	0
Горажде	*	0	*	0	*	0	*	0
Травник	*	0	*	0	*	0	*	0
Зеница	*	0	*	0	*	0	*	0
Орашје	*	0	*	0	*	0	*	0
Тузла	*	0	*	0	*	0	*	0
Мостар	*	0	*	0	*	0	*	0
Широки Бријег	*	0	*	0	*	0	*	0
Сарајево	*	18	*	0	*	0	*	0
Ливно	*	0	*	0	*	0	*	0
Укупно	*	18	*	0	*	0	*	0

Извор: (Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине, 2010).

У вези са кривичним делом повреде равноправности човека и грађанина (члан 177 став 1, став 2, став 3 и 4) током посматраног периода у Кантоналном тужилаштву у Сарајеву било је укупно пријава у раду против 18 лица. Међутим, за ово кривично дело није спроведена ниједна истрага, нити је било потврђених оптужница. На подручју других кантоналних тужилаштава није било у раду пријава за наведено кривично дело.

²³⁶ *Подаци нису доступни.

Табела 3.5. Територијална распрострањеност кривичног дела спречавања повратка избеглице или расељене особе (члан 178) – приказ за временски период од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009.²³⁷

Кантон	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
Бихаћ	*	0	*	0	*	0	*	0
Горажде	*	0	*	0	*	0	*	0
Травник	*	2	*	0	*	0	*	0
Зеница	*	0	*	0	*	0	*	0
Орашје	*	0	*	0	*	0	*	0
Тузла	*	0	*	0	*	0	*	0
Мостар	*	0	*	0	*	0	*	0
Широки Бријег	*	0	*	0	*	0	*	0
Сарајево	*	12	*	0	*	0	*	0
Ливно	*	0	*	0	*	0	*	0
Укупно	*	14	*	0	*	0	*	0

Извор: (Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине, 2010).

У вези са кривичним делом спречавање повратка избеглице или расељене особе (члан 178) укупно је било пријава у раду против 14 лица, од чега против 12 лица на подручју Кантоналног тужилаштва у Сарајеву и два на подручју Кантоналног тужилаштва у Травнику. У току посматраног периода није било спроведених истрага за наведено кривично дело, нити је било потврђених оптужница.

²³⁷ *Подаци нису доступни.

Табела 3.6. Територијална распрострањеност кривичног дела оштећења туђе ствари (члан 293 став 3) – приказ за временски период од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009.²³⁸

Кантон	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
Бихаћ	*	0	*	0	*	0	*	0
Горажде	*	0	*	0	*	0	*	0
Травник	*	1	*	1	*	1	*	1
Зеница	*	0	*	0	*	0	*	0
Орашје	*	0	*	0	*	0	*	0
Тузла	*	0	*	0	*	0	*	0
Мостар	*	6	*	6	*	6	*	5
Широки Бријег	*	0	*	0	*	0	*	0
Сарајево	*	0	*	0	*	0	*	0
Ливно	*	2	*	2	*	2	*	2
Укупно	*	9	*	9	*	9	*	8

Извор: (Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине, 2010).

За кривично дело отуђења туђе ствари из члана 293 став 3 у посматраном временском периоду било је укупно пријава у раду против девет лица: шест у Кантоналном тужилаштву у Мостару, два у Кантоналном тужилаштву у Ливну и једно у Кантоналном тужилаштву у Травнику. Све су пријаве решене, спроведене су истраге и укупно су потврђене оптужнице за свих девет лица. Надлежни судови су за наведено дело донели осам осуђујућих пресуда, од чега је једна затворска казна, пет условних осуда и две новчане казне.

У посматраном временском периоду није регистровано ниједно кривично дело из члана 165 – оснивање удружења или набавка средстава за извршење кривичних дела у вези са чланом 163; кривично дело силовања из члана 203 став 4 и став 6 у вези са ставом 4; кривично дело тешке телесне повреде из члана 172 став 4, став 5 у вези са ставом 4 и ставом 8; кривичног дела неовлаштеноса поседовања или угрожавања јавног реда путем радио и телевизијске станице (члан 363 став 2).

²³⁸ *Подаци нису доступни.

Табела 3.7. Подаци о врстама пресуда изреченим за кривична дела са обележјима злочина мржње у Федерацији Босне и Херцеговине за временски период од 1. 1. 2006. до 30. 6. 2009. – приказана по лицима за свако од наведених кривичних дела

Члан	163	165	166 ст. 2ц	172 ст. 4	177	178	203 ст. 4	293 ст. 3	363 ст. 2	Укупно
Казна затвора	3	0	3	0	0	0	0	1	0	7
Условна осуда	2	0	0	0	0	0	0	5	0	7
Новчана казна	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2
Ослобађајуће пресуде	3	0	0	0	0	0	0	0	0	3

Извор: (Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине, 2010).

1.1. Брчко Дистрикт Босне и Херцеговине

У посматраном временском периоду на подручју месне надлежности Тужилаштва Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине евидентирана су кривична дела изазивања националне, расне или верске мржње, раздора и нетрпеливости из члана 160 и кривично дело оштећења туђе ствари из члана 287 став 3 Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине. Нису евидентирана друга кривична дела из Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине која су извршена из националних или верских побуда (Тужилаштво Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, 2010).

Табела 4. Изазивање националне, расне или верске мржње, раздора и нетрпеливости (члан 160 Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине)²³⁹

Година	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
2003.	*	*	0	0	0	0	0	0
2004.	*	*	1	2	1	2	1	2
2005.	*	*	0	0	0	0	0	0
2006.	*	*	0	0	0	0	0	0
2007.	*	*	2	5	1	4	1	2
2008.	*	*	1	6	0	0	0	0
2009.	*	*	2	2	2	2	0	0
Укупно	*	*	6	15	4	8	2	4

Извор: (Тужилаштво Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, 2010).

²³⁹ *Подаци нису доступни.

Из члана 160 Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине спроведене су истраге у шест предмета против 15 лица, подигнуте су оптужбе у четири предмета против осам лица. Подаци су достављени укупно за пунолетна и малолетна лица, а не појединачно, тако да није видљиво колико је укупно било пунолетних, а колико малолетних лица. У два предмета су изречене осуђујуће пресуде против четири лица, од чега су у једном предмету изречене казне затвора, а у другом предмету условне осуде.

Табела 4.1. Подаци о врстама пресуда изреченим за кривично дело изазивања националне, расне или верске мржње, раздора и нетрпељивости (члан 160 Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине)

Година	Врсте изречених пресуда							
	Затвор		Условна		Новчана		Ослобађајуће	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
2003.	0	0	0	0	0	0	0	0
2004.	0	0	1	2	0	0	0	0
2005.	0	0	0	0	0	0	0	0
2006.	0	0	0	0	0	0	0	0
2007.	1	2	0	2	0	0	0	0
2008.	0	0	0	0	0	0	0	0
2009.	0	0	0	0	0	0	0	0
Укупно	1	2	1	4	0	0	0	0

Извор: (Тужилаштво Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, 2010).

Табела 4.2. Оштећење туђе ствари (члан 287 став 3 Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине)²⁴⁰

Година	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
2009.	*	*	1	1	1	1	1	1
Укупно	*	*	1	1	1	1	1	1

Извор: (Тужилаштво Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, 2010).

²⁴⁰ *Подаци нису доступни.

Табела 4.3. Подаци о врстама пресуда изречених за кривично дело оштећења туђе ствари (члан 287 став 3 Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине)

Година	Врсте изречених пресуда							
	Затвор		Условна		Новчана		Ослобађајућа	
	Пред-мети	Лица	Пред-мети	Пред-мети	Предмети	Лица	Предмети	Лица
2009.	0	0	0	0	0	0	1	1
Укупно	0	0	0	0	0	0	1	1

Извор: (Тужилаштво Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, 2010).

У вези са кривичним делом оштећења туђе ствари из члана 287 став 3 у току посматраног периода 2003–2009. године спроведена је једна истрага против једног лица, подигнута је оптужница и донесена ослобађајућа пресуда за наведено кривично дело.

1.2. Република Српска

Начин вођења евиденција није јединствен у окружним тужилаштвима у Републици Српској. Поред различитих приступа различитих тужилаштва, присутан је неконзистентан начин вођења евиденција у оквиру појединих тужилаштава у посматраном временском периоду. Због нејединственог начина вођења постојећих евиденција окружних тужилаштава и некомплетности података, није могуће дати приказ ових кривичних дела за Републику Српску у целини. Међутим, може се дати делимичан приказ на основу доступних података у евиденцијама окружних тужилаштава у Републици Српској.

Окружно тужилаштво Бијељина

Табела 5.1. Збирни приказ извршених кривичних дела са обележјима злочина мржње – подаци из Окружног тужилаштва у Бијељини (члан 167 и члан 390 Кривичног закона Републике Српске)

Година	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Пред-мети	Лица	Пред-мети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
2003.	14	*	10	*	8	*	5	*
2004.	4	*	4	*	4	*	4	*
2005.	4	*	3	*	2	*	2	*
2006.	10	*	12	*	11	*	12	*
2007.	4	*	9	*	1	*	3	*
2008.	9	*	9	*	8	*	5	*
2009.	5	*	6	*	7	*	8	*
Укупно	50	*	53	*	41	*	39	*

Извор: (Окружно тужилаштво Бијељина, 2010)

Табела 5.2. Подаци Окружног тужилаштва Бијељина за кривично дело изазивања националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 390 Кривичног закона Републике Српске)

Година	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
2003.	12	*	8	*	6	*	3	*
2004.	1	*	1	*	1	*	1	*
2005.	2	*	2	*	1	*	1	*
2006.	9	*	11	*	11	*	12	*
2007.	4	*	9	*	1	*	3	*
2008.	9	*	9	*	8	*	5	*
2009.	5	*	6	*	7	*	8	*
Укупно	42	*	46	*	35	*	33	*

Извор: (Окружно тужилаштво Бијељина, 2010)

У посматраном временском периоду 2003–2009. према подацима Окружног тужилаштва Бијељина, у вези са кривичним делом изазивања националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 390 Кривичног закона Републике Српске) укупно су примљене 42 пријаве, стављена наредба за спровођење истраге у 46 предмета, потврђене су оптужнице у 35 предмета. Донесене су пресуде у 33 предмета, од чега су три ослобађајуће пресуде, пет казни затвора, 16 условних осуда и девет новчаних казни.

Табела 5.3. Подаци Окружног тужилаштва Бијељина за кривично дело онемогућавања повратка избеглих и расељених лица²⁴¹ (члан 167 Кривичног закона Републике Српске)

Година	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
2003.	2	*	2	*	2	*	2	*
2004.	3	*	3	*	3	*	3	*
2005.	2	*	1	*	1	*	1	*
2006.	1	*	1	*	0	*	0	*
2007.	0	*	0	*	0	*	0	*
2008.	0	*	0	*	0	*	0	*
2009.	0	*	0	*	0	*	0	*
Укупно	8	*	7	*	6	*	6	*

Извор: (Окружно тужилаштво Бијељина, 2010)

²⁴¹ *Подаци нису доступни.

У посматраном временском периоду 2003–2009. према подацима Окружног тужилаштва Бијељина укупно је примљено осам пријава, стављена је наредба за спровођење истраге у седам предмета, потврђене су оптужнице у шест предмета и донесене су пресуде у шест предмета, од чега казне затвора у два предмета и условне осуде у четири предмета у вези са кривичним делом онемогућавања повратка избеглих и расељених лица (члан 167 Кривичног закона Републике Српске).

Табела 5.4. Збирни приказ изречених пресуда у РС – подаци из Окружног тужилаштва у Бијељини (члан 167 и 390 Кривичног закона Републике Српске)²⁴²

Година	Врсте изречених пресуда							
	Затвор		Условна		Новчана		Ослобађајућа	
	Пред-мети	Лица	Пред-мети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
2003.	1	*	4	*	0	*	0	*
2004.	3	*	1	*	0	*	0	*
2005.	1	*	1	*	0	*	0	*
2006.	1	*	8	*	2	*	1	*
2007.	0	*	2	*	0	*	1	*
2008.	1	*	1	*	2	*	1	*
2009.	0	*	3	*	5	*	0	*
Укупно	7	*	20	*	9	*	3	*

Извор: (Окружно тужилаштво Бијељина, 2010)

²⁴² *Подаци нису доступни.

Окружно тужилаштво у Добоју

Табела 5.5 Кривично дело изазивања националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 390 Кривичног закона Републике Српске)

Година	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
2003.	0	0	0	0	0	0	0	0
2004.	0	0	0	0	0	0	0	0
2005.	2	4	0	0	0	0	0	0
2006.	0	0	0	0	0	0	0	0
2007.	0	0	0	0	0	0	0	0
2008.	1	2	0	0	0	0	0	0
2009.	0	0	0	0	0	0	0	0
Укупно	3	6	0	0	0	0	0	0

Извор: (Окружно тужилаштво у Добоју, 2010)

Према службеним евиденцијама, у периоду 2003–2009. године у Окружном тужилаштву у Добоју поднесене су укупно три пријаве, тј. извештаја о учињеном кривичном делу изазивања националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 390 Кривичног закона Републике Српске). Током 2005. године Полицијска станица Дервента поднела је Извештај о учињеном кривичном делу против три позната и пунолетна лица. Након спроведене истраге донесена је наредба о обустави истраге, с обзиром на то да нема довољно доказа да су осумњичени извршили кривично дело из члана 390. Такође је поднесен један извештај против једног малолетног лица. Након спроведеног припремног поступка, по предлогу тужиоца кривични поступак је обустављен, с обзиром на то да се у радњама пријављеног малолетног лица нису остварила обележја кривичног дела које му се ставља у терет. У 2008. години, Полицијска станица Пелагићево поднела је извештај против два позната и пунолетна лица. У овом предмету спроведене су одређене истражне радње, али још није донесена тужилачка одлука. Окружно тужилаштво у Добоју није имало запримљених пријава за кривична дела с обележјима злочина мржње.

Окружно тужилаштво Бања Лука

У Окружном тужилаштву Бања Лука годишњи извештаји за 2004, 2005. и 2009. годину рађени су по предметима и лицима, док су извештаји за 2006, 2007. и 2008. годину рађени само по лицима. Достављени подаци не садрже број поднесених пријава, тј. запримљених извештаја о почињеном кривичном делу у овом тужилаштву. Садржани су подаци о броју спроведених истрага, подигнутим оптужницама и броју пресуда. Нису

достављени подаци о малолетним извршиоцима ових кривичних дела, нити подаци о врстама изречених пресуда. На подручју Окружног тужилаштва Бања Лука у посматраном временском периоду, изузев 2003. године за коју подаци нису достављени, регистрована су кривична дела изазивања националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости из члана 390 Кривичног закона Републике Српске. Такође, регистрована су кривична дела повреде равноправности грађана из члана 162 Кривичног закона Републике Српске, за која је у току посматраног временског периода Окружно тужилаштво Бања Лука спровело истрагу против једног лица у 2006. и једног лица у 2008. години. Против тих лица нису подигнуте оптужнице, нити су изречене пресуде.

Табела 5.6 Кривично дело изазивања националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 390 Кривичног закона Републике Српске)²⁴³

Година	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Пред-мети	Лица	Пред-мети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
2003.	*	*	*	*	*	*	*	*
2004.	*	*	1	2	1	2	2	2
2005.	*	*	4	5	4	5	1	1
2006.	*	*	*	9	*	8	*	9
2007.	*	*	*	6	*	4	*	2
2008.	*	*	*	2	*	2	*	0
2009.	*	*	3	6	2	3	4	5
Укупно	*	*	**	30	**	24	**	19

(Окружно тужилаштво Бања Лука, 2010)

²⁴³ *Подаци нису доступни. ** Није могуће приказати збирне податке.

Окружно тужилаштво у Источном Сарајеву

Табела 5.7. Кривично дело изазивања националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 390 Кривичног закона Републике Српске)²⁴⁴

Година	Пријаве		Истраге		Оптужнице		Пресуде	
	Пред-мети	Лица	Пред-мети	Лица	Предмети	Лица	Предмети	Лица
2003.	*	*	1	1	2	4	1	1
2004.	*	*	0	0	1	1	0	0
2005.	*	*	0	0	0	0	1	1
2006.	*	*	*	*	*	*	*	*
2007.	*	*	*	*	*	*	*	*
2008.	*	*	*	*	*	*	*	*
2009.	*	*	*	*	*	*	*	*
Укупно	*	*	**	**	**	**	**	**

Извор: (Окружно тужилаштво у Источном Сарајеву, 2010)

На основу достављених података од стране Окружног тужилаштва у Источном Сарајеву за 2003, 2004. и 2005. годину, регистровано је само кривично дело изазивања националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 390 Кривичног закона Републике Српске). Друга кривична дела за која су тражени подаци нису регистрована у посматраном периоду. Достављени подаци за 2003, 2004. и 2005. годину не садрже број поднесених кривичних пријава, али су доступни подаци о броју спроведених истрага, оптужницама и пресудама. Подаци за 2006, 2007, 2008. и 2009. годину садрже податке о укупном броју кривичних пријава у раду, истрагама, оптужницама и судским одлукама. Међутим, на основу достављених података може се видети да није било регистрованих кривичних дела повреде равноправности грађана (члан 162), онемогућавања повратка избеглих и расељених лица (члан 167), повреде слободе вере и вршења верских обреда (члан 178), повреде слободе изражавања националне припадности (члан 179). За кривично дело изазивања националне, расне или верске мржње, раздора или нетрпељивости (члан 390) подаци нису достављени за тај период.

²⁴⁴ *Подаци нису доступни. ** Није могуће приказати збирне податке.

ПРИЛОГ Б – Интервјуи – карактеристике испитаника

Број интервјуа	Иницијали испитаника	Место интервјуа	Датум интервјуа	Пол	Старост	Статус	Национална припадност
#1	М.З.	Бања Лука	3.7.2010.	М	53	Полиција	/
#2	З.К.	Бања Лука	8.7.2010.	М	/	Грађанин	Хрват
#3	З.С.	Околина Бање Луке	12.7.2010.	М	70	Грађанин	Бошњак
#4	М.П.	Бања Лука	13.7.2010.	М	/	Полиција	/
#5	М.Ш.	Бања Лука	13.7.2010.	М	31	Полиција	/
#6	В.	Бања Лука	14.7.2010.	М	72	Грађанин	Хрват
#7	Ж.Д.	Бања Лука	16.7.2010.	М	/	Полиција	/
#8	Е.С.	Бања Лука	17.7.2010.	М	29	Грађанин	Бошњак
#9	К.Б.	Бања Лука	22.7.2010.	М	68	Грађанин	Бошњак
#10	С.Ш.	Бања Лука	23.7.2010.	М	48	Грађанин	Бошњак
#11	А.М.	Бања Лука	27.7.2010.	Ж	46	Грађанин	Бошњакиња
#12	Ф.С.	Бања Лука	28.7.2010.	М	40	Грађанин	Бошњак
#13	Д.Ј.	Бања Лука	8.9.2010.	М	35	Полиција	/
#14	Љ.Б.	Бања Лука	8.11.2010.	М	/	Полиција	/
#15	А.М.	Бања Лука	9.8. 2010.	М	/	Полиција	/
#16	Ж.Р.	Бања Лука	12.8.2010.	М		Полиција	/
#17	С.З.	Бања Лука	20.8.2010.	М	70	Грађанин	Бошњак
#18	А.Ч.	Бања Лука	25.8. 2010.	М	28	Грађанин	Бошњак
#19	Ш.Ј.	Козарац, Приједор	20.11.2010.	М	53	Грађанин	Бошњак
#20	С.Ч.	Бугојно	23.11.2010.	М	43	Грађанин	Бошњак
#21	Х.П.	Поточари, Сребреница	1.12. 2010.	М	47	Грађанин	Бошњак
#22	Х.Х.	Сребреница	1.12. 2010.	М	/	Правосуђе	/
#23	Х.М.	Сребреница	1.12. 2010.	М	46	Грађанин	Бошњак
#24	Ј.	Братунац	1.12. 2010.	М	57	Грађанин	Бошњак
#25	С.С.	Сребреница	2.12.2010.	М	63	Грађанин	Бошњак
#26	М.С.	Сребреница	2.12.2010.	М	53	Грађанин	Србин
#27	М.П.	Сребреница	2.12.2010.	М	52	Грађанин	Србин
#28	Б.	Братунац	2.12.2010.	М	32	Грађанин	Бошњак

#29	А.Х.	Брезичани Приједор	19.12.2010.	М	57	Грађанин	Бошњак
#30	Е.Н.	Приједор	21. 1. 2011.	Ж	/	Правосуђе	/
#31	Д.М.	Приједор	21. 1. 2011.	Ж	/	Правосуђе	/
#32	С.А.	Бијељина	18.2.2011.	М	32	Полиција	/
#33	Н.	Јања, Бијељина	18.12.2011.	М	40	Грађанин	Бошњак
#34	Д.К.	Околина Бијељине	18.2. 2011.	М	61	Грађанин	Србин
#35	Д.У.	Бијељина	18.2.2011.	М	27	Грађанин	Србин
#36	Д.	Зворник	19.2. 2011.	М	52	Грађанин	Србин
#37	Љ.М.	Зворник	19.2. 2011.	М	58	Грађанин	Србин
#38	М.В.	Сарајево	1.3.2011.	Ж	/	ОЕБС	/
#39	Д.	Кисељак	1.3.2011.	М	24	Грађанин	Хрват
#40	Б.	Кисељак	1.3.2011.	Ж	51	Грађанин	Хрватица
#41	С.	Кисељак	1.3.2011.	Ж	42	Грађанин	Хрватица
#42	В.Е.	Кисељак	1.3.2011.	Ж	39	Грађанин	Хрватица
#43	С.Б.	Бања Лука	4.3.2011.	М	/	ОЕБС	/
#44	Д.Ц.	Мостар	19.3. 2011.	М	46	Грађанин	Хрват
#45	А.З.	Мостар	19.3. 2011.	М	45	Грађанин	Бошњак
#46	Д.П.	Мостар	19.3. 2011.	М	38	Полиција	/
#47	Ј.Д.	Сарајево	20.3. 2011.	М	/	Грађанин	Србин
#48	Ч.Ћ.	Сарајево	20.3. 2011.	М	40	Грађанин	Србин
#49	Ч.В.	Сарајево	20.3. 2011.	М	32	Грађанин	Србин
#50	З.К.	Сарајево	20.3. 2011.	М	35	Полиција	/
#51	Д.	Околина Дрвара	26.3. 2011.	Ж	79	Грађанин	Српкиња
#52	Д.	Дрвар	26.3. 2011.	М	56	Грађанин	Србин
#53	К.	Петровац	26.3. 2011.	М	45	Грађанин	Србин

Структура испитаника

Национална структура испитаника са личним учешћем

Структура испитаника са професионалним учешћем

ПРИЛОГ В. Водич за интервју – испитаници са личним искуством

Подаци о испитанику

1. Колико дуго живите у овој средини?
2. Да ли су припадници Ваше националне и верске групе у већини или мањини у односу на укупно становништво у месту вашег сталног пребивалишта?
3. Реците ми нешто о вашем радном и породичном статусу?

Питања о распрострањености кривичних дела мотивисаних мржњом

1. Да ли се у Вашем насељу дешавају инциденти мотивисани националном и верском мржњом?
2. О каквим се инцидентима најчешће ради?
3. Колико се често дешавају?

Питања о карактеристикама кривичних дела мотивисаних мржњом

1. Ко су најчешће жртве ових напада?
2. Ко су најчешћи извршиоци?
3. Зашто се ови инциденти најчешће врше?
4. Које су последице?

Питања о друштвеној контроли кривичних дела мотивисаних мржњом

1. Да ли се осећате сигурно у Вашој заједници?
2. Реците ми како полиција реагује када се деси инцидент који је мотивисан националном или верском мржњом?
3. У којој мери су жртве спремне да пријављују полицији ова кривична дела?
4. Можете ли да испричате неки карактеристичан случај који се десио и на који начин је полиција реаговала?
5. Како оцењујете рад органа правосуђа у вези са овим инцидентима?
6. Шта бисте променили када је у питању контрола ових кривичних дела, и на који начин?

ПРИЛОГ Г. Водич за интервју – испитаници са професионалним искуством

Подаци о испитанику

1. Које послове обављате?
2. Колико дуго радите у овој организацији? На којим пословима?

Питања о распрострањености кривичних дела мотивисаних мржњом

1. Да ли се у Вашој пракси сусрећете са кривичним делима која су мотивисана мржњом?
2. О каквим кривичним делима се најчешће ради?
3. Колико се ова кривична дела честа у односу на друга кривична дела?

Питања о карактеристикама кривичних дела мотивисаних мржњом

1. Ко су најчешћи извршиоци ових кривичних дела?
2. Ко су најчешће жртве ових кривичних дела?
3. Зашто се ова кривична дела најчешће врше?

Питања о друштвеној контроли кривичних дела мотивисаних мржњом

1. Како полиција реагује када се деси инцидент који је мотивисан националном, етничком или верском мржњом?
 2. Да ли сте икада имали едукацију која би се односила на посебну осетљивост када су у питању кривична дела мотивисана националном, етничком, верском и другим видовима мржње?
 3. Можете ли објаснити детаљно процедуру, тј. поступак који спроводи Ваша организација када су ова кривична дела у питању?
 4. Можете ли да испричате неки карактеристичан случај из Ваше праксе?
 5. Који су кључни проблеми у контроли ове врсте криминалитета (законски прописи, обученост, сарадња са другим агенцијама, организациона култура, односи са заједницом, поверење жртава у рад агенција за спровођење закона и др.)?
 6. Шта бисте Ви променили када је у питању контрола ових кривичних дела и објасните на који начин?
-

ПРИЛОГ Д – Транскрипт интервјуа са особом са личним искуством у феномену злочина мржње

Интервју # 20

Иницијали: С.Ч.

Пол: Мушки

Старост: 43 године

Датум: 23.11.2010.

Мјесто: Бугојно

Вријеме трајања интервјуа: 1.45 часова

Истраживач: За почетак, молим вас, можете ли нешто рећи о себи?

Испитаник: Рођен сам и живим све вријеме у Бугојну. Имам 43 године, тако да сам поприлично упознат и са периодом прије рата, у току рата и овамо послје рата на простору средње Босне.

Истраживач: Можете ли нешто рећи о том подручју, о структури становништва, међунационалним односима прије рата, у рату и периоду након рата?

Испитаник: Конкретно, у Бугојну структура становништва прије рата била је таква да су већински били Муслимани и Хрвати, њих је било негдје пола-пола, и нешто у мањем проценту су били Срби. Рецимо, у Горњем Вакуфу уопште није било Срба, Горњи Вакуф је био негдје око пола-пола Хрвати и Муслимани. У Доњем Вакуфу је било пола-пола процентуално Муслимана и Срба. У Бугојну је можда 12% Срба. С тим што су се људи насељавали, била је јака војна индустрија, па су људи насељавали из других градова, долазили за послом. Бугојно је увијек било, све до рата, отворен град, за разлику од Доњег и Горњег Вакуфа, можда Травника и тих градова околo. Било је пуно отвореније, никада нисмо имали тих међунационалних проблема прије рата. Док је, рецимо, у Горњем и у Доњем Вакуфу то увијек било изражено.

Истраживач: Шта се дешавало?

Испитаник: Када сам тамо ишао као момак, чисто да човјек промијени мало средину, дешавале су се у Горњем Вакуфу сваку другу-трећу ноћ туче између Хрвата и Муслимана. То је мени у то доба било незамисливо, да се они тако опредјељују и да се то догађа. А исто тако у Доњем Вакуфу између Срба и Муслимана.

Истраживач: А у Травнику?

Испитаник: Травник је увијек био мало отворенији, мало већи град. У Травнику нисам често боравио, али исто сам чуо тако, да је и тамо било тих сукоба. У Бугојну тога никада није било. Када је почео рат околo, када се почело причати о рату, ја нити сам шта пратио нити сам могао вјеровати да би се могло нешто десити, јер је тако барем у Бугојну било. Све до тада, не знам тачно који је датум, мислим да је био мај, крајем маја, почетком јуна, када је у Бугојну почео рат.

Истраживач: Један пресјек дешавања у Бугојну током рата?

Испитаник: У Бугојну није било тензија, у Доњем Вакуфу јесте. Људи који су долазили из Доњег Вакуфа говорили су да је то већ прије на једно мјесец-два почело. Људи су се

другачије односили једни према другима, чувале су се те страже, пунктови се постављају... рецимо, то у Бугојну није био случај. Све до, не знам тачан датум, када је стављен пункт гдје се налази то српско насеље, око војне фабрике. Ја сам имао мало дијете са супругом, мијешани смо брак. Нисам стварно размишљао о томе, гледао сам вијести као и сви други. У Купресу је већ почело, пуцало се, и у Травнику такође. У Бугојну је почело, углавном код тог насеља, пуцало се, међутим људи Срби из тог насеља су се извукли према Доњем Вакуфу. Тако да у самом граду није било нешто посебно, пуцало се мало, није чак било ни жртава. Тада се оформила линија према Доњем Вакуфу, Купресу. Тако је почело у Бугојну. У односу на оно све што смо ми гледали на телевизору шта се дешава у Хрватској, код нас тако није било. У Бугојну је то сасвим кратко трајало, направиле су се линије, ишло се на линије, и то је то. Није било у граду неког пуцања и рата.

Истраживач: А шта се дешавало у околини Бугојна у те три и по године рата?

Испитаник: Када је у Бугојну почело, пар дана раније почели су да долазе људи, Муслимани из Доњег Вакуфа. Овдје се ништа није дешавало и одједном се нађеш у тој ситуацији да су људи из тог града дошли сви, Муслимани, јер је доље фактички рат и они су истјерани. Онда ти станеш и гледаш шта се дешава. Тако је у Бугојну почело. У Горњем Вакуфу уопште није било те врсте рата. Они су фактички од првог дана имали те неке сукобе, размирице, пуцњаве.

Истраживач: Између кога су у Горњем Вакуфу избили сукоби?

Испитаник: Између Муслимана и Хрвата. А у Доњем Вакуфу, Муслимани су изашли, напустили Доњи Вакуф и Срби су остали у Доњем Вакуфу. Сви Муслимани из Доњег Вакуфа су били у Бугојну. Они су сами формирали једну јединицу у Бугојну у склопу Армије БиХ. У Доњем Вакуфу је било затварања у почетку, пар људи је убијено, зато су га и напустили.

Истраживач: Шта се дешавало у том дијелу Босне током ратних година?

Испитаник: Успостављене су линије према Доњем Вакуфу, према Купресу, према Турбету, Армија БиХ и ХВО су били заједно. Онда већ од првих дана почели су сукоби мањег интензитета између Хрвата и Муслимана у Горњем Вакуфу, Витезу, Новом Травнику. Прво је почињало са хапшењем, пуцањем, људи су почели нестајати. Све је то било мањег интензитета, док у Горњем Вакуфу нису почели званични сукоби између армије БиХ и ХВО. Скоро од првог дана су биле те чарке, али негдје 1993. су почели отворени сукоби. Чак смо ми из Бугојна ишли горе на линију према ХВО, да бисмо се, рецимо, вратили последице тога и са тим истим Хрватима, који су исто ишли на линију горе, сједили заједно и причали о свему томе. У јуну 1993. је почео прави рат.

Истраживач: Шта се дешавало у рату?

Испитаник: Прво да кажем како је то све почело. Био је исти сценарио, почели су се људи на пунктовима заробљавати, затварати, нестајати. Рецимо, на пункту ХВО заробе људе из Армије БиХ, онда ови из Армије поставе пункт па заробе људе из ХВО. Све је то некако ишло, заробе се па се врате, све до јуна 1993, када је све пукло. Тада је дошла наредба да се отпочне са отвореним ратом. У Бугојну је задње почело. Када је почело, био је хаос, све је трајало 12 дана – прави улични рат. Конкретно, у Бугојну је била једна од најјачих бригада ХВО у читавој средњој Босни. У Бугојну су у Армији БиХ биле двије бригаде, била је 307. бригада и доњевакуфска. Што се тиче људства, Армија БиХ је била

бројнија, а ХВО је био боље наоружан. То је почело у зору, не знам тачно којег датума. У зору је Армија почела напад, прави отворени сукоб, градске борбе које су трајале 12 дана. За тих дванаест дана у Бугојну је више људи побијено и страдало него за читав рат. Чудно је, када су почели сукоби, Армија БиХ је напустила доста линија које је држала према Србима, према Вакуфу, према Купресу, а да они нису у тих 12 дана ниједне гранате испалили, нити покушали да искористе ту ситуацију, што је јако интересантно. Само су посматрали шта се дешава. Када су сукоби почели, тада сам први пут видио све страхоте што рат носи. Конкретно, мјесто одакле сам ја, Врбања, приградско мјесто, било је тотално у окружењу. Тад сам први пут доживио рат у правом смислу те ријечи. Након првог, другог дана већ сам видио докле може ићи људска гордост. Мјесто одакле сам било је у окружењу, пошто су сва хрватска села била околу. Тих првих дана био сам свједок заробљавања људи, људи из ХВО-а. Тад сам први пут видио људе у тако биједном стању, људе који су премлаћивани. То никад прије нисам доживио. У тих 12 дана сам у самом граду видио прве жртве тог сукоба. Да бих након 12 дана, када се ХВО у принципу повукао из Бугојна, први пут могао доћи у моју Врбању, мјесто гдје живим и гдје су ми родитељи. Да бих тај дан доживио нешто што у животу нисам могао да замислим. Нашао сам све комшије, рођаке, брата, дједа, пријатеље – убијене! Мало је њих било убијено ватреним оружјем, нашао сам их искасапљене... Тад сам први пут у животу видио докле људска мржња може ићи. Када сам дошао то јутро, нашао сам кућу запаљену, краве убијене, кокоши, ловачке псе које смо имали – све! Ужасне сцене! Само у Врбањи укупно је било 56 жртава, од њих 56, неких 40 је убијено. Неки су били заробљени. Било је чак и дјеце, жена, старијих људи. Тад сам први пут видио шта та мржња може урадити... У Врбањи је популација становништва пола-пола, Муслимани и Хрвати. То су људи са којима сам одрастао, са којима сам живио. Ја једноставно нисам могао схватити, као што ни данас не могу, шта је ту могло...

Ово у Врбањи су починили припадници ХВО-а, којима се зна име и презиме, зна се ко је урадио, све је документовано. Да би на другој страни припадници ХВО-а који су били заробљени, којих је било, мислим, чак 2.000, њих 21 је нестало. Вјероватно су побијени, јер се и данас дан није нашло гдје су и шта су. Мислим да сад управо траје тај процес у државном тужилаштву у Сарајеву за те нестале Хрвате. Двије особе су оптужене и тренутно траје суђење. Да би за ове злочине у Врбањи само један до сада био оптужен. Када се све то завршило, када су се Хрвати који су избјегли из Бугојна вратили, једно од првих мјеста у која су се вратили је Врбања. Данас-дан људи живе ту, живимо преко пута њих, фактички са њима, али поред њих.

Истраживач: Да ли бисте могли објаснити детаљније шта то значи поред њих? Да ли уопште постоји комуникација?

Испитаник: Нема, заправо, зависи... Рецимо, моји родитељи, пошто су изгубили сина, оца, са тим људима, рецимо, не контактирају. Наравно, не са свима, али са већином њих не контактирају, знајући каква је чија улога била у свему томе. Наравно, има ту људи са којима контактирају и који долазе. Иначе, средња Босна је таква да у свим тим градовима, Бугојну, Горњем Вакуфу, Новом Травнику, постоје дијелови града, угоститељски објекти за које се мисли или претпоставља да су хрватски или муслимански, говорим о већини. Још увијек су мјешовите школе, двије школе под једним кровом. Два паралелна система у којим живе и раде. У Бугојну то и није тако видљиво како је у Горњем Вакуфу. У Горњем Вакуфу још увијек постоји та, како то они воле рећи, линија раздвајања између хрватског и муслиманског дијела.

Истраживач: Да ли бисте могли рећи које су посљедице тих дешавања у периоду након рата? Како је текао послјератни период и са каквим сте се проблемима суочавали? Да ли је било провокација, напада? Какав је био суживот?

Испитаник: Наравно. Рецимо, како за вријеме сукоба, тако и послије њих, Хрвати који су остали у Бугојну су бјежали, напуштали су Бугојно преко шума. Плаћали људима да их преведу. Када је рат стао, повратак на те просторе је био јако слаб или никакав, јер су се у свим тим градовима створиле политичке струје које су биле против тога. Примјера ради, у Прозору је било већинско хрватско становништво. На почетку рата су сви Муслимани у Прозору били у саставу ХВО-а. Када су почели сукоби, у Прозору су заробили све Муслимане, почињено је доста ратних злочина, људи су завршавали у логорима или убијани.

Истраживач: Рекли сте да су у Бугојну доминантне националне групе Бошњаци и Хрвати, који су након сукоба и даље остали подијељени. Постоје ли још увијек те неке замишљене линије раздвајања, сада већ петнаест година након завршетка рата?

Испитаник: Гдје су Хрвати били у већини, Муслимани су се јако слабо враћали, имовина није враћана. Исто тако, у другим градовима гдје су били Муслимани у већини – Хрвати се и нису баш враћали. Таква је ситуација била све док није одлуком високог представника отворен уред у средњој Босни и смијењени људи који су опструирали повратак. Тада је кренуо повратак, знам јер сам радио у ОХР-у у уреду и знам како је то све ишло. Људи из ОХР-а су обилазили мјеста гдје су људи били расељени и анимирали их да се пођу враћати.

Истраживач: Дакле, повратак је кренуо?

Испитаник: Тако је. Тад су смијењени ти неки људи...

Истраживач: О којој години причамо?

Испитаник: О деведесет деветој на двије хиљадиту. До деведесет девете скоро се нико није вратио.

Истраживач: Да ли је било инцидената и, ако јесте, о каквим инцидентима је ријеч?

Испитаник: Било је инцидената. Није било убистава, али била су застрашивања. То је било у новинама, на вијестима. Људи се нису добро осјећали. Ја конкретно могу рећи за мјесто Врбања, одакле сам. Хрвати који су се вратили нису били угрожени физички а ни са какве друге стране, нити је било каквих већих инцидената. Али једноставно, већина људи Бошњака који живе ту не контактирају са њима, или јако ријетко. Постоји нека баријера, не знам, не могу је описати.

Истраживач: Рекли сте да су се дешавала застрашивања. Да ли можете нешто више о томе раћи?

Испитаник: Не знам тачне податке, али знам да је било вербалних вријеђања, уништавања имовине, гробаља, вјерских објеката, писања парола. То је била свакодневница.

Истраживач: Да ли је било експлозија?

Испитаник: Да. Конкретно у Бугојну минирана је послије рата црква, звоник, жупни уред. Постављен је експлозив на надгробне споменике. Ово говорим и са једне и са друге стране. Бацане су бомбе људима у двориште, повратницима који су се вратили и Хрватима и Бошњацима. Конкретан случај: кад су се људи у Врбању вратили, Хрвати,

неко је бацио бомбу комшији преко пута у двориште. Сутрадан је полиција дошла и дошла је прво мом оцу, пошто су сви рекли – највјероватније је он. Долази полиција, Хрвати су остали на цести, долазе Бошњаци: „Јеси ли кога видио, је ли било шта?“ – на том се све завршава. На вијестима сутра слушах, или у новинама, непознати бацио бомбу у двориште нечије куће. А бачена је као упозорење, то је национална мржња, ми вас овдје не требамо а они то ставе под ремећење јавног реда и мира.

Истраживач: Колико се сада то често дешава?

Испитаник: Пуно рјеђе, јако ријетко сада.

Истраживач: А у Вакуфу?

Испитаник: У Вакуфу је чешће.

Истраживач: Како бисте описали дешавања у годинама које су слиједиле? Какав је био интензитет?

Испитаник: Интензитет је био мањи, како су закони постајали другачији и како је полиција добијала већу моћ. Мислим да још увијек пуно има те мржње, тог неповјерења. Без обзира на то што нема тих инцидената, мислим да је то остало. Рецимо, кад ја причам са неким и кажем да идемо на кафу у тај неки кафић, он каже: „Немој, молим те, тамо су Хрвати“. То је тако, данас-дан се живи тако.

Истраживач: Колико се сада често дешавају проблеми?

Испитаник: Довољна је једна искра. Небитна ствар, утакмица, која ће страсти да подигне.

Истраживач: Шта се дешава?

Испитаник: Ево конкретно за Бугојно, када је било европско првенство... па чак и сад, све утакмице које играју Хрватска и Босна... Када је Хрватска играла против Турске, пола Бугојна је у турским дресовима и заставама, а пола у хрватским. Онда су се дешавале туче. Чујем из свог стана људе у кафићу како кажу: „Идемо сада тамо у хрватске кафиће да их разбијемо“, а и ови тако исто. Довољна је једна утакмица, спортски догађај, небитна ствар – да се то види на дјелу.

Истраживач: Да ли се то можда дешава и за вријеме вјерских празника?

Испитаник: За вријеме вјерских празника није, бар се не показује толико. Има тога, али мање. Види се то, рецимо, на свадбама, то што никада није било, заставе се сада носе, конкретно говорим о свадбама са хрватском заставом. Зна се десити инцидент, особе из кафића изађу и вербално их вријеђају, исто тако је и обрнуто. Прије неких мјесец дана била је велика туча, једни су изашли из једног кафића и отишли у хрватски кафић намјерно да изазову тучу. То се на крају води као ремећење јавног реда и мира, а у принципу је то национална нетрпеливост. Довољна је једна искра. Наравно, како вријеме иде, све је мање и мање.

Истраживач: Да ли бисте могли рећи ко врши те инциденте, и зашто?

Испитаник: Људи који су иначе склони инцидентима, али имам осјећај да то није ни тако наивно. Вјероватно ту има и нешто друго, можда је дириговано од стране оних

којима таква ситуација одговара. Све се на крају своди на то хулиганство, али мислим да је више од тога.

Истраживач: Да ли бисте могли нешто рећи о старосној структури тих лица?

Испитаник: То су већином млађи људи, омладина, до можда неких 25 година старости. У принципу, то ми изгледа дириговано, није то све тако наивно. Све је мање и мање тога, неко затишје, и онда један такав догађај, обична фудбалска утакмица дигне тензије.

Истраживач: Када се деси такав инцидент, какав одјек има у локалној заједници? Конкретно, када дође до сукоба Бошњака и Хрвата, како се осјећају једни и други и које су последице тих дешавања?

Испитаник: Већина људи шути. Чуо сам коментаре од стране Бошњака, попут: „Нека, и треба им“, ако ови пребију Хрвате. Ја то тако чујем, не од већине, већ од неких људи, неки то одобравају. У принципу, већина људи шути, забавили су се својим проблемима и бригама. У Бугојну је то чак и мање, а Доњи Вакуф, Травник – то су подијељени градови, дефинитивно.

Истраживач: Шта се тамо дешава? Шта је тамо учестало?

Испитаник: Исто тако. Само, тамо се то дешава чешће, они се напију и пређу ту замишљену линију. Њима не треба неки посебан догађај, ни утакмица... они су једноставно тако навикли. То је нешто попут Мостара, само мањег интензитета зато што су мањи градови. У принципу то је то, подијељеност око свега.

Истраживач: Колико је рат на све то утицао?

Испитаник: Па, пуно. Рат и све што се десило је утицало. Зависи од средине, рецимо Прозор, Горњи Вакуф, Бугојно – на њих је пуно утицао не само овај рат већ и Други свјетски рат. Људи су од тада тамо подијељени били. Наравно, у оној држави се то није подизало на виши ниво. Као што сам причао, ту се и прије рата група Муслимана знала потући са групом Хрвата.

Истраживач: Дакле, мржња потиче из Другог свјетског рата?

Испитаник: Да, да.

Истраживач: Да ли бисте могли о томе нешто рећи?

Испитаник: У Другом свјетском рату већина Хрвата је била у усташама, војсци НДХ, доста је и Муслимана било. Мало је људи из тог краја било у партизанима. Остало је то у људима, јако пуно људи је убијено. Мржња је вјероватно билоа у људима, јер не могу да схватим да мој комшија са којим сам одрастао, живио, са којим сам кум, да, рецимо, може пола моје породице убити тек тако, зато што је почео рат или шта већ. То је морало бити у људима отприје. Овај рат је само то продубио.

Истраживач: Дакле, у том подручју међунационални односи тешко су нарушени. Комуникација између заједница минимална, мржња међу младима значајно изражена, уколико сам вас добро схватио?

Испитаник: Да, да. Гледам по школама, конкретно у Бугојну су те двије школе под једним кровом, хрватска и бошњачка дјеца иду у једну школу, али су подијељене. Они за једне и за друге причају ови и они. То је већ дубоко подијељено у сваком смислу.

Истраживач: Рекли сте ми данас једну ствар која ме је заинтригирала, да не кажем запрепастила. Ради се о коментару наставника. Можете ли детаљније рећи о чему се ради?

Испитаник: Конкретан случај, од рахметли брата син иде у четврти разред гимназије. Професорица му је дала јединицу и он се бунио јер није заслужио да добије један. Она је рекла, професорица која одгаја дјецу: „Ово је зато што се забављаш са Хрватицом, а они су ти оца убили! Један професор, једна институција која одгаја нашу дјецу, то јавно каже пред разредом.

Истраживач: Како бисте генерално описали безбједносну ситуацију у Бугојну и околини? Да ли се људи осјећају сигурним, да ли је то безбједна средина?

Испитаник: Наравно да се не осјећају сигурно, поготово је ово показало, дизање полицијске станице у зрак. Нису се ни прије тога осјећали сигурно, а камоли сад.

Истраживач: Када се десе међунационални инциденти, занима ме реакција полиције. Како полиција реагује у тим ситуацијама и каква је национална структура полиције?

Испитаник: Структура полиције је таква да су, без обзира на способност, направили мјешовиту полицију. Ту је одређен проценат Хрвата, Муслимана, и мислим да има један или два Србина. Ако се у хрватском селу нешто деси, обично шаљу патролу национално састављену пола-пола, да би, наравно, све радње завршавао тај Хрват који тамо иде, и обрнуто. Чак обична саобраћајна патрола ако заустави Хрвата, Хрват прича са њим и обрнуто.

Истраживач: Колико локално бошњачко становништво вјерује полицајцу Хрвату и обрнуто?

Испитаник: Јако мало или нимало.

Истраживач: Колико су људи спремни да пријаве такве инциденте полицији?

Испитаник: Људи доста тога и прешуте. Вербалне пријетње неће ни да пријављују јер полиција ништа и не чини. Зовну некога на информативни разговор ако је неко вријеђао на националној основи, и то се на томе завршава. Не вјерују полицији.

Истраживач: Уколико бисте ви имали такав проблем, да ли бисте пријавили полицији?

Испитаник: Ја... ја не бих јер знам свакога полицајца у Бугојну у главу.

Истраживач: Да ли можете да испричате неки карактеристичан случај када се деси такав проблем и како је полиција реаговала? Интересантно је, на примјер, то када су играле Хрватска и Турска. Како је полиција реаговала?

Испитаник: Полиција је цијелу ноћ патролирала. Када су почеле туче покушала је да стигне гдје је могла стићи, али у принципу ништа не уради, ништа. Приведе пар људи због нарушавања јавног реда и мира и сутра ја на вијестима слушам – у Бугојну је нарушаван јавни ред и мир у пет случајева. Нико неће да каже шта је било и како је било.

Истраживач: Дакле, прикрива се позадина проблема? Да ли сматрате да полиција адекватно реагује или игнорише проблем инцидената мржње?

Испитаник: Не могу сад рећи да га игнорише у потпуности, али дефинитивно не дјелује како би требала дјеловати.

Истраживач: А како би требало дјеловати?

Испитаник: Прво законе треба донијети. Они све то подводе под нарушавање јавног реда и мира. На крају се све то заврши са неким казнама и информативним разговорима. За мене је таква врста инцидента нешто пуно веће и значајније. Поготово на тако осјетљивим мјестима као што је средња Босна. Нема шта очекивати од полиције у Бугојну, то су људи неспособни, тражила се само та национална партиципација, људи су примани без икаквих квалификација и таква је читава структура у полицији. Тако да од њих ништа не очекујем. Не може се такав некакав случај стављати под ремећење јавног реда и мира, и пријетње људима повратницима под исти кош, дефинитивно не може.

Истраживач: Како бисте оцијенили рад правосуђа? Колико људи одговара за таква дјела? Да ли је ико икада осуђен?

Испитаник: Јако ријетко. За све те злочине који су почињени, за које се зна, за које постоје свјedoци... за Врбању, за тих 56 људи, само је један до сада ухапшен. За 21 несталог Хрвата води се сад процес, три човјека се процесуирају. Вјероватно због тога и толико неповјерење постоји и у полицију и у све те органе. Људи излазе на улице када се обиљежавају погибије тих људи, било Хрвата, било Бошњака. Људи траже, излазе јавно, протестују, траже да се процесуирају, да се казне одговорни. Још увијек се ништа не ради по том питању.

Истраживач: Зашто, шта је разлог, по вашем мишљењу?

Испитаник: Разлог је читава концепција наше државе, читава концепција судства. Неријешени односи са сусједним државама. Конкретно, за злочине у Врбањи, људи који су оптужени налазе се у Загребу. Непостојање система на нивоу државе.

Истраживач: Шта бисте промијенили да се ситуација промијени набоље?

Испитаник: Прво и основно је осудити људе и казнити за такве ствари, и за злочине у рату и за све ове ствари последице рата што су се дешавале. Драстичне мјере, јако судство. Мислим да би људи почели онда вјеровати једни другима. Начелник који је био осуђен за злочине над Хрватима у Бугојну био је смијењен са свих функција, сада ради као професор у гимназији. Он предаје и Хрватима и Муслиманима, шта је од њега очекивати, како ће он радити свој посао.

Истраживач: Генерално, за крај интервјуа, како бисте описали међунационалну ситуацију у Бугојну и околини?

Испитаник: Најблаже речено, лошом.

Истраживач: Да ли сматрате да је адекватним приступом и мјерама могуће превазићи те проблеме?

Испитаник: Да.

ПРИЛОГ Ђ – Транскрипт интервјуа са особом са професионалним искуством у феномену злочина мржње

Интервју # 1

Иницијали: М.З.

Пол: Мушки

Старост: 53 године

Датум: 3.7.2010.

Мјесто: Бања Лука

Вријеме трајања интервјуа: 1.10 часова

Истраживач: Молим вас, реците ми гдје радите и које послове обављате?

Испитаник: Радим у МУП-у Републике Српске у кабинету директора полиције, на радном мјесту руководиоца у Дежурном оперативном центру МУП-а Републике Српске, већ десет година и пет–шест мјесеци... радим на истим пословима.

Истраживач: Можете ли ми укратко рећи које све дужности ваше радно мјесто обухвата?

Испитаник: Дежурни оперативни центар МУП-а РС је срце МУП-а, он у свом саставу има пет Центара јавне безбједности и сваки центар има своје оперативно дежурство, тј. има своје инспекторе који обављају одређене послове и задатке на нивоу центара. То су: Центар јавне безбједности Бања Лука, Добој, Бијељина, Требиње и Источно Сарајево. Ја и моје колеге које радимо, скраћено се то каже ДОЦ или Дежурни оперативни центар, вршимо координацију, усмјеравамо и вршимо контролу свих тих текућих послова који трају 24 часа. То је процес који траје непрекидно. О чему се ту ради? Ми смо ти који врше контролу тих служби у центрима по питању криминалитета саобраћаја, јавног реда мира, безбједности. Једном ријечју, све што је битно за МУП Републике Српске. Поред тога, у опису мојих послова је и пратња штићених личности на нивоу РС, затим вршимо пратњу штићених личности у заједничким органима, и свих других личности које процијени руководство МУП-а РС на захтјев Владе Републике Српске.

Истраживач: Из описа вашег радног мјеста може се примијетити да сте ви организациона јединица у МУП-у којој се на дневном нивоу достављају све информације о стању безбједности у Републици Српској?

Испитаник: Да, то је тачно. Сваки центар јавне безбједности у РС дужан је да нам достави све релевантне податке о стању безбједности у РС, што обухвата извршена кривична дјела, стање јавног реда и мира, безбједности саобраћаја и друге релевантне информације о стању безбједности, попут пожара, експлозија, хаварија и осталих догађаја, попут самоубиства и др.

Истраживач: Дакле, да наставимо. Оно што је мени интересантно за ово истраживање јесте чињеница да сте ви на извору свих безбједносно релевантних информација у Републици Српској, укључујући и податке о кривичним дјелима и инцидентима који су мотивисани националном и вјерском мржњом, оно што је доминантно код нас.

Испитаник: Имајући у виду природу мог радног мјеста и временски период који сам провео на тим пословима, могу рећи да сам добро упућен у стање криминалитета у

Републици, укључујући и проблеме са кривичним дјелима и прекршајима који су мотивисани националном и вјерском мржњом.

Истраживач: Па, реците ми, молим вас, која су ваша искуства са тим кривичним дјелима и колико се често сусрећете са том проблематиком у пракси?

Испитаник: Као што сам вам рекао, ми на дневном нивоу добијамо од центара билтене догађаја гдје је садржан и опис догађаја, из којих су видљиви мотив. Могу рећи да се у мојој дугогодишњој пракси кривична дјела с елементима националне, вјерске мржње или других видова нетрпеливости ријетко дешавају, много рјеђе него остала кривична дјела. Ова дешавања центри јавне безбједности често региструју под остале догађаје, и не дају им се квалификације кривичног дјела.

Истраживач: Можете ли ми појаснити шта то значи „остали догађаји“?

Испитаник: То су догађаји који немају елементе кривичног дјела, али су ипак битни да се забиљеже у билтену дневних догађаја. Полицијски службеници у полицијским станицама, односно инспектори на терену, врло ријетко такве догађаје сврставају под кривична дјела, већ под остале догађаје. Ради се о процјени полицијских службеника на терену. У таквим стварима вјероватно су доста опрезни, јер такав догађај ставити као кривично дјело, а после се утврди другачије, тј. да нема елемената кривичних дјела, по мом мишљењу је погрешно. Боље је дешавање завести као 'остали догађај', па након рада на терену и прикупљања информација, ако се утврди да се ради о кривичном дјелу, онда се лако догађај преквалификује као кривично дјело.

Истраживач: О каквим се догађајима ради?

Испитаник: Обично се та дешавања догађају у подручју гдје живи популација повратника, дакле особа које су се вратиле у своје предратно мјесто боравка којег су напустили услед ратних дешавања... То се дешава међу повратницима, често, како међу Бошњацима, тако и Србима и Хрватима. Ту долази до одређених сукоба међу становништвом. Ја не бих рекао да се ту ради искључиво о мржњи, већ је присутан и страх услед повратка. Не знају како да се поставе, како да реагују у одређеним ситуацијама, како да се поново прилагоде поново једни другима. Можда је у питању и економска ситуација, криза, јер сви ти повратници о којима се ради, без обзира на њихову националну припадност, када се врате, сигурно 50 до 70% није економски збринуто, тако да има више елемената, али и страх од неизвјесности како ће комшија реаговати, хоће ли га прозвати да ли је учествовао у рату...

Истраживач: Навели сте да се ради о повратничкој популацији... Да ли се повратници појављују у својству жртава, тј. њихова имовина је објект напада или су они извршиоци ових кривичних дјела, или обоје?

Испитаник: Има и једног и другог. У принципу, повратници наилазе на бројне проблеме и препреке. Када се врате у пријашње мјесто пребивалишта, њихова имовина обично је уништена или девастирана. Осим уништене или оштећене имовине, присутни су и други социјални и економски проблеми, попут незапослености. Већина повратника је незапослена, или обављају повремене послове, раде за дневницу, гдје често доживљавају понижења и непријатности. Често се дешава да повратници раде за минималну дневницу како би прехранили породицу.

Истраживач: Колико могу да схватим, желите да кажете да су присутни проблеми између повратничке популације и становништва које је остало?

Испитаник: Присутна је нетрпељивост, сама помисао да су у претходном рату били на супротним странама. Доста њих је изгубило неке од чланова уже или шире породице, или је сам учесник рата, или је рањен током рата. Све су то елементи који утичу на понашање тих људи и психу човјека. Такође је битно о каквој се психолошкој структури личности ради. Није исто уколико се ради о повратнику који је образованији, који има шире погледе на живот, у односу на оне који немају образовање, који неадекватно реагују на провокације, и не знају да одгоде реакције.

Истраживач: Можете ли ми испричати неки специфичан догађај и какви догађаји се биљеже у пракси?

Испитаник: Обично се дешавају скрнављења надгробних споменика: православних, бошњачких, католичких. Дешава се да појединци друге националности под утицајем алкохола оштете надгробне споменике друге националне и религијске групе.

Истраживач: Каква је реакција заједнице чије гробље је оскрнављено?

Испитаник: Реакције припадника свих заједница су исте: изражавају негодовање и питају зашто је то учињено, коме то треба, шта је мртав човјек скривио.

Истраживач: Како полиција реагује на те догађаје?

Испитаник: Па заводи их, као што сам рекао раније, као кривично дјело, ако има елемената кривичног дјела, или под остале догађаје.

Истраживач: Можете ли ми рећи гдје се та дјела просторно најчешће дешавају и у ком времену?

Испитаник: Чешће се дешавају на подручју ЦЈБ Добој и Бијељина, јер у тим подручјима има доста повратника. Што се тиче времена, не бих рекао да се дешавају у неко специфично вријеме. У погледу времена нема правила.

Истраживач: Да ли сте имали искуства да је било оваквих инцидената а да се не ради о повратницима?

Испитаник: Да, таквих случајева такође има. Мада, као што сам раније рекао, врло мало се дешавају кривична дјела која су мотивисана мржњом. Много су чешће други мотиви у питању.

Истраживач: Рекли сте да полиција посебно опрезно приступа овим догађајима, које често региструје као догађаје, а не као кривична дјела?

Испитаник: Да, то је тачно, посебно се пажљиво овим догађајима приступа како би се избјегле могуће међунационалне тензије. Мада, понављам, ова дјела се врло ријетко дешавају. Исправније је да се региструје прво као догађај па након утврђивања чињеница да се преквалификује као кривично дјело, уколико има елемената кривичног дјела. То је исправније него да се одмах квалификује као кривично дјело, па се последице испостави да нема елемената, након чега могу да наступе проблеми.

Испитаник: Можете ли рећи ко су најчешће извршиоци ових дјела?

Истраживач: Што се тиче националности, има их свих. То раде Бошњаци Србима и Хрватима, Срби Бошњацима и Хрватима, Хрвати Србима и Бошњацима... Ту нема правила. Ја сматрам да то претежно раде млађа лица. Врло често то врше под утицајем алкохола, или независно о доби и старости. Мање образовани другачије реагују, импулсивнији су, имају и трауме из рата. Што се тиче напада на вјерске објекте, нема ту неких напада, дешава се да пролазници разбију прозорско стакло, помјере ограду или је униште. Обично је ту мања материјална штета. Дешава се да и младићи под утицајем алкохола у ноћним часовима камењем гађају вјерске објекте. Нема веће материјалне штете. Више то раде из хира него из освете. Нисмо имали случајеве да је због таквих инцидената било већих узнемиравања јавности или протеста и тензија. Нисмо имали озбиљнијих случајева. Када неко разбије прозор, рецимо на вјерском објекту, или га оштети, полиција подноси пријаву за оштећење туђе ствари. Та се дјела воде у групи имовинских кривичних дјела, мотив мржње се не наводи, тако да у званичним статистикама мотив мржње или нетрпељивости није видљив. На тај начин није могуће извршити анализу колико ових дјела у пракси стварно има.

...Ова дјела се врше из хира, доказивања, авантуре, младалачког бунта, због утицаја алкохола. Рецимо, наиђе група младића, и онда један из групе хоће да се издвоји, да се докаже, па чини такве ствари. Е, сада, да ту има неких озбиљних мотива вјерске и националне нетрпељивости, мислим да таквих случајева има јако мало.

Што се тиче тешких кривичних дјела, попут, рецимо, убиства, колико знам таквих случајева није било. Било је нереди и проблема 2000. године на отварању џамије Ферхадије у Бањалуци. Било је насиља, један Бошњак је подлегао од последица повређивања. Радило се о старијој особи.

Истраживач: Шта је био узрок тог догађаја?

Испитаник: То је било другачије вријеме, међунационалне тензије биле су велике. Проблема је било у свим срединама у читавој држави, на свим странама. Данас је ситуација много боља, бољи су национални односи. У Бањалуци у међувремену отворени су многи исламски вјерски објекти и проблема није било. Безбједносна ситуација данас неупоредиво је боља него прије десет година.

Напада има и на православне цркве у мјешовитим срединама, али исто се ради о лицима млађе доби, која уништавају имовину или врше провалне крађе у вјерске објекте. Краду новац и друге премеће.

Истраживач: Можете ли описати који је поступак полиције када се деси неко кривично дјело?

Испитаник: Рецимо, оштећена страна, под број један, зависи гдје се налази, пријављује догађај најближој станици. Затим патрола излази на лице мјеста, да утврде чињенично стање. Све зависи о каквом догађају се ради, да ли има потребе да се врши увиђај. Ако има, онда долази увиђајна екипа и врши увиђај, ако има елемената кривичног дјела, подноси се кривична пријава. Станица на чијем подручју се десило то кривично дјело обавјештава Центар јавне безбједности, а потом центар просљеђује информације Дежурном оперативном центру МУП-а Републике Српске.

Истраживач: Да ли сте имали едукацију о овој проблематици?

Испитаник: У принципу, ми из центара добијамо квалификацију кривичног дјела. Деси и то да они не заврше правилно квалификацију кривичног дјела.

Истраживач: Да ли су они имали какву обуку?

Испитаник: У овом случају раде људи који су се оспособили кроз школовање за квалификацију свих кривичних дјела. Нема потребе да се врше додатне обуке. Они су оспособљени да самостално и стручно изврше процјену и квалификацију кривичног дјела. Деси се понекад, доиста ријетко, да се ради о погрешној квалификацији, али смо ми ту да укажемо на то и да се то коригује.

Истраживач: Како бисте ви оцијенили ефикасност постојећих кривичноправних одредаба које регулишу ову проблематику, и како бисте оцијенили сарадњу са другим органима, посебно са тужилаштвом, када су ова кривична дјела у питању?

Испитаник: Што се тиче других агенција, сарадња је добра. Што се тиче тужилаштва, моја служба нема додирних тачака. Што се тиче Кривичног закона, мислим да је КЗ у реду када су ова кривична дјела у питању.

Истраживач: Како је повјерење мањинских заједница у полицију, колико су спремни да пријављују ова кривична дјела?

Испитаник: Мислим да је повјерење добро, да нема страха да пријаве ова дјела. Полиција није једнонационална, присутни су припадници других националности. Свакако да би та заступљеност других требала бити већа. Ствар је у томе колико су повратници мотивисани да раде у полицији. Плате су мале. Рецимо, у Федерацији су плате веће и очекивано је да људи нису вољни да иду са веће на мању плату. Да су примања у МУП-у РС иста као и у Федерацији, вјероватно би више људи долазило да ради у Републику Српску. Наравно, појединци повратници прихватају посао и за мању плату, имајући у виду да њихов примарни мотив није плата, већ повратак у своје мјесто.

Истраживач: Какав је став руководства полиције према овим кривичним дјелима?

Испитаник: Предрасуда нема...

Истраживач: Можете ли се сјетити неког карактеристичног догађаја из праксе?

Испитаник: Покушавам да се сјетим... Све су то догађаји мањег значаја, слични један другом... Могао бих рећи да у ЦЈБ Добој и Бијељина, на подручју Брода и Дервенте ова дјела се чешће дешавају него другдје. Вјероватно због дешавања током рата на тим просторима, јер знамо обојица шта се десило у Сијековцу и другим мјестима. На простору Дервенте углавном је хрватско становништво, мијешана је средина, па се вјероватно дешава из тих разлога. Волио бих да се сјетим неког карактеристичног догађаја, али ми ништа не пада на памет.

Истраживач: Колико је полиција ефикасна у контроли ових кривичних дјела? Да ли бисте ви шта промијенили, ако да, шта то?

Испитаник: Ја сматрам да је стање доста добро... Једино, ако бих се ја питао, да будем искрен, ја бих код изрицања казне за ова дјела био строжи. Мислим да би казне за ова дјела требале бити веће због специјалне и генералне превенције. Што се тиче едукације полиције, мислим да то не треба. Едукација на превенцији ових дјела важна је у систему образовања. Мислим да МУП на спречавању ових дјела ради доста добро.

**ПРИЛОГ Е – Судска пресуда Основног суда у Градишци, број: К:
350/05, од дана 9. 10. 2006. године.**

OSNOVNI SUD U GRADIŠCI

BROJ: K: 350/05.

DANA: 09.10.2006. godine

U IME REPUBLIKE SRPSKE !

Osnovni sud u Gradišci po sudiji Maletić Branimiru, kao sudiji pojedincu, uz sudjelovanje Ljiljane Jojinović kao zapisničara, rješavajući u krivičnom predmetu protiv optuženog Maričić Duška sin Mirka, zbog krivičnog djela izazivanja nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti iz člana 390 stav 2 u vezi sa stavom 1 KZ RS i krivičnog djela izazivanja opšte opasnosti iz člana 402 stav 1 KZ RS, po optužnici Okružnog tužilaštva Banja Luka KT 773/05. od 16.09.2005. godine, nakon održanog glavnog i javnog pretresa u prisustvu optuženog lično, Okružnog tužioca Biljane Janković i predstavnika oštećene Šeper Besima, donio je i objavio dana 09.10.2006. godine, slijedeću

P R E S U D U

Optuženi MARIČIĆ DUŠKO sin Mirka i majke Milene r. Ducanović, rođen 18.02.1984.godine u Kozarskoj Dubici, nastanjen u ulici Moštanička bb, Kozarska Dubica, po zanimanju automehaničar, zaposlen, neoženjen, državljanin BiH /RS, srednjeg imovnog stanja, neosudjivan

K r i v j e

Što je:

Dana 22.03.2004. godine oko 01,30 do 02,00 časova u mjestu Orahova – Mahala, Opština Gradiška u društvu sa mladb. Ritan Duškom došao do vjerskog objekta – džamije „ Azizija „, pa iz vozila marke „ Mercedes „, vl. optuženog koje je bilo u pokretu, prilikom prolaska pored džamije, u namjeri izazivanja i rasprivanja nacionalne i vjerske mržnje bacio prethodno aktivirane dvije ručne bombe M-52 u dvorište vjerskog objekta pri čemu je došlo do eksplozije i oštećenja vjerskog objekta – džamije u vidu četiri razbijena prozorska stakla dimenzija 170x60 cm i 100x50 cm oštećenja ramova prozora, te oštećenja od gelera na fasadi sa vanjske strane a gledano iz pravca ulice Mahala, te oštećenja oluka, kao i oštećenja na

nadgrobnom spomeniku Ibrišević Paše pored kojeg su nastala dva manja kratera, da bi potom napustili lice mjesta.

Dakle, izazivao nacionalnu i vjersku mržnju, te eksplozom izazvao opasnost za imovinu većeg obima.

Čime je počinio krivično djelo izazivanje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti iz člana 390 stav 2 u vezi sa stavom 1 KZ RS i krivično djelo izazivanja opšte opasnosti iz člana 402 stav 1 KZRS, pa se za

- *krivično djelo izazivanja nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti iz člana 390 stav 2 u vezi sa stavom 1 KZ RS, na osnovu istog zakonskog propisa a primjenom člana 38 i 39 KZ RS.*

OSUĐUJE

na KAZNU ZATVORA u trajanju od 2 (dva) mjeseca.

- *za krivično djelo izazivanja opšte opasnosti iz člana 402 stav 1 KZ RS, na osnovu istog zakonskog propisa a primjenom člana 38 i 39 KZ RS*

OSUĐUJE

na NOVČANU KAZNU u iznosu od 800,00 KM (osamstotina KM)

Ukoliko se izrečena kazna nebi mogla naplatiti ni prinudnim putem ista će se zamijeniti kaznom zatvora, tako što će se za svakih započelih 50,00 KM novčane kazne računati jedan dan zatvora.

Na osnovu člana 99 stav 1 ZKP-a optuženi je dužan platiti na ime paušala iznos od 150,00 KM u roku od 15 dana po pravosnažnosti presude.

Obrazloženje

Dana 19.09.2005. godine kod ovog suda zaprimljena je optužnica protiv Maričić Duška, radi krivičnog djela izazivanje nacionalne, rasne ili vjerske

mržnje, razdora ili netrpeljivosti iz člana 390/2 u vezi sa stavom 1 i krivično djelo izazivanje opšte opasnosti iz člana 402/1 KZ RS.

Na pretresu održanom 6.10.2006. godine optuženi priznaje krivnju za djelo koje mu se stavlja na teret dobrovoljno, svjesno i sa razumijevanjem, upoznat sa posledicama vezanim za imovinsko pravni zahtjev i troškove postupka.

U dokaznom postupku sud je proveo dokaze čitanjem zapisnika o izjavama svjedoka Sejkić Sadika i Semira, te Jerković Spase, uvid u fotodokumentaciju PS Gradiška od 23.3.2004. godine, sa zapisnikom o uvidjaju lica mjesta broj 137/04, sl. zabilješka CJB Banja Luka od 23.3.2004.godine, nalaza vještačenja fragmenta eksplozivne naprave iz KTC Banja Luka od 31.3.2004.godine, uvid u uplatnicu od 3.640,00 KM.

Analizom provedenih dokaza kako ponaosob tako i u njihovoj ukupnosti i dovodeći ih uvezu sa priznanjem krivnje optuženog sud utvrđuje da je optuženi Maričić Duško počinio krivična djela navedena u optužnici u vrijeme i način opisan u dispozitivu presude.

Sud je prihvatio sve provedene dokaze kao istinite i objektivne a svi provedeni dokazi zajedno sa izjavom o priznanju krivnje optuženog čine jasnu i zaokruženu cjelinu iz koje proizilazi da je optuženi počinio navedena krivična djela u vrijeme i način opisan u dispozitivu presude.

U radnjama optuženog opisanim u dispozitivu presude u cijelosti se stiču obilježja krivičnih djela iz članova 390/2 u vezi sa stavom 1 i krivičnog djela iz člana 402/1 KZ RS.

Obzirom na svoja lična svojstva i okolnosti optuženi je bio svjestan da je zabranjeno i kažnjivo izazivati nacionalnu i vjersku mržnju te eksplozivom izazvati opasnost za imovinu većeg obima. Ipak optuženi izvršava navedena krivična djela i zato sud njegovu vinost cijeni kao direktni umišljaj, jer je optuženi bio svjestan da čini nedozvoljene radnje i htio je njihovo izvršenje.

Po ocjeni suda optuženi je za počinjeno djelo u potpunosti krivično odgovoran jer nema okolnosti koje bi isključivale njegovu krivičnu odgovornost pa ga je sud proglasio krivim i izrekao mu kaznu zatvora u trajanju od dva mjeseca te novčanu kaznu u iznosu od 800,00 KM.

Prilikom izbora i odmjeravanja kazne sud je na strani optuženog cijenio sve okolnosti.

Na stani optuženog sud otežavajućih okolnosti nije našao.

Kao olakšavajuće okolnosti na strani optuženog sud nalazi da je optuženi priznao krivnju i pokajao se, da je u vrijeme izvršenja djela imao 20 godina, da ga oštećena ne tereti te da je optuženi obeštetio oštećenu tj. naknadio štetu, kao i da je ranije neosudjivan.

Ove olakšavajuće okolnosti sud uzima kao naročito olakšavajuće pa primjenom člana 38 i 39 KZ RS za krivično djelo izazivanje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti iz člana 390/2 u vezi sa stavom 1 KZ RS sud optuženom izriče kaznu zatvora u trajanju od dva mjeseca. Za krivično djelo izazivanje opšte opasnosti iz člana 402/1 KZ RS sud optuženom izriče novčanu kaznu u iznosu od 800,00 KM.

Imajući u vidu sve istaknute okolnosti a posebno stepen krivične odgovornosti optuženog kao počinioca i društvene opasnosti djela sud je uvjerenja da će se ovim kaznama za navedena krivična djela postići svrha kažnjavanja predviđena u članu 28 KZ RS. Sud smatra da će ovako utvrđena kazna zatvora te novčana kazna dovoljno uticati na optuženog da više ne čini krivična djela.

Na osnovu člana 99 stav 1 ZKP-a sud je obavezao optuženog da plati na ime paušala iznos od 150,00 KM. Visinu paušala sud je odredio imajući u vidu stepen složenosti, dužinu trajanja krivičnog pretresa kao i materijalne prilike optuženog.

*Zapisničar
Ljiljana Jojinović s.r.*

*Sudija
Branimir Maletić s.r.*

POUKA O PRAVNOM LIJEKU

Protiv ove presude dozvoljena je žalba Okružnom sudu Banja Luka u roku od 15 dana od dana prijema istog a podnosi se putem ovog suda u dovoljnom broju primjeraka.

**ПРИЛОГ Ж - Судска пресуда Округног суда у Бањој Луци, број:
011-0-Кж07-000 017 од дана 15. 2. 2007. године.**

ОКРУЖНИ СУД У БАЊАЛУЦИ

Број: 011-0-Кж-07-000 017

Дана: 15.02.2007.године

У ИМЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ !

Округни суд у Бањалуци у вијећу састављеном од судија: Аћић Драгана, као предсједника вијећа, Марић Светлане и Лепир Желимира, као чланова вијећа, уз судјеловање записничара Ловре Драгице, у кривичном предмету оптуженог Маричић Душка, син Мирка, због кривичног дјела изазивање националне, расне или вјерске мржње, раздора или нетрпељивости из члана 390. став 2. у вези са ставом 1. Кривичног Закона Републике Српске и кривичног дјела изазивање опште опасности из члана 402. став 1. истог закона, одлучујући о жалбе браниоца оптуженог, адвоката Бајалица Слободана из Козарске Дубице, изјављене против пресуде Основног суда у Градишци број К-350/05 од 9.10.2006.године, у сједници вијећа одржаној 5.2.2007. године је донио

ПРЕСУДУ

Одбија се као неоснована жалба браниоца оптуженог Маричић Душка и потврђује пресуда Основног суда у Градишци број К-350/05 од 9.10.2006.године.

Образложење

Пресудом Основног суда у Градишци број К-350/05 од 9.10.2006.године, оптужени Маричић Душко је оглашен кривим због кривичног дјела изазивање националне, расне или вјерске мржње, раздора или нетрпељивости из члана 390. став 2. у вези са ставом 1. Кривичног закона Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“ број 49/03, у даљем тексту - КЗ РС) и кривичног дјела изазивање опште опасности из члана 402. став 1. КЗ РС, те је на основу истих законских прописа и примјеном члана 38. и 39. КЗ РС, осуђен на казну затвора у трајању од 2 (два) мјесеца за кривично дјело из члана 390. став 2. у вези са ставом 1. КЗ РС и новчаном казном у износу од 800 КМ за кривично дјело из члана 402. став 1. КЗ РС. На основу члана 99. став 1. Закона о кривичном поступку („Службени гласник Републике Српске“ број 50/03, у даљем тексту - ЗКП), оптужени је обавезан на плаћање трошкова кривичног поступка на име паушала у износу од 150 КМ.

Против наведене пресуде у законском року жалбу је изјавио бранилац оптуженог због битних повреда одредаба кривичног поступка и погрешно и непотпуно утврђеног чињеничног стања, повреде Кривичног закона и одлуке о кривичној санкцији са приједлогом да се првостепена пресуда преиначи и оптужени ослободи од оптужбе за кривично дјело изазивање опште опасности и да му се за кривично дјело из члана 390. став 2. у вези са ставом 1. КЗ РС изрекне условна осуда.

Одговор на жалбу није поднесен.

Сједница вијећа овог суда на коме је разматрана предметна жалба одржана је у смислу члана 310. став 1. и 4. ЗКП, у односу оптуженог и његовог браниоца, као и окружног тужноца, који су о одржавању сједнице уредно обавјештени.

Разматрајући побијану пресуду у дијелу који се жалбом побија, у смислу члана 312. ЗКП, у а имајући у виду све жалбене наводе овај суд је утврдио да разлози жалбе не постоје, те је одлучио као у изреци пресуде из разлога који слиједе.

На главном претресу од 6.10.2006. године, бранилац оптуженог је навео да је оптужени раније већ суштински признао извршење кривичног дјела и да се на том главном претресу жели и формалноправно признати извршење кривичног дјела описано у оптужници, након чега је оптужени изјавио „признајем кривицу за дјело које ми се ставља на терет добровољно, свјесно и с разумјевањем“. Стога су докази оптужбе, након што је оптужени признао дјело, само презентовани приликом разматрања изјаве оптуженог о признању кривице, а нису извођени, већ. Пошто је првостепени суд прихватио изјаву оптуженог о признању кривице, заказан је претрес за изрицање кривичноправне санкције.

Оптужени је признао дјело за које је оптужен, дакле у цијелости онако како је описано у оптужници, а то значи и чињеницу да је предметне прилике на цамију бацио двије ручне бомбе. Ништа у досадашњем току поступка није довело у сумњу да је то признање дао добровољно свјесно и са разумјевањем, као ни његову свијест и разумјевање да се тиме одриче права на суђење, па ни наводима жалбе његовог браниоца.

Стога овај суд цијени неоснованим приговоре жалбе изјављене у погледу чињеничног стања првостепене пресуде, које је оптужени признао и о којем су суду презентовани и други релевантни докази. На презентоване доказе оптужбе, одбрана није имала примједби и првостепени суд их је имао пуни основ прихватити, а ни наводима жалбе то се не доводи у питање. Околност да се води и кривични поступак против Ритан Душка, који је у вријеме извршења дјела био малолетан, сама по себи не упућује на закључак да је чињенично стање у овом кривичним предмету погрешно утврђено, како се то жалбом неосновано тврди. У образложењу првостепене пресуде дати су сви релевантни разлози. За супротни тврдње жалба такође не нуди аргументе, па се приговори жалбе изјављени због битне повреде одредаба кривичног поступка из члана 303. став 1. тачка j) ЗКП.

Осим тога, жалба губи из вида да је оптужени оглашен кривим и осуђен због кривичног дјела изазивање опште опасности из члана 402. став 1. КЗ РС, јер је експлозијом изазвао опасност за имовину већег обима, што цамија као објект на ком је опасност изазвана свакако јесте, јер њена имовинска вриједност прелази износ од 15.000 КМ, као износа утврђеног ставом Врховног суда Републике Српска, који се правилно наводи у жалби бранилац оптуженог, али погрешно закључује да имовинска штета која је конкретно наступила треба да превазиђе тај износ, погрешно истрепетирајући обиљежја предметног дјела. Стога и нема основа тврдња жалбе да због чињенице да је конкретно настала штета на објекту далеко испод овог износа, не постоји ни само дјело изазивање опште опасности. Иако је наступање конкретне опасности неопходано да би постојало ово кривично дјело, настала штета и њена висина нису од утицаја у последу постојања основног облика овог дјела, због којег је оптужени првостепеном пресудом оглашен кривим, што жалба губи из вида.

Испитујући одлуке о кривичним санкцијама, поводом жалбе која је изјављена у корист оптуженог и у смислу члана 314. ЗКП, овај суд је утврдио да истрима није псвријеђен Кривични закон на штету оптуженог и да је приликом избора врсте кривичних санкција и

одмјеравања казни, првостепени суд поштовао општа правила о одмјеравању казни и потребу индивидуализације истих, те је правилно имао у виду, како прописане казне за предметна кривична дјела због којих је оптужени оглашен кривим, тако и сврху кажњавања, јачину угрожавања заштићеног добра, те околности под којима су дјела извршена, па и околности које утичу да казна буде већа или мања, сходно одредби члана 37. став 1. КЗ РС. Олакшавајућим околностима утврђеним на страни оптуженог, дат је значај особито олакшавајуће околности, а нарочито околности да је оптужени признао извршење дјела, те су у својој укупности попримиле значај особито олакшавајуће околности, што је послужило као основ за ублажавање казни. Елажимо казнама се у конкретном случају и по оцјени овог суда не би могла остварити сврха кажњавања, а прије свега позитивно утицати на оптуженог да убудуће не врши оваква кривична дјела и укаже на неопходност поштовања закона, у оквиру опште сврхе изрицања кривичних санкција уопште. Како за супротне тврдње жалба не нуди релевантне аргументе или нове доказе, то се приговори жалбе у погледу одлуке о казнама, сматрају неоснованим.

Ради свега наведеног утврђено је да разлози жалбе не постоје, те је одлучено као у изреци пресуде, а на основу члана 319. ЗКП

Записничар
Лорре Драгица

Предсједник вијећа
Аћић Драган

**ПРИЛОГ 3 - Судска пресуда Кантоналног суда у Мостару, број:
К-3/03 од дана 12. 3. 2003. године.**

KANTONALNI SUD U MOSTARU
Broj K - 3 / 03
Mostar, 12.3.2003 godine

U IME FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE !

Kantonalni sud u Mostaru u vijeću sastavljenom od sudije Kebo Hame kao predsjednika vijeća, sudije Dalipagić Nade kao člana vijeća i sudija porotnika Pejičić Radoslava, Rozić Marka i Gosto Aide kao članova vijeća, uz učešće zapisničara Mušinić Fazile, u krivičnom predmetu protiv optuženog Topalović Muamera zbog krivičnog djela Ubistva iz člana 171 stav 2 tačka 7 Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, nakon održanog javnog i glavnog pretresa u prisutnosti Kantonalnog tužioca u Mostaru Resulović Mirsada, optuženog Topalović Muamera i branioca advokata Glavović Aida te punomoćnika oštećenih advokata Šilić Davora, donio je dana 12.3.2003 godine a javno objavio 13.3.2003 godine slijedeću

P R E S U D U

Optuženi Topalović Muamer zv. Amro sin Avdije i Hafize rođene Čorbadžić, rođen 29.9.1977. godine u Konjicu, stalno nastanjen u s. Oteležani, općina Konjic, sada u pritvoru u Kazneno popravnom zavodu Mostar od 25.12.2002 godine od 15. sati, Bošnjak, državljanin BiH, pismen sa završena dva razreda srednje ekonomske škole, nezaposlen, neoženjen, osuđivan presudom Okružnog suda u Šapcu (Srbija) broj K-98/98 od 26.1.1999 na jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od četiri godine zbog izvršenja krivičnih djela Razbojništva iz člana 168 stav 1 KZ R Srbije i Neovlašćenog nabavljanja, držanja, nošenja, izrade, razmjene ili prodaje vatrenog oružja, municije i eksplozivnih materija iz člana 33 stav 1 Zakona o oružju i miniciji, kaznu izdržao 11.1.2002 godine kada je pušten na uslovni otpust, drugi postupak se ne vodi,

K R I V J E

Što je :

Dana 24.12.2002 godine oko 22.sata, uoči katoličkog praznika Božića-na Badnje večer, u mjestu Kostajnica, općina Konjic, naoružan sa automatskom puškom marke CZ broja C34976, kalibra 7,62 mm i obučen u maskirnu bluzu sa potkapom i kapom na glavi radi neprepoznavanja i znajući da je kuća građana hrvatske nacionalnosti, ušao u kuću Andjelić Andjelka, koja nije bila zaključana, te iz nacionalnih i vjerskih pobuda, htijući da liši života Andjelić Andjelka, njegovog sina Andjelić Marinka i kćerke Andjelić Zoricu i Andjelić Maru, iz neposredne blizine iz navedene puške u pravcu Andjelić Andjelka ispalio dva metka kojima ga je pogodio u glavu i nanio mu teške i po život opasne povrede u vidu dvije prostrelnne rane u predjelu glave sa razaranjem tkiva mozga, krova i baze lobanje sa višestrukim prelomom donje vilice sa lijeve strane a zatim u pravcu Andjelić Zorice ispalio jedan metak kojim ju je pogodio u predio glave i nanio joj teške i po život opasne tjelesne povrede u vidu prostrelnne rane u predjelu sljepoočno tjemnog dijela glave sa razaranjem tkiva mozga, višestrukim prelomima kostiju krova i baze lobanje, te u pravcu Andjelić Mare ispalio tri metka kojima ju je pogodio u predio grudnog koša i nanio joj teške i po život

opasne tjelesne povrede u vidu dvije prostrelne i jedne ustrelne rane sa višestrukim prelomom prvog i drugog grudnog pršljena sa lijeve strane, višestrukim prelomom lijeve lopatične kosti, višestrukim prelomom drugog rebra sa desne strane uz kičmeni stub, razaranjem većim dijelom gornjeg plućnog režnja cijelom dužinom i tkivom oko ustrelnog kanala krvlju podlivenim, od kojih povreda su ovi odmah umrli, a u pravcu oštećenog Andjelić Marinka ispalio pet metaka i nanio mu teške i po život opasne tjelesne povrede u vidu razorenja desne očne jabučice sa gubitkom desnog oka, oštećenja lijevog oka sa krvarenjem, traumatski otvoreni prelom koštanog sistema čeone kosti i leptirnjače, strijelnu ranu lijevog ramena i lijeve strane prsnog koša, strijelnu ranu lijeve podlaktice u predjelu lakta, strijelnu ranu u predjelu lijeve nadlaktice sa višestrukim ulomcima kosti, oštećenje palca i lakatnog nerva te središnjeg nerva lijeve podlaktice i ustrelnu ranu u predjelu kože trbuha, da bi nakon toga napustio kuću i otišao u svoju kuću u selu Oteležani, općina Konjic a zatim sakrio pušku sa okvirima metaka.

Dakle, s umišljajem tri lica lišio života

Čime je počinio krivično djelo Ubistva iz člana 171 stav 2 tačka 7 u vezi sa stavom 1 Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine,
pa se na osnovu istog zakonskog propisa te člana 38 stav 1 i 3 i člana 40 Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine

O S U D J U J E

NA KAZNU DUGOTRAJNOG ZATVORA U TRAJANJU OD 35./ TRIDESETPET/
GODINA.

Po članu 48 stav 1 Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine u izrečenu kaznu se ima uračunati vrijeme provedeno u pritvoru od 25.12.2002 godine pa nadalje.

Po članu 68 Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine izriče se mjera bezbjednosti oduzimanja predmeta koji su upotrebljeni za izvršenje krivičnog djela: automatske puške marke CZ broja C-34976, kalibra 7,62 mm sa okvirom municije i četiri okvira sa municijom.

Po članu 91 Zakona o Krivičnom postupku optuženi je obavezan snositi troškove krivičnog postupka i platiti paušal od 200 KM.

Obrazloženje

Kantonalno tužilaštvo u Mostaru je optužnicom Kt-broj 104/02 od 23.1.2003 godine stavilo na teret optuženom izvršenje krivičnog djela Ubistva iz člana 171 stav 2 tačka 7 u vezi sa tačkom 4 Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine (KZ FBiH) da bi nakon dovršenog dokaznog postupka ista bila izmjenjena na način da je: u dispozitivu optužnice umjesto riječi « u namjeri » stavljeno « htijući » a pravna ocjena radnji optuženog označena kao krivično djelo Ubistva iz člana 171 stav 2 tačka 7 KZ FBiH.

Optuženi je iznosio odbranu tokom istražnog postupka na zapisnicima Kri-37/02 od 26.12.2002 godine i na zapisniku Ki-77/02 od 30.12.2002 godine te na glavnom pretresu, u kojoj je naveo:

Stalno je trpio nepravdu a posebno nepravdu koja se čini prema muslimanima pa i onu što sada Amerikanci rade protiv terorizma, u Iraku i Afganistanu. Pored ovoga uočavao je i neriješena ubistva u Mostaru prema muslimanima i povratnicima, pa je zaključio da je sve usmjereno prema njihovom istrebljenju. Osjećaj nepravde je podnosio i zbog zloupotrebe droga, zlostavljanja i ponašanja prema ženama i djeci. Kako niko ništa nije poduzimao, shvatio je da treba javnosti skrenuti pažnju ali nije znao kako to učiniti. Sve ovo se nakupilo u njemu pa je bio odlučio da ide u Palestinu što nije realizovao jer je bilo nemoguće. Išao je u Srbiju 5.10.1998 u namjeri da liši života Slobodana Miloševića ali je uhapšen i osuđen u Srbiji. Tokom izdržavanja te kazne doživio je psihičke i fizičke traume zbog čega se nakon izdržane kazne liječio odlazeći kod psihijatra u Konjic ali sve to mu nije pomagalo. Nešto intenzivnije proučavanje religije mu je malo pomoglo ali ne toliko da bi prestao osjećati napetost zbog nepravdi koje je uočavao.

U proljeće 2002 godine od nekog nepoznatog lica je kupio za 150 KM tehnički ispravnu pušku kalibra 7.62 mm sa drvenim kundakom i 5 okvira koji su bili napunjeni municijom jer je tokom služenja vojnog roka zavolio oružje a i u slučaju da zatreba jer « smo 1992 bili napadnuti i sa istoka i zapada a bili smo nenaoružani » i koja puška je pronađena i oduzeta na mjestu gdje ju je sakrio nakon izvršenja krivičnog djela. Pri pronalasku puške od strane istražnog sudijske, u okvirima je nedostajalo 12 metaka jer je jedan metak ispalio kada je bio na putu do kuće nastradalih a 11 metaka u njihovoj kući.

Nikoga iz porodice Andjelić nije poznao kao što nije znao bilo koga pojedinca hrvatske nacionalnosti iz s. Kostajnice / udaljenog 5-10 km od njegove kuće i nastanjeno pretežno Hrvatima / niti je ikada imao kakvih problema sa nekim od njih. Medjutim, znao je da u kući živi hrvatska porodica jer je ranije prolazio tim terenima i primjetio da je opravljena ranije razrušena kuća. Nekoliko dana prije, razmišljao je da te ljude zaplaši baš na Božić kako bi skrenuo pažnju javnosti u cilju rješavanja tih nepravda. Nije mu jasno kako bi to zaplašivanje moglo skrenuti pažnju javnosti i kako bi se na taj način riješili problemi koje je uočio.

Kritične večeri obukao je maskirnu jaknu od uniforme, stavio na glavu potkapu-okovratnik radi maskiranja tako da su mu se samo oči mogle vidjeti, uzeo pušku sa okvirom metaka a torbicu sa četiri okvira stavio ispod jakne i pošao prema Kostajnici. Išao je priekim putem kako ne bio bio zapažen i kojim je nešto bliže doći do tog sela. Putem je ispalio jedan metak kako bi provjerio da li puška funkcioniše i zbog čega je ostao metak u cijevi. Ulaskom u selo primjetio je jednu opravljenu kuću i uz nju nadozidanu garažu, što mu je bio znak da u njoj žive Hrvati ali kako je od ranije znao da oni imaju psa, odustao je od namjeru da njih zaplaši pa je ušao dublje u selo. Prošao je pored nekoliko opravljenih kuća ali nije bio siguran ko u njima živi tako da je došao pred kuću ispred koje je bila okićena jelka i u kojoj je bilo upaljeno svjetlo te je zaključio da je to pogodna kuća da izvrši zaplašivanje. Prišao je prozoru na oko pola metra i zapazio da u sobi sjede dvije do tri žene i gledaju televiziju a zatim produžio oko kuće i došao do ulaznih vrata u kuću pred kojima je bilo više pari obuče. Stajao je sakriven 5-10 minuta tu pored ulaznih vrata i razmišljao na koji način će realizovati namjeru zaplašivanja a u jednom momentu je pomislio i da odustane i vrati se nazad. U jednom momentu iz kuće je izašla neka žena i krenula prema njemu. Nije ga mogla vidjeti jer je bio mrak tako da ga je primjetila tek kada joj je rekao, držeći pušku uperenu u nju, da bude mirna i da joj se neće ništa desiti. Žena je počela vriskati i govoriti da se zove policija i utrčala je u kuću i pokušala zatvoriti ulazna vrata ali je on ušao za njom, držeći cijelo vrijeme pušku prema naprijed i u visini stomaka. Ova žena je odmah nestala iz prostorije pravo iz hodnika i otišla negdje desno a u njoj je bio jedan čovjek koji ustao i je počeo da vrišti. Još su bile dvije mlađe ženske osobe koje su takodjer počele vrištati. Rekao im je da budu mirni i

da im se neće ništa desiti. Muškarac je pošao sa mjesta gdje je ranije sjedio te mu se približio na oko jedan metar pružajući ruke prema njemu, za koje vrijeme je on pušku držao ispred sebe i uperenu u tog čovjeka. Rekao je tom muškarcu da odmakne od puške. Misleći da ovaj želi da mu otme pušku, pritisnuo je obarač i pucao u njegovu ruku a ne u neki drugi dio tijela i više od jednog metka i to kada su bili okrenuti jedan prema drugom. Ovaj se smirio i još je stajao uz zid do vrata od sobe. Ne može se sjetiti koliko je metaka ispalio. Drugi muškarac, stariji, došao je iz druge prostorije iz koje sestavno čuo neki žamor i u koju je pobjegla ona žena što je izlazila vani, i ispružio ruke prema cijevi puške zbog čega je bio u uvjerenju da će mu oduzeti pušku. Taj čovjek je pokušavao da izidje iz sobe u predsoblje radi čega je morao da podmjesti nogu pod vrata kako bi ga onemogućio tako da je ovaj držao za šteku ,radi čega je pucao i u njega i uslijed čega je ovaj odmah pao. Onaj prvi, mladi muškarac se negdje izgubio iz te prostorije dok je primjetio one dvije mladje ženske osobe ispod stola. Pojavio mu se tračak razuma i nagona da u njih ne puca jer ima obzira prema djeci, što nije ni učinio. Izišao je kroz prolaz u zidu u jedan hodničić, ne zna zbog čega, tjerao ga je neki nagon jer su u tim prostorijama žene vrištale a neka od njih je dozivala policiju, a zatim desno u jednu sobu gdje je primjetio dvije žene od kojih je mladja, bila ona koja je ranije izlazila vani. U sobi je bio i mladji muškarac u koga je prvo pucao. Stao je na ulazna vrata te sobe i vidio da jedna žena stoji preko puta njega i udaljena 2-3 metra a mladja žena je bila između dva ležaja udaljena od njega oko 2-2,5 metara i dozivala je Marinka. Onaj muškarac što je u njega ranije pucao je također bio u sobi i čim je primjetio da je on došao na vrata sobe, skočio je na jedan krevet i prislonio se uz ugao sobe, koji je tri metra lijevo od vrata. Svi su i dalje vrištali pa im je govorio da šute i još nešto u tom smislu. Tada je pucao u mladju ženu a zatim je ispalio i dva metka u muškraca. Naime, prvi metak je zaprašio po zidu pa je zaključio da ga nije pogodio pa je opučao i drugi i bio je ubjedjenja da ga je pogodio u glavu ili rame. Ne sjeća se da bi pucao u stariju ženu. Nakon toga je izišao a opet je primjetio one dvije ženske osobe ispod stola i nije ni tada pucao u njih. Udaljio se stazom iznad kuće krećući se njom oko 50 metara a zatim je sišao na neku njivu pa preko potoka i njive došao do puta a onda izišao na glavni put te došao do sela Gorani. Od tog mjesta je išao njivama ispod kuća i došao u svoje selo, te idući uz potok došao do svoje kuće, koja je najgornja u selu. Putem je prekontrolisao pušku jer se sjeća da je ispucalo samo šest meataka ali je provjerom utvrdio da je ispalio 11 metaka u kući.

Oružje i okvire je stavio u ormar, presvukao se ne čisteći pri tom odjeću, pomolio se i legao spavati. Nije odmah mogao zaspati jer ga je malo pekla savjest. Sutra ujutru oko 10 sati pozvao ga je otac i rekao mu da ga traži policija. Policajci su ga pitali da li je čuo šta se desilo u Kostajnici a on im je odgovorio da nije slušao vijesti i da ništa ne zna i da je u tom periodu bio u džamiji u Goranima i naveo ljude sa kojima je bio i da je nakon odlaska policajaca legao spavati.

Razmišljao je o tome da bi oni mogli ponovo doći ,pretresti mu kuću i naći oružje. Uzeo je pušku da bi je negdje sakrio. Zbog toga je ponio i sjekiricu da bi neko pomislio da ide sjeći drva. Otišao je ispod brda sjevero-zapadno od kuće i na udaljenosti od oko 200 m od kuće, u šumi zakopao pušku, koju je predhodno umotao u vreću od brašna. Okvire je zamotao u običnu najlonsku kesu i stavio u jednu špilju. Kako je posjekao grane skupio ih je u namjeru da ih ponese kući. Majka ga je pozvala i rekla da je opet došla policija te se vratio do kuće. Policajci su mu rekli da im preda oružje ako isto posjeduje pa je skupio nešto municije i predao im. Ipak su izvršili pretres, oduzeli mu maskirnu jaknu koju je nosio noć ranije, par cipela među kojima su bile i one koje je nosio noć ranije a sam im je predao potkapu. Po njihovom zahtjevu, pošao je sa njima u policijsku stanicu u Buturović polju gdje su obavili razgovor. Te prilike su policajci bili korektni, nisu prijetili ili maltretirali niti iznudjivali priznanje. U razgovoru je shvatio da policija već ima neke materijalne dokaze protiv njega. Rekli su mu da će ići tražiti oružje i da im je poznato da isto neće naći u kući ali da će

pretresti cijelo selo. Tada im je rekao za pušku da bi zatim istražnom sudiji pokazao mjestu gdje je sakrio i pušku i okvirove metaka, što je sve fotografisano i snimljeno. U policiji su mu uzimali parafinsku rukavicu i vodili ga na detektor laži koji je pokazivao da ne govori istinu. Na zapisniku iz istrage od 30.12.2002 godine je naveo da je imao namjeru da u toj kući prisutne samo zaplaši a ne ubije a pogotovu ne zato što su Hrvati i kao dokaz tome navodi da nije pucao u one dvije ženske osobe što su se sakrile ispod stola jer su ga poslušale kada je tražio od ukućana da šute i da im se ništa neće desiti. Nije vidio drugog načina da ih zaplaši već sa oružjem.

U dokaznom postupku su saslušani svjedoci Stojanović Vinko, Andjelić Ruža, Andjelić Mira i Stojanović Iva te vještaci dr. Žujo Hamza, predstavnik Instituta za sudsku medicinu Sarajevo i prim.dr.Ljubović Senadin, predstavnik Psihijatrijske klinike Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu. Na osnovu saglasnosti je pročitana iskaz svjedoka Selimović Elhauruna iz istražnog postupka od 8.1.2003 godine, dat u vezi ranijeg liječenja optuženog. Pročitani su i : kazneni podaci za optuženog sa presudama Okružnog suda u Šapcu broj K-98/88 od 26.1.1999 godine i Vrhovnog suda Srbije broj Kž-668/99 od 28.10.1999 godine, službena zabilješka PU Konjic Odjeljenje u Buturović polu od 26.12.2002 godine u vezi prijavljivanja izvršenja krivičnog djela i izlaska policije na lice mjesta radi obezbjeđenja istog, medicinska dokumentacija za optuženog-nalaz i mišljenje specijalisti od 19.7.2002 i od 11.1.2003 godine o ranijem liječenju optuženog, potvrde o privremeno oduzetim predmetima od 25. i od 29.12.2002 g i te od 26.12.2002 god, akt PU Konjic od 14.2.2003 godine u vezi nesačinjavanja povrde o oduzimanju puške i okvirova metaka od optuženog, zapisnik o koji je sačinio istražni sudija ovog suda broj Kri 37/02 od 26.12.2002 u vezi pronalaska sakrivene puške i okvirova sa metcima a izvršen je uvid i u sačinjenu fotodokumentaciju od 26.12.2002 godine o pronalasku puške i okvirova, izvještaj o kriminalističkoj pretrazi lica mjesta sačinjen od ovlaštenih lica PU Konjic i zapisnik o uvidjaju istražnog sudije ovog suda kri-37/02 od 25.12.2002 a izvršen uvid i u skicu lica mjesta i fotodokumentaciju kao sastavne dijelove zapisnika o uvidjaju te izvršen uvid u fotodokumentaciju o obdukciji, otpusno pismo Opće bolnice Konjic od 29.12.2002 za oštećenog Andjelić marinka i dopis Kliničke bolnice Zagreb od 18.2.2003 i od 6.3.2003 godine.

Na osnovu saglasnosti stranaka pročitana je nalaz i mišljenje FMUP Sarajevo Službe kriminalističke policije od 16.1.2003 godine.

Vijeće je odbilo prijedlog za saslušanje oštećenog Andjelić Marinka koji nije pristupio iako je pozvan na glavni pretres zbog liječenja koje još uvijek traje i potrebe da se izvrše dodatni hirurški zahvati tako da je njegov dolazak na sud neizvjestan i neodređeno vrijeme znatno otežan. Pored toga, njegovo saslušanje nije ni nužno obzirom da su sve činjenice, koje bi ovaj imao iznijeti na sudu, provedenim dokazima na glavnom pretresu utvrdjene i nepobitno dokazane.

Svjedok Stojanović Vinko je istakao da je njegova kuća najbliža od svih kuća i udaljena je oko sto metara od kuće Andjelića iz čijeg pravca je on kritične večeri čuo jauke i zapomaganja pa je njegova žena Šima otišla u tom pravcu. Ubrzo se vratila i rekla mu da je u kući Andjelića sve pobijeno. Na licu mjesta je ispred kuće zatekao Andjelić Ružu koja je još uvijek jaukala. U kući je vidio da je Andjelko mrtav, da Zoprca još daje neke znake života, da je Marinko ležao na krevetu sav krvav a posebno po licu i koji mu je rekao da je u kuću ušao čovjek sa potkapom na glavi i sa puškom «na gotovs» i pucao prema njima. Preživjele Andjelić Mira i Stojanović Iva su mu rekly da su se sakrile pod stol kada je sa čarapom preko lica maskirani čovjek pucao. Zajedno sa Kaleb Zvonkom je pružio neophodnu pomoć u prebaciavanju ranjenih u bolnicu u Konjic.

Svjedokinja Andjelić Ruža je navela da se u s. Kostajnica i u svoju sa mužem Andjelko i sinom Marinkom vratila prije 4 godine da su imali porodičnu posjetu za Božić i da je 24.12.2002 oko oko 21.45 sati otišla sa mužem Andjelkom u sobu dok je kći Mara također

otišla u drugu sobu tako da su u kuhinji ostali sin joj Marinko, kćerke Zorica i Mira i unuka Iva. Odjednom je čula viku i pucanj. Muž joj je izišao i pošao u kuhinju a ona jen pošla za njim. Čula je kako Mara viče « Šta je to » a ugledala je i neku osobu koja je stajala u kuhinju kraj sudopera, u rukama je imao uperenu pušku a preko lica neku kapu tako da su mu se vidjele samo oči. Muž Andjelko je bio u neposrednoj blizini te osobe i pokušavao da uhvati za kvaku vrata da bi izišao u predsoblje ali ga je ovaj čovjek vratio i koliko joj se čini da je rekao « Nazad, pucat ću » ali nije sigurna a inače slabo čuje. Vidila je da se Andjelko samo odmakao od ove osobe i to prema nazad. Otišla je u sobu gdje je i bila, otvorila prozor i zvala više puta po imenu kuma Stojanović Vinka, čija kuća je najbliža, derući se i govoreći mu da zove policiju a zatim se ponovo vratila u kuhinju gdje je vidjela da joj muž leži mrtav a kćerka i unuka su joj bile pod stolom. Istrčala je vani i vikala za pomoć a taj čovjek što je pucao je već bio otišao. Ove prilike je čula u dva navrata pucnje ali ne zna koliko je metaka ispaljeno.

Svjedokinja Andjelić Mira navodi da je bila u kuhinji sa bratom Marinkom, sestričnom Ivom i sestrom Zoricom, roditelji su bili u jednoj a sestra Mara u drugoj sobi. U jednom momentu Zorica je izašla iz kuhinje u hodnik i nije mogla ni izići vani kada se čulo da je zavrištala. Ušla je u kuhinju a za njom čovjek sa potkapom preko lica i odmah je zatvorio vrata za sobom. Držao je uperenu pušku i rekao « Tamo vi stanite, neće vam se ništa dogoditi » i pokazivao prema prolazu kroz koji se iz te prostorije ide u ostale. Bila je šokirana a taj čovjek je izgledao kao « zvijer ». Otac Andjelko je pružajući ruke pokušavao da uhvati za šteku od ulaznih vrata ali ga je taj čovjek upucao. Tada je ona povukla sestričnu Ivu pod stol i tu su ostale cijelo vrijeme tako da dalje nije mogla ništa vidjeti samo je čula kako majka zove policiju. Ne sjeća se ni pucnjeva, samo da je u jednom momentu, kada je ustala ispod stola i ušla u sobu, vidjela kako Marinko tetura a bio je sav krvav i ona mu je rekla da legne da mu ne teče krv. Zorica je ležala kod vrata od sobe i još davala znake života a majka je ležala ispod prozora u istoj sobi.

Svjedokinja Stojanović Iva je navela da je njen ujak Marinko ležao na kauču u kuhinji a ona sjedila ispod njegovih nogu, dok je Mira sjedila u fotelji a Zorica pokraj peći. U jednom momentu Zorica je izišla vani i čulo se da vrišti pa su se svi digli. Zorica je ušla nazad a za njom je uletio čovjek sa puškom u ruci uperenom prema naprijed i kapom preko lica a rekao im je da « Stanite tu, neće vam se ništa desiti ». Mira je odmah legla pod stol. Marinko je pošao prema vratima sa ispruženim rukama, kao da njima maše, ruka mu je u jednom momentu a majka mu je bila krvava u predjelu lijevog rukava i polusavijena ispred prsa. Došao je djed, koji je bio u drugoj prostoriji i čuo je vrisku, htio je povući za šteku – valjda da zatvori vrata, ali ga je taj čovjek ustrijelio a učinilo joj se da je djedu nešto i rekao ali nije razumjela. Tada je nju Mira povukla pod stol i samo je čula iz druge sobe vriske i pucnjevu i taj čovjek je izletio iz te druge sobe a baka za njim. Baka se prije derala kroz prozor i dozivala valjda susjede. Dok je bila pod stolom, pokušala je mobitelom zvati policiju ali nije uspjela pa je zvala drugu tetku Lucu koja je preko mobitela čula vrisku.

Iz službene zabilješke PU Konjic, Odjeljenje u Buturović Polju od 26.12.2002 sačinjene od strane policajaca Šoto Ibrahima i Kozarić Gorana slijedi da su navedeni policajci su bili u patroliranju na području sela Kostajnica u noći 24.12.2002 godine radi obezbjedjenja vjerskih objekata i vjerskih obreda te noći, kada su oko 22.sata obavješteni od mještana Kaleb Zvonke da je nepoznato lice ušlo u kuću Andjelić Andjelka i da je pucalo po ukućanima, da ima mrtvih i ranjenih i da je on jedno ranjeno lice prevezao u Dom zdravlja u Konjicu. Zbog toga su otišli na lice mjesta i utvrdili da su tri lica ubijena a jedno lice je nadjeno ranjeno i isto su mještani Stojanović Vinko i Božić Šimun prevezli u Dom zdravlja u Konjicu. Lice mjesta je odmah obezbjedjeno i obavješten dežurni u PU Konjic radi dolaska na lice mjesta.

Iz zapisnika o uvidjaju istražnog sudije Kantonalnog suda u Mostaru Kri-37/02 od 25.12.2002. izvještaja o kriminalističko tehničkoj pretrazi lica mjesta PU Konjic sačinjen 25.12.2002. crteža lica mjesta sačinjen od strane radnika PU Konjici fotodokumentacije sa lica mjesta proizilazi da je krivično djelo izvršeno u kući Andjelić Andjelka u selu Kostajnica, općina Konjic tako da je :

Plan kuće :

Kuća se sastoji od predsoblja, kupatila, unutrašnjeg predsoblja koje povezuje sobu za dnevni boravak sa dvije spavaće sobe, sv: ukupne površine 60 m² (7,85 sa 7,65 m). U dvorištu, sa lijeve strane uz ulazna vrata u kuću, se nalazila okićena jelka (fotos broj 54). Kroz ulazna vrata u kuću se stupa u predsoblje u kome se sa desne strane nalazi stol i na njemu okićena jelka a sa lijeve strane ulaz u kupatilo. Nasuprot kućnih ulaznih vrata tj. pravo kroz predsoblje su vrata za ulazak u dnevni boravak. Posmatrajuću od ulaznih vrata dnevne sobe prema njenoj unutrašnjosti, sa lijeve strane duž zida je sudoper pa radni stol, stolica i u uglu štednjak na čvrsto gorivo, uz zid sa desne strane od ulaznih vrata je kauč te tv prijemnik u desnom uglu a na suprotnom zidu od ulaza ispod prozora je fotelja dok se između kauča i fotelje i štednjaka nalazi stolić (crtež lica mjesta i fotosi broj 4 do 25). Od ulaznih vrata dnevne sobe, u desnom zidu i prije kauča je prolaz bez vrata kroz koji se ulazi u unutrašnje predsoblje iz koga se pristupa u dvije spavaće sobe: jedna je sa desne strane a druga pravo (crtež lica mjesta i fotosi 26 i 27). U sobi sa desne strane, suprotno od vrata je ormar, do njega kauč te kauč uz suprotni zid- lijevo od ulaza. Prozor ove sobe je na zidu sa lijeve strane od ulaza, između dva kauča.

Lokacija pronadjenih leševa:

U dnevnoj sobi odmah ispred ulaznih vrata u sobu, nadjen je leš Andjelić Andjelka sa nogama prema vratima a glavom prema lijevom zidu tj. u pravcu radnog stola i stolice koja je od tog zida udaljena 0,90 m (crtež lica mjesta i fotosi 6,7 i 12).

U spavaćoj sobi koja je smještena desno iz unutrašnjeg predsoblja je nadjen leš Andjelić Marice, između dva kauča i horizontalno u odnosu na vrata ove sobe sa glavom do ulaza (crtež lica mjesta i fotosi 34 do 36).

Pronadjeni tragovi u dnevnom boravku:

na naslonjaču kauča, bliže prolazu u unutrašnje predsoblje, nadjene su dvije čaure cal. 7,62 mm a iznad njih je na visini od 1.40 m od patosa rupa u zidu, promjera oko 5 cm nastala od udara zrna metka (fotosi 13,14 i 15). Dvije čaure cal. 7,62 su nadjene i između štednjaka i fotelje (fotosi 16,19 i 20).

U zavjesi na prozoru, pored fotelje, je nadjeno zrno koje je predhodno napravilo oštećenje zida i rekošetirano dospjelo u ovu poziciju (fotosi 13,15 do 17).

Na ulaznim vratima dnevnog boravka je prostrijelno oštećenje nastalo od metka, na zidu sa lijeve strane od vrata je oštećenje a na vratima radnog stola sa sudoperom je prostrijelno oštećenje (fotosi 22 i 23).

Iznad prostoreline na vratima sudopera a na visećem kuhinjskom elementu i njegovim lijevim vratima je oštećenje iz koga je izvadjeno zrno metka (fotosi 24 i 25).

Po cijeloj prostoriji i po zidovima su tragovi krvi.

Pronadjeni tragovi u unutrašnjem predsoblju :

Tragovi krvi na sredini poda (fotosi 26 i 27) a na samom početku poda predsoblja nadjeno je zrno metka cal. 7,62 (fotosi 28 i 29).

Iznad ulaznih vrata u spavaću sobu u koju se dolazi pravo kroz predsoblje, na 10 cm od gornjeg lijevog ugla štoka vrata, iz rupe u zidu izvadjeno je tijelo zrna metka cal. 7,62 mm dok je deformisana košuljica ovog zrna nadjena u unutrašnjosti iste spavaće sobe, odmah uz lijevu vertikalu štoka vrata (fotos 32).

Pronadjeni tragovi u spavaćoj sobi sa desne strane u kojoj je nadjen leš Andjelić Mare:

Na ležaju lijevo od ulaza, je više većih krvnih mrlja (fotos 34). Ispred ormara i to dijela bližeg kauču je nadjena čaura metka cal 7,62 mm a na kauču koji je postavljen uz ormar su nadjene 4 čaure cal.7,62 mm (fotos 38). Jedno zrno metka cal.7,62 mm je nadjeno na podu ispod prozora. Dijelovi zrna i košuljice su pronadjeni u lijevom uglu sobe, između kauča i zida (fotos 49). Na vratima ormara te na poledjini oštećenja koja potiču od prostreline zrna a dio košuljice tog zrna je pronadjen u kaputu koji je visio u ormaru dok su na vratima ormara cijelom dužinom i širinom vidljivi dijelovi tkiva i ostataka kose(fotosi 50-52) jedno zrno nadjeno iza ormara(fotos 53). Na zidu suprotnom od ulaza, uz koji su ormar i kauč, a dijelu bliže zidu u kome je prozor, su nadjeni dijelovi tkiva sa kosom (fotos 38 i 39). U uglu zida koji sačinjava lijevi zid od ulaza i zid u kome je prozor, skoro pri plafonu su tri rupe a u njihovoj blizini, po lijevom zidu su tragovi krvi (fotos 47).

Nastradala Andjelić Zorica nije bila zatečena u kući jer je prevežena u Dom zdravlja u Konjicu, gdje je i podlegla.

Ranjeni, koji je preživio, Andjelić Marinko je također prebačen u Dom zdravlja u Konjicu radi hitne operacije.

Iz potvrda o privremenom oduzimanju predmeta PU Konjic 02-17/2-04-12-20-67 od 25.12.2002 od optuženog oduzete cipele, maskirne pantalone, maskirna jaka, potkapa, te okvir za pušku hekler sa 20 metaka cal 7,62 mm ,36 komada metaka cal.7,9 mm ,32 komada metaka cal.7,62, tromblonski nastavak za AP i zahrdjali magacin za pušku PAP.

Iz potvrde o privremenom oduzimanju predmeta PU Konjic 82/02 od 29.12.2002 godine: od oca optuženog Topalović Avdije je oduzet 1 čiket eksploziva, 120 cm štapina crne boje i radio ručna stanica

Zapisnik istražnog sudije Kri-37/02 od 26.12.2002 godine sa fotodokumentacijom i službena zabilješka PU Konjic od 14.2.2003 godine :

Izlaskom na lice mjesta istražnog sudije i Kantonalnog tužioca u Mostaru uz prisustvo policije, utvrđeno je po kazivanju optuženog Topalovića, mjesto gdje je zakopavanjem sakrio pušku koju je upotrebio za izvršenje krivičnog djela kao i mjesto gdje je sakrio okvire za municiju a zatim je puška otkopara i utvrđeno da se radi o puški CZ, kal.7,62 mm broja CZ C-34976 i o 4 okvira napunjena municijom.

U vezi ovoga je sačinjen je zapisnik od strane istražnog sudije i fotodokumentacija na kojoj je prikazan optuženi koji pokazuje put do mjesta gdje je sakrio pušku, kako pokazuje mjesto zakopavanja puške i mjesto sakrivanja okvirova sa municijom, kako pokazuje izvadjenu pušku i okvirove te je prikazana i puška sa detaljem navedenog serijskog broja.

Na osnovu ovog je utvrđeno da je nesporno da je puška vlasništvo optuženog. Ova puška je bila predmet vještačenja od strane FMUP Sarajevo, u vezi čega je i nalaz od 16.1.2003 godine. Stoga nema sumnje u pogledu vlasništva puške bez obzira što nije sačinjena i formalna potvrda o oduzimanju ovih predmeta, kako to slijedi iz službene zabilješke PU Konjic od 14.2.2003 godine.

Iz nalaza i mišljenja Federalnog Ministarstva unutrašnjih poslova, Uprave policije-Službe kriminalističke policije, Odjela kriminalističke tehnike broj 12/9-3-04-5-8766 od 16.1.2003 godine slijedi da je predmet vještačenja bilo :

više deformisanih zrna i dijelova zrna te 9 čaura cal 7,62 koje su pronadjene u kući nastradalih prilikom vršenja uvidjaja, zrno izvadjeno iz tijela nastradale Andjelić Marice prilikom vršenja obdukcije od strane Žujo dr. Hamze

komadići zrna pronadjenih prilikom operacije Andjelić Marinka u Domu zdravlja u Konjicu odjeća sa tijela nastradalih

odjeća optuženog Topalović Muamera, oduzeta po potvrdama o privremenom oduzimanju predmeta izdanih od PU Konjic 25. i 26.12.2002 godine : maskirna jakna, maskirne pantalone, cipele, potkapa, kapa crne boje, farmerice te jakna plave boje.

parafinske rukavice skinute sa ruke optuženog Topalović Muamera
 automatska puška «Zastava» cal.7,62 mm, serijskog broja C34976, pet okvira i 137 metaka
 cal.7,62 mm, vlasništvo optuženog i od njega oduzeto.

U vezi toga je dato mišljenje:

Da je automatska puška potpuno ispravna i da nije osjetljiva na potrese i udare a sve
 pronadjene čaure su ispaljene iz nje a zrna pripadaju mecima koji su ispaljeni iz te puške te
 da je na ustima cijevi puške konstatovano prisustvo mikrotraga krvi ljudskog porijekla,

Da je na parafinskim rukavicama skinutim sa obe ruke optuženog pronadjeno prisustvo 18
 čestica i koje mogu da potiču od nesagorjelih čestica baruta,

Da dva probojna oštećenja na potkošulji Andjelić Marice koja se nalaze sa prednje strane
 predstavljaju ulazne otvore od zrna metka ispaljenog iz neposredne blizine, da probojno
 oštećenje grudanjaka predstavlja ulazni otvor prolaska zrna metka ispaljenog iz neposredne
 blizine dok je probojno oštećenje na zadnjoj strani potkošulje izlazni otvor nastao prolaskom
 zrna metka,

Da oko rukava maskirne jakne i teksas jakne koje pripadaju optuženom nije dokazano
 prisustvo sagorjelih barutnih čestica ali je dokazano prisustvo istih na samoj odjeći, na
 maskirnim pantalonama te je na farmericama i jakni konstatovano postojanje tragova krvi
 ljudskog prijekla.

Iz obdukcionih zapisnika za nastradale i fotodokumentacije u vezi toga, i medicinske
 dokumentacije o povredama oštećenog Andjelić Marinka te nalaza i mišljenja vještaka
 obducenta dr. Žujo Hamze proizilazi :

Obdukcijom leša Andjelić Mare, rođena 1956 godine, utvrđeno je postojanje dvije prostrelne
 i jedne ustrelne rane, a sve su nastale od ispaljenih projektila iz vatrenog oružja. Svi ulazni
 otvori su u predjelu grudnog koša sa *prednje* strane. U vrijeme nastanka povreda, nastradala
 je bila okrenuta licem u lice prema povrediocu a oboje u stojećem položaju pri čemu je
 razdaljina medju njima bila *manja od jednog metra* obzirom na lokaciju ulaznih otvora i
 ogarenost kože. Neposredni uzrok smrti je iskrvavljenje zbog nastalih povreda tkiva pluća i
 mekih tkiva grudnih organa. Obdukcijom leša Andjelić Andjelka, rođenog 1935, utvrđeno
 je da je neposredni uzrok smrti razorenje tkiva malog mozga, moždanog mosta kao i
 višestruki prelomi kostiju glave a povrede su nastale od dva ispaljena projektila iz vatrenog
 oružja. Obzirom na mjesto povreda odnosno ulaznih otvora rana u predjelu lijevog
 obraza, povredilac je u odnosu na nastradalog bio sa lijeve bočne strane kojom prilikom su
 usta cijevi oružja bila udaljena od tijela nastradalog *do jednog metra* jer su nadjene tačkaste
 crne barutne čestice u koži oko rana. Obdukcijom leša Andjelić Zorice, rođene 1975
 godine, je utvrđeno postojanje jedne, vatrenim oružjem nanijete, prostrelne rane sa ulaznim
 otvorom u predjelu lijevog oka a izlaznim u tjemenom dijelu glave sa lijeve strane tako da je
 projektil imao pravac sprijeda prema nazad i odozdo prema gore a koja povreda je razorila
 tkivo mozga što je i neposredni uzrok smrti. U odnosu na stradaloga, povredilac je bio okrenut
 licem u lice a oboje u stojećem položaju i na medjusobnoj udaljenosti *do jednog metra*.
 Zaključak o razdaljini izmedju usta cijevi puške iz koje je pucano i zadobijenih povreda kod
 svih ovih lica je donijet po osnovu utvrđenog prisustva tragova barutnih čestica i opaljenosti
 kože oko svih ulaznih rana.

Nakon uvida u medicinsku dokumentaciju za oštećenog Marinka, koja je izdata od Doma
 zdravlja u Konjicu i Kliničke bolnice Rebro u Zagrebu, gdje je ovaj prebačen na dalje
 liječenje, vještak je na današnjem glavnom pretresu utvrdio da se radi o trajnim posljedicama
 a teškim tjelesnim povredama opasnim po život nastalim od vatrenog oružja sa najmanje pet
 ispaljenih projektila i u situaciji kada je napadač u odnosu na oštećenog bio sa lijeve bočne
 strane a zatim iste opisao onako kako su one navedene u dispozitivu ove presude. Povreda
 lijeve ruke je nastala kada je ista bila u položaju ispred prsiju oštećenog i nešto povijena tako

da je potpuno isključeno da je u momentu nastanka povrede ruka bila prislonjena uz sama prsa ili iznad glave ili podignuta bočno u vis.

Iz pismenog nalaza i mišljenja Psihijatrijske klinike Kliničnog centra u Sarajevu od 20.1.2003 godine koji je dat od strane tima vještaka ove ustanove kao i iz iskaza predstavnika tog tima prof.dr.Ljubović Senadina koji je dat na glavnom pretresu proizilazi: Optuženi je boravio ukupno pet dana na posmatranju gdje su vodjeni razgovori, izvršeno detaljno psihološko ispitivanje, EEG snimanje kao i kompjuterizovana tomografija glave te razmatrana i medicinska dokumentacija ranijem psihijatrijskom liječenju u Opštoj bolnici u Konjicu, nakon čega je utvrđeno da nisu konstatovani bilo kakvi znaci trajne ili privremene duševne bolesti, privremenog duševnog poremećaja ni znaci zaostalosti u duševnom razvoju i da se radi o ličnosti iznadprosječnih intelektualnih sposobnosti sa istovremeno značajno deformisanim i rigidnim crtama ličnosti. Kao ličnost je introvertan i nesiguran sa *oskudnim emocionalnim reakcijama* i sa znacima emocionalne nestabilnosti pogotovu u odnosu na specifične frustracije kada dolazi do *narastanja enormne napetosti i agresije koju teško izdržava i kontroliše* te su prisutna asocijalna i antisocijalna obilježja sa visokim potencijalom agresije i *povremenim osvetničkim tendencijama*, što se ne ispoljava stalno već nakon proteka izvjesnog vremena kada dolazi do akumulacije tih osjećaja. U vezi djela za koje je optužen, isto u potpunosti i detaljno rekonstruiše pa nema elemenata koji bi ukazivali na bilo kakvu promjenu svijesti u momentu poduzimanja radnji koje predstavljaju krivično djelo. Obzirom na teško deformisanu strukturu ličnosti i prisutne nesporne simptome hroničnog posttraumatskog stresnog poremećaja (promjene na emocionalnom, vojno nagonskom planu), sposobnost da shvati značaj djela za koje je optužen i da upravlja svojim postupcima je u vrijeme izvršenja krivičnog djela bila smanjena ali ne i bitno. Potpuno je isključeno postojanje trajne ili privremene duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog duševnog razvoja.

Pojedinačnom analizom ovih dokaza, dovodeći ih u međusobnu vezu i u vezu sa odbranom optuženog, ovaj sud je donio presudu kao u dispozitivu.

U pogledu radnji izvršenja krivičnog djela, provedenim dokazima sa naprijed prezentiranom sadržinom, utvrđeno je nespornim :

Optuženi je odabrao kuću Andjelica za izvršenje krivičnog djela jer je bila na kraju sela i udaljena od ostalih kuća za 100-200 metara i nakon što je prišao prozoru dnevne sobe na oko pola metra i utvrdio da se u toj prostoriji nalaze samo mlađe ženske osobe, došao da ulaznih vrata u kuću i sakriven proveo izvjesno vrijeme, zatim da je optuženi iz puške koju je nosio sa sobom, u toj kući ,pucanjem iz puške u Andjelić Andjelka, Maru i Zoricu iste lišio života dok je uprkos teškim i po život opasnim zadobijenim povredama oštećeni Marinko preživio. Sud utvrđuje da je optuženi bio svjestan da će pucanjem sa više metaka u vitalne dijelove tijela ovih lica sa razdaljine od oko jednog metra iste lišiti života pa preduzimajući te radnje, on je htio posljedice koje su nastupile u vidu smrti tri lica i nanošenja teških tjelesnih i po život opasnih povreda četvrtom licu , čime je potpuno definisan zaključak o postupanju sa direktnim umišljajem. Pri svemu tome, mogućnost shvatanja djela i mogućnost upravljanja postupcima mu je bila smanjena ali ne i bitno.

Ovakav zaključak se donosi na osnovu odbrane optuženog, tragova nadjenih na licu mjesta i prikupljenih dokaza na licu mjesta, na pronađenoj puški iz koje je pucano a koja je vlasništvo optuženog, tragovima na tijelu optuženog i odjeći koju je imao na sebi pri poduzimanju tih radnji, obdukcijom leševa smrtno stradalih i medicinskoj dokumentaciji za nastradalog Marinka i nalazima vještaka balističara, obducenta i psihijatar.

Sve ove činjenice su jasno i detaljno opisane u dispozitivu optužnice koju je sud u cijelosti prihvatio jer je utvrdio i slijedeće :

Optuženi je predhodno stvorio odluku da preduzme određene radnje prema nekome i bilo kome ko je hrvatske nacionalnosti i da to učini na Božić (zapisnik o ispitivanju iz istražnog postupka od 26.12.2002). Kako su ove radnje trebale biti upravljene prema oštećenima samo i isključivo po osnovu kriterija njihove pripadnosti određenoj nacionalnoj grupi – Hrvatima a poduzete na njihov najveći vjerski praznik Božić jasan je zaključak o tome da se motiv za djelovanje prema takvom krugu osoba nalazi jedino u sferi nacionalnog i religijskog i o tome nema nikakve sumnje. Iako motiv i postojanje namjere nije od uticaja na uspostavljanje krivične odgovornosti za izvršenje krivičnog djela Ubistva, jer je dovoljno umišljajno djelovanje u momentu poduzetih radnji koje ostvaruju konstitutivne elemente tog krivičnog djela, za donošenje pravične i zakonite odluke nužno se odrediti i u odnosu na ovaj segmet inkriminisanog slučaja.

Dakle, on negira da bi namjeravao da takve osobe liši života kada tvrdi da je htio samo zaplašiti neku porodicu hrvatske nacionalnosti s konačnim ciljem da skrene pažnju javnosti na nepravdu koja se u nekim regijama svijeta pa tako i u BiH čini prema muslimanima i da bi u ostvarenju tog cilja najbolji efekat bio ostvaren ako se to učini za Božić.

Prema tome, da li je zaista planirao tako djelovati i sa takvim konačnom ciljem ?

Već na prvom saslušanju kod istražnog sudije dana 26.12.2002 godine optuženi je izričito naveo da je znao da u ovoj kući živi neka hrvatska porodica, da je ukućane htio zaplašiti i to baš za Božić.

Na saslušanju od 30.12.2002 godine, optuženi je pojasnio da nije imao namjeru ubiti te ljude a pogotovu ne što su Hrvati a kao dokaz tome ukazao je na činjenicu da nije pucao u svjedokinje Stojanović Ivu i Andjelić Miru koje su se sakrile ispod stola i prestale da vrište. Kako je ovim dopunio odbranu sa prvog ispitivanja i time iznio svoje stanovište i objašnjenje u pogledu određenih činjenica, sud ovo nije tretirao kao izmjenu odbrane.

Prije ocjene značenja ovakvih tvrdnji treba ukazati na :

činjenicu da se kritične prilike u kući nalazilo sedam osoba : Andjelko, Zorica i Mara koje su ubijene, Marinko koji je preživio te dvije pomenute svjedokinje Andjelić Mira i Stojanović Iva koje su se tokom djelovanja optuženog u kući sakrile ispod stola i Andjelić Ruža koja je iz spavaće sobe izišla za svojim mužem Andjelkom i kada je ovaj ubijen, ponovo otišla u istu sobu, otvorila prozori i derući se dozivala svjedoka Stojanović Vinka tražeći da on zove policiju,

činjenicu da je ubijena Zorica pri susretu sa optuženim vani, odmah počela vriskati i dozivati policiju i trčeći ušla u kuću, da su svi koji su se nalazili u dnevnoj sobi – Andjelić

Mira, Stojanović Iva i oštećeni Andjelić Marinko počeli vriskati odmah nakon što je optuženi utrčao za Zoricom u kuću držeći pušku uperenu prema njima i

činjenicu da se sve dešavalo oko 22.sata, dakle kada je u tom dijelu sela mir i tišina.

Ove činjenice dovedene u vezu sa odbranom optuženog pružaju dovoljno osnova za zaključke :

Prvi, da je optuženi dolaskom do kuće primjetio da se u njoj nalaze *samo* ženske osobe i da je čekanje pred ulaznim vratima kuće trajalo do pogodnog momenta za ulazak u kuću obzirom da je za realizaciju donijete predhodne odluke optuženi do tog mjesta pješke prešao više kilometara krećući se sporednim putem, da je imao pri sebi još četiri okvira sa napunjenim metcima i da je isprobavao ispravnost puške a ujedno je na taj način i repetirao, Drugi, da su svi ukućani bili toliko uplašeni zbog vriske Zorice nakon uočavanja maskiranog optuženog sa uperenom puškom i pored ulaznih vrata u kuću te njenog dozivanja policije, da nije bilo nikakve potrebe za daljim zaplašivanjem

Treći, da je postojalo mnogo načina da se *dodatno* zaplašivanje izvrši i bez ulaska u kuću ali da ni jedan nije ni pokušavan

Četvrti, da je samim načinom ulaska u kuću –utrčavanjem za Zoricom, odgurivanjem i zatvaranjem vrata nogom sa uperenom puškom prema zatečenim ukućanima i maskiran radi neprepoznavanja, optuženi prisutnim ukućanima zadao smrtni strah jer svi oni počinju vrištati Peti, da njegove riječi « ostanite tu, ništa vam se neće desiti », koje su izgovorene odmah po ulasku, a što potvrđuju svjedokinje Mira i Iva, ne moraju same za sebe nužno značiti potvrđivanje odbrane o namjeri zaplašivanja kao razlogu dolaska u kuću a dalje zaključujući, po osnovu radnji koje je preduzeo nakon toga, da je pravi razlog tog obračanja bio sprečavanje dalje vriske i dozivanja pomoći radi lakšeg, bržeg i bezopasnijeg izvršenja krivičnog djela budući da je nakon što su se Mira i Iva umirile i sakrile pod stol, pucao u Marinka i ranio ga u ruku a Andjelka lišio života, a zatim otišao u drugu sobu i tamo nastavio sa vršenjem krivičnog djela na način da je lišio života Zoricu i Maru i ponovno pucao u Marinka

Šesti, da je optuženi napustio kuću u žurbi da bi izbjegao eventualni dolazak trećih lica, moguće naoružanih zbog činjenice da se oko 22.sata u kući Andjelića dešava nešto što bi to zahtijevalo i da je to jedini razlog što su ove tri osobe ostale neozlijeđene.

Po osnovu svega, šta bi sadržajno ostvarivalo realizaciju konačnog cilja «skretanje pažnje javnosti na nepravde » i da li ga je na taj način moguće ostvariti kada su činjenice koje optuženi tretira kao izvor nepravde opštepoznate od ranije i u određenom stepenu razmatrane i rješavane na svim nivoima organizacije društva ?

Zašto bi za ostvarenje takvog cilja trebalo *bilo šta* poduzimati prema nevinim i nepoznatim ljudima u njihovoj kući koja je na kraju nekog sela i kako bi takve radnje strašenja mogle postići efekat koji optuženi priželjkuje ?

Odgovore na ova bitna pitanja nije moguće dati iz osnova sadržaja odbrane optuženog a već samo definisanje ovih pitanja, odbranu - u ovom dijelu- ukazuje neosnovanom i usmjerenom u cilju olakšavanja položaja pri odmjerenju kazne u krivičnom postupku.

Dosljedno tome, utvrđuje se da je optuženi iz nacionalnih i religijskih pobuda (što se nikakako ne dovodi u vezu sa samom religijom ili sa shvatanjem i interpretiranjem religije od strane optuženog) odlučio da izvrši krivično djelo Ubistva u kući Andjelića.

Ovakav zaključak djelomično proizilazi iz odbrane u onom dijelu kada tvrdi da je stalno trpio osjećaj nepravde, pa i prije izvršenja krivičnog djela na prostorima Srbije u vezi čega je tamo osuđen u 1998 godini i proveo u zatvoru skoro četiri godine, da niko ništa nije poduzimao da se ispravi nepravda, vremenski godinama činjena i na prostoru mnogo širem od onog kome pripada i da je konačno on odlučio da nešto učini ali nije znao na koji način će to kao pojedinac učiniti. Ovaj zaključak se temelji na i vještačenjem utvrđenoj karakteristici njegove ličnosti kao emocionalno nestabilnoj, kod koje je dolazilo do narastanja napetosti i agresije koju nije moguće kontrolisati a posljedicom čega su se pojavljivale povremene osvetničke tendencije a sve zbog nepravde prema muslimanima u raznim regijama svijeta , položaju i nepravdi prema njima u Bosni i Hercegovini a time i u njegovoj bližoj okolini i koja se zasnivala u činjenici da su tokom rata bili nenaoružani i napadnuti « i sa istoka i sa zapada », da se po završetku rata i nakon njihovog povratka njihove kuće i džamije ruše i pale. Kako je sve ovo kod njega bilo stalno prisutno došlo je do narastanja napetosti koja je dovela do agresivnosti (sud činjenicu pribavljanja oružja nakon dolaska iz zatvora s ovim direktno dovodi u vezu) sa povremenim osvetničkim tendencijama koje su se, sigurno i kao logičan slijed takvog njegovog stanja, usmjerile ka drugim i drugačijim od njega. Ne može se uzeti da je osveta *primarni* motiv za izvršenje ovog krivičnog djela jer je *ona posljedica osnovnog stanja i koja je nastala iz dugogodišnjih unutrašnjih preživljavanja optuženog posljedicom čega je on krivce identifikovao u isključivo jednom odnosu : nepravda je proizišla iz uzroka koji je sveo i našao na najnižem nivou - u bilo kom*

pripadniku druge nacionalnosti i vjeroispovjesti. Upravo zbog takve identifikacije optuženi izabire cilj u bilo kojoj osobi druge nacionalnosti, u ovom slučaju hrvatske a zbog potpunog prožimanja sa religijskom pripadnošću, i druge vjeroispovjesti odabirajući da, sada već osvetu, usmjere i realizuje baš na Božić.

Pored ovoga, optuženi je osoba sa visoko iznad prosječnom inteligencijom i sa određenim stepenom obrazovanja pa je isključeno da bi sa takvim svojstvima mogao zaključiti da će zadavanje straha jednoj porodici imati takav odjek u javnosti da bi to skrenulo pažnju na onako široke osnove u kojima on osjeća nepravdu. Suprotno, on je morao znati da će svako takvo djelovanje u sferi nacionalnog i religijskog a posebno na području gdje živi, imati za posljedicu jedino negativnost.

On čak i ne može objasniti na koji način bi se dovela u vezu realizovana namjera djelovanja u vidu zaplašivanja sa skretanjem pažnje na nepravdu (izjava sa glavnog pretresa). Ne može objasniti jer je to nespojivo.

Zbog toga ovi zaključci koji su izvedeni iz nespornih činjenica i dokaza u potpunosti eliminišu postojanje u odbrani predočene namjere zastrašivanja neke hrvatske porodice sa ciljem skretanja pažnje na nepravdu kao cilju izvršenja djela.

Dokazima je utvrđeno da je odmah po ulasku u prostor dnevnog boravka optuženi-maskiran sa prekrivenim licem, zatvorio vrata za sobom da bi onemogućio bijeg nekog od zatečenih lica, držao prema njima uperenu pušku u čijoj cijevi je već od ranije metak odnosno ranije repetiranu i spremnu za upotrebu, i istu upotrijebio na način da je prvi metak ispalio u oštećenog Marinka u situaciji kada je ovaj, vrišteći i smrtno preplašen i zbog toga nekontrolisano mlatarao rukama ispred sebe, pošao prema vratima. Radi se o reakcijama usmjerenim na izbjegavanje smrti a nikako napadačkim manifestacijama, kako optuženi nastoji predstaviti. Svoju odbranu optuženi nastoji potkrijepiti upućivanjem na činjenicu da je ovaj prvim metkom Marinka pogodio u ruku a ne neki drugi dio tijela i kada mu se ovaj približio na oko metar. Međutim, treba imati u vidu da je vještak medicinske struke Žujo Hamza na današnjem glavnom pretresu utvrdio s obzirom na karakter i smjer prostiranja povrede na ruci oštećenog, da je ovaj u momentu ranjavanja imao ruku ispruženu ispred i u visini prsa, nešto povijenu u laktu i kada je optuženi bio sa njegove lijeve bočne strane, što ukazuje na osnovanost zaključaka da se radilo o reakcijama čovjeka koji je u životnoj opasnosti. One se čak ne mogu uzeti ni kao odbrambene reakcije (na čije poduzimanje bi oštećeni svakako imao pravo jer mu je život ugrožen) obzirom na položaj u odnosu na optuženog u momentu ranjavanja i na činjenicu, koju optuženi navodi : da je on stajao na ulaznim vratima kada je pucao u Marinka / koji je nesporno bio lijevo od njega / i da je Marinko nakon što je pogodjen « još stajao uz zid ». Nije se radilo ni o namjernom gadjanju u ruku (svakako je bilo moguće nanišani i u noge), kako optuženi navodi u odbrani, nego o nepreciznosti gadjanja jer je cijev puške bila usmjerena u visini grudnog koša oštećenog, dakle vitalnih dijelova tijela i u situaciji kada nije mogao kontrolisati ponašanje svjedokinja Mire i Ive i kojima je jedino iz tog razloga naredjivao da se ne pomjeraju sa mjesta na kome se nalaze.

Vriska i pucanja su bile razloga zbog koga je u prostor dnevnog boravka došao poginuli Andjelko koji je uspio uhvatiti na kvaku vrata dnevne sobe kroz koja se izlazi u predsoblje u kome su izlazna vrata iz kuće. Ovo su potvrdile svjedokinje Mira i Iva, donekle i svjedokinja Ruža, koja se nalazila iza muža Andjelka. On je pogodjen sa dva metka u predio lijevog obraza kada mu je optuženi bio sa lijeve bočne strane pri čemu je vrh cijevi od obraza bio udaljen oko jedan metar (obdukcioni zapisnik i nalaz vještaka Žujo Hamze). Kada se ima u pozicija pronadjenog leša Andjelka prilikom vršenja uvidjaja, tragovi krvi između leša i vrata dnevnog boravka, da je unutrašnje predsoblje iz koga je Andjelko došao u dnevni boravak sa desne strane tih ulaznih vrata i kada se ciljani da mu je optuženi bio sa lijeve

bočne strane,onda se zaključuje da je Andjelko zaista pokušavao da otvori vrata dnevnog boravka pa je jasno da je u momentu pucanja optuženi bio lijevo od ulaznih vrata,licem okrenut prema prolazu za unutrašnje predsoblje.Na ovaj način optuženi je imao potpunu kontrolu prostora dnevnog boravka i unutrašnjeg predsoblja i osoba koje se tu nalaze: Marinko je jedino mogao iz dnevnog boravka otići u unutrašnje predsoblje tj.u onom pravcu iz koga je naišao Andjelko a svjedokinje Mira i Iva su bile ispod stola i koje je,kako tvrdi tada tu i primjetio ali *nije htio u njih pucati jer ima obzira prema djeci*.Upravo se ovim objašnjenjem optuženog,može odrediti da je prema ostalim djelovao sa direktnim umišljajem.

Sa ovog mjesta optuženi je krenuo pravo i naprijed u unutrašnje predsoblje jer se iz prostorija koje se tamo nalaze čula vriska i dozivanje policije radi pomoći.On navodi da ga je tjerao neki nagon.Medjutim,on nije bolestan ni od kakve trajne ili privremene duševne bolesti,nije prevremeno duševno poremećen niti zaostalog duševnog razvoja i koja stanja,da postoje, bi uticala na sposobnost shvatnja radnji koje poduzima ili na mogućnost upravljanja postupcima,što je oboje bilo samo smanjeno ali ne i bitno(nalaz Psihijatrijske klinike i vještaka Ljubović Senadina).To je bilo prisutno htijenje da se djelo potpuno dovrši ,da se ostali liše života pa prolaskom kroz unutrašnje predsoblje optuženi dolazi na vrata sobe u kojoj se nalaze ubijene Zorica i Mara i ranjeni Marinko i to tako da je Mara nasuprot njega i udaljena 2-3 metra,Zorica lijevo i između dva kauča i udaljena oko 2,5 metra a Marinko između kauča pa primjećujući njega – optuženog skočio je na kauč,skroz uz lijevi ugao sobe.Svi su vrištali.

Optuženi tvrdi da se niko od njih nije pomjerao.

Prema utvrđenom položaju ubijenih i oštećenog zaključiti je da su i oni bili međusobno udaljeni a prema skici lica mjesta prostorija je dimenzija 3 sa 3,80 metara.

Prema nalazu medicinskog vještaka Žujo Hamze,povreda čija je ulazna rana u predjelu lijevog oka je Zorici nanijeta kada je cijev puške bila udaljena do jedan metar i kada je prema optuženom bila okrenuta licem u lice a dvije prostrelna i jedna ustrelna rana na grudima ubijene Mare su nastale kada je i ona bila licem u lice prema optuženom pri čemu je cijev puške bila udaljena manje od jednog metra.Položaj prema optuženom i udaljenost oštećenog Marinka,prema vještaku,nije moguće odrediti ali su povrede nastale od pet metaka odnosno od četiri metka ispaljena u ovoj prostoriji.

Kako su povrede nanošene sa udaljenosti od oko jednog metra,u momentu kada su svi bili okrenuti prema optuženom lice u lice,a ubijene i oštećeni se nisu pomjerali,onda je jedini zaključak da im je optuženi prilazio,jednom po jednom i pucao u vitalne dijelove tijela. Potvrda ovome je i balističko vještačenje obavljeno u FMUP Sarajevo,kojim je utvrđeno da su na odjeći optuženog-pantalonama i na vrhu cijevi puške pronadjeni tragovi krvi.Jedino je moguće, zbog pucanja iz blizine, da se radi o krvi ubijenih jer optuženi nije ranjavan.

Optuženi se nakon ovoga udaljio iz kuće.

Tvrdi da je izlazeći ponovo primjetio iste osobe ispod stola u dnevnom boravku i da nije htio da puca u njih.Medjutim,u drugoj prostoriji u koju se takodjer ulazi iz unutrašnjeg predsoblja je bila svjedokinja Andjelić Ruža.Ona je otvorila prozor te sobe i derala se za pomoć,što je i optuženi čuo dok je još bio u dnevnom boravku.U tu prostoriju optuženi nije ni ulazio.

On tvrdi da nije htio pucati u ove ispod stola jer mu se učinilo da se radi o djeci i što su te osobe poslušale njegovo naredjenje da šute.Svjedokinja Ruža nije ni dijete niti je šutila.Naprotiv,derala se i zvala policiju.Ni na nju nije pucao niti je išao do sobe u kojoj se ona nalazila mada je iz unutrašnjeg predsoblja istu mogao i čuti i primjetiti.

Kada neko odluči da čitavu porodicu liši života,potpuno nepoznatu izuzev da su pripadnici druge nacionalnosti i vjeroispovjeti,pa to učini na praznik i u njihovoj kući,maskiran i uporan u izvršenju takve namjere,onda se ne može očekivati da istovremeno ta osoba ima i sažaljenja. Sagledavajući razvoj događaja i kompletnu situaciju koja vlada u kući porodice

Andjelić: neprimjećivanje postojanja muških osoba u kući neposredno pred ulazak i iznenadjenje njihovim pojavljivanjem, mogućnost da posjeduju oružje i mogućnost da im se pritekne u pomoć iz najbližih kuća, jedino se može zaključiti da je optuženi djelovao u žurbi, da što prije ostvari posljedicu lišavanja života, kako bi izbjegao dalja iznenadjenja i moguće opasnosti da bi bio otkriven. O postojanju takve svijesti kod njega, može se govoriti i obzirom na činjenicu da je do lica mjesta došao prijekim putem a u odlasku da se kretao njivama i uz potoke.

Pravna ocjena radnji optuženog je kako slijedi:

U izmjenjenoj optužnici tužilac je radnje optuženog označio kao krivično djelo iz čl.171 stav 2 tačka 7 KZ FBiH, što nije pravilno. U čl. 171 stav 1 KZ FBiH je inkriminirano umišljajno lišenje života jednog lica i to je osnovno krivično djelo. Privilegovani slučajevi su navedeni u čl.172 – Ubistvo na mah, u čl.173 – Ubistvo iz nehata i u čl.174 – Ubistvo djeteta pri porođaju. Dosljedno tome, ako se u tački 7 stav 2 čl.171 KZ FBiH zahtijeva da se radi o ubistvu dva ili više lica, izvršenih sa umišljajem a osim onih iz čl.172 i 174, onda je pravilno da se radnje iz tačke 7 vežu sa stavom 1 ovog člana.

Lišenje života tri lica od kojih je rezultat umišljajnog djelovanja, predstavlja krivično djelo iz čl.171 stav 2 tačka 7 u vezi sa stavom 1 KZ FBiH te je sud u tom dijelu optužnicu izmjenio na što je ovlašten jer nije vezan za pravnu ocjenu radnji koje označava tužilac.

Nije prihvaćen stav oštećenog da se radi o krivičnom djelu iz čl.171 stav 2 tačka 7 u vezi sa tačkom 4 KZ FBiH tj. da se radi o prividnom idealnom sticaju krivičnih djela jer ovdje nije sticaj raznih *krivičnih djela* (ni realni ni idealni pa prema tome ni prividni) nego se radi o određenom kvalifikovanom obliku jednog krivičnog djela: osnovno krivično djelo iz stava 1 obzirom na način izvršenja (svirep, podmukao), pobude iz kojih je izvršeno (nacionalne ili vjerske, koristoljublje, prikrivanje drugog ubistva, bezobzirnna osveta, ostale niske pobude), dovodjenje u opasnost života i *drugih lica*, svojstva oštećenog (službena ili vojna osoba u vršenju određenih poslova), raniju osudjivanost optuženog za umišljano ubistvo, je u raznim kvalifikovanim oblicima gdje je su, dakle, taksativno pojedini načini i okolnosti izvršenja krivičnog djela određeni kao posebne inkriminacije sa označenim posebni minimumum kazne zatvora u trajanju od deset godina i mogućnosti izricanja kazne dugotrajnog zatvora (koja je od 20 do 40 godina). Zbog toga nije moguće razmatrati sticaj između ovakvih slučajeva izvršenja (takva nemogućnost proizilazi iz samog sadržaja stava 2, npr.: jasno je da se ne mogu vezati *jer se isključuju* kvalifikovani oblici iz tačke 7 i tačke 2) već se pravna kvalifikacija, u slučaju kuluminacije određuje prema onom obliku koji radnje izvršenja najpotpunije odnosno najpretežnije ispunjavaju. U konkretnom slučaju je pravilno radnje izvršenja djela podvesti pod inkriminaciju iz tačke 7. Svi ostali elementi koji se ostvare a samostalno bi mogli predstavljati neki drugi i dodatni kvalifikovani oblik, trebaju se uzimati u obzir i razmatrati jedino u procesu odmjeravanja kazne. Ovdje je to slučaj sa izvršenjem djela iz nacionalnih ili vjerskih pobuda, kako je obrazloženo ranije.

Prilikom odmjeravanja kazne optuženom, cijenjene su sve okolnosti oje utiči na njenu vrstu i visinu.

Od olakšavajućih okolnosti je cijenjeno :

Optuženi je objasnio način na koji je otkriven te naveo da je pokazao mjesto gdje je sakrio pušku tek kada je *shvatio* da policija ima neke materijalne dokaze protiv njega i kada mu je rečeno da će se u potrazi za oružjem kojim je izvršeno krivično djelo pretresti cijelo selo. Ovo priznanje dakle nije bilo odraz kajanja zbog izvršenja krivičnog djela i nastalih posljedica pa nije moglo imati *presudan i odlučujući* uticaj na odmjeravanje kazne ali je cijenjeno *kao doprinos* potpunijem utvrđivanju materijalne istine.

Tokom 1992 godin, nakon povratka sa izdržavanja kazne, optuženi je pokušavao da riješi psihotično stanje u kome se nalazio odlazeći kod ljekara specijalista u Domu zadržavanja u Konjicu : dr. Sabine Radulović, neuropsihijatra i Selimović Elharuna, kliničkog

psihologa, tražeći psihološku pomoć i savjete što je navedeno u iskazu i medicinskoj dokumentaciji a sve to i u nalazu i mišljenju Psihijatrijske Klinike Sarajevo (zbog toga ne treba ponavljati te sadržaje)

Konačno, optuženi je i u vrijeme ovog glavnog pretresa mlade životne dobi od nepunih 26 godina života.

Od otežavajući okolnosti je uzeto u obzir :

Broj lica koje je lišio života jer se djelo ustanovljava već kada se dva lica liše života.

Pokušaj ubistva oštećenog Marinka te njegove teške i po život opasne povrede nanijete sa pet metala, kao rezultat upornosti i čvrste volje optuženog, kao i nastale trajne teške posljedice.

Ovo djelo je počinjeno u veoma kratkom periodu nakon izdržane ranije kazne zatvora u trajanju od 4 godine po presudi Okružnog suda u Šapcu-Srbija zbog izvršenja sličnog krivičnog djela u 1988 godini i iz istih motiva – razbojništvo izvršeno upotrebom oružja (automatske puške) i nedozvoljeno držanje oružja i eksplozivnim sredstava (tada je posjedovao više bomba i minicije). Sa izdržavanja te kazne otpušten je u januaru 2002 godine a već je u aprilu ponovo kupuje automotasku pušku i pet okvirova municije što ukazuje na po vještacima zapaženu agresivnost optuženog sa povremenim osvetničkim tendencijama. Krivično djelo je počinjeno prema sasvim nevinoj porodici koja je skoro totalno uništena a pobude optuženog ,nacionalne i vjerske, su jedini razlog njihovom stradanju, što ukazuje na posebno i izuzetno povećanu opasnost optuženog po društvo. Djelo koje je izvršio je rezultat smišljenog plana a pri njegovom izvršenju je ispoljena upornost, hladnokrvnost i bezobzirnost. Na prvom ispitivanju kod istražnog sudije, opisujući svoje stanje nakon izvršenja krivičnog djela, optuženi je naveo da nakon izvršenja djela i dolaskom kući *nije mogao odmah zaspati jer ga je malo pekla savjest* i što je u potpunom skladu sa ocjenom datom u nalazu Psihijatrijske klinike Sarajevo o tome da je optuženi ličnost potpuno zaravnjenih emocija, tako da je suviše dalje ukazivati na bilo šta u prilog zaključka suda da se radi o izuzetno opasnoj i društveno nepoželjnoj negativnoj ličnosti.

Vijeće suda je utvrdilo da sve ove okolnosti opravdavaju izrečenu kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju od 35 godina, kojom će se jedino u pravom smislu ostvariti svrha kažnjavanja.

U izrečenu kaznu je valjalo uračunati vrijeme provedeno u pritvoru tokom ovog postupka. Kako je označena puška vlasništvo optuženog i upotrebljana za izvršenje krivičnog djela a četiri okvira bila namijenjena za izvršenje djela, jer je optuženi sve ove stvari sve imao sa sobom pri izvršenju djela, valjalo je izreći mjeru bezbjednosti oduzimanja ovih predmeta čl članu 68 KZ FBiH.

Optuženi će tokom izdržavanja kazne ostvarivati određene prihode pa je obavezan da plati troškove postupka i paušalni iznos.

Radi izloženog riješeno je kao u dispozitivu presude

Zapisničar

Mušinović Fazila
Mušinović Fazila

Predsjednik vijeća

Hamza Kebo
Hamza Kebo

PRAVNA POUKA :

Protiv presude je dozvoljena žalba Vrhovnom sudu FBiH

u roku od 15 dana od prijema pismenog opravka.

Oštećeni presudu može pobijati zbog odluke o krivičnoj sankciji,

ПРИЛОГ И – Судска пресуда Врховног суда Федерације Босне и Херцеговине, број: Кж-269/03, од дана 10. 7. 2003. године.

BOSNA I HERCEGOVINA
FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE
VRHOVNI SUD
FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE
Број: Кж-269/03
Sarajevo, 10.07.2003. godine

Primljeno dne
20 ___ god.
ŽUPANIJSKI SUD MOSTAR
KANTONALNI SUD MOSTAR
Oštećen radnik suda

U IME FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE!

*Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine u Sarajevu u vijeću sastavljenom od sudija Ljiljane Filipović kao predsjednika vijeća, Malika Hadžiomerađića, Amira Jaganjca, mr. Tadije Bubalovića i Vesne Soflić kao članova vijeća, te Senade Ferizović kao zapisničara, u krivičnom predmetu protiv optuženog **Muamera Topalovića** zbog krivičnog djela iz člana 171. stav 2. tačka 7. u vezi sa stavom 1. Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, povodom žalbi Kantonalnog tužioca u Mostaru, oštećene porodice Anđelić i optuženog Muamera Topalovića protiv presude kantonalnog suda u Mostaru broj K-3/03 od 12.03.2003. godine, na sjednici održanoj u prisutnosti glavnog federalnog tužioca Ive Bradvice, te optuženog Muamera Topalovića i njegovog branioca Aida Glavovića advokata iz Mostara, dana 10.07.2003. godine, donio je ovu:*

PRESUDU

Žalbe kantonalnog tužioca u Mostaru, oštećene porodice Anđelić i optuženog Muamera Topalovića se odbijaju kao neosnovane i potvrđuje presuda Kantonalnog suda u Mostaru broj K-3/03 od 12.03.2003. godine.

Образложење

Presudom Kantonalnog suda u Mostaru broj K-3/03 od 12.03.2003. godine optuženi Muamer Topalović je oglašen krivim, da je na način opisan u njenoj izreci učinio krivično djelo ubojstva iz člana 171. stav 2. tačka 7. u vezi sa stavom 1. Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine (KZ FBiH) za koje je osuđen na kaznu dugotrajnog zatvora od tridesetpet godina, u koju mu je na osnovu člana 48. stav 1. istog zakona uračunato vrijeme provedeno u pritvoru od 25.12.2002. godine pa nadalje. Istom presudom optuženom je u smislu člana 68. KZ FBiH izrečena mjera sigurnosti oduzimanja predmeta i to automatske puške sa okvirom municije i četiri okvira sa municijom, a uz ovo je

na osnovu člana 91. Zakona o krivičnom postupku (ZKP) obavezan na snošenje troškova krivičnog postupka i paušala.

Protiv te presude žalbe su izjavili kantonalni tužilac u Mostaru i oštećena porodica Anđelić preko svog punomoćnika, te optuženi osobno i preko svog branioca.

Kantonalni tužilac u Mostaru presudu pobija zbog bitne povrede odredaba krivičnog postupka i povrede Krivičnog zakona, sa prijedlogom da se ista preinači u pogledu pravne ocjene djela, tako da optuženi bude oglašen krivim za krivično djelo ubojstva iz člana 171. stav 2. tačka 7. KZ FBiH.

Oštećena porodica Anđelić presudu pobija zbog odluke o kazni sa prijedlogom da se ista preinači u odluci o kazni tako da se optuženom izrekne kazna dugotrajnog zatvora u maksimalnom trajanju.

Optuženi žalbama presudu pobija zbog povrede krivičnog zakona, pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja i odluke o kazni, sa prijedlozima da se ista ukine i predmet vrati prvostepenom sudu na ponovno suđenje pred potpuno izmjenjenim vijećem ili da se pretres održi pred Vrhovnim sudom Federacije Bosne i Hercegovine ili da se ta presuda preinači u odluci o kazni i njemu izrekne znatno blaža kazna.

Zamjenik glavnog federalnog tužioca je u podnesku broj KTŽ 98/03 od 03.06.2003. godine predložio da se pobijana presuda povodom žalbe kantonalnog tužioca u Mostaru a po službenoj dužnosti preinači u pogledu pravne ocjene djela tako da se radnje optuženog opisane u njenoj izreci pravno kvalifikuju kao krivično djelo ubojstva iz člana 171. stav 2. tačka 4. KZ FBiH i da mu se za to djelo uvažanjem žalbi oštećenih izrekne kazna drugotrajnog zatvora od četrdeset godina, a da se ostale žalbe odbiju kao neosnovane.

Na sjednici vijeća održanoj na temelju člana 365. ZKP, zamjenik glavnog federalnog tužioca je ostao kod naprijed pomenutog podneska, dok su optuženi i njegov branilac sa jedne strane ostali kod navoda i prijedloga iz žalbi, a sa druge strane su predložili da se žalba kantonalnog tužioca u Mostaru i oštećene porodice Anđelić odbiju kao neosnovane.

Nakon što je ispitao pobijanu presudu u granicama žalbenih prigovora Kantonalnog tužioca u Mostaru, oštećene porodice Anđelić i optuženog, kao i po službenoj dužnosti na osnovu člana 370. stav 1. ZKP, ovaj sud je odlučio kao u izreci iz sljedećih razloga:

U smislu odredbe člana 356. ZKP žalba između ostalog mora da bude sastavljena tako, da može poslužiti kao osnovica za ispitivanje presude. Ovo između ostalog znači obavezu žalioca da konkretizuje žalbene osnove iz kojih

pobija presudu, jer se bez toga nezna koji su njegovi žalbeni prigovori. U ovoj krivičnoj stvari kantonalni tužilac u Mostaru nije obrazložio žalbeni osnov postojanja bitne povrede odredaba krivičnog postupka, pa se u tom pravcu njegova žalba nije mogla ni ispitati. Radi toga je ovaj sud na temelju ovlaštenja iz člana 370. stav 1. ZKP ispitao postojanje bitnih povreda odredaba krivičnog postupka na koje pazi po službenoj dužnosti, pa je zaključio da one nisu učinjene.

Po ocjeni ovog suda, činjenična osnova pobijane presude nije pogrešna i nepotpuno utvrđena kako se to iznosi u žalbama optuženog.

Naime, optuženi u žalbama navodi, da je na mjestu inkriminisanog događaja namjeravao prisutne osobe samo zaplašiti a ne ubijati kako je to utvrdio prvostepeni sud u pobijanoj presudi. Da bi potkrijepio takve navode, ukazao je na djelove iskaza nekih svjedokinja koje su izjavile da je on tom prilikom rekao i to prema iskazu svjedokinje Ruže Anđelić "nazad pucaću", prema iskazu svjedokinje Mire Anđelić "tamo vi stanite neće vam se ništa dogoditi" i konačno prema iskazu svjedokinje Ive Stojanović "stanite tu neće vam se ništa desiti". Dalji tok događaja opisan u izreci pobijane presude u kome je optuženi pucao iz automatske puške u žalbama nastoji opravdati "reakcijom ranjenog Marinka", zatim panikom ostalih osoba koje su bile prisutne i navodima iz neuropsihijatrijskog vještačenja da kod njega u odnosu na specifične frustracije i situacije dolazi do enormne napetosti i agresije, koju teško može izdržati i kontrolisati, pa da je to sve moglo dovesti "do nekontrolisanih radnji pucanja". Pažljivom analizom takvih žalbenih prigovora potpuno je jasno, da optuženi prije svega izbjegava da se suoči sa činjenicama i okolnostima koje su prostorno i vremenski predhodile ovom događaju. Radi se o nespornim činjenicama i okolnostima prema kojima se optuženi maskiran uputio na mjesto događaja, zatim pucanjem iz automatske puške isprobao njenu ispravnost, te nasilno ušao u kuću oštećene porodice Anđelić. Za razliku od žalbi optuženog nižestepeni sud je prema obrazloženju pobijane presude pravilno uočio značaj navedenih činjenica i okolnosti, pa ih na odgovarajući način vrednovao prilikom utvrđivanja činjeničnog stanja prema kome je optuženi iz određenih pobuda postupio na način opisan u izreci pobijane presude. Pored toga, iznošenjem naprijed navedenih žalbenih prigovora, optuženi očigledno ne uvažava da je već nasilnim ulaskom u kuću oštećene porodice Anđelić izvršio protivpravni napad kojim je bio ugrožen njihov tjelesni integritet i životi. Pravi razlog obraćanja optuženog svjedokinjama Ruži Anđelić, Miri Anđelić i Ivi Stojanović na koje se pozvao u svojim žalbama, prvostepeni sud je pravilno utvrdio na temelju dokaza na koje je ukazao u obrazloženju pobijane presude i zaključio da je to bilo radi daljeg sprečavanja njihove vriske i dozivanja pomoći odnosno bržeg i bezopasnijeg izvršenja krivičnog djela, budući da je nakon što su se svjedokinje Mira Anđelić i Iva Stojanović umirile i sakrile pod sto, iz automatske puške pucao na način i pod okolnostima opisanim u činjeničnom supstratu djela. I ne samo to, na temelju

rezultata izvedenih dokaza (uključujući nalaz i mišljenje vještaka neuropsihijatra prema kojem je optuženi u vrijeme izvršenja krivičnog djela bio smanjeno uračunljiv ali ne bitno), nižestepeni sud je pravilno zaključio da su postupci optuženog bili isključivo rezultat njegovog misaonog procesa i voljnog postupanja. Zbog toga, i po ocjeni ovog suda, činjenica i okolnosti koje su predhodile inkriminisanom događaju, kao i one u toku događaja, jasno i nedvojbeno demantuju esencijalna žalbena tvrđenja optuženog, da je htio samo zaplašiti oštećenu porodicu Anđelić, a ne vršiti ubojstva.

Iz obrazloženja pobijane presude proizilazi, da je nižestepeni sud odbio prijedlog branioca optuženog za saslušanje svjedoka Marinka Anđelića. Pri tome je kao razloge naveo, da je pomenuti svjedok bio pozvan na glavni pretres, ali da nije pristupio jer se nalazi na bolničkom liječenju gdje mu trebaju biti izvršeni dodatni hiruški zahvati, pa da je zbog svega toga njegov dolazak neizvjestan i znatno otežan, a uz to da taj iskaz nije ni nužan. S tim u vezi, ovaj sud smatra, da je prvostepeni sud takvu svoju odluku donio ne samo u skladu sa interesom racionalnog i ekonomičnog postupanja, već i općom dužnošću da se brine o svestranom raspravljanju predmeta, kao i otklanjanja svega onoga što odugovlači postupak, a ne služi za razjašnjenje stvari. Kako u ovom slučaju naprijed pomenuti prijedlog za izvođenje dokaza nije u tim okvirima i uz to zbog zdravstvenog stanja svjedoka nije bilo moguće izvesti, nižestepeni sud je pravilno postupio kada ga nije prihvatio, pa se žalbe optuženog i u tom pogledu ukazuju kao neosnovane.

Kada je u pitanju pravna ocjena djela za koje je optuženi oglašen krivim, nema nikakve dvojbe da su u njegovim radnjama ostvarena obilježja dva kvalifikovana oblika krivičnog djela ubojstva iz člana 171. stav 2. KZ FBiH (lišavanje života iz nacionalnih i vjerskih pobuda, te činjenje s umišljajem više ubojstva). Pošto u krivičnom pravnom smislu to predstavlja prividni stjecaj onda je valjalo dati pravnu ocjenu onih radnji optuženog koje u objektivnom i subjektivnom smislu najpotpunije dolaze do izražaja. Kako po prirodi stvari kod navedenog krivičnog djela dominira kvalifikovani oblik ubojstva više osoba u odnosu na sve ostale oblike, onda je posljedično tome radnje optuženog koji je lišio života tri osobe valjalo pravno ocijeniti kao krivično djelo iz člana 171. stav 2. tačka 7. KZ FBiH, jer se one (radnje optuženog) u objektivnom i subjektivnom smislu u tom obliku najpotpunije izražavaju. Radi toga je nižestepeni sud pravilno postupio kada je radnje optuženog pravno kvalifikovao kao krivično djelo iz člana 171. stav 2. tačka 7. KZ FBiH, ali je pogriješio kada je tu zakonsku odredbu doveo u vezu sa stavom 1. istog člana. Međutim, po shvatanju ovog suda takvu pogrešku nije potrebno ispraviti ne samo iz razloga što je pravno nevažna (nije na štetu a niti u korist optuženog), već i zbog toga što je zamjenik glavnog federalnog tužioca u svom podnesku izmjenio žalbeni prijedlog kantonalnog tužioca u Mostaru kojim je traženo takvo preinačenje pobijane presude.

Ispitujući pobijanu presudu u odluci o kazni, a u vezi sa žalbenim prigovorima optuženog i oštećene porodice Anđelić, ovaj sud nalazi da je prvostepeni sud pravilno utvrdio sve olakšavajuće i otežavajuće okolnosti od kojih u smislu člana 40. stav 1. KZ FBiH zavisi visina kazne. Ovo zbog toga, jer prigovori iz žalbi optuženog i oštećene porodice Anđelić nisu dovele u pitanje olakšavajuće i otežavajuće okolnosti koje je utvrdio prvostepeni sud i za iste u obrazloženju pobijane presude naveo vrlo detaljne i ubjedljive razloge sa kojima se saglašava i ovaj kao drugostepeni sud. Imajući u vidu sve te olakšavajuće i otežavajuće okolnosti ovaj sud je mišljenja, da izrečena kazna dugotrajnog zatvora od 35 godina, optuženom nije prestrogo odmjerena kako to on tvrdi u svojim žalbama a niti je preblaga kako se to navodi u žalbi oštećene porodice Anđelić. S toga, ovaj sud smatra, da će se sa navedenom kaznom dugotrajnog zatvora postići svrha kažnjavanja predviđena u članu 33. KZ FBiH, pa se svi suprotni žalbeni navodi optuženog i oštećene porodice Anđelić ukazuju kao neprihvatljivi.

Pošto u smislu člana 372. ZKP žalba zbog pogrešno ili nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja ili zbog povrede krivičnog zakona izjavljena u korist optuženog u sebi sadrži i žalbu zbog odluke o krivičnoj sankciji, to je ovaj sud u konkretnom slučaju ispitao pobijanu presudu u odluci o izrečenoj mjeri sugurnosti oduzimanja predmeta (automatske puške sa okvirom municije i četiri okvira sa municijom) iz člana 68. KZ FBiH, pa je našao da je ista pravilna i na zakonu osnovana.

Sa izloženog odlučeno je kao u izreci.

Zapisničar
Senada Ferizović

Predsjednik vijeća
Ljiljana Filipović, s.r.

tačnost otpravka tvrdi
k. sudske pisarnice, -

u izreci
Fikreta Čehić

POSKA: Brodove presude dozvoljena je žalba Vrhovnom sudu Federacije Bosne i Hercegovine kao trećestepenom sudu u roku od 15 dana po prijemu drugostepene presude. Žalba se podnosi preko Kantonalnog suda u Mostaru u dva istovjetna primjera.

ПРИЛОГ Ј – Судска пресуда Врховног суда Федерације Босне и Херцеговине, број Кж-414-03, од дана 21. 1. 2004. године

Bosna i Hercegovina
FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE
VRHOVNI SUD
FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE
Kž-414/03
Sarajevo, 21.01.2004. god.

21. 1. 2004.
KANTONALNI TUŽIOCI
KANTONALNOG TUŽIOCTVA
MOSTARA
Obr

U IME FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE !

Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine u Sarajevu, u vijeću sastavljenom od sudija: Dodik Ignjacija, kao predsjednika vijeća, mr Jevrosime Obradović, Sofije Alikalfić, Medžide Kekić i Vjekoslava Lovrića, kao članova vijeća, uz sudjelovanje Hasije Hrvat, kao zapisničara, u krivičnom predmetu protiv optuženog Topalović Muamera, zbog krivičnog djela iz člana 171. stav 2. tačka 7. Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, povodom žalbe optuženog Topalović Muamera i njegovog branioca advokata Glavonić Aida iz Mostara i Kantonalnog tužioca iz Mostara, protiv drugostepene presude Vrhovnog suda Federacije BiH, br. Kž-269/03 od 10.7.2003.godine, na javnoj sjednici vijeća održanoj u prisutnosti zamjenika glavnog Federalnog tužioca Ive Bradvice, te optuženog i njegovog branioca, dana 21.01.2004. godine, donio je ovu:

P R E S U D U

Odbijaju se kao neosnovane žalbe optuženog Topalović Muamera i njegovog branioca, a uvažava žalba Kantonalnog tužioca u Mostaru i preinačuje drugostepena presuda Vrhovnog suda Federacije Bosne i Hercegovine broj: Kž-269/03 od 10.07.2003. godine u pravnoj ocjeni krivičnog djela tako da se radnje optuženog koje su ovom presudom pravno ocijenjene kao krivično djelo ubistva više osoba iz člana 171. stav 2. tačka 7. Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine pravno kvalifikuju kao krivično djelo ubistva iz vjerskih i nacionalnih pobuda iz člana 171. stav 2. tačka 4. istog krivičnog zakona, za koje se optuženi Topalović Muamer osuđuje na kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju od 35 (trideset pet godina) u koju mu se kaznu po članu 48. Krivičnog zakona Federacije BiH uračunava vrijeme provedeno u pritvoru od 25.12.2002. godine pa nadalje.

Ostali dio drugostepene presude ostaje neizmijenjen.

O B R A Z L O Ž E N J E

Drugostepenom presudom Vrhovnog suda Federacije BiH broj: Kž-269/03 od 10.7.2003. godine, odbijene su žalbe optuženog Topalović Muamera, oštećene porodice Anđelić i Kantonalnog tužioca iz Mostara kao neosnovane i potvrđena prvostepena

presuda Kantonalnog suda u Mostaru broj: K-3/03 od 12.3.2003. godine kojom je optuženi proglašen krivim za izvršeno krivično djelo ubistva iz člana 171. stav 2. tačka 7. Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine (KZ FBiH) i osuđen na kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju od 35 godina, u koju mu je kaznu na osnovu člana 48. istog zakona uračunato vrijeme provedeno u pritvoru od 25.12.2002. godine pa nadalje. Istovremeno optuženom je po članu 68. KZ FBiH izrečena mjera sigurnosti oduzimanja predmeta - automatske puške sa okvirom municije i četiri okvira sa municijom sa kojom je izvršeno krivično djelo uz obavezu optuženog na plaćanje troškova krivičnog postupka i paušala u skladu sa članom 91. Zakona o krivičnom postupku (ZKP).

Protiv drugostepene presude Vrhovnog suda FBiH na osnovu ovlaštenja iz člana 384. ranijeg ZKP-a ("Sl. novine FBiH", br. 43/98) žalbe su izjavili Kantonalni tužilac iz Mostara, optuženi Topalović Muamer lično kao i njegov branioc.

Kantonalni tužilac iz Mostara žalbom br. Kt-104/02 od 5.8.2003. godine, drugostepenu presudu pobija zbog bitne povrede odredaba krivičnog postupka, povrede krivičnog zakona i odluke o kazni, pozivajući se na odredbe sadašnjeg ZKP-a ("Sl. novine FBiH", br. 36/03) sa prijedlogom da se navedena presuda preinači u pravnoj ocjeni djela i odluci o kazni tako da se optuženi oglasi krivim za krivično djelo iz člana 171. stav 2. tačka 7. KZ FBiH (za koje je već osuđen pobijanom presudom) ili za krivično djelo iz člana 171. stav 2. tačka 4. ranijeg KZ FBiH i osudi na kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju od 40 godina. Naknadno tužilac pismenim podneskom od 7.8.2003. godine podnošenje svoje žalbe bazira na članu 384. ranijeg ZKP i istovremeno koristeći svoje pravo iz odredbe člana 355. ZKP odustaje od žalbe u odnosu na odluku o kazni ističući da u tom pravcu tužilac nije podnosio žalbu na prvostepenu presudu (žalbu je podnio punomoćnik porodice oštećenih) te ne može iz tog osnova ulagati žalbu ni u odnosu na drugostepenu presudu na štetu optuženog pozivajući se na načelo reformatio in peius, ostajući kod prijedloga iz prvobitne žalbe o preinačenju drugostepene presude u pogledu pravne ocjene djela.

Optuženi Topalović Muamer u svojoj žalbi nije naveo žalbene osnove zbog kojih pobija drugostepenu presudu, ali iz žalbenih prigovora jasno je vidljivo da žalbom pobija i drugostepenu i prvostepenu presudu zbog odluke o kazni i zbog nepotpuno i pogrešno utvrđenog činjeničnog stanja sa prijedlogom da se predmet vrati na ponovno suđenje prvostepenom sudu ali pred potpuno drugim sudskim vijećem.

Branilac optuženog drugostepenu presudu pobija zbog pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja, pogrešne primjene krivičnog prava i odluke o kazni sa prijedlogom da se drugostepena presuda ukine i predmet vrati prvostepenom sudu na ponovno odlučivanje ili podredno da se presuda preinači i optuženom izrekne znatno blaža kazna od izrečene.

Zamjenik Glavnog federalnog tužilaca u pismenom podnesku broj Ktž-236/03 od 3.9.2003. godine, predložio je da se odbiju kao neosnovane žalbe optuženog i njegovog branioca a usvoji žalba Kantonalnog tužioca iz Mostara i preinači pobijana drugostepena presuda kako u pravnoj ocjeni djela jer je iz samog dispozitiva prvostepene presude jasno vidljivo da se radnje optuženog i u subjektivnom i u objektivnom smislu najpotpunije izražavaju u kvalifikovanom obliku ubistva iz nacionalnih i vjerskih pobuda - član 171. stav 2. tačka 4. KZ FBiH tako i u odluci o

kazni i optuženom izrekne kazna dugotrajnog zatvora u maksimalnom trajanju od 40 godina.

Na sjednici trostepenog sudskog vijeća održanog dana 21.1.2004. godine u skladu odredbe člana 365. ZKP zamjenik Glavnog federalnog tužioca ostao je kod prijedloga iz gore navedenog pismenog podneska kao i branilac optuženog kod prijedloga i navoda svoje žalbe. Međutim, optuženi Topalović Muamer izmijenio je prijedlog svoje žalbe i zatražio da ga sud oslobodi optužbe, dopunjući istovremeno žalbu tražeći oslobođenje i od plaćanja troškova krivičnog postupka kao i paušala. Na istoj sjednici optuženi kao i njegov branilac saglasno su predložili da se žalba Kantonalnog tužioca iz Mostara odbije kao neosnovana.

Nakon što je ispitao pobijanu presudu u granicama prigovora podnijetih u žalbi i po službenoj dužnosti na osnovu odredbe člana 370. ZKP, ovaj sud je odlučujući u trećem stepenu žalbenog postupka, donio odluku kao u izreci ove presude iz sljedećih razloga:

Optuženi i njegov branilac žalbama ukazuju da se drugostepena presuda kojom je potvrđena prvostepena presuda temelji kako na nepotpunom utvrđenom činjeničnom stanju koje se ispoljava u činjenici da nije u toku krivičnog postupka saslušan krunski svjedok odbrane optuženog učesnik inkriminisanog događaja oštećeni Anđelić Marinko, tako i na pogrešno utvrđenom činjeničnom stanju jer su nižestepeni sudovi pogrešno izveli zaključak o namjeri optuženog da oštećene ubije iako je njegova namjera isključivo bila kako je to i u toku krivičnog postupka stalno isticao, da ih samo zaplaši, zbog čega je i došao na badnje veče u mjestu gdje je znao da žive Hrvati - povratnici i na taj način skrene pažnju javnosti na nepravde koje se čine Muslimanima kako u svijetu - u Iraku i Avganistanu -, tako i u Bosni naročito u odnosu na neriješena ubistva Muslimana - povratnika u Mostaru.

Navedeni žalbeni prigovori optuženog i njegovog branioca nemaju svog osnova u sklopu svih u toku dosadašnjeg krivičnog postupka utvrđenih činjenica i okolnosti pod kojima je došlo do izvršenja inkriminisanog događaja od strane optuženog - ubistva oštećenih (tri člana porodice Anđelić - oca Anđelka, kćerke Zorice i Mare te zadavanje sinu Marinku teških i po život opasnih tjelesnih povreda sa trajnim posljedicama).

Neprihvatanje odbrane optuženog o namjeri da kritične noći na božićno badnje veče oštećene - porodicu Anđelić samo zastraši a ne i ubije drugostepeni sud je u presudi (strana 3 i 4 pobijane presude) naveo u tom pravcu konkretne razloge prihvatajući istovremeno razloge detaljno navedene na strani 11 i 12 potvrđene prvostepene presude Kantonalnog suda u Mostaru. Na osnovu tih razloga konstatovanih u nižestepenim sudskim odlukama kao i na osnovu ostalih činjenica navedenih u tim odlukama vezanih za postupke optuženih, posebno - dolazak naoružanog i maskiranog optuženog na božićno badnje veče u mjesto Kostajnica Općina Konjic gdje žive Hrvati, obilazak pojedinih kuća bez ulaženja u iste jer nije bio siguran ko u njima živi, dolazak pred kuću oštećenih znajući da u toj kući živi povratnička hrvatska porodica ispred koje je kuće bila okićena i jelka - božićni vjerski simbol Hrvata, - uočavanje pred ulaznim vratima kuće optuženog sa uperenom puškom od strane ubijene Zorice, njen zaplašeni vrisak kao i vrisak ostalih ukućana, ulaženje u kuću i nakon izvršenog zaplašivanja ukućana te ispaljivanje iz puške u ukućane ukupno 11 metaka, napuštanje ove kuće i vraćanje svojoj kući udaljenoj više kilometara sakrivši

automatsku pušku, - po ocjeni ovog trećestepenog sudskog vijeća u potpunosti je pravilan i objektivni zaključak drugostepene presude kao i prvostepene presude da optuženi Topalović Muamer nije htjeo zaplašiti već isključivo ubiti hrvatsku porodicu Anđelić, koje je ubistvo kritične noći i realizovao u odnosu na tri člana te porodice. Kako žalba optuženog i njegovog branioca ne sadrže ni jedan novi dokaz ili novu činjenicu koja bi na bilo koji način osporila navedene postupke optuženog to su neprihvatljivi navodi ovih žalbi da se drugostepena presuda temelji na pogrešno utvrđenom činjeničnom stanju te su sa aspekta tog žalbenog osnova ove žalbe kao neosnovane i odbijene.

Navedene žalbe ističu da se drugostepena presuda kao i prvostepena presuda temelje i na nepotpuno utvrđenom činjeničnom stanju zbog nesaslušanja oštećenog - povrijeđenog Anđelić Marinka koji je po žalbama krunski svjedok za odbranu optuženog. Iskazom ovog svjedoka u kojeg je optuženi najprije pucao zadavši mu prostrelnu ranu u predjelu ruke i glave po navodima žalbe branioca optuženog utvrdilo bi se redosljed zadavanja tih rana i ukoliko bi prioritet bio na ranama u predjelu ruke bila bi potvrđena odbrana optuženog da nije prisutne htio ubiti već samo zastrašiti, a do ubistva je došlo zbog reakcije povrijeđenog Marinka i panike ostalih prisutnih, što je kod optuženog kao osobe sa znacima emocionalne nestabilnosti, a posebno na specifične frustracije i situacije dovelo do narastanja enormne napetosti i agresije kao posljedice posttraumatskog sindroma konstatovanog kod optuženog. Ovi navodi žalbe također su neosnovani. Stav drugostepenog suda naveden u pobijanoj presudi kao i stav prvostepenog suda, da iskaz teško povrijeđenog Marinka nije nužan jer su sve bitne činjenice vezane za inkriminirani događaj - postupke optuženog u potpunosti utvrđene ostalim provedenim dokazima je pravilan stav.

U tom pravcu posebno se ukazuje na medicinsku ekspertizu Psihijatrijske klinike Kliničnog centra u Sarajevu od 20.1.2003. godine na kojoj je Klinici optuženi boravio 5 dana radi posmatranja, kao i na iskaz prof. dr. Ljubović Senadina - predstavnika tima vještaka ljekara navedene ekspertize. U ovoj ekspertizi između ostalog, konstatuje se, da je optuženi Topalović Muamer ličnost iznad prosječnih intelektualnih sposobnosti i istovremeno ličnost sa teško deformisanom strukturom u kojoj su prisutna asocijalna i antisocijalna obilježja sa visokom potencijalom agresije i povremenim osvećničkim tendencijama i znacima emocionalne nestabilnosti pogotovo u specifičnim situacijama i frustracijama. Međutim, bez obzira na ovakvo teško deformisanu strukturu ličnosti optuženog i prisutne simptome hroničnom posttraumatskog stresnog poremećaja, zaključak ekspertize je, da je sposobnost optuženog u vrijeme izvršenja krivičnog djela da shvati značaj svog djela i da upravlja svojim postupcima bila smanjena ali ne i bitno smanjena. Na osnovu navedene ekspertize jasno je vidljivo da do ubistva nije došlo, kako to žalba ističe, zbog reakcije povrijeđenog Marinka (pružanje ruku da otme pušku, po odbrani optuženog) i panike prisutnih, što je dovelo optuženog obzirom na psihičku strukturu njegove ličnosti u takvu frustriranu situaciju u kojoj nije mogao upravljati svojim postupcima. Naprotiv u kritično vrijeme sposobnost optuženog da shvati značaj svojih postupaka - svoga djela i da tim postupcima upravlja njegova uračunljivost - član 13. KZ FBiH - nije bila čak ni bitno smanjena. Istovremeno sa aspekta takve njegove uračunljivosti u sklopu i njegove iznadprosječne intelektualne sposobnosti sami postupci optuženog - pucanje iz automatske puške (po vještaku balističaru potpuno ispravne), iz neposredne blizine najprije u golorukog povrijeđenog Marinka, zatim u ubijenog Anđelka te odlazak iz dnevne u spavaću sobu i ponovno iz neposredne blizine pucanje u Marinka koji je u međuvremenu pobjegao u tu sobu, te u ubijenu Maru i

Zoricu (zapisnik o uviđaju Kantonalnog suda Mostar, br. Kri-37/02 od 25.12.2002. godine, skica lista mjesta sa fotodokumentacijom PU Konjic od 25.12.2002. godine, nalaz i mišljenje sudskog vještaka Žujo Hamze) u potpunosti osporavaju odbranu optuženog o namjeri zastrašivanja hrvatske porodice Andelić radi skretanja pažnje javnosti na nepravde koje se vrše muslimanima, a potvrđuju svjesno i voljno -umišljajno postupanje optuženog u pravcu ubijanja te porodice iz vjerskih i nacionalnih pobuda. Na osnovu svega navedenog vezanog za ličnost optuženog Topalović Muamera, njegove postupke i u tom pravcu postojeće dokaze potpuno je nebitno - irelevantno za krivičnu odgovornost optuženog redosljed zadatih prostrelnih povreda povrijeđenom Marinku, kao i reakcija povrijeđenog koju ističe optuženi a koja je osporena mišljenjem sudskog vještaka Žujo Hamze, zbog čega je i po ocjeni ovog trećestepenog sudskog vijeća Vrhovnog suda Federacije BiH saslušanje oštećenog Andelić Marinka nepotrebno - suvišno te je i iz tog žalbenog osnova - nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja žalba optuženog i njegovog branioca kao neosnovana odbijena.

Isto sudsko vijeće detaljno je razmotrilo i žalbu Kantonalnog tužioca iz Mostara od 5.8.2003. godine, koja je korigovana podneskom od 7.8.2003. godine, u odnosu na prvobitne žalbene osnove ostajući kod žalbenog osnova povrede krivičnog zakona i prijedloga preinačenja drugostepene presude u pravnoj ocjeni djela na način što će se optuženi Topalović Muamer oglasiti krivim za krivično djelo iz člana 171. st. 2. tač.7. KZ FBiH (za koje je djelo kako je već istaknuto i oglašen krivim) ili za krivično djelo iz člana 171. stav 2. tačka 4. KZ FBiH.

Drugostepeni sud u pobijanoj presudi strana 4. razmatrajući pravnu ocjenu kvalifikovanih ubistava iz člana 171. stav 2. KZ FBiH prioritet daje pravnoj ocjeni kvalifikovanom krivičnom djelu ubistva čija zakonska obilježja kroz radnje izvršenja najpotpunije dolaze do izražaja. Nakon toga drugostepeni sud zauzima stav - zaključuje **da po prirodi stvari** kvalifikovano ubistvo više osoba dominira u odnosu na sva ostala kvalifikovana ubistva, te kako je optuženi lišio života tri osobe to je nižestepeni prvosepeni sud pravilno postupio kada je radnje optuženog pravno kvalifikovao kao krivično djelo ubistva više lica iz člana 171. stav 2. tačka 7. KZ FBiH potvrdivši time i u tom pravcu prvostepenu presudu Kantonalnog suda u Mostaru broj: K-3/03 od 12.3.2003. godine.

Ovo trećestepeno sudsko vijeće u potpunosti prihvata stav drugostepenog suda da prioritet pravne ocjene kvalifikovanih ubistava iz člana 171. stav 2. KZ FBiH pripada onom kvalifikovanom ubistvu čija objektivna i subjektivna zakonska obilježja kroz radnje izvršenja počinioca konkretnog krivičnog djela ubistva najpotpunije dolaze do izražaja - najpotpunije se manifestuju u stvarnosti, jer je to sa krivično-pravnog aspekta opšte usvojen kriterij za razgraničenje pravne ocjene kod svih kvalifikovanih krivičnih djela ubistva. Međutim, sa tog opšte-usvojenog kriterija neprhvatljiv je zaključak - stav drugostepenog suda da krivično djelo kvalifikovanog ubistva više osoba svojom pravnom ocjenom **po prirodi stvari** dominira nad svim drugim kvalifikovanim oblicima krivičnog djela ubistva jer bi time automatski unaprijed bila anulirana zakonska objektivna i subjektivna obilježja ovih drugih kvalifikovanih ubistava što ni na jedan način ne proizilazi iz zakonskog teksta odredbe člana 171. stav 2. KZ FBiH gdje su navedena sva kvalifikovana ubistva. Ovakav stav drugostepenog suda posebno je neprihvatljiv u odnosu na inkriminisane radnje optuženog Topalović Muamera jer su kroz njegove inkriminisane radnje - postupke i njegov subjektivni odnos prema izvršenom krivičnom djelu u potpunosti, maksimalno došla do izražaja zakonska

obilježja kvalifikovanog krivičnog djela ubistva počinjenog iz vjerskih i nacionalnih pobuda iz člana 171. stav 2. tačka 4. KZ FBiH bez bilo kakvog manifestovanja zakonskih obilježja kvalifikovanog krivičnog djela ubistva više osoba iz tačke 7. istog citiranog člana KZ FBiH jer u okviru njegovog umišljajnog postupanja zakonska obilježja tog krivičnog djela nisu bila ni obuhvaćena obzirom da mu broj članova hrvatske porodice Anđelić u kritično vrijeme nije bio ni poznat.

Ova konstatacija o maksimalnom ispoljavanju u radnjama optuženog zakonskih obilježja kvalifikovanog ubistva iz vjerskih i nacionalnih pobuda jasno je navedena - opisana ne samo u izreci prvostepene presude koja je potvrđena drugostepenom presudom (... uoči katoličkog praznika Božića na badnje veče - ... znajući da je kuća građana hrvatske nacionalnosti - ... te iz nacionalnih i vjerskih pobuda htijući da liši života), već i obrazloženju te presude (strana 11. - Optuženi je predhodno stvorio odluku da preduzme određene radnje prema nekome i bilo kome ko je hrvatske nacionalnosti i da to učini na Božić - strana 12. "Dosljedno tome utvrđuje se da je optuženi iz nacionalnih i religijskih pobuda odlučio da izvrši krivično djelo - strana 16... a pobude optuženog, nacionalne i vjerske, su jedini razlog stradanja sasvim nevine porodice). Imajući u vidu ove navode prvostepene presude te stav izražen na strani 15. iste presude... da se pravna kvalifikacija određuje prema onom obliku koji radnje izvršenja najpotpunije, odnosno najpretežnije ispunjavaju..., potpuno je nejasan sljedeći zaključak - stav prvostepenog suda - "U konkretnom slučaju je pravilno radnje izvršenja djela podvesti pod inkriminaciju iz tačke 7. KZ FBiH" (ubistvo više osoba).

Drugostepeni sud je poivrdio ovu prvostepenu presudu u cijelosti prihvatajući i njenu pravnu ocjenu u odnosu na radnje optuženog kao kvalifikovano ubistvo više osoba a ne ubistvo iz vjerskih i nacionalnih pobuda na osnovu svog već navedenog stava da **po prirodi stvari** pravna ocjena ovog kvalifikovanog ubistva više osoba dominira nad pravnom ocjenom svih ostalih kvalifikovanih ubistava.

Neprihvatanje ovog stava osnovanim ne proizilazi samo iz činjenice da je on suprotan opšteusvojenom krivično-pravnom kriterijumu razgraničenja pravne ocjene kod krivičnog djela kvalifikovanih ubistava već i sa teoretskog pravnog aspekta ustrojstva ovog krivičnog djela. U našoj pravnoj teoriji postoje dva oprečna shvatanja, jedno koje ubistvima iz člana 171. stav 2. KZ FBiH priznaje karakter kvalifikovanih ubistava, i drugo koje taj karakter osporava ubistvima navedenim u tom članu pod tačkom 2., 7. i 8. među kojima se nalazi i ubistvo više osoba. Kao argumenat ovog drugog shvatanja ističe se da je za postojanje kvalifikovanog ubistva osim postojanja radnje izvršenja koja prati svako ubistvo - lišavanje života - potrebno je uz tu osnovnu radnju postojanje i drugih okolnosti pod kojima se ova radnja izvršava dajući joj sa aspekta zakonodavca teži kvalifikovaniji oblik, zato što je lišavanje života i došlo pod težim kvalifikovanim okolnostima od onih uobičajenih koje dovode do svakog ubistva. Ubistva iz člana 171. stav 2. tačka 2., 7. i 8. osim osnovne radnje lišavanja života ne sadrže ni jednu otežavajuću okolnost koja bi tim ubistvima dala kvalifikatorni oblik. Ova ubistva uvrštena su u kvalifikatorna ubistva pod pritiskom kaznene politike u cilju efikasnijeg, olakšavajućeg načina izricanja kazni izvršiocima tih ubistava. Vjerovatno su pod utjecajem ovog shvatanja navedena ubistva i izgubila karakter kvalifikovanih ubistava jer kao takva nisu uvrštena u odredbe novog KZ FBiH što je vidljivo iz člana 166. tog zakona.

Na osnovu iznijetog žalba Kantonalnog tužioca iz Mostara ocijenjena je osnovanom te je drugostepene presuda Vrhovnog suda FBiH preinačena u pravnoj ocjeni krivičnog djela izvršenog od strane optuženog Topalović Muamera na način kako je to navedeno u izreci ove trećestepene presude Vrhovnog suda FBiH.

Razmatrane su žalbe optuženog i njegovog branioca i o odluci o kazni izrečene optuženom pobijanom drugostepenom presudom - dugotrajni zatvor u trajanju od 35 godina. Bez obzira na težinu ove kazne koja se temelji na pravilnom sagledavanju svih olakšavajućih i otežavajućih okolnosti utvrđenim kod optuženog u skladu člana 40. KZ FBiH po ocjeni ovog sudskog vijeća izrečena kazna je adekvatna kako ličnosti optuženog Topalović Muamera kao izvršioca navedenog krivičnog djela tako i težini tog krivičnog djela. Ova adekvatnost vezana za ličnost optuženog došla je do potpunog izražaja kada je optuženi na sjednici sudskog vijeća zatražio oslobođenje od optužbe iako je svjestan obzirom na svoje nadprosječne intelektualne sposobnosti i svoju uračunljivost posljedica svojih postupaka - ubistva troje nevinih lica i teško tjelesno povređivanje jednog lica sa trajnim posljedicama. Težina krivičnog djela posebno se manifestuje u činjenici da je krivično djelo, koje je izvršeno iz vjerskih i nacionalnih pobuda, počinjeno u vrijeme kada se uz pomoć i Međunarodne zajednice ulažu veliki naponi na smanjenju svih vjerskih, nacionalnih i ostalih sličnih napetosti, tenzija koje su još uvijek prisutne na području cijele Bosne i Hercegovine. Zbog toga se jedino navedenom kaznom može postići svrha kažnjavanja iz odredbe člana 33. KZ FBiH kako u odnosu na optuženog tako posebno i u odnosu na generalni preventivni utjecaj na druge građane da ne čine ovu vrstu krivičnih djela. Kako je i ovaj osnov žalbi optuženog i njegovog branioca ocijenjen neosnovanim to su njihove žalbe kao takve u potpunosti i odbijene što je i konstatovano u izreci ove trećestepene sudske presude.

Na kraju sudsko vijeće ističe da nije razmatrana žalba optuženog data u vidu usmene izjave na sjednici vijeća o odluci drugostepene presude o troškovima krivičnog postupka jer ta izjava niti je data u blagovremenom roku niti ima karakter žalbe - član 353. stav 2. i 356. ZKP.

Na osnovu svega iznijetog trećestepenog vijeće Vrhovnog suda FBiH donijelo je odluku kao u izreci ove presude kojom su odbijene žalbe optuženog i njegovog branioca a usvojena žalba Kantonalnog tužioca iz Mostara i preinačena drugostepena presuda u odnosu na pravnu ocjenu - kvalifikaciju krivičnog djela izvršenog od strane optuženog Topalović Muamera.

Zapisničar,
Hasija Hrvat, s.r.

Predsjednik vijeća,
Ignjacije Dodik, s.r.

VI. ЛИТЕРАТУРА

ЛИТЕРАТУРА

- Abercombie, N., Hill, S. & Turner, B. S. (2008). *Рјечник социологије*. Загреб: Наклада Јесенски и Турк.
- Akers, R. L. (1997). *Criminological Theories: Introduction and Evaluation – 2nd ed.* Los Angeles: Roxbury.
- Akers, R. L. (2000). *Criminological Theories: Introduction, Evaluation, and Application – 3rd ed.* Los Angeles: Roxbury.
- Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley.
- Allport, G. W. (1955). *Becoming: Basic Consideration for a Psychology of Personality*. New Haven, CT: Yale University Press.
- American Prosecutors Research Institute [APRI] (2001). *A local prosecutor's guide for responding to hate crimes*. Retrieved August 18, 2009, from http://www.ndaa.org/pdf/hate_crimes.pdf
- American Psychological Association [APA] (1998). *Hate crimes today: An-age-old foe in modern dress*. Washington, DC: Author. Retrieved September 10, 2009, from <http://www.apa.org/pubinfo/hate/>
- Анастасакис, О. (2007). Жестоки бунтовници и мноштво разлога. Београд: *НИИ*, бр. 2963, стр. 86–91.
- Андрић, И. (1981). *Госпођица*. Сарајево: Свјетлост.
- Андрић, И. (2011). *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*. НИП Орфеј: Бијељина.
- Ardley, J. (2005). Hate Crimes: A Brief Review. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 25(12), 54–66.
- Association of Chief Police Officers [ACPO], & The Home Office Police Standards Unit. (2005). *Hate Crime: Delivering a Quality Service – Good Practice and Tactical Guidance*. Retrieved October 15, 2009, <http://www.bedfordshire.police.uk/pdf/tacticalguidance.pdf>
- Аврамов, С., & Креча, М. (1999). *Међународно јавно право*. Београд: Савремена администрација.
- Бабић, М., Филиповић Љ., Марковић И., & Рајић, З. (2005). *Коментари кривичних/казнених закона у Босни и Херцеговини*. Сарајево: Савјет Европе и Европска комисија.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. New Yerssy: Pretince Hall.
- Barnes, A., & Ephross, P. H. (1994). The impact of hate violence on victims: Emotional and behavioral responses to attacks. *Social Work*, 39, 247-251.
- Barnes, R. (2007). Peacemaking Criminology: Challenges and Possibilities. *National Social Science Association*. Retrieved October 10, 2009, from <http://www.nssa.us/journals/2007-29-1/2007-29-1-05.htm>

- Барнес, Х. (1982). *Увод у историју социолошких идеја I*. Београд: БИГЗ.
- Башић, Н. (2003). Од тероризма ка националном покрету. *Међународни проблеми*, 3–4, 324–338.
- Becker, S. H. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
- Bell, M. (2002). *Anti-Discrimination Law and the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Благојевић Б., & Благојевић Б. (2010). Културно-географски аспект истраживања говора мржње на јавним површинама. У: *Говор мржње* (стр. 377–387). Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања.
- Bergmann, W., & Wetzel, J. (2003). *Manifestations of anti-Semitism in the European Union, first semester 2002: Synthesis report on behalf of the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC)*. Berlin, Germany: Technische Universität, Center for Research into Antisemitism.
- Berrill, K. (1992). Anti-Gay Violence and Victimization in the United States: An Overview. In G. Herek & K. Berrill (Eds.), *Hate Crimes: Confronting Violence against Lesbians and Gay Men* (pp. 19–45). K. Newbury Park, CA: Sage.
- Блажановић, Ј. (2003). *Пређутани злочини: сецесија БуХ из СФРЈ – континуитет бесмисла*. Бања Лука: Борачка организација Републике Српске.
- Blee, K. M. (2007). The Microdynamics of Hate Violence: Interpretive Analysis and Implications for Responses. *American Behavioral Scientist*, 51(2), 258–270.
- Bleich, E. (2007). Hate Crime Policy in Western Europe: Responding to Racist Violence in Britain, Germany, and France. *American Behavioral Scientist*, 51(2), 149–165.
- Богданић, Б. (2009). Парадокси новинарске и политичке летаргије. У: *Шта становници Босне и Херцеговине (не) знају о политици* (стр. 25–57). Бања Лука: Арт Принт.
- Бојић, М. (1992). Присвајање историје средњовјековне Босне. У: *Босна и Херцеговина огледало разума*. (стр. 7–11). Београд: Борба.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–258). New York: Greenwood Press.
- Bowling, B. (1993). Racial Harassment and the Process of Victimization. *British Journal of Criminology* 33(2), 231–250.
- Brown, A. (1995). *Organizational Culture*. London: Pitman.
- Bunar, N. (2007). Hate Crimes Against Immigrants in Sweden and Community Responses. *American Behavioral Scientist*, 51(2), 166–181.
- Burney, E., & Rose, G. (2002). *Racist Offences – How is the Law Working? Implementation of the Legislation on Racially Aggravated Offences in the Crime and Disorder Act 1998. Home Office Research Study 244*. London, United Kingdom: Home Office.
- Byford, J. (2003). Anti-Semitism and the Christian Right in post-Milošević Serbia: From the conspiracy theory to hate crime. *Internet Journal of Criminology (IJC)*. Retrieved April 4, 2008, from <http://www.internetjournalofcriminology.com/Anti-Semitism%20and%20the%20Christian%20Right%20in%20post-Milosevic%20Serbia.pdf>
- Caputi, J. (1993). The Sexual Politics of Murder. In P. Bart & E. Moran (Eds.), *Violence against Women* (pp. 5–25). Newbury Park, CA: Sage.
- Chanon, N. (1992). *Janomame – okrutni narod*. Novi Sad: Svetovi.

- Chapin W. D. (1997). Asländer raus? The empirical relationship between immigration and crime in Germany. *Social Science Quarterly* 78 (2), 543–558.
- Choen K. A. (1955). *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. New York: Free Press.
- Christensen, L. (1994). *Skin head Street Gangs*. Boulder, CO: Paladin Press.
- Cogan, J. C. (2002). Hate Crime as a Crime Category worthy of Policy Attention. *American Behavioral Scientist*, 46(1), 173–185.
- Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95–120.
- Cortese, A. (2006). *Opposing Hate Speech*. Westport, CT: Praeger.
- Coser, L. (2007). *Функције друштвеног сукоба: испитивање функције друштвеног сукоба и његове употребе у емпиријским социолошким истраживањима*. Нови Сад: Mediterran Publishing
- Croall, H, & Wall, D. (2002). Editorial. *Criminal Justice Matters*, 48, 3.
- Цвитковић, И. (2006). *Хрватски идентитет у Босни и Херцеговини*. Загреб, Сарајево: Синописис.
- Цвјетичанин, Т., Сали-Терзић, С., & Декић, С. (2010). *Стратегије искључивања: говор мржње у БХ јавности*. Сарајево: Медиацентар.
- Чекић, С. & Термиз, Џ. (2007). *Жртве злочина у Сарајеву 1992–1996*. Сарајево: Институт за истраживање злочина против човјечности и међународног права Универзитета у Сарајеву.
- Чекић, С. (1995). *Агресија над Босном и геноцид над бошњацима 1991–1993*. Сарајево: Институт за истраживање злочина против човјечности и међународног права Универзитета у Сарајеву.
- Ђурић, Ј. (2011). Злочини мржње – америчко и балканско искуство. *Темида*, (14)4, 21–36.
- D'Augelli, A. R., & Grossman, A. H. (2001). Disclosure of sexual orientation, victimization, and mental health among lesbian, gay, and bisexual older adults. *Journal of Interpersonal Violence*, 16, 1008–1027.
- De Fontet, F. (1999). *Расизам*. Београд & Земун: Плато & XX век.
- Diegoli, T. (2008). Критичко памћење и настава историје у Босни и Херцеговини. *Пулс демократије*. Преузето 21. 7. 2008.
<http://www.pulsdemokratije.org.ba/index.php?id=956&l=bs>
- Диркем, Е. (1972). *О подели друштвеног рада*. Београд: Просвета.
- Диркем, Е. (1982). *Елементарни облици религијског живота*. Београд: Просвета.
- Dollard, J. (1989). *Caste and Class in a Southern Town*. Madison, USA: University of Wisconsin Press.
- Donnelly, E. (2002). Hate Crimes Against Travelers. *Criminal Justice Matters*, 48, 24–25.
- Doubt, K. (2003). *Социологија након Босне*. Сарајево: Vuubook.
- Ђурић, С. (1998). *Освета и казна – социолошко истраживање крвне освете на Косову и Метохији*. Ниш: Просвета.
- Ђурић, С. (2007). *Фокус-групни интервју*. Београд: Службени гласник.
- Ђурић, С. (2013). *Истраживање безбедности – квалитативни приступ*. Београд: Факултет безбедности.
- Филиповић, М. (2007). *Ко смо ми Бошњаци*. Сарајево: Просперитет.

- Freud, S. (1979). *Нелагођност у култури*. Нови Сад: Матица српска.
- Fromm, E. (1984). *Бекство од слободе*. Загреб & Београд: Напријед & Полит & Аугуст Цесарец.
- Fukuyama, F. (2002). *Крај историје и последњи човек*. Бања Лука: Романов.
- Fuller, J. (2003). Peacemaking Criminology. In M. D. Schwartz, & S. E. Hatty (Eds.), *Controversies in Critical Criminology* (pp. 85-95). Cincinnati: Anderson.
- Gandhi, M. (2008). *Пут ненасиља*. Београд: Службени гласник.
- Gerstenfeld, P. (2004). *Hate crimes: Causes, controls, and controversies*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Gibbons, D. C. (1994). *Talking About Crime and Criminals: Problems and Issues in Theory Development in Criminology*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
- Гиденс, Е. (1996). *Диркем. XX век & Чигоја штампа*: Земун & Београд.
- Гиденс, Е. (2001). *Социологија*. Подгорица & Бања Лука: Цид & Романов.
- Глушчевић, З. (1992). Паганска и окултна позадина зла. У: *Тамна страна људске природе* (стр. 67–88). Београд: Дом културе Студенски град.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Touchstone Books.
- Grattet, R., & Jenness, V. (2001). Examining the Boundaries of Hate Crime Law: Disabilities and the "Dilemma of Difference." *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 91(3), 653–698.
- Green, D. P., McFalls, L. H., & Smith, J. K. (2001). Hate crime: An emergent research agenda. *Annual Review of Sociology*, 27, 479–504.
- Hagan J., Merckens H., & Boehnke K. (1995). Delinquency and disdain: social capital and the control of the right-wing extremism among East and West Berlin youth. *American Journal of Sociology*, 100(4), 1028–52.
- Hagan, F. E. (1997). *Political Crime: Ideology and Criminality*, Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Hamm, M. S. (1993). *American Skinheads: The Criminology and Control of Hate Crimes*. Westport, Conn.: Praeger.
- Haralambos, M., & Holborn, M. (2002). *Sociologija – teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Hare, I. (1997). Legislating Against Hate – The Legal Response to Bias Crimes. *Oxford Journal of Legal Studies*, 17(3), 415–439.
- Herek, G. (2009). Hate Crimes and Stigma-Related Experiences among Sexual Minority Adults in the United States: Prevalence Estimates from a National Probability Sample. *Journal of Interpersonal Violence*, 24(1), 54–74.
- Herek, G. (1992). Primary and Secondary Victimization in Anti-Gay Hate Crimes: Official Response and Public Policy. In G. Herek, & K. Berrill (Eds.), *Hate Crimes: Confronting Violence against Lesbians and Gay Men*. (pp. 289–305). Newbury Park, CA: Sage.
- Herek, G., Gillis, J. R., Cogan, J. C., & Glunt, E. K. (1997). Hate crime victimization among lesbian, gay, and bisexual adults: Prevalence, psychological correlates, and methodological issues. *Journal of Interpersonal Violence*, 12, 195–215.

- Herek, G., Gillis, J., & Cogan, J. (1999). Psychological sequelae of hate crime victimization among lesbian, gay, and bisexual adults. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 67, 945–951.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of Delinquency*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Huntington, S. (2000). *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*. Подгорица & Бања Лука: ЦИД & Романов.
- Iganski, P. (1999). Why Make 'Hate' a Crime? *Critical Social Policy*, 19(3), 386–395.
- Iganski, P. (2001). Hate Crimes Hurt More. *American Behavioral Scientist*, 45, 626–638.
- Iganski, P. (2007). Too Few Jews to Count? Police Monitoring of Hate Crime Against Jews in the United Kingdom. *American Behavioral Scientist*, 51(2), 232–245.
- Игњатовић, Ђ. (1998). *Криминологија*. Београд: Номос.
- Игњатовић, Ђ. (2002). *Криминолошко наслеђе*. Београд: Полицијска академија.
- Игњатовић, Ђ. (2005). Злочини мржње. *Правни живот*, 9, том 1, 3–12.
- Игњатовић, Ђ. (2011). Појам и етиологија насилничког криминалитета. *Црмен*, 2(2), 179–211.
- Jacobs, J. B., & Henry, J. S. (1996). The Social Construction of a Hate Crime Epidemic. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 86(2), 366–391.
- Jacobs, J. B., & Potter, K. A. (1997). Hate Crimes: A Critical Perspective. *Crime and Justice*, 22, 1–50.
- Jacobs, J. B., & Potter, K. A. (1998). *Hate crimes: criminal law & identity politics*. New York: Oxford University Press.
- Јањићијевић, Н. (1997). *Организациона култура*. Нови Сад: Улих.
- Jansson, K. (2006). *Black and Minority Ethnic groups' experiences and perceptions of crime, racially motivated crime and the police: findings from the 2004/05, British Crime Survey*. UK: Home Office. Retrieved August 18, from <http://www.homeoffice.gov.uk/rds>
- Кадрић, Ј. (1998). *Брчко: Геноцид и свједочења*. Сарајево: Институт за истраживање злочина против човјечности и међународног права Универзитета у Сарајеву.
- Кецмановић, Н. (2007). *Немогућа држава – Босна и Херцеговина*. Београд: Филип Вишњић.
- Кешетовић, Ж. (2002). Алтернативне омладинске културе – Символичка побуна. *Социологија – избор текстова за раднике УОП-а, практикум* (стр. 80–102). Београд: Виша школа унутрашњих послова.
- Kielinger., V., & Paterson, S. (2007). Policing Hate Crime in London. *American Behavioral Scientist*, 51(2), 196–204.
- King, J. (2001). *Building Peace in Bosnia: Lessons Learned in Disarmament, Demobilization, Reintegration and Civilian Police Capacity –Building*. International Security Research and Outreach Programme International Security Bureau. Department of Foreign Affairs and International Trade.
- Кочовић, Б. (1990). *Жртве Другог светског рата у Југославији*. Сарајево: Свјетлост.
- Коковић, Д. (2008). *Социјална антропологија са антропологијом образовања*, Бања Лука: Независни универзитет.

- Ковачевић, Б. (2009). Субкултура сиромаштва. У: *Друштвена криза и превазилажење сиромаштва у Републици Српској и Босни и Херцеговини* (стр. 107-119). Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања.
- Кресо, М. (2001). *Злочини у Врбањи јула 1993*. Сарајево: Институт за истраживање злочина против човјечности и међународног права Универзитета у Сарајеву.
- Крон, Л. (2008). *Рат и колективно понашање – Оглед о социјалној и психолошкој реланости*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Kurthen, H., Bergmann, W., & Erb, R. (1997). *Antisemitism and Xenophobia in Germany after Unification*. Oxford: Oxford University Press.
- Лалман, М. (2004). *Историја социолошких идеја, том I од почетка до Вебера*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Lawrence, F. M. (1999). *Punishing hate: Bias crimes under American law*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Levin, B. (1999). Hate Crimes: Worse by Definition. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 115(1), 6–21.
- Levin, B., & Amster, S. E. (2007). Making Hate History: Hate Crime and Policing in America's Most Diverse City. *American Behavioral Scientist*, 51(2), 319–348.
- Levin, J. & Rabrenovic, G. (2001). Hate Crimes and Ethnic Conflict: An Introduction. *American Behavioral Scientist*, 45(4), 574–587.
- Levin, J., & McDevitt, J. (1993). *Hate Crimes: The Rising Tide of Bigotry and Bloodshed*. New York: Plenum Press.
- Levin, J., Rabrenovic, G., Ferraro, V., Doran, T., & Methe, D. (2007). When a Crime Committed by a Teenager Becomes a Hate Crime Results From Two Studies. *American Behavioral Scientist*, 51(2), 246–257.
- Linz, J., & Stepan, A. (1998). *Демократска транзиција и консолидација*. Београд: Филип Вишњић.
- Мацић, Б. (1995). *Геноцид у Сребреници „сигурној зони“ Уједињених нација, јула 1995*. Сарајево: Институт за истраживање злочина против човјечности и међународног права Универзитета у Сарајеву.
- Мацић, Б. (2004). *Геноцид над Бошњацима на подручју Фоче 1992–1995*. Сарајево: Институт за истраживање злочина против човјечности и међународног права Универзитета у Сарајеву.
- Macpherson, W. (1999). *The Stephen Lawrence inquiry: Report of an inquiry by Sir William Macpherson of Cluny*. London: Her Majesty's Stationery Office.
- Martin, S. E (1999). Police and the Production of Hate Crimes: Continuity and Change in One Jurisdiction. *Police Quarterly*, 2(4), 417–437.
- Maslow, A. (1982). *Мотивација и личност*. Београд: Нолит.
- Mason, G. (2005). Hate Crime and the Image of the Stranger. *British Journal of Criminology*, 45(6), 837-859.
- McClain, P., & Stuart, J. (1995). *Can We All Get Along? Racial and Ethnic Minorities in American Politics*. Boulder, CO: Westview.
- McDevitt, J., Levin, J., & Bennett, S. (2002). Hate crime offenders: An expanded typology. *Journal of Social Issues*, 58, 303–317.

- McLaren L. M. (1999). Explaining right-wing violence in Germany: a time series analysis. *Social Science Quarterly* 80(1), 166–180.
- McLaughlin, E. (2002). Rocks and hard places: The politics of hate crime, *Theoretical Criminology*, 6(4), 493–498.
- McLaughlin, E., & Muncie, J. (2001). *Controlling Crime*. London: Sage.
- McMahon, B. T., West, S. L., Lewis, A. N., Armstrong, A. J. & Conway, J. P. (2004). Hate Crimes and Disability in America. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 47(2), 66–75.
- McPhail, B. A. (2002). Gender-Bias Hate Crimes. *A Trauma, Violence, & Abuse*, 3(2), 125–143.
- McVeigh, R., Welch, M. R., & Bjarnason, T. (2003). Hate Crime Reporting as a Successful Social Movement Outcome. *American Sociological Review*, 68(6), 843–867.
- Medoff, M. (1999). Allocation of Time and Hateful Behavior: A Theoretical and Positive Analysis of Hate and Hate Crimes. *American Journal of Economics and Sociology*, 58, 959–973.
- Merton, R. K. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 3(5), 672–682. Retrieved December 23, 2009 from <http://chss2.montclair.edu/klajmang/Courses/SOC1100/COURSE%20DOCUMENTS/Merton%20Social%20Structure%20and%20Anomie.pdf>
- Милашиновић, С. (2008). Суштина и узроци друштвених конфликта. *Наука, безбедност, полиција*, 13(1), 55–77.
- Милашиновић, С., & Симеуновић-Патић, Б. (2010). Злочини мржње. *Култура полиса*, 13-14, (VII), 389–412.
- Милосављевић, Б. (2004). *Социјална патологија и друштво*. Бања Лука: Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци.
- Милосављевић, Б. (2005). *Социјална психологија I*. Бања Лука: Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци.
- Митровић, Љ. (2010). Мржња у новом кривичном законодавству БиХ и РС. У: *Говор мржње* (134–140). Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања.
- Mont, D. (2007). *Measuring Disability Prevalence*. SP Discussion Paper No. 0706. Washington: World Bank. Retrieved September 1, 2009, from <http://siteresources.worldbank.org/DISABILITY/Resources/Data/MontPrevalence.pdf>
- Мораит, Б. (2010). О потреби дефинисања и мјери санкционисања говора мржње у изборном процесу. У: *Говор мржње* (стр. 44–53). Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања.
- Morgan, J. (2002). US Hate Crime Legislation: A Legal Model to Avoid in Australia. *Journal of Sociology*, 38(1), 25–48.
- Morsch, J. (1991). The Problem of Motive in Hate Crimes: The Argument against Presumptions of Racial Motivation. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 82 (3), 659–689.
- Moss, G. (2005). *Историја расизма у Европи*. Београд: Службени гласник.
- Multilingual Orientation Service Association for Immigrant Communities [MOSAIC]. (2003). *Diverse Cultures, Responsive Policing: A Policy Framework*. Vancouver, BC, Canada: MOSAIC Settlement Services.

- Мурачевић, Е. (2001). *Убијене и нестале жртве злочина у Вогошћи 1992-1995*. Сарајево: Институт за истраживање злочина против човјечности и међународног права Универзитета у Сарајеву.
- Невистић, К., Брковић, Т., & Љубош, Ј. (2004). *Своју земљу и они су вољели. Погинули и нестали из бугојанског краја: У Првом свјетском рату (1914–1918), Другом свјетском рату (1941–1945) и у пораће те у рату 1991–1995*. Сарајево – Загреб: Свјетло ријечи.
- Николић-Ристановић, В. (2005). Ресторативна правда, кажњавање и жртве. У: *Алтернативе затворским казнама* (стр. 11–33). Београд: Фонд за отворено друштво.
- Николић-Ристановић, В., & Докмановић, М. (2006). *Међународни стандарди о насиљу у породици и њихова примена на Западном Балкану*. Београд: Прометеј.
- Nolan, J. & Akiyama, Y. (1999). An Analysis of Factors that Affect Law Enforcement Participation in Hate Crime Reporting, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 15(1), 111–127.
- Palmer, K. L. (2004). Police Reforms in Bosnia and Herzegovina: External pressure and internal resistance. In M. Caparini & O. Marenin (Eds.), *Transforming police in Central and Eastern Europe. Process and progress* (pp. 16-193). Münster: LIT.
- Павловић, М. (2008). Злочини мржње у контексту ресторативне правде. *Зборник радова Правног факултета, Нови Сад*, 42(1–2), 857–872.
- Печујлић, М. (2002). *Глобализација – два лика света*. Ваљево: Гутенбергова галаксија.
- Pepinsky, H., & Quinney, R. (1991). (Eds.). *Criminology as Peacemaking* (pp. 3–13). Bloomington: Indiana University Press.
- Perry, B. (2001). In *the Name of Hate: Understanding Hate Crimes*. New York: Routledge.
- Perry, B. (2002). Defending the Color Line: Racially and Ethnically Motivated Hate Crime. *American Behavioral Scientist*, 46 (1), 72–92.
- Perry, B. (2003). Where do we go from here? Researching Hate Crime. *Internet Journal of Criminology (IJC)*. Retrieved April 6, 2008, from <http://www.internetjournalofcriminology.com>.
- Perry, B. (2003a). *Hate and bias crime: A reader*. New York: Routledge.
- Peterson, S. (2000). *Me Against My Brother: At War in Somalia, Sudan, and Rwanda: A Journalist Reports from the Battlefields of Africa*. New York: Routledge.
- Petrosino, C. (1999). Connecting the Past to the Future: Hate Crime in America. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 15(1), 22–47.
- Phillips, N. D. (2009). The Prosecution of Hate Crimes: The Limitations of the Hate Crime Typology. *Journal of Interpersonal Violence*, 24(5), 883–905.
- Пухало, С. (2003). *Етничка дистанца грађана Републике Српске и Федерације БиХ према народима бивше СФРЈ*. Бања Лука: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Пухало, С. (2009). *Етничка дистанца и (ауто)стереотипи грађана Босне и Херцеговине*. Сарајево: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press: Princeton.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

- Quinney, R. (1991). The Way of Peace: On Crime, Suffering, and Service. In Pepinsky, H., & Quinney, R. (Eds.), *Criminology as Peacemaking* (pp.3–13). Bloomington: Indiana University Press.
- Reiner, R. (1985). *The Politics of the Police*. Brighton: Wheatsheaf Books.
- Ризвић, М. (1995). *Муслимани у књижевном свијету Иве Андрића*. Сарајево: Љиљан.
- Ronczkowski, M. (2003). *Terrorism and organized hate crime: intelligence gathering, analysis, and investigations*. Boca Raton, Florida: CRC Press.
- Russell, D. (1992). Femicide: Sexist Terrorism against Women. In J. Radford & D. Russell (Eds.), *Femicide: The Politics of Woman Killing* (pp.13–21). New York: Twayne Publishers.
- Saucier, D. A., Brown, T. L., Mitchell, R. C., & Cawman, A. J. (2006). Effects of Victims' Characteristics on Attitudes toward Hate Crimes. *Journal of Interpersonal Violence*, 21(7), 890–909.
- Савић, Ц., Велимировић, Ј. & Раковић, С. (2008). *Агресија Републике Хрватске на Републику Српску – Посљедице у општинама Нови Град, Костајница и Козарска Дубица – септембар 1995. године*. Бања Лука: Републички секретаријат за односе са МКС у Хагу и истраживање ратних злочина.
- Савић, Ц., Велимировић, Ј. & Ћелић, В. (2009). *Агресија Републике Хрватске на Републику Српску – Окупација општине Мркоњић Град септембар 1995. – фебруар 1996. године*. Мркоњић Град & Бања Лука: Општина Мркоњић Град & Републички центар за истраживање ратних злочина.
- Scherrer, C. P. (2002). *Genocide and Crisis in Central Africa: Conflict Roots, Mass Violence, and Regional War*. Westport, CT: Praeger.
- Sheffield, C. (1995). Hate Violence. In Rothenberg P. (Ed.), *Race, Class and Gender in the United States (3rd ed.)* (pp.432–441). New York: St. Martin's Press.
- Shively, M. (2005). *Study of literature and legislation on hate crime in America*. Washington, DC: National Institute of Justice.
- Simonović, B. & Pena, U. (2010). Policing Multiethnic Societies. In G., Corder & D. Das (Eds.), *Urbanization, Policing, and Security* (pp. 229–256). CRC Press Taylor & Francis Group.
- Skolnick, J. (1966). *Justice Without Trial*. New York: Wiley.
- Stanko, E. A. (2004). Reviewing the evidence of hate – Lessons from a project under the Home Office Crime Reduction Programme. *Criminal Justice*, 4(3), 277–286.
- Streissguth, T. (2003). *Library in a Book - Hate Crimes*. New York NY: Facts on File, Inc.
- Стиглић Е. Ц. (2004). *Противречности глобализације*. Београд: СБМ.
- Strobl, R., Klemm, J., & Wurtz, S. (2005). Preventing Hate Crime: Experiences from two East-German Towns. *British Journal of Criminology*, 45, 634–646.
- Свенсен, Ј. (2006). *Филозофија зла*. Београд: Геопоетика.
- Шабић, В. (2008). *Геноцид у средњем подрињу 1992–1995*. Сарајево: Институт за истраживање злочина против човјечности и међународног права Универзитета у Сарајеву.
- Шалај, Б. (2007). *Социјални капитал*. Факултет политичких знаности: Загреб.
- Шалај, Б. (2009). *Социјално повјерење у Босни и Херцеговини*. Сарајево: Friedrich Ebert Stiftung.

- Шикман, М. (2010). Злочини из мржње – кривичноправни осврт. У: *Говор мржње* (104–117). Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања.
- Шушњић, Ђ. (1995). *Цветови и тла*. Чигоја штампа: Београд.
- Tabeau, E. & Bijak, J. (2005). War-related Deaths in the 1992–1995 Armed Conflicts in Bosnia and Herzegovina: A Critique of Previous Estimates and Recent Results. *European Journal of Population*, 21(2–3), 187–215.
- Taylor, I., Walton, P., & Young, J. (1973). *The New Criminology*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Танасијевић, М. (1992). Свети рат. У Б. Јовановић (ур.), *Тамна страна људске природе* (стр. 133–140). Београд: Дом културе Студенски град.
- Tilley, N. (2007). *Handbook of crime prevention and community safety*. Cullompton: Willan Publishing.
- Torres, S. (1999). Hate Crimes against African Americans: The Extent of the Problem. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 15(1), 48–63.
- Трамошљанин, Б. (2010). Разлози нетолеранције и немогућности дијалога у Босни и Херцеговини и претпоставке за њихово превазилажење. У: *Говор мржње* (170–178). Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања.
- Требјешанин, Ж. (1992). Психоаналитичка и хуманистичка концепција агресивности. У: *Тамна страна људске природе* (стр. 153–176). Београд: Дом културе Студенски град.
- Трипковић, М. (2011). Експанзија мржње: Основна обележја масовних злочина мржње. *Темид*. 14(4), 37–53.
- Turner, N. (2001). Responding to Hate Crimes: A Police Officer's Guide to Investigation and Prevention. International Association of Chiefs of Police. Retrieved January 16, 2010, from <http://www.theiacp.org/PublicationsGuides/LawEnforcementIssues/Hatecrimes/RespondingtoHateCrimesPoliceOfficersGuide/tabid/221/Default.aspx>
- Турјачанин, В. (2004). *Национални ставови младих бошњачке и српске националности у Босни и Херцеговини*. Филозофски факултет Београд. Магистарски рад.
- Турјачанин, В. (2007). *Психосоцијални простор и етнички односи младих*. Бања Лука: Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци.
- Ueckert, H., Kakuska, R., & Nagorny, J. (1979). *Психологија у служби човјека*. Загреб: Младост.
- Walker, S. (1996). *Hate Speech: The History of an American Controversy*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Watts M. (1996). Political xenophobia in the transition from socialism: threat, racism and ideology among East German youth. *Political Psychology*, 17(1), 97–126.
- Weber, A. (2009). *Manual on Hate Speech*. Strasbourg: Council of Europe.
- Weber, M. (1989). *Протестантска етика и дух капитализма*. Сарајево: Веселин Маслеша & Свјетлост.
- White, R. (2002). Hate Crime Politics. *Theoretical Criminology*, 6(4), 499–502.

- Willems H. (1995). Development, patterns and causes of violence against foreigners in Germany. *Terrorism and Political Violence* 7(1), 162–181.
- Wilson, E.O. (1975/2000) *Sociobiology: The new synthesis, 25th-Anniversary edition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wisler, D. (2007). The International Civilian Police Mission in Bosnia and Herzegovina: From Democratization to Nation-building. *Police Practice and Research*, 8(3), 253-268.
- Wolfe, L., & Copeland, L. (1994). Violence against Women as Bias-Motivated Hate Crime: Defining the Issues in the USA. In M. Davies (Ed.), *Women and Violence* (pp. 200–213). London: Zed Books.
- Yinger, M. (1960). Contraculture and Subculture. *American Sociological Review*, 23, 625–635.
- Вејновић Д., Лалић В., Грбић-Павловић, Н., Павловић, & Понорац Т. (2011). *Политичка култура и говор мржње у Босни и Херцеговини*. Бања Лука: Европски дефендологија центар.
- Влајки, Е. (2008). *Рационални антихуманизам и политичка мисао Запада*. Бања Лука: Литтера.
- Војиновић, П. (2001). Истина о Србима у бившој Босни и Херцеговини и о Републици Српској. У: *Ратни злочини у БиХ почињени према Србима и ЈНА прије оружаних сукоба током 1992. године* (стр. 5–29). Бања Лука: Документациони центар Републике Српске за истраживање ратних злочина.
- Жерјавић, В. (1989). *Губици становништва Југославије у Другом свјетском рату*. Загреб: Југословенско виктимолошко друштво.

Анализирани извештаји и документи институција

1. Уједињене нације

- Diène, D, UN special rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance. (2007). Racism, Racial discrimination, xenophobia and related forms of intolerance: follow-up to and implementation of the Durban Declaration and Programme of Action. Retrieved November 4, 2009, from <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/6session/reports.htm>
- UN Security Council. (2002). *Report of the Secretary-General on the United Nations Mission in Bosnia and Herzegovina*. Retrieved September 1, 2010, from <http://daccessddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/706/20/IMG/N0270620.pdf?OpenElement>
- UNDP, Загреб. (2006). Сиромаштво, незапосленост и социјална искљученост. Преузето 5.5.2011. <http://www.undp.hr/upload/file/104/52134/FILENAME/Siromastvo,%2520neza%2520poslenost%2520i%2520socijalna%2520iskljucenost.pdf+socijalno+iskljucenje&hl=en&I=us&pid=bl&srcid>
- United Nations special rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance. (2006). *Report on the situation of Muslim and Arab peoples in various parts of the world* (E/CN.4/2006/17). Retrieved November 6, 2009, from <http://www2.ohchr.org/english/issues/racism/rapporteur/issues.htm>

United Nations, Committee on the Elimination of Racial Discrimination. (2006a). *Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Bosnia and Herzegovina* (CERD/C/BIH/CO/6). Retrieved April 11, 2009, from [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CERD.C.BIH.CO.6.En?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CERD.C.BIH.CO.6.En?Opendocument)

United Nations. (2008). *Statement by dr Haris Silajdžić, Chairman of the Presidency of Bosnia and Herzegovina, Head of Delegation of Bosnia and Herzegovina at 63rd Session of the General Assembly, on the occasion of General Debate*. (New York 23. September 2008). Retrieved July 14, 2010, from <http://www.un.org/en/ga/63/generaldebate/bosniaandherzegovina.shtml>

2. Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС)

Organization for Security and Co-operation in Europe. (2009). *Decision No. 9/09 Combating Hate Crimes, 2 December 2009 Ministerial Council Athens* (MC.DEC/9/09). Retrieved May 25, 2013, from <http://www.osce.org/cio/40695>.

Organization for Security and Co-operation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina [OSCE–BiH] (2009). OSCE Mission to BiH – summary of bias motivated incidents in Bosnia and Herzegovina in 2009.

Organization for Security and Co-operation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina [OSCE–BiH] (2009a). The Human Rights Department of the OSCE Mission to BiH has compiled the following information in response to the ODIHR request of 19 January 2009.

OSCE Office for Democratic Institution and Human Rights [OSCE – ODIHR]. (2004). *International Action Against Racism, Xenophobia, Anti-Semitism and Intolerance in the OSCE Region – A Comparative Study*. Warsaw: OSCE (ODIHR).

OSCE Office for Democratic Institution and Human Rights [OSCE – ODIHR]. (2005). *Combating Hate Crimes in the OSCE Region: An Overview of Statistics, Legislation, and National Initiatives (2005)*. Warsaw: OSCE (ODIHR).

OSCE Office for Democratic Institution and Human Rights [OSCE – ODIHR]. (2008). *Hate Crimes in the OSCE Region – Incidents and Responses* (Annual Report for 2007) Warsaw: OSCE (ODIHR).

OSCE Office for Democratic Institution and Human Rights [OSCE – ODIHR]. (2009). *Hate Crimes in the OSCE Region – Incidents and Responses* (Annual Report for 2008) Warsaw: OSCE (ODIHR).

OSCE Office for Democratic Institution and Human Rights [OSCE – ODIHR]. (2009a). *Hate Crime Laws – A Practical Guide*. Warsaw: OSCE (ODIHR). Retrieved March 15, 2010, from <http://www.osce.org/odihr/36426>

3. Институције Савета европе и Европске уније

European Commission against Racism and Intolerance [ECRI]. (2002). *Legal Measures to Combat Racism and Intolerance in the Member States of the Council of Europe*. Retrieved September 19, 2009, from http://tandis.odihr.pl/?p=kira,ecri&qid=2a6e44371f4cb17401fb308608e487f6&format=doc_list&sort=pubdate&items=20&offset=26&print=1

- European Commission against Racism and Intolerance [ECRI]. (2011). *Report on Bosnia and Herzegovina*. Retrieved December 8, 2011, from http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-bycountry/bosnia_herzegovina/BIH-CBC-IV-2011-002-ENG.pdf
- European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia [EUMC]. (2006). *Muslims in the European Union Discrimination and Islamophobia*. Retrieved November 6, 2009, from http://fra.europa.eu/fraWebsite/products/publications_reports/publications_reports_en.htm
- European Union Agency for Fundamental Rights [FRA]. (2008). *Incident Report, Violent attacks against Roma in the Ponticelli district of Naples, Italy*. Retrieved November 6, 2009, from http://fra.europa.eu/fraWebsite/products/publications_reports/publications_reports_en.htm
- European Union Agency for Fundamental Rights [FRA]. (2009). *Annual Report*. Retrieved November 6, 2009, from http://fra.europa.eu/fraWebsite/products/publications_reports/publications_reports_en.htm
- European Commission against Racism and Intolerance [ECRI]. (2005). *Report on Bosnia and Herzegovina, Strasbourg, 15 February 2005*. Retrieved February 18, 2008. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/library/publications_en.asp

4. Агенције за статистику

- Агенција за статистику Босне и Херцеговине. (2010). *Демографија* (Тематски билтен 02). Преузето 1. 4. 2011. http://www.bhas.ba/tematskibilteni/DEM_2009_002_01-sr.pdf
- Државни завод за статистику Босне и Херцеговине. (1993). *Национални састав становништва, резултати по општинама и насељеним мјестима 1991*. (Статистички билтен бр. 234, Сарајево, децембар 1993. године).
- Федерални завод за статистику Федерације Босне и Херцеговине [ФЗС]. (2008). *Статистички годишњак/љетопис 2008*. Преузето 2. 3. 2010. <http://www.fzs.ba/god2008/25.pdf>
- Републички завод за статистику Републике Српске [РЗСРС]. (2009). *Статистички годишњак Републике Српске*. Преузето 2. 3. 2010. http://www.rzs.rs.ba/Publikacije/Godisnjak/2009/Godisnjak2009_Yearbook2009.pdf
- Завод за статистику Републике Босне и Херцеговине. (1993). *Попис становништва, домаћинства, станова и пољопривредних газдинства 1991*. (Статистички билтен 233. Сарајево, октобар 1993). Преузето 3.6. 2010. <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/Etnicka%20obiljezja%20stanovnistva%20bilten%20233.pdf>

5. Министарства унутрашњих послова

- Брчко Дистрикт Босне и Херцеговине, Полиција Дистрикта. (2008). *Стратешки план Полиције Брчко Дистрикта БиХ за период 2008–2013*. године. Преузето 7. 7. 2012. <https://www.policijabdbih.gov.ba/docs/Strateski%20план%202008-2013.pdf>
- Федерална управа полиције Федерације Босне и Херцеговине. (2010). *Захтев за приступ информацијама*. (Број: 11-33/2010. од 16. 8. 2010).
- Metropolitan Police Service. (2004). *Hate crime policy*. Retrieved May 15, 2008, from <http://www.met.police.uk/foi/pdfs/>

- Министарство сигурности Босне и Херцеговине. (2010). *Информација о стању сигурности у Босни и Херцеговини I–VI 2010*. Преузето 7. 6. 2011. http://www.msb.gov.ba/docs/informacija_o_stanju_sig.b.pdf
- Министарство унутрашњих послова Републике Српске [МУП РС]. (2009). *Безбједност повратка у РС и активности полиције* (Интерни извјештај 3. 3. 2009).
- Министарство унутрашњих послова Републике Српске [МУП РС]. (2010). *Безбједност повратника, Рома и других са аспекта заштите људских права*. (Интерни извештај 6.4. 2010).
- Министарство унутрашњих послова Републике Српске [МУП РС].(2010а). *Подаци о стању безбједности за период јануар–децембар 2010*. Преузето 18. 4. 2012. http://www.mup.vladars.net/statistike_pdf/cir/6981603665517391.pdf
- Министарство унутрашњих послова Републике Српске [МУП РС]. (2011). *Билтен дневних догађаја за 22. 5. 2011*. Преузето 6. 7. 2011. http://www.mup.vladars.net/vijesti/dokumenti/1676992476_2011-05-24_lat.pdf
- Министарство унутрашњих послова Републике Српске [МУП РС]. (2011а). *Подаци о стању безбједности за период јануар–децембар 2011. године*. Преузето 18. 4. 2012. http://www.mup.vladars.net/statistike_pdf/cir/4662357283206701.pdf
- Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине, Независни одбор. (2011). *Забљешка са састанка чланова Независног одбора као независног тијела полицијске структуре БиХ с директором Граничне полиције БиХ*. Преузето 7. 7. 2012. https://www.parlament.ba/sadrzaj/komisije/ostalo/nezavisni_odbor/ostale_aktivnosti

6. Правосудне институције

- Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине. (2010). *Одговор на Захтев за приступ информацијама*. (Број: А-208/2010, од 22. 6. 2010).
- Окружни суд у Бијељини. (2010). *Одговор на Захтев за приступ информацијама* (Број: 012-0-СУ-10-000-560, Бијељина, од 12.11. 2010).
- Окружно тужилаштво Бања Лука. (2010). *Одговор на Захтев за приступ информацијама*. (Број: ИТ-81/10 од 28. 7. 2010).
- Окружно тужилаштво Бијељина. (2010). *Одговор на Захтев за приступ информацијама*. (Број: А-250/10, од 3. 8. 2010).
- Окружно тужилаштво у Добоју. (2010). *Одговор на Захтев за приступ информацијама*. (Број: ИТ – 34/10, од 6. 8. 2010).
- Окружно тужилаштво у Источном Сарајеву. (2010). *Одговор на Захтев за приступ информацијама*. (Број: А-137/10, од 27. 7. 2010).
- Републичко тужилаштво Републике Српске. (2010). *Одговор на Захтев за приступ информацијама* (Број: А-263/10, од 4. 6. 2010).
- Тужилаштво Брчко Дистрикта. (2010). *Одговор на Захтев за приступ информацијама*. (Број: А-227/2010, од 23. 6. 2010. године).
- Тужилаштво Босне и Херцеговине. (2010). *Захтев за приступ информацијама*. (Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања Бања Лука. Број: 11-42/2010, од 27. 10. 2010).

7. Министарство иностраних послова САД

- Министарство иностраних послова САД. (2010). *Извјештај о стању људских права за 2009. годину: Босна и Херцеговина*, 11. 3. 2010. године. Преузето 3. 8. 2011. <http://bosnian.sarajevo.usembassy.gov/ljudska-prava-2009.html>
- Министарство иностраних послова САД. (2011). *Извјештај о стању људских права за 2010. годину: Босна и Херцеговина*, 8. 4. 2011. године. Преузето 11. 8. 2011. <http://bosnian.sarajevo.usembassy.gov/ljudska-prava-2010.html>
- United States Department of Justice – Office of Justice Programs Bureau of Justice Assistance. (1997). *A Policymaker's Guide to Hate Crimes*. BJA Monograph. Retrieved April 15, 2009, from <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/bja/162304.pdf>
- United States Department of Justice, Federal Bureau of Investigation. (2007). *Hate Crime Statistics*. Retrieved August 24, 2009, from <http://www.fbi.gov/ucr/hc2007/victims.htm>
- United States Department of State. (2008). *Contemporary Global Anti-Semitism: A Report Provided to the United States Congress*. Retrieved October 29, 2009, from <http://www.state.gov/documents/organization/102301.pdf>
- United States Department of State. (2009). *Country Reports on Terrorism 2008*. Washington, DC: Office of the Coordinator for Counterterrorism. Retrieved July 5, 2009, from <http://www.state.gov/documents/organization/122599.pdf>
- United States Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. (2010). *2009 Country Reports on Human Rights Practices*, March 11, 2010. Retrieved May 15, 2010, from <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2009/eur/136023.htm>

8. Невладине и друге организације

- Хелсиншки комитет за људска права у Босни и Херцеговини [HCHR–BiH]. (2000). *Информација о стању и проблемима Рома у Босни и Херцеговини*. Преузето 1.8.2011. <http://www.bh-hchr.org/Saopstenja/10-07-00.htm>
- Хелсиншки комитет за људска права у Босни и Херцеговини [HCHR–BiH]. (2002). *Извјештај о стању људских права у БиХ у 2002*. Преузето 26. 6. 2011. <http://www.bh-hchr.org/Izvjestaji/izvj2002.htm>
- Human Rights First, New York. (2008). *Country Panorama 2008 – Hate Crime Survey*. Retrieved May 20, 2009, from <http://www.humanrightsfirst.org/pdf/fd/08/fd-080924-panorama-web.pdf>
- Human Rights First, New York. (2008a). *Hate Crime Survey*. Retrieved November 6, from <http://www.humanrightsfirst.org/pdf/FD-081103-hate-crime-survey-2008.pdf>
- Међурелигијско вијеће у Босни и Херцеговини [МРВ]. (2010). *Извјештај о стању права на слободу вјере у Босни и Херцеговини (1.1–31.12. 2009)*. Сарајево, 2010. Преузето 12. 8. 2011. http://www.mrv.ba/images/stories/documents/izvjestaj%20o%20spsv_2009.pdf
- Prism Research. (2011). *Public Opinion Poll in Bosnia*. Retrieved July 4, 2012, from <http://www.eupm.org/Public%20Opinion%20Research.aspx>

9. Анализирани полицијски и судски предмети

Кантонални суд у Мостару. (2003). Пресуда број: К–3/03 од дана 13. 3. 2003. године.

Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Центар јавне безбједности Бања Лука [МУП РС]. (2008). *Извјештај о откривању извршилаца кривичног дјела Оштећење туђе ствари из члана 249. став 1. Кривичног закона Републике Српске, на штету вјерског објекта Врбањаска џамија, власништво Меџлиса исламске заједнице Бања Лука.* (Број: КУ 2394/08, дана: 24. 9. 2008).

Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Центар јавне безбједности Бања Лука [МУП РС]. (2009а). *Извјештај о откривању извршилаца кривичног дјела Изазивање националне, расне или вјерске мржње раздора или нетрпељивости из члана 390. став 2. Кривичног закона Републике Српске, на штету Хришћанске адвентистичке цркве из Бање Луке.* (Број: КУ 2201/09, дана: 29. 9. 2009).

Основни суд у Градишци. (2006). Пресуда, број: К: 350/05, од дана 9. 10. 2006. године.

Окружни суд у Бањој Луци. (2007). Пресуда број: 011-0-Кж07-000 017 од дана 15. 2. 2007. године.

Врховни суд Федерације Босне и Херцеговине. (2003). Пресуда број: Кж – 269/03, од дана 10. 7. 2003. године.

Врховни суд Федерације Босне и Херцеговине. (2004). Пресуда, број Кж-414-03 од дана 21. 1. 2004. године.

10. Правни извори

Council of Europe [CoE]. (1950). *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* Retrieved December 12, 2009, from <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=005&CL=ENG>

Службене новине ФБиХ 1/94, 13/97, 22/02, (Устав Федерације Босне и Херцеговине).

Службене новине ФБиХ бр. 9/09, (Закон о измјени Закона о статистици у Федерацији Босне и Херцеговине).

Службене новине ФБиХ, бр. 49/05, (Закон о унутрашњим пословима ФБиХ).

Службене новине ФБиХ, број 38/05, 22/06, 63/10, (Закон о судовима у ФБиХ).

Службене новине Федерације БиХ бр. 32/01, (Закон о слободи приступа информацијама у Федерацији Босне и Херцеговине).

Службене новине Федерације Босне и Херцеговине, бр. 36/03, 37/03 21/04, 69/04, 18/05, (Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине).

Службени гласник БиХ, бр. 28/00, (Закон о слободи приступа информацијама у Босни и Херцеговини).

Службени гласник БиХ бр. 5/03, 42/03, 26/04, 42/04, 45/06, 88/07, 35/09, (Закон о министарствима и другим органима управе Босне и Херцеговине).

Службени гласник БиХ, 31/03, (Закон о комуникацијама Босне Херцеговине).

Службени гласник БиХ, бр. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 08/10, (Кривични закон Босне и Херцеговине).

Службени гласник БиХ бр. 26/04, (Закон о статистици Босне и Херцеговине).

Службени гласник БиХ бр. 42/04, (Закон о измјени и допуни Закона о статистици Босне и Херцеговине).

Службени гласник БиХ, бр. 6/2006, (Европска конвенцију о кибернетичком криминалу).

Службени гласник БиХ, бр. 6/2006, (Додатни протокол уз Конвенцију о кибернетичком криминалу из 2001).

Службени гласник Босне и Херцеговине бр. 49/09, (Закон о суду БиХ).

Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ бр. 19/07, (Закон о судовима Брчко Дистрикта БиХ).

Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ бр. 31/09, 60/10, (Закон о полицији Брчко дистрикта БиХ).

Службени гласник Брчко Дистрикта, бр. 10/03, 45/04, 06/05, (Кривични закон Брчко Дистрикта).

Службени гласник Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, бр. 21/10, (Закон о изменама допунама Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине).

Службени гласник РС, бр. 121-12, (Закон о изменама и допунама Кривичног законика).
Преузето 1.5.2013.
<http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/2012/4108-12.pdf>

Службени гласник Републике Српске бр. 20/01, (Закон о слободи приступа информацијама Републике Српске).

Службени гласник Републике Српске бр. 21/92 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 30/02, (Устав Републике Српске).

Службени гласник Републике Српске бр. 85/03, (Закон о статистици Републике Српске).

Службени гласник Републике Српске број 111/04, 109/05, 37/06, 17/08, 119/08 и 58/09, (Закон о судовима Републике Српске).

Службени гласник Републике Српске, бр. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, (Кривични закон Републике Српске).

Службени гласник Републике Српске бр. 73/10, (Закон о изменама допунама Кривичног закона Републике Српске).

Службени гласник РС, бр. 48/03, (Закон о унутрашњим пословима Републике Српске).

Службени лист БиХ 9/00, (Статут Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине).

Службени лист РБиХ, бр. 15/92, (Универзална декларација о људским правима из 1948. године).

Службени лист РБиХ, бр. 25/93, (Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена из 1979).

Службени лист РБиХ, бр. 25/93, (Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида из 1948. године).

Службени лист РБиХ, бр. 25/93, (Међународна конвенција о елиминацији свих облика расне дискриминације из 1965. године).

Службени лист РБиХ, бр. 25/93, (Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године и Опциони протоколи из 1966. и 1989. године).

Службени лист РБиХ, бр. 25/93, (Међународна конвенцију о спречавању и кажњавању злочина апартхејда).

- Службени лист РБиХ, бр. 25/93, (Конвенција о праву детета из 1989. године).
- The Hate Crime Statistics Act of 1990 [HCSA]. Retrieved September 16, 2009, from <http://www.qrd.org/qrd/usa/federal/1990/federal.hate.crimes.stats.act-04.23.90>
- Уједињене нације. (1948). *Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида*. Преузето 1.5.2013. http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI/konvencija_sprecavanje_lat.pdf
- Уједињене нације. (1966). *Међународни пакт о грађанским и политичким правима*. Преузето 1.5.2013. http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI/medj_pakt_gradj_prava_lat.pdf
- Уједињене нације. (1979). *Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена из 1979*. Преузето 1.5.2013. <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/medjunarodni%20dokumenti.pdf>
- Уједињене нације.(1989). *Конвенција о праву детета*. Преузето 1.5.2013. http://www.djeca.rs.ba/uploaded/Konvencija_o_pravima_deteta.pdf
- Уједињене нације. (1999). *Опциони протокол Конвенције о елиминацији свих облика дискриминације жена из 1999. године*. Преузето 1.5.2013. <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/medjunarodni%20dokumenti.pdf>
- United Nations. (1945). *Charter of the United Nations*. Retrieved December 14, 2009, from <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter1.shtml>
- United Nations. (1948). *The Universal Declaration of Human Rights*. Retrieved December 14, 2009, from <http://www.un.org/en/documents/udhr/>
- United Nations. (1965). *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*. Retrieved December 14, 2009, from <http://www2.ohchr.org/english/law/cerd.htm>
- United Nations. (1973). *International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid*. Retrieved May 1, 2013, from <http://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201015/volume-1015-I-14861-English.pdf>
- Устав Босне и Херцеговине, 1995 (Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини, Анекс 4.). Преузето 18. 10. 2010. http://www.mfa.ba/dobro_dosli_u_bih/drzavno_uredjenje/ustav_bih/?id=261

11. Анализирани медијски садржаји

- Чешки антисемитизам на Интернету. (2007, 20. август). *Б92*. Преузето 22. 8. 2007. <http://www.nb92.net/info/vesti/>
- Дан свиња против цамија (2007, 15. септембар). *Пресс*, Београд. Преузето 15. 9. 2007. <http://www.pressonline.rs/sr/vesti/globus/story/20006/%22DAN+SVINJA%22+PROTIV+D%C5%BDAMIJA!.html>
- Домазет, Ж. (2009, 13. октобар). У протеклом рату у БиХ укупно страдало 99.000 људи. *Глас Српске*, Бања Лука, стр. 3.
- Дурмановић, С. (2009, 3. децембар). Проблеми у процесу тражења несталих особа у БиХ. *Нова српска политичка мисао*. Преузето 10. 12. 2009. <http://www.nspm.rs/istina-i-pomirenje-na-ex-yu-prostorima/problemi-u-procesu-trazenja-nestalih-osoba-u-bih.html>

- Филиповић, М & В. Штрбац, В. (2010, 18. март). РАК толерише језик улице, мржње и нетолеранције. *Глас Српске*, Бања Лука, стр. 3.
- Гранић, М. (2002, 29. децембар). Убојство Анђелићевих најтежи је злочин у БиХ након Дејтонског споразума. *Национал*, бр. 372. Преузето 15. 7. 2011. <http://www.nacional.hr/clanak/11850/ubojstvo-andelicevih-najtezi-je-zlocin-u-bih-nakon-daytonskog-sporazuma>.
- Гудељ, Ј. (2006, 23. октобар). Полиција чува крст изнад Мостара. *Независне новине*, Бања Лука. Преузето 17.11.2010. <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Policija-cuva-krst-iznad-Mostara-1473.html>
- Халимовић, Ц. (2008, 12. март). Које треба крст изнад Сарајева? *Радио Слободна Европа*. Преузето 17.11.2010. <http://www.slobodnaevropa.org/content/Article/1047356.html>
- Халимовић Ц. (2010, 6. фебруар). Вехабије у БиХ: Од Бочиње до Маоче. *Радио Слободна Европа*. Преузето 3.4.2011. http://www.slobodnaevropa.org/content/maoca_vehabije_selefije_akcija_svetlost/1950070.html
- Иза лажне дојаве о бомби у Роцку стоји Хрватски револуционарни покрет!? (2011, 1. август). Преузето 22.11.2011. http://www.posusjeonline.info/index.php?option=com_content&view=article&id=839:iza-lane-dojave-o-bombi-u-rocku-stoji-hrvatski-revolucionarni-pokret-&catid=34:druvo&Itemid=54
- Јановски, К. (2001, 13. јули) UNHCR саопштење за медије у Палати нација у Женеви. Преузето 6. 8. 2011. <http://www.unhcr.org/print/3b4f08754.html>
- Јевреји а неонацисти. (2007, 9. септембар) *Независне новине*, Бања Лука. Преузето 9. 9. 2007. <http://www.nezavisne.com/novosti/svijet/Jevreji-a-neonacisti-14158.html>
- Јелин-Диздар, Т. (2009, 21. мај). Позив за укидање двије школе под једним кровом. *Слободна Европа*. Преузето 21. 5. 2009. http://www.slobodnaevropa.org/content/podijeljena_skola/1736801.html
- Ковачевић, Д. (2010, 18. јануар). Деца у Босни нису крушке и јабуке. *Политика*, Београд. Преузето 18. 1. 2010. <http://www.politika.rs/rubrike/region/Deca-u-Bosni-nisu-krushke-i-jabuke.lt.html>
- Лазаревић, М. (2007). Старе метрополе неће минарете. *НН*, Београд, број 2960, стр. 60.
- Мулић-Бушатлија, С. (2002, 5. април). Трчи, Нора, трчи! О мосту, Суади и Олги... *Дани*, бр. 251, Сарајево. Преузето 12 .8. 2010. <http://www.bhdani.com/arhiva/251/t25122.shtml>
- Муминовић, Д. (2011, 31. октобар). Нисам нахушкан, то је у мојој глави. *Независне новине*, Бања Лука. Преузето 1. новембар, 2011. <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Jasarevic-Nisam-nahuskan-to-je-u-mojoj-glavi-112650.html>
- Настављени нереди у Јањи. (2000, 27. јули). *Б92*. Преузето 18. 8. 2010. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2000&mm=07&dd=26&nav_category=1&nav_id=9463
- Нови Сад – неонацисти покушали одржати забрањене демонстрације.(2007, 8 октобар). *Глас Америке*. Преузето 8. 10. 2007. <http://www.voanews.com/bosnian-archive-2007-10/>
- Осванули графити „Хитлер је месија“. (2007, 11. септембар). *Независне новине*, Бања Лука. Преузето 11. 9. 2007. <http://www.nezavisne.com/novosti/svijet/Osvanuli-grafiti-Hitler-je-mesija-14260.html>

- Осумњичен десничарски екстремиста. (2007, 15. август). *Независне новине*, Бања Лука. Преузето 15.8.2007. <http://www.nezavisne.com/novosti/svijet/Osumnjicen-desnicki-ekstremista-13131.html>
- Плавшићева опет шири мржњу према муслиманима. (2010, 20. јануар). Преузето 16. 2. 2010. <http://www.bihvijesti.net/140537>
- Попадић, С. (2010, 4. март). Кошарац: Тужиоци беже од предмета ратних злочина. *Блиц РС*, стр. 3.
- Поповић, В. (2009, 18. март). Плакатима позивају на рат. *Независне новине*, Бања Лука. Преузето 20. 3. 2009. <http://www.nezavisne.com/dogadjaji/vijesti/38348/Plakatima-pozivaju-na-rat-u-BiH.html>
- Прекинута сарадња са Судом и Тужилаштвом БиХ. (2010, 5. јануар). *Глас Српске*, Бања Лука, стр. 5.
- Скинхедси растерани сузавцем.(2007, 5. новембар). *Глас Јавности*, Београд. Преузето 6. 11. 2007. <http://www.glas-javnosti.co.yu>
- Славље у Истанбулу, нареди у Европи. (2008, 21. јун). *Индекс*. Преузето 6.11. 2010. <http://www.index.hr/vijesti/clanak/slavlje-u-istanbulu-neredi-u-europi-/391978.aspx>
- Спасенић, Б. (2010, 11. јули). СДС одликовао злочинце Карацића и Крајишника. *Дневни аваз*, Сарајево, стр. 8.
- Србија очекује изручење Ганића. (2010, 17. јун). *Глас Српске*, Бања Лука. Преузето 17.6.2010. <http://www.glassrpske.com/vijest/2/novosti/41231/lat/Srbija-ocekuje-izrucenje-Ganica.html>
- Српски навијачи након пораза на СП разбијали по Бањалуци. (2010, 25. јун). Преузето 26. 6. 2010. <http://metro-portal.hr/srpski-navijaci-nakon-poraza-na-sp-razbijali-po-banjaluci/43348>
- Тешке оптужбе на рачун Србије. (2010, 6. март). *Блиц Онлине*. Преузето 7. 3. 2010. <http://www.blic.rs/Vesti/Republika-Srpska/179563/Teske-optuzbe-na-racun-Srbije>
- Томашевић Н. (2011, 24. мај) Напади и пријетећа писма због снахе Хрватице. *Глас Српске*, Бања Лука. Преузето 25.5.2011. <http://www.glassrpske.com/vijest/6/hronika/58242/lat/Napadi-i-prijeteca-pisma-zbog-snahe-Hrvaticе.html>
- Турбофолк “министра” фамозни Хрватски револуционарни покрет. (2011, 1 август). *Вечерњи.ба*. Преузето 22.11.2011. <http://www.vecernji.ba/vijesti/turbofolk-minira-famozni-hrvatski-revolucionarni-pokret-clanak-315271>
- Убици Анђелића 35 година затвора. (2003, 14. март). *Глас јавности*, Београд. Преузето 6. 8. 2011. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/03/14/srpski/B03031301.shtml>
- Винчић, И. (2008, 6. мај). Флаша с ликом Анте Павелића седам евра. *Независне новине*, Бања Лука. Преузето 6.5.2008. <http://www.nezavisne.com/vijesti.php?vijest=23058&meni=2>
- Злочин над собом. (2003, 8. јануар). Преузето 6. 8. 2011. <http://www.islambosna.ba/tekstovi-i-knjige/knjige/3578-5-poglavlje-izbor>

Биографија аутора

Велибор Лалић рођен је 26.02.1973. године у Козарској Дубици, Босна и Херцеговина. Завршио је Средњу школу унутрашњих послова у Загребу 1991. године. На Вишој школи унутрашњих послова у Земуну дипломирао је 1994. године и стекао звање правника у органима унутрашњих послова. Дипломирао је на Правном факултету у Бањој Луци 1999. године. Магистрирао је 2007. на Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци, Одсек за социологију, одбранивши магистарски рад под називом *Трговина људима у Босни и Херцеговини – узроци, стање и социјалне последице*.

У периоду од 1994. до 1996. године био је запослен у Центру за образовање кадрова МУП-а Републике Српске, а од 1996. до 1998. радио је као инспектор за сузбијање општег криминалитета у Сектору криминалистичке полиције Центра јавне безбедности Бања Лука. Од 1998. године запослен је у Амбасади Сједињених Америчких Држава у Босни и Херцеговини, канцеларија у Бањој Луци.

Мр Велибор Лалић је стручни сарадник Европског дефендологија центра у Бањој Луци и члан редакције часописа *Дефендологија*, теоријско-стручног часописа за питања заштите, безбедности, одбране, образовања, обуке и оспособљавања. Такође, сарадник је међународног удружења "International Police Executive Symposium" (IPES), са седиштем у САД. Учесник је више семинара и међународних конференција из области криминологије и безбедности у земљи и иностранству. Објавио је једну ауторску монографију и више стручних и научних радова из области криминологије и безбедности у домаћим и међународним научним часописима и зборницима радова. Ожењен је и има двоје деце.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Велибор Лалић

број уписа 123

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом
ЗЛОЧИНИ МРЖЊЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 10. 12 .2013.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Велибор Лалић

Број уписа 123

Студијски програм _____

Наслов рада ЗЛОЧИНИ МРЖЊЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Ментор Др Слађана Ђурић, редовни професор

Потписани Велибор Лалић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 10.12.2013.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ЗЛОЧИНИ МРЖЊЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 10.12.2013.

Потпис докторанда

